

Mūlapaṇṇāsattakathāya

Atthavaṇṇanābhūtā

Bhadantācariyadhammapālattherena katā

Mūlapaṇṇāsattikā

(Paṭhamo bhāgo)

Buddhavasse 2552

Marammavasse 1370

AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1961

© Buddhasāsana Society

Ṭikā Series 13

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṇa
 ဇ ca ဆ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ña
 ဋ ta ဌ tha ဒ da ဝ dha ဏ ṇa
 တ ta ထ tha ဒ da ဝ dha န na
 ပ pa ဖ pha ဗ ba ဘ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ la ၊ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ = ā ိ = i ဪ = ī ဣ = u ဪ = ū ဧ = e ဩ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကော ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ယံ ṅgha	ကန ṇṭha	ဈာ dhya	လှ pla	လှ lla
ကွ kka	ဇ cca	ကဏ ṇḍa	ဇ dhva	ဗ pba	လှ lya
ကျ kya	ဆ ccha	ကဏ ṇṇa	နိ nta	ဘိ bbha	လှ lha
ကြ kri	ဇ jja	ကဏ ṇha	နိ ntva	ဈ bya	ဂ vha
ကလ kla	ဇ jja	ကတ tta	နိ ntha	ဇ bra	ဆ sta
ကွ kva	ည ṇṇa	ကတ ttha	နိ nda	ဗ mpa	ကြ strā
ဈ khya	ဗ ṇha	ကတ tva	နိ ndra	ဗ mpha	သ္မ sna
ဇ khva	ဗ ṇca	ကျ tya	နိ ndha	ဗ mba	သ္မ sya
ဂ gga	ဆ ṇcha	ကြ tra	နိ nna	ဗ mbha	သ္မ ssa
ဗ ggha	ဗ ṇja	ဒ dda	ဈ nya	ဗ mma	သ္မ sma
ဈ gya	ဗ ṇjha	ဒ ddha	နိ nha	ဈ mya	သ္မ sva
ဂ gra	ဇ ṭta	ဈ dya	ဗ ppa	ဗ mha	ကွ hma
က ṅka	ဇ ṭtha	ဒ dra	ဗ ppha	လှ yya	ကွ hva
န ṅkha	ဗ ḍḍa	ဒ dva	ဈ pya	လှ yha	ဠ lha
ဂ ṅga					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Nidānakathā

Sirimatā amhākaṃ Buddhena Bhagavatā Arahatā Sammāsambuddhena sakalalokapaṭṭhaṭṭamahākaruṇāsinehasiniddhahadayena sabbattha appaṭihatasabbaññutānāvarenaḍiṇāṇobhāsasamujjalitena sanarāmaralokagurunā sadevakassa lokassa atthāya hitāya sukhāya dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so pariyaṭṭipattipattipavedhavasena vibhassetu tīsu saddhammesu pariyaṭṭisaddhammo nāma, tadeva ca sāsanaṭṭhitiyā pamāṇaṃ, satiyeva hi tasmim itare uppajjanti, nāsati, vuttaṇhetam **Aṅguttaraṭṭhakathāyaṃ**— (Aṃ-Tṭha 1. 72 piṭṭhe)

“Suttantesu asantesu, pamuṭṭhe vinayamhi ca.
Tamo bhavissati loko, sūriye atthaṅgate yathā.

Suttante rakkhite sante, paṭipatti hoti rakkhita.
Paṭipattiyam ṭhito dhīro, yogakkhemā na dhamasati”ti.

Teneva ca saddhammaciraṭṭhitikāmino theravarā Mahākassapādayo pariyaṭṭisaddhammasaṅkhātā Tepiṭakam Buddhavacanam saṅgītimāropetvā Buddhasāsanam samrakkhimsu, taṅkālikā ca rājāno saddhammābhivuddhikāmā tesam saṅgītikārānamanubalappadānena sahāyattamupāgamuṃ.

Tathā hi catūhādhikatimāsaparinibbute Bhagavati Mahākassapaṭṭherappamukhehi pañcahi arahantasatehi Rājagahe **paṭhamā dhammasaṅgīti** katā rañño Māgadhasa Ajātasattuno visesānuggahamādāya.

Vassasataparinibbute ca Bhagavati Mahāyasattherappamukhehi sattahi arahantasatehi Vesāliyam **dutiyā dhammasaṅgīti** katā, tadā ca Kālāsoko mahīpati tesam sahāyattamupāgato.

Tathāgataparinibbānato pana dvinnam vassasatānamupari pañcattimsatime vasse Mahāmoggaliputtatissattherappamukhehi arahantasahashehi Pāṭaliputte **tatiyā dhammasaṅgīti** katā sakalalokapaṭṭhaṭṭayasassa Dhammāsokassa bhūpatino niratisayānuggaham laddhāna.

Sammāsambuddhapariniibbutito pana catunnaṃ vassasatānamupari paṇṇāse vasse Laṅkādiṇe Vaṭṭagāmaṇirājino kāle Mātulajanapade Ālokalēṇe **catutthī dhammasaṅgīti** katā pañcahi arahantasatehi Mahādhammarakkhitattherappamukhehi, yā loke “pothakāropanasaṅgīti”ti pākaṭā.

Buddhavasṣe pana catussatādhikadvisahassānamupari pannarasamaṣaṅkhyāṃ sampatte imasmimpi Marammaraṭṭhe **Mindonnā**massa mahādhammarājino kāle Mandalay itipākaṭe Ratanāpuñjanagare **pañcamī dhammasaṅgīti** katā catussatādhikadvisahassattherehi Dakkhiṇārāmaṇvāsītipīṭakadharabhadantaajāgarattherappamukhehi tasṣeva rañño anavaṣeṇaṇuggaḥamaḍāya, yā loke “selakkharāropanasaṅgīti”ti vuccati.

Itthaṃ sudāṃ Buddhassa Bhagavato sāsaṇaṃ iddhañceva hoti phītaṇca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāvajjatanā.

Cirakālato panetaṃ Buddhavacanāṃ lekhaṇaparamparāya ceva muddaṇaparamparāya ca anekakkhattuṃ parivattiyābhataṃ na sakkā dāni vattuṃ “paṭhamadutiyatatiyādisaṅgītimāropitākāreṇeva sabbaso parisuddhaṇ”ti, aññaḍatthu paṇādhunikapotthakesu saṇviṇṇamāṇehi kehici paṇādalekhādisaṇjātakhalitādhikaparibhaṭṭhapāṭhehi malīnamevetāṃ, tathā hi nāṇadesiyapotthakesu aññaṇamaññaṃ saṇsandiyaṇmaṇesu anekā visadisapaṭṭhā dissanti.

Tatoyeva ca Buddhavacanassa suparisuddhabhāvakāmino mahātherā sasatthantarapīṭakattayakovidā dhammavinayaṃ vācentāyeva te khalitādhikaparibhaṭṭhapāṭhe disvā evaṃ samacintesuṃ kathesuṃ ca—

“Advayaṇvādino suparisuddhavacanassa tassa Bhagavato pāvacaṇaṃ advayaṃ suparisuddhaṃ nimmalamevassa, imesu pana pāvacaṇapotthakesu aññaṇamaññaṃ visadisā ceva aparisuddhā ca pāṭṭhā dissanti, nissaṇsayāṃ kho ayameva mūlapāṭho, yo nesaṃ yuttisampanno, tadañño pana paṇādalekhaṇpāṭhoyeva, tādisā ca dissanti ādhunikapāvacaṇapotthakesu kismiñci kismiñci ṭhāṇe.

Kāmañcetedāni na tāva bahutarā, yāva yathābhūtaṃ Pāḷiyā atthaṃ paṭisedheyyuṃ, etarahi pana asodhiyaṇmāṇā te gacchante gacchante

kāle bahutarā bahutarā jāyeyyūṃ, taṃkālikā ca pacchimā janā te sodhetuṃ asamatthā yathādhippetāṃ Pāḷiyā atthaṃ na sammā jāneyyūṃ, evamete saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvatteyyuṃ.

Vuttaṃ hetuṃ **Āṅguttaranikāye**— (Am 1. 60 piṭṭhe)

‘Dveme bhikkhave dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattanti, katame dve, dunnikkhittaṃ ca padabyañjanaṃ attho ca dunnīto, dunnikkhittassa bhikkhave padabyañjanassa atthopi dunnayo hoti, ime kho bhikkhave dve dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattanti’ti.

Yaṃnūna mayāṃ te sodhetvā nimmalaṃ parisuddhaṃ Buddhavacanaṃ sampatiṭṭhāpeyyāma, tadassa saddhammaciraṭṭhitiyā bahujanahitāya bahujanasukhāya ca, taṃ pana na sukaraṃ sampādetuṃ aññatra dhammikaṛājūnāmanuggahenā”ti.

Sā paṇāyaṃ kathā patthaṭṭā sādhujanaparamparāya, sutā ca **U Nu** nāmadheyyaggamahāmacappamukhehi Marammaraṭṭhissarehi, sutvāna te evaṃ samacintesuṃ sammantayimsu ca “na kho panetaṃ amhākaṃ patirūpaṃ, ye mayāṃ pubbakehi dhammikehi dhammarājūhi samanuggahitassa Buddhasāsanassa parihānikāraṇaṃ passamānāyeva ajjhupekkhitvā appossukkā vihareyyāma, yaṃnūna mayāṃ sāsānopakārupāye sampādetvā visesato ca ādhunikapāvācanapotthakesu dissamāne saṃsayaṭṭhāniye pamādalekhapāṭhe saṃsodhetukāmānaṃ mahātherānaṃ ajjhāsayaṃ paripūretvā Buddhasāsaṇaṃ anuggaṇheyyāma”ti, atha te sabbe pi sāsānānuggahāya katasanniṭṭhānā ahesuṃ.

Anuggahitukāmehipi ca tehi na sakkā āṇāya kātuṃ vinā mahājanacchandasañjātōpadesena, mahājanappatinidhibhūtā hi etarahi Marammikā rājāno, upadeso ca santhāgārasamitiyaṃ mahājanappatinidhibhūtānaṃ matisajīvānaṃ chandeneva samuppajjati, tasmā Buddhasāsanānuggahāya santhāgārasamitiyaṃ ekaṃ dhammupadesaṃ paññāpetvā **Buddhasāsanasamiti** nāma mahāsamiti samuṭṭhāpitā. Tassā kho pana samitiyā sabhāpati hoti *Thadosirīsudhammopādhidhārī* **Sīr U Thwin** vhayo mahāseṭṭhi, upasabhāpati pana *Thadosirīsudhammopādhidhārī* eva **U Thein Maung** vhayo padhānaḍḍavinicchayamandiramhi mahākkhadassādhipati, sabbakammavidhāyako pana

hitadharo *Thadomahāsa*resīthūpādhiko **U Chan Htun**vhayo
upadesikādhīpatipadhānanītivēdimahāmantī. Bhaṇḍuppāḍako pana
raṭṭhissarānaṃ patinidhibhūto **U Win** nāmadheyyo
sāsanaṭṭhānikamahāmatto.

Atha te Buddhasāsanasamitikā “yāyeva kho panatthāya
samuṭṭhāpitāyaṃ samiti, tadatthamidāni visesato kāhāmā”ti
Marammaraṭṭhebhīpākaṭaḡaḡasamudayasamudite tattha tattha
padhānanāyakabhūte paropaṇṇāsamahāthere dīghadassino nimantiya
evamārocesuṃ “ayaṃ bhante amhākaṃ Buddhasāsanamahāsamiti
Buddhasāsanānuggahatthāyeva raṭṭhissarānaṃ dhammupadesena
samuṭṭhāpitā, sacedāni bhante pubbe viya dhammasaṅgītiṃ katvā sāsanaṃ
paggaṇhituṃ yujjeyya, mahātherā ca tathā kātumiccheyyūṃ, vissatthāva
bhante karontu, mayaṃ tattha kāyañāṇapaccayabalehi niravasesaṃ byāvaṭā
bhavissāmā”ti.

Atha kho te mahātherā “dhammasaṅgītiṃ karissāmā”ti katasanniṭṭhānā
evaṃ pativedesuṃ “kattabbāyevesā dhammasaṅgīti, nesā na kattabbā, tasmā
mayaṃ dāni piṭakapotthakāni pañcamasaṅgītisilālekḡāya samānetvā
tāniyeva sarīraṃ katvā Pāḷisaṃsodhanapubbaṅgamaṃ dhammasaṅgītiṃ
kassāma, yāya ādhunikapotthakesu paramparāparivattanavasena saṅjātā
pamādalekḡapāṭhā ca nirākariyissanti, visodhitaṅca suparisuddhaṃ
pāvacanamūlaṃ labhitvā taṃ muddāpetvā sakalaloke nānāraṭṭhesu
nānādesesu byāpanavasena Buddhasāsanassa ciraṭṭhiti ca sādhiyissati, sabbe
ca Theravādikā raṭṭhā Marammaraṭṭhasahitā ekato hutvā Buddhasāsanāṃ
abhūtapubbapaggahena paggaṇhituṃ labhissanti, sā ca purimikā pañca
saṅgītiyo upanidhāya **chaṭṭhasaṅgīti** nāma bhavissati, taṅca sabbaṃ
bhavissati bahujanahitāya bahujanasukḡāya atthāya hitāya suḡāya
devamanussānaṃ, bahūni panettha āvassakakiccāni paṭikacceva
samādapetabbāni tumḡakamāyattāni, tasmā saṅgītikālavavatthānādikiccam
tumḡakāmyeva bhāro hotū”ti.

Atha te Buddhasāsanasamitikā sāsanaḡālakānaṃ mahātherānaṃ
chandaṅca ruciṅca samādāya ovādaṅca sirasā sampaṭicchitvā therānaṃ ceva
attano ca kattabbakiccānaṃ pariniṭṭhānasamayaṃ sallakkhetvā “ayaṃ
chaṭṭhasaṅgīti Sammāsambuddhapaṛinibbānato catussatādhikānaṃ dvinnaṃ
vassasahassānamupari

aṭṭhanavutime vasse vesākhapuṇṇamito paṭṭhāya ārabhitabbā, dve ca vassāni kattabbā, pañcannaṃ ca sāsanaṃ vassasahassānamupadḍhavasve vesākhapuṇṇamiyaṃ yeva pariniṭṭhāpetabbā”ti saṅgītikālaṃ vavatthapesuṃ.

Tato paṭṭhāya ca te punappunaṃ sannipatitvā sammantayitvā saṅgītiyā pubbakiccesu nirantaraṃ byāvaṭṭaṃ honti, “mahantaṃ kho Jinasāsanaṃ mahatiyāyevetaṃ pūjāya pūjanīyaṃ”ti mantvā tehi kārapitāni mahantamahantāni sāsanaṃ mandirāni, tattha saṅgītiṃ kurumānassa bhikkhusaṃghassa sukhassannisaṃjattamaṃ sannipātapaṭṭhānabhūtaṃ mahantaṃ saṅgītiṃ mandiraṃ Yangon nāma rājadhāniyaṃ **Sirīmaṅgalatthale Kaba Aye** (Lokasāma) nāmakassa cetiyassa āsanne selapabbataguhāvesena kārapitaṃ tibhūmakam pāyaso silā-iṭṭhakāyomayaṃ, evaṃ mahantampetaṃ ekasamvachhareneva pariniṭṭhāpitaṃ iddhiyā maññe nimmitaṃ, taṃca bahi ṭhatvā apekkhattaṃ sayamaṃ jātase lapabbato viya dissati, anto pavisitvā olokayataṃ pana olokitolokitaṭṭhānato dassanīyaṃ pāsādikaṃ ramaṇīyaṃ atittikameva hutvā devavimānaṃ khāyati. Tassa panāvidūre aḍḍhateyyānaṃ saṅgītikārabhikkhusahassānaṃ nivāsappahonakā cattāro iṭṭhakamayā mahāpāsādā ceva iṭṭhakamayāyeva bhojanamahāsālā ca mahāsīmāpāsādādayo ca muddaṇayantasālā ca tattheva kārapitā.

Mahātherāpi ca “saṅgītikiccaṃ nāma therādheyyaṃ, therānaṃ ovādeneva kattabbaṃ, na vinā tena, tasmā bhikkhusaṃghassa ceva upāsakānaṃca sabbampi saṅgītipaṭibaddhamovādaṃ dātum bhavitaṃ mettha ovādaḍḍayakasaṃghasabhāyapī”ti Marammaraṭṭhadhajūpame aggamahāpaṇḍitopādhidhārino ca raṭṭhovādācariyasammate ca raṭṭhavinayadharasammate ca aññe cābhipākaṭaḡarubhāvaṇīyādiguṇaḡaḡasamaḡinoti parosataṃ nāyakamahāthere uccinitvā “chaṭṭhasaṅgīti-ovādācariyasamghanāyakasabhaṃ” nāmekam padhānamahāsaṃghasabhaṃ patiṭṭhāpesuṃ, te ca nāyakamahātherā Sambuddhavadanaratanākarapāraḡe vividhasatthantaragahanāsaṅgacārīne therānuthere pañcavīsatiṃ matte samuccinitvā “chaṭṭhasaṅgītidhurandharasabhā”ti ca sammannitvā tassā sabhāya bhāraṃ niyyātesuṃ sabbāni saṅgītipaṭibaddhakiccāni samvidahituṃ. Te ca saṅgītidhurandharasabhikā therā sakalamarammaraṭṭhe **Nyaung Yan Sayadaw**ti abhipākaṭaṃ “Aggamahāpaṇḍito” pādhiṇā ceva “Abhidhajamahāraṭṭhagurū” pādhiṇā cāti

dvīhi Marammaraṭṭhissarasamappitopādhīhi virājitam jātiyā āsītivassikam upasampadāya saṭṭhivassam “Bhadantarevataṃ” nāma mahātheravaram sabhāpatiṃ katvā Tepiṭake Buddhavacane ceva nānāsatthesu ca kovide dhammācariyakavipadappatte bhikkhū uccinitvā aṭṭhadasādivaggavasena parosataṃ Pāḷivisodhakavagge ceva sambahule ca paṭivisodhakavagge bandhāpetvā visodhanappaṭivisodhanehi Buddhavacanam suparisuddhattam paṭipāpetvā dhammasaṅgītimakamsu yathā taṃ porāṇakasaṅgītikārā.

Evam saṅgītimāropitassa Tepiṭakassa Buddhavacanassa atthasaṃvaṇṇanābhūtā Aṭṭhakathāyo ca saṃvijjanti manoramāya tantinayānucchavikāya bhāsāya Ācariyabuddhaghosādīhi theravarehi katā.

Tāsampi Aṭṭhakathānam sadesīyamūlehi ceva videsīyamūlehi ca saṃsanditvā Tepiṭakassa viya Buddhavacanassa visodhanapaṭivisodhanavasena mahātherā pāvacanadassino saṃvaṇṇanākovidā pāṭhasodhanamakamsu.

Icevamatṭhakathāyo ca pamādakhalitādhika paribhaṭṭhapāṭhānam nirākaraṇavasena visodhitā ceva paṭivisodhitā ca hutvā Buddhasāsanamuddaṇayantālaye samappitā suṭṭhu muddāpaṇāya.

Muddāpaṇakāle ca Piṭakattayamuddāpaṇe viya mahātheravarā mūlasodheyyapattapāṭhakehi gahaṭṭhapaṇḍitehi ceva dhammācariyabhikkhupaṇḍitehi ca anekavāram parisodhitam osānasodheyyapattam paṭivisodhitamūlapotthakena ceva aññehi sadesa desantarika Aṭṭhakathāpotthakehi ca vividhabyākaraṇādisatthehi ca punappunam saṃsandetvā suvisada paribyattakaṇḍavāra vākyaccheda saṅketatañca sampāpetvā mahatā parissamena osānasodhanamakamsu.

Evametāsampi ca suvisodhitānam Aṭṭhakathānam saṅgītibhāranitthārakā mahātherā nikhilamarammaraṭṭhe **Maso Yein Sayadawti** abhipākaṭam “Aggamahāpaṇḍito” pādhinā ceva “Abhidhajamahāraṭṭhagurū” pādhinā cāti dvīhi Marammaraṭṭhissarasamappitopādhīhi virājitam jātiyā chasattativassikam upasampadāya chappaññāsavassam “Bhadantasūriyābhivaṃsam” nāma mahātheravaram sabhāpatiṃ katvā chaṭṭhasaṅgītikārapariyāpannehi therānutherehi

saṅgama paṭhanatthāya samārabhiṃsu yathā taṃ
chaṭṭhasaṅgītidhammasaṅgāyanākāle.

Evametāsaṃ Aṭṭhakathānaṃ saṃsodhana-muddāpaṇa-samapaṭhanesu
karīyamānesu raṭṭhissaragaṇe aggamahāmacco **U Nu** nāmadheyyo
mahāsayo ceva Buddhasāsanasamitiyaṃ sampati bhaṇḍuppadako
raṭṭhissarānaṃ patinidhibhūto **U Basaw** nāmadheyyo
sāsanatṭhānikamahāmatto cāti-imepi taṃkiccasampādanāya Pāḷisaṅgītikāle
viya mahussāhena byāvaṭā honti.

Icevametāpi Aṭṭhakathāyo theravādīnekāyikavibudhappamukhānaṃ
satthāgamaratanālayasāragāhīnaṃ veyyākaraṇakesarīnaṃ
accantanimmalañāṇavārīnā paridhovitā saṅgama ca paṭhitā, tā
vibudhappavarekagocarā vimuttirasassādādāyiniyo Piṭakattayassatthaṃ
paribhayaṃ pakāsentīyo ciraṃ vilasantiyo lokatthasiddhiṃ sādhayantūti.

Tenetaṃ vuccati—

1. Mūlakam pariyattīva, sāsanaṃ Mahesino.
Pariyattippamāṇā hi, ciraṃ saddhammasaṇṭhiti.
2. Tasmā taṃ rakkhituṃ therā, dhammasaṅgāhakā purā.
Rājāno upanissāya, akaṃsu dhammasaṅgahe.
3. **Paṭhamam** dhammasaṅgītiṃ, **Ajātasatturājino**.
Anuggahena katvāna, pālayuṃ Jinasāsanam.
4. **Dutiyam** tu tathā katvā, **Kālāsokassa** rājino.
Kāle tamupanissāya, pālayuṃ Jinasāsanam.
5. **Tatiyam** pica katvāna, **Dhammāsokassa** rājino.
Anuggahena Buddhassa, sāsanaṃ abhipālayuṃ.
6. **Catutthim** pana Laṅkāyaṃ, **Vaṭṭagāmaṇirājino**.
Kālamhi potthakārulhaṃ, katvāna pālayuṃ tathā.
7. Imasmiṃ Marammaraṭṭhepi, **Mindonnāma** narādhipam.
Rajjam samanussantaṃ, ratanattayamāmakam.

8. Sannissāya mahātherā, thirasīlā guṇākārā.
Pañcamim dhammasaṅgītiṃ, karontā sāsanaṭṭhitim.
9. Patthayantā likhāpetvā, silāpaṭṭesu peṭakam.
Vāyāmena mahantena, pālayum Jinasāsanam.
10. Ittham purā mahātherā, rājāno cāpi dhammikā.
Sāsanam paripālesum, jīvitam viya attano.
11. Tathāpi khalitādāni, dissanti Piṭakattaye.
Paramparāya lekhāya, sañjātā muddaṇena ca.
12. Disvāna te mahātherā, vācentāva Tipeṭakam.
Vuccamānanayenevam, cintesum mantayimsu ca.
13. “Katvāna sādhuṇam gantha-suddhikam sāsanaṇyukam.
Yamṇūna dhammasaṅgītiṃ, kareyyāma mayam” iti.
14. Etamattham suṇitvāna, **U Nu** nāma mahāsayo.
Marammavisaye **agga-mahāmacca**dhurandharo.
15. “Sāsanaṇyattakiccāni, sampādentā visesato.
Saṅgītiyaṇca therānam, sampūrentā manoratham.
16. Yathā rakkhimsu porāṇā, surājāno tathā mayam.
Samrakkheyyāma Sambuddha-sāsanam” iti cintiya.
17. Mahāmaccehi aññehi, saṅgamehi ca mantiya.
Suppaṭiṭṭhāpayitvāna, **Buddhasāsanasaṅgamam**.
18. Mahātherānamādāya, chandam idha nivāsinam.
Aññesu Sīhaḷādīsu, videsesu ca vāsinam.
19. Kāretvā dhammasaṅgītiṃ, sodhetvā Satthusāsanam.
Saddhammānuggahattāya, karam daḷhaparakkamam.
20. **Sirīmaṅgala**vikhyāte, thalasmim pavare subhe.
Cetiyaṣṣavidūramhi, **Kaba Aye** itisaññino.
21. Guhāvesena kāretvā, mahāsaṅgītimandiram.
Āvāsādiṇca bhikkhūnam, kāresi muddaṇālayam.

22. Ganthasaṃsodhanam dhamma-saṅgītiyā tu paṇḍitā.
Mahātheravarākamsu, satimantā punappunam.
23. Muddāpente ca passitvā, mahātherehi pañcahi.
Sodheyyapattamosānam, nimmalattam supāpitam.
24. Katvā suvisadam Buddha-bhāsitam Piṭakattayam.
Yathā muddāpitam āsi, sāsanattham Mahesino.
25. Tathā Aṭṭhakathāyo ca, saṃsodhetvā punappunam.
Suṭṭhu muddāpitā honti, sabbalokatthasiddhiyāti.

Mūlapaṇṇāsaṭṭikā

Paṭhamabhāga

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Ganthārambhakathāvaṇṇanā	...	...	1
Nidānakathāvaṇṇanā	...	...	19

1. Mūlapariyāyavagga

1. Mūlapariyāyasuttavaṇṇanā	...	...	24
Abbhantarānidānavaṇṇanā	...	...	24
Suttanikkhepavaṇṇanā	...	...	54
Pathavīvāraṇṇanā	...	...	67
Āpovārādivaṇṇanā	...	...	77
Bhūtavārādivaṇṇanā	...	...	80
Ākāśānañcāyatanavārādivaṇṇanā	...	...	85
Diṭṭhasutavārādivaṇṇanā	...	...	86
Ekattavārādivaṇṇanā	...	...	87
Sekkhavāradutiyanayavaṇṇanā	...	...	91
Khīṇāsavavāratatīyādinayavaṇṇanā	...	...	95
Tathāgatavārasattamanayavaṇṇanā	...	...	98
Tathāgatavāra-aṭṭhamanayavaṇṇanā	...	...	112
Nettinayavaṇṇanā	...	...	118

Soḷasahāravaṇṇanā

1. Desanāhāravaṇṇanā	...	...	121
2. Vicayahāravaṇṇanā	...	...	122
3. Yuttihāravaṇṇanā	...	...	123
4. Padaṭṭhānahāravaṇṇanā	...	...	124

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
5. Lakkhaṇahāraṇṇanā	...	...	125
6. Catubyūhahāraṇṇanā	...	...	126
7. Āvattahāraṇṇanā	...	...	129
8. Vibhattihāraṇṇanā	...	...	130
9. Parivattahāraṇṇanā	...	...	131
10. Vevacanahāraṇṇanā	...	...	132
11. Paññattihāraṇṇanā	...	...	132
12. Otaraṇahāraṇṇanā	...	...	133
13. Sodhanahāraṇṇanā	...	...	134
14. Adhiṭṭhānahāraṇṇanā	...	...	134
15. Parikkhārahāraṇṇanā	...	...	135
16. Samāropanahāraṇṇanā		...	136

Pañcavidhanayaṇṇanā

1. Nandiyāvaṭṭanayaṇṇanā	...	...	137
2. Tipukkkhalanayaṇṇanā	...	...	138
3. Sīhavikkīḷitanayaṇṇanā	...	...	138
4-5. Disālocana-aṅkusanayadvayaṇṇanā	...	...	139
Sāsanapaṭṭhānaṇṇanā	...	...	140
2. Sabbāsavasuttavaṇṇanā	...	...	140
Dassanāpahātabba-āsavaṇṇanā	...	...	152
Saṁvarāpahātabba-āsavaṇṇanā	...	...	164
Paṭisevanāpahātabba-āsavaṇṇanā	...	...	167
Adhivāsanāpahātabba-āsavaṇṇanā	...	...	170
Parivajjanāpahātabba-āsavaṇṇanā	...	...	171
Vinodanāpahātabba-āsavaṇṇanā	...	...	171
Bhāvanāpahātabba-āsavaṇṇanā	...	...	173
3. Dhammadāyādasuttavaṇṇanā	...	...	180

Mātikā	Piṭṭhaṅka
4. Bhayabheravasuttavaṇṇanā	205
Kāyakammantavārakathāvaṇṇanā	210
Vacīkammantavārādīkathāvaṇṇanā	212
Bhayabheravasenāsanādivaṇṇanā	217
Asammohavihāraṇṇanā	220
Pubbabhāgaṭṭipadādivaṇṇanā	221
Pubbenivāsakathāvaṇṇanā	224
Dibbacakkhuñṇakathāvaṇṇanā	225
Āsavakkhayañṇakathāvaṇṇanā	225
Arañṇavāsakāraṇṇanā	228
Desanānumodanāvaṇṇanā	229
Pasannakāraṇṇanā	232
Saraṇagamanakathāvaṇṇanā	233
Upāsakavidhikathāvaṇṇanā	239
5. Anaṅgaṇasuttavaṇṇanā	241
Sammutiparamatthadesanākathāvaṇṇanā	241
6. Ākaṅkheyyasuttavaṇṇanā	255
7. Vatthasuttavaṇṇanā	268
8. Sallekhasuttavaṇṇanā	283
9. Sammādiṭṭhisuttavaṇṇanā	296
Akusalakammaṭṭhavaṇṇanā	299
Kusalakammaṭṭhavaṇṇanā	305
Āhāravāraṇṇanā	308
Saccavāraṇṇanā	315
Jarāmarāṇavāraṇṇanā	315
Jātivāraṇṇanā	317
Bhavavāraṇṇanā	318
Upādānavāraṇṇanā	318

Mātikā		Piṭṭhaṅka
Taṇhāvāraṇṇanā	...	320
Vedanāvāraṇṇanā	...	322
Phassavāraṇṇanā	...	323
Salāyatanavāraṇṇanā	...	323
Nāmarūpavāraṇṇanā	...	324
Viññāṇavāraṇṇanā	...	324
Saṅkhāravāraṇṇanā	...	325
Avijjāvāraṇṇanā	...	325
Āsavavāraṇṇanā	...	327
10. Satipaṭṭhānasuttavaṇṇanā	...	327
Uddesavāraṇṇanā	...	329
Kāyānupassanā		
Ānāpānappabbavaṇṇanā	...	348
Iriyāpathappabbavaṇṇanā	...	351
Catusampajaññappabbavaṇṇanā	...	354
Paṭikūlamanasikārapabbavaṇṇanā	...	364
Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā	...	364
Navasivathikapabbavaṇṇanā	...	366
Vedanānupassanāvaṇṇanā	...	367
Cittānupassanāvaṇṇanā	...	371
Dhammānupassanā		
Nīvaraṇappabbavaṇṇanā	...	372
Khandhappabbavaṇṇanā	...	377
Āyatanappabbavaṇṇanā	...	377
Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā	...	380
Catusaccappabbavaṇṇanā	...	392

Mūlapaṇṇāsaṭikāya paṭhamabhāge mātikā niṭṭhitā.

Majjhimanikāya

Mūlapaṇṇāsati-kā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

1. Saṁvaṇṇanārambhe ratanattayavandanā saṁvaṇṇetabbassa dhammassa pabhavanissayavisuddhipaṭivedanattham, taṁ pana dhammasaṁvaṇṇanāsu viññūnaṁ bahumānuppādanattham, taṁ sammadeva tesam ugghadhāraṇādikkamaladdhabbāya sammāpaṭipattiyā sabbahitasukhanipphādanattham. Atha vā maṅgalabhāvato, sabbakiriyāsu pubbakiccabhāvato, paṇḍitehi samācaritabhāvato, āyatim paresam diṭṭhānugati-āpajjanato ca saṁvaṇṇanāyaṁ ratanattayapaṇāmakiriyā. Atha vā ratanattayapaṇāmakaraṇam pūjanīyapūjāpuññavisesanibbattanattham, taṁ attano yathāladdhasampattinimittakassa kammassa balānuppādānattham, antarā ca tassa asaṅkocanattham, tadubhayaṁ anantarāyena aṭṭhakathāya parisamāpanattham, idameva ca payojanaṁ ācariyena idhādhippetam. Tathā hi vakkhati “iti me pasannamatino -pa- tassānubhāvenā”ti. Vatthuttayapūjāhi niratisayapuññakkhettasambuddhiyā¹ aparimeyyapabhāvo puññātisayoti bahuvidhantarāyepi lokasannivāse antarāyanibandhanasakalasamkilesaviddhamsanāya pahoti, bhayādi-upaddavañca nivāreti. Yathāha—

“Pūjārahe pūjayato, buddhe yadi va sāvake”ti-ādi².

1. Niratisayapuññakkhettasampattiyā (Ka)

2. Khu 1. 42; Khu 3. 147 piṭṭhesu.

Tathā—

“Ye bhikkhave buddhe pasannā, agge te pasannā, agge kho pana pasannānaṃ aggo vipāko hoti”ti-ādi¹.

“Buddhoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti.
Vameva hi sā pīti, kasiṇenapi Jambudīpassa.

Dhammoti kittayantassa -pa- kasiṇenapi Jambudīpassa.

Samṃhoti kittayantassa -pa- kasiṇenapi jambudīpassā”ti².

Tathā—

“Yasmiṃ mahānāma samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosa -pa- na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti”ti-ādi³.

“Araññe rukkhamaṇe vā -pa-
Bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā,
Lomahaṃso na hessatī”ti⁴ ca.

Tattha yassa vatthuttayassa vandanaṃ kattukāmo, tassa guṇātisayayogasandassanatthaṃ “**karuṇāsītalahadayan**”ti-ādinā gāthāttayamāha. Guṇātisayayogena hi vandanārahabhāvo, vandanārahe ca katā vandanā yathādhippetaṃ payojanaṃ sādhetīti. Tattha yassā desanāya samvannaṇaṃ kattukāmo, sā na vinayadesanā viya karuṇāppadhānā, nāpi abhidhammadesanā viya paññāppadhānā, atha kho karuṇāpaññāppadhānāti tadubhayappadhānameva tāva sammāsambuddhassa thomaṇaṃ kātuṃ tammūlakattā sesaratanānaṃ “karuṇāsītalahadayan”ti-ādi vuttaṃ. Tattha kiratīti karuṇā, paradukkhaṃ vikkhipati apanetīti attho. Atha vā kiṇātīti karuṇā, paradukkhe sati kāruṇikaṃ himsati vibādhatīti attho. Paradukkhe sati sādhuṇaṃ kampanaṃ hadayakhedaṃ karotīti vā karuṇā. Atha vā kamiti sukhaṃ, taṃ rundhatīti karuṇā. Esā hi paradukkhāpanayanakāmatālakkaṇā attasukhanirapekkhatāya kāruṇikānaṃ sukhaṃ rundhati vibandhatīti

1. Khu 1. 254, 255 piṭṭhesu.

2. Dī-Ṭṭha 1. 54; Itivuttaka-Ṭṭha 271 piṭṭhesu.

3. Am 2. 252; Am 3. 531 piṭṭhesu.

4. Sam 1. 222 piṭṭhe.

attho. Karuṇāya sītaṃ karuṇāsītaṃ, karuṇāsītaṃ hadayaṃ assāti karuṇāsītalahadayo, taṃ **karuṇāsītalahadayaṃ**.

Tattha kiñcāpi paresaṃ hitopasaṃhārasukhādi-
 aparihānicchanasabhāvatāya, byāpādāratīnaṃ ujuvipaccanīkatāya ca
 parasattasantānagatasantāpavicchedanākārappavattiyā mettāmuditānampi
 cittaśītalabhāvakāraṇatā upalabbhati, tathāpi
 paradukkhāpanayanākārappavattiyā parūpatāpāsahanarasā avihimsābhūtā
 karuṇāya viśesena bhagavato cittaśā cittaśāpassaddhi viya sītibhāvanimittanti
 vuttaṃ **“karuṇāsītalahadayaṃ”**ti. Karuṇāmukhena vā mettāmuditānampi
 hadayaśītalabhāvakāraṇatā vuttāti daṭṭhabbaṃ. Atha vā
 asādhāraṇañānaviśesaṇibandhanabhūtā sātisaṃyaṃ niravaseśaṇca
 sabbaññūtaññānaṃ viya saṃviśayaḃyāpitāya mahākaruṇābhāvaṃ upagatā
 karuṇāya bhagavato atisaṃyena hadayaśītalabhāvahetūti āha
“karuṇāsītalahadayaṃ”ti. Atha vā satipi mettāmuditānaṃ sātisaṃye¹
 hadayaśītibhāvaṇibandhanatte sakalabuddhaguṇaviśesaṇakāraṇatāya tāsampi
 kāraṇanti karuṇāya bhagavato “hadayaśītalabhāvakāraṇaṃ”ti vuttā.
 Karuṇānidānā hi sabbeḃpi buddhaguṇā.
 Karuṇānubhāvaṇibbāpiyaṃaṃsaṃsāradukkhāsantāpassa hi bhagavato
 paradukkhāpanayanakāmatāya anekāniḃpi asāṅkhyeyyāni kappānaṃ
 akilantarūpasseva niravaseśabuddhakaraḃdhammasambharaṇaniratassa
 samadhigataḃdhammādhipateyyassa ca saṇṇihiteḃsupi
 sattaśāṅkhārasamupaṇītahadayaūpatāpanimittesu² na īsakampi
 cittaśītibhāvassa aññathattamaḃsīti. Etasmiṃ ca atthavikappe tīsupi
 avatthāsu bhagavato karuṇā saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ.

Pajānātīti paññā, yathāsabhāvaṃ pakārehi paṭivijjhatīti attho. Paññāva
 ñeyyāvaraṇappahānato pakārehi dhammasabhāvajotanaṭṭhena pajjototi
 paññāpajjoto. Savāsaṇappahānato viśesena hataṃ samugghātitaṃ vihataṃ,
 paññāpajjotena vihataṃ paññāpajjotavihataṃ. Muyhanti tena, saṃyaṃ vā
 muyhati, mohanamattameva vā taṇṇi moho, avijjā, sveva
 viśayasabhāvapaṭicchādanato andhakārasarikkhatāya tamo viyāti tamo³,
 paññāpajjotavihatamo mohatamo etassāti paññāpajjotavihatamohatamo, taṃ
paññāpajjotavihatamohatamaṃ.

1. Sātisaṃyena (Ka)

2. Sattasaṅghāta... (Ka)

3. Mohatamo (Am-Ṭī 1. 6 piṭṭhe.)

Sabbesampi hi khīṇāsavānaṃ satipi paññāpajjotena avijjandhakārassa vihatabhāve saddhāvimutthehi¹ viya diṭṭhippattānaṃ sāvakehi paccekasambuddhehi ca savāsanappahānena sammāsambuddhānaṃ kilesappahānassa viseso vijjatīti sātisayena avijjāpahānena bhagavantaṃ thomento āha **“paññāpajjotavihatamohataman”**ti.

Atha vā antarena paropadesaṃ attano santāne accantaṃ avijjandhakāravigamassa nibbattitattā, tathā² sabbaññutāya balesu ca vasībhāvassa samadhigatattā, parasantatiyañca dhammadesanātisayānubhāvena sammadeva tassa pavattitattā bhagavāva visesato mohatamavigamena thometabboti āha **“paññāpajjotavihatamohataman”**ti. Imasmiṃ ca atthavikappe **“paññāpajjoto”**ti padena bhagavato paṭivedhapaññā viya desanāpaññāpi sāmāññaniddesena, ekasesanayena vā saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ.

Atha vā bhagavato ñāṇassa ñeyyapariyantikattā sakalañeyyadhammasabhāvāboddhanasamatthena anāvaraṇaṇāṇasaṅkhātena paññāpajjotena sabbañeyyadhammasabhāvavacchādakassa mohandhakārassa vidhamitattā anaññasādhāraṇo bhagavato mohatamavināsoti katvā vuttaṃ **“paññāpajjotavihatamohataman”**ti. Ettha ca mohatamavidhamanante adhigatattā anāvaraṇaṇāṇaṃ kāraṇūpacārena sasantāne mohatamavidhamananti daṭṭhabbaṃ. Abhinīhārasampattiyaṃ savāsanappahānameva hi kilesānaṃ ñeyyāvaraṇappahānanti, parasantāne pana mohatamavidhamanassa kāraṇabhāvato anāvaraṇaṇāṇaṃ **“mohatamavidhamanan”**ti vuccatīti.

Kim pana kāraṇaṃ avijjāsamugghātoyeveko pahānasampattivaseṇa bhagavato thomaṇānimittaṃ gayhati, na pana sātisayaṃ niravasesakilesappahānanti? Tappahānavacaneneva tadekatṭhatāya sakalasamkilesagaṇasamugghātassa jotitabhāvato. Na hi so tādiso kilesa atthi, yo niravasesa-avijjāpahānena na pahīyatīti.

Atha vā vijjā viya sakalakusaladhammasamuppattiyaṃ niravasesākusaladhammanibbattiyaṃ saṃsārappavattiyaṃ ca avijjā padhānakāraṇanti

1. Saddhādhimutthehi (Ka)

2. Tattha ca (Dī-Tī 1. 4; Am-Tī 1. 7 piṭṭhesu.)

tabbighātavacanena sakalasaṅkilesagaṇasamugghāto vuttoyeva hotīti vuttaṃ “paññāpajjotavihatamohataman”ti.

Narā ca amarā ca narāmarā, saha narāmarehīti sanarāmaro, sanarāmaro ca so loko cāti sanarāmaraloko, tassa garūti sanarāmaralokagaru, taṃ **sanarāmaralokagaruṃ**. Etena devamanussānaṃ viya tadavasiṭṭhasattānampi yathārahaṃ guṇavisesāvahatāya bhagavato upakāritaṃ dasseti. Na cettha padhānāppadhānabhāvo codetabbo. Añño hi saddakkamo, añño atthakkamo. Edisesu hi samāsapadesu padhānampi appadhānaṃ viya niddisīyati yathā “sarājikāya parisāyā”ti¹. Kāmaṃ cettha sattasaṅkhārōkāsavasena tividho loko, garubhāvassa pana adhippetattā garukaraṇasamatthasseva yujjanato sattalokassa vasena attho gahetabbo. So hi lokīyanti ettha puññapāpāni tabbipāko cāti “loko”ti vuccati. Amaraggahaṇena cettha upapattidevā adhippetā.

Atha vā samūhattho lokasaddo samudāyavasena lokīyati paññāpiyatīti. Saha narehīti sanarā, sanarā ca te amarā cāti sanarāmarā, tesāṃ lokoti sanarāmaralokoti purimanayeneva yojetabbaṃ. Amarasaddena cettha visuddhidevāpi saṅgayhanti. Te hi maraṇābhāvato paramatthato amarā. Narāmarānaṃyeva ca gahaṇaṃ ukkaṭṭhaniddesavasena yathā “satthā devamanussānaṃ”ti². Tathā hi sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiya sadevamanussāya pajāya accantūpakāritāya aparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgitāya ca sabbasattuttamo bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ uttamagāravaṭṭhānaṃ. Tena vuttaṃ “**sanarāmaralokagaruṃ**”ti.

Sobhanaṃ gataṃ gamanaṃ etassāti sugato. Bhagavato hi veneyyajanupasaṅkamaṇaṃ ekantena tesāṃ hitasukhanipphādanato sobhanaṃ,

1. Vi 4. 347 piṭṭhe.

2. Dī 1. 46 piṭṭhe.

tathā lakkhaṇānubyañjanapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya
 dutavilambitakhalitānukaḍḍhananippīlanukkuṭikakuṭilākulatādidosarahitama
 vahasitarājahaṃsavasabhavāraṇamigarājagamanam kāyagamanam
 ñāṇagamanam ca
 vipulanimmalakaruṇāsativīriyādiguṇavisesasahitamabhinīhārato yāva
 mahābodhiṃ anavajjatāya sobhanamevāti. Atha vā sayambhuññaṇena
 sakalamapi lokam pariññābhisamayavasena pariñānanto ñāṇena sammā gato
 avagatoti Sugato, tathā lokasamudayaṃ pahānābhisamayavasena pajahanto
 anuppattidhammataṃ āpādentō sammā gato atītoti Sugato, lokanirodham
 nibbānam sacchikiriyābhisamayavasena sammā gato adhigatoti Sugato,
 lokanirodhagāminiṃ paṭipadam bhāvanābhisamayavasena sammā gato
 paṭipannoti Sugato. “Sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti
 na pacceti na paccāgacchatīti Sugato”ti-ādinā¹ nayena ayamattho
 vibhāvetabbo. Atha vā sundaram ṭhānam sammāsambodhiṃ, nibbānameva
 vā gato adhigatoti Sugato, yasmā vā bhūtaṃ tacchaṃ atthasamhitam
 veneyyānam yathārahaṃ kālayuttameva ca dhammaṃ bhāsati, tasmā sammā
 gadati vadatīti Sugato da-kārassa ta-kāram katvā. Iti sobhanagamanatādīhi
 sugato, taṃ **Sugataṃ**.

Puññapāpakammehi² upapajjanavasena gantabbato gatiyo,
 upapattibhavavisesā. Tā pana nirayādivasena pañcavidhā. Tāhi sakalassapi
 bhavagāmikammassa ariyamaggādhigamena avipākārahabhāvakaraṇena
 nivattitattā bhagavā pañcahipi gatīhi suṭṭhu mutto visamyuttoti āha
 “**gativimuttan**”ti. Etena bhagavato katthacipi gatiyā apariyāpannatam
 dasseti, yato bhagavā “devātidevo”ti vuccati. Tenevāha—

“Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo.

Yakkhattam yena gaccheyyam, manussattam ca abbaje.

Te mayham āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkathā”ti³.

Tamtaṃgatisamvattanakānam hi kammakilesānam aggamaggena
 bodhimūleyeva suppahīnattā natthi bhagavato gatipariyāpannatāti
 accantameva bhagavā sabbabhavayonigativinñāṇaṭṭhitisattāvāsasattanikāyehi
 parimutto, taṃ **gativimuttam**. **Vandeti** namāmi, thomemīti vā attho.

1. Khu 7. 88; Khu 8. 83 piṭṭhesu.

2. Puññapāpakehi (Ka)

3. Am 1. 348 piṭṭhe.

Atha vā **gativimuttanti** anupādisesanibbānadhātuppattiyā bhagavantam thometi. Ettha hi dvīhi ākārehi bhagavato thomanā veditabbā attahitasampattito parahitapaṭipattito ca. Tesu attahitasampatti anāvaraṇañāṇādhigamato savāsanānaṃ sabbesaṃ kilesānaṃ accantappahānato anupādisesanibbānappattito ca veditabbā, parahitapaṭipatti lābhasakkārādinirapekkhacittassa sabbadukkhanīyānikadhammadesanato viruddhesupi niccaṃ hitajjhāsayato¹ nāṇaparipākakālāgamanato ca. Sā panettha āsayato payogato ca duvidhā parahitapaṭipatti, tividhā ca attahitasampatti pakāsītā hoti. Kathaṃ? “Karūṇāsītalahadayan”ti etena āsayato parahitapaṭipatti, sammāgadanatthena sugata-saddena payogato parahitapaṭipatti, “paññāpajjotavihatamohatamaṃ gativimuttan”ti etehi catusaccapaṭivedhatthena ca sugatasaddena tividhāpi attahitasampatti, avasiṭṭhaṭṭhena tena “paññāpajjotavihatamohataman”ti etena cāpi sabbāpi attahitasampattiparahitapaṭipatti pakāsītā hotīti.

Atha vā tihi ākārehi bhagavato thomanā veditabbā hetuto phalato upakārato ca. Tattha **hetu** mahākaruṇā, sā paṭhamapadena dassitā. **Phalaṃ** catubbidham nāṇasampadā pahānasampadā ānubhāvasampadā rūpakāyasampadā cāti. Tāsu nāṇapahānasampadā dutiyapadena, saccapaṭivedhatthena ca sugatasaddena pakāsītā honti, ānubhāvasampadā pana tatiyapadena, rūpakāyasampadā yathāvuttakāyagamanasobhanatthena sugata-saddena lakkhaṇānubyañjanapāripūriyā vinā tadabhāvato. **Upakāro** anantaram abāhiraṃ karitvā tividhayānamukhena vimuttidhammadesanā. So sammāgadanatthena sugata-saddena pakāsito hotīti veditabbaṃ.

Tattha “karuṇāsītalahadayan”ti etena sammāsambodhiyā mūlaṃ dasseti. Mahākaruṇāsaṅcoditamānaso hi bhagavā saṃsārapaṅkato sattānaṃ samuddharaṇattham katābhinihāro anupubbena pāramiyo pūretvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ adhigatoti karuṇā sammāsambodhiyā mūlaṃ. “Paññāpajjotavihatamohataman”ti etena sammāsambodhiṃ

1. Hitajjhāsayavasena (Saṃ-Ṭī 1. 6 piṭṭhe.)

dasseti. Anāvaraṇaṇāpadaṭṭhānaṃ hi maggaṇāṇaṃ,
 maggaṇāpadaṭṭhānaṃca anāvaraṇaṇāṇaṃ “sammāsambodhi”ti vuccatīti.
 Sammāgamanatthena sugatasaddena sammāsambodhiyā paṭipattiṃ dasseti
 līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhallikatta kilamathānuyoga
 sassatucchedābhinivesādi antadvayarahitāya karuṇāpaññāpariggahitāya
 majjhimāya paṭipattiyā pakāsanato sugatasaddassa. Itarehi
 sammāsambodhiyā padhānāppadhānabhedam payojanam dasseti.
 Saṃsāramahoghato sattasantāraṇam hettha padhānam payojanam,
 tadanāmapadhānam. Tesu padhānena parahitapaṭipattiṃ dasseti, itarena
 attahitasampattiṃ, tadubhayena attahitāya paṭipannādīsu catūsu puggalesu
 bhagavato catutthapuggalabhāvam dasseti. Tena ca
 anuttaradakkhiṇeyyabhāvam uttamavandanīyabhāvam attano ca
 vandanakiriyāya khettaṅgatabhāvam dasseti.

Ettha ca karuṇāgahaṇena lokiyesu
 mahaggatabhāvappattāsādhāraṇaguṇadīpanato bhagavato
 sabbalokiyaguṇasampatti dassitā hoti, paññāgahaṇena
 Sabbaññutaññāpadaṭṭhānamaggaṇāṇadīpanato sabbalokuttaraguṇasampatti.
 Tadubhayaggahaṇasiddho hi attho “sanarāmaralokagarun”ti-ādinā
 vipaṇcīyatīti. Karuṇāgahaṇena ca upagamanam nirupakkilesam dasseti,
 paññāgahaṇena apagamanam. Tathā karuṇāgahaṇena lokasamaññānurūpam
 bhagavato pavattiṃ dasseti lokavohāraṇasayattā karuṇāya, paññāgahaṇena
 samaññāya anatidhāvanam. Sabhāvānavabodhena hi dhammānam samaññam
 atidhāvītvā sattādīparāmasanam hotīti. Tathā karuṇāgahaṇena
 mahākaruṇāsamāpattivihāram dasseti, paññāgahaṇena tīsu kālesu
 appaṭihataññam catusaccaññam catupaṭisambhidāññam
 catuvesārajjāññam. Karuṇāgahaṇena mahākaruṇāsamāpattiññāssa gahitattā
 sesāsādhāraṇāññāni, cha abhiññā, aṭṭhasu parisāsu akampanaññāni, dasa
 balāni, cuddasa buddhaññāni, soḷasa ñāṇacariyā, aṭṭhārasa buddhadhammā,
 catucattālīsa ñāṇavattūni, sattasattati ñāṇavattūnīti evamādinam anekesam
 paññāpabhedānam vasena ñāṇacāram dasseti. Tathā karuṇāgahaṇena
 caraṇasampattiṃ, paññāgahaṇena vijjāsampattiṃ. Karuṇāgahaṇena
 attādhīpatitā, paññāgahaṇena dhammādhīpatitā. Karuṇāgahaṇena
 lokanāthabhāvo,

paññāgahaṇena attanāthabhāvo. Tathā karuṇāgahaṇena pubbakāribhāvo,
paññāgahaṇena kataññutā. Tathā karuṇāgahaṇena aparantapatā,
paññāgahaṇena anattantapatā. Karuṇāgahaṇena vā
buddhakaradhammasiddhi, paññāgahaṇena buddhabhāvasiddhi. Tathā
karuṇāgahaṇena paresaṃ tāraṇaṃ, paññāgahaṇena sayāṃ taraṇaṃ. Tathā
karuṇāgahaṇena sabbasattesu anuggahacittatā, paññāgahaṇena
sabbadhammesu virattacittatā dassitā hoti.

Sabbesaṅca buddhaguṇānaṃ karuṇā ādi tannidānabhāvato, paññā
pariyosānaṃ tato uttari karaṇīyābhāvato. Iti ādipariyosānadassanena sabbe
buddhaguṇā dassitā honti. Tathā karuṇāgahaṇena sīlakkhandhapubbaṅgamo
samādhikkhandho dassito hoti. Karuṇānidānaṃ hi sīlaṃ tato
pāṇātipātādiviratippavattito, sā ca jhānattayasampayoginīti. Paññāvacaṇena
paññākkhandho. Sīlaṅca sabbabuddhaguṇānaṃ ādi, samādhi majjhe, paññā
pariyosānanti evampi ādimajjhapariyosānakalyāṇadassanena sabbe
buddhaguṇā dassitā honti nayato dassitattā. Eso eva hi niravasesato
buddhaguṇānaṃ dassanupāyo, yadidaṃ nayaggāhaṇaṃ, aññathā ko nāma
samatto bhagavato guṇe anupadaṃ niravasesato dassetuṃ. Tenevāha—

“Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
Kappampi ce aññaṃabhāsamaṇo.
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā”ti¹.

Teneva ca āyasmataṃ sārīputtattherenapi buddhaguṇaparicchedanaṃ pati
anuyuttēna “no hetāṃ bhante”ti paṭikkhipitvā “apica me bhante
dhammanvayo vidito”ti² vuttaṃ.

2. Evaṃ saṅkhepena sakalasabbaññuguṇehi bhagavantaṃ abhiththavitvā
idāni saddhammaṃ thometuṃ “**buddhopi**”ti-ādimāha. Tattha **buddhoti**
kattuniddeso. **Buddhabhāvanti** kammaniddeso. **Bhāvetvā sacchikatvāti** ca

1. Dī-Ṭṭha 1. 257; Dī-Ṭṭha 3. 61; Ma-Ṭṭha 3. 289; Udāna-Ṭṭha 305;

Apadāna-Ṭṭha 2. 91; Buddhavaṃsa-Ṭṭha 163; Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 9, 324 piṭṭhesu.

2. Dī 2. 70 piṭṭhe.

pubbakālakiriyāniddeso. **Yanti** aniyamato kammaniddeso. **Upagatoti** aparakālakiriyāniddeso. **Vandeti** kiriyāniddeso. **Tanti** niyamanam. **Dhammanti** vandanakiriyāya kammaniddeso. **Gatamalam anuttaranti ca** tabbisesanam.

Tattha buddha-saddassa tāva “bujjhitā saccānīti buddho, bodhetā pajāyāti buddho”ti-ādinā **niddesanayena**¹ attho veditabbo. Atha vā savāsanāya aññāṇaniddāya accantavigamato, buddhiyā vā vikasiabhāvato buddhavāti **buddho** jāgaraṇavikasanatthavasena. Atha vā kassacipi ñeyyadhammassa anavabuddhassa abhāvena ñeyyavisesassa kammabhāvena aggahaṇato kammavacanicchāya abhāvena avagamanatthavaseneva kattuniddeso labbhatīti buddhavāti **buddho** yathā “dikkhito na dadāti”ti. Atthato pana pāramitāparibhāvito sayambhuñāṇena saha vāsanāya vihataviddhastaniravasesakilesa mahākaruṇāsabbaññutaññāṇādi-aparimeyyaguṇagaṇādhāro khandhasantāno buddho. Yathāha—

“Buddhoti yo so bhagavā sayambhū anācariyako pubbe ananussutesu dhammesu sāmāṇī saccāni abhisambujjhi, tattha ca sabbaññutam patto balesu ca vasībhāvan”ti².

Api-saddo sambhāvane. Tena “evaṃ guṇavisesayutto sopi nāma bhagavā”ti vakkhamānaguṇe dhamme sambhāvanam dīpeti. **Buddhabhāvanti** sammāsambodhim. **Bhāvetvāti** uppādetvā vaḍḍhetvā ca. **Sacchikatvāti** paccakkham katvā. **Upagatoti** patto, adhigatoti attho. Etassa “buddhabhāvan”ti etena sambando. **Gatamalanti** vigatamalam, niddosanti attho. **Vandeti** paṇamāmi, thomemi vā. **Anuttaranti** uttararahitam, lokuttaranti attho. **Dhammanti** yathānusiṭṭham paṭipajjamāne apāyato ca saṃsārato ca apatamāne katvā dhāretīti dhammo. Ayam hettha saṅkhepattho—evaṃ vividhaguṇagaṇasamannāgato buddhopi bhagavā yaṃ ariyamaggasaṅkhātam dhammam bhāvetvā, phalanibbānasaṅkhātam pana sacchikatvā anuttaram sammāsambodhim adhigato, tametaṃ buddhānampi buddhabhāvahetubhūtam sabbadosamalarahitam attano uttaritarābhāvena anuttaram paṭivedhasaddhammam namāmīti. pariyattisaddhammassapi tappakāsanattā idha saṅgaho daṭṭhabbo.

1. Khu 7. 363; Khu 8. 197 piṭṭhesu. 2. Khu 7. 363; Khu 8. 197; Khu 9. 172 piṭṭhesu.

Atha vā “abhidhammanayasamuddaṃ adhigacchi, tīṇi piṭakāni sammasi”ti ca aṭṭhakathāyaṃ vuttattā pariyattidhammassapi sacchikiriyāsammasanapariyāyo labbhatīti sopi idha vutto evāti daṭṭhabbaṃ. Tathā “yaṃ dhammaṃ bhāvetvā sacchikatvā”ti vuttattā buddhakaradhammabhūtāhi pāramitāhi saha pubbabhāge adhisīlasikkhādayopi idha dhammasaddena saṅgahitāti veditabbaṃ. Tāpi hi malapaṭipakkhatāya gatamālā anaññasādhāraṇatāya anuttarā cāti. Tathā hi sattānaṃ sakalavaṭṭadukkhaniissaraṇatthāya katamahābhinihāro mahākaruṇādhivāsapesalajjhāsāyo paññāvisesaparidhotanimmalānaṃ dānadamasāmyamādīnaṃ uttamadhammānaṃ sataśassādhikāni kappānaṃ cattāri asaṅkhyeyyāni sakkaccaṃ nirantaraṃ niravasesānaṃ bhāvanāpaccakkhakaṇṇehi kammādīsu adhigatavasābhāvo acchariyācinteyyamahānubhāvo adhisīlādhicittānaṃ paramukkaṃsapāramippatto bhagavā paccayākāre catuvīsati koṭisatasahassamukhena mahāvajiraññaṇaṃ pesetvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti.

Ettha ca “bhāvetvā”ti etena vijjāsampadāya dhammaṃ thometi, “sacchikatvā”ti etena vimuttisampadāya. Tathā paṭhamena jhānasampadāya, dutiyena vimokkhasampadāya. Paṭhamena vā samādhisampadāya, dutiyena samāpattisampadāya. Atha vā paṭhamena khayeññābhāvena, dutiyena anuppādeññābhāvena. Purimena vā vijjūpamatāya, dutiyena vajirūpamatāya. Purimena vā virāgasampattiya, dutiyena nirodhasampattiya. Tathā paṭhamena niyyānabhāvena, dutiyena nissaraṇabhāvena. Paṭhamena vā hetubhāvena, dutiyena asaṅkhatabhāvena. Paṭhamena vā dassanabhāvena, dutiyena vivekabhāvena. Paṭhamena vā adhipatibhāvena, dutiyena amatabhāvena dhammaṃ thometi. Atha vā “yaṃ dhammaṃ bhāvetvā buddhabhāvaṃ upagato”ti etena svākkhātātāya dhammaṃ thometi, “sacchikatvā”ti etena sandiṭṭhikatāya. Tathā purimena akālikatāya, pacchimena ehipassikatāya. Purimena vā opaneyyikatāya, pacchimena paccattaṃ veditabbatāya dhammaṃ thometi. “Gatamalan”ti iminā saṃkilesābhāvadīpanena dhammassa parisuddhataṃ dasseti, “anuttaran”ti etena aññaṃsa viṣiṭṭhassa abhāvadīpanena vipulaparipuṇṇataṃ. Paṭhamena vā pahānasampadaṃ dhammassa dasseti, dutiyena sabhāvasampadaṃ. Bhāvetabbatāya vā dhammassa gatamalahāvo

yojetabbo. Bhāvanāguṇena¹ hi so dosānaṃ samugghātako hotīti. Sacchikātabbabhāvena anuttarabhāvo yojetabbo. Sacchi kiriyānibbattito hi taduttari karaṇīyābhāvato anaññasādhāraṇatāya anuttaroti. Tathā “bhāvetvā”ti etena saha pubbabhāgasīlādīhi sekkhā sīlasamādhipaññākkhandhā dassitā honti, “sacchikatvā”ti etena saha asaṅkhatāya dhātuyā asekkhā sīlasamādhipaññākkhandhā dassitā hontīti.

3. Evaṃ saṅkhepeneva sabbadhammaguṇehi saddhammaṃ abhittahavitvā idāni ariyaśaṅghaṃ thometuṃ “**sugatassā**”ti-ādimāha. Tattha **sugatassā**ti sambandhaniddeso, tassa “puttānaṃ”ti etena sambandho. **Orasānanti** puttavisesaṇaṃ. **Mārasenamathanānanti** orasaputtabhāve kāraṇaniddeso. Tena kilesappahānameva bhagavato orasaputtabhāve kāraṇaṃ anujānātīti dasseti. **Aṭṭhannanti** gaṇanaparicchedaniddeso. Tena satipi tesāṃ sattavisesabhāvena anekasahassasaṅkhābhāve imaṃ gaṇanaparicchedaṃ nātivattantīti dasseti maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvānātivattanato. **Samūhanti** samudāyaniddeso. **Ariyaśaṅghanti** guṇaviśiṭṭhasaṅghātabhāvaniddeso. Tena asatipi ariyapuggalānaṃ kāyasāmaggiyaṃ ariyaśaṅghabhāvaṃ dasseti dīṭṭhisīlasāmaññena saṃhatabhāvato.

Tattha urasi bhavā jātā saṃvaddhā ca orasā. Yathā hi sattānaṃ orasaputtā attajātātāya pitu santakassa dāyajjassa visesena bhāgino honti, evameva tepi ariyapuggalā sammāsambuddhassa dhammassavanante ariyāya jātiyā jātātāya bhagavato santakassa vimuttisukhassa ariyadhammaratanassa ca ekantabhāginoti orasā viya **orasā**. Atha vā bhagavato dhammadesanānubhāvena ariyabhūmiṃ okkamamānā okkantā ca ariyasāvakā bhagavato urena² vāyāmajanitābhijātītāya nippariyāyena “orasaputtā”ti vattabbataṃ arahanti. Sāvakehi pavattiyamānāpi hi dhammadesanā “bhagavato dhammadesanā”icceva vuccati taṃmūlikattā lakkhaṇādivisesābhāvato ca.

1. Bhāvanābalena (Saṃ-Ṭī 1. 11 piṭṭhe)

2. Ure (Am-Ṭī 1. 15 piṭṭhe)

Yadipi ariyasāvakānaṃ ariyamaggādhigamasamaye bhagavato viya tadantarāyakaṇaṭṭhaṃ devaputtamāro, māravāhinī vā na ekantena apasādeti, tehi pana apasādetabbatāya kāraṇe vimathite tepi vimathitā eva nāma hontīti āha “**mārasenamathanānan**”ti. Imasmim panatthe “māramārasenamathanānan”ti vattabbe “mārasenamathanānan”ti ekadesasarūpekaseso katoti daṭṭhabbaṃ. Atha vā khandhābhisaṅkhāramārānaṃ viya devaputtamārassapi guṇamāraṇe sahāyabhāvūpagamanato¹ kilesabalakāyo “senā”ti vuccati. Yathāha “kāmā te paṭhamā senā”ti-ādi². Sā ca tehi diyaḍḍhasahassabhedā anantabhedā vā kilesavāhinī satidhammavicayavīriyasamathādiguṇapaharaṇehi odhiso vimathitā vihatā viddhastā cāti **mārasenamathanā**, ariyasāvakā. Etena tesam bhagavato anujātaputtataṃ dasseti.

Ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato ariyā niruttinayena. Atha vā sadevakena lokena “saraṇan”ti araṇīyato upagantabbato upagatānaṃ ca tadatthasiddhito ariyā, ariyānaṃ saṃghoti ariyasamgho, ariyo ca so saṃgho cāti vā ariyasamgho, taṃ **ariyasamghaṃ**. Bhagavato aparabhāge buddhadhammaratanānampi samadhigamo saṃgharatanādhīnoti ariyasamghassa bahūpakāratam dassetuṃ idheva “**sirasā vande**”ti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Ettha ca “Sugatassa orasānaṃ puttānaṃ”ti etena ariyasamghassa pabhavasampadam dasseti, “mārasenamathanānan”ti etena pahānasampadam sakalasamkilesappahānadīpanato. “Aṭṭhannampi samūhan”ti etena nānasampadam maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvadīpanato. “Ariyasamghan”ti etena pabhāvasampadam dasseti sabbasamghānaṃ aggabhāvadīpanato. Atha vā “sugatassa orasānaṃ puttānaṃ”ti ariyasamghassa visuddhanissayabhāvadīpanam, “mārasenamathanānan”ti sammā- ujuṇāyasāmicippaṭipannabhāvadīpanam, “aṭṭhannampi samūhan”ti āhuneyyādibhāvadīpanam, “ariyasamghan”ti anuttarapuññakkhettabhāvadīpanam. Tathā “sugatassa orasānaṃ puttānaṃ”ti etena ariyasamghassa lokuttarasaraṇagamanasabbhāvaṃ dīpeti. Lokuttarasaraṇagamanena hi te bhagavato orasaputtā jātā. “Mārasenamathanānan”ti etena

1. Sahāyibhāvūpagamanato (Ka)

2. Khu 1. 342; Khu 7. 73, 135, 259 piṭṭhesu.

abhinīhārasampadāsiddham pubbabhāge sammāpaṭipattiṃ dasseti.
 Katābhinīhārā hi sammāpaṭipannā māraṃ māraparisam vā abhivijjanti.
 “Aṭṭhannampi samūhan”ti etena paṭividdhastavipakkhe
 sekkhāsekkhadhamme dasseti puggalādhiṭṭhānena maggaphaladhammānaṃ
 pakāsitattā. “Ariyasamghan”ti aggadakkhiṇeyyabhāvaṃ dasseti.
 Saraṇagamanañca sāvakaṇaṃ sabbaguṇānaṃ ādi, sapubbabhāgapaṭipadā
 sekkhā sīlakkhandhādayo majjhe, asekkhā sīlakkhandhādayo pariyosānanti
 ādimajjhapariyosānakalyāṇā saṅkhepato sabbe ariyasamghaguṇā pakāsitā
 honti.

4. Evaṃ gāthāttayena saṅkhepato sakalaguṇasaṃkittanamukhena
 ratanattayassa paṇāmaṃ katvā idāni taṃnipaccakāraṃ yathādhippete
 payojane pariṇāmento **“iti me”**ti-ādimāha. Tattha ratijananatṭhena **ratanam**,
 buddhadhammasaṃghā. Tesam hi “itipi so bhagavā”ti-ādinā yathābhūtaguṇe
 āvajjentassa amatādhigamahetubhūtaṃ anappakaṃ pītipāmojjaṃ uppajjati.
 Yathāha—

“Yasmiṃ Mahānāma samaye ariyasāvako Tathāgataṃ
 anussarati, nevassa tasmim samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ
 hoti, na dosa -pa- na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti -pa-
 Ujugatacitto kho Mahānāma ariyasāvako labhati atthavedaṃ,
 labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasamhitaṃ pāmojjaṃ,
 pamuditassa pīti jāyati”ti-ādi¹.

Cittikatādibhāvo vā ratanaṭṭho. Vuttaṃ hetam—

“Cittikataṃ mahaggañca, atulaṃ dullabhadassanaṃ.
 Anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccatī”ti².

Cittikatabhāvādayo ca anaññasādhāraṇā buddhādīsu eva labbhantīti.

Vandanāva **vandanāmayaṃ** yathā “dānamayaṃ sīlamayan”ti³. Vandanā
 cettha kāyavācācittetehi tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇaninnatā, thomanā vā.

1. Am 2. 252; Am 3. 531 piṭṭhesu.

2. Dī-Ṭṭha 2. 35; Sam-Ṭṭha 3. 190; Khuddakapāṭha-Ṭṭha 143;
 Suttanipāta-Ṭṭha 1. 272; Mahāniddeśa-Ṭṭha 231 piṭṭhesu.

3. Dī 3. 182; Khu 1. 230 piṭṭhesu.

Pujjabhavaphalanibbattanato **puññaṃ**, attano santānaṃ punātīti vā.
Suvihatantarāyoti suṭṭhu vihatantarāyo. Etena attano pasādasampattiyaṃ
 ratanattayassa ca khettabhāvasampattiyaṃ taṃ puññaṃ atthappakāsanassa
 upaghātaka-upaddavānaṃ vihanane samatthanti dasseti. **Hutvā**
 pubbakālakiriyaṃ. Tassa “atthaṃ pakāsayissāmi”ti etena sambandho. **Tassāti**
 yaṃ ratanattayavandanāmayāṃ puññaṃ, tassa. **Ānubhāvenāti** balena.

5. Evaṃ ratanattayassa nipaccakāre payojanaṃ dassetvā idāni yassā
 dhammadesanāya atthaṃ saṃvaṇṇetukāmo, tassā tāva
 guṇābhithavanavasena upaṇṇāpanatthaṃ “**majjhimapamāṇasuttaṅkitassā**”ti-
 ādi vuttaṃ. Tattha **Majjhimapamāṇasuttaṅkitassāti**
 nātidīghanātikhuddakapamāṇehi suttantehi lakkhitassa. Yathā hi dīghāgame
 dīghapamāṇāni suttāni, yathā ca saṃyuttaṅguttarāgamesu dvīsu
 khuddakapamāṇāni, na evaṃ idha. Idha pana pamāṇato majjhimāni suttāni.
 Tena vuttaṃ “majjhimapamāṇasuttaṅkitassāti
 nātidīghanātikhuddakapamāṇehi suttantehi lakkhitassāti attho”ti. Etena
 “majjhimo”ti ayaṃ imassa atthānugatasamaññāti dasseti. Nanu ca suttāni
 eva āgamo, kassa pana suttehi aṅkananti? Saccametaṃ paramatthato, suttāni
 pana upādāya paññatto āgamo. Yatheva hi atthabyañjanasamudāye “suttan”ti
 vohāro, evaṃ suttasamudāye ayaṃ “āgamo”ti vohāro. **Idhāti** imasmim
 sāsane. Āgamissanti ettha, etena, etasmā vā attatthaparattādayoti āgamo,
 ādikalyāṇādiguṇasampattiyaṃ uttamaṭṭhena
 taṃtaṃabhīpatthitasamiddhihetutāya paṇḍitehi varitabbato varo, āgamo ca
 so varo cāti āgamavaro. Āgamasammatehi vā varoti āgamavaro, majjhimo
 ca so āgamavaro cāti **majjhimāgamavaro**, tassa.

Buddhānaṃ anubuddhānaṃ **buddhānubuddhā**, buddhānaṃ
 saccapaṭivedhaṃ anugamma paṭividdhasaccā aggasāvakādayo ariyā. Tehi
 atthasaṃvaṇṇanāguṇasaṃvaṇṇanānaṃ vasena **saṃvaṇṇitassa**. Atha vā
 buddhā ca Anubuddhā ca buddhānubuddhāhi yojetabbaṃ.
 Sammāsambuddheneva hi vinayasuttābhidhammānaṃ
 pakiṇṇakadesanādivasena yo paṭhamaṃ attho vibhatto, so eva pacchā tassa
 tassa saṃvaṇṇanāvasena saṅgītikārehi saṅgahaṃ āropitoti.
Paravādamathanassāti aññatitthiyānaṃ vādanimmathanassa, tesāṃ
 diṭṭhigatabhañjanassāti attho.

Ayaṃ hi āgamo mūlapariyāyasuttasabbāsavasuttādīsu diṭṭhigatikānaṃ diṭṭhigatadosavibhāvanato **saccakasutta**¹ **upālisuttā**dīsu² saccakādīnaṃ micchāvādanimmathanadīpanato visesato “paravādamathano”ti thomitoti. Saṃvaṇṇanāsu cāyaṃ ācariyassa pakati, yā taṃtaṃsaṃvaṇṇanāsu ādito tassa tassa saṃvaṇṇetabbassa dhammassa visesaguṇakittanena thomanā. Tathā hi Sumaṅgalavilāsinīsāratthapakāsinīmanorathapūraṇīsu aṭṭhasālīnī-ādīsu ca yathākkamaṃ “saddhāvahaguṇassa, ñāṇappabhedajananaṃ, dhammakathikapuṇḍavānaṃ vicittapaṭibhājananaṃ, tassa gambhīrañāṇehi ogāḷhassa abhiṇhaso nānāyavicittassa abhidhammassā”ti-ādīnaṃ thomanā katā.

6. Attho kathīyati etāyāti atthakathā, sā eva **aṭṭhakathā** ttha-kārassa ṭṭha-kāraṃ katvā yathā “dukkhassa pīḷanaṭṭho”ti³. **Āditoti**-ādimhi paṭhamasaṅgītiyaṃ. Chaḷabhiññatāya paramena cittissariyabhāvena⁴ samannāgatattā jhānādīsu pañcavidhavasitāsabbhāvato ca **vasino**, therā mahākassapādayo. Tesāṃ **satehi pañcahi**. **Yāti** yā aṭṭhakathā. **Saṅgītāti** attham pakāsetum yuttaṭṭhāne “ayaṃ etassa attho, ayaṃ etassa attho”ti saṅgahetvā vuttā. **Anusaṅgītā** ca yasattherādīhi pacchāpi dutiyatatiyasaṅgītīsu. Iminā attano saṃvaṇṇanāya āgamanasuddhiṃ dasseti.

7. Sīhassa lānato gahaṇato **sīhaḷo**, sīhakumāro. Taṃvaṃsajātātāya Tambapaṇṇidīpe khattiyānaṃ, tesāṃ nivāsātāya tambapaṇṇidīpassa ca sīhaḷabhāvo veditabbo. **Ābhatāti** jambudīpato ānītā. **Athāti** pacchā. Aparabhāge hi nikāyantaraḷaddhīhi asaṅkarattham sīhaḷabhāsāya aṭṭhakathā ṭhapitāti. Tena mūlaṭṭhakathā sabbasādhāraṇā na hotīti idaṃ atthappakāsaṇaṃ ekantena karaṇīyanti dasseti. Tenevāha “**dīpavāsīnamatthāyā**”ti. Tattha **dīpavāsīnanti** jambudīpavāsīnaṃ, sīhaḷadīpavāsīnaṃ vā atthāya sīhaḷabhāsāya ṭhapitāti yojanā.

1. Ma 1. 289, 299 piṭṭhesu. 2. Ma 2. 35 piṭṭhe.

3. Khu 9. 20, 293 piṭṭhesu. 4. Cittavasībhāvena (Dī-Ṭī 1. 16; Saṃ-Ṭī 1. 19 piṭṭhesu)

8. **Apanetvānāti** kaṇcukasadisam sīhaḷabhāsam apānetvā. **Tatoti** aṭṭhakathāto. **Ahanti** attānam niddisati, **manoramam bhāsanti** māgadhabhāsam. Sā hi sabhāvaniruttibhūtā paṇḍitānam manam ramayatīti. Tenevāha “**tantinayānucchavikan**”ti, pālīgatiyā anulomikam pālībhāsāyānuvidhāyininti¹ attho. **Vigatadosanti** asabhāvaniruttibhāsantararahitam.

9. **Samayam avilomentoti** siddhantam avirodhento. Etena atthadosābhāvamāha. Aviruddhattā eva hi theravādāpi idha pakāsīyissanti. **Theravaṃsadīpānanti** thirehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā therā, mahākassapādayo. Tehi āgatā ācariyaparamparā theravaṃso, tappariyāpannā hutvā āgamādhigamasampannattā paññāpajjotena tassa samujjalanato **theravaṃsadīpā**, mahāvihāravāsino, tesam. Vividhehi ākārehi nicchīyatīti vinicchayo, gaṇṭhiṭṭhānesu khīlamaddanākārena pavattā vimaticchedanī kathā. Suṭṭhu nipuṇo saṇho vinicchayo etesanti **sunipuṇavinicchayā**. Atha vā vinicchīnotīti vinicchayo, yathāvuttatthavisayaṃ ñāṇam. Suṭṭhu nipuṇo cheko vinicchayo etesanti yojetabbaṃ. Etena mahākassapāditheraparamparābhato, tato eva ca aviparīto saṇho sukhumo mahāvihāravāsīnam vinicchayoti tassa pamāṇabhūtataṃ dasseti.

10. **Sujanassa cāti ca-saddo** sampiṇḍanatto. Tena “na kevalam Jambudīpavāsīnameva atthāya, atha kho sādhujanatosanattañcā”ti dasseti. Tena ca “Tambapaṇṇidīpavāsīnampi atthāyā”ti ayamatto siddho hoti uggahaṇādisukaratāya tesampi bahukārattā. **Ciraṭṭhitatthanti** ciraṭṭhiti-attham, ciraḷāṭṭhitiyāti attho. Idam hi atthappakāsanam aviparītapadabyañjanasunikkhepassa atthasunayassa ca upāyabhāvato saddhammassa ciraṭṭhitiyā samvattati. Vuttam hetam bhagavatā “dveme bhikkhave dhammā saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya samvattanti. Katame dve? Sunikkhitañca padabyañjanam attho ca sunīto”ti².

1. Pālīchāyānuvidhāyininti (Sam-Ṭī 1. 17; Am-Ṭī 1. 19 piṭṭhesu)

2. Am 1. 60 piṭṭhe.

11. Yaṃ atthavaṇṇanaṃ kattukāmo, tassā mahattaṃ pariharitum “**sīlakathā**”ti-ādi vuttaṃ. Tenevāha “na taṃ idha vicārayissāmi”ti. Atha vā yaṃ aṭṭhakathaṃ kattukāmo, tadekadesabhāvena visuddhimaggo gahetabboti kathikānaṃ upadesaṃ karonto tattha vicāritadhamme uddesavasena dasseti “**sīlakathā**”ti-ādinā. Tattha **sīlakathā**ti cārittavārittādivasena sīlassa vitthārakathā. **Dhutadhammā**ti piṇḍapātikaṅgādayo terasa kilesadhunanakadhammā. **Kammaṭṭhānāni sabbānī**ti pāḷiyaṃ āgatāni aṭṭhatimsa, aṭṭhakathāyaṃ dveti niravasesāni yogakammassa bhāvanāya pavattiṭṭhānāni. **Cariyāvidhānasahitoti** rāgacaritādīnaṃ sabhāvādividhānena sahito. **Jhānāni** cattāri rūpāvacarajjhānāni, **samāpattiyo** catasso arūpasamāpattiyo. Aṭṭhapi vā paṭiladdhamattāni **jhānāni**, samāpajanavasībhāvappattiyā **samāpattiyo**. **Jhānāni** vā rūpārūpāvacarajjhānāni, **samāpattiyo** phalasamāpattinirodhasamāpattiyo.

12. Lokiyalokuttarabhedā cha abhiññāyo **sabbā abhiññāyo**. **Ñāṇavibhaṅgādīsu**¹ āgatanayena ekavidhādīnā paññāya saṅkaletvā sampiṇḍetvā nicchayo **paññāsaṅkalananicchayo**.

13. Paccayadhammānaṃ hetādīnaṃ paccayuppannadhammānaṃ hetupaccayādivhāvo paccayākāro, tassa desanā **paccayākāradesanā**, paṭiccasamuppādakathāti attho. Sā pana nikāyantaraladdhisāṅkararahitatāya suṭṭhu parisuddhā, ghanavinibbhogassa sudukkaratāya nipuṇā saṅhasukhumā, ekattanayādisahitā ca tattha vicāritāti āha “**suparisuddhanipūṇanayā**”ti. Paṭisambhidādīsu āgatanayaṃ avissajjetvā vicāritattā **avimuttatantimaggā**.

14. **Iti pana sabbanti iti**-saddo parisamāpane, **pana**-saddo vacanālaṅkāre, etaṃ sabbanti attho. **Idhā**ti imissā aṭṭhakathāya. **Na taṃ vicārayissāmi** punaruttibhāvatoti adhippāyo.

15. Idāni tasseva avicāraṇassa ekantakāraṇaṃ niddhārento “**majjhe Visuddhimaggo**”ti-ādimāha. Tattha “**majjhe** ṭhatvā”ti etena

1. Abhi 2. 323 piṭṭhe.

majjhaṭṭhabhāvadīpanena visesato catunnaṃ āgamānaṃ sādharmaṇaṭṭhakathā Visuddhimaggo, na sumaṅgalavilāsinī-ādayo viya asādharmaṇaṭṭhakathāti dasseti. “Visesato”ti ca idaṃ vinayābhidhammānampi visuddhimaggo yathārahaṃ atthavaṇṇanā hoti evāti katvā vuttaṃ.

16. **Icevāti** iti eva. **Tampīti** visuddhimaggampi. **Etāyāti** papañcasūdaniyā. Ettha ca “sīhaḷadīpaṃ ābhatā”ti-ādinā aṭṭhakathākaraṇassa nimittaṃ dasseti, “dīpavāsīnamatthāya, sujanassa ca tuṭṭhatthaṃ, ciraṭṭhitatthaṃ dhammassā”ti etena payojanaṃ, “majjhimaṅgamavarassa atthaṃ pakāsayissāmi”ti etena piṇḍatthaṃ, “apanetvāna tatohaṃ sīhaḷabhāsan”ti-ādinā, “sīlakathā”ti-ādinā ca karaṇappakāraṃ. Sīlakathādīnaṃ avicāraṇampi hi idha karaṇappakāro evāti.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Nidānakathāvaṇṇanā

1. Vibhāgavantānaṃ sabhāvavibhāvanaṃ vibhāgadassanamukheneva hotīti paṭhamam tava paṇṇāsavaggasuttādivasena majjhimaṅgamassa vibhāgaṃ dassetuṃ **“tatha majjhimasāṅgīti nāma”**ti-ādimāha. Tattha **tatthāti** yaṃ vuttaṃ “majjhimaṅgamavarassa atthaṃ pakāsayissāmi”ti, tasmim vacane. Yā majjhimaṅgamapariyāyena majjhimasāṅgīti vuttā, sā paṇṇāsādito edisāti dasseti “majjhimasāṅgīti nāma”ti-ādinā. **Tatthāti** vā “etāya aṭṭhakathāya vijānātha majjhimasāṅgītiyā atthan”ti ettha yassā majjhimasāṅgītiyā atthaṃ vijānāthāti vuttaṃ, sā majjhimasāṅgīti nāma paṇṇāsādito edisāti dasseti. Pañca dasakā paṇṇāsā, mūle ādimhi paṇṇāsā, mūlabhūtā vā paṇṇāsā **mūlapaṇṇāsā**. Majjhe bhavā majjhimā, majjhimā ca sā paṇṇāsā cāti **majjhimaṇṇāsā**. Upari uddham paṇṇāsā **uparipaṇṇāsā**. **Paṇṇāsattayasāṅgahāti** paṇṇāsattayaparigaṇanā.

Ayaṃ saṅgaho nāma jātisaṅgātikiriyāgaṇanavasena catubbidho. Tattha “yā cāvuso Visākha sammāvācā, yo ca sammākammanto, yo ca

sammā-ājīvo, ime dhammā sīlakkhandhe saṅgahitā”¹ti ayaṃ jātisaṅgaho. “Yo cāvuso Visākha sammāvāyāmo, yā ca sammāsati, yo ca sammāsamādhi, ime dhammā samādhikkhandhe saṅgahitā”¹ti ayaṃ saṅjātisaṅgaho. “Yā cāvuso visākha sammādiṭṭhi, yo ca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā”¹ti ayaṃ kiriyāsaṅgaho. “Hañci cakkhāyatanam rūpakkhandhagaṇanam gacchati, tena vata re vattabbe cakkhāyatanam rūpakkhandhena saṅgahitan”²ti ayaṃ gaṇanasaṅgaho. Ayameva ca idhādhippeto. Tena vuttaṃ “paṇṇāsattayasaṅgahāti paṇṇāsattayaparigaṇanā”ti.

Vaggatoti samūhato, so panettha dasakavasena veditabbo. Yebhuyyena hi sāsane dasake vaggavohāro. Tenevāha **“ekekāya paṇṇāsāya pañca pañca vagge katvā”**ti. **Pannarasavaggasamāyogāti** pannarasavaggasamāyogāti attho. Keci pana samāyogasaddam samudāyattham vadanti. **Padatoti** ettha aṭṭhakkharo gāthāpādo “padan”ti adhippeto, tasmā “akkharato cha akkharasatasahassāni caturāsītuttarasatādhikāni catucattālīsa sahasāni ca akkharāni”ti pāṭhena bhavitabbanti vadanti. Yasmā pana navakkharo yāva dvādasakkharo ca gāthāpādo samvijjati, tasmā tādisānampi gāthānam vasena adḍhateyyagāthāsataṃ bhāṇavāro hotīti katvā **“akkharato satta akkharasatasahassāni cattālīsañca sahasāni tepaññāsañca akkharāni”**ti vuttaṃ. Evaṃ hi padabhāṇavāragaṇanāhi akkharagaṇanā saṃsandati, netarathā. **Bhāṇavāro**ti ca dvattimsakkharānam gāthānam vasena adḍhateyyagāthāsataṃ, ayañca akkharagaṇanā bhāṇavāragaṇanā ca padagaṇanānusārena laddhāti veditabbā. Imameva hi attham nāpetum suttagaṇanānantaram bhāṇavāre agaṇetvā padāni gaṇitāni. Tatridam vuccati—

“Bhāṇavārā yathāpi hi, majjhimassa pakāsītā.

Upaḍḍhabhāṇavāro ca, tevīsati padādhiko.

Satta satasahassāni, akkharānam vibhāvaye.

Cattālīsa sahasāni, tepaññāsañca akkharan”ti.

1. Ma 1. 375 piṭṭhe.

2. Abhi 4. 251 piṭṭhe.

Anusandhitoti desanānusandhito. Ekasmim eva hi sutte purimapacchimānaṃ desanābhāgānaṃ sambandho anusandhānato anusandhi. Ettha ca attajjhāsayānusandhi parajjhāsayānusandhīti duvidho ajjhāsayānusandhi. So pana katthaci desanāya vippakatāya dhammaṃ suṇantānaṃ pucchāvasena, katthaci desentassa satthu sāvakassa dhammapaṭiggāhakānañca ajjhāsayavasena, katthaci desetabbassa dhammassa vasena hotīti samāsato tippakāro. Tena vuttaṃ **“pucchānusandhi-ajjhāsayānusandhiyathānusandhivasena saṅkhepato tividho anusandhi”**ti. Saṅkhepeneva ca catubbidho anusandhi veditabbo. Tattha “evaṃ vutte aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca ‘kiṃ nu kho bhante orimaṃ tīraṃ, kiṃ pārimaṃ tīraṃ, ko majjhe saṃsīdo, ko thale ussādo, ko manussaggāho, ko amanussaggāho, ko āvattaggāho, ko antopūtibhāvo’ti”¹ evaṃ pucchantānaṃ vissajjentena bhagavatā pavattitadesanāvasena **pucchānusandhi** veditabbo. “Atha kho aññatarassa bhikkhuno evaṃ cetaso parivitakko udapādi ‘iti kira bho rūpaṃ anattā, vedanā, saññā, saṅkhārā, viññāṇaṃ anattā, anattakatāni kammāni kamattānaṃ phusissantī’ti. Atha kho bhagavā tassa bhikkhuno cetasā cetoparivitakkamaññāya bhikkhū āmantesi ‘thānaṃ kho panetaṃ bhikkhave vijjati, yaṃ idhekacco moghapuriso avidvā avijjāgato taṇhādhipateyyena cetasā satthusāsaṇaṃ atidhāvitabbaṃ maññeyya ‘iti kira bho rūpaṃ anattā -pa- phusissantī’ti. Taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā”ti² evaṃ paresaṃ ajjhāsayānaṃ veditvā bhagavatā pavattitadesanāvasena **parajjhāsayānusandhi** veditabbo.

“Tassa mayhaṃ brāhmaṇa etadahosi ‘yaṃnūnāhaṃ yā tā rattiyo abhiññātā abhilakkhitā cātuddasī pañcadasī aṭṭhamī ca pakkhassa, tathārūpāsu rattīsu yāni tāni ārāmacetiyaṇi vanacetiyaṇi rukkhacetiyaṇi bhiṃsanakāni salomahaṃsāni, tathārūpesu senāsanesu vihareyyaṃ appeva nāmāhaṃ bhayabheravaṃ passeyyaṃ’ti”³ evaṃ bhagavatā, “tatrāvuso lobho ca pāpako doso ca pāpako, lobhassa ca pahānāya dosassa ca pahānāya atthi majjhimā paṭipadā,

1. Saṃ 2. 387 piṭṭhe.

2. Ma 3. 69 piṭṭhe.

3. Ma 1. 25 piṭṭhe.

cakkhukaraṇī ñāṇakaraṇī upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṁvattatī”¹ti evaṁ dhammasenāpatinā ca attano ajjhāsayeneva pavattitadesanāvasena **attajjhāsayānusandhi** veditabbo. Yena pana dhammena ādimhi desanā uṭṭhitā, tassa anurūpadhammavasena vā paṭipakkhadhammavasena vā yesu suttesu upari desanā āgacchati, tesam vasena **yathānusandhi** veditabbo. Seyyathidaṁ **ākaṅkheyyasutte**² heṭṭhā sīlena desanā uṭṭhitā, upari abhiññā āgatā. **Vatthasutte**³ heṭṭhā kilesena desanā uṭṭhitā, upari brahmavihārā āgatā. **Kosambakasutte**⁴ heṭṭhā bhaṇḍanena desanā uṭṭhitā, upari sārāṇīyadhammā āgatā. **Kakacūpame**⁵ heṭṭhā akkhantiyā vasena desanā uṭṭhitā, upari kakacūpamā āgatāti.

Vitthārato panetthāti evaṁ saṅkhepato tividho catubbidho ca anusandhi ettha etasmiṁ majjhimanikāye tasmim tasmim sutte yathārahaṁ vitthārato vibhajitvā viññāyamānā navasatādhikāni tīṇi anusandhisahassāni honti. Yathā cetam paṇṇāsādivibhāgavacanaṁ majjhimasaṅgītiyā sarūpadassanatthaṁ hoti, evaṁ pakkhepadosapariharaṇatthaṁ hoti. Evaṁ hi paṇṇāsādīsu vavattithesu tabbinimuttaṁ kiñci suttaṁ yāva ekaṁ padampi ānetvā imam majjhimasaṅgītiyāti kassaci vattum okāso na siyāti.

Evaṁ paṇṇāsavaggasuttabhāṇavārānusandhibyañjanato majjhimasaṅgītiṁ vavattthapetvā idāni naṁ ādito paṭṭhāya saṁvaṇṇetukāmo attano saṁvaṇṇanāya tassā paṭhamamahāsaṅgītiyaṁ nikkhittānukkameneva pavattabhāvaṁ dassetuṁ “**tattha paṇṇāsāsu mūlapaṇṇāsā ādī**”ti-ādimāha. Tattha yathāpaccayaṁ tattha tattha desitattā paññattattā ca vipākīṇṇānaṁ dhammavinayānaṁ saṅgahetvā gāyanaṁ kathanam saṅgīti, mahāvisayattā pūjanīyattā ca mahatī saṅgīti mahāsaṅgīti, paṭhamā mahāsaṅgīti paṭhamamahāsaṅgīti, tassā pavattitakālo paṭhamamahāsaṅgītikālo, tasmim **paṭhamamahāsaṅgītikāle**. Nidadāti desanaṁ desakālādivasena aviditaṁ viditaṁ katvā nidassetīti **nidānam**, yo lokiye

1. Ma 1. 19 piṭṭhe.

2. Ma 1. 39 piṭṭhe.

3. Ma 1. 43 piṭṭhe.

4. Ma 1. 395 piṭṭhe.

5. Ma 1. 173 piṭṭhe.

“upogghāto”ti vuccati, svāyamettha “evaṃ me sutan”ti-ādiko gantho veditabbo, na pana “sanidānāhaṃ bhikkhave dhammaṃ desemi”ti-ādīsu¹ viya ajjhāsayādidesanuppattihetu. Tenevāha “**evaṃ me sutanti-ādikaṃ āyasmatā ānandena paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttaṃ nidānamādi**”ti. Kāmañcetha yassaṃ paṭhamamahāsaṅgītiyaṃ nikkhattānukkamena saṃvaṇṇanaṃ kattukāmo, sā vitthārato vattabbā. **Sumaṅgalavilāsiniyaṃ**² pana attanā vitthāritattā tattheva gahetabbāti imissā saṃvaṇṇanāya mahantataṃ pariharanto “**sā panesā**”ti-ādimāha.

Nidānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Am 1. 280 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 1. 19, 20 piṭṭhesu.

1. Mūlapariyāyavagga

1. Mūlapariyāyasuttavaṇṇanā

Abbhantaranidānavāṇṇanā

Evam bāhiraṇidāne vattabbaṃ atidissitvā idāni abbhantaranidānaṃ ādito paṭṭhāya saṃvaṇṇetum **“yaṃ panetan”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha yasmā saṃvaṇṇanaṃ karontena saṃvaṇṇetabbe dhamme padavibhāgaṃ padatthañca¹ dassetvā tato paraṃ piṇḍatthādidassanavasena saṃvaṇṇanā kātabbā, tasmā padāni tāva dassento **“evanti nipātapadan”**ti-ādimāha. Tattha **padavibhāgoti** padānaṃ viseso, na padaviggaho. Atha vā padāni ca padavibhāgo ca padavibhāgo, padaviggaho ca padavibhāgo ca **padavibhāgoti** vā ekasesavasena padapadaviggahā padavibhāgasaddena vuttāti veditabbaṃ. Tattha padaviggaho “subhagañca taṃ vanañcāti subhagavanam, sālānam rājā, sālo ca so rājā ca itipi sālārājā”ti-ādivasena samāsapadesu daṭṭhabbo.

Atthatoti padatthato. Taṃ pana padatthaṃ atthuddhārakkamena paṭhamam evaṃ saddassa dassento **“evaṃ-saddo tāvā”**ti-ādimāha. **Avadhāraṇādīti** ettha **ādi**-saddena idamatthapucchāparimāṇādī-atthānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi “evaṃgatāni puthusippāyatanāni², evaṃvidho evamākāro”ti ca ādisu idaṃ-saddassa atthe evaṃ-saddo. Gata-saddo hi pakārapariyāyo, tathā vidhākāra-saddā ca. Tathā hi vidhayuttagata-sadde lokiya pakāratthe vadanti. “Evaṃ su te sunhātā suvilittā kappitakesamassū āmukkamaṇikuṇḍalābharaṇā odātavattthavasana pañcahi kāmagaṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricārenti, seyyathāpi tvaṃ etarahi sēcariyakoti. No hidaṃ bho gotamā”ti-ādisu³ pucchāyaṃ. “Evaṃ lahuparivattaṃ⁴ evamāyupariyanto”ti⁵ ca ādisu parimāṇe.

Nanu ca “evaṃ su te sunhātā suvilittā, evamāyupariyanto”ti ettha evaṃ-saddena pucchanākāraparimāṇākārānaṃ vuttattā ākārattho

1. Tadatthañca (Am-Ṭi 1. 23 piṭṭhe)

2. Dī 1. 48, 49 piṭṭhesu.

3. Dī 1. 98 piṭṭhe.

4. Am 1. 9 piṭṭhe.

5. Vi 1. 5 piṭṭhe.

eva evaṃ-saddoti? Na, visesasabbhāvato. Ākāramattavācako hi evaṃ-saddo ākāratthoti adhippeto yathā “evaṃbyākho”¹ti-ādīsu¹, na pana ākāravisesavācako. Evañca katvā “evaṃ jātena maccenā”²ti-ādīni² upamādi-udāharaṇāni upapannāni honti. Tathā hi “yathāpi -pa- bahun”²ti² ettha puppharāsiṭṭhāniyato manussūpapatti sappurisūpanissaya saddhammassavana yonisomanasikāra bhogasampatti-ādi dānādipuñṇakiriyahetusamudāyato sobhāsugandhatādiguṇayogato mālāguṇasadisiyo pahūtā puñṇakiriyā maritabbasabbhāvātāya maccena sattena kattabbāti jotitattā puppharāsimālāguṇāva upamā, tesāṃ upamākāro yathā-saddena aniyamato vuttoti “evaṃ-saddo upamākāranigamanattho”²ti vattuṃ yuttaṃ, so pana upamākāro niyamiyamāno atthato upamāva hotīti āha “**upamāyaṃ āgato**”²ti. Tathā “evaṃ iminā ākārena abhikkamitabban”²ti-ādīnā upadisiyamānāya samaṇasārubbāya ākappasampattiyā yo tattha upadisanākāro, so atthato upadeso evāti vuttaṃ “**evaṃ te -pa- upadese**”²ti. Tathā “**evametaṃ bhagavā, evametaṃ sugatā**”²ti ettha ca bhagavatā yathāvuttamattham aviparītato jānantehi kataṃ tattha saṃvijjamānaguṇānaṃ pakārehi haṃsanam udaggaṭākaraṇam sampahaṃsanam, yo tattha sampahaṃsanākāroti yojetabbaṃ.

Evamevaṃ panāyanti ettha garaṇāṇākāroti yojetabbaṃ, so ca garaṇāṇākāro “vasalī”¹ti-ādikhumsanasaddasannidhānato idha evaṃsaddena pakāsitoti viññāyati. Yathā cettha, evaṃ upamākārādayopi upamādivasena vuttānaṃ puppharāsi-ādisaddānaṃ sannidhānato daṭṭhabbaṃ. **Evaṃ bhanteti** pana dhammassa sādhuṇaṃ savanamanasikāre sanniyojitehi bhikkhūhi attano tattha ṭhitabhāvassa paṭijānanavasena vuttattā ettha evaṃ-saddo vacanasampañcchanattho vutto, tena **evaṃ bhante** sādhu bhante, suṭṭhu bhanteti vuttaṃ hoti. **Evañca vadehī**ti “yathāhaṃ vadāmi, evaṃ samaṇaṃ ānandaṃ vadehī”²ti yo evaṃ vadanākāro idāni vattabbo, so evaṃsaddena nidassiyatīti “**nidassane**”²ti vuttoti. **Evaṃ noti** etthāpi tesāṃ yathāvuttadhammānaṃ ahitadukkhāvahabhāve sannīṭṭhānajananaṭṭham

1. Ma 1. 182, 323 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 21 piṭṭhe Dhammapade.

anumatigahaṇavasena “saṁvattanti vā no vā, kathaṁ vo ettha hotī”ti pucchāya katāya “evaṁ no ettha hotī”ti vuttattā tadākārasanniṭṭhānaṁ evaṁ-saddena pibhāvantanti viññāyati. So pana tesāṁ dhammānaṁ ahitāya dukkhāya saṁvattanākāro niyamiyamāno avadhāraṇattho hotīti āha “**evaṁ no ettha hotīti-ādīsu avadhāraṇe**”ti.

Nānānayanipuṇanti ekattanānatta-abyāpāra-evaṁdhammatāsaṅkhātā, nandiyāvattatipukkhalasīhavikkīlita-aṅkusadisālocanasāṅkhātā vā ādhārādibhedavasena nānāvidhā nayā nānānayā, nayā vā pālīgatiyo, tā ca paññatti-anupaññatti-ādivasena saṁkilesabhāgiyādilokiyāditadubhayavomissakādivasena kusalādivasena khandhādivasena saṅghādivasena samayavimuttādivasena ṭhapanādivasena¹ kusalamūlādivasena tikappaṭṭhānādivasena ca nānappaṭṭhānādivasena, tehi nipuṇaṁ saṇhaṁ sukhumanti **nānānayanipuṇaṁ**. Āsayova ajjhāsayo, te ca sassatādibhedena, tattha ca apparajakhatādibhedena aneke, attajjhāsayaḍayo eva vā samuṭṭhānaṁ uppattihetu etassāti **anekajjhāsayasamuṭṭhānaṁ**. **Atthabyañjanasampannanti** atthabyañjanaparipuṇaṁ upanetabbābhāvato, saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajana-uttānīkaraṇapaññattivāsena chahi atthapadehi, akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatanti vā attho daṭṭhabbo.

Vividhapāṭihāriyanti ettha pāṭihāriyapadassa vacanattam² “paṭipakkhaharaṇato, rāgādikilesāpanayanato ca pāṭihāriyan”ti vadanti, bhagavato pana paṭipakkhā rāgādayo na santi, ye haritabbā. Puthujjanānampi vigatūpakkilese aṭṭhaguṇasamannāgate citte hatapaṭipakkhe iddhividhaṁ pavattati, tasmā tattha pavattavohārena ca na sakkā idha “pāṭihāriyan”ti vattum. Sace pana mahākāruṇikassa bhagavato veneyyagatā ca kilesā paṭipakkhā, tesāṁ haraṇato “pāṭihāriyan”ti vuttaṁ, evaṁ sati yuttametaṁ. Atha vā bhagavato ca sāsanassa ca paṭipakkhā titthiyā, tesāṁ haraṇato **pāṭihāriyaṁ**. Te hi diṭṭhiharaṇavasena diṭṭhipakāsane asamattabhāvena ca iddhi-ādesanānusāsanihi haritā apanitā

1. Padhānādivasena (Aṁ-Tī 1. 25 piṭṭhe)

2. Udāna-Ṭīha 9; Itivuttaka-Ṭīha 19; Saṁ-Tī 1. 23; Mūlaṭī 1. 7 piṭṭhesu.

hontīti. “Paṭī”ti vā ayaṃ saddo “pacchā”ti etassa atthaṃ bodheti “tasmim paṭipaviṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo”ti-ādīsu¹ viya, tasmā samāhite citte vigatūpakkilese ca katakiccena pacchā haritabbaṃ pavattetabbanti paṭihāriyaṃ, attano vā upakkilesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā haraṇaṃ paṭihāriyaṃ, iddhi-ādesanānusāsaniyo ca vigatūpakkilesena katakiccena ca sattahitatthaṃ puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkilesesu parasattānaṃ upakkilesaharaṇāni hontīti paṭihāriyāni bhavanti, paṭihāriyameva **pāṭihāriyaṃ**, paṭihāriye vā iddhi-ādesanānusāsaniyamudāye bhavaṃ ekamekaṃ **pāṭihāriyanti** vuccati. Paṭihāriyaṃ vā catutthajjhānaṃ maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātaṃ, tasmim vā nimittabhūte, tato vā āgatanti **pāṭihāriyaṃ**. Tassa pana iddhi-ādibhedena visayabhedena ca bahuvividhassa bhagavato desanāyaṃ labbhamānattā āha “**vividhapāṭihāriyaṃ**”ti.

Na aññathāti bhagavato sammukhā sutākārato na aññathāti attho, na pana bhagavato desitākārato. Acinteyyānubhāvā hi bhagavato desanā. Evañca katvā “sabbappakārena ko samattho viññātun”ti idaṃ vacanaṃ samatthitaṃ bhavati, dhāraṇabaladassanañca na virujjhati sutākārāvirajjhanassa adhippetattā. Na hettha atthantaratāparihāro dvinnampi atthānaṃ ekavisayattā, itarathā thero bhagavato desanāya sabbathā paṭiggahaṇe samattho asamattho cāti āpajjeyyāti.

“Yo paro na hoti, so attā”ti evaṃ vuttāya niyakajjhattasaṅkhātāya sasantatiyā vattanato tividhopi me-saddo kiñcāpi ekasmim yeva atthe dissati, karaṇasampadānasāminiddesavasena pana vijjamānaṃ bhedaṃ sandhāyāha “**me-saddo tisu atthesu dissati**”ti.

Kiñcāpi upasaggo kiriyaṃ viseseti, jotakabhāvato pana satipi tasmim sutasaddo eva taṃ tamatthaṃ vadatīti anupasaggassa sutasaddassa atthuddhāre sa-upasaggassa gahaṇaṃ na virujjhatīti dassento “**sa-upasaggo ca anupasaggo cā**”ti-ādimāha. Assāti sutasaddassa. Kammabhāvasādhanaṃ idha sutasadde sambhavantīti vuttaṃ “**upadhāritanti vā upadhāraṇanti**”

1. Khu 1. 429; Khu 8. 1 piṭṭhesu.

vā attho”ti. **Mayāti atthe satīti** yadā me-saddassa kattuvaseṇa karaṇaniddeso, tadāti attho. **Mamāti atthe satīti** yadā sambandhavasena sāmīniddeso, tadā.

Suta-saddasannidhāṇe payuttana evaṃ-saddena savanakiriyājotakena bhavitabbanti vuttam **“evanti sotaviññāṇādiviññāṇakiccanidassanan”**ti. **Ādi-**saddena sampāṭicchanādīnaṃ pañcadvārikaviññāṇānaṃ¹ tadabhinīhaṭṭānañca manodvārikaviññāṇānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Sabbesampi vākyānaṃ eva-kāratthasahitattā **“sutan”**ti etassa sutamevāti ayamattho labbhatīti āha **“assavanabhāvapaṭikkhepato”**ti. Etena avadhāraṇeṇa nirāsaṅkataṃ² dasseti. Yathā ca sutam sutamevāti niyametabbaṃ, taṃ sammā sutam hotīti āha **“anūnānadhikāvīparītaggahaṇanidassanan”**ti. Atha vā saddantarathāpohanavasena saddo attham vadatīti **sutanti** asutam na hotīti ayametassa atthoti vuttam **“assavanabhāvapaṭikkhepato”**ti. Iminā diṭṭhādivinivattanaṃ karoti. Idam vuttam hoti “na idam mayā diṭṭham, na sayambhuñāṇeṇa sacchikataṃ, atha kho sutam, tañca kho sammadevā”ti. Tenevāha **“anūnānadhikāvīparītaggahaṇanidassanan”**ti. Avadhāraṇatthe vā **evam**-sadde ayamatthayojanā karīyatīti tadepekkhassa suta-saddassa ayamattho vutto **“assavanabhāvapaṭikkhepato”**ti. Tenevāha **“anūnānadhikāvīparītaggahaṇanidassanan”**ti. Savanasaddo cettha kammatttho veditabbo “suyyatī”ti.

Evaṃ savanahetusuṇantapuggalasavanavisesavasena padattayassa ekena pakāreṇa atthayojanaṃ dassetvā idāni pakārantarehipi taṃ dassetuṃ **“tathā evan”**ti-ādi vuttam. Tattha **tassāti** yā sā bhagavato sammukhā dhammassavanākāreṇa pavattā manodvāraviññāṇavīthi, tassā. Sā hi nānappakāreṇa ārammaṇe pavattitum samatthā. Tathā ca vuttam **“sotadvārānusārenā”**ti. **Nānappakārenāti** vakkhamānānaṃ anekavihitānaṃ byañjanatthaggaṇānaṃ nānākāreṇa. Etena imissā yojanāya ākārattho evaṃ-saddo gahitoti dīpeti. **Pavattibhāvappakāsananti** pavattiyā atthibhāvappakāsaṇam. **Sutanti dhammappakāsananti** yasmim

1. Sotadvārikaviññāṇānaṃ (Sī-Ṭī Abhinava 1. 150; Am-Ṭī 1. 27 piṭṭhesu.)

2. Nirākataṃ (Dī-Ṭī 1. 38 piṭṭhe), niyāmataṃ (Am-Ṭī 1. 27 piṭṭhe)

ārammaṇe vuttappakārā viññāṇavīthi nānappakārena pavattā, tassa dhammattā vuttaṃ, na sutasaddassa dhammatthattā. Vuttassevatthassa pākaṭṭikaraṇaṃ “**ayañhetthā**”ti-ādi. Tattha **viññāṇavīthiyā**ti karaṇatthe karaṇavacanaṃ. **Mayā**ti kattu-atthe.

Evanti niddisitabbappakāsananti nidassanattamaṃ evaṃ-saddaṃ gahetvā vuttaṃ nidassetabbassa niddisitabbattābhāvābhāvato. Tena evaṃ-saddena sakalampi suttaṃ paccāmaṭṭhanti dasseti. Suta-saddassa kiriyāsaddattā savanakiriyāya ca sādharmaṇaviññāṇapabandhapāṭibaddhattā tattha ca puggalavohāroti vuttaṃ “**sutanti puggalakiccappakāsanā**”ti. Na hi puggalavohārahite dhammapabandhe savanakiriyā labbhatīti.

Yassa cittasantānassāti-ādipi ākāratthameva evaṃ-saddaṃ gahetvā purimayojanāya aññathā atthayojanaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha **ākārapaññattī**ti upādāpaññatti eva dhammānaṃ pavatti-ākārūpādānavasena tathā vuttā. **Sutanti visayaniddeso**ti sotabbabhūto dhammo savanakiriyākattupuggalassa savanakiriyāvasena pavattiṭṭhānanti katvā vuttaṃ. Cittasantānavinimuttassa paramatthato kassaci kattu abhāvepi saddavohārena buddhiparikappitabhedavacanicchāya cittasantānato aññaṃ viya taṃsamaṅgiṃ katvā vuttaṃ “**cittasantānena taṃsamaṅgino**”ti. Savanakiriyāvisayopi sotabbadhammo savanakiriyāvasena pavattacittasantānassa idha paramatthato kattubhāvato, savanavasena cittappavattiyā eva vā savanakiriyābhāvato taṃkiriyākattu ca visayo hotīti vuttaṃ “**taṃsamaṅgino kattuvisaye**”ti. Sutākārassa ca therassa sammānicchitabhāvato āha “**gahaṇasanniṭṭhāna**”ti. Etena vā avadhāraṇattham evaṃ-saddaṃ gahetvā ayamatthayojanā katāti daṭṭhabbāṃ.

Pubbe sutānaṃ nānāvihitānaṃ suttasaṅkhātānaṃ atthabyañjanaṃ upadhāritarūpassa ākāraṇaṃ nidassanassa, avadhāraṇassa vā pakāsanasabhāvo evaṃ-saddoti tadākārādi-upadhāraṇassa puggalapaññattiyā upādānabhūtadhammapabandhabhyāpārātāya vuttaṃ “**evanti puggalakiccāniddeso**”ti. Savanakiriyā pana puggalavādinopi viññāṇanirapekkhā natthīti visesato viññāṇabyāpāroti āha “**sutanti viññāṇakiccāniddeso**”ti. “Me”ti saddappavattiyā ekanteneva sattavisayattā viññāṇakiccassa ca tattheva

samodahitabbato **“meti ubhayakiccayuttapuggalaniddeso”**ti vuttaṃ.
 Avijjamānapaññattivijjamānapaññattisabhāvā yathākkamaṃ evaṃ-sadda
 suta-saddānaṃ atthāti te tathārūpapaññatti-
 upādānabhūta dhammapabandhabhyāpārabhāvena dassento āha **“evanti
 puggalakiccaniddeso, sutanti viññāṇakiccaniddeso”**ti. Ettha ca
 karaṇakiriyākattukammavisesappakāsanavasena
 puggalabyāpāravisayapuggalabyāpāranidassanavasena
 gahaṇākāragāhakatabbisayavisesaniddesavasena
 kattukaraṇabyāpārakattuniddesavasena ca dutiyādayo catasso atthayojanā
 dassitāti daṭṭhabbāṃ.

Sabbassapi saddādhiḡamanīyassa atthassa paññattimukheneva
 paṭipajjitabbattā sabbapaññattīnaṃ vijjamānādivasena chasu
 paññattibhedeṣu antogatto tesu “evan”ti-ādīnaṃ paññattīnaṃ sarūpaṃ
 niddhārento āha **“evanti ca meti cā”**ti-ādī. Tattha “evan”ti ca “me”ti ca
 vuccamānassatthassa ākāradīno dhammānaṃ asallakkhaṇabhāvato
 avijjamānapaññattibhāvoti āha **“saccikaṭṭhaparamatthavasena
 avijjamānapaññatti”**ti. Tattha **saccikaṭṭhaparamatthavasena**ti bhūtattha-
 uttamatthavasena. Idaṃ vuttaṃ hoti—yo māyāmarīci-ādayo viya abhūtattho,
 anussavādīhi gahetabbo viya anuttamattho ca na hoti, so
 rūpasaddādisabhāvo, ruppanānubhavanādisabhāvo vā attho saccikaṭṭho
 paramattho cāti vuccati, na tathā “evaṃ me”ti padānaṃ atthoti.
 Etamevatthaṃ pakaṭataraṃ kātuṃ **“kiñhettha taṃ”**ti-ādī vuttaṃ. **Sutanti** pana
 saddāyatanaṃ sandhāyāha **“vijjamānapaññatti”**ti. Teneva hi **“yaṃ hi taṃ
 ettha sotena upaladdhan”**ti vuttaṃ, “sotadvārānusārena upaladdhan”ti pana
 vutte atthabyañjanādisabbaṃ labbhati.

Taṃ taṃ upādāya vattabbatoti sotapathamāgate dhamme upādāya
 tesāṃ upadhāritākāradīno paccāmasanavasena “evan”ti,
 sasantatipariyāpanne khandhe upādāya “me”ti vattabbattāti attho.
 Diṭṭhādisabhāvarahite saddāyatane pavattamānopi sutavohāro dutiyaṃ
 tatiyaṃ”ti-ādiko viya paṭhamādīni diṭṭhamutaviññāte apekkhitvāva pavattoti
 āha **“diṭṭhādīni upanidhāya vattabbato”**ti. Asutaṃ na hotīti hi sutanti
 pakāsitoyamatthoti. Attanā paṭividdhā suttassa pakāravisesā “evan”ti therena
 paccāmaṭṭhāti āha **“asammohaṃ dīpeti”**ti. **Nānappakārapaṭivedhasamattho
 hotīti**

etena vakkhamānassa suttassa nānappakāratam duppaṭivijjhatañca dasseti.

Sutassa asammosaṃ dīpetiti sutākārassa yathāvato dassiyamānattā vuttam.

Asammohenāti sammohābhāvena, paññāya eva vā savanakālasambhūtāya taduttarakālapaññāsiddhi. Evam **asammosenā**ti etthāpi vattabban.

Byañjanānam paṭivijjhitabbo ākāro nātigambhīro, yathāsutadhāraṇameva tattha karaṇīyanti satiyā byāpāro adhiko, paññā tattha guṇibhūtāti vuttam “**paññāpubbaṅgamāyā**”ti-ādi “paññāya pubbaṅgamā”ti katvā. Pubbaṅgamatā cettha padhānatā “manopubbaṅgamā”ti-ādīsu¹ viya. Pubbaṅgamatāya vā cakkhuviññānādīsu āvajjanādīnam viya appadhānatte paññā pubbaṅgamā etissāti ayampi attho yujjati. Evam **satipubbaṅgamāyā**ti etthāpi vuttanayānusārena² yathāsambhavamatto veditabbo.

Atthabyañjanasampannassāti atthabyañjanaparipuṇṇassa, saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajana-uttānikaraṇapaññattivasena chahi atthapadehi, akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatassāti vā attho daṭṭhabbo.

Yonisomanasikāram dīpeti evam-saddena vuccamānānam ākāranidassanāvadhāraṇatthānam aviparītasaddhammavisayattāti adhippāyo. **Avikkhepaṃ dīpeti**ti “mūlapariyāyam kattha bhāsitan”ti-ādipucchāvasena pakaraṇappattassa vakkhamānassa suttassa savanam samādhānamantarena sambhavatīti katvā vuttam. **Vikkhittacittassāti**-ādi tassevattassa samatthanavasena vuttam. **Sabbasampattiyāti** atthabyañjanadesakapayojanādisampattiyā. Aviparītasaddhammavisayehi viya ākāranidassanāvadhāraṇatthehi yonisomanasikārassa, saddhammassavanena viya ca avikkhepassa yathā yonisomanasikārena phalabhūtena attasammāpaṇidhipubbekatapuññatānam siddhi vuttā tadavinābhāvato, evam avikkhepena phalabhūtena kāraṇabhūtānam saddhammassavanasappurisūpanissayānam siddhi dassetabbā siyā assutavato sappurisūpanissayarahitassa ca tadabhāvato. **Na hi vikkhittacittoti**-ādinā samatthanavacanena pana avikkhepena kāraṇabhūtena sappurisūpanissayena ca phalabhūtassa saddhammassavanassa siddhi dassitā. Ayam panettha adhippāyo yutto siyā—saddhammassavanasappurisūpanissayā

1. Khu 1. 13 piṭṭhe Dhammapade.

2. Vuttapariyāyena (Ka)

na ekantena avikkhepassa kāraṇaṃ bāhiraṅgattā, avikkhepo pana sappurisūpanissayo viya saddhammassavanassa ekantakāraṇanti. Evampi avikkhepena sappurisūpanissayasiddhijotanā na samatthitāva, no na samatthitā vikkhittacittānaṃ sappurisapayirupāsanābhāvassa atthasiddhattā. Ettha ca purimaṃ phalena kāraṇassa siddhidassanaṃ nadīpūrena viya upari vuṭṭhisabbhāvassa, dutiyaṃ kāraṇena phalassa siddhidassanaṃ daṭṭhabbaṃ ekantavassinā viya meghavuṭṭhānena vuṭṭhippavattiyā.

Bhagavato vacanassa atthabyañjanapabhedaparicchedavasena sakalasāsanasampatti-ogāhanākāro niravasesaparahitapāripūrikāraṇanti vuttaṃ “**evaṃ bhaddako ākāro**”ti. Yasmā na hotīti sambandho.

Pacchimacakkadvayasampattinti

attasammāpaṇidhipubbekatapuññātāsāṅkhātāṃ guṇadvayaṃ.

Aparāparavuttiyā cettha cakkabhāvo, caranti etehi sattā sampattibhavesūti vā. Ye sandhāya vuttaṃ “cattārimāni bhikkhave cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ vattatī”ti-ādi¹.

Purimapacchimabhāvo cettha desanākkamavasena daṭṭhabbo.

Pacchimacakkadvayasiddhiyāti pacchimacakkadvayassa atthitāya.

Sammāpaṇihitatto pubbe ca katapuñño suddhāsayo hoti tadasuddhihetūnaṃ kilesānaṃ dūrībhāvatoti āha “**āsayasuddhi siddhā hotī**”ti. Tathā hi vuttaṃ

“sammāpaṇihitaṃ cittaṃ, seyyaso naṃ tato kare”ti², “katapuññosi tvaṃ ānanda, padhānamanuyuñja, khippaṃ hohisi anāsavo”ti³ ca. Tenevāha

“āsayasuddhiyā adhigamabyattisiddhī”ti. Payogasuddhiyāti

yonisomanasikārapubbaṅgamassa dhammassavanapayogassa visadabhāvena.

Tathā cāha “**āgamabyattisiddhī**”ti. Sabbassa vā kāyavacīpayogassa niddosabhāvena. Parisuddhakāyavacīpayogo hi vip̐paṭisārābhāvato avikkhittacitto pariyattiyaṃ visārado hotīti.

Nānappakārapaṭivedhadīpakenāti-ādinā atthabyañjanesu therassa evaṃ-sadda suta-saddānaṃ asammohāsammossadīpanato catupaṭisambhidāvasena atthayojanaṃ dasseti. Tattha **sotabbabhedapaṭivedhadīpakenāti** etena ayaṃ suta-saddo evaṃ-saddasannidhānato, vakkhamānāpekkhāya vā

1. Am 1. 341 piṭṭhe.

2. Khu 1. 19 piṭṭhe Dhammapade.

3. Dī 2. 119 piṭṭhe.

sāmaññeneva sotabbadhammavisesaṃ āmasatīti dasseti. Manodiṭṭhikaraṇā¹ pariyattidhammānaṃ anupekkhanasuppaṭivedhā visesato manasikārapaṭibaddhāti te vuttanayena yonisomanasikāradīpakena evaṃsaddena yojetvā, savanadhāraṇavacīparicayā pariyattidhammānaṃ visesena sotāvadhānapaṭibaddhāti te avikkhepadīpakena suta-saddena yojetvā dassento sāsanasampattiyā dhammassavane ussāhaṃ janeti. Tattha **dhammā**ti pariyattidhammā. **Manasānupekkhitā**ti “idha sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhi, idha paññā, ettakā ettha anusandhiyo”ti-ādinā nayena manasā anu anu pekkhitā. **Diṭṭhiyā suppaṭividdhāti** nijjhānakkhantibhūtāya, ñātapariññāsaṅkhātāya vā diṭṭhiyā tattha tattha vuttarūpārūpadhamme “iti rūpaṃ, ettakam rūpaṃ”ti-ādinā suṭṭhu vavatthapetvā paṭividdhā.

Sakalena vacanenāti pubbe tīhi padehi visuṃ visuṃ yojitattā vuttaṃ. **Attano adahantoti** “mamedan”ti attani aṭṭhapento. **Asappurisabhūminti** akataññutaṃ “idhekacco pāpabhikkhu tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ pariyāpuṇitvā attano dahatī”ti² evaṃ vuttaṃ anariyavohārāvattaṃ, sā eva anariyavohārāvattā asaddhammo. Nanu ca ānandattherassa “mamedan vacanaṃ”ti adhimānassa, mahākassapattherādīnaṃ tadāsaṅkāya abhāvato asappurisabhūmisamatikkamādivacanaṃ niratthakanti? Nayidamevaṃ “evaṃ me sutan”ti vadantena ayampi attho vibhāvitoti dassanato. Keci pana “devatānaṃ parivitakkāpekkhaṃ tathāvacananti edisī codanā anavakāsāvā”ti vadanti. Tasmim kira khaṇe ekaccānaṃ devatānaṃ evaṃ cetaso parivitakko udapādi “bhagavā ca parinibbuto ayaṅca āyasmā desanākusalo, idāni dhammaṃ deseti sakyakulappasuto tathāgatassa bhātā cūḷapituputto, kim nu kho sayam sacchikataṃ dhammaṃ deseti, udāhu bhagavatoyeva vacanaṃ yathāsutaṃ”ti. Evaṃ tadāsaṅkitappakārato asappurisabhūmisamokkamādito atikkamādi vibhāvitanti. **Appetīti** nidasseti. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthesu yathārahaṃ satte netīti netti, dhammoyeva netti **dhammanetti**.

Dalḥataraniviṭṭhā vicikicchā **kaṅkhā**. Nātisamsappanā matibhedamattā **vimati**. **Assaddhiyaṃ vināseti** bhagavatā desitattā, sammukhāvassa paṭiggahitattā,

1. Manodiṭṭhikaraṇānaṃ (Am-Ṭī 1. 32 piṭṭhe)

2. Vi 1. 115 piṭṭhe.

khalitaduruttādigahaṇadosābhāvato ca. Ettha ca paṭhamādayo tisso atthayojanā ākāraḍi-atthesu aggahitavisesameva evaṃ-saddaṃ gahetvā dassitā, tato parā catasso¹ ākāratthameva evaṃ-saddaṃ gahetvā vibhāvitā, pacchimā pana tisso yathākkamaṃ ākāratthaṃ nidassanatthaṃ avadhāraṇatthaṃ evaṃ-saddaṃ gahetvā yojitāti daṭṭhabbaṃ.

Eka-saddo aññaseṭṭhāsahāyasaṅkhyādīsu dissati. Tathā hesa “sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamaññanti ittheke abhivadanti”ti-ādīsu² aññatthe dissati, “cetaso ekodibhāvan”ti-ādīsu³ seṭṭhatthe, “eko vūpakaṭṭho”ti-ādīsu⁴ asahāye, “ekova kho bhikkhave khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā”ti-ādīsu⁵ saṅkhyāyaṃ. Idhāpi saṅkhyāyanti dassento āha “**ekanti gaṇanaparicchedaniddeso**”ti. **Kālaṇca samayañcāti** yuttakālaṇca paccayasāmaggiṇca. **Khaṇoti** okāso. Tathāgatuppādādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayapaṭilābhahetuttā. Khaṇo eva ca samayo. Yo “khaṇo”ti ca “samayo”ti ca vuccati, so ekovāti hi attho. **Mahāsamayoti** mahāsamūho. **Samayopi khoti** sikkhāpadapūraṇassa hetupi. **Samayappavāḍaketi** diṭṭhippavāḍake. Tattha hi nisinnā titthiyā attano attano samayaṃ pavadantīti. **Atthābhisamayāti** hitapaṭilābhā. Abhisametabboti abhisamayo, abhisamayo attho **abhisamayattḥoti** pīlanādīni abhisametabbabhāvena ekibhāvaṃ upanetvā vuttāni. Abhisamayassa vā paṭivedhassa visayabhūto⁶ attho **abhisamayattḥoti** tāneva tathā ekattena vuttāni. Tattha **pīlanam** dukkhasaccassa taṃsamaṅgino hīmsanaṃ avipphārikatākaraṇaṃ. **Santāpo** dukkhadukkhatādivasena santāpanaṃ paridhanaṃ.

Tattha sahakārīkāraṇaṃ sannijjhaṃ⁷ sameti samavetīti **samayo**, samavāyo. Sameti samāgacchati maggabrahmacariyaṃ ettha tadādhārapuggalehīti **samayo**, khaṇo. Sameti ettha, etena vā saṃgacchati satto, sabhāvadhammo vā sahaajātādīhi, uppādādīhi vāti **samayo**, kālo. Dhammappavattimattatāya atthato abhūtopi hi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇaṃ

1. Tisso (Ka)

2. Ma 3. 22 piṭṭhe.

3. Dī 1. 70; Vi 1. 5 piṭṭhesu.

4. Dī 1. 166 piṭṭhe.

5. Am 3. 61 piṭṭhe.

6. Bhūtabhāvo (Ka)

7. Sannijjha (Dī-Tī 1. 45 piṭṭhe.)

karaṇaṃ viya ca kappanāmettasiddhena rūpena vohariyatīti. Samaṃ, saha vā avayavānaṃ ayanam pavatti avatṭhānanti **samayo**, samūho yathā “samudāyo”ti. Avayavasahāvaṭṭhānameva hi samūhoti. Avasesapaccāyānaṃ samāgame eti phalaṃ etasmā uppajjati pavattati cāti **samayo**, hetu yathā “samudāyo”ti. Sameti saṃyojanabhāvato sambandho eti attano visaye pavattati, daḥhaggahaṇabhāvato vā saṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhinivesaṃ etenāti **samayo**, diṭṭhi. Diṭṭhisaññojanena hi sattā ativiya bajjhantīti. Samiti saṅgati samodhānanti **samayo**, paṭilābho. Samayanam¹, sammā vā ayanam² apagamoti **samayo**, pahānaṃ. Abhimukhaṃ ñāṇena sammā etabbo abhisametabboti **abhisamayo**, dhammānaṃ aviparīto sabhāvo. Abhimukhabhāvena sammā eti gacchati bujjhatīti **abhisamayo**, dhammānaṃ aviparītasabhāvāvabodho. Evaṃ tasmim tasmim atthe samaya-saddassa pavatti veditabbā. Samayasaddassa atthuddhāre abhisamayasaddassa udāharaṇaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Assāti** samayasaddassa. **Kālo attho** samavāyādīnaṃ atthānaṃ idha asambhavato, desadesakaparisānaṃ viya suttassa nidānabhāvena kālassa apadisitabbato ca.

Kasmā panettha aniyamitavaseneva kālo niddiṭṭho, na utusaṃvaccharādivasena niyametvāti āha “**tattha kiñcāpī**”ti-ādi. Utusaṃvaccharādivasena niyamaṃ akatvā samayasaddassa vacanena ayampi guṇo laddho hotīti dassento “**ye vā ime**”ti-ādimāha. Sāmaññajotanaṃ hi visese avatiṭṭhatīti. Tattha **diṭṭhadhammasukhavihārasamayo** devasikaṃ jhānaphalasamāpattihi vītināmanakālo, visesato sattasattāhāni. **Suppakāsāti** dasasahassilokadhātusaṃkampana-obhāsapātubhāvādīhi pākāṭā. Yathāvuttabhedesu eva samayesu ekadesaṃ pakārantarehi saṅgahetvā dassetuṃ “**yo cāyan**”ti-ādimāha. Tathā hi ñāṇakiccasamayo attahitapaṭipattisamayo ca **abhisambodhisamayo**, ariyatunhībhāvasamayo **diṭṭhadhammasukhavihārasamayo**, karuṇākiccaparahitapaṭipattidhammikathāsamayo **desanāsamayo** eva.

1. Samassa yānaṃ (Dī-Ṭī 1. 45; Aṃ-Ṭī 1. 34 piṭṭhesu), samassa nirodhassa yānaṃ (Saṃ-Ṭī 1. 31 piṭṭhe)

2. Sammā vā yānaṃ (Dī-Ṭī 1. 45; Saṃ-Ṭī 1. 31; Aṃ-Ṭī 1. 34; Sārattha-Ṭī 1. 198 piṭṭhesu)

Karaṇavacanena niddeso katoti sambandho. **Tatthā**ti abhidhammatadaññasuttapadavinayesu. **Tathā**ti bhummakaraṇehi. **Adhikaraṇattho** ādhārattho. Bhāvo nāma kiriyā, tāya kiriyantaralakkhaṇaṃ **bhāvenabhāvalakkhaṇaṃ**. Tattha yathā kālo sabhāvadhammaparicchinno sayāṃ paramatthato avijjamānopi ādhārabhāvena paññāto taṅkhaṇappavattānaṃ tato pubbe parato ca abhāvato “pubbaṇhe jāto, sāyaṇhe gacchatī”ti ca ādisu, samūho ca avayavavinimutto avijjamānopi kappanāmattasiddho avayavānaṃ ādhārabhāvena paññāpiyati “rukkhe sākha, yavarāsiyaṃ sambhūto”ti-ādisu, evaṃ idhāpi ti dassento āha “**adhikaraṇaṇhi -pa- dhammānaṃ**”ti. Yasmiṃ kāle, dhammapuñje vā kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmिṃ eva kāle dhammapuñje ca phassādayopihontīti ayaṃ hi tattha attho. Yathā ca “gāvīsu duyhamānāsu gato, duddhāsu āgato”ti dohanakiriyāya gamanakiriyā lakkhīyati, evaṃ idhāpi “yasmiṃ samaye, tasmिṃ samaye”ti ca vutte “satī”ti ayamattho viññāyamāno eva hoti padatthassa sattāvirahābhāvatoti samayassa sattākiriyāya cittassa uppādakiriyā phassādīnaṃ bhavanakiriyā ca lakkhīyati. **Yasmiṃ samayeti** yasmiṃ navame khaṇe, yasmiṃ yonisomanasikārādi hetumhi, paccayasamavāye vā sati kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmिṃ yeva khaṇe, hetumhi, paccayasamavāye vā phassādayopi hontīti ubhayattha samayasadde bhummaniddeso kato lakkhaṇabhūtabhāvayuttoti dassento āha “**khaṇa -pa- lakkhīyati**”ti.

Hetu-attho karaṇattho ca sambhavati “annena vasati, ajjhenena vasati, pharasunā chindati, kudālena khaṇatī”ti-ādisu viya. Vītikkamaṃ hi sutvā bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā otiṇṇavatthukaṃ puggalaṃ paṭipucchitvā vigarahitvā ca taṃ taṃ vatthum otiṇṇakālaṃ anatikkamitvā teneva kālena sikkhāpadāni paññapento bhagavā viharati sikkhāpadapaññattihetuṇca apekkhamāno tatiyapārājikādisu viya.

Accantameva ārambhato paṭṭhāya yāva desanāniṭṭhānaṃ parahitapaṭipattisaṅkhātena **karuṇāvihārena**. **Tadatthajotanatthanti** accantasamyogattajotanattham. **Upayogavacananiddeso** kato yathā “māsaṃ ajjhetī”ti.

Porāṇāti aṭṭhakathācariyā. **Abhilāpamattabhedoti** vacanamattena viseso. Tena suttavinayesu vibhattibhattayo katoti dasseti.

Seṭṭhanti seṭṭhavācakaṃ vacanaṃ “seṭṭhan”ti vuttaṃ seṭṭhaguṇasahacaraṇato. Tathā **uttamanti** etthāpi. **Gāravayuttoti** garubhāvayutto garuṇayogato, garukaraṇārahatāya vā **gāravayutto**. **Vuttoyeva**, na pana idha vattabbo Visuddhimaggassa imissā aṭṭhakathāya ekadesabhāvatoti adhippāyo.

Aparo nayo¹—bhāgavāti bhagavā, bhataṇvāti bhagavā, bhāge vanīti bhagavā, bhage vanīti bhagavā, bhattavāti bhagavā, bhage vamiṇi bhagavā, bhage vamiṇi bhagavā.

Bhāgavā bhataṇvā bhāge, bhage ca vami bhattavā.

Bhage vami tathā bhāge, vamiṇi bhagavā Jino.

Tattha kathaṃ **bhāgavāti bhagavā**? Ye te sīlādayo dhammakkhandaṃ guṇabhāgā guṇakoṭṭhāsā, te anaññasādhāraṇā niratisayā tathāgatassa atthi upalabbhanti. Tathā hissa sīlaṃ samādhi paññā vimutti vimuttiñāṇadassanaṃ, hirī ottappaṃ, saddhā vīriyaṃ, sati sampajaññaṃ, sīlavisuddhi diṭṭhivisuddhi, samatho vipassanā, tīṇi kusalamūlāni, tīṇi sucaritāni, tayo sammāvitakkā, tisso anavajjasāññā, tisso dhātuyo, cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, cattāro ariyamaggā, cattāri ariyaphalāni, catasso paṭisambhidā, catuyonipaṭicchedakañāṇaṃ, cattāro ariyavaṃsā, cattāri vesārajjañāṇāni, pañca padhāniyaṅgāni, pañcaṅgiko sammāsamādhi, pañcañāṇiko sammāsamādhi, pañcīndriyāni, pañca balāni, pañca nissāraṇīyā dhātuyo, pañca vimuttāyatanañāṇāni, pañca vimutti-paripācanīyā saññā, cha anussatiṭṭhānāni, cha gāravā, cha nissāraṇīyā dhātuyo, cha satatavihārā, cha anuttariyāni, cha nibbedhabhāgiyā saññā, cha abhiññā, cha asādhāraṇāñāṇāni, satta aparihāniyā dhammā, satta ariyadhammā, satta ariyadhaṇāni, satta bojjhaṅgā, satta sappurisa-dhammā, satta nijjaravatthūni,

1. Saṃ-Ṭī 1. 33; Sārattha-Ṭī 1. 314; Visuddhi-Ṭī 1. 258; Itivuttaka-Ṭī 5 piṭṭhesupi passitabbaṃ.

satta saññā, sattadakkhiṇeyyapuggaladesanā, sattakhīṇāsavabaladesanā, aṭṭhapaññāpaṭilābhahetudesanā, aṭṭha sammattāni, aṭṭhalokadhammātikkaṃ, aṭṭha ārambhavatthūni, aṭṭha-akkhaṇadesanā, aṭṭha mahāpurisavitakkā, aṭṭha-abhibhāyatanadesanā, aṭṭha vimokkhā, nava yonisomanasikāramūlakā dhammā, nava pārisuddhipadhāniyaṅgāni, navasattāvāsadesanā, nava āghātaṭṭhavinayā, nava saññā, nava nānattā, nava anupubbavīhārā, dasa nāthakaraṇā dhammā, dasa kaṣiṇāyatanāni, dasa kusalakammāpathā, dasa sammattāni, dasa ariyavāsā, dasa asekkhadhammā, dasa tathāgatabalāni, ekādasa mettānisamsā, dvādasa dhammacakkākārā, terasa dhutaṅga, cuddasa buddhañāṇāni, pañcadasa vimuttiṭṭhāpācānīyā dhammā, soḷasavidhā ānāpānassati, soḷasa aparantapanīyā dhammā, aṭṭhārāsa buddhadhammā, ekūnavīsati paccavekkhaṇāñāṇāni, catucattālīsa ñāṇavatthūni, paññāsa udayabbayañāṇāni, paropaṇṇāsa kusaladhammā, sattasattati ñāṇavatthūni, catuvīsati koṭṭisatasahassasaṅkhāsamāpattisañcārimahāvajirañāṇaṃ, anantanayasamantapaṭṭhānapavicayapaccavekkhaṇadesanāñāṇāni, tathā anantāsu lokadhātūsu anantānaṃ sattānaṃ āsayādivibhāvanāñāṇāni cāti evamādayo anantāparimāṇabhedā anaññasādhāraṇā niratisayā guṇabhāgā guṇakoṭṭhāsā saṃvijjanti upalabbhanti, tasmā yathāvuttavibhāgā guṇabhāgā assa atthīti “Bhāgavā”ti vattabbe ā-kārassa rassattaṃ katvā “**bhagavā**”ti vutto. Evaṃ tava bhāgavāti bhagavā.

Yasmā sīlādayo sabbe, guṇabhāgā asesato.

Vijjanti sugate tasmā, bhagavāti pavuccatīti.

Kathaṃ **bhātavāti bhagavā**? Ye te sabbalokahitāya ussukkamāpannehi manussattādike aṭṭha dhamme samodhānetvā sammāsambodhiyā katamahābhīṇhārehi mahābodhisattehi paripūritabbā dānapāramī sīla, nekkhamma, paññā, vīriya, khanti, sacca, adhiṭṭhāna, mettā, upekkhāpāramīti dasa pāramiyo dasa upapāramiyo dasa paramatthapāramiyoti samatimsa pāramiyo, dānādīni cattāri saṅgahavatthūni, saccādīni cattāri adhiṭṭhānāni, aṅgapariccāgo nayana, dhana, rajja, puttadārapariccāgoti pañca mahāpariccāgā, pubbayogo, pubbacariyā, dhammakkhānaṃ, ñātattacariyā, lokattacariyā,

buddhicariyāti evamādayo saṅkhepato vā sabbe puññañāṇasambhārā
 buddhakaradhammā, te mahābhinihārato paṭṭhāya kappānaṃ
 sataṣaṣṣādhikāni cattāri asaṅkheyyāni yathā hānabhāgiyā
 saṅkilesabhāgiyā ṭhitibhāgiyā vā na honti, atha kho uttaruttari
 viṣesabhāgiyāva honti, evaṃ sakkaccaṃ nirantaraṃ anavasesato bhatā
 sambhatā assa atthīti “bhatavā”ti vattabbe **“bhagavā”**ti vutto niruttinayena
 ta-kārassa ga-kāraṃ katvā. Atha vā **bhatavāti** teyeva yathāvutte
 buddhakaradhamme vuttanayeneva bhari sambhari, paripūresīti attho.
 Evampi bhatavāti bhagavā.

Sammāsambodhiyā sabbe, dānapārami-ādiṃ.

Sambhāre bhatavā nātho, tenāpi bhagavā matoti.

Kathaṃ **bhāge vanīti bhagavā?** Ye te catuvīsati koṭṭisatasahasasāṅkhā
 devasikaṃ vaḷaṇṇanakasamāpattibhāgā, te anavasesato lokahitattaṃ attano
 ca diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ niccakappaṃ vani bhaji sevi
 bahulamakāsīti bhāge vanīti **bhagavā**. Atha vā abhiññeyyadhammesu
 kusalādisu khandhādisu ca ye te pariññeyyādivasena saṅkhepato vā
 catubbidhā abhisamayabhāgā, vitthārato pana “cakkhu pariññeyyaṃ sotaṃ
 -pa- jarāmaṇaṃ pariññeyyaṃ”ti-ādinā¹ aneke pariññeyyabhāgā,
 “cakkhussa samudayo pahātabbo -pa- jarāmaṇassa samudayo
 pahātabbo”ti-ādinā pahātabbabhāgā, “cakkhussa nirodho -pa- jarāmaṇassa
 nirodho sacchikātabbo”ti-ādinā sacchikātabbabhāgā, “cakkhussa
 nirodhagāminī paṭipadā”ti-ādinā, cattāro satipaṭṭhānā”ti-ādinā ca anekabhedā
 bhāvetabbabhāgā ca dhammā, te sabbe vani bhaji yathārahaṃ
 gocarabhāvanāsevanānaṃ vasena sevi. Evampi bhāge vanīti **bhagavā**. Atha
 vā “ye ime sīlādayo dhammakhandhā sāvaṃkehi sādharmaṇā guṇabhāgā
 guṇakoṭṭhāsā, kinti nu kho te vineyyasantānesu paṭiṭṭhapeyyaṃ”ti
 mahākaruṇāya vani abhipatthayi, sā cassa abhipatthanaṃ
 yathādhippetaphalāvahā ahosi. Evampi bhāge vanīti bhagavā.

Yasmā ñeyyasamāpatti-guṇabhāge asesato.

Bhaji patthayi sattānaṃ, hitāya bhagavā tatoti.

1. Khu 9. 23 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

Katham **bhage vanīti bhagavā?** Samāsato tāva katapuññehi payogasampannehi yathāvivhavaṃ bhajīyantīti bhagā, lokiya lokuttarā sampattiyo. Tattha lokiye tāva tathāgato sambodhito pubbe bodhisattabhūto paramukkaṃsagate vani bhaji sevi, yattha patiṭṭhāya niravasesato buddhakaradhamme samannānento buddhadhamme paripāceti, buddhabhūto pana te niravajjasukhūpasamhite anaññasādhāraṇe lokuttarepi vani bhaji sevi, vitthārato pana padesarajja-issariyacakkavattisampattidevarajjasampatti-ādivasena jhāna vimokkha samādhi samāpatti nāṇadassana maggabhāvanā phalasacchikiriyādi uttarimanussadhammavasena ca anekavihite anaññasādhāraṇe bhage vani bhaji sevi. Evampi bhage vanīti bhagavā.

Yā tā sampattiyo loke, yā ca lokuttarā puthu.

Sabbā tā bhaji sambuddho, tasmāpi bhagavā matoti.

Katham **bhattavāti bhagavā?** Bhattā daḥhabhattikā assa bahū atthīti bhattavā. Tathāgato hi mahākaruṇāsabbaññūtaññādi-aparimitanirupama pabhāva guṇavisesa samaṅgibhāvato sabbasattuttamo, sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiya sadevamanussāya pajāya accantūpakāritāya dvattimsamahāpurisalakkhaṇa-asīti-anubyañjanabyāmapabhādi anaññasādhāraṇavisesapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya yathābhuccaguṇādhigatena “itipi so bhagavā”ti-ādinayappavattena lokattayabyāpinā suvipulena suvisuddhena ca thutighosena samannāgatattā ukkaṃsapāramippattāsu appicchatāsantuṭṭhi-ādīsu suppatiṭṭhitabhāvato dasabalacatuvesārajjādiniratisayaguṇavisesasamaṅgibhāvato ca rūpappamāṇo rūpappasanno, ghosappamāṇo ghosappasanno, lūkhappamāṇo lūkhappasanno, dhammappamāṇo dhammappasannoti evaṃ catupparamāṇike lokasannivāse sabbathāpi pasādāvahabhāvena samantapāsādikattā aparimāṇānaṃ sattānaṃ sadevamanussānaṃ ādarabahumānagāravāyatanatāya paramapemasambhattiṭṭhānaṃ. Ye tassa ovāde patiṭṭhitā aveccappasādena samannāgatā honti, kenaci asaṃhāriyā tesam pasādabhatti samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā. Tathā hi te attano jīvitapariccāgepi tattha pasādaṃ na pariccajanti, tassa vā ānaṃ daḥhabhattibhāvato. Tenevāha—

“Yo ve **kataññū** katavedi dhīro,
Kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hotī”¹,

“Seyyathāpi bhikkhave mahāsamuddo t̥hitadhammo velaṃ
nātivattati, evameva kho bhikkhave yaṃ mayā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ
paññattaṃ, taṃ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamantī”² ca.

Evam bhattavāti **bhagavā** niruttinayena ekassa ta-kārassa lopaṃ katvā
itarassa ga-kāraṃ katvā.

Guṇātisayayuttassa, yasmā lokahitesino.
Sambhattā bahavo satthu, bhagavā tena vuccatīti.

Kathaṃ **bhage vamīti bhagavā**? Yasmā tathāgato bodhisattabhūtopi
purimāsu jātisu pāramiyo pūrento bhagasaṅkhātāṃ sirim issariyaṃ yasaṅca
vami uggiri, khelaṇḍaṃ viya anapekkho chaḍḍayi, pacchimattabhāvepi
hatthagataṃ cakkavattisirim devalokādhipaccasadisam catudīpissariyaṃ
cakkavattisampattisannissayaṃ sattaratanasamujjalaṃ yasaṅca tiṇāyapi
amaññaṃ nirapekkho pahāya abhinikkhamitvā sammāsambodhiṃ
abhisambuddho, tasmā ime siri-ādike bhage vamīti **bhagavā**. Atha vā bhāni
nāma nakkhattāni, tehi samaṃ gacchanti pavattantīti bhagā,
sineruyugandhara-uttarakuruhimavantādibhājanalokavisesasannissayā sobhā
kappaṭṭhiyabhāvato, tepi bhage vami tannivāsissattāvāsasamatikkamanato,
tappaṭṭibaddhachandarāgapahānena pajahīti. Evampi bhage vamīti bhagavā.

Cakkavattisirim yasmā, yasaṃ issariyaṃ sukhaṃ.
Pahāsi lokacittaṅca, sugato bhagavā tatoti.

Kathaṃ **bhāge vamīti bhagavā**? Bhāgā nāma sabhāgadhammakot̥ṭhāsā,
te khandhāyanadhātādivasena, tatthāpi rūpavedanādivasena, pathaviyādi-
atītādivasena ca anekavidhā, te bhagavā sabbaṃ papañcaṃ sabbaṃ yogaṃ
sabbaṃ ganthaṃ sabbaṃ saṃyojanaṃ samucchinditvā amataṃ dhātuṃ
samadhigacchanto vami uggiri, anapekkho chaḍḍayi na paccāgami. Tathā
hesa “sabbatthameva pathaviṃ

1. Khu 6. 10 piṭṭhe Jātake.

2. Am 3. 45; Khu 1. 142; Vi 4. 421 piṭṭhesu.

āpaṃ tejaṃ vāyaṃ, cakkhuṃ sotaṃ ghānaṃ jivhaṃ kāyaṃ manāṃ, rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe dhamme, cakkhuviññāṇaṃ -pa- manoviññāṇaṃ, cakkhusamphassaṃ -pa- manosamphassaṃ, cakkhusamphassajaṃ vedanaṃ -pa- manosamphassajaṃ vedanaṃ, cakkhusamphassajaṃ saññaṃ -pa- manosamphassajaṃ saññaṃ, cakkhusamphassajaṃ cetanaṃ -pa- manosamphassajaṃ cetanaṃ, rūpaṇaṃ -pa- dhammaṇaṃ, rūpavitakkaṃ -pa- dhammavitakkaṃ, rūpavicāraṃ -pa- dhammavicāraṃ”ti-ādinā anupadadhammavibhāgavasena api sabbeva dhammakotṭhāse anavasesato vami uggiri, anapekkhapariccāgena chaḍḍayi. Vuttaṃ hetuṃ “yaṃ taṃ ānanda cattaṃ vantaṃ muttaṃ pahīnaṃ paṭinissatṭhaṃ, taṃ tathāgato puna paccāgamiṣṣatīti netuṃ tṭhānaṃ vijjati”ti¹. Evampi bhāge vamiṃ **bhagavā**. Atha vā **bhāge vamiṃ** sabbe pi kusalākusale sāvajjānavajje hīnapaṇṭe kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme ariyamaggañānamukhena vami uggiri anapekkho pariccaji pajahi, paresaṇca tathattāya dhammaṃ desesi. Vuttampi cetuṃ “dhammāpi vo bhikkhave pahātabbā, pageva adhammā², kullūpamaṃ vo bhikkhave dhammaṃ desessāmi nittharaṇatthāya, no gahaṇatthāya”ti-ādi³. Evampi bhāge vamiṃ bhagavā.

Khandhāyatanadhātādi-dhammabhāgā mahesinā.

Kaṇhasukkā yato vantaṃ, tatopi bhagavā matoti.

Tena vuttaṃ—

“Bhāgavā bhataṃ bhāge, bhage ca vami bhataṃ.

Bhage vami tathā bhāge, vamiṃ bhagavā Jino”ti.

Dhammasarīraṃ paccakkhaṃ karotīti “yo vo ānanda mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā”ti⁴ vacanato dhammassa satthubhāvapariyāyo vijjati katvā vuttaṃ.

Vajrasaṅghātasamānakāyo parehi abhejjasarīrattā. Na hi bhagavato rūpakāye kenaci sakkā antarāyo kātunti.

Desanāsampattiṃ niddisati vakkhamānassa sakalassa suttassa “evaṃ”ti nidassanato. **Sāvakasampattiṃ niddisati** paṭisambhidāppattena pañcasu tṭhānesu bhagavatā etadagge tṭhapitena mayā mahāsāvakena suttaṃ, taṇca kho

1. Dī 2. 99 piṭṭhe. 2. Ma 1. 188 piṭṭhe. 3. Ma 1. 187 piṭṭhe. 4. Dī 2. 126 piṭṭhe.

mayāva sutam, na anussutikam, na paramparābhatanti imassa atthassa dīpanato. **Kālasampattim niddisati** bhagavā-saddasannidhāne payuttassa samaya-saddassa kālassa buddhuppādapaṭimaṇḍitabhāvadīpanato. Buddhuppādaparamā hi kālasampadā. Tenetaṃ vuccati—

“Kappakasāye kaliyuge, buddhuppādo aho mahacchariyam.
Hutāvahamajjhe jātam, samuditamakaraṇamavindan”¹.

Bhagavāti desakasampattim niddisati

guṇaviṣiṭṭhasattuttamagarugāravādhivacanabhāvato.

Maṅgaladivaso sukhaṇo sunakkhattanti ajja maṅgaladivaso, tasmā sunakkhattam, tatthāpi ayaṃ sukhaṇo. **Mā atikkamīti** mā rattivibhāyanam anudikkhantānam ratti atikkamīti evaṃ sambandho veditabbo. Ukkāsu ṭhitāsu ṭhitāti **ukkaṭṭhā**². Ukkāsu vijjotalantīsu ṭhitā patiṭṭhitāti mūlavibhūjādipakkhepena³ saddasiddhi veditabbā. Niruttinayena vā ukkāsu ṭhitāsu ṭhitā āsīti **ukkaṭṭhā**. Apare pana bhaṇanti “bhūmibhāgasampattiyā manussasampattiyā upakaraṇasampattiyā ca sā nagarī ukkaṭṭhaguṇayogato ‘ukkaṭṭhā’⁴ti nāmaṃ labhī”⁵ti.

Avisesenāti na visesena, vihārabhāvasāmaññenāti attho. **Iriyāpatha -pa-vihāresūti** iriyāpathavihāro dibbavihāro brahmavihāro ariyavihāroti etesu catūsu vihāresu. **Samaṅgiparidīpananti** samaṅgībhāvaparidīpanam. **Etanti** “viharatī”⁶ti etaṃ padaṃ. Tathā hi taṃ “idhekacco gihīhi saṃsaṭṭho viharati sahanandī sahasokī”⁷ti-ādīsu⁸ iriyāpathavihāre āgataṃ, “yasmim samaye bhikkhave bhikkhu vivicceva kāmehi -pa- paṭhamam jhānam upasampajja viharatī”⁹ti-ādīsu¹⁰ dibbavihāre, “so mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī”¹¹ti-ādīsu¹² brahmavihāre, “so kho ahaṃ aggivessana tassāyeva kathāya pariyosāne tasmim eva purimasim samādhinimitte

1. Dī-Ṭī 1. 48; Saṃ-Ṭī 1. 39; Am-Ṭī 1. 37 piṭṭhesupī.

2. Dī-Ṭī 1. 289; Sī-Ṭī Abhinava 2. 210; Am-Ṭī 2. 291 piṭṭhesupī passitabbaṃ.

3. Pāṇinī 3. 2. 5 suttaṃ passitabbaṃ.

4. Saṃ 2. 387 piṭṭhe.

5. Abhi 1. 44; Abhi 2. 274 piṭṭhesu.

6. Dī 1. 234; Dī 3. 187; Ma 1. 46; Ma 2. 263; Ma 3. 185 piṭṭhesu.

ajjhattameva cittaṃ saṅṭhapemi sannisāдеми ekodiṃ karomi samādahāmi,
yena sudaṃ niccakappaṃ viharāmi”ti-ādīsu¹ ariyavihāre.

Tattha iriyaṇaṃ vattaṇaṃ iriyā, kāyappayogo. Tassā pavattanupāyabhāvato ṭhānādi iriyāpatho. Ṭhānasamaṅgī vā hi kāyena kiñci kareyya gamanādīsu aññatarasamaṅgī vā. Atha vā iriyati pavattati etena attabhāvo, kāyakiccaṃ vāti iriyā, tassā pavattiyā upāyabhāvato pathoti iriyāpatho, ṭhānādi eva. So ca atthato gatinivatti-ādi-ākāreṇa pavatto catusantatirūpapabandho eva. Viharaṇaṃ, viharati etenāti vā vihāro, iriyāpatho eva vihāro **iriyāpathavihāro**. Divi bhavoti dibbo, tattha bahulappavattiyā brahmapārisajjādidevaloke bhavoti attho. Tattha yo dibbānubhāvo, tadatthāya samvattatīti vā dibbo, abhiññābhinihāravasena mahāgatikattā vā dibbo, dibbo ca so vihāro cāti **dibbavihāro**, catasso rūpāvacarasamāpattiyo. Āruppasamāpattiyopi ettheva saṅgahaṃ gacchanti. Brahmūnaṃ, brahmāno vā viharā **brahmavihārā**, catasso appamaññāyo. Ariyānaṃ, ariyā vā viharā **ariyavihārā**, cattāri sāmāññaphalāni. **So hi bhagavā ekaṃ iriyāpathabādhananti**-ādi yadipi bhagavā ekenapi iriyāpathena cirataraṃ kālāṃ attabhāvaṃ pavattetuṃ sakkoti, tathāpi “upādinnakasarīrassa nāma ayaṃ sabhāvo”ti dassetuṃ vuttaṃ. Yasmā vā bhagavā yattha katthaci vasanto veneyyānaṃ dhammaṃ desento, nānāsamāpattīhi ca kālāṃ vītināmento vasatīti veneyyasattānaṃ attano ca vividhaṃ hitasukhaṃ harati upaneti uppādeti, tasmā vividhaṃ haratīti evamettha attho veditabbo.

Subhagattāti sirīkāmānavasena sobhanattā. Tenevāha “**sundarasirikattā sundarakāmattā cā**”ti. **Chaṇasamajja**-ussaveti ettha **chaṇaṃ** nāma phaggunamāsādīsu uttaraphaggunādi-abhilakkhitadivasesu saparijanānaṃ manussānaṃ maṅgalakaraṇaṃ. **Samajjaṃ** nāma naṭasamajjādi. **Ussavo** nakkhattaṃ. Yattha gāmanigamavāsino tayo satta vā divase nakkhattaghosanaṃ katvā yathāvibhavaṃ alaṅkatapaṭiyattā bhoge paribhuñjantā

1. Ma 1. 316 piṭṭhe.

nakkhattakīlanam kīlanti. **Tesaṃ taṃ tatheva hotīti** tesaṃ manussānam taṃ patthanam tannivāsīdevatānubhāvena yebhuyyena tatheva hoti, patthanā samijjhatīti attho. **Bahujanakantatāyāti** iminā “sundarakāmattā”ti etasseva padassa pakārantarena atthaṃ vibhāveti. Tatrāyaṃ vacanattho— kamaṇīyaṭṭhena suṭṭhu bhajīyatīti **subhagam**, subhā agā rukkhā etthāti vā **subhagam**, sundarakittiyogato vā “**subhaganti** evampettha atthaṃ vaṇṇenti. Keci pana “subhāgavane”ti paṭhanti, “sundarabhūmibhāge vane”ti cassa atthaṃ vadanti. Subhagassa nāma yakkhassa vanam tena pariggahitattāti “subhagavanam”ti aññe. Vananam bhattīti-atthe taṃ vananam kāretīti etasmiṃ atthe vanayatīti padasiddhi veditabbā. Tenevāha “**attani sineham uppadetī**”ti. Yācanatthe **vanute iti vananti** upacārakappanāvasena vana-saddo veditabbo.

Ujummamsāti ujubbhūtavipā. **Mahāsālāti** mahārukkhā. **Aññatarasmim sālamūleti** aññatarassa rukkhassa mūle. **Vanappati jetṭhakaru kkhoti** vanappatibhūto jetṭhakaru kkhō. **Tameva jetṭhakabhāvanti** vanappatibhāvenāgataṃ seṭṭhabhāvaṃ padhānabhāvaṃ. Tena hi so “sālarāja”ti vutto. Upagatānam rañjanaṭṭhena rājā, aññasmimpi tādise rukkhe rājavohāraṃ dassetuṃ “**supatiṭṭhitassā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **brāhmaṇa dhammikā**ti ālapanam. Nippariyāyena sākādhimato saṅghātassa suppatiṭṭhitabhāvasādhane avayavavisesa pavattamāno mūla-saddo yasmā taṃsadisesu tannissaye padese ca ruḥhīvasena pariyāyato pavattati, tasmā “mūlāni uddhareyyā”ti ettha nippariyāyamūlaṃ adhippetanti ekena mūla-saddena visesetvā āha “**mūlamūle dissatī**”ti yathā “dukkhadukkham¹, rūparūpan”ti² ca. **Asādhāraṇahetumhīti** asādhāraṇakāraṇe. Lobhasahagatacittupādānam eva āveṇike nesaṃ suppatiṭṭhitabhāvasādhanato mūlaṭṭhena upakārake paccayadhamme dissatīti attho.

Tatthāti “ekam samayaṃ bhagavā ukkaṭṭhāyaṃ viharati subhagavane sālarājamūle”ti yaṃ vuttaṃ vākyam, tattha. **Siyāti** kassaci evaṃ parivattakko siyā, vakkhamānākārena kadāci codeyya vāti attho. **Atha tattha viharatīti** yadi subhagavane sālarājamūle viharati. **Na vattabbanti**

1. Saṃ 2. 453 piṭṭhe.

2. Visuddhi 2. 81 piṭṭhe.

nānāṭhānabhūtattā ukkaṭṭhāsubhagavanānaṃ, ekaṃ samayanti ca vuttattāti adhippāyo. Idāni codako tameva attano adhippāyaṃ **“na hi sakkā”**ti-ādinā vivarati. Itaro sabbametaṃ aviparītaṃ atthaṃ ajānantena vuttanti dassento **“na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabban”**ti āha. Tattha **etanti** “ukkaṭṭhāyaṃ viharati subhagavane sālārājamūle”ti etaṃ vacanaṃ. Evanti “yadi tāva bhagavā”ti-ādinā yaṃ taṃ bhavatā coditaṃ, taṃ atthato evaṃ na kho pana daṭṭhabbaṃ, na ubhayattha apubba-acarimaṃ vihāradassanatthanti attho.

Idāni attano yathādhippetam aviparītaṃ atthaṃ, tassa ca paṭikacceva vuttabhāvaṃ, tena ca appaṭividdhattaṃ pakāsento **“nanu avocumha -pa-sālārājamūle”**ti āha. Evampi “subhagavane sālārājamūle viharati”cceva vattabbaṃ, na “ukkaṭṭhāyan”ti codanaṃ manasi katvā vuttaṃ **“gocaragāmanidassanatthan”**ti-ādi.

Avassaṃ cetttha gocaragāmakittanaṃ kātabbaṃ. Tathā hi taṃ yathā subhagavanādikittanaṃ pabbajitānuggahakaraṇādi-ane-kappayojanaṃ, evaṃ gahaṭṭhānuggahakaraṇādivividhappayojananti dassento **“ukkaṭṭhākittanena”**ti-ādimāha. Tattha paccayaggahaṇena upasaṅkamanapayirupāsanaṃ okāsaḍānena dhammadesanāya saraṇesu sīlesu ca paṭiṭṭhāpanena yathūpanissayaṃ uparivisesādhigamāvahanena **ca gahaṭṭhānuggahakaraṇaṃ**, uggahaparipucchānaṃ kammaṭṭhānānuyogassa ca anurūpavasanaṭṭhānapariggahenettha **pabbajitānuggahakaraṇaṃ** veditabbaṃ. **Karuṇāya upagamaṇaṃ**, na lābhādinimittaṃ, **paññāya apagamaṇaṃ**, na virodhādinimittanti upagamaṇāpagamaṇaṃ nirupakkilesataṃ vibhāveti. **Dhammikasukhaṃ** nāma anavaḍḍhasukhaṃ. **Devānaṃ upakārabahulatā** janavivittatāya. Pacurajanavivittaṃ hi ṭhānaṃ devā upasaṅkamitabbaṃ maññanti. **Tadatthapariniṭṭhādananti** lokatthanipphādanaṃ, buddhakiccasampādananti attho. **Evamādināti ādi**-saddena ukkaṭṭhākittanato rūpakāyassa anuggaṇhanaṃ¹ dasseti, subhagavanādikittanato dhammakāyassa. Tathā purimena parādhīnakiriyākaraṇaṃ, dutiyena attādhīnakiriyākaraṇaṃ. Purimena vā karuṇākiccaṃ, itarena paññākiccaṃ. Purimena cassa paramāya anukampāya samannāgamaṃ, pacchimena paramāya upekkhāya

1. Anukkaṇṭhanaṃ (Ka)

samannāgamaṃ dīpeti. Bhagavā hi sabbasatte paramāya anukampāya anukampati, na ca tattha sinehadosānupatito paramupekkhakabhāvato, upekkhako ca na ca parahitasukhakarāṇe apposukko mahākāruṇikabhāvato.

Tassa mahākāruṇikatāya lokanāthatā, upekkhakatāya attanāthatā. Tathā hesa bodhisattabhūto mahākāruṇāya sañcoditamānaso sakalalokahitāya ussukkamāpanno mahābhinihārato paṭṭhāya tadatthanipphādanattham puññañāṇasambhāre sampādentō aparimitaṃ kālāṃ anappakaṃ dukkhamanubhosi, upekkhakatāya sammā patitehi dukkhehi na vikampi. Tathā mahākāruṇikatāya saṃsārābhimukhatā, upekkhakatāya tato nibbindanā. Tathā upekkhakatāya nibbānābhimukhatā, mahākāruṇikatāya tadadhigamo. Tathā mahākāruṇikatāya paresaṃ abhiṃsāpanaṃ¹, upekkhakatāya sayāṃ parehi abhāyanaṃ. Mahākāruṇikatāya paraṃ rakkhato attano rakkhaṇaṃ, upekkhakatāya attānaṃ rakkhato paresaṃ rakkhaṇaṃ. Tenassa attahitāya paṭipannādīsu catutthapuggalabhāvo siddho hoti. Tathā mahākāruṇikatāya saccādhittānassa cāgādhittānassa ca pāripūri, upekkhakatāya upasamādhittānassa paññādhittānassa ca pāripūri. Evaṃ parisuddhāsayaṇapayogassa mahākāruṇikatāya lokahitatthameva rajjasampadādibhavasampattiyā upagamaṇaṃ, upekkhakatāya tiṇāyapi amaññaṃānassa tato apagamaṇaṃ. Iti suvisuddha-upagamāpagamassa mahākāruṇikatāya lokahitatthameva dānavasena sampattīnaṃ pariccajanā, upekkhakatāya cassa phalassa attano apaccāsīsanā. Evaṃ samudāgamanato paṭṭhāya acchariyabbhutaḡasamannāgatassa mahākāruṇikatāya paresaṃ hitasukhattaṃ atidukkarakāritā, upekkhakatāya kāyampi analaṃkāritā².

Tathā mahākāruṇikatāya carimattabhāve jīṇṇaturamatadassanena sañjātasamvego, upekkhakatāya uḷāresu devabhogasadisēsu bhogesu nirapekkho mahābhiniḡkhamanaṃ nikkhami. Tathā mahākāruṇikatāya “kicchaṃ vatāyaṃ loko āpanno”ti-ādinā³ karuṇāmukheneva

1. Ahimṡsāpanaṃ (Am-Ṭī 1. 41 piṭṭhe)

2. Anahamkāritā (Ka)

3. Dī 2. 26; Sam 1. 246, 251 piṭṭhesu.

vipassanārambho, upekkhakatāya buddhabhūtaṣṣa satta sattāhāni
vivekasukheneva vītināmanam. Mahākāruṇikatāya dhammagambhīratam
paccavekkhitvā dhammadesanāya apposukkataṁ āpajjitvāpi mahābrahmuno
ajjhesanāpadesena okāsakaraṇam, upekkhakatāya
pañcavaggiyādiveneyyānam ananurūpasamudācārepi anaññathābhāvo.
Mahākāruṇika tāya katthaci paṭighātābhāvenassa sabbattha amittasaññāya
abhāvo, upekkhakatāya katthacipi anurodhābhāvena sabbattha
sinehasanthavābhāvo. Mahākāruṇikatāya gāmadīnam āsannaṭṭhāne
vasantassapi upekkhakatāya araññatṭhāne eva viharaṇam. Tena vuttam
“purimena cassa paramāya anukampāya samannāgamaṁ, pacchimena
paramāya upekkhāya samannāgamaṁ dīpeti”ti.

Tanti “tatrā”ti padam. **Desakālaparidīpananti** ye desakālā idha
viharaṇakiriyāvisesanabhāvena vuttā, tesam paridīpananti dassento “**yaṁ
samayaṁ -pa- dīpeti**”ti āha. Tam-saddo hi vuttassa atthassa paṭiniddeso,
tasmā idha kālassa, desassa vā paṭiniddeso bhavitum arahati, na aññassa.
Ayaṁ tāva tatra-saddassa paṭiniddesabhāve atthavibhāvanā. Yasmā pana
īdisesu ṭhānesu tatra-saddo dhammadesanā viṣiṭṭham desam kālañca
vibhāveti, tasmā vuttam “**bhāsitabbayutte vā desakāle dīpeti**”ti. Tena **tatrā**ti
yattha bhagavā dhammadesanattham bhikkhū ālapi abhāsi, tādise dese, kāle
vāti attho. **Na hī**ti-ādinā tamevattham samattheti. Nanu ca yattha ṭhito
bhagavā “akālo kho tāvā”ti-ādinā bāhiyassa dhammadesanam paṭikkhipi,
tattheva antaravīthiyam ṭhito tassa dhammam desetīti? Saccametaṁ,
adesetabbakāle adesanāya idam udāharaṇam. Tenevāha “**akālo kho tāvā**”ti.
Yaṁ pana tattha vuttam “antaragharam pavīṭṭhamhā”ti¹, tampi tassa
akālabhāvasseva pariyāyena dassanattham vuttam. Tassa hi tadā
addhānaparissamena rūpakāye akammaññatā ahosi, balavapīṭivegena
nāmakāye, tadubhayassa vūpasamam āgamento papañcaparihārattham
bhagavā “akālo kho”ti pariyāyena paṭikkhipi. Adesetabbadesse adesanāya
pana udāharaṇam “atha kho bhagavā maggā okkamma

1. Khu 1. 85 piṭṭhe Udāne.

aññatarasmiṃ rukkhamūle nisīdi¹, vihārato nikkhamitvā vihārapacchāyāyaṃ paññatte āsane nisīdi² ti² ca evamādikam idha **ādi**-saddena saṅgahitam.

“Atha kho so bhikkhave bālo idha pubbe rasādo idha pāpāni kammāni karitvā”ti-ādīsu³ **padapūraṇamatte kho-saddo**, “dukkham kho agāravo viharati appatisso”ti-ādīsu⁴ **avadhāraṇe**, “kittāvatā nu kho āvuso satthu pavivittassa viharato sāvakaṃ vivekaṃ nānusikkhanti”ti-ādīsu⁵ **ādikālatthe**. Vākyārambheti attho. Tattha padapūraṇena vacanālaṅkāramattaṃ kataṃ hoti, ādikālatthena vākyassa upaññāsamattaṃ, avadhāraṇatthena pana niyamadassanaṃ, tasmā āmantesi evāhi āmantane niyamo dassito hotīti.

“Bhagavāti lokagarudīpanan”ti kasmā vuttaṃ, nanu pubbepi bhagavā-saddassa attho vuttoti? Yadi pi pubbe vutto, taṃ panassa yathāvutte ṭhāne viharāṇakiriyāya kattuvisesadassanatthaṃ kataṃ na āmantanakiriyāya, idha pana āmantanakiriyāya, tasmā tadatthaṃ puna “bhagavā”ti pāḷiyaṃ vuttanti tassatthaṃ dassetuṃ “**bhagavāti lokagarudīpanan**”ti āha.

Kathāsavanayuttapuggalavacananti vakkhamānāya mūlapariyāyadesanāya savanayogyapuggalavacanam. Catūsupi parisāsu bhikkhū eva edisānaṃ desanānaṃ visesena bhājanabhūtā, iti sātisayasāsanasampañiggāhakabhāvadassanatthaṃ idha bhikkhugahaṇanti dassetvā idāni saddatthaṃ dassetuṃ “**apicā**”ti-ādimāha. Tattha **bhikkhakoti bhikkhūti** bhikkhanadhammatāya bhikkhūti attho. **Bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti** buddhādīhi pi ajjhupagataṃ bhikkhācariyaṃ uñchācariyaṃ ajjhupagatatā anuṭṭhitattā **bhikkhu**. Yo hi koci appaṃ vā mahantaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito, so kasigorakkhādīhi jīvikākappanaṃ hitvā liṅgasampañicchaneneva bhikkhācariyaṃ ajjhupagatatā **bhikkhu**, parapaṭibaddhajīvikattā vā vihāramajjhe kājabhattaṃ bhuñjamānopi bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti **bhikkhu**, piṇḍiyālopabhojanaṃ nissāya pabbajjāya ussāhajātattā vā bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti **bhikkhūti** evampettha attho daṭṭhabbo. **Ādinā nayanāti** “bhinnapaṭadharoti bhikkhu, bhindati pāpake akusale dhammeti bhikkhu,

1. Saṃ 1. 420 piṭṭhe.

2. Dī 1. 145 piṭṭhe.

3. Ma 3. 205, 206, 207 piṭṭhe.

4. Am 1. 328 piṭṭhe.

5. Ma 1. 17 piṭṭhe.

bhinnattā pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ bhikkhū”ti-ādinā **vibhaṅge**¹ āgatanayena. **Ñāpaneti** avabodhane, paṭivedaneti attho.

Bhikkhanasīlatāti-ādīsu **bhikkhanasīlatā** bhikkhanena ājīvanasīlatā, na kasivaṇijjādīhi ājīvanasīlatā. **Bhikkhanadhammatā** “uddissa ariyā tiṭṭhantī”ti² evaṃ vuttabhikkhanasabhāvatā, na sambhāvanākohaññasabhāvatā. **Bhikkhane sādhu-kāritā** “uttiṭṭhe nappamajjeyyā”ti³ vacanaṃ anussarivā tattha appamajjanā. Atha vā **sīlaṃ** nāma pakatisabhāvo, idha pana tadadhiṭṭhānaṃ. **Dhammoti** vataṃ. Apare pana “**sīlaṃ** nāma vatasamādānaṃ, **dhammo** nāma pavenī-āgataṃ cārittaṃ, **sādhu-kāritā**ti sakkaccakāritā ādarakiriya”ti vaṇṇenti. **Hinādhikajanasevanti** ye bhikkhubhāve ṭhitāpi jātimadādivasena uddhatā unnaḷā, ye ca gihibhāve paresu atthikabhāvampi⁴ anupagatatāya bhikkhācariyaṃ paramakāpaññataṃ⁵ maññanti, tesāṃ ubhayesampi yathāpakkamaṃ “bhikkhavo”ti vacanena hīnajanehi daliddehi paramakāpaññataṃ⁵ pattehi parakulesu bhikkhācariyāya jīvikaṃ kappentehi sevitaṃ vuttim pakāsento uddhatabhāvaniggahaṃ karoti, adhikajanehi ulārabhogakhattiyakulādito pabbajitehi buddhādīhi ājīvavisodhanatthaṃ sevitaṃ vuttim pakāsento dīnabhāvaniggahaṃ karotīti yojetabbaṃ. Yasmā “bhikkhavo”ti vacanaṃ āmantanabhāvato abhimukhīkaraṇaṃ, pakaraṇato sāmattihiyo ca sussūsājananaṃ sakkaccasavanamanasikāraṇiyojanañca hoti, tasmā tamatthaṃ dassento “**bhikkhavoti iminā**”ti-ādimāha. Tattha **sādhukasavanamanasikāre**ti sādhu-kasavane sādhu-kamanasikāre ca. Kathaṃ pana pavattitā savanādayo sādhu-kam pavattitā hontīti? “Addhā imāya sammāpaṭipattiyā sakalasāsanasampatti hatthagatā bhavissatī”ti ādaragāravayogena, kathādīsu aparibhavanādinā ca. Vuttaṃ hi “pañcahi bhikkhave dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ. Katamehi pañcahi? Na kathaṃ paribhoti, na kathikaṃ paribhoti, na attānaṃ paribhoti, avikkhittacitto dhammaṃ suṇāti ekaggacitto, yoniso ca manasi karoti. Imehi kho

1. Abhi 2. 254 piṭṭhe.

2. Khu 5. 162; Khu 11. 224 piṭṭhesu.

3. Khu 1. 38 piṭṭhe Dhammapade. 4. Paresaṃ adhikābhāvampi (Am-Ṭī 1. 44 piṭṭhe)

5. Paramakāruññataṃ (Am-Ṭī 1. 44 piṭṭhe)

bhikkhave pañcahi dhammehi samannāgato suñanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattan”ti¹. Tenevāha “sādhukasavanamanasikārāyattā hi sāsanasampatti”ti. Sāsanasampatti nāma sīlādinipphatti.

Paṭhamam uppannattā adhigamavasena. **Satthucariyānuvidhāyakattā** sīlādiguṇānuṭṭhānena. Tiṇṇam yānānam vasena anudhammapaṭipattisabbhāvato **sakalasāsanapaṭiggāhakattā**. **Santikattā**ti samīpabhāvato. **Santikāvacarattā**ti sabbakālam sampayuttabhāvato². **Yathānusiṭṭhanti** anusāsani-anurūpaṃ, anusāsaniṃ anavasesato paṭiggahetvāti attho. **Ekacce bhikkhūyeva sandhāyāti** ye suttapariyosāne “te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandun”ti vuttā pañcasatā brāhmaṇapabbajitā, te sandhāya.

Pubbe sabbaparisasādhāraṇattepi bhagavato dhammadesanāya “jetṭhasetṭhā”ti-ādinā bhikkhūnam eva āmantane kāraṇam dassetvā idāni bhikkhū āmantetvāva dhammadesanāya payojanam dassetuṃ “**kimattham pana bhagavā**”ti codanam samuṭṭhāpesi. Tattha **aññam cintentāti** aññavihitā. **Vikkhittacittāti** asamāhitacittā. **Dhammam paccavekkhantāti** tadā hiyyo tato paradivasesu vā sutadhammaṃ pati pati manasā avekkhantā. Bhikkhū āmantetvā dhamme desiyamāne ādito paṭṭhāya desanam sallakkhetuṃ sakkontīti imevattham byatirekamukhena dassetuṃ “**te anāmantetvā**”ti-ādi vuttam.

Bhikkhavotīti ca sandhivasena i-kāralopo daṭṭhabbo “bhikkhavo itī”ti. Ayam hi iti-saddo hetuparisamāpanādipadatthavipariyāyapakārāvadhāraṇanidassanādi anekatthappabhedo. Tathā hesa “ruppatīti kho bhikkhave tasmā ‘rūpaṃ’ti vuccatī”ti-ādīsu³ hetu-atthe dissati, “tasmātiha me bhikkhave dhammadāyādā bhavatha, mā āmisadāyādā, atthi me tumhesu anukampā ‘kinti me sāvaka dhammadāyādā bhavēyyuṃ, no āmisadāyādā’ti”ādīsu⁴ parisamāpane, “iti vā, iti evarūpā

1. Am 2. 154 piṭṭhe.

3. Sam 2. 71 piṭṭhe.

2. Samvuttibhāvato (Sam-Tī 2. 4 piṭṭhe)

4. Ma 1. 16 piṭṭhe.

naccagītavāditavisūkadassanā paṭivirato”ti-ādīsu¹ ādi-atthe, “Māgaṇḍiyoti tassa brāhmaṇassa saṅkhā samaññā paññatti vohāro nāmaṃ nāmakammaṃ nāmadheyyaṃ nirutti byañjanamābhilāpo”ti-ādīsu² padatthavipariyāye, “iti kho bhikkhave sappātibhaya bālo, appaṭibhaya paṇḍito, sa-upaddavo bālo, anupaddavo paṇḍito, sa-upasaggo bālo, anupasaggo paṇḍito”ti-ādīsu³ pakāre, “atthi idappaccayā jarāmarañanti iti puṭṭhena satā ānanda atthītissa vacanīyaṃ, kiṃ paccayā jarāmarañanti iti ce vadeyya, jātipaccayā jarāmarañanti iccassa vacanīyaṃ”ti-ādīsu⁴ avadhāraṇe, “sabbamatthīti kho kaccāna ayameko anto, sabbam natthīti kho kaccāna ayaṃ dutiyo anto”ti-ādīsu⁵ nidassane. Idhāpi nidassaneva daṭṭhabbo. Bhikkhavoti hi āmantitākāro, tamesa iti-saddo nidasseti “bhikkhavoti āmantesī”ti. Iminā nayena “**bhaddante**”ti-ādīsupi yathārahaṃ iti-saddassa attho veditabbo. Pubbe “bagavā āmantesī”ti vuttattā “bhagavato paccassosun”ti idha “bhagavato”ti sāmivacanāṃ āmantanameva sambandhī-antaraṃ apekkhatīti iminā adhippāyena “**bagavato āmantanaṃ paṭi-assosun**”ti vuttaṃ. “Bhagavato”ti pana idaṃ paṭissavasambandhanena sampadānavacanāṃ yathā “devadattassa paṭissuṇoti”ti.

Yaṃ nidānaṃ bhāsītanti sambandho. Etthāha—kimatthaṃ pana dhammavinayasaṅgahe kariyamāne nidānavacanāṃ, nanu bhagavatā bhāsitavacanasseva saṅgaho kātābhoti? Vuccate—desanāya ṭhiti-asammosasaddheyyabhāvasampādanatthaṃ. Kāladesadesakanimittaparisāpadesehi upanibandhitvā ṭhapitā hi desanā ciraṭṭhitikā hoti asammosadhammā saddheyyā ca, desakālakattusotunimittehi upanibaddho viya vohāravinicchayo. Teneva ca āyasmatā mahākassapena “Mūlapariyāyasuttaṃ āvuso Ānanda kattha bhāsitaṃ”ti-ādinā desādipucchāsu katāsu tāsāṃ vissajjanaṃ karontena Dhammabhaṇḍāgārikena “evaṃ me sutan”ti-ādinā imassa suttassa nidānaṃ bhāsitaṃ. Apica satthusampattipakāsanatthaṃ nidānavacanāṃ. Tathāgatassa hi bagavato pubbaracanānumānāgamatakkābhāvato⁶

1. Dī 1. 6 piṭṭhe. 2. Khu 7. 144, 148 piṭṭhesu. 3. Ma 3. 107 piṭṭhe.

4. Dī 2. 47 piṭṭhe.

5. Saṃ 1. 258; Saṃ 2. 110 piṭṭhesu.

6. Pubbacaraṇā... (Am-Ṭī 1. 46 piṭṭhe.)

sammāsambuddhabhāvasiddhi. Na hi sammāsambuddhassa pubbaracanādīhi¹ attho atthi sabbattha appaṭihatañāṇacārātāya ekappamāṇattā ca ñe yyadhammesu. Tathā ācariyamuṭṭhidhammamacchariyasāsanasāvakānurodhābhāvato² khīṇāsavabhāvasiddhi. Na hi sabbaso khīṇāsavassa te sambhavantīti suvisuddhassa parānuggahappavatti. Evaṃ desakasamkilesabhūtānaṃ diṭṭhisīlasampadādūsakānaṃ avijjātaṇhānaṃ accantābhāvasamsūcakehi ñāṇasampadāpahānasampadābhiyañjakehi ca sambuddhavisuddhabhāvehi purimavesārajjadvayasiddhi, tato eva ca antarāyikanīyyānikadhammesu sammohābhāvasiddhito pacchimavesārajjadvayasiddhīti bagavato catuvesārajjasamannāgamo attahitaparahitapaṭipatti ca nidānavacanena pakāsītā hoti tattha tattha sampattaparīsāya ajjhāsayaṇurūpaṃ ṭhānupattikapaṭibhānena dhammadesanādīpanato, idha pana pathavī-ādīsu vatthūsu puthujjanānaṃ paṭipattivibhāgavavattthāpakadesanādīpanatoti yojetabbaṃ. Tena vuttaṃ “satthusampattipakāsanatthaṃ nidānavacanan”ti.

Tathā sāsanasampattipakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ. Ñāṇakarūṇāpariggaḥitasabbakiriyassa hi bhagavato natthi niratthikā paṭipatti, attahitatthā vā, tasmā paresaṃ eva atthāya pavattasabbakiriyassa sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṃ yathāpavattaṃ vuccamānaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ sattānaṃ anusāsanatṭhena sāsanaṃ, na kabyaracanā, tayidaṃ satthucaritaṃ kāladesadesakaparīsāpadesehi saddhiṃ tattha tattha nidānavacanehi yathārahaṃ pakāsīyati, idha pana “pathaviyādīsu vatthūsū”ti sabbam purimasadisameva. Tena vuttaṃ “sāsanasampattipakāsanatthaṃ nidānavacanan”ti. Apica satthuno pamāṇabhāvappakāsanena sāsanaṃ pamāṇabhāvadassanatthaṃ nidānavacanaṃ, tañca desakappamāṇabhāvadassanaṃ heṭṭhā vuttanayānusārena “bagavā”ti ca iminā padena vibhāvitanti veditabbaṃ. “Bhagavā”ti iminā tathāgatassa rāgadosamohādisabbakilesamaladuccaritādidossappahānadīpanena vacanena anaññasādhāraṇasuparisuddhañāṇakarūṇādiguṇavisesayogaparidīpanena tato eva sabbasattuttamabhāvadīpanena ayamatto sabbathā pakāsito hotīti idamettha nidānavacanappayojanassa mukhamattadassanaṃ.

Abbhantaranidānavañṇanā niṭṭhitā.

1. Pubbaracanādīhi (Am-Ṭī 1. 46 piṭṭhe.)

2. Ācariyamuṭṭhidhammamacchariyasāsanasāvakānānurodhābhāvato (Am-Ṭī 1. 46 piṭṭhe.)

Suttanikkhepavaṇṇanā

Nikkhattassāti desitassa. Desanāpi hi desetabbassa sīlādi-atthassa vineyyasantānesu nikkhipanato “nikkhepo”ti vuccati. **Suttanikkhepaṃ vicāretvā vuccamānā pākaṭā hotūti** sāmāññato bagavato desanāsamutṭhānassa vibhāgaṃ dassetvā “etthāyaṃ desanā evaṃsamutṭhānā”ti desanāya dassite suttassa sammadeva nidānaparijānanena vaṇṇanāya suviññeyyattā vuttaṃ. Evaṃ hi “assutavā bhikkhave puthujjano”ti-ādinā, “yopi so bhikkhave bhikkhu araham khīṇāsavo”ti-ādinā¹, “Tathāgatopi kho bhikkhave araham sammāsambuddho”ti-ādinā² ca pavattadesanā anusandhidassanasukhatāya suviññeyyā hoti. Tattha yathā anekasata-anekasahassabhedānapi suttantāni saṃkilesabhāgiyādipadhānanayavasena soḷasavidhataṃ nātivattanti, evaṃ attajjhāsayādisuttanikkhepavasena catubbidhabhāvanti āha “**cattāro hi suttanikkhepā**”ti.

Ettha ca yathā attajjhāsayassa aṭṭhuppattiyā ca parajjhāsayapucchāhi saddhiṃ saṃsaggabhedo sambhavati “attajjhāsayo ca parajjhāsayo ca, attajjhāsayo ca pucchāvasiko ca, aṭṭhuppattiko ca parajjhāsayo ca, aṭṭhuppattiko ca pucchāvasiko ca”ti ajjhāsayapucchānusandhisabbhāvato, evaṃ yadipi aṭṭhuppattiyā attajjhāsayenapi saṃsaggabhedo sambhavati, attajjhāsayādīhi pana purato ṭhitehi aṭṭhuppattiyā saṃsaggo natthīti nayidha niravaseso vitthāranayo sambhavatīti “cattāro suttanikkhepā”ti vuttaṃ, tadantogadhattā vā sambhavantānaṃ sesanikkhepānaṃ mūlanikkhepavasena cattārova dassitā. Tathādassanaṃ cettha ayaṃ saṃsaggabhedo gahetabboti.

Tatrāyaṃ vacanattho—nikkhipiyatīti nikkhepo, suttaṃ eva nikkhepo **suttanikkhepo**. Atha vā nikkhipanaṃ nikkhepo, suttassa nikkhepo **suttanikkhepo**, suttadesanāti attho. Attano ajjhāsayo attajjhāsayo, so assa atthi kāraṇabhūtoti **attajjhāsayo**, attano ajjhāsayo etassāti vā **attajjhāsayo**. **Parajjhāsayepi** eseva nayo. Pucchāya vaso pucchāvaso, so etassa

1. Ma 1. 5 piṭṭhe.

2. Ma 1. 7 piṭṭhe.

atthīti **pucchāvasiko**. Suttadesanāvatthubhūtaṣṣa atthassa uppatti atthuppatti, atthuppattiyeva aṭṭhuppatti ttha-kārassa tṭha-kāraṇaṃ katvā. Sā etassa atthīti **aṭṭhuppattiko**. Atha vā nikkhipiyati suttaṃ etenāti **suttanikkhepo**, attajjhāsayādi eva. Etasmiṃ pana atthavikappe attano ajjhāsayo **attajjhāsayo**. Paresaṃ ajjhāsayo **parajjhāsayo**. Pucchīyatīti pucchā, pucchitabbo attho. Pucchanavasena pavattaṃ dhammapaṭṭiggāhakānaṃ vacanaṃ pucchāvasikaṃ, tadeva nikkhepa-saddāpekkhāya pulliṅgavasena “**pucchāvasiko**”ti vuttaṃ. Tathā aṭṭhuppatti eva **aṭṭhuppattikoti** evampettha attho veditabbo.

Apicettha paresaṃ indriyaparipākādikāraṇanirapekkhattā attajjhāsayassa visuṃ suttanikkhepabhāvo yutto kevalaṃ attano ajjhāsayeneva dhammatantiṭṭhapanatthaṃ pavattitadesanattā. Parajjhāsayapucchāvasikānaṃ pana paresaṃ ajjhāsayapucchānaṃ desanāpavattihetubhūtaṇaṃ uppattiyaṃ pavattitānaṃ kathamaṭṭhuppattiyaṃ anavarodho, pucchāvasika-aṭṭhuppattikānaṃ vā parajjhāsayānurodhena pavattitānaṃ kathaṃ parajjhāsayaṃ anavarodhoti? Na codetabbametāṃ. Paresaṃ hi abhinīhāraparipucchādivinimuttasseva suttadesanākāraṇuppādassa aṭṭhuppattibhāvena gahitattā parajjhāsayapucchāvasikānaṃ visuṃ gahaṇaṃ. Tathā hi **brahmajāla**¹ **dhammadāyādasuttā**dīnaṃ² vaṇṇāvaṇṇa-āmisuppādādidesaṇānimittaṃ “aṭṭhuppatti”ti vuccati. Paresaṃ pucchāṃ vinā ajjhāsayāṃ eva nimittaṃ katvā desito parajjhāsayo, pucchāvasena desito pucchāvasikoti pākaṭoyamatthoti.

Attano ajjhāsayeneva **kathesi** dhammatantiṭṭhapanatthanti daṭṭhabbaṃ. **Sammappadhānasuttantahāra**koti anupubbena nikkhittānaṃ saṃyuttake sammappadhānapaṭisaṃyuttānaṃ suttānaṃ āvaḷi. Tathā **iddhipādahāra**kādayo.

Vimuttiparipācanīyā dhammā saddhindriyādayo. **Ajjhāsayanti** adhimuttiṃ. **Khantinti** diṭṭhinijjhānakkhantiṃ. **Mananti** cittaṃ³. **Abhinīhāraṇti** paṇidhānaṃ. **Bujjhanabhāvanti** bujjhanasabhāvaṃ, paṭivijjhanākāraṃ vā.

Uppanne māne nikkhittanti sambandho. Itthiliṅgādīni **tīpi liṅgāni**. Nāmādīni **cattāri padāni**. Paṭhamādayo **satta vibhattiyo**. Muñcitvā na kiñci **katheti**

1. Dī 1. 1 piṭṭhe.

2. Ma 1. 15 piṭṭhe.

3. Paññatticittaṃ (Am-Ṭī 1. 49 piṭṭhe)

sabhāvaniruttiyā tatheva pavattanato. Gaṇṭhibhūtaṃ padaṃ. Yathā hi rukkhassa gaṇṭhiṭṭhānaṃ dubbinibbedhaṃ duttacchitañca hoti, evamevaṃ yaṃ padaṃ atthato vivaritaṃ na sakkā, taṃ “**gaṇṭhipadan**”ti vuccati. **Anupahaccā**ti anuddharitvā.

Yena yena sambandhaṃ gacchati, tassa tassa anavasesataṃ dīpeti iminā imassa sabba-saddassa sappadesataṃ dasseti. Sabba-saddo hi sabbasabbaṃ padesasabbaṃ āyatanasabbaṃ sakkāyasabbanti catūsu viseyesu diṭṭhappayogo. Tathā hesa “sabbe dhammā sabbākārena buddhassa bhagavato ñāṇamukhe āpāthamāgacchanti”ti-ādīsu¹ sabbasabbasmiṃ āgato. “Sabbesaṃ vo sārīputta subhāsitaṃ pariyāyena”ti-ādīsu² padesasabbasmiṃ. “Sabbāṃ vo bhikkhave desessāmi -pa-. Cakkhuñceva rūpā ca -pa-. Mano ceva dhammā cā”ti³ ettha āyatanasabbasmiṃ. “Sabbāṃ sabbato sañjānāti”ti-ādīsu⁴ sakkāyasabbasmiṃ. Tattha sabbasabbasmiṃ āgato nippadeso, itaresu tīsupi āgato sappadeso, idha pana sakkāyasabbasmiṃ veditabbo. Tathā hi vakkhati “sakkāyapariyāpannā pana tebhūmakadhammāva anavasesato veditabbā”ti⁵.

Saccesūti ariyasaccesu. **Ete caturo dhammā**ti idāni vuccamāne saccādiṃ cattāro dhamme sandhāya vadati. Tattha **saccanti** vacīsaccaṃ. **Ṭhītūti**⁶ vīriyaṃ, “dhitī”ti vā pāṭho, so evattho. **Cāgoti** alobho. **Diṭṭhaṃ so ativattatīti** yasmīṃ ete saccādayo dhammā upalabbhanti, so diṭṭhaṃ attano amittaṃ atikkamati, na tassa hatthattaṃ gacchati, atha kho naṃ abhibhavati evāti attho. **Sabhāve vattati** asabhāvadhammassa kāraṇāsambhavato. Na hi nissabhāvā dhammā kenaci nibbattiyanti. **Attano lakkhaṇaṃ dhārentīti** yadipi lakkhaṇavinimuttā dhammā nāma natthi, tathāpi yathā diṭṭhitaṇhāparikappitākāramattā attasubhasukhasassatādayo, pakatīyādayo, dabbādayo, jīvādayo, kāyādayo lokavohāramattasiddhā gagaṇakusumādayova saccikaṭṭhaparamatthato na upalabbhanti, na evamete, ete pana saccikaṭṭhaparamatthabhūtā upalabbhanti, tato eva sattādivisesavirahato dhammamattā sabhāvavantoti dassanattaṃ “attano lakkhaṇaṃ dhārentī”ti

1. Khu 7. 277; Khu 8. 175; Khu 9. 377 piṭṭhesu.

3. Saṃ 2. 248 piṭṭhe.

5. Ma-Ṭṭha 1. 19 piṭṭhe.

2. Ma 1. 281 piṭṭhe.

4. Ma 1. 4 piṭṭhe.

6. Dhitīti (bahūsu)

vuttaṃ. Bhavati hi bhedābhāvepi sukhābodhanatthaṃ
upacāramattasiddhena bhedenā niddeso yathā “silāputtakassa sarīraṃ”ti.
Dhārīyanti vā yathāsabhāvato avadhārīyanti ñāṇantīti **dhammā**,
kakkhaḷaphusaṇḍayo.

Asādhāraṇahetumhīti asādhāraṇakāraṇe, sakkāyadhammesu tassa tassa
āveṇikapaccayeti attho. Kiṃ pana tanti? Taṇhāmānadiṭṭhiyo, avijjādayopi
vā. Yatheva hi pathavī-ādīsu maññanāvattūsu uppajjamānā taṇhādayo
maññanā tesāṃ pavattiyā mūlakāraṇaṃ, evaṃ avijjādayopi. Tathā hi
“assutavā puthujjano”ti-ādina “apariññātaṃ tassāti vadāmi”ti¹
“nandīdukkhassa mūlan”ti² ca anvayato, “khayā rāgassa -pa- vītamohattā”ti
byatirekato ca tesāṃ mūlakāraṇabhāvo vibhāvito.

Pariyāyeti desetabbamatthaṃ avagameti bodhayatīti **pariyāyo**, desanā.
Pariyāyati attano phalaṃ pariggahetvā vattati, tassa vā kāraṇabhāvaṃ
gacchatīti **pariyāyo**, kāraṇaṃ. Pariyāyati aparāparaṃ parivattatīti **pariyāyo**,
vāro. Evaṃ pariyāyasaddassa desanākāraṇavāresu pavatti veditabbā.
Yathārutavasena aggahetvā niddhāretvā gahetabbatthaṃ **neyyatthaṃ**.
Tebhūmakā dhammāva anavasesato veditabbā maññanāvattubhūtānaṃ
sabbesaṃ pathavī-ādīdhammānaṃ adhippetattā.

Kāraṇadesananti kāraṇañāpanaṃ desanaṃ. **Taṃ atthanti** taṃ
sabbadhammānaṃ mūlakāraṇasaṅkhātāṃ, kāraṇadesanāsaṅkhātāṃ vā
atthaṃ. Tenevāha “**taṃ kāraṇaṃ taṃ desanaṃ**”ti. **Ekatthametanti** etaṃ
padadvayaṃ ekatthaṃ. Sādhū-saddo eva hi ka-kārena vaḍḍhetvā
“sādhukaṃ”ti vutto. Teneva hi sādhusaddassa atthaṃ vadantena
atthuddhāravasena sādhuśasaddo udāhaṭo. **Dhammarucīti** puññakāmo.
Paññāṇavāti paññavā. **Addubhoti** adūsako, anupaghātakoti attho. **Idhāpīti**
imasmiṃ Mūlapariyāyasuttepi. **Ayanti** sādhuśasaddo. **Ettheva daḷīkammeti**
sakkaccakiriyāyaṃ. **Āṇattiyanti** āṇāpane. “Suṇātha sādhuśaṃ manasi
karoṭhā”ti hi vutte sādhuśasaddena savanamanasikārānaṃ sakkaccakiriyā
viya tadāṇāpanampi vuttaṃ hoti. Āyācanatthatā viya cassa āṇāpanatthatā
veditabbā.

1. Ma 1. 1, 2, 3 piṭṭhādīsu.

2. Ma 1. 8 piṭṭhe.

Idānettha evaṃ yojanā veditabbāti sambandho.

Sotindriyavikkhepavāraṇaṃ savane niyojanavasena

kiriyanāraṇaṃ seditanābhāvatō, sotāṃ odahathāti attho.

Manindriyavikkhepanivāraṇaṃ aññacintāpaṭisedhanato. **Purimanti**

“suṇāthā”ti padaṃ. **Etthāti** suṇātha, manasikarothā”ti padadvaye, etasmim

vā adhikāre. **Byañjanavipallāsaggāhavāraṇaṃ** sotadvāre

vikkhepaṇaṃ bāhakatā. Na hi yāthāvatō suṇantassa saddato vipallāsaggāho

hoti. **Atthavipallāsaggāhavāraṇaṃ** manindriyavikkhepaṇaṃ bāhakatā. Na hi

sakkaccaṃ dhammaṃ upadhārentassa atthato vipallāsaggāho hoti.

Dhammassavane niyojeti suṇāthāti vidahanato. **Dhāraṇūpaparikkhāsūti**

upaparikkhaggahaṇena tulanatīraṇādike diṭṭhiyā ca suppaṭivedhaṃ

saṅgaṇhāti.

Sabyañjanoti ettha yathādhīpetamatthaṃ byañjayatīti byañjanaṃ, sabhāvanirutti. Saha byañjanenāti sabyañjano, byañjanasampannoti attho.

Araṇīyato upagandhabbato anuṭṭhātabbato attho, catupārisuddhisīlādiko.

Saha atthenāti **sātho**, atthasampannoti attho. **Dhammagambhīro**ti-ādīsu

dhammo nāma tanti. **Desanā** nāma tassā manasā vavatthāpitāya tantiyā

desanā. **Attho** nāma tantiyā attho. **Paṭivedho** nāma tantiyā tanti-atthassa ca

yathābhūtavabodho. Yasmā cete dhammaḍḍesana-atthapaṭivedhā sasādihi

viya mahāsamuddo mandabuddhihi dukkhogāḷhā alabbhaneyyapattitthā ca,

tasmā gambhīrā. Tena vuttaṃ “**yasmā ayaṃ dhammo -pa- sādhuḥkaṃ**

manasi karoṭhā”ti. Ettha ca paṭivedhassa dukkarabhāvatō dhammatthānaṃ

desanāññāssa dukkarabhāvatō desanāya dukkhogāhatā, paṭivedhassa pana

upādetum asakkuṇeyyattā tabbisayaññupattiyā ca dukkarabhāvatō

dukkhogāhatā veditabbā.

Desanaṃ nāma uddisanaṃ. Tassa niddisanaṃ bhāsananti

idhādhīpetanti āha “**vitthāratopi naṃ bhāsisāmi**ti vuttaṃ hoti”ti.

Paribhāṇanti kathaṃ vā bhāsanā. **Sālikāyiva nigghosoti** sālikāya ālāpo

viya madhuro kaṇṇasukho pemaṇīyo. **Paṭibhānanti** saddo. **Udīrayīti**

uccārayīti, vuccati vā.

Evam vutte ussāhajātāti evam “suṇātha sādhuḥkaṃ manasi karoṭha bhāsissāmī”ti vutte na kira satthā saṅkhepeneva desessati, vitthārenapi bhāsissatīti saṇjātussāhā haṭṭhatuṭṭhā hutvā. **Idhā**ti iminā vuccamāna-adhikaraṇaṃ tassa puggalassa uppattiṭṭhānabhūtaṃ adhippetanti āha “**desāpadese nipāto**”ti. **Lokanti** okāsalokaṃ. **Idha tathāgato loketi** hi jātikhettaṃ, tatthāpi ayaṃ cakkavālo adhippeto. **Samaṇoti** sotāpanno. **Dutiyo samaṇoti** sakadāgāmī. Vuttaṃ hetuṃ “katamo ca bhikkhave samaṇo? Idha bhikkhave bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti”ti¹, “katamo ca bhikkhave dutiyo samaṇo? Idha bhikkhave bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī hoti”ti² ca. **Idheva tiṭṭhamānassāti** imissā eva indasālaguhāyaṃ tiṭṭhamānassa.

2. **Assutavā**ti ettha³ **sutanti** sotadvārānusārena upadhāritaṃ, upadhāraṇaṃ vā, sutanti assatīti sutavā. Vā-saddassa hi attho atthitāmattādivasena anekavidho. Tathā hi “antavā ayaṃ loko parivaṭumo”ti-ādīsu⁴ atthitāmattaṃ attho. “Dhanavā bhogavā, lābhī annassā”ti ca ādīsu bahubhāvo. “Rogavā hoti rogābhībhūto”ti-ādīsu kāyābādho. “Kuṭṭhī kuṭṭhacīvarenā”ti-ādīsu nindā, “issukī maccharī saṭho māyāvino keṭabhino”ti-ādīsu abhiñhayogo. “Daṇḍī chattī alambarī”ti-ādīsu⁵ saṃsaggo. “Paṇḍito vāpi tena so”ti-ādīsu⁶ upamānaṃ, sadisabhāvoti attho. “Taṃ vāpi dhīrā munim vedayanti”ti-ādīsu⁷ samuccayo. “Ke vā ime kassa vā”ti-ādīsu⁸ saṃsayo. “Ayaṃ vā imesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sabbabālo sabbamūḷho”ti-ādīsu⁹ vibhāvano. “Na vāyaṃ kumāro mattamaññāsī”ti-ādīsu¹⁰ padapūraṇaṃ. “Ye hi keci bhikkhave samaṇā vā brāhmaṇā vā”ti-ādīsu¹¹ vikappo. “Sakyaputtassa

1. Am 1. 560 piṭṭhe.

2. Am 1. 561 piṭṭhe.

3. Am-Ṭī 1. 100 piṭṭhādīsu passitabbaṃ.

4. Dī 1. 21; Khu 9. 150 piṭṭhesu.

5. Visuddhi 1. 203; Vi-Ṭī 1. 95 piṭṭhesu.

6. Khu 1. 22 piṭṭhe Dhammapade.

7. Khu 1. 309 piṭṭhe Suttanipāte.

8. Vi 1. 197 piṭṭhe. 9. Dī 1. 55 piṭṭhe.

10. Saṃ 1. 418 piṭṭhe.

11. Ma 1. 122 piṭṭhe.

sirīmato¹, sīlavato sīlasampattiya kalyāṇo kittisaddo abbhugacchatī”ti² ca ādīsu pasamsā. “Paññavā hoti udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā”ti-ādīsu³ atisayo. Idhāpi atisayo, pasamsā vā attho, tasmā yassa pasamsitaṃ, atisayena vā sutam atthi, so sutavāti saṃkilesaviddhamśanasamattham pariyaṭṭidhammassanam, tam sutvā tathattāya paṭipatti ca “sutavā”ti iminā saddena pakāsita. Atha vā sotabbayuttam sutvā kattabbanipphattivasena suṇīti sutavā, tappaṭikkhepena na sutavāti assutavā.

Ayam hi a-kāro “ahetukā dhammā⁴, abhikkhuko āvāso”ti-ādīsu⁵ taṃsahayoganivattiyaṃ icchito. “Apaccayā dhammā”ti⁴ taṃsambandhībhāvanivattiyaṃ. Paccayuppannam hi paccayasambandhīti appaccayuppannatā abhaṃsambandhitā ettha jotitā. “Anidassanā dhammā”ti⁴ taṃsabhāvanivattiyaṃ. Nidassanam hi daṭṭhabbatā. Atha vā passatīti nidassanam, cakkhuviññāṇam, taggaḥetabbabhāvanivattiyaṃ yathā “anāsavā dhammā”ti⁶, “appaṭighā dhammā⁴, anārammaṇā dhammā”ti⁷ taṃkiccanivattiyaṃ, “arūpino dhammā⁶ acetasikā dhammā”ti⁷ tabbhāvanivattiyaṃ. Tadaññathā hi ettha pakāsita. “Amanusso”ti tabbhāvamattanivattiyaṃ. Manussamattam natthi, aññaṃ samānanti. Sadisatā hi ettha sūcitā. “Assamaṇo samaṇapaṭiñño, anariyo”ti⁸ ca taṃsambhāvanīyaguṇanivattiyaṃ. Garahā hi idha ñāyati. “Kacci bhoto anāmayaṃ, anudarā kaññā”ti⁹ tadanappabhāvanivattiyaṃ, “anuppannā dhammā”ti¹⁰ taṃsadisabhāvanivattiyaṃ. Atītānaṃ hi uppannapubbattā uppādidhammānaṃ paccayekadesanipphattiyā āradhuppādibhāvato kālavimuttassa ca vijjamānattā uppannānukūlatā pageva paccuppannānanti tabbidūratāva ettha viññāyati. “Asekkhā dhammā”ti¹¹ tadapariyosānanivattiyaṃ. Tanniṭṭhānaṃ hi ettha pakāsanti. Evamanekesaṃ atthānaṃ jotako. Idha pana “arūpino dhammā acetasikā dhammā”ti-ādīsu viya

1. Dī 3. 159 piṭṭhe.

2. Dī 2. 73; Dī 3. 197; Am 2. 221; Vi 3. 322 piṭṭhesu.

3. Dī 3. 198, 232 piṭṭhesu.

4. Abhi 1. 4 piṭṭhe.

5. Vi 2. 412 piṭṭhe.

6. Abhi 1. 5 piṭṭhe.

7. Abhi 1. 9 piṭṭhe.

8. Am 1. 107 piṭṭhe.

9. Khu 5. 327; Khu 6. 77 piṭṭhesu.

10. Abhi 1. 3 piṭṭhe.

11. Abhi 1. 2 piṭṭhe.

tabbhāvanivattiyaṃ daṭṭhabbo, aññattheti attho. Etenassa sutādiñāṇavirahataṃ dasseti. Tena vuttaṃ “**āgamādhigamābhāvā ñeyyo assutavā itī**”ti.

Idāni tassa atthaṃ vivaranto yasmā khandhadhātuvādikosallenapi maññanāpaṭisedhanasamatthaṃ bāhusaccaṃ hoti. Yathāha “kittāvatā nu kho bhante bahussuto hoti? Yato kho bhikkhu khandhakusalo hoti dhātu, āyatana, paṭiccasamuppādakusalo hoti, ettāvatā kho bhikkhu bahussuto hoti”ti, tasmā “**yassa hi khandhadhātu-āyatanasaccapaccayākārasatipaṭṭhānādīsū**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha vācuggatakarāṇaṃ **uggaho**. Atthaparipucchanaṃ **paripucchā**. Kusalehi saha codanāpariharaṇavasena vinicchayakaraṇaṃ **vinicchayo**. Maggaphalanibbānāni **adhigamo**.

Bahūnaṃ¹ nānappakārānaṃ kilesasakkāyadiṭṭhīnaṃ avihatattā tā janenti, tāhi vā janitāti puthujjanā. Avighātameva vā jana-saddo vadati. **Puthu satthārānaṃ mukhamullokikā**ti ettha puthu janā satthupaṭiññā etesanti **puthujjanā**ti vacanattho. **Puthu sabbagatīhi avuṭṭhitā**ti ettha janetabbā, jāyanti vā ettha sattāti janā, nānāgatiyo, tā puthū etesanti **puthujjanā**. Ito pare jāyanti etehīti janā, abhisankhārādayo, te etesaṃ puthū vijjantīti **puthujjanā**. Abhisankhārādi-attho eva vā jana-saddo daṭṭhabbo. **Oghā** kāmoghādayo. Rāgaggi-ādayo **santāpā**. Te eva, sabbepi vā kilesā **parilāhā**. **Puthu pañcasu kāmaguṇesu rattāti** ettha jāyatīti jano, rāgo gedhobhi evamādiko, puthu jano etesanti **puthujjanā**. Puthūsu vā janā jātā rattāti evaṃ rāgādi-attho eva vā janasaddo daṭṭhabbo. **Rattāti** vatthaṃ viya raṅgajātena cittassa vipariṇāmakarena chandarāgena rattā sārattā. **Giddhā**ti abhikaṅkhanasabhāvena abhijjhānena giddhā gedhaṃ āpannā. **Gadhitāti** ganthitā viya dummocaniyabhāvena tattha paṭibaddhā. **Mucchitāti** kilesavasena visaññibhūtā viya anaññakiccā mucchaṃ mohamāpannā. **Ajjhosannāti** anaññasādhāraṇe viya katvā gilitvā pariniṭṭhapetvā ṭhitā. **Laggāti** vaṅkadaṇḍake viya āsattā mahāpalipe vā yāva nāsikaggā palipannapuriso viya uddharitum asakkuṇeyyabhāvena

1. Mūlaṭī 1. 161 piṭṭhādīsūpi passitabbaṃ.

nimuggā. **Lagītā**ti makkaṭālepe ālaggabhāvena paccuḍḍito viya makkaṭo pañcannaṃ indriyānaṃ vasena ālaggiṭā. **Palibuddhā**ti baddhā, upaddutā vā. **Āvuṭā**ti āvunitā. **Nivutā**ti nivāritā. **Ovutā**ti paliguṇṭhitā, pariyonaddhā vā. **Pihitā**ti pidahitā. **Paṭicchannā**ti paṭicchāditā. **Paṭikujjitā**ti heṭṭhāmukhajātā. **Puthūnaṃ vā gaṇanapathamatiṭānanti**-ādinā puthu jano puthujjanoti dasseti.

“Assutavā”ti etena avijjandhatā vuttāti āha “**andhaputhujjano vutto hoti**”ti. **Ārakattā**¹ **kilesehi** maggena samucchinnattā. **Anayeti** avaḍḍhiyaṃ, anattheti attho. **Anaye** vā anupāye. **Na-iriyanato** avattanato. **Ayeti** vaḍḍhiyaṃ, at the, upāye vā. **Araṇīyatoti** payirupāsitaḥabbato. Niruttinayena padasiddhi veditabbā purimesu atthavikappesu, pacchime pana saddasatthavasenapi. Yadipe ariya-saddo “ye hi vo ariyā parisuddhakāyakammantā”ti-ādīsu² visuddhāsaya payogesu puthujjanesupi vattati, idha pana ariyamaggādhigamena sabbalokuttarabhāvena ca ariyabhāvo adhippetoti dassento āha “**buddhā**”ti-ādī. Tattha “**paccekabuddhā tathāgatasāvakā ca sappurisā**”ti idaṃ ariyā sappurisāti idha vuttapadānaṃ atthaṃ asaṅkarato dassetuṃ vuttaṃ. Yasmā pana nipariyāyato ariyasappurisaḥbhāvā abhinnaḥbhāvā, tasmā “**sabbeva vā**”ti-ādī vuttaṃ.

Ettāvatā hi buddhasāvako vutto. Tassa hi ekantena kalyāṇamitto icchitabbo paratoghosaṃmantarena paṭhamamaggassa anuppajjanato. Viseso cassa bagavāva **kalyāṇamitto** adhippeto. Vuttaṃ hetuṃ “mamaṃ hi ānanda kalyāṇamittaṃ āgama jātiddhammā sattā jātiyā parimuccanti”ti-ādī³. So eva ca aveccapasādhigamena **dalhabhatti** nāma. Vuttampi cetuṃ “yaṃ mayā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, taṃ mama sāvakā jīvitaḥhetupi nātikkamanti”ti⁴. **Kataññutādīhi paccekabuddhā buddhā**ti ettha kataṃ jānātīti kataññū. Kataṃ viditaṃ pākāṇaṃ karotīti katavedī. Anekesupi hi kappasatasahassesu kataṃ upakāraṃ jānanti paccekabuddhā pākāṇaṃ karonti

1. Saṃ-Ti 2. 202 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

2. Ma 1. 20 piṭṭhe.

3. Saṃ 3. 3 piṭṭhe.

4. Khu 1. 143; Vi 4. 421 piṭṭhesu.

satijanana-āmisapaṭiggahaṇādinā, tathā saṃsāradukkhadukkhitaṃ sakkaccaṃ karonti kiccaṃ, yaṃ attanā kātuṃ sakkā. Sammāsambuddho pana kappānaṃ asaṅkhyeyyasahasasupī kataṃ upakāraṃ maggaphalānaṃ upanissayaṇca jānāti, pākāṇca karoti, siho viya ca evaṃ sabbattha sakkaccameva dhammadesanaṃ karonto buddhakiccaṃ karoti. Yāya paṭipattiyā diṭṭhā nāma honti, tassā appaṭipajjanabhāvo, tattha ca ādarābhāvo ariyānaṃ adassanasīlatā ca, na ca dassane sādhu-kāritā ca vedītabbā.

Cakkhunā-adassāvīti ettha **cakkhu** nāma na maṃsacakkhu eva, atha kho dibbacakkhupīti āha “**dibbacakkhunā vā**”ti. **Ariyabhāvoti** yehi yogato “ariyā”ti vuccanti, te maggaphaladhammā daṭṭhabbā.

Tatrāti nāṇadassanasseva dassanabhāve. **Vatthūti** adhippetatthañāpanakāraṇaṃ. **Evaṃ vuttepi** evaṃ aññāpadesena attūpanāyikaṃ katvā vuttepi. **Dhammanti** lokuttaradhammaṃ, catusaccadhammaṃ vā. **Ariyakaradhammā** aniccānupassanādayo vipassiyamānā aniccādayo, cattāri vā ariyasaccāni.

Avinītoti na vinīto, adhisīlasikkhādivasena na sikkhito. Yesaṃ saṃvaravinayādīnaṃ abhāvena ayaṃ avinītoti vuccati, te tāva dassetuṃ “**duvidho vinayo nāmā**”ti-ādimāha. Tattha **sīlasaṃvaroti** pātimokkhasaṃvaro vedītabbo, so ca atthato kāyikavācasiko avītikamo. **Satisaṃvaroti** indriyarakkhā, sā ca tathāpavattā sati eva. **Ñāṇasaṃvaroti** “sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi”ti¹ vatvā “paññāyete pidhīyare”ti¹ vacanato sotasaṅkhātānaṃ taṇhādiṭṭhiduccarita-avijjā-avasīṭṭhakilesānaṃ saṃvaro pidhanaṃ samucchedañāṇanti vedītabbaṃ. **Khantisaṃvaroti** adhivāsanaṃ, sā ca tathāpavattā khandhā, adoso vā. Paññāti eke, taṃ aṭṭhakathāya virujjhati. **Vīriyasaṃvaro** kāmavitakkādīnaṃ vinodanavasena pavattaṃ vīriyameva. Tena tena guṇaṅgena tassa tassa aguṇaṅgassa pahānaṃ **tadaṅgapahānaṃ**. Vikkhambhanaṃ pahānaṃ **vikkhambhanapahānaṃ**. Sesapadattayepi eseṇa nayo.

Iminā pātimokkhasaṃvarenāti-ādi sīlasaṃvarādīnaṃ vivaraṇaṃ. Tattha **samupetoti** ettha **iti**-saddo ādi-attho. Tena “sahagato

1. Khu 1. 434 piṭṭhe Suttanipāte.

samupagato”ti-ādinā **vibhaṅge**¹ āgataṃ saṃvaravibhaṅgaṃ dasseti. Esa nayo sesesupi. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ anantarasutte āvi bhavissati.

Kāyaduccaritādīnanti dussīlyasaṅkhātānaṃ kāyavacīduccaritādīnaṃ muṭṭhassaccasaṅkhātassa pamādassa abhijjhādīnaṃ vā akkhanti-aññāṇakosajjānaṇca. **Saṃvaraṇatoti** pidahanato thakanato. **Vinayanatoti** kāyavācācittānaṃ virūpappavattiyā vinayanato apanayanato, kāyaduccaritādīnaṃ vā **vinayanato**, kāyādīnaṃ vā jīmhapavattim vicchinditvā ujukaṃ nayanatoti attho. Paccayasamavāye uppajjanārahānaṃ kāyaduccaritādīnaṃ tathā tathā anuppādanameva **saṃvaraṇaṃ vinayanaṇca** veditabbaṃ.

Yaṃ pahānanti sambandho. “**Nāmarūpaparicchedādīsū vipassanāññāṇesū**”ti kasmā vuttaṃ, nanu nāmarūpaparicchedapaccayapariggahakaṅkhāvitaraṇāni na vipassanāññāṇāni sammasanākārena appavattanato? Saccametaṃ, vipassanāññāṇassa pana adhiṭṭhānabhāvato evaṃ vuttaṃ. “Nāmerūpamattamidaṃ, natthi ettha attā vā attaniyaṃ vā”ti evaṃ pavattaññāṇaṃ **nāmarūpavavattthānaṃ**. Sati vijjamāne khandhapaṇcakaṃsaṅkhāte kāye, sayāṃ vā satī tasmim kāye diṭṭhīti **sakkāyadiṭṭhi**, “rūpaṃ attato samanupassati”ti² evaṃ pavattā micchādiṭṭhi. Tasseva rūpārūpassa kammāvijjādipaccayapariggaṇhanaññāṇaṃ **paccayapariggaho**. “Natthi hetu natthi paccayo sattānaṃ saṅkilesāyā”ti³ ādinayappavattā **ahetukadiṭṭhi**. “Issarapurisapajāpatipakati-aṇukālādīhi loko pavattati nivattati cā”ti pavattā **visamahetudiṭṭhi**. Tassevāti paccayapariggahasēva. **Kaṅkhāvitaraṇenāti** yathā etarahi nāmarūpassa kammādiṭṭhāyato uppatti, evaṃ atītānāgatesupīti tīsupi kālesu vicikicchāpanayanaññāṇena. **Katharīkathībhāvassāti** “ahosiṃ nu kho ahamatītāmadhānaṃ”ti⁴ ādinayappavattāya saṃsayappavattiyā. **Kalāpasammasanenāti** “yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ”ti-ādinā⁵ khandhapaṇcakaṃ ekādasasu okāsesu pakkipitvā sammasanavasena pavattena nayavipassanāññāṇena. **Ahaṃ mamāti gāhassāti** attattaniyagahaṇassa. **Maggāmaggaṇavavattthānenāti** maggāmaggaññāvisuddhiyā. **Amagge maggasaññāyāti** obhāsādike amagge “maggo”ti uppannaññāyā.

1. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

3. Dī 1. 50 piṭṭhe.

5. Ma 1. 297; Ma 2. 84; Ma 3. 67, 69 piṭṭhesu.

2. Saṃ 2. 79, 80, 81, 478 piṭṭhesu.

4. Ma 1. 10; Saṃ 1. 265 piṭṭhesu.

Yasmā sammadeva saṅkhārānaṃ udayaṃ passanto “evameva saṅkhārā anurūpakāraṇato uppajjanti, na pana ucchijjanti”ti gaṇhāti, tasmā vuttaṃ **“udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā”**ti. Yasmā pana saṅkhārānaṃ vayaṃ passanto “yadipime saṅkhārā avicchinnā vattanti, uppannuppannā pana appaṭisandhikā nirujjhantevā”ti passati, tassevaṃ passato kuto sassataggāho, tasmā vuttaṃ **“vayadassanena sassatadiṭṭhiyā”**ti. **Bhayadassanenāti** bhayatupaṭṭhānañāṇena. **Sabhayeti** sabbabhayaṇaṃ ākarabhāvato sakaladukkhavūpasamasāṅkhātassa paramassāsassa paṭipakkhabhāvato ca sabhaye khandhapañcake. **Abhayasaññāyāti** “abhayaṃ khemaṃ”ti uppannasaññāya. **Assādasaññā** nāma pañcupādānakkhandhesu assādavasena pavattasaññā, yā “ālayābhiniveso”tipi vuccati. **Abhiratisaññā** tattheva abhirativasena pavattasaññā, yā “nandi”tipi vuccati. **Amuccitukamyatā** ādānaṃ. **Anupekkhā** saṅkhārehi anibbindanaṃ, sālayatāti attho. **Dhammaṭṭhitiyaṃ** paṭiccasamuppāde **paṭilomabhāvo** sassatucchedaggāho, paccayākārapaṭicchādakamoho vā, **nibbāne paṭilomabhāvo** saṅkhāresu rati, nibbānapaṭicchādakamoho vā. **Saṅkhāranimittaggāhoti** yādisassa kilesassa appahīnattā vipassanā saṅkhāranimittaṃ na muñcati, so kilesa, yo “saṃyogābhiniveso”tipi vuccati. Saṅkhāranimittaggahaṇassa atikkamanameva vā **pahānaṃ**.

Pavatti eva **pavattibhāvo**, pariyaṭṭhānanti attho.

Nīvaraṇādidhammānanti ettha **ādi**-saddena nīvaraṇapakkkhiyā kilesā vitakkavicārādayo ca gayhanti.

Catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvitattā accantaṃ appavattibhāvena yaṃ pahānanti sambandho. Kena pahānanti? Ariyamaggehevāti viññāyamānoyamatto tesaṃ bhāvitattā appavattivacanato.

Samudayapakkkhikassāti ettha cattāropi maggā catusaccābhisamayāti katvā tehi pahātabbena tena tena samudayena saha pahātabbattā samudayasabhāgattā, saccavibhaṅge ca sabbakilesānaṃ samudayabhāvassa vuttattā “samudayapakkkhikā”ti diṭṭhi-ādayo vuccanti. **Paṭippassaddhattaṃ vūpasantaṭā**. **Saṅkhatanissatā** saṅkhārasabhāvābhāvo.

Pahīnasabbasaṅkhatanti virahitasabbasaṅkhataṃ, visaṅkhāranti attho.

Pahānañca taṃ vinayo cāti **pahānavinayo** purimena atthena, dutiyena pana pahīyatīti pahānaṃ, tassa vinayoti yojetabbaṃ.

Bhinnasaṃvarattāti naṭṭhasaṃvarattā, saṃvarābhāvatoti attho. Tena asaṃādinnaṃsaṃvaropi saṅgahito hoti. Saṃādanena hi sampādetabbo saṃvaro tadabhāve na hotīti. Evaṃ hi loke vattāro honti “mahā vata no bhogo, so naṭṭho tathā akatattā”ti. **Ariyeti** ariyo. Paccattavacanaṃ hetam. **Eseseti** eso so **eva**, atthato anaññoti attho. **Tajjātet**i atthato taṃsabhāvo, sappuriso ariyasabhāvo, ariyo ca sappurisasabhāvoti attho.

Taṃ atthanti “sabbadhammamūlapariyāyan”ti evaṃ vuttamattham. Kasmā panettha puggalādhiṭṭhānā desanā katāti? Yadettha vattabbaṃ, taṃ “yasmā puthujjano apariññātavattthuko”ti-ādinā¹ sayameva vakkhati. Dhammo adhiṭṭhānaṃ etissāti **dhammādhiṭṭhānā**, sabhāvadhamme nissāya pavattitadesanā. Dhammavaseneva pavattā paṭhamā, puggalavasena uṭṭahitvā puggalavaseneva gatā tatiyā, itarā dhammapuggalānaṃ vomissakavasena. Kasmā pana bagavā evaṃ vibhāgena dhammaṃ desetīti? Veneyyajjhāsayena desanāvilāsena ca. Ye hi veneyyā dhammādhiṭṭhānāya dhammadesanāya sukhena atthaṃ paṭivijjhanti, tesaṃ tathā dhammaṃ desetī. Esa nayo sabbattha. Yassā ca dhammadhātuyā suppaṭividdhattā desanāvilāsappatto hoti, sāyaṃ suppaṭividdhā, tasmā desanāvilāsappatto dhammissaro dhammarājā yathā yathā icchati, tathā tathā dhammaṃ desetīti evaṃ iminā veneyyajjhāsayena desanāvilāsena ca evaṃ vibhāgena dhammaṃ desetīti veditabbo.

Chadhāturoti pathavīdhātu āpo tejo vāyo ākāśadhātu viññāṇadhātūti imesaṃ channaṃ dhātūnaṃ vasena chadhāturo. “Cakkhunā rūpaṃ disvā somanassaṭṭhāniyaṃ rūpaṃ upavicarati”ti-ādinā² vuttānaṃ channaṃ somanassūpavicārānaṃ, channaṃ domanassa-upekkhūpavicārānaṃca vasena **aṭṭhārasamanopavicāro**. Saccādhiṭṭhānādivasena **caturādhiṭṭhāno**. Paññācakkhunā diṭṭhadhammikassa samparāyikassa ca atthassa adassanato **andho**, diṭṭhadhammikasseva dassanato **ekacakkhu**, dvinnampi dassanato **dvicakkhu** veditabbo.

1. Ma-Ṭṭha 1. 26 piṭṭhe.

2. Dī 3. 203 piṭṭhe.

Svāyaṃ niddisīti sambandho. **Svāyanti** ca so ayaṃ, yathāvuttadesanāvibhāgakusalo bagavāti attho. **Apariññātavattukoti** tihi pariññāhi apariññātakkhandho. Khandhā hi pariññātavattu. **Apariññāmūlikā**ti pariḷānanābhāvanimittā tasmim sati bhāvato. Pariññānaṃ hi avijjādayo kilesā paṭipakkhā tammūlikā ca sabbamaññanāti. **Ariyānaṃ adassāvī**ti ettha **iti**-saddo ādi-attho. Tena “ariyadhammassa akovido”ti-ādikaṃ puthujjanassa visesanabhāvena pavattaṃ pālisesaṃ gaṇhāti puthujjananiddesabhāvato. Tenāha “**evaṃ puthujjanaṃ niddisi**”ti.

Pathavīvāraṇṇanā

Tassāti puthujjanassa. Vasati ettha ārammaṇakaraṇavasenāti ārammaṇampi **vattū**ti vuccati pavattiṭṭhānabhāvatoti āha “**pathavī-ādīsu vattūsū**”ti. Sakkāyadhammānaṃpi ārammaṇādinaṃ satipi maññanāhetubhāve maññanāhetukatteneva tesāṃ nibbattitoti vuttaṃ “**abbasakkāyadhammajanitaṃ maññanan**”ti. Ettha ca pathavīdhātu sesadhātūnaṃ sasambhārāsambhārabhāvā satipi pamāṇato samabhāve sāmattiyaṭṭhādhikānadhikabhāvena veditabbā. Sambharantīti **sambhārā**, parivārā. Taṃtaṃkalāpehi lakkhaṇapathaviyā sesadhammā yathārahaṃ paccayabhāvena parivārabhāvena ca pavattanti. Tenāha “**sā hi vaṇṇādihi sambhārehi saddhiṃ pathavīti sasambhārapathavī**”ti. **Pathavitoti** ettha puthulaṭṭhena puthuvī, puthuvī eva pathavī. Sā hi satipi paricchinnavuttiyaṃ sabbesaṃ sakalāpabhāvānaṃ ādhārabhāvena pavattamānā puthulā patthaṭṭhā vitthiṇṇāti vattabbataṃ arahati, na pana taṃ anupavisitvā pavattamānā āpādayo. Sasambhārapathaviyā pana puthulabhāve vattabbameva natthi. Ārammaṇapathaviyaṃ vaḍḍhanapharaṇaṭṭhehi puthulaṭṭho, itarasmim ruḷhiyāva daṭṭhabbo. **Ārammaṇapathavī**ti jhānassa ārammaṇabhūtaṃ pathavīsankhātāṃ paṭibhāganimittaṃ. Tenāha “**nimittapathavītipi vuccatī**”ti. **Āgamanavasenā**ti pathavīkasiṇabhāvanāgamanavasena. Tathā hi vuttaṃ “āpo ca devā pathavī, tejo vāyo tadāgamun”ti¹.

Sabbāpīti catubbidhā pathavīpi. Anussavādimattaladdhā maññanā vattu hotiyeva. Tathā hi “kakkhaḷaṃ kharigatan”ti-ādinā² lakkhaṇapathavīpi uddharīyati.

1. Dī 2. 207 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 84 piṭṭhe.

Yaṃ paneke vadanti “lakkhaṇe diṭṭhe maññanā natthi, sañjānātīti vuttasaññā ca diṭṭhiggāhassa mūlabhūtā piṇḍaggāhikā, sā lakkhaṇe nakkhamati, tasmā lakkhaṇapathavī na gahetabbā”ti, tadayuttaṃ lakkhaṇapaṭivedhassa idha anadhippetattā. Tenāha “**lokavohāraṃ gahetvā**”ti. Na ca sabbasaññā piṇḍaggāhikā, nāpi diṭṭhiggāhasseva mūlabhūtā, tasmā lakkhaṇapathaviyāpi kāyadvārānusārena aññathā ca upaṭṭhitāya maññanā pavattateva. Teneva ca “anussavādimattaladdhā”ti vuttaṃ. **Pathavitoti** paccatte nissakkavacananti dassento “**pathavīti sañjānātī**”ti āha. Yasmā catubbidhampi pathaviṃ “pathavī”ti sañjānanto tena tena nayena pathavīkoṭṭhāseneva sañjānātīti vuccatī, na āpādikotṭhāsena, tasmā vuttaṃ “**pathavībhāgena sañjānātī**”ti. **Lokavohāraṃ gahetvāti** lokasamaññaṃ avijahitvā. Etena lakkhaṇapathaviyampi vohāramukhenevassā pavattīti dasseti.

Yadi lokavohārena tattha pavatti, ko ettha doso, nanu ariyāpi “ayaṃ hi bhante mahāpathavī”ti-ādinā lokavohārena pavattantīti? Na ettha vohāramatte avatṭhānaṃ adhippetam, atha kho vohāramukhena micchābhinivesoti dassento “**saññāvipallāsesa sañjānātī**”ti āha. Tassattho—ayonisomanasikārasambhūtāya “subhan”ti-ādinayappavattāya viparītasasaññāya sañjānātīti. Etena dubbalā taṇhāmānadiṭṭhimaññanā dassitāti daṭṭhabbari. Yadi evaṃ kasmā saññā gahitāti? Pākaṭabhāvato. Yathā nāma aggamhi mathiyamāne yadā dhūmo upalabbhati, kiñcāpi tadā vijjateva pāvako avinābhāvato, pākaṭabhāvato pana dhūmo jātoti vuccati, na aggi jātoti, evaṃsāmpadamidaṃ daṭṭhabbari. Yadi pi tattha maññanā-kiccaṃ atthi, na pana vibhūtaṃ apākaṭabhāvato saññā-kiccameva vibhūtaṃ, taṃ pana maññanā-nukūlaṃ maññanā-sahitaṃ cāti āha “saññāvipallāsesa sañjānātī”ti. Evaṃ pathavībhāgaṃ amuñcantoyeva vā sañjānātīti sambandho. Yo hi vuttappabhedāya pathaviyā pathavībhāgaṃ amuñcantoyeva avijahantoyeva sīsapiṇḍe suvaṇṇasaññī viya anattādisabhāvaṃyeva taṃ attādivasena sañjānāti, tassa vasena vuttaṃ “pathavī”ti-ādi. **Na vattabbari** puthujjanaggāhassa yuttimagganānivāraṇatoti dassento āha “**ummattako viya -pa-**

gaṇhātī"ti. **Ariyānaṃ adassāvitādibhedanti** ariyānaṃ adassāvitādivisesaṃ vadantena bhagavatāva ettha yathāvuttasañjānane kāraṇaṃ vuttanti yojanā.

Evanti "pathavībhāgena sañjānātī"ti-ādinā vuttappakārena. **Sañjānitvāti** pubbakālakiriyānidhesoti āha "**aparabhāge -pa- gaṇhātī**"ti. **Papañcasāṅkhātī** papañcakoṭṭhāsā. Papañcanti sattā saṃsāre cirāyanti etehīti **papañcā**, "etaṃ mamā"ti-ādinā parikappenti etāhīti **maññanā**ti dvīhipi pariyāyehi taṇhādayova vuttāti āha "**taṇhāmānadiṭṭhipapañcehi idha maññanānāmena vuttehi**"ti. Ajaññassa jaññato, aseyyādikassa seyyādito gahaṇato diṭṭhimaññanā viya taṇhāmānamaññanāpi aññathā gāho evāti āha "**aññathā gaṇhātī**"ti. Ārammaṇābhiniropanādinā bhinnasabhāvānampi vitakkādīnaṃ sādharmaṇo upanijjhāyanasabhāvo viya anugijjhanuṇṇatiparāmasanasabhāvānampi taṇhādīnaṃ sādharmaṇena ārammaṇaparikappanākārena pavatti **maññanā**ti daṭṭhabbāṃ. Tenāha "**tīhi maññanāhi maññati**"ti-ādi. **Assāti** puthujjanassa, udayabbayānupassanādīsu viya sukkhumanayenapi maññanāpavatti atthīti vibhāvanasukhatāya thūlaṃyeva taṃ dassetukāmo "**olārikanayenā**"ti āha. Olārike hi vibhāge dassite sukkhumavibhāvanā sukarāti dassetuṃ ayamattahayojanā vuccatīti sambandho. **Ajjhattikā**ti indriyabaddhā sattasantānapariyāpannā niyakajjhattā **vuttā** vibhaṅge paṭisambhidāmagge ca.

Vibhaṅgeti dhātu vibhaṅge¹. **Bāhirāti** anindriyabaddhā saṅkhārasantānapariyāpannā. **Kakkhaḷanti** thaddhaṃ. **Kharigatanti** pharusaṃ. Kakkhaḷabhāvo **kakkhaḷattam**. **Kakkhaḷabhāvoti** kakkhaḷasabhāvo. **Bahiddhāti** indriyabaddhato bahiddhābhūtaṃ. **Anupādinanti** na upādinnaṃ. **Ayoti** kāḷalohaṃ. **Lohanti** jātilohaṃ vijātilohaṃ kittimalohaṃ pisācalohanti catubbidhaṃ. Tattha ayo sajjhu suvaṇṇaṃ tipu sīsaṃ tambalohaṃ vekantakalohanti imāni satta **jātilohāni** nāma, nāganāsikālohaṃ **vijātilohaṃ** nāma, kaṃsalohaṃ vaṭṭalohaṃ āraḷanti tīni **kittimalohāni** nāma, morakkhakaṃ puthukaṃ malinakaṃ capalakaṃ salakaṃ āḷalaṃ

1. Abhi 2. 84 piṭṭhe.

bhattakam dusilohanti aṭṭha **pisācalohāni** nāma. Tesu **Vekantakaloham** nāma sabbalohacchedanasamatthā ekā lohajāti. Tathā hi tam vikantati chindatīti vikantakanti vuccati. Vikantakameva vekantakam. **Nāganāsikāloham** lohasadisam lohavijāti haliddādivijāti viya. Tathā hi tam lohākāram lohamalam viya ghanasamhataṃ hutvā tiṭṭhati, tāpetvā tāḷitam pana bhinnam bhinnam hutvā visarati mudu maṭṭham kammaniyaṃ vā na hoti. Tiputambe missetvā kataṃ **kaṃsaloham**. Sīsataṃbe missetvā kataṃ **vaṭṭaloham**. Jasatambe¹ missetvā kataṃ **ārakuṭam**. Teneva taṃkaraṇena nibbattattā **kittimalohanti** vuccati. Yaṃ pana kevalam rasakadhātuviniggaṭam², tam “pittalan”tipi vadanti, tam idha nādhippetam, yathāvuttam missakameva katvā yojitam **kittimanti** vuttam. **Morakkhakā**dīni evaṃnāmānevetāni. Tesu yasmā pañca jātilohāni pāḷiyam visum vuttāneva, tasmā vekantakalohena saddhim vuttāvasesam sabbam idha lohanti veditabbam.

Tipūti setatipu. **Sīsanti** kāḷatipu. **Sajjhanti** rajatam. **Muttāti** hatthikumbhajādikā aṭṭhavidhāpi muttā. Tathā hi hatthikumbham varāhadāṭhā bhujaṅgasīsam valāhakūṭam veḷu macchasiro saṅkho sippīti aṭṭha muttāyoniyo. Tattha **hatthikumbhajā** pītavaṇṇā pabhāhīnā. **Varāhadāṭhā** varāhadāṭhavaṇṇāva. **Bhujaṅgasīsajā** nīlādivaṇṇā suvisuddhā vaṭṭalā ca. **Valāhakajā** bhāsura dubbibhāgarūpā rattibhāge andhakāram vidhamantiyo tiṭṭhanti, devūpabhoga eva ca honti. **Veḷujā** karakupalasamānavaṇṇā³ na bhāsura, te ca veḷu amanussagocare eva padese jāyanti. **Macchasiṛajā** pāṭhīnapitthisamānavaṇṇā vaṭṭalā laghavo ca honti pabhāvihīnā, te ca macchā samuddamajjhe eva jāyanti. **Saṅkhajā** saṅkhodaracchavivaṇṇā kolappamāṇāpi honti pabhāvihīnāva. **Sippijā** pabhāvisesayuttā honti nānasaṇṭhānā. Evaṃ jātito aṭṭhavidhāsopi muttāsu yā macchasaṅkhasippijā, tā sāmuddikā honti, bhujaṅgajāpi kaci sāmuddikā honti, itarā asāmuddikā. Yasmā bahulam sāmuddikāva muttā loke dissanti, tatthāpi sippijāva, itarā kādācikā. Tasmā **sammohavinodaniyam**⁴ “muttāti sāmuddikā muttā”ti vuttam.

1. Rasatambe (Ka), jasadatambe (Anuṭī 2. 52 piṭṭhe.)

2. Jasadadhātuviniggaṭam (Anuṭī 2. 52 piṭṭhe.)

3. Veṇupabbajā kāraphalasamānavaṇṇā (Anuṭī 2. 53 piṭṭhe.)

4. Abhi-Ṭṭha 2. 60 piṭṭhe.

Maṇīti ṭhapetvā pāli-āgate veḷuriyādike seso jotirasādibhedo sabbopi maṇi. **Veḷuriyanti** vamsavaṇṇamaṇi. **Saṅkhoti** sāmuddikasaṅkho. **Silāti** kālasilā paṇḍusilā setasilādibhedā aṭṭhapi silā. **Rajatanti** kahāpaṇādikam vuttāvasesam rajatasammataṃ. **Jātarūpanti** suvaṇṇam. **Lohitaṅkoti** rattamaṇi. **Masāragallanti** kabaramaṇi. **Tiṇādīsu** bahisārā tālanāḷikerādayopi **tiṇam** nāma, antosāraṃ khadirādi antamaso dārukhaṇḍampi **kaṭṭham** nāma, muggamattato yāva muṭṭhippamāṇā marumbā **sakṅkarā** nāma, muggamattato paṭṭhāya heṭṭhā vālikā nāma. **Kaṭhalanti** kapālakhaṇḍam. **Bhūmī**ti sasambhārapathavī. **Pāsāṇoti** antomuṭṭhiyaṃ asaṇṭhahanato paṭṭhāya yāva hatthippamāṇam pāsāṇam, hatthippamāṇato pana paṭṭhāya upari **pabbatoti**. Ayaṃ ayo-ādīsu vibhāganiddeso. **Nimittapathavī**ti paṭibhāganimittabhūtaṃ pathavīkasiṇam. Tampi hi “rūpāvacaratikacatukkajjhānam kusalato ca vipākato ca kiriyato ca catutthassa jhānassa vipāko ime dhammā bahiddhārammaṇā”ti vacanato “bāhirā pathavī”ti vuccati. Tena vuttaṃ “**yā ca ajjhattārammaṇattike nimittapathavī, taṃ gahetvā**”ti. Uggahanimittaṃ cettha taṃgatikameva daṭṭhabbam, nimittupattito pana pubbe bhūmiggahaṇeneva gahitanti.

Tiṇi maññanāhīti vuttaṃ maññanāttayaṃ saparasantānesu saṅkhepato yojetvā dassetuṃ “**aham pathavī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **aham pathavī**ti-ādinā ajjhattavisayaṃ diṭṭhimaññanaṃ mānamaññanaṃca dasseti attābhiniṇesāhaṃkāradīpanato. **Mama pathavī**ti iminā taṇhāmaññanaṃ mānamaññanampi vā pariggahabhūṭāyapi pathaviyā seyyādito mānajappanato. Sesapadadvayepi iminā nayena maññanāvibhāgo veditabbo. Tattha pathavīkasiṇajjhānalābhī jhānacakkhunā gahitajhānārammaṇam “attā”ti abhinivisanto taṇca seyyādito dahanto atthato “**aham pathavī**”ti **maññati** nāma, tameva “ayaṃ mayham attā”ti gahaṇe pana “**mama pathavī**”ti **maññati** nāma. Tathā taṃ “parapuriso”ti vā “devo”ti vā vādavasena “ayameva paresam attā”ti vā abhinivisanto “**paro pathavī, parassa pathavī**”ti **maññati** nāma. Iminā nayena sesapathavīsopi yathārahaṃ catukkam niddhāretabbam.

Evam “pathaviṃ maññati”ti ettha catukkavasena maññanaṃ dassetvā idāni maññanāvattum maññanāyo ca vibhajitvā anekavihitam tassa

maññanākāraṃ dassetuṃ “**atha vā**”ti-ādimāha. Tattha **ayanti** yathāvutto puthujjano. **Chandarāganti** bahalarāgaṃ. **Assādeti**ti nikāmeti, “ime kesā mudusiniddhakuñcitanīlobhāsā”ti-ādinā tattha rasaṃ vindati. **Abhinandatī**ti sappītikāya taṇhāya abhimukho nandati pamodati. **Abhivadati**ti uppannaṃ taṇhābhinandanāvegaṃ hadayena sandhāretuṃ asakkonto “aho me kesā”ti vācaṃ nicchāreti. **Ajjhosāya tiṭṭhati**ti balavataṇhābhinivesena gilitvā pariniṭṭhāpetvā tiṭṭhati. **Aññataraṃ vā pana rajjanīyavatthunti** kesādito aññataraṃ vā karacaraṇādippabhedaṃ niyakajjhatapariyāpannaṃ rāguppatihetubhūtaṃ vatthuṃ. **Iti**ti iminā siniddhādippakārenāti patthayitabbākāraṃ parāmasati. Tattha **nandim samannāneti**ti tesu bhāvīsu kesādīsu siddhaṃ viya katvā nandim taṇhaṃ samannāharati samupacāreti. **Paṇidaha**ti patthanaṃ ṭhapeti.

Sampattim nissāya “seyyo hamasmī”ti, vipattim nissāya “hīno hamasmī”ti mānaṃ janetīti yojanā. Pathavīkoṭṭhāsabhūtānaṃ kesādīnaṃ sampattivipattihi mānajappanā pathaviyā maññanā hotīti āha “**evaṃ ajjhattikaṃ pathaviṃ mānamaññanāya maññati**”ti. Avayavabyatirekena samudāyassa abhāvato samudāyo jīvābhiniveso avayavepi hotīti dassento “**taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti āgatanayena pana kesam ‘jīvo’ti abhinivisati**”ti āha. “Kesā nāmete issaravihitā pajāpatinissitā aṇusañcayo pakatipariṇāmo”ti-ādinā nayanapettha **diṭṭhimaññanā** veditabbā.

Imissā pavattiyātiti nikantimānadiṭṭhīnaṃ pariyādānasamugghāṭappavattiyā. “Etaṃ mamā”ti-ādinā yadipi tissannampi maññanānaṃ sambhavo dassito, taṇhāmānamaññanānaṃ pana heṭṭhā dassitattā diṭṭhimaññanā evettha visesato uddhaṭāti veditabbaṃ. Tenāha “**evampi ajjhattikaṃ pathaviṃ diṭṭhimaññanāya maññati**”ti.

Bāhirampi pathaviṃ tīhi maññanāhi maññati yojanā. Taṃ pana maññanāvidhiṃ dassetuṃ “**kathan**”ti āha. Tassattho heṭṭhā vuttanayena veditabbo.

Ayaṃ jīvoti ayaṃ kālaloḥaṃ “jīvo attā”ti **abhinivisati** ekacce nigaṇṭhā viya. **Evaṃ bāhiraṃ pathaviṃ diṭṭhimaññanāya maññatī**ti etthāpi “yā ceva kho pana ajjhakkā pathavīdhātu, yā ca bāhirā pathavīdhātū”ti-ādinaṃ nayena ānetvā vattabbo.

Pathavīkasiṇaṃ attato samanupassatīti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Ayampi ca nayo “rūpaṃ attato samanupassatī”ti ettheva antogadhoti daṭṭhabbo kasiṇānampi rūpasamaññāsabbhāvato. **Pathaviṃ maññatī**ti ettha yādiso maññanāvattumaññanānaṃ vitthāranayo vutto, tādiso ito paraṃ vuttanayovāti āha “**ito paraṃ saṅkhepeneva kathayissāmā**”ti, atādiso pana vitthāratopi kathayissatīti attho.

Tasmāti yasmā “pathaviyā”ti idaṃ bhumavacanaṃ, tasmā, so attaparataḍupakaraṇānaṃ ādhārabhāvena taṃ maññanāvattumaṃ kappetīti attho. Tenāha “**ahaṃ pathaviyā**”ti-ādi. Nanu ca indriyabaddhānindriyabaddhapabhedassa dhammappabandhassa sasambhārapathavī ca ādhāranissayo, itarā ārammaṇanissayo tadārammaṇassatī ettha nibbirodhoti? Na, maññanāvattumaṃ nissayabhāvena parikkappanato. Ayaṃ hi “ahan”ti diṭṭhimaññanāya mānamaññanāya ca vatthubhūtaṃ attano pathavisannissayaṃ katvā “**ahaṃ pathaviyā**”ti **maññati**, taṇhāmaññanāya vatthubhūtaṃ upakaraṇassa pathaviṃ sannissayaṃ katvā “**mayhaṃ kiñcanaṃ palibodho pathaviyā**”ti maññati. **Paroti**-ādīsupi iminā nayena attho veditabbo.

Yvāyaṃ atthanayoti sambandho. **Vutto** paṭisambhidāmagge. **Eteneva nayanāti** yvāyaṃ “so kho pana me attā imasmiṃ rūpe”ti samudāyassa ādhārabhāvadīpano atthanayo vutto, eteneva nayena. Na hi avayavabyatirekena samudāyo labbhati, tasmā samudāye vuttavidhi avayavepi labbhatīti adhippāyo. Tenāha **so kho pana me ayaṃ attā imissā pathaviyāti maññantoti**. **Tasmiṃ yeva panassa attanī**ti ettha assatī puthujjanassa. **Tasmiṃyeva attanī**ti ajjhakkabāhirapathavisannissaye attani. “Pathaviyā maññatī”ti padassāyaṃ vaṇṇanā. Evaṃ “pathaviyā maññatī”ti ettha attavasena diṭṭhimānataṇhāmaññanaṃ dassetvā idāni paravasena dassetum “**yadā panā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha

assāti parassa. **Tadāti** paravasena maññanāyaṃ. **Diṭṭhimaññanā eva yujjati** tattha niccābhinivesādayo sambhavantīti katvā. Avadhāraṇena mānataṇhāmaññanā nivatteti. Na hi “seyyohamasmī”ti-ādinā, “mayhan”ti ca pavattalakkaṇā mānataṇhā parasmim parassa santakabhāvena gahite ca pavattantīti adhippāyo. **Itarāyopīti** mānataṇhāmaññanāyopi. **Ichchanti** aṭṭhakathācariyā. Parassapi hi pathavīsannissayena sampatti-issariyādikassa vasena attani seyyādhāvaṃ dahato paṇidahato ca cittam tathābhāvāya mānataṇhāmaññanā sambhavantīti ācariyānaṃ adhippāyo. “Paro pathavī parassa pathavī”ti etthāpi ime dve pakārā sādhippāyā niddhāretabbā.

“Pathavito sañjānāti”ti, “ādito”ti ca ādisu anissakkavacanepi to-saddo diṭṭhoti āha **“pathavitoti nissakkavacanan”ti**. **Sa-upakaraṇassāti** hirañnasuvaṇṇagatassa dāsaporisādinā vittupakaraṇena sa-upakaraṇassa, attano vā parassa vā tesam upakaraṇassa vāti attho. **Yathāvuttappabhedatoti** lakkaṇādi-ajjhātikādivuttappakāravibhāgato. **Uppattim vā niggamanam vāti** “taṃ aṇḍam ahosi hemamayaṃ, tasmim sayam brahmā uppanno”ti brahmaṇḍavādavasena¹ vā “dvihi aṇūhi dvi-aṇukan”ti evaṃ pavatta-aṇukavādavasena vā pathavito uppattim vā “sabboyam loko issarato viniggato”ti issaravādavasena issarakuttato² pathavito niggamanam vā maññamānoti yojanā. **Pathavito vā añño** āpādikoti attāti adhippāyo. Ettha ca purimasmim atthavikappe kārakalakkaṇam nissakkavacanam, dutiyasmim upapadalakkaṇanti daṭṭhabbam. Attano pariggahabhūtapathavito sukhauppattim tato eva ca parehi seyyādhāvaṃ kappentassa vasenapettha **taṇhāmānāmaññanā** veditabbā. **Apareti** sārasmāsācariyā. **Tato aññam appamānam attānam gahetvāti** pubbe bhāvita-āpādi-appamānakasiṇavasena vā kāpilakāṇḍadiṭṭhivasena vā appamānam byāpinam attānam gahetvā. **Pathavitoti** pacchā abhāvita-avaḍḍhitapathavīkasiṇasaṅkhātapathavito. **Bahiddhāpi me attāti** ito pathavito bahipi me attāti adhippāyo.

1. Manusambutiyam paṭhamajjhāye navamagātham nissāya vuttamidam vacanam. So mamassantatāya pajā uppannāti.

2. Issaramuttiguttato (Ka)

Kevalanti anavasesaṃ **mahāpathaviṃ taṇhāvasena mamāyati**, ayañca nayo catudīpissariye ṭhitassa dīpacakkavattino ca labbheyya, maṇḍalikaṛājamahāmattakuṭumbikānampi vasena labbhateva tesampi yathāpariggahaṃ anavasesetvā maññanāya sambhavato. “Evaṃ mamā”ti gāhassa “eso hamasmi, eso me attā”ti gāhavidhūratāya vuttaṃ **“ekā taṇhāmaññanā eva labbhati”**ti. **Iminā nayanāti** vuttamatidesaṃ vibhāvetuṃ **“sā cāyan”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sā cāyanti** sā ca ayaṃ taṇhāmaññanā yojetabbāti sambandho. Yathā pana diṭṭhimaññanāmaññite vatthusmiṃ sinehaṃ mānañca uppādayato taṇhāmānāmaññanā sambhavanti, evaṃ taṇhāmaññanāmaññitena vatthunā attānaṃ seyyādito dahato tañca attaniyaṃ niccaṃ tathā taṃsāmbhūtaṃ attānañca parikappentassa itaramaññanāpi sambhavantīti sakkā viññātuṃ. “Me”ti hi iminā atthaggahaṇamukheneva attaniyasambandho pakāsiyatīti.

Abhinandatīti iminā taṇhādiṭṭhābhinivesānaṃ saṅgahitattā te dassento **“assādeti parāmasati cā”**ti āha. Diṭṭhivippayuttacittuppadavasena cetassa dvayassa asaṅkarato pavatti veditabbā, ekacittuppādepi vā adhipatidhammānaṃ viya pubbābhisaṅkhāravasena tassa tassa balavabhāvena pavatti¹. **Etasmiṃ attheti** taṇhādiṭṭhivasena abhinandanatthe. **Etanti** “pathaviṃ abhinandatī”ti etaṃ padaṃ. Yesaṃ vineyyānaṃ yehi pakāravisesehi dhammānaṃ vibhāvane kate visesādhigamo hoti, tesāṃ tehi pakāravisesehi dhammavibhāvanaṃ, yesaṃ pana yena ekeneva pakārena dhammavibhāvane kate visesādhigamo hoti, tesampi taṃ vatvā dhammissaratāya tadanñāniravasesappakāravibhāvanañca **desanāvīlāso**. Tenāha **“pubbe maññanāvasena kilesuppattiṃ dassetvā idāni abhinandanāvasena dassento”**ti. **Dhammadhātuyāti** sammāsambodhiyā. Sā hi sabbañeyyadhammaṃ yathāsabhāvato dhāreti upadhāreti, sakalañca vineyyasattasaṅkhātadhammappabandhaṃ apāyadukkhasaṃsāradukkhapatanato dhāreti, sayañca aviparītapavatti-ākārā dhātūti dhammadhātūti idhādhippetā. Sabbaññutaññānapadaṭṭhānaṃ hi maggaññāṇaṃ, maggaññānapadaṭṭhānañca sabbaññutaññāṇaṃ sammāsambodhīti.

1. Pavattiyaṃ (Ka)

Suppaṭividdhattāti suṭṭhu paṭividdhabhāvato, sammā adhigatattāti attho. Abhikaṇkhanasampaggahaparāmasanānaṃ vasena ārammaṇe parikkappanāpavatti maññanā. Tattha “mamaṃ, ahaṃ”ti ca abhinivesanaṃ **parikkappanaṃ**. Yena ajjhosaṇaṃ hoti, ayaṃ **abhinandanā**ti ayametesam vireso. Suttādi-aviruddhāyeva attanomati icchitabbā, na itarāti suttana tassā saṅghaṃ dassetuṃ “**vuttañcetaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. Desanāvīlasavibhāvanassa pana sahetukahetusampayuttadukādidesaṇāya nibaddhatā niddhāretabbā.

Tassāti tena. Nātasaddasambandhena hetuṃ kattari sāmivacanaṃ. **Tasmā**ti aparīññātattā. “Aparīññātaṃ”ti paṭikkhepamukhena yaṃ parijānaṃ vuttaṃ, taṃ atthato tividhā parīññā hotīti taṃ sarūpato pavatti-ākārato ca vibhāvento “**yo hi**”ti-ādimāha.

Tattha yāya paññāya vipassanābhūmiṃ parijānāti paricchindati, sā parijānanaṃ paññā **ñātaparīññā**. Sā hi tebhūmakadhammajātaṃ “ayaṃ vipassanābhūmi”ti ñātaṃ viditaṃ pākaṭaṃ karontīyeva lakkhaṇarasādito ajjhattikādivibhāgato ca paricchijja jānāti. Idha pana pathavīdhātuvasena veditabbāti vuttaṃ “**pathavīdhātuṃ parijānāti**”ti-ādi. **Tīraṇaparīññāti** tīraṇavasena parijānanaṃ paññā. Sā hi parivārehi aniccatādi-ākārehi aniccatādisabhāvassa upādānakkhandhapañcakassa tīraṇavasena sammasanavasena taṃ paricchijja jānāti. **Aggamaggenā**ti arahattamaggena. So hi anavasesato chandarāgaṃ pajahati. **Aggamaggenā**ti vā aggabhūtena maggena, lokuttaramaggenāti attho. Ubhayathāpi hi samucchedapahānakārī eva paññā nippariyāyena pahānaparīññāti dasseti.

Nāmarūpavavattānanti etena paccayapariggahopi saṅghatoti daṭṭhabbo nāmarūpassa hetuvavattānabhāvato. Sopi hi hetupaccayamukhena nāmarūpassa vavattānamevāti. Kalāpasammasanādivasena **tīraṇaparīññā** aniccādivasena sammasanabhāvato. **Tasmā**ti yasmā tā parīññāyo natthi, tasmā. Atha vā **tasmā aparīññātattāti** yasmā aparīññātā pathavī, tasmā aparīññātattā pathaviyā taṃ pathaviṃ maññati ca abhinandati cāti.

Pathavīvāraṇṇanā niṭṭhitā.

Āpovārādivaṇṇanā

Āpaṁ āpatoti ettha appoti, appāyatīti vā āpo, yasmim saṅghāte sayam atthi, taṁ ābandhanavasena byāpetvā tiṭṭhati, paribrūhetīti vā attho. Attānaṁ adhi **ajjhataṁ**, pati pati attānanti **paccattaṁ**. Ubhayenapi sattasantānapariyāpannameva vadati. **Āpo āpogatanti**-ādīsu ābandhanameva **āpo**, tadeva āposabhāvaṁ gatattā **āpogataṁ**, sabhāveneva āpabhāvaṁ pattanti attho. Sinehanavasena **sineho**, soyeva sinehanasabhāvaṁ gatattā **sinehagataṁ**. **Bandhanattaṁ rūpassāti** avinibbhogarūpassa bandhanabhāvo, avippakiraṇavasena sampiṇḍananti attho. **Uggaṇhantoti** yathāparicchinne āpomaṇḍale yathā uggaṇanimittaṁ upalabbhati, tathā nimittaṁ gaṇhanto. **Vuttoti** “āpasmin”ti ettha vutta-āpo. So hi sasambhāra-āpo, na “āpokasiṇaṁ”ti ettha vutta-āpo. **Sesanti** ārammaṇasammuti-āpānaṁ sarūpavibhāvanaṁ. “Āpaṁ āpato pajānāti”ti-ādi pāḷiyā atthavibhāvanañceva tattha tattha maññanāvibhāgadassanañca **pathaviyaṁ vuttasadisamevāti**. Tattha “pathavīkasiṇameko sañjānāti”ti-ādinā¹ vuttaṁ, idha “āpokasiṇameko sañjānāti”ti-ādinā vattabbaṁ. Tattha ca “pathavīti sañjānāti”ti vuttaṁ, idha pana “āpoti sañjānāti”ti-ādinā vattabbanti evamādi eva viseso. Sesam tādīsameva. Tena vuttaṁ “pathaviyaṁ vuttasadisamevā”ti. Yo panettha viseso, taṁ dassetuṁ “**kevalan**”ti-ādi vuttaṁ. Tattha **mūlarasoti** mūlaṁ paṭicca nibbattaraso. **Khandharasādisupi** eseva nayo. **Khīrādīni** pākāṭāneva. Yathā pana bhesajjasikkhāpade², na evamidha niyamo atthi. Yaṁ kiñci khīraṁ **khīrameva**. Sesusupi eseva nayo. **Bhummānīti** āvāṭādīsu ṭhita-udakāni. **Antalikkhānīti** pathaviṁ appattāni vassodakāni, pattāni pana bhummaṇe. **Evam vuttā cāti ca**-saddena himodakakappavināsaka-udakapathaviyā-anto-udakapathavīsandhāraka-udakādiṁ pubbe avuttampi samuccinoti.

Tejaṁ tejatoti ettha tejanaṭṭhena **tejo**, tejanaṁ nāma dahanapacanādisamatthaṁ nisānaṁ, yaṁ uṇhattanti vuccati. **Yena cāti** yena

1. Dī 3. 257; Am 3. 293 piṭṭhesu.

2. Vi 1. 360 piṭṭhe.

tejogatena kupitena. **Santappatīti** ayaṃ kāyo samantato tappati ekāhikajarādibhāvena usumajāto hoti. **Yena ca jīrīyatīti** yena ayaṃ kāyo jīrīyati, indriyavekallataṃ balaparikkhayaṃ valitādibhāvaṇca pāpuṇāti. **Yena ca pariḍayhatīti** yena kupitena ayaṃ kāyo parito ḍayhati, so ca puggalo ḍayhāmīti satadhotasappigosītacandanādilepañceva tālavaṇṭavātaṇca paccāsīsatī. **Yena ca asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchatīti** yena asitaṃ vā odanādi, pītaṃ vā pānakādi, khāyitaṃ vā piṭṭhakhajjakādi, sāyitaṃ vā ambapakkamadhuphāṇitādi sammadeva paripākaṃ gacchati, rasādibhāvena vivekaṃ gacchatīti attho. Ettha ca sarīrassa pakati-usumaṃ atikkamitvā uṇhabhāvo **santāpo**, sarīradahanavasena pavatto mahādāho **paridāho**, satavāraṃ tāpetvā uduke pakkhipitvā uddhaṭasappi **satadhotasappi**, rasarudhiramaṃsamedā-aṭṭhi-aṭṭhimiṇṇasukkā **rasādāyo**. Tattha purimā tayo tejā catusamuṭṭhānā, pacchimo kammāsamūṭṭhānā.

Tejobhāvaṃ gatattā **tejogataṃ**. **Usmāti** uṇhākāro. Usmāva usmābhāvaṃ gatattā **usmāgataṃ**. **Usumanti** caṇḍa-usumaṃ. Tadeva **usumagataṃ**, sabhāveneva usumabhāvaṃ pattanti attho. **Kaṭṭhaggīti** kaṭṭhupādāno aggi. **Sakalikaggi**-ādisupi eseṇa nayo. **Saṅkāraggīti** kacavaraṃ paṭicca uppanna-aggi. **Indaggīti** asani-aggi. **Santāpoti** jālāya vā vītaccitaṇṅārānaṃ vā santāpo. **Sūriyasantāpoti** ātāpo. **Kaṭṭhasannicayasantāpoti** kaṭṭharāsiṃ paṭicca uppannasantāpo. Sesesupi eseṇa nayo. **Evaṃ vuttā cāti ca**-saddena petaggikappavināsakagginirayaggi-ādike avuttepi samuccinoti.

Vāyaṃ vāyatoti ettha vāyanaṭṭhena **vāyo**. Kimidaṃ vāyanaṃ nāma? Vitthambhanaṃ, samudīraṇaṃ vā, vāyanaṃ gamananti eke. **Uddhaṅgamā vātāti** uggārahikkādipavattakā¹ uddhaṃ ārohanavātā. **Adhogamā vātāti** uccārapassāvādiniharaṇakā adho orohanavātā. **Kucchisayā vātāti** antānaṃ bahivātā. **Koṭṭhāsaya vātāti** antānaṃ antovātā. **Aṅgamaṅgānusārino vātāti** dhamanījālānusāreṇa sakalasarīre aṅgamaṅgāni anusaṭṭhā samīṇjanapasāraṇādinibbattakā

1. Uggārayikkārādipavattakā (Ka)

vātā. **Satthakavātā**ti sandhibandhanāni kattariyā chindantā viya pavattavātā. **Khurakavātā**ti khurena viya hadayamaṁsachedanaphālanakavātā. **Uppalakavātā**ti hadayamaṁsassa samuppāṇanakavātā. **Assāsoti** antopavisanakanāsikāvāto. **Passāsoti** bahinikkhamananāsikāvāto. Ettha ca purimā sabbe catusamuṭṭhānā, assāsapassāsā cittasamuṭṭhānāva.

Vāyogatanti vāyova vāyogataṁ, sabhāveneva vāyobhāvaṁ pattanti attho. **Thambhitattaṁ rūpassāti** avinibbhogarūpassa thambhitabhāvo. **Puratthimā vātā**ti puratthimadisato āgatā vātā. **Pacchimā**disupi eseṇa nayo. **Sarajā**disu saha rajena **sarajā**, rajavirahitā suddhā **arajā**. Sīta-utusamuṭṭhānā, sītavalāhakantare vā jātā **sītā**, uṇha-utusamuṭṭhānā, uṇhavalāhakantare vā jātā **uṇhā**. **Parittāti** mandā tanukavātā. **Adhimattāti** balavavātā. **Kālāti** kālavalāhakantare samuṭṭhitā. Yehi abbhāhato chavivaṇṇo kālako hoti, tesam etaṁ adhivacanantipi eke. **Verambhavātāti** yojanato upari vāyanavātā. **Pakkhavātāti** antamaso makkhikāyapi pakkhāyūhanavātā. **Supaṇṇavātāti** garuḷavātā. Kāmaṁ cetepi pakkhavātāva, ussadavasena pana visum gahitā. **Tālavaṇṭavātāti** tālapaṇṇehi katena, aññehi vā katena kenaci maṇḍalasaṇṭhānena samuṭṭhāpitavātā. **Vidhūpanavātāti** bījanapattakena samuṭṭhāpitavātā. Imāni ca tālavaṇṭavidhūpanāni anuppannampi vātaṁ uppādentī, uppannampi parivattenti. Idhāpi **ca**-saddo udakasandhārakavātakappavināsakavātajālāpellanakavātādike avuttepi samuccinoti. Ettha ca “āpaṁ maññati”ti-ādīsu yasmā tīhi maññanāhi “aham āpoti maññati, mama āpoti maññati”ti-ādīnā pathavīvāre vuttanayena sakkā maññanāvibhāgo vibhāvetunti vuttaṁ “**sesaṁ vuttanayamevā**”ti. Tasmā tattha vuttanayānusārena imesu tīsu vāresu yathārahaṁ maññanāvibhāgo vibhāvetabbo.

Ettāvatāti ettakena iminā catuvārāparimāṇena desanāvisesena. **Ca**-saddo byatireko. Tena vakkhamānaṁyeva visesaṁ joteti. **Yvāyanti** yo ayaṁ lakkhaṇo nāma hāro vuttoti sambandho. So pana lakkhaṇahāro yaṁlakkhaṇo tattha vutto, taṁ

dassetum **“vuttamhī”**ti-ādi vuttam. Tattha **vuttamhi ekadhammeti** kusalādīsu khandhādīsu vā yasmiṃ kasmiñci ekadhamme sutte sarūpato niddhāraṇavasena vā kathite. **Ye dhammā ekalakkhaṇā tenāti** ye keci dhammā kusalādibhāvena, rūpakkhandhādibhāvena vā tena vuttadhammena samānalakkhaṇā. **Vuttā bhavanti sabbeti** sabbepi kusalādisabhāvā, khandhādisabhāvā vā dhammā sutte avuttāpi tāya samānalakkhaṇatāya vuttā bhavanti, ānetvā saṃvaṇṇanavasenāti adhippāyo.

Ettha ca **ekalakkhaṇā**ti samānalakkhaṇā vuttā. Tena saḥacaritā samānakiccatā samānahetutā samānaphalatā samānārammaṇatāti evamādihipi avuttānaṃ vuttānaṃ viya niddhāraṇaṃ veditabbaṃ. **Itīti** iminā pakārena. Tenāha **“evaṃ nettiyaṃ lakkhaṇo nāma hāro vutto”**ti, **nettipāliyaṃ**¹ pana “ye dhammā ekalakkhaṇā keci so hāro lakkhaṇo nāmā”ti pāṭho āgato. **Tassa vasenāti** tassa lakkhaṇahārassa vasena. **Rūpalakkhaṇaṃ anatītattāti** rūppanasabhāvena samānasabhāvattā. **Vadantena** bagavatā. **Etāti** “rūpaṃ attato samanupassatī”ti evaṃ vuttadiṭṭhī. Ettha ca **sakkāyadiṭṭhimaññanā**dassaneneva sakalarūpavattukā taṇhāmānamaññanāpi dassitā evāti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi vuttam “tasmiṃyeva panassa diṭṭhimaññanāya maññite vatthusmiṃ sinehaṃ mānaṃ ca uppādayato taṇhāmānamaññanāpi veditabbā”ti. Atha vā pathaviṃ āpaṃ tejaṃ vāyaṃ meti maññati abhinandatīti ca vadantena vuttanayeneva sakalarūpavattukā taṇhāmaññanā tadanusārena mānamaññanāpi vuttāva hotīti evampettha itaramaññanāpi niddhāretabbā.

Āpovārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhūtavārādivaṇṇanā

3. “Pathaviṃ maññati, pathaviyā maññatī”ti-ādīhi padehi “rūpaṃ attato samanupassati, rūpasmiṃ attānaṃ samanupassatī”ti-ādīnaṃ sakkāyadiṭṭhīnaṃ niddhāritattā vuttam **“evaṃ rūpamukhena saṅkhāravattukam maññanaṃ**

1. Khu 10. 26 piṭṭhe.

vatvā”ti. **Tesu saṅkhāresu sattesupī**ti tadupādānesupi sattesu. **Dhātūsū**ti pathavī-ādīsu catūsu dhātūsu. “Jātaṃ bhūtaṃ saṅkhatan”ti-ādīsu¹ bhūta-saddo uppāde dissati, sa-upasaggo pana “pabhūtamariyo pakaroti puññaṃ”ti-ādīsu vipule, “yebhuyyena bhikkhūnaṃ paribhūtarūpo”ti-ādīsu himsane, “sambhūto sāṇavāsī”ti-ādīsu² paññattiyaṃ, “abhibhūto māro vijito saṅgāmo”ti-ādīsu vimathane, “parābhūtarūpo kho ayaṃ acelo pāthikaputto”ti-ādīsu³ parājaye, “anubhūtaṃ sukhadukkhaṃ”ti-ādīsu vediyane, “vibhūtaṃ vibhāvitaṃ paññāyā”ti-ādīsu pākāṭikaraṇe dissati. Te sabbe **rukkhādīsū**ti **ādi**-saddena saṅgahitāti daṭṭhabbā. “Kālo ghasati bhūtānīti⁴, bhūtā loke samussayan”ti⁵ ca ādīsu avisesena sattavācakopi bhūtasaddo, upari devādīpadehi sattavisesānaṃ gahitattā idha tadavasitṭhā bhūtasaddena gayhantīti āha “**no ca kho avisesenā**”ti. Tenevāha “**cātumahārājikānaṃ hi heṭṭhā sattā idha bhūtāti adhippetā**”ti. Yo hi sattanikāyo paripuṇṇayoniko catūhipi yonīhi nibbattanāraho, tatthāyaṃ bhūtasamañña aṇḍajādivasena bhavanato.

Bhūteti vuttadesa-ādesite bhūte. **Bhūtato sañjānātī**ti iminā “bhūtā”ti lokavohāraṃ gahetvā yathā tattha taṇhādimaññaṇā sambhavanti, evaṃ viparītasamaññaṇā sañjānaṃ pakāsiyati. Svāyamattho heṭṭhā “pathavito sañjānātī”ti ettha vuttanayānusārena sakkā jānitunti āha “**vuttanayamevā**”ti. Yathā suddhāvāsā sabbadā abhāvato imaṃ desanaṃ nāruḷhā, evaṃ nerayikāpi sabbamaññaṇānādhiṭṭhānato. Eteneva ekaccapetānampettha asaṅgaho daṭṭhabbo. Apare pana “diṭṭhimaññaṇānādhiṭṭhānato tesampettha saṅgaho icchitoyevā”ti vadanti. “Samaṅgibhūtaṃ paricārentan”ti-ādinā sutte **vuttanayena. Rajjatī**ti “subhā sukhitā”ti vipallāsaggāhena tattha rāgaṃ janeti. Evamettha rajjanto ca na kevalaṃ dassanavaseneva, savanādivasenapi rajjatevāti dassento “**disvāpi -pa- ñatvāpi**”ti āha. Tattha ghāyanādivasena rajjanaṃ tehi anubhūtagandhamālādivasena ceva visabhāgavatthubhūtānaṃ

1. Dī 2. 119; Saṃ 3. 141 piṭṭhesu.

3. Dī 3. 15, 17, 21 piṭṭhesu.

5. Dī 2. 129; Saṃ 1. 160 piṭṭhesu.

2. Vi 4. 496 piṭṭhe.

4. Khu 5. 68 piṭṭhe Jātake.

tesaṃ paribhogavasena ca yathānubhavaṃ anussaraṇavasena ca veditabbaṃ. **Evam bhūte taṇhāmaññanāya maññatīti** vuttanayena bhūte paṭicca chandarāgaṃ janento tesaṃ paṭipattiṃ assādentō abhinandanto abhivadanto ajjhosāya tiṭṭhanto “īdisī avatthā mama anāgatamaddhānaṃ siyā”ti-ādinā vā pana nayena tattha nandiṃ samannānento bhūte taṇhāmaññanāya maññatīti attho. **Appaṭiladdhassa** khattiyamahāsālādibhāvassa. **Sampattiṃ vipattinti** jātivasena ukkaṭṭhanihīnataṃ. **Dahatīti** ṭhapeti. **Yo evarūpo mānoti** yo eso “ayaṃ pubbe mayā sadiso, idāni ayaṃ seṭṭho, ayaṃ hīnataro”ti uppanno māno. **Ayaṃ vuccati mānātimānoti** ayaṃ bhārātibhāro viya purimaṃ sadisamānaṃ upādāya mānātimāno nāmāti attho.

Niccāti-ādīsu uppādābhāvato **niccā**, maraṇābhāvato **dhuvā**, sabbadā bhāvato **sassatā**. Aniccapaṭipakkhato vā **niccā**, thirabhāvato **dhuvā**, sassatisamatāya **sassatā**, jarādivasena vipariṇāmassa abhāvato **avipariṇāmadhammāti** maññati. **Sabbe sattāti** oṭṭhagoṇagadrabhādayo anavasesā sañjanaṭṭhena sattā. **Sabbe pāṇāti** “ekindriyo pāṇo dvindriyo pāṇo”ti-ādivasena vuttā anavasesā pāṇanaṭṭhena pāṇā. **Sabbe bhūtāti** anavasesā aṇḍakosādīsu bhūtā sañjātāti bhūtā. **Sabbe jīvāti** sāliyavagodhūmadayo anavasesā jīvanatṭhena jīvā. Tesu hi so virūhabhāvena jīvasaṇṇī. **Avasā abalā avīriyāti** tesaṃ attano vaso vā balaṃ vā vīriyaṃ vā natthīti dasseti. **Niyatisaṅgati bhāvaparīnatāti** ettha **niyatīti niyatatā**, acchejjasuttāvuta-abhejjamaṇi viya avijahitapakatitā. **Saṅgatīti** channaṃ abhijātīnaṃ tattha saṅgamo. **Bhāvoti** sabhāvoyeva kaṇḍakānaṃ tikhiṇatā, kapiṭṭhaphalādīnaṃ parimaṇḍalādītā, migapakkhīnaṃ vicittavaṇṇādītāti evamādiko. Evam niyatiyā ca saṅgatiyā ca bhāve ca parīnatā nānappakārataṃ pattā. Yena hi yathā bhavitabbaṃ, so tatheva bhavati. Yena na bhavitabbaṃ, so na bhavatīti dasseti. **Chasvevābhijātīsūti** kaṇhābhijāti-ādīsu chasu eva abhijātīsu ṭhatvā sukhaṇca dukkhaṇca paṭisaṃvedenti, aññā sukhadukkkabhūmi natthīti dasseti. **Vā**-saddena santādibhede diṭṭhābhinivese saṅgaṇhāti.

Upapattinti iminā tasmim tasmim sattanikāye bhūtānaṃ saḥabyataṃ ākaṅkhatīti dasseti, **sukhuppattinti** iminā pana tattha tattha uppanassa sukhuppattim. **Ekacce bhūte niccāti**-ādinā ekaccasassatikadiṭṭhim dasseti. **Ahampi bhūtesu aññatarosmīti** iminā pana catuttham ekaccasassatikavādaṃ dasseti.

Yato kutocīti issarapurisādibhedato yato kutoci. **Ekā taṇhāmaññanāva labbhatīti** idhāpi heṭṭhā vuttanayena itaramaññanānampi sambhavo niddhāretabbo. Vuttappakāreyeva bhūte taṇhādiṭṭhihi abhinandatīti-ādinā vattabbattā āha “**vuttanayamevā**”ti. **Yojanā kātabbāti** “yo bhūtapaññattiyā upādānabhūte khandhe pariṇānāti, so tīhi pariññāhi pariṇānāti”ti-ādinā yojanā kātabbā. Apare panettha bhūtagāmopi bhūta-saddena saṅgahitoti rukkhādivasenapi maññanāvibhāgaṃ yojetvā dassenti, tathā mahābhūtavasenapi, taṃ aṭṭhakathāyaṃ natthi.

Bhūmivisesādinā bhedenāti bhūmivisesa-upapattivisesādivibhāgena. **Iddhiyāti** puññavisesanibbattena ānubhāvena. Kiñcāpi deva-saddo “viddhe vigatavalāhake deve”ti-ādīsu¹ ajaṭākāse āgato, “devo ca thokaṃ thokaṃ phusāyati”ti-ādīsu meghe, “ayaṃ hi deva kumāro”ti-ādīsu² khattiye āgato, “pañcahi kāmagaṇehi samappito samaṅgibhūto paricāreti devo maññe”ti-ādīsu³ viya idha upapattidevesu āgato, deva-saddena pana vattabbasatte anavasesato uddharitvā tato idhādhippete dassetuṃ “**te tividhā**”ti-ādi vuttam. **Sesā cha kāmāvacarā idha devāti adhippetā** itaresaṃ padantarehi nivattitattāti adhippāyo. Bhūtā devāti gahitesu sattesu taṇhādimaññanānaṃ pavattākārenapi tividhalakkhaṇanti āha “**bhūtavāre vuttanayena veditabbā**”ti.

“Aññatarassa upāsakassa pajāpati abhirūpā hotī”ti-ādīsu⁴ pajāpati-saddo gharaṇiyaṃ āgato, “pajāpati kāmādāyī suvaṇṇavaṇṇā me pajā hotū”ti-ādīsu diṭṭhigatikaparikkappite, “pajāpatissa

1. Saṃ 1. 65; Saṃ 2. 127; Saṃ 3. 41; Ma 1. 391; Aṃ 3. 274; Khu 1. 208 piṭṭhesu.

2. Dī 2. 14, 16 piṭṭhesu.

3. Dī 1. 56; Ma 2. 172 piṭṭhesu.

4. Vi 1. 90 piṭṭhe.

devarājassa dhajaggaṃ ullokeyyāthā”ti-ādīsu¹ devajeṭṭhake, idha pana adhipatīti vadanti, taṃ upari brahmuno gayhamānattā tesāṃ matimattāṃ.

Devānanti cātumahārājikādevānaṃ. **Mahārājādīnanti ādi-**saddena sakkasuyāmasantussitasunimmitavasavattino gahitā. **Tesanti** mahārājādīnaṃ. **Sattasaṅkhātāyāti** kāmabhūmiyaṃ sattasaṅkhātāya. **Pajāpatinti** pajāpatibhāvaṃ. Pajāpatibhāvena hi mānaṃ jappento pajāpatim mānamaññanāya maññatīti vutto.

Ekā diṭṭhimaññanāva yujjatiti vuttaṃ, pajāpatino pana samīpatāṃ salokataṃ vā ākaṅkhato, tathābhāvāya cittaṃ paṇidahato, tathāladdhabbāya sampattiyaṃ attano seyyādibhāvaṃ dahato ca taṇhāmānamaññanāpi sambhavanatīti sakkā viññātum. **Ye ca dhammāti** āyuvanṇādi ke vadati. **Pajāpatinti** etthāpi heṭṭhā vuttanayena itaramaññanānampi sambhavo veditabbo.

Brūhitoti parivuddho. **Guṇavisesehīti** jhānādīhi viṣiṭṭhehi guṇehi uttarimanussadhammatāya. Brahma-saddassa satipi avisesato viṣiṭṭhavācakatte yattha yattha panassa guṇavisesayuttādirūpā pavatti, taṃ dassetuṃ **“apicā”**ti-ādī vuttaṃ. **Sahassoti** sahassiyā lokadhātuyā adhipatibhūto. **Paṭhamābhiniḍḍattoti** paṇītena paṭhamajjhānena nibbatto, paṭhamajjhānabhūmiyaṃ vā paṭhamāṃ abhiniḍḍatto. **Gahitāti veditabbā** padhānaggahaṇena appadhānānampi kenaci sambandhena gahitabhāvasiddhito. Ettha ca **brahmāti** mahābrahmā adhippeto. So hi vaṇṇavantatāya ceva dīghāyukatāya ca brahmapārisajjādīhi mahanto brahmāti **mahābrahmā**, tassa pana purohitaṭṭhāne ṭhitāti **brahmapurohitā**, parisāyaṃ bhavā paricārakāti **brahmapārisajjāti** veditabbā. Ukkatṭhekapuggalabhāvato pajāpatismim viya brahmani maññanā vattatīti vuttaṃ **“pajāpativāre vuttanayeneva veditabbā”**ti. Tathā hi bahupuggalabhāvasāmaññato ābhassaravārādīnaṃ bhūtavārasadisatā vuttā.

Yathāvuttapabhāya ābhāsanasilā vā **ābhassarā**. **Ekatalavāsīnoti** idaṃ jhānantarabhūmīnaṃ viya heṭṭhuparibhāvābhāvato vuttaṃ,

1. Saṃ 1. 220 piṭṭhe.

ṭhānāni pana nesaṃ paricchinnāneva. Ābhassarehi parittā ābhā etesanti **parittābhā**. Appamāṇā ābhā etesanti **appamāṇābhā**.

Subhāti sobhanā pabhā. Kañcanapiṇḍo viya sassirikā **kañcanapiṇḍasassirikā**. Tattha sobhanāya pabhāya kiṇṇā subhākiṇṇāti vattabbe bhā-saddassa rassattaṃ, antimaṇa-kārassa ha-kāraṇa katvā “**subhākiṇṇā**”ti vuttā. **Subhāti** ca ekagghanā niccalā pabhā vuccati, parittā subhā etesanti **parittasubhā**. Appamāṇā subhā etesanti **appamāṇasubhā**.

Vipulaphalāti vipulasantasukhāyuvannaḍiphalā.

Satipi devabrahmādīnaṃ puññaphalena jhānaphalena ca paṭipakkhābhivhave yesaṃ pana puthujjana-asaññasattesu abhivhūvohāro pakaṭo niruḷho ca, tesāṃ vasenāyaṃ desanā pavattāti dassento āha “**asaññābhavassetāṃ adhivacanan**”ti. Yathā pajāpativāre “idhekacco pajāpatismiṃ yevā”ti-ādinā maññanāpavatti dassitā, tathā idhāpi taṃ dassetuṃ sakkāti āha “**sesaṃ pajāpativāre vuttanayamevā**”ti.

Bhūtavārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Ākāsānañcāyatanavārādivaṇṇanā

4. Evaṃ sattavasena bhūmikkamadassane suddhāvāsānaṃ aggahaṇe kāraṇaṃ niddhārento “**evaṃ bhagavā**”ti-ādimāha. Tattha **anāgāmikhīṇāsavāti** anāgāmīno ca khīṇāsavā ca. Kiñcāpi suddhāvāsā attheva anekakappasahassāyukā, ukkaṃsaparicchedato pana soḷasakappasahassāyukāva, na tato paranti āha “**katipayakappasahassāyukā**”ti. Kāmarūpabhavesu pavattamānāpi ākāsānañcāyatanādidhammā arūpāvacarabhāvato taṃbhūmikavohāraṃ na labhantīti¹ “**tatrūpapannāyevā**”ti avadhāretvā vuttaṃ. **Abhivhūvāre vuttanayena vedittabbā** yathārahanti adhippāyo. Na hettha vaṇṇavantatādi sambhavatīti. **Pajāpativāre**

1. Na labhantīti (Ka)

vuttanayenāti ettha “ahamasmi arūpo pahīnarūpapaṭighasañño”ti-ādinā mānamaññanā veditabbā.

Ākāsānañcāyatanavārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Diṭṭhasutavārādivaṇṇanā

5. Rūpamukhena maññanāvattudassanaṃ saṅkhepoti katvā vuttaṃ “**vitthāratopī**”ti. Tampi hi “yattha neva pathavī, na āpo, na tejo, na vāyo, na ākāsānañcāyatanan”ti-ādiggahaṇaṃ viya saṅkhepato pañcavokārabhavadassanaṃ hotīti.

Diṭṭhanti yaṃ cakkhudvārena katadassanakiriyāsamāpanaṃ, yañca cakkhu dvayaṃ passati passissati sati sambhave passeyya, taṃ sabbakālanti visesavacanicchāya abhāvato diṭṭhanteva vuttaṃ yathā “duddhan”ti. Tenāha “**rūpāyatanassetam adhivacanan**”ti. Ayañca nayo **sutā**disupi yojetabbo. **Sattā**ti rūpādisu sattā visattāti sattā. Sañjanaṭṭhena sāmāññasaddopi cesa satta-saddo “itthirūpe”ti visayavisesitattā idha purisavācako daṭṭhabbo. **Rattā**ti vatthaṃ viya raṅgajātena cittassa vipariṇāmakārakena chandarāgena rattā sārattā. **Giddhā**ti abhikaṅkhanasabhāvena abhigijjhanena giddhā gedhaṃ āpannā. **Gadhitā**ti ganthitā viya lobhena dummocanīyabhāvena ārammaṇe paṭibaddhā. **Mucchitā**ti kilesavasena visaññībhūtā viya anaññakiccā mucchaṃ¹ mohaṃ āpannā. **Ajjhosannā**ti visaye aññasādhāraṇe viya katvā gilitvā pariniṭṭhāpetvā viya ṭhitā. **Iminā**ti suvaṇṇavaṇṇādi-ākārena. **Maṅgalaṃ amaṅgalanti** īdisaṃ diṭṭhaṃ maṅgalaṃ, īdisaṃ amaṅgalanti. **Rūpasmiṃ attānaṃ samanupassananayenā**ti idaṃ vedanādi-arūpadhamme, rūpāyatanavinimuttasabbadhamme vā attato gahetvā tato ajjhattikaṃ, bāhiraṃ vā rūpāyatanam tassokāsabhāvena parikappetvā “so kho pana me ayaṃ attā imasmim rūpāyatane”ti maññanto diṭṭhasmiṃ maññatīti imaṃ nayaṃ sandhāya vuttaṃ. “Pathavito maññatī”ti-ādīsu yathā “sa-upakaraṇassa attano vā

1. Muñchaṃ (Ka)

parassa vā”ti-ādimaññanāpavatti dassitā, evaṃ “diṭṭhato maññatī”ti-ādīsu sakkā taṃ dassetunti āha “**sesaṃ pathavīvāre vuttanayeneva veditabban**”ti.

Āhaccāti visayaṃ anvāya, patvāti attho. Tenāha “**upagantvā**”ti.
Aññamaññasaṃsileseti cakkhurūpasotasaddā viya dūre ahutvā aññamaññaṃ alliyane.

Manasā viññātaṃ kevalanti attho. Itarānipi hi manasā viññāyanti. Sesehi sattahi āyatanehi paññattiyā asaṅgahitattā tampi saṅgahetvā dassetuṃ “**dhammārammaṇassa vā**”ti vuttaṃ. Dvīsupi vikappesu lokuttarānampi saṅgaho āpannoti āha “**idha pana sakkāyapariyāpannameva labbhatī**”ti.
Vitthāroti maññanānaṃ pavattanākāravitthāro. **Etthāti** etesu sutavārādīsu.

Diṭṭhasutavārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekattavārādivaṇṇanā

6. **Samāpannakavārenā**ti samāpannakappavattiyā, rūpāvacarārūpāvacarajhānappavattiyāti attho. Sā hi ekasmiṃyeva ārammaṇe ekākāreṇa pavattatīti katvā “ekattan”ti vuccati, evaṃ katvā vipākajjhānappavattipi idha samāpannakavāraggahaṇeneva gahitāti daṭṭhabbā. **Asamāpannakavārenā**ti kāmāvacaradhammappavattiyā. Upacārajjhānenapi hi cittam na sammā ekattam gatanti vuccatīti.

Yojanāti maññanāyojanā. **Bhinditvāti** vibhajitvā. **Sāsananayenāti** pāḷinayena. Tattha “ekattam maññatī”ti-ādīsu “vedanam attato samanupassatī”ti-ādinā nayena, “nānattam maññatī”ti-ādīsu pana “rūpaṃ attato samanupassatī”ti-ādinā nayena vuttavidhiṃ anugantvā maññanā veditabbā. **Pathavīrādīsu vuttena ca aṭṭhakathānayanāti** “ahaṃ vedanāti maññati, mama vedanāti maññatī”ti-ādinā, “ahaṃ rūpanti maññati, mama rūpanti maññatī”ti-ādinā cāti attho. Tenāha

“yathānurūpaṃ vīmaṃsitvā”ti, ekattanānattabhāvesu yo yojanānayo sambhavati, tadanurūpaṃ vicāretvāti attho. **Kecīti** abhayagirivāsino. **Apareti** sārasamāsācariyā. Diṭṭhābhinivesaṃ vadantīti sambandho. Puthujjanassa maññanā nāma sakkāyaṃ bhinditvāva yathā-upaṭṭhitavisayavaseneva pavattatīti na tattha ayamekattanayo ayaṃ nānattanayoti vibhāgavaseneva, ekattasaññī attā hotīti-ādīsu ca attano ekattanānattasaññitā vuttā, na pana ekattaṃ nānattanti evaṃ pavattassa diṭṭhābhinivesassa ekattanānattabhāvoti evamettha tadubhayassa idha anadhippetabhāvo daṭṭhabbo.

Yaṃ yathāvuttaputhujjano anavasesato gaṇhanto gahetuṃ sakkoti, taṃ tassa anavasesato gahetabbataṃ upādāya **“sabbam”**ti vuccatīti dassento **“tamevā”**ti āha, sakkāyasabbanti attho. Sabbasmimpi tebhūmakadhamme ādinavadassane asati nibbidābhāvato assādānupassanāya taṇhā vaḍḍhatevāti āha **“sabbam assādentō sabbam taṇhāmaññanāya maññatī”**ti. Vuttaṃ hetam bagavatā “saṃyojaniyesu bhikkhave dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhatī”ti¹. “Sabbamidam mayā nimmitam”ti tena nimmitamaññanāya attānaṃ seyyādito dahanto tena mānena nimmitam maññatiyeva nāma nimmitamaññanāya vinā tathāmānupattiya abhāvatoti āha **“attanā nimmitam maññanto sabbam mānamaññanāya maññatī”**ti. **Sabbam natthīti-ādinā nāyena ādi-saddena** niyativādādike saṅgaṇhāti. **Mahā me attā**ti iminā sabbato attano vibhūtipavattivādam dasseti. “Sabbam sabbatthakan”ti diṭṭhivasena “aham sabbasmiṃ mayham kiñcanam palibodho sabbasmiṃ, paro sabbasmiṃ parassa kiñcanam palibodho sabbasmiṃ”ti-ādinā nāyena pettha maññanā sambhavatīti dassento āha **“sesam pathavīvāre vuttanayena veditabban”**ti. Apica “sabboyam loko purisamayo”ti evamdiṭṭhiko purisasaṅkhātato sabbato, attano uppattim vā niggamanam vā maññanto diṭṭhimaññanāya sabbato maññati, tasmiṃ yeva pana diṭṭhimaññanāya maññite vatthusmiṃ sineham mānaṃca uppādayato taṇhāmaññanā mānamaññanā ca veditabbā. Tamyeva pana sabbam mayham attā kattā² sāmīti vā maññanto

1. Saṃ 1. 312, 315 piṭṭhesu.

2. Satthā (Ka)

“sabbaṃ me”ti maññati, tathāyaṃ diṭṭhitaṇḍābhinandanāhi abhinandanto sabbaṃ abhinandatīti evampettha maññanānaṃ pavatti veditabbā.

Tanti sakkāyaṃ. Ukkamsagatasukhasahitaṃ hi khandhapañcakaraṃ diṭṭhadhammanibbānavādī nibbānanti maññati, taṃ panatthato sakkāyoyevāti. **Ekadhā** pañcavidhampi nibbānabhāvena ekajjhaṃ katvā vuttaṃ. **Yatoti** yasmā. **Pañcahi kāmagaṇehī**ti manāpiyarūpādīhi pañcahi kāmakoṭṭhāsehi, bandhanehi vā. **Samappito** suṭṭhu appito allīno hutvā ṭhito. **Samaṅgibhū**toti samannāgato. **Paricāretī**ti tesu kāmagaṇesu kāmakoṭṭhāsesu yathāsukhaṃ indriyāni cāreti sañcāreti ito cito ca upaneti. Atha vā laḷati ramati kīlati. Ettha dvidhā kāmagaṇā mānusakā ceva dibbā ca. Mānusakā ca mandhātukāmagaṇasadisā, dibbā paranimmitavasavattidevarājassa kāmagaṇasadisā. Evarūpe kāme upagatānaṃ hi te diṭṭhadhammanibbānasampattiṃ paññāpenti. Tenāha “**ettāvatā kho -pa-hotī**”ti. **Diṭṭhadhammoti** paccakkhadhammo vuccati, tattha tattha paṭiladdhattabhāvassetaṃ adhivacanaṃ, diṭṭhadhamme nibbānaṃ imasmim yeva attabhāve dukkhavūpasamanaṃ diṭṭhadhammanibbānaṃ. Paramaṃ uttamaṃ diṭṭhadhammanibbānanti **paramadiṭṭhadhammanibbānaṃ**, taṃ patto hotīti attho. **Pañcadhā āgata**nti yathāvuttakāmagaṇasukhassa ceva catubbidharūpāvacaraṃ vijjānasukhassa ca vasena pāliyaṃ pañcappakārena āgataṃ. **Nibbānaṃ assādentoti** paramaṃ sukhaṃ nissaraṇanti maññanāya assādentoti.

“Imasmim nibbāne patte na jāyati, na jīrati, na mīyati”ti evampi **nibbānasmim maññati**. “Ito paraṃ paramassāsabhūtaṃ natthi”ti gaṇhanto **nibbānato maññati**. Tayidaṃ nibbānaṃ mayā adhigataṃ, tasmā “**nibbānaṃ me**”ti maññati. Tatoyeva taṃ nibbānaṃ diṭṭhābhinandanāya abhinandati, ayaṃ tāvettha **diṭṭhimaññanā**. Tasmimyeva pana diṭṭhimaññanāya maññite vatthusmim sinehaṃ mānañca uppādayato **taṇhāmānāmaññanāpi** niddhāretabbā.

Yādisoti yathārūpo, yehi jegucchādisabhāvehi passitabboti attho. **Esā**ti ayaṃ. Tenassa attano suṇantānañca paccakkhasiddhatamāha. Asubhādisabhāvena saha vijjamānānaṃ rūpādidhammānaṃ kāyo samūhoti **sakkāyo**, upādānakkhandhā. **Tathā**ti tassa bhāvabhūtena paṭikūlatādippakārena. **Sabbamaññanā**ti pathavī-ādike

sarūpāvadhāraṇādivibhāgabhinne visaye pavattiyā anekavihitā sabbā taṇhāmaññanā.

Jegucchoti jigucchanīyo. Tenassa asubhājaññaduggandhapāṭikūlabhāvaṃ dasseti. **bhiduroti** khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvo. Tenassa anicca-addhuvakhayavayapabhaṅgurasabhāvaṃ dasseti. **Ayanti** sakkāyo. **Dukkhoti** na sukho. Tenassa kicchakasirābādhadukkhavuttitaṃ dasseti. **Apariṇāyakoti** pariṇāyakarāhito. Tenassa attasuñña-asāravuttitaṃ dasseti. **Tanti** sakkāyaṃ. **Paccanīkatoti** sabhāvapaṭipakkhato, subhaniccasukha-attāditoti attho. **Gaṇhanti** gaṇhanto, tattha subhādigāhavasena abhinivisantoti attho.

Idāni tissopi maññanā upamāhi vibhāvetuṃ “**subhato**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha yathā mahāpariḷāhe vipulānatthāvahe ca aggimhi salabhassa patanaṃ subhasukhasaññāya, evaṃ tādise sakkāye salabhassa taṇhāmaññanāti imamatthaṃ dasseti “**subhato -pa- taṇhāya maññanā**”ti iminā.

Gūthādī kīṭako gūtharāsīm laddhā asampannepi tasmīm sampannākāraṃ pavattayamāno attānaṃ ukkaṃseti, evamanekādīnave ekantabhedini sakkāye niccasaññaṃ upaṭṭhapetvā sampattimadena tattha bālo mānaṃ jappetīti imamatthamāha “**niccasaññaṃ -pa- mānena maññanā**”ti.

Yathā bālo muddhadhātuko sammūlho koci ādāse attano paṭibimbaṃ disvā “ayaṃ maññe ādāsasāmiko, yadi ahamimaṃ gahetvā tiṭṭheyyaṃ, anattampi me kareyyā”ti chaḍḍetvā palāyanto tattha avijjamānameva kiñci vijjamānaṃ katvā gaṇhi, tathūpamo ayaṃ bālo sakkāye attattaniyagāhaṃ gaṇhantoti imamatthaṃ dīpeti “**attā -pa- diṭṭhiyā hoti maññanā**”ti iminā.

Sukhumaṃ mārabandhanaṃ vepacittibandhanatopi sukhumatarattā. Tenāha bagavā “aho sukhumataṃ kho bhikkhave mārabandhanan”ti.

Bahunti ativiya, anekakkhattuṃ vā. **Vipphandamānopi sakkāyaṃ nātivattati** saṃsāraṃ nātivatthanato. Yathāha “ye te bhikkhave samaṇā sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññāpentī, te sakkāyaṃyeva anuparidhāvanti seyyathāpi sā gaddulabandhano”ti-ādi. Yathā hi

sattasupi ucchedavikappesu saṃsāranāyikānaṃ taṇhādiṭṭhīnaṃ pahānaṃ sambhavati, evaṃ sassatavikappesupīti kathañci pana diṭṭhigatikassa bhavavippamokkho. Tena vuttaṃ “sakkāyaṃ nātivattatī”ti.

Sa’soti so eso puthujjano. **Niccanti** sabbakālaṃ.

Tanti tasmā sakkāyamallīnassa¹ jātiyādīnāmanativattanato. **Asātatoti** dukkhato.

Passaṃ evamimanti asubhāniccadukkhānattasabhāvaṃ taṃ sakkāyaṃ vuttappakārena yathābhūtavipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya passanto. **Pahāyāti** samucchedavasena sabbā maññanāyo pajahitvā. **Sabbadukkhā pamuccatīti** sakalasmāpi vaṭṭadukkhato pamuccatīti.

Ekattavārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sekkhavārādutiyanayavaṇṇanā

7. Adhippetassa atthassa aniyamtvā vacanaṃ **uddeso**, niyamtvā vacanaṃ **niddesoti** āha “**yoti uddesavacanaṃ, soti niddesavacanaṃ**”ti. **Sampiṇḍanatthoti** samuccayattho. Sampiṇḍanañca sabhāgatāvasena hotīti āha “**ārammaṇasabhāgenā**”ti, ārammaṇassa sabhāgatāya sadisatāyāti attho. **Sekkhāṃ dasseti** sāmāññajotanāya visese avaṭṭhānato, sekkhavisayattā ca tassa vacanassa.

Kenatṭhenati yasmā ñāṇena araṇīyato attho sabhāvo, tasmā kenatṭhena kena sabhāvena kena lakkhaṇena sekkho nāma hotīti attho. Yasmā pana sekkhadhammādhigamena puggale sekkhavohārappavatti, tasmā “**sekkhadhammapaṭilābhato sekkho**”ti vuttaṃ. **Sekkhadhammā** nāma catūsu maggesu, heṭṭhimesu ca tīsu phalesu sammādiṭṭhi-ādayo. Tenāha “**sekkhāya sammādiṭṭhiyā -pa-**. **Ettāvata kho bhikkhu sekkho hotī**”ti. Evaṃ abhidhammapariyāyena sekkhalakkhaṇaṃ

1. Sakkāyamallīnassa (?)

dassetvā idāni suttantikapariyāyenapi taṃ dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sikkhatī**ti iminā sikkhāttayasamaṅgī apariniṭṭhitasikkho sekkhoti dasseti. Tenāha “**sikkhatī**”ti-ādi. Sikkhāhi nīccasamāyogadīpanattham cettha “sikkhati sikkhatī”ti āmedītavacanam. Atha vā sikkhanam sikkhā, sā etassa sīlanti **sekkho**. So hi apariyositasikkhattā tadadhimuttattā ca ekantena sikkhanasīlo, na asekkho viya pariniṭṭhitasikkho tattha paṭippassaddhussukko, nāpi vissatṭhasikkho pacurajano viya tattha anadhimutto. Atha vā ariyāya jātiyā tīsu sikkhāsu jāto tattha vā bhavoti **sekkho**. Atha vā ikkhati etāyāti ikkhā, maggaphalasammādiṭṭhi. Saha ikkhāyāti **sekkho**.

Anulomapaṭipadāya paripūrakārīti yā sā sīlādikā vipassanantā dukkhanīrodhagāminiyā lokuttarāya paṭipadāya anulomanato anulomapaṭipadā, tassā sampādanena paripūrakārīti. Idāni taṃ paṭipadam puggalādhīṭṭhānena dassetuṃ “**sīlasampanno**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sīlasampannoti** pātimokkhasamvarasīlena samannāgato, paripuṇṇapātimokkhasīlo vā. Pātimokkhasīlam hi idha “sīlan”ti adhippetam padhānabhāvato. Rūpādi-ārammaṇesu abhijjhādīnam pavattinivāraṇasaṅkhātena manacchaṭṭhānam indriyānam pidhānena **indriyesu guttadvāro**. Pariyesanādivasena bhojane pamāṇajānanena **bhojane mattaññū**. Vigatathinamiddho hutvā rattindivam kammaṭṭhānamanasikāre yuttatāya **jāgariyānuyogamanuyutto**. Katham pana jāgariyānuyogo hotīti taṃ dassetuṃ “**pubbarattā -pa- viharatī**”ti vuttaṃ. Yathāha “kathaṇca pubbarattāpararattam jāgariyānuyogamanuyutto hoti? Idha bhikkhu divasam caṅkamaena nisajjāya āvaraṇīyehi cittam parisodheti, rattiya paṭhamam yāmam caṅkamaena -pa- sodheti, evam kho bhikkhu pubbarattāpararattam jāgariyānuyogamanuyutto hoti”ti¹. **Imasmim panattheti** “maññati, na maññatī”ti ca vattabbabhāvasaṅkhāte atthe. **No puthujjano adhippeto** “appattamānaso, anuttaram yogakkhemam patthayamāno”ti ca vuttattā.

Sampayuttattā manasi bhavoti rāgo mānaso, mano eva mānasanti katvā cittam **mānasam**, anavasesato mānam sīyati samucchindatīti

1. Abhi 2. 258 piṭṭhe.

aggamaggo **mānasam**, tannibhattatā pana arahattassa mānasatā daṭṭhabbā.
Janesutāti jane sakalasattaloke vissuta, patthaṭayasāti attho.

Natthi ito uttaranti **anuttaram**. Tam pana sabbasetṭham hontam ekantato sadisarahitameva hoti, tasmā vuttam “**anuttaranti setṭham, asadisanti attho**”ti. **Patthayamānassāti** taṇhāyantassa. **Pajappitānīti** mānajappanāni. Yasmim hi vatthusmim taṇhāyanā patthayamānamaññanā sambhavati, tasmim yeva “seyyohamasmī”ti-ādīni pajappitāni sambhavantīti adhippāyo. **Pavedhitanti** parivāsitaṃ. **Pakappitesūti** taṇhādiṭṭhikappehi parikappitesu ārammaṇesu. **Sotanti** kilesasotaṃ. Tasmim hi chinne itarasotaṃ chinnamevāti. **Viddhastanti** vināsitaṃ. Tañca kho lomahaṃsamattampi asesetvāti dassento āha “**vināḷikatan**”ti, vigatāvasesam katanti attho. Adhimuttiyā idhādhippetapattanaṃ pākaṭā hotīti “**tanninno**”ti-ādi vuttam, na pana kusalacchandassa adhimuttibhāvato. **Adhimuccantoti** okappento.

Sabbākāraviparītāyāti “subham sukham niccan”ti-ādīnam sabbesam attanā gahetabbākārānam vasena tabbiparītāya, anavasesato dhammasabhāvaviparītākāragāhinyāti attho. **Abhivisiṭṭhena ñāṇenāti** asampajānanamicchājānanāni viya na dhammasabhāvaṃ appatvā nāpi atikkamitvā, atha kho avirajjhivā dhammasabhāvassa abhimukhabhāvappattiyā abhivisiṭṭhena ñāṇena, ñātapariññādhiṭṭhānāya tīraṇapariññāya pahānapariññekadesena cāti attho. Tenāha “**pathavīti -pa-vuttam hoti**”ti. **Pathavībhāvanti** pathaviyaṃ abhiññeyyabhāvaṃ. Lakkhaṇapathavī hi idhādhippetā, pariññeyyabhāvo panassā “**aniccātipī**”ti-ādīnā gahitoti. **Abhiññatvāti** ñātātīraṇapahānapariññāhi hetṭhimamaggañāṇehi ca abhijānitvā. **Māmaññīti** appahīnānaṃ maññanānaṃ vasena māti maññatīti mā, pahīnānaṃ pana vasena na maññatīti amaññī, mā ca so amaññī ca māmaññīti evamettha padavibhāgato attho veditabbo. Tattha yena bhāgena amaññī, tena maññīti na vattabbo. Yena pana bhāgena maññī, tena amaññīti na vattabboti evaṃ paṭikkhepappadhānaṃ atthaṃ dassetuṃ aṭṭhakathāyaṃ “**maññī ca na maññī ca na vattabbo**”ti vuttam. Paṭikkhepappadhānatā

cettha labbhamānānampi maññanānaṃ dubbalabhāvato veditabbā. Tenevāha **“itarā pana tanubhāvaṃ gatā”**ti. Māti ca nipātapadametaṃ, anekatthā ca nipātāti adhippāyena **“etasmiñhi atthe imaṃ padaṃ nipātetvā vuttaṃ”**ti vuttaṃ. Nipātetvāti ca pakati-ādivibhāganiddhāraṇe anumānanayaṃ muñcitvā yathāvutte atthe paccakkhatova dassetvāti attho. **Puthujjano viyāhi** etenassa uparimaggavajjhataṇhāmānavasena maññanā na paṭikkhittāti dīpeti.

Atha vā **mā maññīti** parikappakiriyāpaṭikkhepavacanametaṃ **“mā randhayuṃ, mā jīrī”**ti-ādīsu viya, na maññeyyāti vuttaṃ hoti. Yathā hi puthujjano sabbaso appahīnamaññanattā **“maññati”**cceva vattabbo, yathā ca khīṇāsavo sabbaso pahīnamaññanattā na maññati eva, na evaṃ sekkho. Tassa hi ekaccā maññanā pahīnā, ekaccā appahīnā, tasmā ubhayabhāvato ubhayathāpi na vattabbo. Nanu ca ubhayabhāvato ubhayathāpi vattabboti? Na. Yā hi appahīnā, tāpissa tanubhāvaṃ gatāti tāhipi so na maññeyya vibhūtatārāya maññanāya abhāvato, pageva itarāhi. Tenāha bhagavā **“mā maññīti”**ti. Tena vuttaṃ **“mā maññīti parikappakiriyāpaṭikkhepavacanametaṃ ‘mā randhayuṃ, mā jīrī’**ti-ādīsu viya, na maññeyyāti vuttaṃ hoti”ti. Ayañcassa amaññanā vatthuno pariññeyyattā, na asekkhassa viya pariññātattā. Yaṃ hi ekantato pari jānitabbaṃ pari jānituṃ sakkā, na tattha tabbidhure viya puthujjanassa maññanā sambhavanti. Tenāha **“pariññeyyaṃ tassāti vadāmi”**ti.

Okkantaniyāmattāti anupaviṭṭhasammattaniyāmattā, otiṇṇamaggasotattāti attho. **Sambodhiparāyaṇattāti** uparimaggasambodhipaṭisaraṇattā, tadadhigamāya ninnapoṇapabbhārabhāvatoti attho. Ubhayenapi tassa avassambhāvinī sesapariññāti dasseti. **Pariññeyyanti** pari jānitabbabhāvena ṭhitā, pariññātuṃ vā sakkuṇeyyaṃ. Tappaṭipakkkhato **apariññeyyaṃ. Puthujjanassa viyāti** etena idhādhippetaputhujjanassa pariññeyyabhāvāsāṅkā eva natthi anadhikāratoti dasseti. **“Mā bhinandī”**ti etthāpi imināva nayena attho veditabbo.

Sekkhavāradutiyanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Khīṇāsavavāratatiyādinayavaṇṇanā

8. **Sabhāgo** diṭṭhasaccatādisāmañña. Ārakā kilesehi arahanti padassa niruttinayena atthaṃ vatvā taṃ pāḷiyā samānento “**vuttañcetan**”ti-ādimāha. Tattha **pāpakā**ti lāmakatṭhena duggatisampāpanatṭhena ca pāpakā, sāvajjaṭṭhena akosallasambhūtatṭhena **ca akusalā**, saṃkilesaṃ arahanti, tattha vā niyuttāti **saṃkilesikā**, punabbhavassa karaṇasīlā, punabbhavaphalaṃ arahantīti vā **ponobhavikā**, saha darathena pariḷāhena pavattantīti **sadarā**, dukkho kaṭuko, dukkhamo vā vipāko etesanti **dukkhavipākā**, anāgate jātiyā ceva jarāmarañānañca vaḍḍhanena **jātijarāmaṇiyyā**ti evametesam padānaṃ attho veditabbo. Kāmañcāyaṃ suttantavaṇṇanā, abhidhammanayo pana nippariyāyoti tena dassento “**cattāro āsavā**”ti-ādimāha. **Samucchinna paṭippassaddhā**ti na kevalaṃ samucchinna eva, atha kho paṭippassaddhāpīti maggakiccena sadisaṃ phalakiccampi niddhāreti.

Sīlavisodhanādinā garūnaṃ paṭipattiyā anukaraṇaṃ **garusaṃvāso**. Ariyamaggapaṭipatti eva **ariyamaggasaṃvāso**. **Dasa ariyāvāsā** nāma pañcaṅgavippahīnatādayo. Ye sandhāya vuttaṃ—

“Dasayime bhikkhave ariyāvāsā ye ariyā āvasimsu vā āvasanti vā āvasissanti vā. Katame dasa? Idha bhikkhave bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti chaḷaṅgasamannāgato, ekārakkho, caturāpasseno, panuṇṇapaccekasacco, samavayasaṭṭhesano, anāvilasaṅkappo, passaddhakāyasaṅkhāro, suvimuttacitto, suvimuttapañño. Ime kho bhikkhave dasa ariyāvāsā”ti¹.

Vussatīti vā vusitaṃ, ariyamaggo, ariyaphalañca, taṃ etassa atthīti atisayavacanicchāvasena arahā “**vusitavā**”ti vutto. **Karaṇiyan**ti pariññāpahānabhāvanāsacchikiriyamāha. Taṃ pana yasmā catūhi maggehi catūsu saccesu kattabbattā soḷasa vidhanti veditabbaṃ. Tenāha “**catūhi**

1. Am 3. 279 piṭṭhe.

maggehi karaṇīyan”ti. **Sammā vimuttassā**ti aggamaggaphalapaññāhi samucchedaṭṭhappassaddhīnaṃ vasena suṭṭhu vimuttassa. **Santacittassā**ti tato eva sabbakilesadarathapariḷāhānaṃ vūpasantacittassa. Bhinnakilesassa khīṇāsavassa **bhikkhuno**. **Katassa** pariññādikiccassa **paṭicayo** puna karaṇaṃ **natthi**, tato **eva karaṇīyaṃ na vijjati** na upalabbhati.

Bhārāti osīdāpanaṭṭhena bhārā viyāti bhārā. Vuttaṃ hi “bhārā have pañcakkhandhā”ti-ādi¹. Attano yonisomanasikārā yattanti **attupanibandhaṃ**, sasantānapariyāpannattā attānaṃ **avijahanaṃ**. Tayidaṃ yadipi sabbasmim anavajjadharme sambhavati, akuppasabhāvāparihānadhammesu pana aggabhūte arahatte sātisaṃsaṃ, netaresūti dassento āha “**attano paramatthaṭṭhena cā**”ti, uttamaṭṭhabhāvenāti attho.

Suttantaṇaṃ nāma pariyāyanayoti nipariyāyanayena saṃyojanāni dassento “**bhavarāga-issāmacchariyasaṃyojanan**”ti āha, na pana “rūparāga”ti-ādinaṃ. **Bhavesu saṃyojantī**ti kilesakammavipākavaṭṭānaṃ paccayo hutvā nissarituṃ appadānavasena bandhanti. Satipi hi aññesaṃ tappaccayabhāve na vinā saṃyojanāni tesāṃ tappaccayabhāvo atthi, orambhāgiya-uddhambhāgiyasaṅgahitehi ca tehi taṃtaṃbhavanibbattakakammaniyaṃ bhavaniyaṃ ca hoti, na ca upacchinnaṃsaṃyojanassa katānipi kammāni bhavaṃ nibbattentīti tesāṃeva saṃyojanaṭṭho daṭṭhabbo.

Sammā aññāyāti ājānaṃabhūtāya aggamaggapaññāya sammā yathābhūtaṃ dukkhādisu yo yathā jānitaṃ, taṃ tathā jānitvā. **Cittavimutti** sabbassa cittasaṃkilesassa vissaggo. **Nibbānādhimutti** nibbāne adhimuccanaṃ tattha ninnapoṇapabbhārātā. **Tanti** pathavī-ādikaṃ. **Pariññātaṃ**, na puthujjanaṃsa viya aparīññātaṃ, sekkhassa viya pariññeyyaṃ vā. **Tasmāti** pariññātattā.

Catutthapañcamachaṭṭhavārā tattha tattha kilesanibbānakittanavasena pavattattā **nibbānavārā** nāma. Tattha pathavī-ādīnaṃ pariññātattā amaññanā, sā pana pariññā rāgādīnaṃ khayena siddhāti imassa atthassa dīpanavasena pāḷi pavattāti dassento “**pariññātaṃ tassāti sabbapadehi yojetvā**

1. Saṃ 2. 22 piṭṭhe.

puna khayā rāgassa vītarāgattāti yojetabbaṃ. Esa nayo itaresū”ti āha. Tattha itaresūti pañcamachaṭṭhavāresu. Yadi evaṃ kasmā pāḷi evaṃ na dissatīti āha “desanā pana ekattha vuttaṃ sabbattha vuttameva hotīti saṃkhittā”ti.

Na khayā rāgassa vītarāgo sabbaso appahīnarāgattā. Vikkhambhitarāgo hi soti. **Bāhirakaggahaṇaṃ** cettha tathābhāvasseva tesu labbhanato, na tesu eva tathābhāvassa labbhanato. Idāni yā sā “pariññātaṃ tassā”ti sabbapadehi yojanā vuttā, taṃ vināpi nibbānavāra-atthayojanaṃ dassetuṃ “**yathā cā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **maññānaṃ na maññatīti** maññanā nappavattatīti attho. Maññanāya maññitabbattepi tassā vatthu-antogadhattāti evametta attho daṭṭhabbo.

Yadipi pariññātapadaṃ aggahetvā nibbānavāradesanā pavattā, evampi “khayā”ti-ādipadehi pariññāsiddhi eva pakāsiyatīti ko tesam visesoti codanaṃ sandhāyāha “**ettha cā**”ti-ādi. **Maggabhāvanāpāripūridassanattamaṃ vutto**, maggakiccantā hi pariññāyoti adhippāyo. **Itare -pa- veditabbā** vītarāgādikittanatoti. **Dvīhi vā kāraṇehīti** yathāvuttakāraṇadvayena. **Assāti** khīṇāsavassa. **Ayaṃ visesoti** idāni vuccamāno viseso. Yadipi khīṇāsavo ekantena vītarāgo vītadoso vītamoho eva ca hoti, yāya pana pubbabhāgapāṭipadāya vītarāgatādayo savisesāti vattabbataṃ labhanti, taṃ dassento “**tīsu hī**”ti-ādimāha. “Ratto atthaṃ na jānātī”ti-ādinā¹ rāge ādinavaṃ passato “rāgo ca nāma sukhābhisaṅgena uppajjati, sukhaṅca vipariṇāmato dukkhaṃ, pageva itaraṃ”ti sahetuke rāge ādinavadassanaṃ dukkhānupassanāya nimittaṃ, dukkhānupassanā ca paṇidhiyā paṭipakkhabhāvato appaṇihitavimokkhaṃ paripūretīti āha “**rāge -pa- vītarāgo hotī**”ti. Tathā “duṭṭho atthaṃ na jānātī”ti-ādinā² dose ādinavaṃ passato “doso ca nāma dukkhaṃ paṭicca uppajjati, taṅca ubhayaṃ anavaṭṭhitaṃ ittaraṃ pabhaṅgū”ti sahetuke dose ādinavadassanaṃ aniccānupassanāya nimittaṃ, aniccānupassanā ca niccanimittādīnaṃ paṭipakkhabhāvato animittavimokkhaṃ paripūretīti āha “**dose -pa- hotī**”ti. Tathā

1. Khu 10. 12, 32 piṭṭhe.

2. Khu 1. 252 piṭṭhe.

“mūḷho atthaṃ na jānāti”ti-ādinā¹ mohe ādinavaṃ passato “moho nāma yathāsabhāvaggahaṇassa paribbhamanto”ti mohassa vikkhambhanaṃ anattānupassanāya nimittāṃ, anattānupassanāya ca attābhīnivesassa paṭipakkhabhāvato suññataṃ vimokkhaṃ paripūretīti āha “**mohe -pa-vītamoho hotī**”ti.

Evam santeti yadi vītarāgatādayo vimokkhavibhāgena vuttā, evaṃ sante. **Tasmāti** yasmā vimokkhamukhavimokkhānaṃ vasena niyametvā na vuttaṃ, tasmā. Yaṃ kiñci arahato sambhavantāṃ vibhajitvā vuccatīti vārattayadesanā katāti imamatthaṃ dasseti “**yaṃ arahato**”ti-ādinā.

Evaṃ vimuttivibhāgena khīṇāsavassa vibhāgaṃ vārattayadesanānibandhanaṃ dassetvā idāni avibhāgenapi tattha pariññāvisayassa anusayavisayassa ca vibhāgaṃ tassa nibandhanaṃ dassento “**avisesenā**”ti-ādimāha. Tattha upekkhāvedanā visesato saṅkhāradukkhaṃ sammohādhiṭṭhānanti vuttaṃ “**saṅkhāra -pa- moho**”ti. Sesaṃ vuttanayattā suviññeyyameva.

Khīṇāsavavāratatīyādinayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tathāgatavārasattamanayavaṇṇanā

12. Yehi² guṇaviseschi nimittabhūtehi bhagavati “tathāgato”ti ayaṃ samaññā pavattā, taṃdassanatthaṃ “**aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato**”ti-ādi vuttaṃ. Guṇanemittakāneva hi bhagavato sabbāni nāmāni. Yathāha—

“Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saṅḡeṇa mahesino.

Guṇeṇa nāmaṃuddheyyaṃ, api nāmasahassato”ti³.

Tathā āgatoti ettha ākāraṇiyamanavasena opammasampaṭipādanattho **tathā-saddo**. Sāmaññajotanā hi visese avatīṭṭhatīti paṭipādagamanattho **āgata-saddo**, na ñāṇagamanattho “tathalakkhaṇaṃ

1. Khu 1. 252 piṭṭhe.

2. Sī-Tī Abhinava 1. 246; Am-Tī 1. 125 piṭṭhādīsopi passitabbaṃ.

3. Abhi-Tī 1. 420; Udāna-Tī 306; Paṭisaṃ-Tī 1. 277; Netti-Tī 119 piṭṭhesu.

āgato”ti-ādīsu¹ viya, nāpi kāyagamanādi-attho “āgato kho mahāsamaṇo, māgadhānaṃ giribbajan”ti-ādīsu² viya. Tattha yadākāranīyamanavasena opammasamapaṭipādanattho tathā-saddo, taṃ karuṇāppadhānattā mahākaruṇāmukhena purimabuddhānaṃ āgamanapaṭipadaṃ udāharaṇavasena sāmāññato dassento yaṃtaṃsaddānaṃ ekantasambandhabhāvato “**yathā sabbaloke -pa- āgatā**”ti sādharmaṇato vatvā puna taṃ paṭipadaṃ **mahāpadānasuttā**dīsu³ sambahulaniddesena supākaṭṭhaṃ āsannānaṃ vipassī-ādīnaṃ channaṃ sammāsambuddhānaṃ vasena dassento “**yathā vipassībhagavā**”ti-ādīmāha. Tattha **yena abhinīhārenā**ti manussattaliṅgasampattihetusatthāradassanapabbajjā-abhiññādiguṇasampatti-adhikārachandānaṃ vasena aṭṭhaṅgasamannāgatena kāyapaṇidhāna mahāpaṇidhānena. Sabbesaṃ hi sammāsambuddhānaṃ kāyapaṇidhānaṃ imināva nīhārena samijjhatīti.

Evam mahābhinihāravasena “Tathāgato”ti padassa atthaṃ vatvā idāni pāramipūraṇavasena dassetuṃ “**atha vā yathā vipassī bhagavā -pa- yathā Kassapo bhagavā dānapāramiṃ pūretvā**”ti-ādi vuttaṃ. Imasmiṃ pana tṭhāne suttantikānaṃ mahābodhiyānapaṭipadāya kosallajananatthaṃ pāramikathā vattabbā, sā pana sabbākārasampannā **cariyāpiṭakavaṇṇanāya**⁴ vitthārato niddiṭṭhā, tasmā atthikehi tattha vuttanayeneva veditabbā. Yathā pana pubbe vipassī-ādayo sammāsambuddhā abhinīhārasampattiyaṃ paṭiṭṭhāya suvisuddhāya paṭipadāya anavasesato sammadeva sabbā pāramiyo paripūresuṃ, evaṃ amhākampi bhagavā paripūresīti imamattaṃ sandhāyāha “**samattimsapāramiyo pūretvā**”ti. Satipi aṅgapariccāgādīnaṃ dānapāramibhāve pariccāgavisesabhāvadassanattathānceva sudukkarabhāvadassanattathānceva “**pañca mahāpariccāge**”ti visuṃ gahaṇaṃ, tatoyeva ca aṅgapariccāgato visuṃ nayanapariccāgaggahaṇampi kataṃ, pariggahapariccāgabhāvasāmāññepi dhanarajjapariccāgato puttadārapariccāgaggahaṇaṃ kataṃ.

Gatapaccāgatikavattapūraṇādikāya pubbabhāgapaṭipadāya saddhim abhiññāsamāpattinipphādanāṃ **pubbayogo**, dānādīsuyeva sātisayapaṭipattinipphādanāṃ

1. Dī-Ṭṭha 1. 59; Ma-Ṭṭha 1. 47, 50; Saṃ-Ṭṭha 2. 265; Am-Ṭṭha 1. 80, 83; Udāna-Ṭṭha 112, 113; Itivuttaka-Ṭṭha 111, 112; Theragāthā-Ṭṭha 1. 42; Buddhavaṃsa-Ṭṭha 18. 19; Mahāniddesa-Ṭṭha 153, 155 piṭṭhesu.

2. Vi 3. 55 piṭṭhe.

3. Dī 2. 2 piṭṭhe.

4. Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 269 piṭṭhe.

pubbacariyā, sā cariyāpiṭakasaṅgahitā. Abhinīhāro **pubbayogo**, dānādipaṭipatti, kāyavivekavasena ekacariyā vā **pubbacariyā**ti keci. Dānādīnañceva appicchatādīnañca saṃsāranibbānesu ādīnavānisaṃsānañca vibhāvanavasena sattānaṃ bodhittaye paṭiṭṭhāpanaparipācanavasena ca pavattā kathā **dhammakkhānaṃ**, nātīnaṃ atthacariyā **ñātattthacariyā**, sāpi karuṇāya vaseneva¹. **Ādi**-saddena lokatthacariyādayo saṅgaṇhāti. Kammassakataññāvasena, anavajjakammāyatanasippāyatanavijjāṭṭhānaparicayavasena, khandhāyatanādiparicayavasena, lakkhaṇattayātīraṇavasena ca **ñāṇacāro buddhicariyā**, sā pana atthato paññāpāramīyeva, **ñāṇasambhāradassanattthaṃ** visuṃ gahaṇaṃ. **Koṭṭi**ti pariyanto, ukkaṃsoti attho.

Cattāro satipaṭṭhāne bhāvetvā brūhetvāti sambandho. Tattha **bhāvetvāti** uppādetvā. **Brūhetvāti** vadḍhetvā. **Satipaṭṭhānā**diggahaṇena āgamanapaṭipadaṃ matthakaṃ pāpetvā dasseti. Vipassanāsahagatā eva vā **satipaṭṭhānā**dayo daṭṭhabbā. Ettha ca “yena abhinīhārenā”ti-ādinā āgamanapaṭipadāya ādiṃ dasseti, “dānapāramī”ti-ādinā majjhaṃ, “cattāro satipaṭṭhāne”ti-ādinā pariyosānanti veditaḥḥaṃ.

Sampatijātoti muhuttajāto manussānaṃ hatthato muttamatto, na mātukucchito nikkhantamatto. Nikkhantamattaṃ hi mahāsattaṃ paṭhamāṃ brahmāno suvaṇṇajālana paṭiggaṇhiṃsu, tesaṃ hatthato cattāro mahārājāno ajinappaveṇiyā, tesaṃ hatthato manussā dukūlacumbaṭakena paṭiggaṇhiṃsu, manussānaṃ hatthato muccitvā pathaviyaṃ paṭiṭṭhitoti. **Yathāha** bhagavā mahāpadānadesanāyaṃ. **Setamhi** chatteti dibbasetacchatte.

Anudhārīyamāneti dhārīyamāne. Ettha ca chattaḡgahaṇeneva khaggādīni pañca kakudhabhaṇḡānīpi vuttānevāti daṭṭhabbaṃ.

Khaggatālavaṇṭamoraḡatthakavālabījanī-uṇḡisapaṭṭāpi hi chattaṇa saha tadā upaṭṭhitā ahesuṃ, chattaḡādīniyeva ca tadā paññāyīṃsu, na chattaḡdiggāhaka.

Sabbā ca disāti dasapi disā. Nayidaṃ sabbadisāviloḡanaṃ sattaḡpadavītiḡaruttarakālaṃ daṭṭhabbaṃ. Mahāsatto hi manussānaṃ hatthato muccitvā

1. Karuṇāyanavaseneva (Ka)

puratthimadisam olokesi. Tattha devamanussā gandhamālādīhi pūjayamānā
 “mahāpurisa idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro”ti āhaṃsu. Evaṃ
 catasso disā, catasso anudisā, heṭṭhā, uparīti sabbā disā anuviloketvā
 sabbattha attanā sadisam adisvā “ayaṃ uttarā disā”ti tattha
 sattapadavītiḥārena agamāsi. **Āsabhinti** uttamaṃ. **Aggoti** sabbapaṭṭhamo.
Jeṭṭho seṭṭhoti ca tasseva vevacanaṃ. **Ayamantimā jāti, natthi dāni**
punabbhavoti imasmiṃ attabhāve pattabbaṃ arahattaṃ byākāsi.

Anekesam visesādhigamānaṃ pubbanimittabhāvenāti
 samkhittenavuttamattham **“yañhī”**ti-ādinā vitthārato dasseti. Tattha **etthāti**—

“Anekaśakhaṇca saḥassamaṇḍalam,
 Chattaṃ marū dhārayumantalikkhe.
 Suvaṇṇadaṇḍā vītipatanti cāmarā,
 Na dissare cāmarachattagāhakā”ti¹—

imissā gāthāya. Sabbaññutaññānameva sabbattha appaṭihatacārātāya
 anāvaraṇaṇṇanti āha **“sabbaññutānāvaraṇaṇṇapaṭilobhassā”**ti. **Tathā ayaṃ**
bhagavāpi gato -pa- pubbanimittabhāvenāti etena abhijātiyaṃ
 dhammatāvasena uppajjanakavisesā sabbabodhisattānaṃ sādharmaṇāti dasseti.
 Pāramitānissandā hi teti.

Vikkamīti agamāsi. **Marūti** devā. **Samāti** vilokanasamatāya samā
 sadisiyo. Mahāpuriso hi yathā ekaṃ disaṃ vilokesi, evaṃ sesadisāpi, na
 katthaci vilokane vibandho tassa ahoṣīti. **Samāti** vā viloketuṃ² yuttā,
 visamarahitāti attho. Na hi tadā bodhisattassa virūpabībhacchavisamarūpāni
 viloketuṃ ayuttāni disāsu upaṭṭhahantīti.

Evaṃ “tathā gato”ti kāyagamaṇaṭṭhena gata-saddena tathāgata-saddaṃ
 niddisitvā idāni ñāṇagamaṇaṭṭhena taṃ dassetuṃ **“atha vā”**ti-ādimāha.
 Tattha **nekkhammenāti** alobhappadhānena kusalacittuppādena. Kusalā

1. Khu 1. 386 piṭṭhe Suttanipāte.

2. Samāti vā sadisiyo (Ka)

hi dhammā idha nekkhammaṃ, na pabbajjādayo, “paṭhamajjhānaṃ”¹ ca vadanti. **Pahāyāti** pajahitvā. **Gato** adhigato, paṭipanno uttarivisesanti attho. **Pahāyāti** vā pahānahetu, pahānalakkhaṇaṃ vā. Hetulakkhaṇattho hi ayaṃ pahāya-saddo. Kāmacchandādippahānahetukaṃ “gato”² ti hettha vuttaṃ gamanaṃ avabodho, paṭipatti eva vā kāmacchandādippahānena ca lakkhīyatīti. Esa nayo **padāletvāti**-ādīsupi. **Abyāpādenāti** mettāya. **Ālokasaññāyāti** vibhūtaṃ katvā manasikaraṇena³ upaṭṭhita-ālokasaññānena. **Avikkhepenāti** samādhinā. **Dhammavavatthānenāti** kusalādidhammānaṃ yāthāvanicchayena. “Sappaccayanāmarūpavavatthānenā”⁴ tipī vadanti.

Evam kāmacchandādinīvaraṇappahānena “abhijjhaṃ loke pahāyā”⁵ ti-ādīna³ vuttāya paṭhamajjhānassa pubbabhāgaṭṭhāpādaya bhagavato tathāgatabhāvaṃ dassetvā idāni saha upāyena aṭṭhahi samāpattīhi aṭṭhārasahi ca mahāvīpassanāhi taṃ dassetuṃ “**ñāṇena**”⁶ ti-ādīmāha. Nāmarūpapariggahakaṃkhāvitaraṇānaṃ hi vinibandhabhūtaṃ mohassa dūrīkaraṇena nītaparīññāyaṃ ṭhitassa aniccasaññādayo sijjhanti, tathā jhānasamāpattīsu abhiratinimittena pāmojjena. Tattha “anabhiratiyā vinoditāya jhānādīnaṃ samadhigamo”⁷ ti samāpattivīpassanānaṃ arativinodana-avijjāpadālānādīni upāyo, uppaṭṭipāṭiniddeso pana nīvaraṇasabhāvāya avijjāya heṭṭhā nīvaraṇesupi saṅghadassanattanti daṭṭhabbaṃ. Samāpattivihārappavesavibandhanena nīvaraṇāni kavāṭasādisānīti āha “**nīvaraṇakavāṭaṃ ugghāṭetvā**”⁸ ti. “Rattim anuvitakketvā anuvicāretvā divā kammante payojetī”⁹ ti⁴ vuttaṭṭhāne vitakkavicārā dhūmāyanāti adhippetāti āha “**vitakkavicārādhūman**”¹⁰ ti. Kiñcāpi paṭhamajjhānupacāreyeva dukkhaṃ, catutthajjhānupacāre ca sukhaṃ pahīyati, atisayappahānaṃ pana sandhāyāha “**catutthajjhānena sukhadukkhaṃ pahāyā**”¹¹ ti.

Aniccassa, aniccanti ca anupassanā **aniccānupassanā**, tebhūmakadhammānaṃ aniccataṃ gahetvā pavattāya vipassanāyetaṃ nāmaṃ. **Niccasaññanti** saṅkhatadhammesu “niccā sassatā”¹² ti evaṃpavattamicchāsaññaṃ. Saññāsīsena

1. Paṭhamajjhānenāti (Sī-Ṭī Abhinava 1. 307; Am-Ṭī 1. 128 piṭṭhesu.)

2. Manasikārena (Sī-Ṭī Abhinava 1. 307 piṭṭhe.)

3. Abhi 2. 253 piṭṭhe.

4. Ma 1. 197 piṭṭhe.

diṭṭhicittānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Esa nayo ito paresupi.
Nibbidānupassanāyāti saṅkhāresu nibbijjanākārena pavattāya anupassanāya.
Nandinti sappītikataṇhaṃ. **Virāgānupassanāyāti** saṅkhāresu virajjanākārena
pavattāya anupassanāya. **Nirodhānupassanāyāti** saṅkhārānaṃ nirodhassa
anupassanāya. Yathā vā saṅkhārā nirujjhantiyeva, āyatim punabbhavavasena
na uppajjanti, evaṃ anupassanā **nirodhānupassanā**. Tenevāha
“nirodhānupassanāya nirodheti, no samudeti”ti. Muccitukamyatā hi ayaṃ
balappattāti. Paṭinissajjanākārena pavattā anupassanā
paṭinissaggānupassanā. Paṭisaṅkhāsantiṭṭhanā hi ayaṃ. **Ādānanti**
niccādivasena gahaṇaṃ. Santatisamūhakiccārammaṇānaṃ vasena
ekattaggahaṇaṃ **ghanasaññā**. **Āyūhanaṃ** abhisāṅkharaṇaṃ.
Avatthāvisesāpatti **vipariṇāmo**. **Dhuvasaññanti** thirabhāvaggaṇaṃ.
Nimittanti samūhādighanavasena sakiccaparicchedaṭṭāya ca saṅkhārānaṃ
saviggaḥaggahaṇaṃ. **Paṇidhinti** rāgādipaṇidhim. Sā panatthato taṇhāvasena
saṅkhāresu ninnatā. **Abhinivesanti** attānudiṭṭhim.

Aniccadukkādivasena sabbadhammatīraṇaṃ
adhipaññādhammavipassanā. **Sārādānābhinivesanti** asāresu
sāraggaṇavipallāsaṃ. Issarakuttādivasena loko samuppannoti abhiniveso
sammohābhiniveso. Keci pana “ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhānanti-
ādinā¹ pavattasamsayāpatti **sammohābhiniveso**”ti vadanti. Saṅkhāresu
leṇatāṇabhāvaggaṇaṃ **ālayābhiniveso**. “Ālayaratā ālayasammuditā”ti²
vacanato ālayo taṇhā, sāyeva cakkhādīsu rūpādīsu ca abhinivisanavasena
pavattiyā **ālayābhinivesoti** keci. “Evaṃvidhā saṅkhārā paṭinissajjīyanti”ti
pavattaṃ nāṇaṃ **paṭisaṅkhānupassanā**. Vaṭṭato vigatattā vivaṭṭaṃ,
nibbānaṃ, tattha ārammaṇakaraṇasaṅkhātēna anupassanena pavattiyā
vivaṭṭānupassanā, gotrabhū. **Saṃyogābhinivesanti** saṃyujjanavasena
saṅkhāresu nivisaṇaṃ. **Diṭṭhekaṭṭheti** diṭṭhiyā sahaṇātekaṭṭhe pahānekaṭṭhe
ca. **Oḷāriketi** uparimaggavajjhakilese apekkhitvā vuttaṃ, aññathā dassanena
pahātabbāpi dutiyamaggavajjhehi oḷārikāti. **Aṇusahagateti** aṇubhūte. Idaṃ
hetṭhimamaggavajjhe

1. Ma 1. 10; Saṃ 1. 265 piṭṭhesu.

2. Dī 2. 31, 32; Ma 1. 224; Ma 2. 291; Saṃ 1. 138; Vi 3. 5, 7, 8 piṭṭhesu.

apekkhitvā vuttaṃ. **Sabbakileseti** avasiṭṭhasabbakilese. Na hi paṭhamādimaggehi pahīnā kilesā puna pahīyantīti.

Kakkhaḷattam kathinabhāvo. **Paggharaṇam** dravabhāvo. Lokiyavāyuna bhastassa viya yena vāyuna taṃtaṃkalāpassa uddhumāyanam, thaddhabhāvo¹ vā, taṃ **vitthambhanam**. Vijjamānepi kalāpantarabhūtānam kalāpantarabhūtehi samphuṭṭhabhāve taṃtaṃbhūtavivittatā rūpapariyanto ākāsoṭi yesaṃ yo paricchedo, tehi so asamphuṭṭhova, aññathā bhūtānam paricchedasabhāvo na siyā byāpībhāvāpattito, abyāpitāva asamphuṭṭhatāti yasmim kalāpe bhūtānam paricchedo, tehi asamphuṭṭhabhāvo **asamphuṭṭhalakkhaṇam**. Tenāha bhagavā **ākāsadhātuniddese**² “asamphuṭṭham catūhi mahābhūtehi”ti.

Virodhipaccayasannipāte visadisuppatti **ruppanam**. Cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhadhammānam cetanāvasenetaṃ vuttaṃ “**saṅkhārānam abhisāṅkharāṇalakkhaṇam**”ti. Tathā hi **suttantabhājanīye saṅkhārakkhandhavibhaṅge**³ “cakkhusamphassajā cetanā”ti-ādinā cetanāva vibhattā. Abhisāṅkharāṇalakkhaṇā ca cetanā. Yathāha “tattha katamo puññābhisāṅkhāro? Kusalā cetanā kāmāvacarā”ti-ādi⁴. **Pharaṇam** savipphārikatā. **Assaddhiyeti** asaddhiyahetu. Nimittatthe bhummaṃ. Esa nayo **kosajjeti**-ādīsu. **Upasamalakkhaṇanti** kāyacittapariḷāhūpasamalakkhaṇam. Līnuddhaccarahite adhicitte pavattamāne pagghaniggahasampahaṃsanesu abyāvaṭatāya ajjhupekkhanaṃ **paṭisaṅkhānam** pakkhapātupacchedato.

Musāvādādīnam visarivādanādikiccatāya lūkhānam apariggāhakānam paṭipakkhabhāvato pariggāhakasabhāvā sammāvācā siniddhabhāvato sampayuttadhamme sammāvācāpaccayasubhāsītānam sotāraṇca puggalaṃ pariggaṇhātīti tassā **pariggāhalakkhaṇam** vuttaṃ. Kāyikakiriya kiñci kattabbari samuṭṭhāpeti, sayaṇca samuṭṭhahanaṃ ghaṭanaṃ hotīti sammākammantasaṅkhātāya viratiyā **samuṭṭhānalakkhaṇam** datṭhabbam. Sampayuttadhammānam vā ukkhipanaṃ **samuṭṭhāpanam** kāyikakiriya bhārukkhipanaṃ viya. Jīvamānassa sattassa, sampayuttadhammānam vā jīvitindriyappavattiyā, ājīvasseva vā suddhi **vodānam**. Sasampayuttadhammassa cittassa saṃkilesapakkhe patitum adatvā sammadeva paggaṇhanaṃ **paggaho**.

1. Thambhabhāvo (Dī-Ṭī 1. 105; Sī-Ṭī Abhinava 1. 310 piṭṭhesu.)

2. Abhi 1. 169 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 37 piṭṭhe.

4. Abhi 2. 112 piṭṭhe.

“Saṅkhārā”ti idha cetanā adhippetāti vuttaṃ **“saṅkhārānaṃ cetanālakkhaṇaṃ”**ti. **Namaṇaṃ** ārammaṇābhimukhabhāvo. **Āyatanam** pavattanaṃ. Āyatanānaṃ vasena hi āyasaṅkhātānaṃ cittacetasikānaṃ pavatti. **Taṇhāyahetulakkhaṇanti** vaṭṭassa janakahetubhāvo, maggassa pana nibbānasampāpakattanti ayametesam viseso.

Tathalakkhaṇam aviparītasabhāvo. **Ekaraso** aññamaññānativattanaṃ anūnānadhikabhāvo. **Yuganaddhā** samathavipassanāva. **Saddhāpaññā** paggahāvikkhepātipi vadanti.

Khīṇoti kilese khepatīti **khayo**, maggo. Anuppādapariyosānatāya **anuppādo**, phalaṃ. **Passaddhi** kilesavūpasamo. **Chandassāti** kattukāmatāchandassa. **Mūlalakkhaṇam** patiṭṭhābhāvo. Samuṭṭhānabhāvo **samuṭṭhānalakkhaṇam** ārammaṇapaṭipādakatāya sampayuttadhammānaṃ uppattihetutā. **Samodhanaṃ** visayādisannipātena gahetabbākāro, yā saṅgatīti vuccati. Samaṃ saha odahanti anena sampayuttadhammāti vā **samodhānaṃ**, phasso. Samosaranti sannipatanti etthāti **samosaraṇam**. Vedanāya vinā appavattamānā sampayuttadhammā vedanānubhavananimittaṃ samosaṭā viya hontīti evaṃ vuttaṃ. Gopānasīnaṃ kūṭam viya sampayuttānaṃ pāmokkhabhāvo **pamukhalakkhaṇam**. Tato, tesam vā sampayuttadhammānaṃ uttari padhānanti **tatuttari**, paññuttarā hi kusalā dhammā. **Vimuttiyāti** phalassa. Tam hi silādiguṇasārassa paramukkaṃsabhāvena **sāraṃ**. Ayaṇca lakkhaṇavibhāgo chadhātupañcajhānaṅgādivasena taṃtaṃsuttapadānusārena porāṇaṭṭhakathāyaṃ āgatanayena ca katoti daṭṭhabbāṃ. Tathā hi pubbe vuttopi koci dhammo pariyāyantarapakāsanattham puna dassito. Tato eva ca “chandamūlakā kusalā dhammā manasikārasamuṭṭhānā phassasamodhānā vedanāsamosaraṇā”ti, “paññuttarā kusalā dhammā”ti, “vimuttisāramidaṃ brahmacariyaṃ”ti, “nibbānogaḍham hi āvuso brahmacariyaṃ nibbānapariyosānaṃ”ti¹ ca suttapadānaṃ vasena **“chandassa mūlalakkhaṇaṃ”**ti-ādi vuttaṃ.

Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni aviparītasabhāvattā. **Tathāni** taṃsabhāvattā. **avitathāni** amusāsabhāvattā. **Anaññathāni** aññākārarahitattā. **Jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭhoti** jātipaccayā

sambhūtaṃ hutvā sahitassa attano paccayānurūpassa uddhaṃ āgatabhāvo, anupavattanaṭṭhoṭi attho. Atha vā sambhūtaṭṭho ca samudāgataṭṭho ca **sambhūtasamudāgataṭṭho**, na jātito jarāmaṇaṃ na hoti, na ca jātiṃ vinā aññato hotīti **jātipaccayasambhūtaṭṭho**. Itthañca jātito samudāgacchatīti **jātipaccayasamudāgataṭṭho**, yā yā jāti yathā yathā paccayo hoti, tadanurūpaṃ pātubhāvoti attho. **Avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho**ti etthāpi na avijjā saṅkhārānaṃ paccayo na hoti, na ca avijjaṃ vinā saṅkhārā uppajjanti, yā yā avijjā yesaṃ yesaṃ saṅkhārānaṃ yathā yathā paccayo hoti, yaṃ avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho paccayabhāvoti attho.

Bhagavā taṃ sabbākārato jānāti passatīti sambandho. **Tenāti** bhagavatā. Taṃ vibhajjamānanti yojetabbaṃ. **Tanti** rūpāyatanaṃ. **Itthāniṭṭhādīti ādi-**saddena majjhattaṃ saṅgaṇhāti, tathā atītānāgatapaccuppannaparitta-ajjhattabahiddhātadubhayādibhedaṃ. **Labbbhamānakapadavasenāti** “rūpāyatanaṃ diṭṭhaṃ, saddāyatanaṃ sutaṃ, gandhāyatanaṃ rasāyatanaṃ phoṭṭhabbāyatanaṃ mutaṃ, sabbaṃ rūpaṃ manasā viññātan”¹ti vacanato diṭṭhapadañca viññātapadañca rūpārammaṇe labbhati, rūpārammaṇaṃ iṭṭhaṃ aniṭṭhaṃ majjhattaṃ parittaṃ atītaṃ anāgataṃ paccuppannaṃ ajjhattaṃ bahiddhā diṭṭhaṃ viññātaṃ rūpaṃ rūpāyatanaṃ rūpadhātu vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappaṭighaṃ nīlaṃ pītakanti evamādīhi **anekehi nāmehi. Terasahi vārehīti** rūpakaṇḍe² āgate terasa niddesavāre sandhāyāha. Ekekasmim ca vāre catunnaṃ catunnaṃ vavatthāpananayānaṃ vasena “**dvepaññāsāya nayehī**”³ti āha. **Tathameva** aviparītadassitāya appaṭivattiyadesanatāya ca. “**Jānāmi abhiññāsin**”⁴ti vattamānātītakālesu ñāṇappavattidassanena anāgatepi ñāṇappavatti vuttāyevāti daṭṭhabbā. **Vidita-**saddo anāmaṭṭhakālaviseso veditabbo “diṭṭhaṃ sutaṃ mutan”⁵ti-ādīsu¹ viya. **Na upaṭṭhāsīti** attattaniyavasena na upagacchi. Yathā rūpārammaṇādayo dhammā yaṃsabhāvā yaṃpakārā ca, tathā ne passati jānāti gacchatīti **tathāgatoti** evaṃ padasambhavo veditabbo. Keci pana “niruttinayena pisodarādipakkhepena³ vā dassi-saddassa lopam, āgata-saddassa cāgamaṃ katvā **tathāgato**”⁶ti vaṇṇenti.

1. Abhi 1. 201 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 162 piṭṭhe.

3. Pāṇinī 6. 3. 109 suttaṃ.

Niddosaṭāya **anupavajjam**. Pakkhipitabbābhāvena **anūnam**.
 Apanetabbābhāvena **anadhikam**. Atthabyañjanādisampattiya
sabbākārāparipuṇṇam. No aññathāti “tathevā”ti vuttamevattham byatirekena
 sampādeti. Tena yadattham bhāsitaṃ, ekantena tadatthanipphādanato yathā
 bhāsitaṃ bhagavatā tathevāti aviparītadesanataṃ dasseti. **Gada-atthoti** etena
 tatham gadatīti **tathāgatoti** da-kārassa ta-kāro kato niruttinayenāti dasseti.

Tathā gatamassāti **tathāgato**, **gantanti** ca kāyavācāpavattīti attho. **Tathāti**
 ca vutte yaṃtaṃsaddānaṃ abyabhicārisambandhitāya yathāti ayamatto
 upaṭṭhitoyeva hoti, kāyavacīkiriyaṇaṃ aññamaññānulomena
 vacanicchāyaṃ kāyassa vācā, vācāya ca kāyo sambandhībhāvena
 upaṭṭhatīti imamattham dassento āha “**bhagavato hi**”ti-ādi. Imasmim pana
 atthe tathāvādītāya **tathāgatoti** ayampi attho siddho hoti. So pana pubbe
 pakārantarena dassitoti āha “**evam tathākāritāya tathāgato**”ti.

Tiriyam **aparimāṇasu lokadhātusūti** etena yadeke “tiriyam viya upari
 adho ca santi lokadhātuyo”ti vadanti, taṃ paṭisedheti. Desanāvilāsoyeva
desanāvilāsamayo yathā “puñṇamayam, dānamayan”ti-ādīsu.

Nipātānaṃ vācakasaddasannidhāne tadatthajotanabhāvena pavattanato
 gata-saddoyeva avagatattham atītatthaṃ vadatīti āha “**gatoti avagato**
atīto”ti.

Atha vā abhinīhārato paṭṭhāya yāva sammāsambodhi, etthantare
 mahābodhiyānapaṭipattiyā hānaṭṭhānasamkilesanivattīnaṃ abhāvato yathā
 paṇidhānaṃ, tathā gato abhinīhārānurūpaṃ paṭipannoti **tathāgato**. Atha vā
 mahiddhikatāya paṭisambhidānaṃ ukkaṃsādhigamena anāvaraṇaṇāṇatāya ca
 katthacipi paṭighātābhāvato yathā ruci, tathā kāyavacīcittānaṃ gatāni
 gamanāni pavattiyo etassāti **tathāgato**. Yasmā ca loke vidha-yutta-gata-
 ppakāra-saddā samānatthā dissanti. Tasmā yathāvidhā vipassī-ādayo
 bhagavanto, ayampi bhagavā tathāvidhoti

tathāgato, yathāyuttā ca te bhagavanto, ayampi bhagavā tathāyuttoti
Tathāgato. Atha vā yasmā saccam taccham tathanti nāpassetaṃ
 adhivacanam, tasmā tathena nāṇena āgatoti **Tathāgato**. Evampi tathāgata-
 saddassa attho veditabbo.

Pahāya kāmādimale yathā gatā,
 Samādhiñāṇehi vipassi-ādayo.
 Mahesino sakyamunī jutindharo,
 Tathā gato tena mato tathāgato.

Tathāñca dhātāyatanādilakkhaṇam,
 Sabhāvasāmaññavibhāgabhedato.
 Sayambhuñāṇena jino samāgato,
 Tathāgato vuccati sakyapuṇḡgavo.

Tathāni saccāni samantacakkhunā,
 Tathā idappaccayatā ca sabbaso.
 Anaññaneyyena yato vibhāvitā,
 Yāthāvato tena jino tathāgato.

Anekabhedāsupi lokadhātusu,
 Jinassa rūpāyatanādigocare.
 Vicitrabhedam tathameva dassanam,
 Tathāgato tena samantalocano.

Yato ca dhammam tathameva bhāsati,
 Karoti vācāyanulomamattano.
 Guṇehi lokam abhibhuyyirīyati,
 Tathāgato tenapi lokanāyako.

Yathābhinihāramato yathāruci,
 Pavattavācā tanucittabhāvato.
 Yathāvidhā yena purā mahesino,
 Tathāvidho tena jino tathāgatoti¹.

1. Itivuttaka-Ṭīṭha 133; Dī-Ṭī 1. 110 piṭṭhesupī.

Ārakattāti-ādīnaṃ paḍānaṃ attho **visuddhimagge**¹

buddhānussatisaṃvaṇṇanāya vuttanayeneva veditaḥ. **Sammā sāmañca sabbadhammānaṃ buddhattāti** imināssa paropadesarahitassa sabbākārena sabbadhammāvabodhanasamatthassa ākaṅkhāpaṭibaddhavuttino anāvaraṇañāṇasaṅkhātassa sabbaññutaññāṇassa adhigamo dassito.

Nanu ca² sabbaññutaññāṇato aññaṃ anāvaraṇañāṇaṃ, aññathā cha asādhāraṇañāṇāni buddhaññāṇāni vacanaṃ virujjheyāti? Na virujjhati visayappavattibhedavasena aññehi asādhāraṇañāṇabhāvadassanattamaṃ ekasseva ñāṇassa dvidhā vuttattā. Ekameva hi taṃ ñāṇaṃ anavasesasaṅkhatāsaṅkhatasammuditthamavisayatāya Sabbaññutaññāṇaṃ, tattha ca āvaraṇābhāvato nissāṅgacāramupādāya anāvaraṇañāṇanti vuttaṃ. Yathāha **paṭisambhidāyaṃ**³ “sabbaṃ saṅkhatāsaṅkhatamanavasesaṃ jānāti sabbaññutaññāṇaṃ, tatthāvaraṇaṃ natthīti anāvaraṇañāṇaṃ”ti-ādi, tasmā natthi nesaṃ atthato bhedo, ekantena cetam evamicchitabbaṃ, aññathā sabbaññutānāvaraṇañāṇānaṃ sāvarenaṭā asabbadhammārammaṇatā ca āpajjeyya. Na hi bhagavato ñāṇassa aṇumattampi āvaraṇaṃ atthi, anāvaraṇañāṇassa ca asabbadhammārammaṇabhāve yattha taṃ nappavattati, tatthāvaraṇasabbhāvato anāvaraṇabhāvoyeva na siyā. Atha vā pana hotu aññaṃ anāvaraṇañāṇaṃ sabbaññutaññāṇato, idha pana sabbattha appaṭihata vuttitāya anāvaraṇañāṇanti sabbaññutaññāṇameva adhippetam, tassa cādhigamena bhagavā sabbaññū sabbavidū sammāsambuddhoti ca vuccati, na sakimeva sabbadhammāvabodhato. Tathā ca vuttaṃ **paṭisambhidāyaṃ**⁴ “vimokkhantikametaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ buddho”ti. Sabbadhammāvabodhanasamatthañāṇasamadhigamena hi bhagavato santāne anavasesadhamme paṭivijjhitaṃ samatthattā ahoṣīti.

Etthāha—kiṃ panidaṃ ñāṇaṃ pavattamānaṃ sakimyeva sabbasmiṃ visaye pavattati, udāhu kamenāti. Kiñcetha—yadi tāva sakimyeva sabbasmiṃ visaye pavattati, atītānāgatapaccuppanna-
ajjhatabhaddhādibhedena bhinnānaṃ

1. Visuddhi 1. 192 piṭṭhe.

2. Itivuttaka-Tṭha 134 piṭṭhādisupi passitabbaṃ.

3. Khu 9. 125 piṭṭhe.

4. Khu 9. 172 piṭṭhe.

saṅkhatadhammānaṃ asaṅkhatasammutidhammānaṃca ekajjhaṃ upaṭṭhāne dūrato cittapaṭaṃ avekkhantassa viya paṭivibhāgenāvabodho na siyā, tathā ca sati “sabbe dhammā anattā”ti vipassantānaṃ anattākārena viya sabbe dhammā anirūpitarūpena bhagavato ñāṇassa visayā hontīti āpajjati. Yepi “sabbañeyyadhammānaṃ ṭhitalakkhaṇavisayaṃ vikapparahitaṃ sabbakālaṃ buddhānaṃ ñāṇaṃ pavattati, tena te sabbavidūti vuccanti. Evaṃca katvā ‘caraṃ samāhito nāgo, tiṭṭhantopi samāhito’ti idampi vacanaṃ suvuttaṃ hoti”ti vadanti, tesampi vuttadosānativatti. Ṭhitalakkhaṇārammaṇatāya hi atītānāgatasammutidhammānaṃ tadabhāvato ekadesavisayameva bhagavato ñāṇaṃ siyā, tasmā sakiraṃ yeva ñāṇaṃ pavattatīti na yujjati.

Atha kamena sabbasmiraṃ visaye ñāṇaṃ pavattati, evampi na yujjati. Na hi jātibhūmisabhāvādivasena disādesakālādivasena ca anekabhedabhinne neyye kamena gayhamāne tassa anavasesapaṭivedho sambhavati apariyantabhāvato ñeyyassa. Ye pana “atthassa avisaṃvādanato ñeyyassa ekadesaṃ paccakkhaṃ katvā sesepi evanti adhimuccitvā vavatthāpanena sabbaññū bhagavā, taṃca ñāṇaṃ ananumānikaṃ saṃsayābhāvato. Saṃsayānubaddhaṃ hi loke anumānañāṇaṃ”ti vadanti, tesampi taṃ na yuttaṃ. Sabbassa hi appaccakkhabhāve atthassa avisaṃvādanena ñeyyassa ekadesaṃ paccakkhaṃ katvā sesepi evanti adhimuccitvā vavatthāpanassa asambhavato. Yaṃ hi taṃ sesaṃ, taṃ appaccakkhanti. Atha tampi paccakkhaṃ, tassa sesabhāvo eva na siyāti? Sabbametaṃ akāraṇaṃ. Kasmā? Avisayavicāraṇabhāvato. Vuttaṃ hetuṃ bhagavatā “buddhavisayo bhikkhave acinteyyo na cintetabbo, yo cinteyya, ummādassa vighātassa bhāgī assā”ti¹. Na cintetabbo, yo cinteyya, ummādassa vighātassa bhāgī assā”ti¹. Idaṃ panettha sannaṭṭhānaṃ—yaṃ kiñci bhagavatā ñātuṃ icchitaṃ sakalamekadeso vā, tattha appaṭihata vuttitāya paccakkhato ñāṇaṃ pavattati, niccasamādhānaṃca vikkhepābhāvato, ñātuṃ icchitassa ca sakalassa avisayabhāve tassa ākaṅkhāpaṭibaddhavuttitā na siyā, ekanteneva ca sā icchitabbā “sabbe dhammā buddhassa bhagavato āvajjanapaṭibaddhā ākaṅkhāpaṭibaddhā manasikārapaṭibaddhā cittuppādaapaṭibaddhā”ti² vacanato. Atītānāgatavisayampi bhagavato ñāṇaṃ anumānāgatakkagahaṇavirahitattā paccakkhameva.

1. Am 1. 392 piṭṭhe.

2. Khu 7. 139, 278; Khu 8. 176; Khu 9. 376 piṭṭhesu.

Nanu ca etasmimpi pakkhe yadā sakalaṃ ñātuṃ icchitaṃ, tadā sakimīyeva sakalavisayatāya anirūpitarūpena bhagavato ñāṇaṃ pavatteyyāti vuttadosānativattiyeṇā? Na, tassa visodhitattā. Visodhito hi so buddhavisayo acinteyyoti. Aññathā pacurajanañāṇasamānavuttitāya buddhānaṃ bhagavantānaṃ ñāṇassa acinteyyatā na siyā, tasmā sakaladhammārammaṇampi taṃ ekadhammārammaṇaṃ viya suvavatthāpīteyeva te dhamme katvā pavattatīti idamettha acinteyyaṃ, anantaṇca ñāṇaṃ ñeyyaṃ viya. Vuttaṃ hetuṃ “yāvatakaṃ ñeyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ. Yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakaṃ ñeyyaṃ. Ñeyyapariyantikaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ ñeyyaṃ”ti¹. Evamekajjhaṃ, visuṃ, sakiṃ, kamena vā icchānurūpaṃ sammā sāmāñca sabbadhammānaṃ buddhattā sammāsambuddho.

Tanti yathāvuttaṃ pathavī-ādibhedāṃ. **Pariññātanti** parito samantato sabbākārato ñātaṃ, taṃ pariññātantaṃ kiñci asesetvā ñātanti attho. Ayameva hi attho “pariññātantaṃ”ti imināpi padena pakāsītoti dassento **“pariññātantaṃ nāmā”**ti-ādimāha. **Tena tena maggena kilesappahānena viseso natthīti** idaṃ taṃtaṃmaggavajjhakilesānaṃ buddhānaṃ sāvakaṇaṇca tena tena maggeneva pahātābabbhāvasāmāññaṃ sandhāya vuttaṃ, na sāvakehi buddhānaṃ kilesappahānavisesābhāvato. Tathā hi sammāsambuddhā eva savāsanakilese jahanti, na sāvakā. **Ekadesamevāti** attano santānagatameva. Sasantatipariyāpannadhammapariññāmattenapi hi catusaccakammaṭṭhānabhāvanā samijjhati. Tenevāha “imasminīyeva byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokaṇca paññapemi lokasamudayaṇca paññapemī”ti-ādi¹. **Aṇupamāṇampi -pa- natthi**, yato chattimsakoṭṭisatasahassamukhena buddhānaṃ mahāvajirañāṇaṃ pavattatīti vadanti.

Tathāgatavārasattamanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 7. 139, 278; Khu 8. 176; Khu 9. 376 piṭṭhesu.

2. Saṃ 1. 61; Am 1. 357 piṭṭhesu.

Tathāgatavāra-aṭṭhamanayavaṇṇanā

13. **Purimataṇhāti** purimataresu bhavesu nibbattā paccuppannattabhāva hetubhūtā taṇhā. Taggahaṇeneva ca atītaddhasaṅgahā avijjāsāṅkhārā saddhim upādānena saṅgahitāti daṭṭhabbā. **Etthāti** “bhavā jāti”ti etasmiṃ pade. **Tena upapattibhavenāti** “bhavā jāti”ti jātisīsenā vutta-upapattibhavana. **Bhūtassāti** nibbattassa. So pana yasmā satto nāma hoti, tasmā vuttaṃ “**sattassā**”ti. **Evañca jānitvāti** iminā “**bhūtassa jarāmarañan**”ti etthāpi “**īti viditvā**”ti idaṃ padaṃ ānetvā yojetabbanti dasseti.

Yadipi tebhūmakā upādānakkhandhā “yaṃ kiñci rūpan”ti-ādinā¹ ekādaśasu okāsesu pakkhipitabbā sammasitabbā ca, te pana yasmā bhagavatā “kimhi nu kho sati jarāmarañan hoti, kiṃ paccayā jarāmarañan”ti-ādinā² paṭiccasamuppādamukhena sammasitā, paṭiccasamuppādo ca pavattipavattihetubhāvato purimasaccadvayameva hoti, tasmā tadabhisamayāṃ “maññanābhāva hetu paccayākārapaṭivedho”ti vibhāvento “**yaṃ bodhirukkhamūle -pa- dassentoti āha**. Saṅkhippanti ettha avijjādayo viññāṇādayo cāti saṅkhepā, atīte hetu-ādayo “hetu, phalan”ti evaṃ saṅkhippantīti vā saṅkhepā avijjādayo viññāṇādayo ca. Saṅkhepa-saddo bhāgādhivacananti daṭṭhabbo. Tenāha “**koṭṭhāsāti attho**”ti. Te pana atīte hetusaṅkhepo, etarahi phalasaṅkhepo, etarahi hetusaṅkhepo, āyatim phalasaṅkhepoti cattāro saṅkhepā etassāti catusaṅkhepo, taṃ **catusaṅkhepaṃ**. Hetuphalasandhi phalahetusandhi puna hetuphalasandhīti evaṃ tayo sandhī etassāti tisandhi, taṃ **tisandhim**. Atītapaccuppannānāgatabhedā tayo addhā etassāti tiyaddho, taṃ **tiyaddham**. Sarūpato avuttāpi tasmiṃ tasmiṃ saṅkhepe ākirīyanti avijjāsāṅkhārādiggaṇehi pakāsīyantīti ākāra, atīta hetu-ādīnaṃ vā pakārā ākāra, te ekekaṇṭhepe pañca pañca katvā vīsati ākāra etassāti vīsataṅkāro, taṃ **vīsataṅkāraṃ**.

1. Abhi 2. 1; Ma 1. 192 piṭṭhesu.

2. Dī 2. 26; Saṃ 1. 246, 251 piṭṭhesu.

Esa sabboti esa catusaṅkhepādipabhedo anavaseso paccayo.

Paccayalakkhaṇenāti paccayabhāvena attano phalassa paṭisandhiviññāṇassa paccayabhāvena, avinābhāvalakkhaṇenāti attho. Yathā hi taṇhaṃ vinā avijjādayo viññāṇassa paccayā na honti, evaṃ taṇhāpi avijjādike vināti. Ettha dukkhaggahaṇena viññāṇanāmarūpasalāyatanaphassavedanānaṃ, bhavaggahaṇena ca taṇhāsaṅkhārūpādānaṃ gahitatā vuttanayā evāti na uddhaṭā.

Idāni te vīsati ākāre paṭisambhidāmaggapāḷiyā vibhāvetum “**evamete**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha¹ **purimakammabhavasminti** purime kammabhavā, atītajātiyaṃ kammabhavā kayiramāneti attho. **Moho avijjāti** yo tadā dukkhādīsu moho, yena mūlho kammaṃ karoti, sā avijjā. **Āyūhanā saṅkhārā**ti taṃ taṃ kammaṃ karonto dānūpakaraṇādisajjanādivasena yā purimacetanāyo, te saṅkhārā. Paṭiggāhakānaṃ pana hatthe deyyadhammaṃ paṭiṭṭhāpayato cetanā bhavo. Ekāvajjana javanesu vā purimā cetanā āyūhanā saṅkhārā, sattamā bhavo. Yā kāci vā pana cetanā bhavo, sampayuttā āyūhanā saṅkhārā. **Nikanti taṇhāti** yaṃ kammaṃ karontassa upapattibhave tassa phalassa nikāmanā patthanā, sā taṇhā nāma. **Upagamanā upādānanti** yaṃ kammabhavassa paccayabhūtaṃ “idaṃ kammaṃ katvā asukasmim nāma ṭhāne kāme sevissāmi ucchijjissāmi”ti-ādinā nayena pavattam upagamanā gahaṇāṃ parāmasanaṃ, idaṃ upādānaṃ nāma. **Cetanā bhavoti** dvīsu atthavikappesu vuttassa āyūhanassa avasāne vuttacetanā, tatiye pana āyūhanasampayuttacetanā bhavo. **Iti ime pañca dhammā purimakammabhavasmim idha paṭisandhiyā paccayāti** ime yathāvuttā mohādayo pañca dhammā atītakammabhavasiddhā etarahi paṭisandhiyā paccayabhūtāti attho.

Idha paṭisandhiviññānanti yaṃ bhavantarapaṭisandhānavasena uppannattā paṭisandhīti vuccati, taṃ viññāṇaṃ. **Okkanti nāmarūpanti** yā gabbhe rūpārūpadhammānaṃ okkanti āgantvā pavisantī viya, idaṃ nāmarūpaṃ. **Pasādo āyatananti** idaṃ cakkhādipañcāyatanavasena vuttaṃ. **Phuṭṭho phassoti** yo ārammaṇaṃ phuṭṭho phusanto uppanno, ayaṃ phasso.

1. Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 223 piṭṭhādīsipi passitabbaṃ.

vedayitaṃ vedanāti yaṃ paṭisandhiviññāṇena vā saḷāyatanapaccayena vā phassena sahuṇṇaṃ vipākavedayitaṃ, sā vedanā. **Iti ime -pa- paccayā**ti ime viññāṇādayo pañca koṭṭhāsikā dhammā purimabhavē katassa kammassa kammavaṭṭassa paccayā, paccayabhāvato taṃ paṭicca idha etarahi upapattibhavasmiṃ upapattibhavabhāvena vā hontīti attho.

Idha paripakkattā āyatanānaṃ mohoti paripakkāyatanassa kammakaraṇakāle asammohaṃ dasseti. Daharassa hi cittappavatti bhavaṇṇabāhulā yebhuyyena bhavantarajanakakammāyūhanasamattā na hotīti. **Kammakaraṇakā**leti ca iminā sabbo kammassa paccayabhūto sammoho gahito, na sampayuttova. Sesaṃ vuttanayameva.

Padayojanāyāti “tasmā”ti-ādīnaṃ padānaṃ sambandhena saha. **Atthanigamananti** imasmiṃ aṭṭhamavāre desanattanigamanānaṃ. **Nandīti evaṃ vuttānaṃ sabbataṇhānaṃ** “nandī dukkhassa mūlan”ti evaṃ nandanatthasāmaññato ekavacanena vuttānaṃ sabbataṇhānaṃ santānārammaṇasampayuttadhammappavatti-ākārādibhedena anekabhedānaṃ sabbāsaṃ taṇhānaṃ. **Khayavevacanānevā**ti samucchēdapaṇānevavacanāneva. “Accantakkhayā”ti hi vuttaṃ. **Catummaggakiccasādhāraṇametanti** catunnaṃ ariyamaggānaṃ paṇānakiccassa sādhāraṇaṃ sāmāññato gahaṇaṃ etaṃ khayādivacananti attho. Tesāṃ pana maggānaṃ kamena pavattanaṃ kiccakameneva dassetuṃ “**virāgā**”ti-ādi vuttanti dassento “**tato -pa- yojetabban**”ti āha. Tathā satipi khayādisaddānaṃ paṇānapariyāyabhāve paṇātabbāya pana visayabhedabhinnāya taṇhāya anavasesato paṇānabhāvadīpanatthaṃ khayādipariyāyantaraggahaṇaṃ katanti dassento “**yā hī**”ti-ādimāha. Yathāvuttasañjānaṇādihetubhūtāya taṇhāya paṇānattā tappahānadīpanaṃ katvā vuccamānaṃ khayādivacanānaṃ na kathaṇci dhammataṃ vilometīti vuttaṃ “**na kiñci virujjhati**”ti.

Uttaravirahitanti attānaṃ uttaritumaṃ samatthattā uttarena adhikena virahitaṃ. Ayañcassa uttaravirahatā attano seṭṭhabhāvenāti āha “**sabbasetṭhan**”ti. Yathā sammā-saṃ-saddā “aviparītaṃ, sāmaṇ”ti imesaṃ padānaṃ atthaṃ vadanti, evaṃ pāsāṃsasobhanatthepīti āha “**sammā sāmāñca bodhiṃ pasatthaṃ sundarañca bodhin**”ti. Bujjhi ettha paṭivijjhi cattāri ariyasaccāni, sabbampi vā neyyanti rukkho **bodhi**, bujjhati etenāti pana maggo **bodhi**,

tathā sabbaññutaññāṇaṃ, nibbānaṃ pana bujjhitabbato **bodhī**ti ayamettha sādhanavibhāgo daṭṭhabbo. Paṇṇattiyampi attheva bodhi-saddo “bodhirājakumāro”ti-ādīsu¹. **Apareti** sārasamāsācariyā. Ettha ca sa-upasaggassa bodhi-saddassa atthuddhāre anupasaggānaṃ udāharaṇe kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva.

Lokuttarabhāvato vā tatthāpi heṭṭhimamaggānaṃ viya tatuttarimaggābhāvato ca “siyā nu kho anuttarā bodhī”ti āsaṅkaṃ sandhāya taṃ vidhamituṃ “**sāvakaṇaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. Abhinīhārasampattiya phalavisesabhūtehi ñāṇavisesehi ekaccehi sakalehi saddhiṃ samijjhamāno maggo ariyānaṃ taṃ taṃ ñāṇavisesādiṃ dento viya hotīti tassa asabbaguṇadāyakattaṃ vuttaṃ. Tena anaññasādhāraṇābhinīhārasampadāsiddhassa niratisayaguṇānubandhassa vasena arahattamaggo anuttarā bodhi nāma hotīti dasseti. Sāvakaṇāmiññaṃ aññehi sāvakehi asādhāraṇaṃ mahāsāvakaṇaṃyeva āveṇikaṃ ñāṇaṃ. Paccekaṃ saccāni buddhavantoti **paccekabuddhā**. Nanu ca sabbepi ariyā paccekameva saccāni paṭivijjhanti dhammassa paccattaṃ vedanīyabhāvatoti? Saccāṃ, nayidamīdisaṃ paṭivedhaṃ sandhāya vuttaṃ, yathā pana sāvaka aññasannissayena saccāni paṭivijjhanti paratoghosena vinā tesāṃ dassanamaggassa anuppajjanato, yathā ca sammāsambuddhā aññesaṃ nissayabhāvena saccāni abhisambujjhanti, na evamete, ete pana aparaneyyā hutvā aparīṇāyakabhāvena saccāni paṭivijjhanti. Tena vuttaṃ “**paccekaṃ saccāni buddhavantoti paccekabuddhā**”ti.

Iti karīyati uccāriyatīti **itikāro**, iti-saddo. **Kāraṇattho** aniyamarūpenāti adhippāyo, tasmāti vuttaṃ hoti. Tenāha “**yasmā cā**”ti. Pubbe pana iti-saddaṃ pakāratthaṃ katvā “evaṃ jānitvā”ti vuttaṃ, idhāpi taṃ pakāratthameva katvā attho yujjati. Kathaṃ? **Viditvāti** hi padaṃ hetu-atthe daṭṭhabbaṃ “paññāya cassa dīsvā”ti², “ghataṃ pivitvā balaṃ hotī”ti ca evamādīsu viya, tasmā pakāratthehi iti-sadde paṭiccasamuppādassa viditattāti ayaṃ attho labbhateva. **Paṭiccasamuppādaṃ viditvāti** etthāpi hetu-atthe viditvā-sadde yathāvuttā atthayojanā yujjateva. Ettha ca paṭhamavikappe paṭiccasamuppādassa viditattathaṃ maññaṇābhāvassa

1. Ma 2. 277; Vi 4. 267 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 215 piṭṭhe.

kāraṇaṃ vatvā taṇhāmūlakassa paṭiccasamuppādassa dassitattā ettha taṇhāppahānaṃ sammāsambodhiyā adhigamanakāraṇaṃ uddhatanti dassitaṃ, tasmā **“pathaviṃ na maññati”**ti-ādi nigamanaṃ daṭṭhabbaṃ. Dutiyavikappe pana paṭiccasamuppādavedanaṃ taṇhāppahānaṃ kāraṇaṃ vuttaṃ, taṃ abhisambodhiyā abhisambodhimaññaṃ ābhāvassāti ayamatto dassitoti ayametesāṃ dvinnāṃ atthavikappānaṃ viseso, tasmā **“nandī dukkhassa mūlan”**ti vuttaṃ.

Taṃ kuto labbhatīti codanaṃ sandhāyāha **“yattha yattha hī”**ti-ādi. **Sāsanayutti** ayaṃ sāsanepi evaṃ sambandho dissatīti katvā. Lokepi hi yaṃ-taṃ-saddānaṃ abyabhiṇṇasambandhatā siddhā.

Evaṃ **abhisambuddhoti vadāmīti** abhisambuddhabhāvassa gahitattā, asabbaññunā evaṃ desetum asakkuṇeyyattā ca **“sabbaññutaññānaṃ dassento”**ti-ādimāha.

Vicitranayadesanāvilāsayuttanti puthujjanavārādivibhāgabhinnehi vittehi tantinayehi, lakkhaṇakammataṇhāmaññaṃ ādivibhāgabhinnehi vittehi atthanayehi, abhinandanapaccayākārādivisesāpadesasiddhena desanāvilāseṇa ca yuttaṃ. **Yathā te na jānanti, tathā desesīti** imināpi bhagavato desanāvilāsaṃyeva vibhāveti. **Taṃyeva kira pathavinti** ettha pathavīgahaṇaṃ upalakkhaṇamattaṃ āpādivasenapi, tathā **“kīdisā nu kho idha pathavī adhippetā, kasmā ca bhūtarūpāniyeva gahitāni, na sesarūpāni”**ti-ādināpi tesāṃ saṃsayuppatti niddhāretabbā. Atha vā **kathaṃ nāmidanti** ettha **iti**-saddo pakārattho. Tena imasmiṃ sutte sabbāyapi tesāṃ saṃsayuppattiyā pariggahitā daṭṭhabbā. **Antanti** mariyādaṃ desanāya antaṃ paricchedanti¹ attho, yo anusandhīti vuccati. **Koṭinti** pariyantaṃ, desanāya pariyosānanti attho. Ubhayena sutte ajjhāsayaṇusandhi yathānusandhīti vadati.

Antarākathāti kammaṭṭhānamanasikāra-uddesaparipucchādīnaṃ antarā añña ekā kathā. **Vippakatāti** anīṭṭhitā sikkhaṃ appattā. **Taṅkhaṇānurūpenāti** tasmim khaṇe dhammasabhāyaṃ sannipatitānaṃ bhikkhūnaṃ ajjhāsayaṇurūpena. **Idanti** idāni vuccamānaṃ mūlapariyāyajātakam.

1. Antaraparinicchedanti (Ka)

Disāpāmokkhoti paṇḍitabhāvena sabbadisāsu pamukhabhūto.
Brāhmaṇoti brahmaṃ aṇaṭīti brāhmaṇo, mante sajjhāyatīti attho. **Tiṇṇaṃ vedānanti** iruvedaya juvedasā mavedānaṃ. **Pāragūti** atthaso byañjanaso ca pāraṃ pariyantaṃ gato. Saha nighaṇḍunā ca keṭubhena cāti **sanighaṇḍukeṭubhā**, tesaṃ. **Nighaṇḍūti** rukkhādīnaṃ vevacanappakāsakaṃ satthaṃ. **Keṭubhanti** kiriyākappavikappo, kavīnaṃ upakārāvahaṃ satthaṃ. Saha akkharappabhedenāti **sākkharappabhedā**, tesaṃ, sikkhāniruttisahitānanti attho. **Itihāsapañcamānanti** āthabbaṇavedaṃ catutthaṃ katvā “itiha asa, itiha asā”ti īdisavacanapaṭisaṃyutto purāṇakathāsāṅkhāto itihāso pañcamo etesanti itihāsapañcamā, tesaṃ. Padaṃ tadavasesaṇca byākaraṇaṃ kāyati ajjheti vedeti cāti **padako**, veyyākaraṇo. **Lokāyataṃ** vuccati vitaṇḍasatthaṃ. Mahāpurisānaṃ buddhādīnaṃ lakkhaṇadīpanagantho **mahāpurisalakkhaṇaṃ**. Tesu anūno paripūrakārīti **anavayo**.

Manteti vede. Yadipi vedo “manto, brahmaṃ, kappo”ti tividho, manto eva pana mūlavedo, tadatthavivaraṇaṃ brahmaṃ, tattha vuttanayena yaññakiriyāvidhānaṃ kappo. Tena vuttaṃ “manteti, vede”ti. **Paṇḍitāti** paññavanto. Tathā hi te puthupaññatāya **bahuṃ** saḥassadvisahassādiparimāṇaṃ ganthaṃ pākāṭaṃ katvā **gaṇhanti** uggaṇhanti, javanapaññatāya **lahuṃ** sīghaṃ **gaṇhanti**, tikkhapaññatāya **suṭṭhu** avirajjhantā **upadhārenti**, satinepakkasampattiyā **gahitaṇca nesaṃ na vinassati** na sammussatīti. **Sabbampi sippanti** aṭṭhārasavijjāṭṭhānādibhedā sikkhitabbaṭṭhena sippanti saṅkhyāṃ gataṃ sabbaṃ bāhirakasatthaṃ mokkhāvahasammatampi na mokkhaṃ āvahaṭīti āha “**diṭṭhadhammasamparāyahitan**”ti. **Sampiṇḍitā hutvāti** yathā mittā, tathā piṇḍitavasena sannipatitā hutvā. “Evaṃ gayhamāne ādinā virujjheyya, evaṃ antenā”ti cintentā ñātum icchitassa atthassa pubbenāparaṃ aviruddhaṃ nicchayaṃ gahetuṃ asakkontā **na ādirī, na antaṃ addasaṃsu**.

Lomasānīti lomavantāni, ghanakesamassuvānīti attho. Kesāpi hi lomaggahaṇena gayhanti yathā “lomanakhaṃ phusitvā suddhi kātabbā”ti. Kaṇṇaṃ viyāti **kaṇṇaṃ**, paññā, tāya sutvā kātabbakiccasādhanaṭo vuttaṃ “**kaṇṇavāti paññavā**”ti.

Yasmā sattānaṃ gacchante gacchante kāle āyuvaṇṇādiparikkhayo hoti, tasmā taṃ kālena kataṃ viya katvā vuttaṃ “**nesaṃ āyu -pa- khādatīti vuccatī**”ti.

Abhiññāyāti kusalādibhedanā khandhādibhedanā desetabbānaṃ dhammaṃ, veneyyānaṃ āsayānusayacariyāvimutti-ādibhedanā, tassa ca nesaṃ desetabbappakāraṃ yāthāvato abhijānitvā. **Dhammaṃ desemīti** diṭṭhadhammikasamparāyikanibbānahitāvahanā saddhammaṃ kathayāmi. **No anabhiññāyā**ti yathā bāhirakā asammāsambuddhattā vuttavidhiṃ ajānantā yaṃ kiñci takkapariyāhataṃ vīmaṃsānucaritaṃ sayampaṭibhānaṃ kathenti, evaṃ na desemīti attho. **Sanidānanti** sakāraṇaṃ, veneyyānaṃ ajjhāsayaavasena vā pucchāya vā aṭṭhuppattiyā vā sanimittanā hetu-udāharaṇasahitaṃcāti attho. **Sappāṭihāriyanti** sanissaraṇaṃ sappāṭiharaṇaṃ, paccanīkapaṭiharaṇena sappāṭihāriyameva katvā desemīti attho. Apare pana “yathārahaṃ iddhi-ādesanānusāsanipāṭihāriyasahitaṃ”ti vadanti, anusāsanipāṭihāriyarahitā pana desanā natthīti. Hitūpadesanā **ovādo**, sā eva **anusāsani**. Anotiṇṇavatthuvisayo vā **ovādo**, otiṇṇavatthuvisayā **anusāsani**. Paṭhamūpadeso vā **ovādo**, itarā **anusāsani**. **Alaṃ ca panā**ti yuttameva. **Netṭhamagamāsīti** atthasiddhiṃ gatā.

Ayaṃ tāvettha aṭṭhakathāya līnatthavaṇṇanā.

Nettinayavaṇṇanā

Idāni¹ pakaraṇanayena pāḷiyā atthavaṇṇanaṃ karissāma. Sā panāyaṃ atthavaṇṇanā yasmā desanāya samuṭṭhānapayojanabhājanesu piṇḍatthesu ca niddhāritesu sukarā hoti suviññeyyā ca, tasmā suddesanaṃ samuṭṭhānādīni paṭhamāni niddhārayissāma. Tattha **samuṭṭhānaṃ** tāva pariyattinā nissāya mānuppādo, **payojanaṃ** mānamaddanaṃ. Vuttaṃ hi aṭṭhakathāyaṃ “sutapariyattinā -pa- ārabhī”. Apica veneyyānaṃ pathavī-ādibhūtādibhedabhinne sakkāye puthujjanassa sekkhādi-ariyassa ca saddhim hetunā

1. Dī-Ṭī 1. 188; Sī-Ṭī Abhinava 1. 475; Saṃ-Ṭī 1. 50; Am-Ṭī 1. 52 piṭṭhesupi passitabbam.

maññanāmaññanavasena pavattivibhāgānavabodho **samuṭṭhānaṃ**,
yathāvuttavibhāgānavabodho **payojaṇaṃ**, veneyyānaṃ hi vuttappakāre visaye
yathāvuttānaṃ puggalānaṃ saddhim hetunā maññanāmaññanavasena
pavattivibhāgānavabodho **payojaṇaṃ**.

Apica **samuṭṭhānaṃ** nāma desanānidānaṃ. Taṃ sādharmaṇaṃ
asādhāraṇanti duvidhaṃ. Tattha sādharmaṇampi ajjhattikabāhirabhedato
duvidhaṃ. Tattha **sādharmaṇaṃ ajjhattikasamuṭṭhānaṃ** nāma lokanāthassa
mahākaruṇā. Tāya hi samussāhitassa bhagavato veneyyānaṃ
dhammadesanāya cittaṃ udapādi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “sattesu ca
kāruṇīyānaṃ paṭicca buddhacakkhunā lokaṃ volokesī”ti-ādi¹. Ettha ca
hetāvattāyapi mahākaruṇāya saṅgaho daṭṭhabbo yāvadeva
saṃsāramahoghato saddhammadesanāhatthadānehi sattasantāraṇatthaṃ
taduppattito. Yathā ca mahākaruṇā, evaṃ sabbaññutaññānaṃ
dasabalaññādīni ca desanāya abbhantarasamuṭṭhānabhāve vattabbāni.
Sabbampi hi ñeyyadhammaṃ, tesaṃ desetabbappakāraṃ, sattānaṃ
āsayānusayādīni yāthāvato jānanto bhagavā tñānāttñānādīsu kosallena
veneyyajjhāsayānurūpaṃ vicittanayadesanaṃ pavattesīti. **Bāhiraṃ** pana
sādharmaṇaṃ samuṭṭhānaṃ dasasahassabrahmaparivāritassa
sahampatimahābrahmuṇo ajjhesanaṃ. Tadajjhesanuttarakālaṃ hi
dhammagambhīratāpaccavekkhaṇājanitaṃ appossukkataṃ
paṭippassambhetvā dhammassāmī dhammadesanāya ussāhajāto ahosi.
Asādhāraṇampi abbhantarabāhirabhedato duvidhameva. Tattha **abbhantaraṃ**
yāya mahākaruṇāya yena ca desanāññāne idam suttam pavattitaṃ,
tadubhayaṃ veditabbaṃ. **Bāhiraṃ** pana pañcasatānaṃ brāhmaṇajātikānaṃ
bhikkhūnaṃ pariyattim nissāya mānuppādanaṃ, vuttameva taṃ
aṭṭhakathāyaṃ.

Payojaṇampi sādharmaṇaṃ asādhāraṇanti duvidhaṃ. Tattha **sādharmaṇaṃ**
anukkamena yāva anupādāparinibbānaṃ vimuttirasattā bhagavato desanāya.
Tenevāha “etadatthā kathā, etadatthā mantanā”ti-ādi². Eteneva ca
saṃsāracakkanivatti saddhammacakkappavatti
sassatādimicchāvādanirākaraṇaṃ sammāvādapurekkhāro
akusalamūlasamūhananaṃ kusalamūlasamropanaṃ apāyadvārapidhanaṃ
saggamokkhadvāravivaraṇaṃ pariyuṭṭhānavūpasamaṇaṃ

1. Ma 1. 225; Saṃ 1. 139; Vi 3. 9 piṭṭhesu.

2. Vi 5. 289 piṭṭhe.

anusayasamugghātanam “mutto mocessāmī”¹ti purimapaṭiñṇā-
 avisamvādanam tappaṭipakkhmāmanorathavisamvādanam
 titthiyadhammanimmathanam buddhadhammapaṭiṭṭhāpananti evamādīnampi
 payoanānam saṅgaho daṭṭhabbo. **Asādhāraṇam** pana tesam bhikkhūnam
 mānamaddanam. Vuttañcetaṃ **aṭṭhakathāyam**² “desanākusalo bhagavā
 mānabhañjanattham ‘sabbadhammamūlapariyāyan’ti desanam ārabhī”ti.
 Ubhayampetaṃ bāhiyameva. Sace pana veneyyasantānagatampi
 desanābalasiddhisāṅkhātānam payoanānam adhippāyasamijjanabhāvato
 yathādhippetatthasiddhiyā mahākāruṇikassa bhagavatopi payoanamevāti
 gaṇheyya, iminā pariyāyenassa abbhantaratāpi veditabbā.

Apica veneyyānam pathavī-ādibhūtādivibhāgabhinne sakkāye
 puthujjanassa sekkhādi-ariyassa ca saddhiṃ hetunā maññanāmaññanavasena
 pavattivibhāgānavabodho samuṭṭhānam, imassa suttassa
 yathāvuttavibhāgānavabodho payoananti vuttovāyamatto. Veneyyānam hi
 vuttappakārevisaye yathāvuttānam puggalānam saddhiṃ hetunā
 maññanāmaññanānam vasena pavattivibhāgānavabodho imaṃ desanam
 payojeti “tannipphādanaparāyam desanā”ti katvā. Yañhi desanāya
 sādhetabbaṃ phalaṃ, taṃ ākaṅkhitabbattā desakaṃ desanāya payojetīti
 payoananti vuccati. Tathā veneyyānam sabbaso ekadesato ca maññanānam
 appahānam, tattha ca ādīnavādassanam, niraṅkusānam maññanānam
 anekākāravohārassa sakkāye pavattivisesassa ajānanam, tattha ca
 pahīnāmaññanānam paṭipattiyā ajānanam, taṇhāmukhena paccayākārassa ca
 anavabodhoti evamādīni ca payoanāni idha veditabbāni.

Bhūmittayapariyāpannesu
 asaṅkhātadhammavippakatapariñṇādikiccasāṅkhātadhammānam
 sammāsambuddhassa ca paṭipattiṃ ajānantā
 asaddhammassavanadhāraṇaparicayamanasikāraparā
 saddhammassavanadhāraṇaparicayapaṭivedhavimukhā veneyyā imissā
 desanāya **bhājanam**. **Piṇḍatthā** pana “assutavā”ti-ādīnā
 ayonisomanasikārabahulikāro akusalamūlasamāyogo
 olīyanātidhāvanāpariggato upāyavinibaddhānubrūhanā
 micchābhinivesasamannāgamo

1. Udāna-Ṭṭha 117; Itivuttaka-Ṭṭha 117 piṭṭhesu.

2. Ma-Ṭṭha 1. 18 piṭṭhe.

avijjātaṇhāparisuddhi vaṭṭattayānuparamo
 āsavoghayogaganthāgatitaṇhuppādupādānāviyogo cetokhilacetovinibaddha-
 abhinandanānīvaraṇasaṅgānatikkamo vivādamūlāpariccāgo
 anusayānupacchedo micchattānativattanaṃ taṇhāmūladhammasannissayatā
 akusalakammaphānuyogo sabbakilesapariḷāhasāraddhakāyacittatāti
 evamādayo dīpitā honti. “Pathaviṃ pathavito sañjānāti”ti-ādinā
 taṇhāvicaritaniddeso mānājappanā vipariyesābhiniveso saṃkilesa
 sakkāyapariggaho bālalakkhaṇāpadeso vaṇkattayavibhāvanānuyogo
 bahukārapaṭipakkhadīpanā tividhanissayasamaṃsūcanā āsavakkhayakathananti
 evamādayo dīpitā honti.

Soḷasahāraṇṇanā

1. Desanāhāraṇṇanā

Tattha ye upādānakkhandhadhamme upādāya pathavī-ādibhūtādibhedā
 paññatti, te paññattipaṭipādanabhāvena
 jātijarāmarāṇavisesanadukkhapariyāyena ca vuttā taṇhāvajjā
 tebhūmakadhammā **dukkhasaccaṃ**, maññanābhinandanandīpariyāyehi
 vuttā taṇhā **samudayasaccaṃ**. Ayaṃ tāva suttantanayo. Abhidhammanaye
 pana yathāvuttataṇhāya saddhiṃ “assutavā”ti-ādinā dīpitā avijjādayo,
 maññanāpariyāyena gahitā mānadiṭṭhiyo, bhavapadena gahito kammabhavo
 cāti sabbepi kilesābhisaṅkhārā **samudayasaccaṃ**, ubhinnaṃ appavatti
nirodhasaccaṃ, ariyadhammaggaḥaṇena, pariññābhikkhu¹
 sekkhābhīṇṇāgahaṇehi, rāgādīkhaṇavacanehi, sammāsambodhigahaṇena ca
maggasaccaṃ. Keci pana taṇhakkhayādivacanehi nirodhasaccaṃ
 uddharanti, taṃ aṭṭhakathāya virujjhati tattha taṇhakkhayādīnaṃ
 maggakiccabhāvassa uddhaṭṭā.

Tattha samudayena **assādo**, dukkhena **ādīnavo**, magganirodhehi
nissaraṇaṃ, tesāṃ bhikkhūnaṃ mānabhañjanaṃ **phalaṃ**, tathā
 “yathāvuttavibhāgāvabodho”ti-ādinā vuttaṃ **“payojanañca**, tassa
 nipphattikāraṇattā desanāya vicittatā catunnaṃ puggalānaṃ yāthāvato
 sabhāvūpadhāraṇaṇca

1. Pariññākkhobhiññā (Ka)

upāyo, pathavī-ādīsu puthujjanādīnaṃ pavattidassanāpadesena pathavī-ādayo ekantato pari jānitaḃbā, maññanā ca pahātabbāti ayamettha bhagavato āṇattīti. Ayam **desanā hāro**.

2. Vicayahāraṇṇanā

Maññanānaṃ sakkāyassa avisesahetubhāvato, kassacipi tattha asesitabbato ca sabbagahaṇaṃ, sabhāvadhāraṇato nissattanijjīvato ca dhammaggaṇaṃ, paṭiṭṭhābhāvato āveṇikahetubhāvato ca mūlaggaṇaṃ, kāraṇabhāvato desanatthasambhavato ca pariyāyaggahaṇaṃ, sammukhabhāvato sampadānatthasambhavato ca “vo”ti vacanaṃ, tathārūpaḡaṇayogato abhimukhīkaraṇato ca “bhikkhave”ti ālapanāṃ, desetum samatthabhāvato tesaṃ satuppādanatthaṇca “desessāmi”ti paṭi jānanaṃ, desetabbatāya paṭiññātabhāvato, yathāpaṭiññāṇca desanato “tan”ti paccāmasanaṃ, sotabbabhāvato, savanattassa ca ekantena nipphādanato “suṇāthā”ti vuttaṃ. Sakkātabbato, sakkaccakiriyaṃ eva ca tadatthasiddhito “sādhukaṇ”ti vuttaṃ. Dhammassa manasikaraṇīyato tadadhīnattā ca sabbasampattīnaṃ “manasi karoṭhā”ti vuttaṃ. Yathāpaṭiññātāya desanāya pari byattabhāvato vitthāratthasambhavato ca “bhāsissāmi”ti vuttaṃ. Bhagavato sadevakena lokena sirasā sampaṭicchitabbavacanattā, tassa ca yathādhīppetatthasāadhanato “evan”ti vuttaṃ. Satthu uttamagāraṇatthānabhāvato, tattha ca gāravassa uḷārapuññabhāvato “bhante”ti vuttaṃ. Bhikkhūnaṃ tathākiriyaṃ nicchitabhāvato vacanālankāro ca “kho”ti vuttaṃ. Savanassa paṭi jānitaḃbato, tathā tehi paṭipannattā ca “paccassosun”ti vuttaṃ. Paccakkhabhāvato, sakalassapi ekajjhaṃ karaṇato “etan”ti vuttaṃ.

Vuccamānassa puggalassa lokapariyāpannattā lokādhārattā ca lokaṃ upādāya “idhā”ti vuttaṃ. Paṭivedhabāhusaccābhāvato pari yattibāhusaccābhāvato ca “assutavā”ti vuttaṃ. Puthūsu, puthu vā janabhāvato “puthujjano”ti vuttaṃ. Anariyadhammavirahato ariyadhammasamannāgamato ca “ariyānaṃ”ti vuttaṃ. Ariyabhāvakarāya paṭipattiyā abhāvato, tattha ca kosalladamathābhāvato “ariyānaṃ adassāvi”ti-ādi vuttaṃ. Asantadhammassavanato santadhammasamannāgamato sabbhi

pāsaṁsiyato ca “sappurisānan”ti vuttaṁ. Sappurisabhāvakarāya paṭipattiyā abhāvato, tattha ca kosalladamathābhāvato “sappurisānaṁ adassāvī”ti-ādi vuttaṁ. Pathavīvattukānaṁ maññanānaṁ, upari vuccamānānaṁ maññanānaṁ mūlakattā papañcasāṅkhānaṁ “pathaviṁ pathavito sañjānāti”ti vuttaṁ. Andhaputhujjanassa ahaṁkāramamaṁkāraṇaṁ katthacipi appahīnattā “pathaviṁ maññati”ti-ādi vuttaṁ.

Pubbe aggahitattā, sāmāññato ca gayhamānattā, puggalassa pathavī-ādi-ārammaṇasabhāgatāya labbhamānattā ca “yopī”ti vuttaṁ. “Yo”ti aniyamena gahitassa niyametabbato paṭiniddisitabbato ca “so”ti vuttaṁ. Sātisayaṁ saṁsāre bhayassa ikkhanato kilesabhedanāsambhavato ca “bhikkhū”ti vuttaṁ. Sikkhāhi samannāgamato sekkhadhammapaṭilābhato ca “sekkho”ti vuttaṁ. Manasā laddhabbassa arahattassa anadhigatattā adhigamanīyato ca “appattamānaso”ti vuttaṁ. Aparena anuttaraṇīyato, param anucchavikabhāvena uttaritvā ṭhitattā ca “anuttaran”ti vuttaṁ. Yogena bhāvanāya kāmāyogādito ca khemaṁ sivaṁ anupaddavanti “yogakkhemaṁ”ti vuttaṁ. Chandappavattiyā ussukkāpattiyā ca “patthayamāno”ti vuttaṁ. Tadatthassa sabbaso sabba-iriyāpathavihārassa samathavipassanāvihārassa dibbavihārassa ca vasena “viharatī”ti vuttaṁ. Sekkhassa sabbaso abhiññeyyabhāvañceva pariññeyyabhāvañca ñāṇena abhibhavitvā jānanato “abhiññatī”ti vuttaṁ. Sekkhassa sabbaso appahīnamāññanatāya abhāvato “mā maññī”ti vuttaṁ. Sesāṁ vuttanayānusārena veditabbaṁ. Iminā nayena ito param sabbapadesu vinicchayo kātabbo. Sakkā hi aṭṭhakathaṁ tassā līnatthavaṇṇanaṁ anugantvā ayamatto viññūhi vibhāvetunti ativittārabhayena na vitthārayimha. Iti anupadavicayato **vicayo hāro**.

3. Yuttihāraṇaṇā

Sakkāyassa sabbamaññanānaṁ mūlabhāvo yujjati parikkappamattakattā lokaviccittassa. Bāhusaccadvayarahitassa andhaputhujjanabhāvo yujjati puthukilesābhisaṅkhārajananādisabhāvattā. Yathāvuttaputhujjanassa vā vuttappakārabāhusaccābhāvo yujjati tasmiṁ sati sabbhāvato. Tattha

assutavato puthujjanassa ariyānaṃ sappurisānaṃca adassāvitādi yujjati ariyakaradhammānaṃ ariyabhāvassa ca tena adiṭṭhattā appaṭipannattā ca. Tathā tassa pathaviyā “ahaṃ pathavī, mama pathavī, paro pathavī”ti sañjānanā yujjati ahaṃkāramamaṃkāraṇānaṃ sabbenā sabbaṃ appahīnattā. Tathā sañjānato cassa pathaviṃ kammādikaraṇādivasena gahetvā nānappakārato maññanāpavatti yujjati saññānidānattā papañcasaṅkhānaṃ. Yo maññati, tassa apariññātavatthukatā yujjati pariññāya vinā maññanāpahānābhāvato. “Āpaṃ āpato sañjānāti”ti-ādisupi eseṃ nayo. Apariyositasikkhassa appattamānasatā yujjati katakiccatābhāvato. Sekkhassa sato yogakkhemapattanaṃ yujjati tadadhimuttābhāvato. Tathā tassa pathaviyā abhijānanā yujjati pariññāpahānesu mattaso kāribhāvato. Tato eva cassa “mā maññi”ti vattabbatā yujjati vatthupariññāya viya maññanāpahānassapi vippakatabhāvato. Sekkhassa pathaviyā pariññeyyatā yujjati pariññātum sakkuṇeyyattā sabbaso apariññātattā ca. “Āpaṃ āpato”ti-ādisupi eseṃ nayo. Arahattādiyuttassa pathaviyādīnaṃ abhijānanā maññanābhāvo ca yujjati saṅkhātadhammattā, sabbaso kilesānaṃ pahīnattā, tato eva cassa vītarāgādibhāvo tato sammadeva ca paṭiccasamuppādassa paṭividdhatī. Ayaṃ **yutti hāro**.

4. Padaṭṭhānahāraṇaṇā

Tissopi maññanā sakkāyassa padaṭṭhānaṃ, maññanānaṃ ayonisomanasikāro padaṭṭhānaṃ, sutadvayaviraho andhaputhujjanabhāvassa padaṭṭhānaṃ, so ariyānaṃ adassāvitāya padaṭṭhānaṃ, sā ariyadhammassa akovidatāya padaṭṭhānaṃ, sā ariyadhamme avinītātāya padaṭṭhānaṃ. “Sappurisānaṃ adassāvī”ti etthāpi eseṃ nayo. Saññāvipallāso maññanānaṃ padaṭṭhānaṃ. Saññānidānā hi papañcasaṅkhātī. Maññanāso ca taṇhāmaññanā itaramaññanānaṃ padaṭṭhānaṃ “taṇhāgatānaṃ paritassitavipphanditaṃ”ti¹, “taṇhāpaccayā upādānaṃ”ti² ca vacanato, taṇhāgatasseva ca “seyyohamasmi”ti-ādīnā mānājappanāsabbhāvato. Sabbāpi vā maññanā sabbāsaṃ maññanānaṃ

1. Dī 1. 36 piṭṭhe.

2. Ma 3. 109; Vi 3. 1 piṭṭhesu.

padaṭṭhānaṃ. “Upādānapaccayā taṇhā”ti hi vacanato diṭṭhipi taṇhāya padaṭṭhānaṃ, “ahamasmi brahmā mahābrahmā”ti¹ ādivacanato mānopi diṭṭhiyā padaṭṭhānaṃ. Tathā “asmīti sati itthaṃsmīti hoti, evaṃsmīti hoti, aññathāsmīti hoti”ti-ādivacanato mānassapi taṇhāya padaṭṭhānatā labbhateva. Sekkhā dhammā sappadesato maññanāpahānassa padaṭṭhānaṃ. Asekkhā nippadesato maññanāpahānassa padaṭṭhānaṃ. Kammabhavo ca jātiyā padaṭṭhānaṃ. Jāti jarāmarañassa padaṭṭhānaṃ. Paccayākārassa yathābhūtāvabodho sammāsambodhiyā padaṭṭhānanti. Ayaṃ **padaṭṭhāno hāro.**

5. Lakkhaṇahāravaṇṇanā

“Sabbadhammamūlapariyāyan”ti ettha mūlaggaṇeṇa mūlapariyāyaggahaṇeṇa vā yathā taṇhāmānadiṭṭhiyo gayhanti, evaṃ dosamohādīnampi sakkāyamūladhammānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo sakkāyassa mūlabhāveṇa ekalakkhaṇattā. “Assutavā”ti iminā yathā tassa puggalassa pariyattipaṭivedhasaddhammānaṃ abhāvo gayhati, evaṃ paṭipattisaddhammassapi abhāvo gayhati saddhammabhāveṇa ekalakkhaṇattā. “Ariyānaṃ adassāvī”ti iminā ariyakaradhammānaṃ sabhāvabodhapaṭicchādako sammoho vutto, micchādiṭṭhi eva vā vuttā. Sā hi ariyānaṃ adassanakāmatādilakkhaṇā. “Ariyadhammassa akovido”ti iminā ariyadhammādhigamassa vibandhabhūtaṃ aññānaṃ. “Ariyadhamme avinīto”ti iminā ariyavinayābhāvo. So panatthato ariyavinaye appaṭipatti eva vāti tihipi padehi yathāvuttavisayā micchādiṭṭhi vicikicchā ca gahitāva honti. Taggaṇeṇa ca sabbepi akusalā dhammā saṅgahitāva honti saṃkilesalakkhaṇeṇa ekalakkhaṇattā. “Sappurisānaṃ adassāvī”ti etthāpi eseṇa nayo.

“Pathaviṃ pathavito sañjānāti”ti idaṃ diṭṭhimaññanādīnaṃ saññāya kāraṇabhāvadassanaṃ. Tattha yathā saññā, evaṃ vitakkaphassāvijjā-ayonisomanasikārādayopi tāsāṃ kāraṇanti atthato tesampettha saṅgaho vutto hoti maññanānaṃ kāraṇabhāveṇa ekalakkhaṇattā. “Maññati”ti iminā maññanākiccena taṇhāmānadiṭṭhiyo

1. Dī 1. 17; Dī 3. 24 piṭṭhesu.

gahitā tāsāṃ kilesasabhāvattā. Taggahaṇeneva vicikicchādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo kilesalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Tathā taṇhāya hetusabhāvattā taggahaṇeneva avasiṭṭhākusalahetūnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo hetulakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Tathā taṇhādiṭṭhīnaṃ āsavādisabhāvattā taggahaṇeneva avasiṭṭhāsavoghayogaganthanīvaraṇādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo āsavādilakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Tathā “pathaviṃ maññati”ti-ādīnā pathavī-ādīnaṃ rūpasabhāvattā tabbisayānaṃ maññanānaṃ rūpavisayattā taggahaṇeneva sakalarūpakkhandhavisayāpi maññanā dassitā honti rūpavisayalakkhaṇena tāsāṃ ekalakkhaṇattā. Evaṃ cakkhāyatanādivisayāpi maññanā niddhāretabbā. “Apariññātan”ti pariññāpaṭikkhepena tappaṭibaddhakilesānaṃ pahānapaṭikkhepopi daṭṭhabbo maggakiccabhāvena pariññāpahānānaṃ ekalakkhaṇattā. Iminā nayena sesesupi yathārahaṃ ekalakkhaṇā niddhāretabbāti. Ayaṃ **lakkhaṇo hāro**.

6. Catubyūhahāravaṇṇanā

Pathavī-ādīsu vatthūsu byañjanacchāyāya atthaṃ gahetvā dhammagambhīrataṃ asallakketvā asaddhammassavanādīnā vañcitā hutvā saddhammassavanadhāraṇaparicayamanasikāravimukhā pathavī-ādīsu vatthūsu puthujjanasekkhāsekkhatathāgatānaṃ paṭipattivisesaṃ ajānantā ca veneyyā imissā desanāya **nidānaṃ**. Te “kathaṃ nu kho yathāvuttadosavinimuttā yathāvuttaṃ viśesaṃ jānantā sammāpaṭipattiyā ubhayahitaparāyaṇā bhaveyyun”ti ayamettha bhagavato **adhippāyo**. Padanibbacanaṃ **niruttaṃ**, taṃ “evaṃ”ti-ādīnidānapadānaṃ, “sabbadhammāpariyāyan”ti-ādīpālīpadānaṃ aṭṭhakathāyaṃ, tassā līnatthavaṇṇanāyaṃ ceva vuttanayena suviññeyyattā ativithārabhayena na vitthārayimha.

Padapadatthadesanānikkhepasuttasandhivasena pañcavidhā sandhi. Tattha padassa padantarena sambandho **padasandhi**, tathā padatthassa padatthantarena sambandho **padatthasandhi**, yo “kiriyaṅkārakasambandho”ti vuccati. Nānānusandhikassa suttassa taṃtaṃanusandhihi sambandho, ekānusandhikassa pana pubbāparasambandho **desanāsandhi**, yā aṭṭhakathāyaṃ “pucchānusandhi ajjhāsayaṇanusandhi

yathānusandhī”ti tidhā vibhattā. Ajjhāsayo ceththa attajjhāsayo parajjhāsayoti dvidhā veditabbo. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā nidānavapaṇṇāyaṃ vuttameva. **Nikkhepasandhi** catunnaṃ suttanikkhepānaṃ vasena veditabbo. **Suttasandhi** idha paṭhamanikkhepavaseneva veditabbo. Kasmā panettha mūlapariyāyasuttameva paṭhamāṃ nikkhittanti? Nāyamanuyogo katthaci nappavattati, apica yasmā maññanāmūlakaṃ sakkāyaṃ, sabbamaññanā ca tattha eva anekabhedabhinnā pavattati, na tassā savisaṃyāya lesamattampi sāraṃ atthīti pathavi-ādivibhāgabhinnesu maññanāsu ca sātisaṃyāya nibbedhaviṛāgasañjananī upari sekkhāsekkhatathāgataguṇavibhāvanī ca ayaṃ desanā. Suttantadesanā ca visesato diṭṭhiviniveṭhanakathā, tasmā sanissayassa diṭṭhigāhassa ādito asārabhāvadīpanaṃ upari ca sabbesaṃ ariyānaṃ guṇavisesavibhāvanamidāṃ suttāṃ paṭhamāṃ nikkhittaṃ. Kiñca sakkāye maññanāmaññanāmukhena pavattinivattīsu ādinavānisaṃsavibhāvanato sabbesaṃ puggalānaṃ paṭipattivibhāgato ca idameva suttāṃ paṭhamāṃ nikkhittaṃ.

Yaṃ pana ekissā desanāya desanantarena saddhiṃ saṃsandanaṃ, ayampi desanāsandhi, sā evaṃ veditabbā. “Assutavā puthujjano -pa-nibbānaṃ abhinandati”ti ayaṃ desanā “idha bhikkhave assutavā puthujjano -pa- sappurisaḍḍhamme avinīto manasikaraṇīye dhamme nappajānāti, amanasikaraṇīye ca dhamme nappajānāti, so manasikaraṇīye dhamme appajānanto amanasikaraṇīye ca dhamme appajānanto ye dhammā na manasikaraṇīyā, te dhamme manasi karoti -pa- anuppanno vā kāmāsavo uppajjati, uppanno vā kāmāsavo pavaḍḍhati. Anuppanno vā bhavāsavo uppajjati, uppanno vā bhavāsavo pavaḍḍhati, anuppanno vā avijjāsavo uppajjati, uppanno vā avijjāsavo pavaḍḍhati”ti¹ imāya desanāya saṃsandati. Tathā “tassetāṃ pāṭikaṅkhaṃ subhanimittāṃ manasi karissati, tassa subhanimittassa manasikārā rāgo cittaṃ anuddhammessati, so sarāgo sadoso samoho saṅgaṇo saṃkiliṭṭhacitto kālāṃ karissati”ti² imāya desanāya saṃsandati. Tathā “cakkhuñcāvuso paṭicca rūpe ca uppajjati, cakkhuviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso,

1. Ma 1. 9 piṭṭhe.

2. Ma 1. 31 piṭṭhe.

phassapaccayā vedanā. Yaṃ vedeti taṃ sañjānāti, yaṃ sañjānāti taṃ vitakketi, yaṃ vitakketi taṃ papañceti, yaṃ papañceti tattonidānaṃ purisaṃ papañcasaññāsaṅkhā samudācaranti”¹ti imāya desanāya saṃsandati. Tathā “idha bhikkhave assutavā puthujjano -pa- sappurisaadhamme avinīto rūpaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’²ti samanupassati. Vedanaṃ -pa- saññaṃ -pa-. Saṅkhāre -pa-. Viññāṇaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’³ti samanupassati. Yampi taṃ diṭṭhaṃ -pa-. Yampi taṃ diṭṭhiṭṭhānaṃ, so loko so attā so pecca bhavissāmi nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo sassatisamaṃ tattheva ṭhassāmīti, tampi ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’⁴ti samanupassati”²ti imāya desanāya saṃsandati.

“Yopi so bhikkhave bhikkhu -pa- nibbānaṃ mābhinandi”³ti ayaṃ desanā “idha Devānaminda bhikkhuno sutāṃ hoti ‘sabbe dhammā nālaṃ abhinivesāyā’⁴ti, evaṃ cetaṃ Devānaminda bhikkhuno sutāṃ hoti ‘sabbe dhammā nālaṃ abhinivesāyā’⁵ti, so sabbaṃ dhammaṃ abhiñānāti, sabbaṃ dhammaṃ abhiññāya sabbaṃ dhammaṃ pariñānāti, sabbaṃ dhammaṃ pariññāya yaṃ kiñci vedanaṃ vedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, so tāsu vedanāsu aniccānupassī viharati, virāgānupassī viharati, nirodhānupassī viharati, paṇissaggānupassī viharati”³ti imāya desanāya saṃsandati. “Yopi so bhikkhave bhikkhu arahāṃ -pa- abhisambuddhoti vadāmi”⁴ti ayaṃ desanā “sutavā ca kho bhikkhave ariyasāvako -pa- sappurisaadhamme suvinīto rūpaṃ ‘netāṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’⁵ti samanupassati. Vedanaṃ -pa-. Saññaṃ -pa-. Saṅkhāre -pa-. Viññāṇaṃ ‘netāṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’⁶ti samanupassati. Yampi taṃ diṭṭhaṃ sutāṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicariṭaṃ manasā, tampi ‘netāṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’⁷ti samanupassati. Yampi taṃ diṭṭhiṭṭhānaṃ, so loko so attā so pecca bhavissāmi ‘nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo sassatisamaṃ tattheva ṭhassāmīti, tampi ‘netāṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’⁸ti samanupassati. So evaṃ samanupassanto na paritassati”⁴ti evamādidesaṇāhi saṃsandatīti, ayaṃ **catubyūho hāro**.

1. Ma 1. 158 piṭṭhe.

3. Ma 1. 318 piṭṭhe.

2. Ma 1. 188, 189 piṭṭhesu.

4. Ma 1. 189 piṭṭhe.

7. Āvattahāraṇṇanā

“Assutavā puthujjano”ti iminā yonisomanasikārapaṭikkhepamukhena ayonisomanasikārapariggaho dīpito. “Ariyānaṃ adassāvī”ti-ādinā sappurisūpanissayādipaṭikkhepamukhena asappurisūpanissayādipariggaho dīpito. Tesu purimanayena āsayavipatti kittitā, dutiyena payogavipatti. Purimena cassa kilesavaṭṭaṃ, tañca yato vipākavaṭṭanti sakalaṃ saṃsāracakkamāvattati. “Pathaviṃ maññatī”ti-ādinā tattha tisso maññanā vuttā. Tāsu taṇhāmaññanā “etaṃ mama”ti taṇhāggāho, mānamaññanā “eso hamasmī”ti mānaggāho, diṭṭhimaññanā “eso me attā”ti diṭṭhiggāho. Tattha taṇhāggāhena “taṇhaṃ paṭicca pariyesanā”ti-ādikā¹ nava taṇhāmūlakā dhammā āvattanti. Mānaggāhena “seyyohamasmī”ti-ādikā nava mānavidhā āvattanti. Diṭṭhiggāhena “rūpaṃ attato samanupassati”ti-ādikā² vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhi āvattati. Tīsu ca gāhesu yāya saññāya taṇhāggāhassa vikkhambhanā, sā dukkhasaññā dukkhānupassanā. Yāya saññāya mānaggāhassa vikkhambhanā, sā aniccasaññā aniccānupassanā. Yāya pana saññāya diṭṭhiggāhassa vikkhambhanā, sā anattasaññā anattānupassanā. Tattha paṭhamaggāhavisabhāgato appaṇihitavimokkhamukhaṃ āvattati, dutiyaggāhavisabhāgato animittavimokkhamukhaṃ āvattati, tatiyaggāhavisabhāgato suññatavimokkhamukhaṃ āvattati.

Sekkhaggahaṇena ariyāya sammādiṭṭhiyā saṅgaho, tato ca paratoghosa yonisomanasikārā dīpitā honti. Paratoghosena ca sutavā ariyasāvakoti āvattati, yonisomanasikārena nava yonisomanasikāramūlakā dhammā āvattanti, catubbidhañca sampatticakkaṃ. “Mā maññī”ti maññanānaṃ vippakatappahānatāgahaṇena ekaccāsavaparikkhayo dīpito hoti, tena ca saddhāvimuttadiṭṭhippattakāyasakkhibhāvā āvattanti. “Arahaṃ khīṇāsavo”ti-ādinā asekkhā sīlakkhandhādayo dassitā honti, sīlakkhandhādipāripūriyā ca dasa nāthakaraṇā dhammā āvattanti. “Na maññatī”ti maññanāpaṭikkhepena pañcasu upādānakkhandhesu “netāṃ mama, nesohamasmī, na meso attā”ti sammāpaṭipatti dassitā, tāya ca sātisayā

1. Dī 2. 50; Dī 3. 253; Am 3. 201; Abhi 2. 404 piṭṭhesu.

2. Saṃ 2. 478 piṭṭhe.

nikantipariyādānamānasamugghāṭanadiṭṭhi-ugghāṭanāni pakāsitānīti appaṇihitānimittasuññatavimokkhā āvattanti. “Tathāgato”ti-ādinā sabbaññugunā vibhāvitāti tadavinābhāvato dasabalacatuvesārajja-asādhāraṇaṇā-āveṇikabuddhadhammā āvattanti. “Nandī dukkhassa mūlan”ti-ādinā saddhim hetunā vaṭṭavivaṭṭam kathitanti pavattinivattitadubhayahetuvibhāvanena cattāri ariyasaccāni āvattanti. “Taṇhānam khayā”ti-ādinā taṇhappahānāpadesena tadekaṭṭhabhāvato diyaḍḍhassa kilesasahassassa pahānam āvattati. “Sabbaso taṇhānam khayā sammāsambodhim abhisambuddho”ti ca vuttattā “nandī dukkhassa mūlan”ti, “iti viditvā”ti-ādinā vuttassa maññanābhāva hetubhūta paccayākāra vedanassa sāvakehi asādhāraṇaṇācārābhāvo dassito, tena catuṅṣatikoṭṭisatasahassasamāpattisañcāri bhagavato mahāvajiraññaṇam āvattatīti. Ayaṁ **āvatto hāro**.

8. Vibhattihāraṇaṇā

“Sabbadhammamūlapariyāyan”ti ettha sabbadhammā nāma tebhūmakā dhammā sakkāyassa adhippetattā. Tesam maññanā padaṭṭhānam papañcasaṅkhānimittattā lokavicittassa. Tayime kusalā akusalā abyākatāti tividhā. Tesu kusalānam yonisomanasikārādipadaṭṭhānam, akusalānam ayonisomanasikārādi, abyākatānam kammabhava-āvajjanabhūtarūpādi padaṭṭhānam. Tattha kusalā kāmāvacarādivasena bhūmito tividhā, tathā abyākatā cittuppādasabhāvā, acittuppādasabhāvā pana kāmāvacarāva. Tathā akusalā. Pariyattipaṭipatti paṭivedhasutakiccābhāvena tividho assutavā, andhakalyāṇavibhāgena duvidho puthujjano, sammāsambuddhapacceka buddhasāvakabhedena tividhā ariyā, maṁsacakkhudibbacakkhupaññācakkhūhi dassanābhāvena tividho adassāvī, maggaphalanibbānabhedena tividho, navavidho vā ariyadhammo, savanadhāraṇaparicayamanasikārāpaṭivedhavasena pañcavidhā ariyadhammassa kovadatā, tadabhāvato akovido, saṁvarapahānabhedena duvidho, dasavidho vā ariyadhammavinayo, tadabhāvato ariyadhamme avinīto. Ettha padaṭṭhānavibhāgo heṭṭhā dassitoyeva. “Sappurisānam adassāvī”ti-ādīsupi eseṇa nayo. “Pathaviṁ maññatī”ti-ādīsu maññanāvatthuvibhāgo pāliyaṁ āgatova, tathā ajjhattikabāhirādiko ca antaravibhāgo.

Maññanā pana taṇhāmānadiṭṭhivasena saṅkhepato tividhā, vitthārato pana taṇhāmāññanā tāva kāmataṇhādivasena aṭṭhasatavidhā, tathā “asmīti sati itthaṃsmīti hotī”ti-ādinā. Evaṃ mānamaññanāpi. “Asmīti sati itthaṃsmīti hotī”ti-ādinā papañcattayaṃ uddiṭṭhaṃ niddiṭṭhañcāti. Etena diṭṭhimaññanāyapi aṭṭhasatavidhatā vuttāti veditabbā. Apica seyyassa “seyyohamasmi”ti-ādinā mānamaññanāya navavidhatā tadantarabhedena anekavidhatā ca veditabbā. Ayañca attho hīnattikatthavaṇṇanāya vibhāvetabbo. Diṭṭhimaññanāya pana brahmajāle āgatanayena dvāsaṭṭhividhatā tadantarabhedena anekavidhatā ca veditabbā. “Apariññātan”ti ettha ñātapariññādivasena ceva rūpamukhādi-abhinivesabhedādivasena ca pariññānaṃ anekavidhatā veditabbā. Tathā aṭṭhamakādivasena sekkhavibhāgo paññāvimuttādivasena asekkhavibhāgo ca. Ayamettha dhammavibhāgo. Padaṭṭhānaviabhāgo ca bhūmiviabhāgo ca vuttanayānusārena veditabbāti. Ayam **vibhatti hāro**.

9. Parivattahāraṇṇanā

“Sabbadhammamūlapariyāyan”ti ettha “sabbadhammā”ti pañcupādānakkhandhā gahitā, tesam mūlakāraṇanti ca taṇhāmānadiṭṭhiyo. Tathā assutavā puthujjano -pa- sappurisaḍḍhamme avinītoti. Yāvakīvañca pañcasu upādānakkhandhesu subhato sukhato niccato attato samanupassanavasena “etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā”ti taṇhāmānadiṭṭhigāhā na samucchiṇṇanti, tāva nesaṃ pabandhūparamo supinantepi na kenaci laddhapubbo. Yadā pana nesaṃ asubhato dukkhato aniccato anattato samanupassanavasena “netam mama, nesohamasmi, na meso attā”ti pavattamānā appaṇihitānimittasuññātānupassanā ussakkivā ariyamaggādhigamāya saṃvattanti, atha nesaṃ pabandhūparamo hoti accanta-appaṇṇattikabhāvūpagamanato. Tena vuttaṃ “sabbadhammāti pañcupādānakkhandhā gahitā, tesam mūlakāraṇanti ca taṇhāmānadiṭṭhiyo”ti. Tathā assutavā puthujjano -pa- sappurisaḍḍhamme avinīto tīhipi maññanāhi pathaviṃ maññati yāva nibbānaṃ abhinandati, tīhipi pariññāhi tassa taṃ vatthu aparīññātanti katvā. Yassa pana taṃ vatthu tīhi pariññāhi pariññātāṃ, na so itaro viya taṃ maññati.

Tenāha bhagavā “sutavā ca kho bhikkhave ariyasāvako -pa-sappurisdhamme suvinīto rūpaṃ ‘netam mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati, vedanaṃ -pa- asati na paritassati”¹. Sekkho pathaviṃ mā maññi yāva nibbānaṃ mābhinandi, arahā sammāsambuddho ca pathaviṃ na maññati, yāva nibbānaṃ nābhinandati, maññanāmaññitesu vatthūsu mattaso sabbaso ca pariññābhisamayasaṃsiddhiyā pahānābhisamayanibbattito. Yassa pana tesu vatthūsu sabbaso mattaso vā pariññā eva natthi, kuto pahānaṃ, so yathāparikappaṃ niraṅkusāhi maññanāhi “etaṃ mama”ti-ādinā maññateva. Tenāha bhagavā “idha bhikkhave assutavā puthujjano -pa- sappurisdhamme avinīto rūpaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati, vedanaṃ saññan”ti-ādi². Ayam **parivatto hāro**.

10. Vevacanaḥāravaṇṇanā

“Sabbadhammā sakaladhammā anavasesadhammā”ti pariyāyavacanaṃ, “mūlapariyāyaṃ mūlakāraṇaṃ asādhāraṇaḥetun”ti pariyāyavacanaṃ, “mūlapariyāyanti vā mūladesanaṃ kāraṇakathanan”ti pariyāyavacanaṃ, “vo tumhākaṃ tumhan”ti pariyāyavacanaṃ, “bhikkhave samaṇā tapassino”ti pariyāyavacanaṃ, “desessāmi kathessāmi paññapessāmi”ti pariyāyavacanaṃ, “suṇātha sotaṃ odahatha sotadvārānusārena upadhārethā”ti pariyāyavacanaṃ, “sādhukaṃ sammā sakkaccaṃ”ti pariyāyavacanaṃ, “manasi karoṭṭha citte ṭhapetha samannāharathā”ti pariyāyavacanaṃ, bhāssissāmi byattaṃ kathessāmi vibhajissāmi”ti pariyāyavacanaṃ, “evaṃ bhante sādhu suṭṭhu bhante”ti pariyāyavacanaṃ, “paccassosum sampaṭicchimsu sampaṭiggahesun”ti pariyāyavacanaṃ. Iminā nayena sabbapadesu vevacanaṃ vattabbanti. Ayam **vevacano hāro**.

11. Paññattihāravaṇṇanā

“Sabbadhammamūlapariyāyan”ti ettha sabbadhammā nāma sakkāyadhammā, te khandhavasena pañcadhā paññattā, āyatanavasena dvādasadhā, dhātuvasena

1. Ma 1. 189 piṭṭhe.

2. Ma 1. 188, 189 piṭṭhesu.

aṭṭhārasadhā paññattā. “Mūlan”ti vā “mūlapariyāyan”ti vā maññanā vuttā, tā taṇhāmānadiṭṭhivasena tidhā antarabhedenā anekadhā ca paññattā. Atha vā “sabbadhammā”ti tebhūmakadhammānaṃ saṅgahapaññatti, “mūlapariyāyan”ti tesāṃ pabhavapaññatti, “vo”ti sampadānapaññatti, “desessāmi bhāsissāmi”ti paṭiññāpaññatti, “suṇātha sādhuṃ manasi karoṭhā”ti ca āṇāpanapaññatti, “assutavā”ti paṭivedhavamukhatāpaññatti ceva pariyattivimukhatāpaññatti ca, “puthujjano”ti anariyapaññatti, sā ariyadhammapaṭikkhepapaññatti ceva ariyadhammavirahapaññatti ca, “ariyānaṃ”ti asaṃapaññatti ceva saṃapaññatti ca. Tattha asaṃapaññatti tathāgatapaññatti, saṃapaññatti paccekabuddhānañceva ubhatobhāgavimuttādīnañca vasena aṭṭhavidhā veditabbā. “Ariyānaṃ adassāvi”ti-ādi dassanabhāvanāpaṭikkhepapaññatti, “pathaviṃ maññati”ti-ādi pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ dvādasannaṃ āyatanānaṃ aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ sammasanupagānaṃ indriyānaṃ nikkhepapaññatti ceva pabhavapaññatti ca, tathā vipallāsānaṃ kiccapaññatti pariyuṭṭhānaṃ dassanapaññatti kilesānaṃ phalapaññatti abhisāṅkhārānaṃ virūhanapaññatti taṇhāya assādanapaññatti diṭṭhiyā vipphandanapaññatti, “sekkhā”ti saddānusārīsaddhāvimuttadiṭṭhippattakāyasakkhīnaṃ dassanapaññatti ceva bhāvanāpaññatti ca, “appattamānaso”ti sekkhadhammānaṃ ṭhitapaññatti, “anuttaraṃ yogakkhemaṃ patthayamāno”ti paññāya abhinibbidāpaññatti, “abhiñānāti”ti abhiññeyyadhammānaṃ abhiññāpaññatti, dukkhassa pariññāpaññatti, samudayassa pahānapaññatti, nirodhassa sacchikiriyāpaññatti, maggassa bhāvanāpaññatti, “mā maññī”ti maññanānaṃ paṭikkhepapaññatti, samudayassa pahānapaññatti. Iminā nayena sesapadesupi vitthāretabbaṃ. Ayaṃ **paññatti hāro**.

12. Otaraṇahāravaṇṇanā

“Sabbadhammamūlapariyāyan”ti ettha sabbadhammā nāma lokiyā pañcakkhandhā dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo dve saccāni ekūnavīsati indriyāni dvādasapadiko paccayākāroti ayaṃ sabbadhammaggaḥaṇena khandhādīmukhena desanāya otaraṇaṃ. “Mūlan”ti vā “mūlapariyāyan”ti vā maññanā vuttā, tā atthato taṇhā māno diṭṭhi cāti tesāṃ saṅkhārakkhandhasaṅgahoti ayaṃ khandhamukhena otaraṇaṃ. Tathā “dhammāyatanadhammadhātūhi saṅgaho”ti ayaṃ āyatanamukhena dhātumukhena ca otaraṇaṃ. “Assutavā”ti iminā

sutassa vibandhabhūtā avijjādayo gahitā, “puthujjano”ti iminā yesaṃ kilesābhisaṅkhārānaṃ jananādinā puthujjanoti vuccati, te kilesābhisaṅkhārādayo gahitā, “ariyānaṃ adassāvi”ti-ādinā yesaṃ kilesadhammānaṃ vasena ariyānaṃ adassāvi-ādibhāvo hoti, te diṭṭhimānavijjādayo gahitāti sabbehi tehi saṅkhārakkhandhasaṅgahoti pubbe vuttanayeneva otaraṇaṃ veditabbaṃ. “Sañjānāti maññati abhijānāti na maññati”ti etthāpi sañjānanamaññanā-abhijānanānupassanānaṃ saṅkhārakkhandhapariyāpannattā vuttanayeneva otaraṇaṃ veditabbaṃ. Tathā sekkhaggahaṇena sekkhā, “arahan”ti-ādinā asekkhā sīlakkhandhādayo gahitāti evampi khandhamukhena otaraṇaṃ, āyatanadhātādimukhena ca otaraṇaṃ veditabbaṃ. Tathā “na maññati”ti taṇhāgāhādipaṭikkhepena dukkhānupassanādayo gahitā, tesāṃ vasena appaṇihitavimokkhamukhādīhi otaraṇaṃ veditabbaṃ. “Pariññātan”ti iminā parijānanakiccena pavattamānā bodhipakkhiyadhammā gayhantīti satipaṭṭhānādimukhehi otaraṇaṃ veditabbaṃ. Nandiggahaṇena bhavaggahaṇena taṇhāgahaṇena ca samudayasaccaṃ, dukkhaggahaṇena jātijarāmaragaṇaggahaṇena ca dukkhasaccaṃ, “taṇhānaṃ khayā”ti-ādinā nirodhasaccaṃ, abhisambodhiyā gahaṇena maggasaccaṃ gahitanti ariyasaccehi otaraṇanti. Ayaṃ **otaraṇo hāro**.

13. Sodhanahāraṇaṇā

“Sabbadhammamūlapariyāyaṃ vo bhikkhave -pa-. Idha bhikkhave assutavā -pa- pathaviṃ pathavito sañjānāti”ti ārambho. “Pathaviṃ pathavito saññatvā pathaviṃ maññati”ti padasuddhi, no ārambhasuddhi. Tathā “pathaviyā maññati pathavito maññati pathaviṃ meti maññati pathaviṃ abhinandatī”ti padasuddhi, no ārambhasuddhi. “Taṃ kissa hetu apariññātaṃ tassāti vadāmī”ti padasuddhi ceva ārambhasuddhi ca. Sesavāresupi eseṇa nayoti. Ayaṃ **sodhano hāro**.

14. Adhiṭṭhānahāraṇaṇā

“Sabbadhammamūlapariyāyan”ti ettha sabbadhammagahaṇaṃ sāmāññato adhiṭṭhānaṃ. “Pathaviṃ āpan”ti-ādi pana taṃ avikappetvā visesavacanāṃ. Tathā

“mūlapariyāyan”ti sāmāññato adhiṭṭhānaṃ, taṃ avikappetvā visesavacanaṃ “pathaviṃ maññati -pa- abhinandatī”ti. “Pathaviṃ maññatī”ti ca sāmāññato adhiṭṭhānaṃ taṇhādiggāhānaṃ sādharmaṇattā maññanāya, taṃ avikappetvā visesavacanaṃ “etaṃ, mama, esohamasmi, eso me attā”ti, evaṃ suttantarapadānipi ānetvā visesavacanaṃ niddhāretabbaṃ. Sesavāresupi eseva nayo. “Sekkho”ti sāmāññato adhiṭṭhānaṃ, taṃ avikappetvā visesavacanaṃ “kāyasakkhī diṭṭhippatto saddhāvimutto saddhānusārī dhammānusārī”ti. Tathā “sekkho”ti sāmāññato adhiṭṭhānaṃ, taṃ avikappetvā visesavacanaṃ “idha bhikkhave bhikkhu sekkhāya sammādiṭṭhiyā samannāgato hoti -pa- sekkhena sammāsamādhinā samannāgato hotī”ti¹. “Arahan”ti sāmāññato adhiṭṭhānaṃ, taṃ avikappetvā visesavacanaṃ “ubhatobhāgavimutto paññāvimutto², teviḷḷo chaḷabhiñño”ti³ ca. “Khīṇāsavo”ti sāmāññato adhiṭṭhānaṃ, taṃ avikappetvā visesavacanaṃ “kāmasavāpi cittaṃ vimuccittha, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccitthā”ti-ādi⁴. Sesapadesupi eseva nayo. “Abhijānātī”ti sāmāññato adhiṭṭhānaṃ, taṃ avikappetvā visesavacanaṃ “maññatī”ti. Maññanābhāvo hissa pahānapaṭivedhasiddho, pahānapaṭivedho ca pariññāsacchikiriyābhāvanāpaṭivedhehi na vinātī sabbepi abhiññāvisesā maññanāpaṭikkhepena atthato gahitāva hontīti. Tathā “arahan”ti sāmāññato adhiṭṭhānaṃ, taṃ avikappetvā visesavacanaṃ “vītarāgattā vītadosattā vītamohattā”ti. Iminā nayena sesapadesupi sāmāññāvisesaniddhāraṇā veditabbā. Ayaṃ **adhiṭṭhāno hāro**.

15. Parikkhārahāraṇaṇā

“Sabbadhammamūlapariyāyan”ti ettha sabbadhammā nāma pariyāpannadhammā, te kusalākusalābyākatabhedena tividhā. Tesu kusalānaṃ yonisomanasikāro alobhādayo ca hetū, akusalānaṃ ayonisomanasikāro lobhādayo ca hetū, abyākatesu vipākānaṃ yathāsakaṃ kammaṃ, itaresaṃ bhavaṅgamāvajjanasamannāhārādi ca hetū. Ettha ca sappurisūpanissayādiko paccayo hetumhi eva samavarulho, so

1. Saṃ 3. 12 piṭṭhe. 2. Abhi 3. 113 piṭṭhe. 3. Abhi 3. 103 piṭṭhe. 4. Vi 1. 6 piṭṭhe.

tattha ādi-saddena saṅgahitoti daṭṭhabbo. “Mūlan”ti vuttānaṃ maññanānaṃ hetubhāvo pāliyaṃ vutto eva. Maññanāsu pana taṇhāmaññanāya assādānupassanā hetu. “Saññojaniyesu dhammesu assādānupassino taṇhā pavaḍḍhati”ti¹ hi vuttaṃ. Mānamaññanāya diṭṭhivippayuttalobho hetu kevalaṃ saṃsaggavasena “ahamasmī”ti pavattanato. Diṭṭhimaññanāya ekattanayādīnaṃ ayāthāvaggāho hetu, assutabhāvo puthujjanabhāvassa hetu, so ariyānaṃ adassanasīlatāya, sā ariyadhammassa akovidatāya, sā ariyadamme avinītatāya hetu, sabbā cāyaṃ hetuparamparā pathavī-ādīsu “etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā”ti tissannaṃ maññanānaṃ hetu, sekkhārahādibhāvā pana mattaso sabbaso ca maññanābhāvassa hetūti. Ayaṃ **parikkhāro hāro**.

16. Samāropanahāravaṇṇanā

“Sabbadhammamūlapariyāyan”ti-ādīsu mūlapariyāyaggahaṇena assutavāgahaṇena sañjānanaṃ maññanāpariññāgahaṇehi ca saṃkilesadhammā dassitā, te ca saṃkhepato tividdhā taṇhāsāṃkilesa diṭṭhisāṃkilesa duccaritasāṃkilesoti. Tattha taṇhāsāṃkilesa taṇhāsāṃkilesassa, diṭṭhisāṃkilesassa, duccaritasāṃkilesassa ca padaṭṭhānaṃ, tathā diṭṭhisāṃkilesa diṭṭhisāṃkilesassa, taṇhāsāṃkilesassa, duccaritasāṃkilesassa ca padaṭṭhānaṃ, duccaritasāṃkilesopi duccaritasāṃkilesassa, taṇhāsāṃkilesassa, diṭṭhisāṃkilesassa ca padaṭṭhānaṃ. Tesu taṇhāsāṃkilesa atthato lobhova, yo “lobho lubbhanā lubbhitattaṃ sārāgo sārājjanā sārājjitattan”ti-ādinā² anekehi pariyāyehi vibhatto. Tathā diṭṭhiyeva diṭṭhisāṃkilesa, yo “diṭṭhigataṃ diṭṭhigahanaṃ diṭṭhikantāro diṭṭhivisūkaṃ diṭṭhivipphanditaṃ”ti-ādinā³ anekehi pariyāyehi, “santi bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā”ti-ādinā⁴ dvāsaṭṭhiyā pabhedehi ca vibhatto. Duccaritasāṃkilesa pana atthato dussīlyacetanā ceva cetanāsampayuttadhammā ca, yā “kāyaduccaritaṃ vacīduccaritaṃ kāyavisamaṃ vacīvisamaṃ”ti⁵, “pāṇātipāto adinnādānaṃ”ti⁶ ca ādinā anekehi pariyāyehi, anekehi pabhedehi ca vibhattā.

1. Saṃ 1. 312, 315 piṭṭhesu.

4. Dī 1. 12 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 94 piṭṭhe.

5. Abhi 2. 382 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 222 piṭṭhe.

6. Abhi 2. 378 piṭṭhe.

Tesu taṇhāsaṃkilesassa samatho paṭipakkho, diṭṭhisamkilesassa vipassanā, duccaritasamkilesassa sīlaṃ paṭipakkho. Te pana sīlādayo dhammā idha pariññāgahaṇena sekkhaggahaṇena “arahan”ti-ādinā ariyatādiggaṇaṇa ca gahitā. Tattha sīlena duccaritasamkilesappahānaṃ sijjhati, tathā tadanāgappahānaṃ vītikkamappahānaṃ, samathena taṇhāsaṃkilesappahānaṃ sijjhati, tathā vikkhambhanappahānaṃ pariyuṭṭhānappahānaṃ. Vipassanāya diṭṭhisamkilesappahānaṃ sijjhati, tathā samucchēdappahānaṃ anusayappahānaṃ. Tattha pubbabhāge sīle patiṭṭhitassa samatho, samathe patiṭṭhitassa vipassanā, maggakkhaṇe pana samakārameva bhavanti. Pubbeyeve hi supārisuddhakāyavacīkammaṃ supārisuddhājīvaṃ ca samathavipassanā āradhā gabbhaṃ gaṇhantiyo paripākāṃ gacchantiyo vuṭṭhānagāminivipassanaṃ paribrūhenti, vuṭṭhānagāminivipassanā bhāvanāpāripūriṃ gacchantī maggena ghaṭenti maggakkhaṇe samathavipassanā paripūreti. Atha maggakkhaṇe samathavipassanābhāvanāpāripūriyā anavasesasaṃkilesadhammaṃ samucchindantiyo nirodhaṃ nibbānaṃ sacchikarontīti. Ayaṃ **samāropano hāro**.

Soḷasahāraṇaṇā niṭṭhitā.

Pañcavidhanayavaṇṇanā

1. Nandiyāvattānayaṇṇanā

“Sabbadhammamūlapariyāyan”ti-ādīsu sabbadhammamūlaggaṇaṇa maññanāgahaṇa ca taṇhāmānadiṭṭhiyo gahitā. Maññanānampi hi maññanā kāraṇanti dassitoyamattho. “Assutavā”ti-ādinā avijjāmānadiṭṭhiyo gahitā, sabbepi vā saṃkilesadhammā, tathā saññā-apariññātaggaṇaṇa. “Khīṇāsavo parikkhīṇabhavaśāññojano”ti ettha pana āsavā saññojanāni ca sarūpato gahitāni, tathā nandiggahaṇa taṇhāgahaṇa ca taṇhā, evampettha sarūpato pariyāyato ca taṇhā avijjā tappakkhiyadhammā ca gahitā. Tattha taṇhāya visesato rūpadhammā adhiṭṭhānaṃ, avijjāya arūpadhammā, te pana sabbadhammaggaṇaṇa pathavī-ādiggaṇaṇa ca dassitā eva. Tāsaṃ samatho vipassanā ca paṭipakkho, tesamettha gahetabbākāro heṭṭhā dassito eva. Samathassa cetovimutti

phalaṃ, vipassanāya paññāvimutti. Tathā hi tā “rāgavirāgā”ti-ādinā visesetvā vuccanti, imāsamettha gahaṇaṃ sammadaññāvimuttavītarāgādivacanehi veditabbaṃ. Tattha taṇhāviijā samudayasaccaṃ, tappakkhiyadhammā pana taggahaṇeneva gahitāti veditabbā. Tesāṃ adhiṭṭhānabhūtā vuttappabhedā rūpārūpadhammā dukkhasaccaṃ, tesāṃ appavatti nirodhasaccaṃ, nirodhapajānanā paṭipadā maggasaccaṃ. Taṇhāgahaṇena cettha māyāsāṭṭheyyamānātimānamadappamādapāpicchatāpāpamittatā-ahirikānottappādivasena akusalapakkho netabbo, avijjāgahaṇena viparīṭṭamanasikārakodhūpanāhamakkhapaḷāsa-issā macchariyasārambhadvacassatābhavadiṭṭhivibhavadiṭṭhi-ādivasena akusalapakkho netabbo, vuttavipariyāyena amāyā-asāṭṭheyyādi-aviparīṭṭamanasikārādivasena, tathā samathapakkhiyānaṃ saddhindriyādīnaṃ vipassanāpakkhiyānaṃ aniccasaññādināṇa vasena vodānapakkho netabboti. Ayaṃ **nandiyāvaṭṭassa nayassa bhūmi**.

2. Tipukkhalanayavaṇṇanā

Tathā vuttanayena sarūpato pariyāyato ca gahitesu taṇhāviijātappakkhiyadhammesu taṇhā lobho, avijjā moho, avijjāya sampayutto lohite sati pubbo viya taṇhāya sati sijjhamāno āghāto doso, iti tihi akusalamūlehi gahitehi, tappaṭipakkhato maññanāpaṭikkhepapariññāgahaṇādihi ca kusalamūlāni siddhāniyeva honti. Idhāpi “lobho sabbāni vā sāsavakusalākusalamūlāni samudayasaccaṃ, tehi nibbattā, tesāṃ adhiṭṭhānagocarabhūtā ca upādānakkhandhā dukkhasaccan”ti-ādinā saccayojanā veditabbā. Phalaṃ panettha tayo vimokkhā, tihi pana akusalamūlehi tividhaduccaritasamkilesamalavisama-akusalasaññāvitakkādivasena akusalapakkho netabbo. Tathā tihi kusalamūlehi tividhasucaritasama kusalasaññāvitakkasaddhammasamādhivimokkhamukhavimokkhādivasena akusalapakkho netabboti. Ayaṃ **tipukkhalassa nayassa bhūmi**.

3. Sīhaviikkīṭitanayavaṇṇanā

Tathā vuttanayena sarūpato pariyāyato ca gahitesu taṇhāviijātappakkhiyadhammesu visesato taṇhādiṭṭhīnaṃ vasena asubhe

“subhan”ti, dukkhe “sukhan”ti ca vipallāsā, avijjādiṭṭhīnaṃ vasena anicce “niccan”ti, anattani “attā”ti ca vipallāsā veditabbā. Tesāṃ paṭipakkhato maññanāpaṭikkhepapariññāgahaṇādisiddhehi sativīriyasamādhipaññindriyehi cattāri satipaṭṭhānāni siddhāneva honti. Tattha catūhi indriyehi cattāro puggalā niddisitabbā. Kathaṃ? Duvidho hi taṇhācarito mudindriyo tikkhindriyoti, tathā diṭṭhicarito. Tesāṃ paṭhamo asubhe “subhan”ti vipariyāsaggāhī satibalena yathābhūtaṃ kāyasabhāvaṃ sallakkhento taṃ vipallāsaṃ samugghāṭetvā sammattaniyāmaṃ okkamati. Duttiyo asukhe “sukhan”ti vipariyāsaggāhī “uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti”ti-ādinā¹ vuttena vīriyasamvarabhūtena vīriyabalena taṃ vipallāsaṃ vidhamento sammattaniyāmaṃ okkamati. Tatiyo anicce “niccan”ti ayāthāvaggāhī samādhibalena samāhitacitto saṅkhārānaṃ khaṇikabhāvasallakkhaṇena taṃ vipallāsaṃ samugghāṭento ariyabhūmiṃ okkamati. Catuttho santatisamūhakkiccārammaṇaḥṇanavañcitāya phassādidhammapuñjamatte anattani “attā”ti micchābhinivesī catukoṭikasunñatāmanasikārena taṃ micchābhinivesaṃ viddhamento sāmāññaphalaṃ sacchikaroti. Idhāpi subhasaññāsukhasaññāhi catūhipi vā vipallāsehi samudayasaccaṃ, tesāṃ adhiṭṭhānārammaṇabhūta pañcupādānakkhandhā dukkhasaccanti-ādinā saccayojanā veditabbā. Phalaṃ panettha cattāri sāmāññaphalāni, catūhi cittavipallāsehi caturāsavoghayogakāyagantha agatitaṇhuppādasallupādānaviññāṇaṭṭhiti-apariññādivasena akusalapakkho netabbo. Tathā catūhi satipaṭṭhānehi catubbidhajhānavihārādiṭṭhānasukhabhāgiyadhamma-appamaññāsammappadhāna-iddhipādādivasena vodānapakkho netabboti. Ayaṃ **sīhavikkīlitassa nayassa bhūmi**.

4-5. Disālocana-aṅkusanayadvayaṇṇanā

Imesaṃ pana tiṇṇaṃ atthanayānaṃ siddhiyā vohārena nayadvayaṃ siddhameva hoti. Tathā hi atthanayānaṃ disābhūtaḍḍhamānaṃ samālocanaṃ **disālocanaṃ**, tesāṃ samānayaṇaṃ **aṅkusoti** pañcapi nayā niyuttāti veditabbā.

Pañcavidhanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dī 3. 189; Ma 1. 14; Aṃ 1. 323, 432; Aṃ 2. 342 piṭṭhesu.

Sāsanapaṭṭhānavaṇṇanā

Idaṅca suttam̐ soḷasavidhe suttantapaṭṭhāne saṅkilesanibbedhāsekkhabhāgiyaṃ, sabbabhāgiyameva vā “sabbadhammamūlapariyāyan”ti ettha sabbadhammaggaṇeṇa lokiyakusalānampi saṅgahitattā. Aṭṭhavīsatividhe pana suttantapaṭṭhāne lokiyalokuttarasabbadhammādhittānaṃ ṇāṇaṇeyyaṃ dassanabhāvaṇaṃ sakavacaṇaṃ vissajjanīyaṃ kusalākusalaṃ anuññātāṃ paṭikkhittāṃ cāti veditabbaṃ.

Nettinayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mūlapariyāyasuttavaṇṇanāya līnatthapakāsanā samattā.

2. Sabbāsavasuttavaṇṇanā

14. **Apubbapadavaṇṇanā**ti atthasaṃvaṇṇanāvasena heṭṭhā aggahitatāya apubbassa abhinavassa padassa vaṇṇanā atthavibhajanā. “Hitvā punappunāgatamatthan”ti hi vuttaṃ. **Nivāsaṭṭhānabhūtā** bhūtapubbanivāsaṭṭhānabhūtā, nivāsaṭṭhāne vā bhūtā nibbattā **nivāsaṭṭhānabhūtā**, tattha māpitāti attho. **Yathā kākandī mākandī kosambī**ti yathā kākandassa isino nivāsaṭṭhāne māpitā nagarī kākandī, mākandassa nivāsaṭṭhāne māpitā mākandī, kusambassa nivāsaṭṭhāne māpitā kosambīti vuccati, evaṃ sāvattḥīti dasseti. Upanetvā saṃīpe katvā bhuñjitabbato **upabhogo**, saviññāṇakavatthu. Parito sabbadā bhuñjitabbato **paribhogo**, nivāsanapārūpanādi aviññāṇakavatthu. **Sabbamettha atthī**ti niruttinayena sāvattḥī-saddasiddhimāha. **Satthasamāyogeti** satthassa nagariyā samāgame, satthe taṃ nagaraṃ upagateti attho. **Pucchite** satthikajanehi.

Samohitanti sannicitaṃ. **Rammanti** anto bahi ca bhūmibhāgasampattiyaṃ ceva ārāmuyyānasampattiyaṃ ca ramaṇīyaṃ. **Dassaneyyanti** visikhāsannivesasampattiyaṃ ceva pāsādakūṭāgārādisampattiyaṃ ca dassanīyaṃ passitabbayuttaṃ. Upabhogaparibhogavatthusampattiyaṃ ceva nivāsasukhatāya ca nibaddhavāsaṃ vasantānaṃ itaresaṅca sattānaṃ manāṃ rametīti **manoramaṃ**. **Dasahi saddehī**ti hatthisaddo, assa-ratha-bheri-saṅkha-mudiṅga-vīṇā-gīta-sammataḷasaddo,

asnātha pivatha khādathāti saddoti imehi dasahi saddehi. **Avivittanti** na vivittam, sabbakālam ghositanti attho.

Vuddhim vepullatam pattanti tannivāsī sattavuddhiyā vuddhim, tāya parivuddhitāyeva vipulabhāvaṃ pattam, bahujaṇaṃ ākiṇṇamanussanti attho. Vittūpakaraṇasamiddhiyā **iddham**. Sabbakālam subhikkhabhāvena **phītam**. Antamaso vighāsāde upādāya sabbesaṃ kapaṇaddhikavanibbakayācakānampi icchi tatthanipphattiyā manuññaṃ jātam, pageva issariye thitānanti dassanattham puna **“manoraman”**ti vuttam. **Aḷakamandāvāti** ātānātādīsu dasasu vessavaṇamahārājassa nagarīsu aḷakamandā nāma ekā nagarī, yā loke aḷakā, eva vuccati, sā yathā puññakammīnaṃ āvāsabhūta āramarāmaṇeyyakādīnā sobhaggappattā, evaṃ sāvattthīpīti vuttam **“aḷakamandāvā”**ti. **Devānanti** vessavaṇapakkihiyānaṃ cātumahārājikadevānaṃ.

Jinātīti iminā sota-saddo viya kattusādhano jeta-saddoti dasseti. **Raññāti** Pasenadikosalarājena. Rājagataṃ jayaṃ āropetvā kumāro jitavāti jetoti vutto. **Maṅgalakamyatāyāti**-ādīnā **“jeyyo”**ti etasmiṃ atthe **“jeto”**ti vuttanti dasseti. **Sabbakāmasamiddhitāyāti** sabbehi upabhogaparibhogavatthūhi phītabhāvena vibhavasampannatāyāti attho. Samiddhāpi maccharino kiñci na dentīti āha **“Vigatamalamaccheratāyā”**ti, rāgadosādimalānañceva macchariyassa ca abhāvenāti attho. Samiddhā amaccharinopi ca karuṇāsaddhādiguṇavirahitā attano santakaṃ paresaṃ na dadeyyunti āha **“karuṇādiguṇasamaṅgitāya cā”**ti. **Tenāti** anāthānaṃ piṇḍadānena. Saddatthato pana dātābbabhāvena sabbakālam upaṭṭhapito anāthānaṃ piṇḍo etassa atthīti **anāthapiṇḍiko**. **Pañcavidhasenāsanaṅgasampattiyāti** **“nātidūraṃ naccāsannaṃ gamanāgamanasampannan”**ti ekaṃ aṅgaṃ, **“divā appākiṇṇaṃ rattim appasaddaṃ appanigghosaṃ”**ti ekaṃ, **“appaḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassaṃ”**ti ekaṃ, **“tasmim kho pana senāsane viharantassa appakasirena uppajjanti cīvā -pa- parikkhārā”**ti ekaṃ, **“tasmim kho pana senāsane therā bhikkhū viharanti bahussutā”**ti ekaṃ, evameteḥi pañcavidhasenāsanaṅgehi sampannatāya. Yadi jetavanaṃ kathaṃ anāthapiṇḍikassa ārāmoti āha **“so hī”**ti-ādi.

Kītakālato paṭṭhāya anāthapiṇḍikasseva taṃ vanam, atha kasmā ubhinnaṃ parikittananti āha **“jetavane”**ti-ādi. “Yadipi so bhūmibhāgo koṭisantharena mahāseṭṭhinā kīto, rukkhā pana jetena na vikkīṭāti jetavananti vattabbataṃ labhī”ti vadanti.

Kasmā idam suttamabhāsīti kathetukamyatāya suttanikkhepaṃ pucchati. Sāmaññato hi bhagavato desanākāraṇaṃ pākaṭamevāti. Ko panāyaṃ suttanikkhepoti? Attajjhāsayo. Parehi anajjhīṭṭho eva hi bhagavā attano ajjhāsayaena imaṃ suttaṃ desetīti ācariyā. Yasmā panesa bhikkhūnaṃ upakkiliṭṭhacittataṃ viditvā “ime bhikkhū imāya desanāya upakkilesavisodhanaṃ katvā āsavakkhayāya paṭipajjissanti”ti ayaṃ desanā āraddhā, tasmā parajjhāsayoti apare. Ubhayampi pana yuttaṃ. Attajjhāsayaḍḍinaṃ hi saṃsaggabhedassa sambhavo heṭṭhā dassitovāti.

Tesaṃ bhikkhūnanti tadā dhammapaṭiggāhakabhikkhūnaṃ.

Upakkilesavisodhananti samathavipassanupakkilesato cittassa visodhanaṃ. Paṭhamam hi bhagavā anupubbikathādinā paṭipattiyā saṃkilesaṃ nīharitvā pacchā sāmukkamsikaṃ desanaṃ deseti khethe khāṇukaṇṭakagumbādi ke avaharitvā kasaṇaṃ viya, tasmā kammaṭṭhānameva avatvā imāya anupubbiyā desanā pavattāti adhippāyo.

Saṃvarabhūtanti sīlasaṃvarādisaṃvarabhūtaṃ saṃvaraṇasabhāvaṃ kāraṇaṃ, taṃ pana atthato dassanādi evāti veditabbaṃ. **Saṃvaritāti** pavattitum appadānavasena sammā, sabbathā vā vāritā. Evaṃbhūtā ca yasmā pavattidvārapidhānena pihitā nāma honti, tasmā vuttaṃ **“pidahitā hutvā”**ti. Evaṃ accantikassa saṃvarassa kāraṇabhūtaṃ anaccantikaṃ saṃvaraṃ dassetvā idāni accantikameva saṃvaraṃ dassento yasmim dassanādimhi sati uppajjanārahā āsavā na uppajjanti, so tesaṃ anuppādo nirodho khayō pahānanti ca vuccamāno atthato appavattimattanti tassa ca dassanādi kāraṇanti āha **“yena kāraṇena anuppādanirodhasaṅkhātāṃ khayam gacchanti pahīyanti nappavattanti, taṃ kāraṇanti attho”**ti.

Cakkhutopi -pa- manatopīti¹ cakkhuviññāṇādivīthīsu tadanugatamanoviññāṇavīthīsu ca kiñcāpi kusalāḍḍinampi pavatti atthi,

1. Am-Ṭī 1. 85; Mūlaṭī 1. 52 piṭṭhāḍḍisupi passitabbaṃ.

kāmāsavādayo eva pana vaṇato yūsaṃ viya paggharaṇaka-asucibhāvena sandanti, tasmā te eva “**āsavā**”ti vuccanti. Tattha hi paggharaṇa-asucimhi niruḷho āsava-saddoti. **Dhammato yāva gotrabhūnti** tato paraṃ maggaphalesu appavattanato vuttaṃ. Ete hi ārammaṇavasena dhamme¹ gacchantā tato paraṃ na gacchanti². Nanu tato paraṃ bhavaṅgādīnīpi gacchantīti ce? Na, tesampi pubbe ālambitesu lokiyadhammesu sāsavabhāvena antogadhattā tato paratābhāvato. Ettha ca gotrabhuvacanena gotrabhuvodānaphalasamāpattipurecārikaparikkammāni vuttānīti veditabbāni. Paṭhamamaggapurecārikameva vā gotrabhu avadhinidassanabhāvena gahitaṃ, tato paraṃ pana maggaphalasamānatāya aññesu maggesu maggavīthiyaṃ samāpattivīthiyaṃ nirodhānantaraṇca pavattamānesu phalesu nibbāne ca āsavānaṃ pavatti nivāritāti veditabbaṃ. **Savantīti** gacchanti, ārammaṇakaraṇavasena pavattantīti attho. Avadhi-attho ā-kāro, avadhi ca mariyādābhividdhibhedato duvidho. Tattha mariyādāṃ kiriyaṃ³ bahi katvā pavattati yathā “āpāṭaliputtā vuṭṭho devo”ti. Abhividdhi pana kiriyaṃ³ byāpetvā pavattati yathā “ābhavaggā bhagavato yaso pavattatī”ti. Abhividdhi-attho cāyaṃ ā-kāro idha gahitoti vuttaṃ “**antokaraṇattho**”ti.

Madirādayoti ādi-saddena sindhava-kādāmbarikāpotikādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Cirapārīvāsiyaṭṭho** ciraparivutthatā purāṇabhāvo. **Avijjā nāhosīti-ādīti** ettha **ādi**-saddena “purimā bhikkhave koṭi na paññāyati bhavataṇhāyā”ti⁴ idaṃ suttaṃ saṅgahitaṃ. Avijjāsavabhavāsavānaṃ ciraparivutthatāya dassitāya tabbhāvabhāvino kāmāsavassa ciraparivutthatā dassitāva hoti. Aññesu ca yathāvutte dhamme okāsaṇca ārammaṇaṃ katvā pavattamānesu mānādīsu vijjamānesu attattaniyādiggāhasena abhiyāpanaṃ madakaraṇavasena āsavaśasatā ca etesaṃyeva, na aññesanti etesveva āsava-saddo niruḷhoti daṭṭhabbo. Na cettha diṭṭhāsavo nāgatoti gahetabbaṃ bhavataṇhāya viya bhavadiṭṭhiyāpi bhavāsavaggahaṇeneva gahitattā. **Āyatam** anādikālikattā. **Pasavantīti** phalanti. Na hi taṃ kiñci

1. Dhammā (Ka)

2. Gacchanti (Ka)

3. Kiriya (Ka)

4. Am 3. 348 piṭṭhe.

saṃsāradukkhaṃ atthi, yaṃ āsavehi vinā uppajjeyya. **Purimāni cetthāti** ettha etesu catūsu atthavikappesu purimāni tīṇi. **Yatthāti** yesu suttābhidhammapadesesu. **Tattha yujjanti** kilesesuyeva yathāvuttassa atthattayassa sambhavato. **Pacchimaṃ** “āyataṃ vā saṃsāradukkhaṃ savanti”ti vuttanibbacaṇaṃ. **Kammepi yujjati** dukkhappasavanassa kilesakammasādhāraṇattā.

Diṭṭhadhammā vuccanti paccakkhabhūtā khandhā, diṭṭhadhamme bhavā **diṭṭhadhammikā**. **Vivādamūlabhūtāti** vivādassa mūlakāraṇabhūtā kodhūpanāhamakkhapaḷāsa-
issāmacchariyamāyāsāṭṭheyyathambhasārambhamānātimānā.

Yena devūpapatyassāti yena kammakilesappakārena āsavena devesu upapatti nibbatti assa mayhanti sambandho. **Gandhabbo vā vihaṅgamo** ākāśacārī assanti vibhattiṃ pariṇāmetvā yojetabbaṃ. Ettha ca yakkhagandhabbatāya vinimuttā sabbā devagati devaggahaṇena gahitā. **Avasesā ca akusalā dhammāti** akusalakammato avasesā akusalā dhammā āsavāti āgatāti sambandho.

Paṭighātāyāti paṭisedhanāya. **Parūpavā -pa- upaddavāti** idaṃ yadi bhagavā sikkhāpadaṃ na paññapeyya, tato asaddhammapaṭisevana-adinnādānapāṇātipātādihetu ye uppajjeyyuh parūpavādādayo diṭṭhadhammikā nānappakārā anattā, ye ca tannimittā eva nirayādīsu nibbattassa pañcavidhabandhanakammakāraṇādivasena mahādukkhānubhavādippakārā anattā, te sandhāya vuttaṃ. **Te paneteti** ete kāmarāgādikilesatebhūmakakammaparūpavādādi-upaddavappakārā āsavā. **Yatthāti** yasmiṃ vinayādipāḷipadese. **Yathāti** yena duvidhādippakārena aññesu ca suttantesu āgatāti sambandho.

Nirayaṃ gamentīti **nirayagāminiyā**. **Chakkanipāte** āhuneyyasutte. Tattha hi āsavā chadhā āgatā āsava-saddābhidheyyassa atthassa pabhedopacārena āsava-pade pabhedoti vutto, koṭṭhāsatto vā pada-saddoti **āsavapadeti** āsavappakāre saddakoṭṭhāse atthakoṭṭhāse vāti attho.

Tathā hīti tasmā saṁvaraṇaṁ pidahanaṁ pavattitum appadānaṁ, teneva kāraṇenāti attho. Sīlādisaṁvare adhippete pavattitum appadānavasena thakanabhāvasāmaññato **dvāraṁ saṁvaritvāti** gehadvārasaṁvaraṇampi udāhaṭaṁ. **Sīlasaṁvaroti**-ādi heṭṭhā mūlapariyāyavaṇṇanāya vuttampi imassa suttassa atthavaṇṇanaṁ paripuṇṇaṁ katvā vattukāmo puna vadati. Yuttaṁ tāva sīlasatiñāṇaṁ saṁvaratto pāḷiyaṁ tathā āgatattā, khantivīriyānaṁ pana kathanti āha “**tesaṇcā**”ti-ādi. Tassattho—yadipi “khamo hoti -pa- sītassa uppannaṁ kāmavitakkaṁ nādhivāseti”ti-ādiniddese khantivīriyānaṁ saṁvarapariyāyo nāgato, uddese pana sabbāsavaṁsaṁvarapariyāyanti saṁvarapariyāyena gahitattā attheva tesāṁ saṁvarabhāvoti.

Pubbe sīlasatiñāṇaṁ pāṭhantarena saṁvarabhāvo dassitoti idāni taṁ imināpi suttana gahitabhāvaṁ dassetum “**apicā**”ti-ādi vuttaṁ. **Khantivīriyasamvārā vuttāyeva** “khamo hoti sītassā”ti-ādinā¹ pāḷiyā dassanavasena. “**Taṇca anāsanaṁ, taṇca agocaraṁ**”ti **ayaṁ panettha sīlasaṁvaroti** taṇca “yathārūpe”ti-ādinā vuttaṁ ayuttaṁ aniyatavattthukaṁ raho paṭicchannāsanaṁ, taṇca yathāvuttaṁ ayuttaṁ vesiyādigocaraṁ, “paṭisaṅkhā yoniso parivajjeti”ti āgataṁ yaṁ parivajjanaṁ, ayaṁ pana ettha etasmim sutte āgato sīlasaṁvaroti attho. Anāsanaṁparivajjanaṁ hi anācāraparivajjanaṁ vuttaṁ, anācārāgocaraṁparivajjanaṁ cārittasīlatāya sīlasaṁvaro. Tathā hi bhagavatā “pātimokkhasaṁvarasaṁvuto viharatī”ti² sīlasaṁvaravibhajane ācārāgocarasampattim dassentena “atthi anācāro, atthi agocaro”ti-ādinā³ anācārāgocarā vibhajitvā dassitā. Idaṇca ekadesena samudāyanidassanaṁ daṭṭhabbaṁ samuddapabbattanidassanaṁ viya.

Sabbattha paṭisaṅkhā ñāṇasaṁvaroti ettha “yonisomanasikāro, paṭisaṅkhā ñāṇasaṁvaro”ti vattabbaṁ. Na hi dassanapahātabbaniddese paṭisaṅkhāgahaṇaṁ atthi, “yoniso manasi karotī”ti pana vuttaṁ. Yonisomanasikaraṇampi atthato paṭisaṅkhāñāṇasaṁvamevāti evaṁ pana atthe gayhamāne yuttametam siyā. Keci pana “yattha yattha ‘idha paṭisaṅkhā yoniso’ti

1. Ma 1. 13 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 253 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

āgataṃ, taṃ sabbaṃ sandhāya ‘sabbattha paṭisaṅkhā ñāṇasaṃvaro’ti vuttan”ti vadanti. Tesāṃ matena “idaṃ dukkhanti yoniso manasi karotī”ti-ādikassa ñāṇasaṃvarena ca asaṅgaho siyā, “dassanaṃ paṭisevanā bhāvanā ca ñāṇasaṃvaro”ti ca vacanaṃ virujjheyya, tasmā vuttanayenevettha attho veditabbo. “Sabbattha paṭisaṅkhā ñāṇasaṃvaro”ti iminā sattasupi ṭhānesu yaṃ ñāṇaṃ, so ñāṇasaṃvaroti parivajjanādivasena vuttā sīlādayo sīlasaṃvarādayoti ayamattho dassito. Evaṃ sati saṃvarānaṃ saṅkaro viya hotīti te asaṅkarato dassetuṃ **“aggahitaggahaṇenā”**ti vuttaṃ parivajjanavisesasaṃvarādhivāsanavinodanānaṃ sīlasaṃvarādhivāseṇa gahitattā, tathā aggahitānaṃ gahaṇenāti attho. Te pana aggahite sarūpato dassento **“dassanaṃ paṭisevanā bhāvanā”**ti āha.

Etenā sīlasaṃvarādinā karaṇabhūtena, kāraṇabhūtena vā. **Dhammā**ti kusalākusaladhammā. Sīlasaṃvarādinā hi sahaṇātakotiya, upanissayakotiya vā paccayabhūtena anuppannā kusalā dhammā **uppattiṃ gacchanti** uppajjanti, tathā aniruddhā akusalā dhammā **nirodhaṃ gacchanti** nirujjhaṇṭi attho. Pāḷiyaṃ pana “anuppannā ceva āsavā na uppajjanti, uppannā ca āsavā pahīyanti”ti akusaladhammānaṃ anuppādapahāṇāni eva vuttāni, na kusaladhammānaṃ uppādādayoti? Nayidamevaṃ daṭṭhabbaṃ, “yoniso ca kho bhikkhave manasikaroto”ti-ādinā kusaladhammānampi uppatti pakāsitāva āsavasaṃvaraṇassa padhānabhāvena gahitattā. Tathā hi pariyosānepi “ye āsavā dassanā pahātabbā, te dassanā pahīnā honti”ti-ādinā¹ āsavappahāṇameva padhānaṃ katvā nigamitaṃ.

15. **Jānato passatoti** ettha dassanampi paññācakkhunāva dassanaṃ adhippetāṃ, na maṃsacakkhunā dibbacakkhunā vāti āha **“dvepi padāni ekatthāni”**ti. **Evaṃ santepīti** padadvayassa ekatthattepi. **Ñāṇalakkaṇanti** ñāṇassa sabhāvaṃ, visayaṃ yathāsabhāvābodhananti attho. Tenāha **“jāṇanalakkaṇaṇhi ñāṇaṃ”**ti. **Ñāṇappabhāvanti** ñāṇanubhāvaṃ, ñāṇakiccaṃ

1. Ma 1. 14 piṭṭhe.

visayobhāsananti attho. Tenevāha “**ñāṇena vivaṇṇe dhamme**”ti. “Jānato passato”ti ca jānanadassanamukhena puggalādhiṭṭhānā desanā pavattāti āha “**ñāṇalakkhaṇaṃ ñāṇappabhāvaṃ upādāya puggalaṃ niddisati**”ti. **Jānato passatoti** “yoniso ca manasikāraṃ ayoniso ca manasikāraṃ”ti vakkhamānattā yonisomanasikāraṃvisaya-jānaṃ, ayonisomanasikāraṃvisaya-dassanaṃ. Tañca kho pana nesaṃ āsavānaṃ khayūpāyasabhāvassa adhippetattā uppādanānuppadanavasena na ārammaṇamattenāti ayamattho yuttoti āha “**yonisomanasikāraṃ -pa- ayamettha sāro**”ti.

“Jānato”ti vatvā jānanañca anussavākārapaṭivittakamattavasena na idhādhippetam, atha kho rūpādi viya cakkhuviññāṇena yonisomanasikārāyonisomanasikāre paccakkhe katvā tesam uppādavasena dassananti imamatthaṃ vibhāvetum “passato”ti vuttanti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. Aññatthāpi hi “evaṃ jānato evaṃ passato¹, jānaṃ jānāti passaṃ passati², evaṃ jānantā evaṃ passantā³, ajānataṃ apassatan”ti ca ādisu ñāṇakiccassa sāmāññavisesadīpanavasenetam padadvayaṃ āgatanti. **Kecīti** abhayagirivāsīsārasamāsācariyā. Te hi “samādhinā jānato vipassanāya passato jānaṃ jānāti passaṃ passati, evaṃ jānanā samatho passanā vipassanā”ti ca ādinā papañcenti. **Teti** papañcā. **Imasmim attheti** “jānato”ti-ādinayappavatte imasmim suttapada-atthe niddhāriyamāne. **Na yujjanti** jānanadassanānaṃ yonisomanasikārāyonisomanasikāraṃvisayabhāvassa pāliyaṃ vuttattā.

Āsavappahānaṃ āsavānaṃ accantappahānaṃ. So pana nesaṃ anuppādo sabbena sabbaṃ khīṇatā abhāvo evāti āha “**āsavānaṃ accantakhayamasamuppādaṃ⁴ khīṇākāraṃ natthibhāvan**”ti. **Ujumaggānusārino**ti kilesavaṅkassa kāyavaṅkādināñca pahānena ujubhūte savipassane heṭṭhimamagge anussarantassa. Tadeva hissa sikkhaṇaṃ. **Khayasmim paṭhamam ñāṇam, tato aññā anantarāti** khayasaṅkhāte aggamagge tappariyāpannameva ñāṇam paṭhamam

1. Khu 1. 265 piṭṭhe Itivuttake.

2. Ma 1. 157 piṭṭhe.

3. Ma 1. 331 piṭṭhe.

4. Accantakhayasamuppādaṃ (Tṭha) Arā-Tṭha 2. 83 piṭṭhe passitabbaṃ.

uppajjati, tadanantaram pana aññam arahattanti. Yadi pi gāthāyaṃ “khayasmim” icceva vuttam, samucchadavasena pana āsavehi khīṇotīti maggo khayoti vuccatīti āha **“maggo āsavakkhayoti vutto”**ti. **Samaṇoti** samitapāpo adhippeto. So pana khīṇāsavo hotīti **“āsavānam khayā”**ti imassa phalapariyāyatā vuttā, nippariyāyena pana āsavakkhayo maggo, tena pattabbato phalam. Eteneva nibbānassapi āsavakkhayabhāvo vuttoti veditabbo.

“Jānato passato”ti jānato eva passato evāti evamettha niyamo icchito, na aññathā visesābhāvato aniṭṭhasādhanato cāti tassa niyamassa phalam dassetum **“no ajānato no apassato”**ti vuttanti āha **“yo pana na jānāti na passati, tassa neva vadāmīti attho”**ti. Iminā dūrīkatāyonisomanasikāro idhādhippeto, yonisomanasikāro ca āsavakkhayassa ekantikakāraṇanti dasseti. **Etenāti** “no ajānato no apassato”ti vacanena. **Te paṭikkhittāti** ke pana teti? “Bāle ca paṇḍite ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karissanti¹, ahetu apaccayā sattā visujjhantī”ti² evamādivādā. Tesu hi keci “abhijāṭisaṅkantimattena bhavasāṅkantimattena ca saṃsārasuddhiṃ paṭijānanti, aññe issarapajāpatikālādivasena, tayidaṃ sabbaṃ “saṃsārādīhi”ti ettheva saṅgahitanti daṭṭhabbam.

Purimena vā padadvayenāti “jānato, passato”ti iminā padadvayena. **Upāyo vutto** “āsavakkhayassā”ti adhikārato viññāyati. **Imināti** “no ajānato, no apassato”ti iminā padadvayena. Anupāyo eva hi āsavānam khayassa yadidaṃ yoniso ca ayoniso ca manasikārassa ajānanam adassanañca, tena tathattāya appaṭipattito micchāpaṭipattito ca. Nanu “passato”ti iminā ayonisomanasikāro yathā na uppajjati, evaṃ dassane adhippete purimeneva anupāyapaṭisedho vutto hotīti? Na hoti, ayonisomanasikārānuppādanassapi upāyabhāvato satibalena saṃvutacakkhundriyāditā viya sampajāññabaleneva niccādivasena

1. Dī 1. 51; Ma 2. 186, 187 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 50; Ma 2. 185 piṭṭhesu.

abhūtajānanābhāvo hotīti. Tenāha “**saṅkhepena -pa- hotī**”ti. Tattha **saṅkhepenā**ti samāsenā, anvayato byatirekato ca vitthāraṃ akatvāti attho. **Ñāṇaṃ -pa- dassitaṃ hoti** “jānato”ti-ādinā ñāṇasseva gahitattā. Yadi evaṃ “svāyaṃ saṃvaro”ti-ādi kathaṃ nīyatīti? Ñāṇassa padhānabhāvadassanatthaṃ evamayaṃ desanā katāti nāyaṃ doso, tathā aññatthāpi “ariyaṃ vo bhikkhave sammāsamādhiṃ desessāmi sa-upanisaṃ saparikkhāraṃ”ti¹ vitthāro.

Dabbajātikoti dabbarūpo. So hi drabyoti vuccati “drabyaṃ vinassati nādrabyan”ti-ādīsu. **Dabbajātiko** vā sārasabhāvo, sārappasīlācāroti attho. Yathāha “na kho dabbā evaṃ nibbeṭhenti”ti². **Vattasīse thatvāti** vattaṃ uttamaṅgaṃ, dhuraṃ vā katvā. Yo hi parisuddhājīvo kātuṃ ajānantānaṃ sabrahmacārīnaṃ, attano vā vātātapādīpaṭibāhanatthaṃ chattādīni karoti, so vattasīse thatvā karoti nāma. **Padaṭṭhānaṃ na hotīti na vattabbā** nāthakaraṇadhammabhāvena upanissayabhāvato. Vuttaṃ hi “yāni tāni sabrahmacārīnaṃ uccāvacāni kiccakaraṇīyāni, tattha dakkho hotī”ti-ādi³.

Upāyamanasikāroti kusaladhammappavattiyā kāraṇabhūto manasikāro. **Pathamanasikāro**ti tassā eva maggabhūto manasikāro. **Aniccādīsu aniccanti-ādināti** aniccadukkha-asubha-anattasabhāvesu dhammesu “aniccaṃ dukkhaṃ asutaṃ anattā”ti-ādinā eva nayena, aviparītasabhāvenāti attho. **Saccānulomikena vāti** saccābhisamayassa anulomavasena. **Cittassa āvaṭṭanāti**-ādinā āvaṭṭanāya paccayabhūtā tato purimuppannā manodvārikā kusalajavanappavatti phalavohārena tathā vuttā. Tassā hi vasena sā kusalupattiyā upanissayo hoti. Āvajjanā hi bhavaṅgacittaṃ āvaṭṭayatīti **āvaṭṭanā**. Anu anu āvaṭṭetīti **anvāvaṭṭanā**. Bhavaṅgārammaṇato aññāṇāṃ ābhujatīti **ābhogo**. Samannāharatīti **samannāhāro**. Tadevārammaṇaṃ attānaṃ anubandhitvā uppajjamānaṃ manasi karoti ṭhapetīti **manasikāro**. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ upāyapathamanasikāralakkhaṇo yonisomanasikāro nāma vuccati, yassa vasena puggalo dukkhādīni saccāni āvajjitum

1. Ma 3. 116 piṭṭhe. 2. Vi 1. 248, 256; Vi 4. 197 piṭṭhesu. 3. Ma 1. 400 piṭṭhe.

sakkoti. Ayonisomanasikāre **saccapaṭikūlenā**ti saccābhisamayassa ananulomavasena. Sesam yonisomanasikāre vuttavipariyāyena veditabbaṃ.

Yuttinti upapattisāadhanayuttim, hetunti, attho. Tenevāha “**yasmā**”ti-ādi. **Etthāti** “ayoniso bhikkhave -pa- pahīyanti”ti etasmim pāṭhe. **Tatthāti** vākyopaññāsanam. Kasmā panettha ayamuddesaniddeso parivattoti codanam sandhāyāha “**yoniso**”ti-ādi. Tattha manasikārapadam dvinnam sādharmaṇanti adhippāyena “**yoniso ayonisoti imehi tāva dvīhi padehī**”ti vuttam. **Yonisoti** hi yonisomanasikāro, **ayonisoti** ca ayonisomanasikāro tattha anuvattanato vakkhamānattā ca. Satipi anathupattisāmaññe bhavādīsu puggalassa bahulisāmaññam dassetvā tam parivattitvā visesadassanattam **nāvādi-**upamāttayaggahaṇam daṭṭhabbam. **Cakkayantam** āhaṭṭhaṭṭiyantanti vadanti.

Anuppannāti anibbattā. Ārammaṇavisesavasena tassa anupatti veditabbā, na rūpārammaṇādi-ārammaṇasāmaññena, nāpi āsavavasena. Tenāha “**ananubhūtapubbam ārammaṇam -pa- aññathā hi anamatagge saṃsāre anuppannā nāma āsavā na santi**”ti. **Vatthunti** saviññāṇakāviññāṇakappabhedam āsavupattikāraṇam. **Ārammaṇam** ārammaṇapaccayabhūtarūpādīni. Idāni āsavavasenapi anuppannapariyāyo labbhatīti dassetum “**anubhūtapubbepī**”ti-ādi vuttam. **Pakatisuddhiyāti** pubbacariyato kilesadūrībhāvasiddhāya suddhipakatitāya. Pāḷiyā uddisanam **uddeso**, atthakathanam **paripucchā**, ajjhayanam **pariyatti**, cīvarasibbādi **navakammam**, samathavipassanānuyogo **yonisomanasikāro**. **Tādisenāti** yādisena “manuññavattū”ti manasikārādinā kāmāsavādayo sambhaveyyum, tādisena. Āsavānam vaḍḍhi nāma pariyuṭṭhānatibbatāya veditabbā, sā ca abhiṇhupattiyā bahulikāratoti te laddhāsevanā bahulabhāvam pattā maddantā pharantā chādentā andhakāram karontā aparāparam uppajjamānā ekasantānanayena¹ “**uppannā pavaḍḍhanti**”ti **vuccanti**. Tena vuttam “**punappunam uppajjamānā uppannā pavaḍḍhanti vuccanti**”ti. Ito aññathāti

1. Ekasantānena ekattanayena (Ka)

ito aparāparuppannānaṃ ekattaggahaṇato aññathā **vaḍḍhi nāma natthi** khaṇikabhāvato.

So ca jānātiti dhammuddhaccaviggahābhāvamāha. **Kārakashevāti** yuttayogasseva. **Yassa panāti**-ādinā anuddesikaṃ katvā vuttamattham purātanassa purisātisayassa paṭipattidassanena pākaṭataraṃ kātum **“maṇḍalārāmaṃvāsīmahātissabhūtattherassa viyā”**ti-ādi vuttam. Tam hi sabrahmacārīnaṃ āyatiraṃ tathāpaṭipattikāraṇaṃ hoti, yato edisaṃ vatthu vuccati. **Tasmimyevāti** maṇḍalārāmeveva. **Ācariyaṃ āpucchitvāti** attano uddesācariyaṃ kammaṭṭhānaggahaṇattham gantum āpucchitvā. **Ācariyaṃ vanditvāti** kammaṭṭhānadāyakaṃ mahārakkhitattheraṃ vanditvā. **Uddesamagganti** yathā-āraddhaṃ uddesapabandhaṃ. Tadā kira mukhapāṭheneva bahū ekajjhaṃ uddisāpetvā manosajjhāyavasena dhammaṃ sajjhāyanti. Tatthāyaṃ thero paññavantatāya uddesaṃ gaṇhantānaṃ bhikkhūnaṃ dhorayho, so “idānāhaṃ anāgāmī, kiṃ mayhaṃ uddesenā”ti saṅkocaṃ anāpajjitvā dutiyadivase uddesakāle ācariyaṃ upasaṅkami. “Uppannā pahīyanti”ti ettha uppannasadisā “uppannā”ti vuttā, na paccuppannā. Na hi paccuppannesu āsavesu maggena pahānaṃ sambhavatīti āha **“ye pana -pa- natthi”**ti. **Vattamānuppannā** khaṇattayasamaṅgino. **Tesaṃ paṭipattiyā pahānaṃ natthi** uppajjanārahānaṃ paccayaghātena anuppādanameva tāya pahānanti.

16. Yadi evaṃ dutiyapadaṃ kimatthiyanti? Padadvayaggahaṇaṃ āsavānaṃ uppannānuppannabhāvasambhavadassanattathāñceva pahāyakavibhāgena pahātabbavibhāgadassanattathāñca. Tenāha **“idameva padaṃ gahetvā”**ti. **Aññampīti** ñāṇato aññampi satisaṃvarādiṃ. **Dassanāti** idaṃ hetumhi nissakkavacananti **dassanenāti** hetumhi karaṇavacanena tadattham vivarati. **Esa nayoti** tamevattham atidisati. **Dassanenāti** sotāpattimaggena. So hi paṭhamam nibbānadassanato “dassanan”ti vuccati. Yadi pi taṃ gotrabhu paṭhamataraṃ passati, disvā pana kattabbakiccassa kilesappahānassa akaraṇato na taṃ dassananti vuccati. Āvajjanatṭhāniyaṃ hi taṃ ñāṇaṃ maggassa, nibbānārammaṇattasāmaññena cetam vuttam, na nibbānapaṭivijjhanena, tasmā dhammacakkhu punappunaṃ nibbattanena bhāvanam appattaṃ dassanaṃ nāma, dhammacakkhuṇca pariññādikiccarāṇavasena catusaccadhammadassanaṃ tadabhisamayoti natthettha gotrabhussa

dassanabhāvappatti. Ayañca vicāro parato **aṭṭhakathāyameva**¹ āgamissati. **Sabbatthā**ti “saṁvarā pahātabbā”ti-ādīsu. **Samvarā**ti saṁvarena, “saṁvaro”ti cettha satisaṁvaro veditabbo. Paṭisevati etenāti **paṭisevanam**, paccayesu idamatthikatāññaṇaṁ. Adhivāseti khamati etāyāti **adhivāsana**, sītādīnaṁ khamanākārena pavatto adoso, tappadhānā vā cattāro kusalakkhandhā. Parivajjeti etenāti **parivajjanam**, vālamigādīnaṁ pariharaṇavasena pavattā cetanā, tathāpavattā vā cattāro kusalakkhandhā. Kāma vitakkādike vinodeti vitudati etenāti **vinodanam**, kusalavīriyaṁ. Paṭhamamaggena diṭṭhe catusaccadhamme bhāvanāvasena uppajjanato **bhāvanā**, sesamaggattayaṁ. Na hi taṁ adiṭṭhapubbaṁ kiñci passati, evaṁ dassanādīnaṁ vacanatto veditabbo.

Dassanāpahātabba-āsavavaṇṇanā

17. Kusalākusaladhammehi ālambiyamānāpi ārammaṇadhammā āvajjanamukheneva tabbhāvaṁ gacchantīti dassento “**manasikaraṇīye**”ti padassa “**āvajjitabbe**”ti atthamāha. Hitasukhāvahabhāvena manasikaraṇaṁ arahantīti manasikaraṇīyā, tappaṭipakkhato amanasikaraṇīyāti āha “**amanasikaraṇīyeti tabbiparīte**”ti. **Sesapadesū**ti “manasikaraṇīye dhamme appajānanto”ti-ādīsu. Yasmā kusaladhammesupi subhasukhaniccādivasena manasikāro assādanādi hetutāya sāvajjo ahitadukkhāvaho, akusaladhammesupi aniccādivasena manasikāro nibbidādi hetutāya anavajjo hitasukhāvaho, tasmā “**dhammato niyamo natthi**”ti vatvā “**ākārato pana atthi**”ti āha.

Vā-saddo yebhuyyena “mamaṁ vā hi bhikkhave², devo vā bhavissāmi, devaṇṇataro vā”ti-ādīsu³ vikappattho diṭṭho, na samuccayatthoti tattha samuccayatthe payogaṁ dassetuṁ “**yathā**”ti-ādi vuttaṁ. Evañca katvā samuccayatthadīpakaṁ panetaṁ suttapadaṁ samudāhaṇaṁ.

Kāmāsavoti pañcakāmaguṇasaṅkhāte kāme āsavo kāmāsavo. Tenāha “**pañcakāmaguṇiko rāgo**”ti. Bhavāsavaṁ pana ṭhapetvā

1. Ma-Tṭha 1. 77 piṭṭhe. 2. Dī 1. 3 piṭṭhe. 3. Ma 1. 146; Ma 2. 50, 51 piṭṭhesu.

sabbo lobho kāmāsavoti yuttaṃ siyā. **Rūpārūpabhaveti** kammupapattibhedato duvidhepi rūpārūpabhavē **chandarāgo**. **Jhānanikantīti** jhānassādo. “Sundaramidaṃ ṭhānaṃ niccaṃ dhuvan”ti-ādinā assādentassa uppajjamāno sassatucchedadiṭṭhisahagato rāgo bhavē āsavoti **bhavāsavo**. **Evanti** sabbadiṭṭhinaṃ sassatucchedadiṭṭhisāṅgahato bhavāsaveneva diṭṭhāsavo gahito taṃsahagatarāgatāyāti adhippāyo. Apare pana “diṭṭhāsavo avijjāsavena ca saṅgahito”ti vadanti. Ettha ca “bhavāsavo catūsu diṭṭhigatavippayuttalobhasahagatacittuppādesu uppajjati”ti¹ vacanato diṭṭhisampayuttarāgassa bhavāsavabhāvo vicāretabbo atha “kāmasahagatā saññāmanasikārā”ti-ādīsu² viya ārammaṇakaraṇattho sahagatattho, evaṃ sati bhavāsave diṭṭhāsavassa samodhānagamanam kataṃ na siyā. Na hi tampayogatabbhāvādi ke asati taṃsaṅgaho yutto, tasmā yathāvuttapālīṃ anusārena diṭṭhigatasampayuttalobhopi kāmāsavoti yuttaṃ siyā. Diṭṭhadhammikasamparāyikadukkhānaṃ hi kāraṇabhūtā kāmāsavādayopi dvidhā vuttā.

Abhidhamme³ ca kāmāsavaniddese “kāmesūti kāmārāgadiṭṭhirāgādīnaṃ ārammaṇabhūtesu tebhūmakesu vatthukāmesū”ti attho sambhavati. Tattha hi uppajjamānā sā taṇhā sabbāpi na kāmaccchandādināmaṃ na labhatīti. Yadi pana lobho kāmāsavabhavāsavavinimuttopi siyā, so yadā diṭṭhigatavippayuttesu cittesu uppajjati, tadā tena sampayutto avijjāsavo āsavavippayuttoti domanassavicikicchuddhaccasampayuttassa viya tassapi āsavavippayuttatā vattabbā siyā “catūsu diṭṭhigatavippayuttalobhasahagatacittuppādesu uppanno moho siyā āsavasampayutto, siyā āsavavippayutto”ti. “Kāmāsavo aṭṭhasu lobhasahagatacittuppādesu uppajjati”ti⁴, “kāmāsavaṃ paṭicca diṭṭhāsavo avijjāsavo”ti⁵ ca vacanato diṭṭhisahagatarāgo kāmāsavo na hotīti na sakkā vattuṃ. Kiñca abhiṃjāhākāmārāgānaṃ viseso āsavadvaya-ekāsavabhāvo siyā, na abhiṃjāhāya ca no-āsavabhāvoti no-āsavalobhassa sabbhāvo vicāretabbo. Na hi atthi **abhidhamme** “āsavo

1. Abhi 1. 278 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 457 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 222 piṭṭhe.

4. Abhi 1. 278 piṭṭhe.

5. Abhi 10. 199 piṭṭhe Paṭṭhāne.

ca no-āsavo ca dhammā āsavassa dhammassa āsavassa ca no-āsavassa ca dhammassa hetupaccayo”ti¹ sattamo navamo ca paṇho. Gaṇanāyañca “hetuyā sattā”ti² vuttaṃ, no “navā”ti. Diṭṭhisampayutte pana lobhe no-āsave vijjamāne sattamanavamāpi pañhā vissajjanaṃ labheyyum, gaṇanāya ca “hetuyā navā”ti vattabbaṃ siyā, na pana vuttaṃ. Diṭṭhivippayutte ca lobhe no-āsave vijjamāne vattabbaṃ vuttameva. Yasmā pana suttantadesanā nāma pariyāyakathā, na abhidhammadesanā viya nippariyāyakathā, tasmā balavakāmarāgasseva kāmāsavaṃ dassetuṃ **“kāmāsavoti pañcakāmaguṇiko rāgo”**ti vuttaṃ, tathā bhavābhinandananti.

Sāmaññena bhavāsavo diṭṭhāsavaṃ antogadhaṃ katvā idha tayo eva āsavā vuttāti tassa tadantogadhataṃ dassetuṃ **“evaṃ diṭṭhāsavo”**ti-ādi vuttaṃ. Tathā hi vakkhati bhavāsavassa animittavimokkhapaṭipakkhataṃ. **Catūsu saccesu aññānanti** idaṃ suttantanayaṃ nissāya vuttaṃ. Suttantasamvaṇṇanā hesāti, tadantogadhattā vā pubbantādīnaṃ. Yathā atthato kāmāsavādayo vavatthāpitā, tathā nesaṃ uppādavaḍḍhiyo dassento **“kāmaguṇe”**ti-ādimāha. **Assādato manasikarototi** “subhasukhā”ti-ādinā assādanavasena manasi karontassa. **Catuvipallāsapadaṭṭhānabhāvenāti** subhasaññādīnaṃ vatthubhāvena. **Vuttanayapaccanīkatoti** “kāma nāmete aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā”ti-ādinā kāmaguṇesu ādīnavadassanapubbakanekkhammaṭṭhiyā chandarāgaṃ vikkhambhayato samucchindantassa ca anuppanno ca kāmāsavo na uppajjati, uppanno ca pahīyati. Tathā mahaggatadhammesu ceva sakalatebhūmakadhammesu ca ādīnavadassanapubbaka-aniccādimanasikāravasena nissaraṇapaṭipattiyā anuppannā ca bhavāsava-avijjāsavā na uppajjanti, uppannā ca pahīyantīti evaṃ taṇhāpakke vuttassa nayassa paṭipakkhato **sukkapakkhe vitthāro** veditabbo.

Tayo evāti abhidhamme viya “cattāro”ti avatvā kasmā tayo eva āsavā idha imissaṃ dassanāpahātabbakathāyaṃ vuttā? Tattha kāmāsavassa taṇhāpaṇidhibhāvato **appaṇihitavimokkhapaṭipakkhatā** veditabbā. Bhavesu niccaggāhānusārato yebhuyyato bhavarāgasampattito bhavāsavassa **animittavimokkhapaṭipakkhatā**, bhavadiṭṭhiyā

1. Abhi 10. 160 piṭṭhe Paṭṭhāne.

2. Abhi 10. 169 piṭṭhe Paṭṭhāne.

pana bhavāsavabhāve vattabbameva natthi, anattasaññāya
ñāṇānubhāvasiddhito avijjāsavassa **suññatavimokkhapaṭipakkhatā. Etthāti**
etissam āsavakathāyaṃ. **Vaṇṇitanti** kathitaṃ. **Abhedatoti** sāmāññato.

18. **Kāmāsavādīnanti** manussalokadevalokagamanīyānaṃ
kāmāsavādīnaṃ. Nirayādigamanīyā pana kāmāsavādayo “dassanā pahātabbe
āsave”ti ettheva samāruḷhā. Atha vā yadaggena so
puggalodassanāpahātabbānaṃ āsavānaṃ adhiṭṭhānaṃ, tadaggena
kāmāsavādīnampi adhiṭṭhānaṃ. Na hi sāmāññābhedenā vatthubhedo atthīti
dassetum **“ettāvata”**ti-ādi vuttaṃ. Tenevāha **“sāmāññato vuttānaṃ”**ti. Kasmā
panettha dassanāpahātabbesu āsavesu dassetabbesu “ahosiṃ nu kho ahan”ti-
ādinā vicikicchā dassitāti āha **“vicikicchāsīsena cetthā”**ti-ādi. **Evanti** yathā
soḷasavatthukā vicikicchā uppajjati, evaṃ ayonisomanasikāroti.

Vijjamānataṃ avijjamānatañcāti¹ sassatāsaṅkaṃ nissāya “ahosiṃ nu
kho ahamatītamaddhānaṃ”ti atīte attano vijjamānataṃ, adhiccasamuppatti-
āsaṅkaṃ nissāya “yato pabhuti ahaṃ, tato pubbe na nu kho ahosiṃ”ti atīte
attano avijjamānatañca kaṅkhati. Kasmā? Vicikicchāya
ākāradvayāvalambanato. Tassā pana atītavatthutāya gahitattā
sassatādhiccasamuppatti-ākāranissayatā dassitā. Evaṃ
āsappanaparisappanāpavattikaṃ katthacipi appaṭivattihetubhūtaṃ
vicikicchāṃ kasmā uppādetīti na codetabbametanti dassento āha **“kiṃ**
kāraṇanti na vattabban”ti. **Sveva** puthujjanabhāvo eva. Yadi evaṃ tassa
ayonisomanasikāreneva bhavitabbanti āpannanti āha **“nanu ca puthujjanopi**
yoniso manasi karoti”ti. **Tatthāti** yonisomanasikaraṇe.

Jātiliṅgūpapattiyoti khattiyabrāhmaṇādijātiṃ gahaṭṭhapabbajitādiliṅgaṃ
devamanussādi-upapattiñca. **Nissāyāti** upādāya.

Tasmiṃ kāle sattānaṃ majjhimappamāṇaṃ. Tena yutto **pamāṇiko**,
tadabhāvato, tato atītabhāvato vā **appamāṇiko** veditabbo. **Kecīti**
sārasamāsācariyā. Te hi “kathaṃ nu khoti

1. Sam-Ṭī 2. 51 piṭṭhepi passitabbaṃ.

issarena vā brahmunā vā pubbakatena vā ahetuto vā nibbattoti cintetī”ti āhu. Tena vuttaṃ “**hetuto kaṅkhatīti vadantī**”ti. Ahetuto nibbattikaṅkhāpi hi hetuparāmasanamevāti.

Paramparanti pubbaparappavattim. **Addhānanti** kālādhivacanaṃ, tañca bhummatthe upayogavacanaṃ daṭṭhabbaṃ.

Vijjamānataṃ avijjamānatañcāti sassatāsaṅkaṃ nissāya “bhavissāmi nu kho ahamanāgatamaddhānan”ti anāgate attano vijjamānataṃ, ucchedāsaṅkaṃ nissāya “yasmim ca attabhāve ahaṃ¹, tato paraṃ na nu kho bhavissāmi”ti anāgate attano avijjamānatañca kaṅkhatīti heṭṭhā vuttanayena yojetabbaṃ.

Paccuppannamaddhānanti addhāpaccuppannassa idhādhippetattā “**paṭisandhim ādim katvā**”ti-ādi vuttaṃ. “Idaṃ kathaṃ idaṃ kathan”ti pavattanato kathamkathā, vicikicchā, sā assa atthīti **kathamkathīti** āha “**vicikiccho hotī**”ti. **Kā ettha cintā**, ummattako viya hi bālaputhujjanoti paṭikacceva vuttanti adhippāyo. **Taṃ mahāmātāya puttaṃ. Muṇdesunti** muṇḍena anicchantāṃ jāgaraṇakāle na sakkāti suttaṃ muṇḍesuṃ kuladhammatāya yathā taṃ ekacce kulatāpasā, rājabhayenāti ca vadanti.

Sītibhūtanti idaṃ madhurakabhāvappattiyā kāraṇavacanaṃ. “Setibhūtan”ti pi² pāṭho, udaye ciraṭṭhānena setabhāvaṃ pattanti attho.

Attano khattiyabhāvaṃ kaṅkhati kaṇṇo viya sūtaputtasaññī. Jātiyā vibhāviyamānāya “ahan”ti tassa attano parāmasanaṃ sandhāyāha “evaṃ hi siyā kaṅkhā”ti. **Manussāpi ca rājāno viyāti** manussāpi keci ekacce rājāno viyāti adhippāyo.

Vuttanayameva “saṅṭhānākāraṃ nissāyā”ti-ādinā. **Etthāti** “kathaṃ nu khosmi”ti pade. **Abbhantare jīvoti** paraparikappitaṃ antarattānaṃ vadati. **Soḷasaṃsādīnanti ādi**-saddena sarīraparimāṇaparimaṇḍala-aṅguṭṭhayavaparamāṇuparimāṇatādike saṅgaṇhāti.

1. Uccedanakaṅkhā (Saṃ-Tī 2. 52 piṭṭhe) 2. Setabhūtantipi (Saṃ-Tī 2. 52 piṭṭhe)

“Sattapaññatti jīvavisayā”ti diṭṭhigatikānaṃ matimattam, paramatthato pana sā attabhāvavisayāvāti āha **“attabhāvassa āgatigatiṭṭhānan”**ti, yatāyaṃ āgato, yattha ca gamissati, taṃ ṭhānanti attho.

19. **Yathā ayam vicikicchā uppajjati**ti ayam vuttappabhedā vicikicchā yathā uppajjati, evaṃ ayoniso manasikaroto. Etena vicikicchāya attābhinivesasannissayatamāha. Yathā hi vicikicchā attābhinivesaṃ nissāya pavattati, yato sā sassatādhiccasamuppattisassatucchedākārāvalambinī vuttā, evaṃ attābhinivesopi taṃ nissāya pavattati “ahosiṃ nu kho ahan”ti-ādinaṃ antogadhāmaṃkāraṃ kathaṃkathibhāvassa attaggāhasannissayabhāvato. Tenevāha **“savicikicchassa ayonisomanasikāraṃ thāmagatatā”**ti. **Vikappatthoti** aniyamattho. “Aññatarā diṭṭhi uppajjati”ti hi vuttam. **Suṭṭhu dalhabhāvenāti** abhinivesassa ativiya thāmagatabhāvena. **Tattha tatthāti** tasmim bhava. **Paccuppannamevāti** avadhāraṇena anāgate atthibhāvaṃ nivatteti, na atīte tatthapi sati atthitāya ucchedaggāhassa sabbhāvato. **Atīte eva natthi**, na anāgatepīti adhippāyo.

Saññākkhandhasīsenāti saññākkhandhapamukhena, saññākkhandhaṃ pamukhaṃ katvāti attho. **Khandheti** pañcapi khandhe. **Attāti gahetvāti** “sañjānanasabhāvo me attā”ti abhinivissa. Pakāsetabbaṃ vatthum viya, attānampi pakāseto padīpo viya, sañjānitabbaṃ nīlādi-ārammaṇaṃ viya attānampi sañjānātīti evaṃdiṭṭhikopi diṭṭhigatiko hotīti vuttam **“attanāva attānaṃ sañjānāmī”**ti. Svāyamattā saññaṃ tadaññataradhamme ca “attā anattā”ti ca gahaṇavasena hotīti vuttam **“saññākkhandhasīsenā”**ti-ādi. Ettha ca khandhavinimutto attāti gaṇhato sassatadiṭṭhi, khandhaṃ pana “attā”ti gaṇhato ucchedadiṭṭhīti āha **“sabbāpi sassatucchedadiṭṭhiyovā”**ti.

Abhinivesākārāti vipariyesākārā. **Vadatīti** iminā kārakavedakasattānaṃ hitasukhāvabodhanasamatthataṃ attano dīpeti. Tenāha **“vacīkammaṃ kārako”**ti. Vedetīti vediyo, vediyova **vedeyyo**. Īdisānaṃ hi padānaṃ bahulā kattusādhanaṃ saddasatthavidū maññanti. Uppādavato ekanteneva vayo icchitabbo, sati ca udayabbayatte

neva niccatāti “**nicco**”ti vadantassa adhippāyaṃ vivaranto āha “**uppādavayarahito**”ti. **Sārabhū**toti niccatāya eva sārabhāvo. **Sabbakālikoti** sabbasmim kāle vijjamāno. **Pakatibhāvanti** sabhāvabhūtaṃ pakatiṃ, “vado”ti-ādinā vā vuttaṃ pakatisaṅkhātāṃ sabhāvaṃ. **Sassatisamanti** sassatiyā samaṃ sassatisamaṃ, thāvaraṃ niccakālanti attho. **Tatheva ṭhassatīti** yenākārena pubbe aṭṭhāsi, etarahi tiṭṭhati, tatheva tenākārena anāgatepi ṭhassatīti attho.

Paccakkhanidassanaṃ idaṃ-saddassa āsannapaccakkhabhāvaṃ katvā. **Diṭṭhiyeve diṭṭhigatanti** gata-saddassa padavaḍḍhanamattataṃ āha. **Diṭṭhisugatanti** micchādiṭṭhisu pariyāpannanti attho. Tenevāha “**dvāsaṭṭhidiṭṭhi-antogadhattā**”ti. **Diṭṭhiyā gamanamattanti** diṭṭhiyā gahaṇamattaṃ. Yathā pana pabbatajalaviduggāni dunniggamanāni, evaṃ diṭṭhiggāhopīti āha “**dunniggamanaṭṭhena gahanaṃ**”ti. Kaṃ nāma udakaṃ, taṃ gahetvā taṃ atikkamitabbato **kantāro**, nirudakavanaṃ, taṃ pavanantipi vuccati. Añño pana araṇṇapadeso duratikkamanaṭṭhena kantāro viyāti, evaṃ diṭṭhipīti āha “**duratikkamanaṭṭhena**”ti-ādi. **Vinivijjhanam** vitudanaṃ. **Vilomanam** vipariṇāmapadeso. Anavaṭṭhitasabhāvatāya vicalitaṃ **vipphanditanti** āha “**kadāci**”ti-ādi. Andubandhanādi viya nissarituṃ appadānavasena aseribhāvakaṇaṃ **bandhanaṭṭho**, kilesakammavipākavaṭṭānaṃ paccayabhāvena dūragatampi ākaḍḍhitvā saṃyojanaṃ **saṃyojanaṭṭho**, diṭṭhipi tathārūpāti vuttaṃ “**diṭṭhisamyojanaṃ**”ti. **Bandhanatthaṃ dassento** kiccāsiddhiyāti adhippāyo. Tenevāha “**diṭṭhisamyojanena -pa- muccatī**”ti. Tattha **ete**hīti iminā jāti-ādidukkhassa paccayabhāvamāha. Jāti-ādike dukkhadhamme sarūpato dassetvāpi “na parimuccati dukkhasmā”ti vadantena bhagavatā diṭṭhisamyojanaṃ nāma sabbānatthakaraṃ mahāsāvajjaṃ sabbassapi dukkhassa mūlabhūtaṃ ayamattho vibhāvitoti dassetuṃ “**kiṃ vā bahunā, sakalavaṭṭadukkhato**pi na muccatī”ti vuttaṃ.

20. Nanu cettha diṭṭhisamyojanadassanena sīlabbataparāmāsopi dassetabbo, evaṃ hi dassanena pahātabbā āsavā anavasesato dassitā hontīti codanaṃ sandhāyāha “**yasmā**”ti-ādi. **Sīlabbataparāmāso kāmāsavādiggaṇeneva gahito hoti** kāmāsavādi hetukattā tassa. Appahīnakāmarāgādiko hi kāmasukhatthaṃ vā

bhavasuddhatthaṃ vā evaṃ bhavavisuddhi hotīti **sīlabbatāni parāmasanti**, “imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vā”¹, “tattha nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo sassatisamaṃ tatheva ṭhassāmi”², “sīlena suddhi vatena suddhi sīlabbatena suddhi”³ ca **sutte** vuttaṃ sīlabbatāṃ parāmasanti. Tattha **bhavasukhabhavavisuddhi-atthanti** bhavasukhatthaṃca bhavavisuddhi-atthaṃca. **Tassa gahitattā**ti sīlabbataparāmāsassa diṭṭhiggaḥaṇena gahitattā yathā “diṭṭhigatānaṃ pahānāyā”⁴ti-ādīsu⁴. **Tesanti** dassanapahātabbānaṃ. **Dassetuṃ** puggalādhiṭṭhānāya desanāya. **Tabbiparītassāti** yonisomanasikaroto kalyāṇaputhujjanassa.

Tassāti “sutavā”¹ti-ādipāṭhassa. **Tāvāti** “sutavā”²ti ito paṭṭhāya yāva “so idaṃ dukkhaṃ”³ti padaṃ, tāva imaṃ padaṃ avadhiṃ katvāti attho. **Heṭṭhā vuttanayenāti** ariyasappurisa-ariyadhammasappurisdhammanasikaraṇīya-amanasikaraṇīyapadānaṃ yathākkamaṃ mūlapariyāye idha gahetvā vuttanayena attho veditabboti sambandho. **Vuttapaccanīkatoti** “sutavā ariyasāvako, ariyānaṃ, dassāvī, sappurisaṇaṃ dassāvī”⁴ti etesaṃ padānaṃ sabbākārena vuttaviparītato attho veditabbo, kovidavinītapadānaṃ pana na sabbappakārena vuttaviparītato. Arahā hi nippariyāyena ariyadhamme kovido ariyadhamme suvinīto ca nāma. Tenāha **“paccanīkato ca sabbākārena -pa- ariyasāvakoti veditabbo”**ti. Saṅkhārupekkhāññaṃ **sikhāppattavipassanā**. Keci pana “bhaṅgaññaṇato paṭṭhāya sikhāppattavipassanā”⁵ti vadanti, tadayuttaṃ. **Tadanurūpena atthenāti** tassa puggalassa anurūpena ariyaṭṭhena, na paṭivedhavasenaṇāti adhippāyo. Kalyāṇaputhujjano hi ayaṃ. Yathā cassa “yopi kalyāṇaputhujjano”⁶ti ārabhitvā “sopi vuccati sikkhatīti sekkho”⁷ti pariyāyena **sekkhasutte**⁵ sekkhabhāvo vutto, evaṃ idha ariyasāvakabhāvo vutto. **Vuṭṭhānagāminīvipassanā**lakkaḥaṇehi ye ariyasappurisdhammavinayasaṅkhātā bodhipakkhiyadhammā tisso sikkhā eva vā sambhavanti, tesaṃ vasena imassa ariyasāvakādibhāvo

1. Ma 1. 146; Ma 2. 50 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 10 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 240 piṭṭhe.

4. Abhi 1. 72 piṭṭhe.

5. Saṃ 3. 12 piṭṭhe.

vutto. Tenāha “**tadanurūpena atthenā**”ti. Ariyassa sāvakoti vā ariyasāvakatthena eva vutto yathā “agamā rājagaham buddho”ti¹. Sikhāppattavipassanāggahanañcetha vipassanaṃ ussukkāpetvā anivattipaṭipadāyaṃ ʈhitassa gahaṇatthanti yathāvuttā atthasaṃvaṇṇanā suṭṭhutamaṃ yujjateva.

21. Yathā dhātumukhena vipassanaṃ abhiniviṭṭho dhātukammaṭṭhāniko āyatanādikumukhena abhiniviṭṭho āyatanādikammaṭṭhāniko, evaṃ saccamukhena abhiniviṭṭhoti vuttaṃ “**catusaccakammaṭṭhāniko**”ti. Caturghanittharaṇatthikehi kātabbato kammaṃ, bhāvanā. Kammameva visesādhigamassa ʈhānaṃ kāraṇanti, kamme vā yathāvuttanaṭṭhena ʈhānaṃ avaṭṭhānaṃ bhāvanārambho kammaṭṭhānaṃ, tadeva catusaccamukhena pavattaṃ etassa atthāti **catusaccakammaṭṭhāniko**. Ubhayaṃ nappavattati etthāti **appavatti**. Uggahitacatusaccakammaṭṭhānoti ca catusaccakammaṭṭhānaṃ pālito atthato ca uggahetvā manasikārayoggaṃ katvā ʈhito. **Vipassanāmaggaṃ samārulho**ti sappaccayanāmarūpadassane paṭiṭṭhāya tadeva nāmarūpaṃ aniccādito sammāsanto. **Samannāharatī**ti vipassanāvajjanaṃ sandhāyāha, tasmā yathā “idaṃ dukkhaṃ”ti vipassanāñāṇaṃ pavattati, evaṃ samannāharati āvajjatīti attho. Kathaṃ panettha “manasi karotī”ti iminā “vipassatī”ti ayamattho vutto hotīti āha “**ettha -pa- vuttā**”ti. **Etthā**ti ca imasmiṃ sutteti attho. **Vipassatī**ti ca yathā upari visesādhigamo hoti, evaṃ ñāṇacakkhunā vipassati, oloketīti attho. Maggopi vattabbo. Purimañhi saccadvayaṃ gambhīrattā duddasaṃ, itaraṃ duddasattā gambhīraṃ.

Abhinivesoti vipassanābhiniveso vipassanāpaṭipatti. **Tadārammaṇeti** taṃ rūpakkhandaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatte. **Yāthāvasarasalakkaṇaṃ vavatthapetvā**ti aviparītaṃ attano ārammaṇaṃ sabhāvacchedanādikiccañceva aññāñādilakkhaṇaṇca asaṅkarato hadaye ʈhapetvā. Iminā pubbe nāmarūpaparicchede katepi dhammānaṃ salakkaṇavavatthāpanaṃ paccayapariggahena suvavatthāpitaṃ nāma hotīti dasseti yathā “dvikkhattuṃ baddhaṃ subaddhaṃ”ti. Evaṃ hi ñātapariññāya kiccaṃ siddhaṃ nāma hoti. Paccayato paccayuppannato ca vavatthāpitattā pākaṭabhāvena siddhenapi siddhabhāvo pākaṭo hotīti vuttaṃ “**ahutvā hontī**”ti. **Aniccalakkaṇaṃ āropetī**ti.

1. Khu 1. 340 piṭṭhe Suttanipāte.

asato hi uppādena bhavitabbaṃ, na sato, uppādavantatā ca nesaṃ ekantena icchitabbā paccayāyattavuttibhāvato, sati uppāde avassambhāvī nirodhoti nattheva niccatāvakāso. Sūpaṭṭhitāniccatāya ca udayabbayadhammehi abhiṇṇapaṭipīlanato dukkhamanaṭṭhena dukkhaṃ. Tenāha “**udayabbayapaṭipīlitattā dukkhāti dukkhalakkhaṇaṃ āropetī**”ti. Katthacipi saṅkhāragate “mā jīri mā byādhiyī”ti alabbhanato natthi vasavattananti āha “**avasavattanato anattāti anattalakkhaṇaṃ āropetī**”ti. **Paṭipāṭiyāti** udayabbayañāṇādiparamparāya.

Tasmiṃ khaṇeti sotāpattimaggaṅkhaṇe. **Ekaṭṭhavedhenevāti** ekañāṇeneva paṭivijjhanena. **Paṭivedho** paṭighātābhāvena visaye nissaṅgacārasaṅkhātāṃ nibbijjhanāṃ. **Abhisamayo** avirajjhitaṃ visayassa adhigamasāṅkhāto **avabodho**. “Idaṃ dukkhaṃ, ettaṃ dukkhaṃ, na ito bhiyyo”ti paricchinditvā jānaṇameva vuttanayena paṭivedhoti **pariññāpaṭivedho**. Ayaṃ yathā ñāṇe pavatte pacchā dukkhassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavattiṃ gahetvā vutto, na pana maggañāṇassa “idaṃ dukkhaṃ”ti-ādināpi vattanato. Tenāha “**na hissa tasmiṃ samaye**”ti-ādi. Pahīnassa puna appahātabbatāya pakaṭṭhaṃ hānaṃ cajanāṃ samucchindanaṃ pahānaṃ, pahānameva vuttanayena paṭivedhoti **pahānapaṭivedho**. Ayampi yena kilesena appahīyamānena maggabhāvanāya na bhavitabbaṃ, asati ca maggabhāvanāya yo uppajjeyya, tassa kilesassa padaghātāṃ karontassa anuppattidhammataṃ āpādentassa ñāṇassa tathāpavattiyā paṭighātābhāvena nissaṅgacāraṃ upādāya evaṃ vutto. Sacchikiriyaṃ paccakkhakaraṇaṃ, anussavākāraparivitakkādike muñcitvā sarūpato ārammaṇakaraṇaṃ idaṃ tanti yathāsabhāvato gahaṇaṃ, sā eva vuttanayena paṭivedhoti **sacchikiriyaṃ paṭivedho**. Ayaṃ pana yassa āvaraṇassa asamucchindanato ñāṇaṃ nirodhaṃ ālambitum na sakkoti, tassa samucchindanato taṃ sarūpato vibhāvitameva pavattatīti evaṃ vutto.

Bhāvanā uppādanā vaḍḍhanā ca, tattha paṭhamamagge uppādanaṭṭhena, dutiyādisu vaḍḍhanaṭṭhena, ubhayatthāpi vā ubhayatthāpi veditabbaṃ. Paṭhamamaggopi hi yathārahaṃ vuṭṭhānagāminiyāṃ pavattaṃ parijānanādiṃ vaḍḍhento pavattoti tatthāpi vaḍḍhanaṭṭhena

bhāvanā sakkā viññātum. Dutiyādisupi appahīnakilesappahānato puggalantarasāadhanato uppādanaṭṭhena bhāvanā, sā eva vuttanayena paṭivedhoti **bhāvanāpaṭivedho**. Ayampi hi yathā ñāṇe pavatte pacchā maggadhammānaṃ sarūpaparicchede sammoho na hoti, tathā pavattimeva gahetvā vutto, tiṭṭhatu tāva yathādhigatamaggadhammaṃ yathāpavattesu phaladhammesupi ayaṃ yathādhigatasaccadhammesu viya vigatasammohova hoti. Tena vuttaṃ “diṭṭhadhammo pattadhammo veditadhammo pariyoḡāḡhadhammo”¹. Yato cassa dhammatāsaṃcoditā yathādhigatasaccadhammāvalambiniyo maggavīthito parato maggaphalapahīnāvasiṭṭhakilesanibbānānaṃ paccavekkhaṇā pavattanti. Dukkhasaccadhammā hi sakkāyadiṭṭhi-ādayo. Ayaṇca atthavaṇṇanā “pariññābhisamayenā”ti-ādisupi vibhāvetabbā. **Ekābhisamayena abhisametī**ti vuttamevatthaṃ vibūtataraṃ katvā dassetuṃ “**no ca kho aññamaññena ñāṇenā**”ti-ādi vuttaṃ.

Vitaṇḍavādī panāha “ariyamaggañāṇaṃ catūsu saccesu nānābhisamayavasena kiccakaraṇaṃ, na ekābhisamayavasena. Taṃ hi kālena dukkhaṃ pajānāti, kālena samudayaṃ pajahati, kālena nirodhaṃ sacchikaroti, kālena maggaṃ bhāveti, aññathā ekassa ñāṇassa ekasmiṃ khaṇe catukiccakaraṇaṃ na yujjati. Na hidaṃ katthaci diṭṭhampi suttaṃ atthī”ti. So vattabbo—yadi ariyamaggañāṇaṃ nānābhisamayavasena saccāni abhisameti, na ekābhisamayavasena, evaṃ sante paccekampi saccesunānakkhaṇeneva pavatteyya, na ekakkhaṇena, tathā sati dukkhādīnaṃ ekadesekadesameva pariḡjānāti pajahatīti āpajjatīti nānābhisamaye paṭhamamaggādīhi pahātabbānaṃ saññōjanattayādīnaṃ ekadesekadesappahānaṃ siyāti ekadesasotāpattimaggaṭṭhādītā, tato eva ekadesasotāpannādītā ca āpajjati anantaraphalattā lokuttarakusalānaṃ, na ca taṃ yuttaṃ. Na hi kālabhedena vinā so eva sotāpanno ca asotāpanno cāti sakkā viññātum.

Apicāyaṃ nānābhisamayavādī evaṃ pucchitabbo “maggañāṇaṃ saccāni paṭivijjhantaṃ kiṃ ārammaṇato paṭivijjhati, udāhu kiccato”ti? Jānamāno “kiccato”ti vadeyya, “kiccato paṭivijjhantassa kiṃ nānābhisamayenā”ti vatvā

1. Dī 1. 102, 141; Vi 3. 23, 47 piṭṭhesu.

paṭipāṭiyā nidassanena saññāpetabbo. Atha “ārammaṇato”ti vadeyya, evaṃ sante tassa ñāṇassa vipassanāñāṇassa viya dukkhasamudayānaṃ accantapariññāsamucchedā na yuttā anissaṭṭā. Tathā maggadassanaṃ. Na hi maggo sayameva attānaṃ ārabha pavattatīti yuttaṃ, maggantaparipakkappanāya pana anavaṭṭhānaṃ āpajjati, tasmā tīṇi saccāni kiccato, nirodhaṃ kiccato ca ārammaṇato ca paṭivijjhatīti evaṃ asammohato paṭivijjhantassa maggañāṇassa nattheva nānābhisamayo. Vuttaṃ hetuṃ “yo bhikkhave dukkhaṃ passati, dukkhasamudayaṃ so passatī”ti-ādi¹. Na cetuṃ kālantaradassanaṃ sandhāya vuttaṃ “yo nu kho āvuso dukkhaṃ passati, dukkhasamudayaṃ -pa- dukkhanirodhagāminipaṭipadampi so passatī”ti¹ ekaccadassanasamaṅgino aññasaccadassanasamaṅgibhāvavicāraṇāyaṃ tadatthasādhanaṭṭhaṃ āyasmatā gavampatittherena ābhatattā, paccekaṇca saccattayadassanassa yojitattā, aññathā purimadiṭṭhasa puna adassanato samudayādidassanamayojaniyaṃ siyā. Na hi lokuttaramaggo lokiyamaggo viya katakārībhāvena pavattati samucchedakattā, tathā yojanena ca sabbadassanaṃ dassanantaraparamanti dassanānuparamo siyāti evaṃ āgamato yuttito ca nānābhisamayo na yujjati saññāpetabbo. Evaṃ ce saññattim gacchati, iccetū kusalaṃ. No ce gacchati, **Abhidhamme**² odhisokathāya saññāpetabboti.

Nirodhaṃ ārammaṇatoti nirodhameva ārammaṇatoti niyamo gahetabbo, na ārammaṇatovāti. Tena nirodhe kiccatoṇi paṭivedho siddho hoti. **Tasmim samayeti** saccānaṃ abhisamaye. **Vīsativatthukāti**-ādi “tīṇi saññojanāni”ti vuttānaṃ sarūpadassanaṃ. **Catūsu āsavesūti** idaṃ abhidhammanayena vuttaṃ, na suttantanayena. Na hi sutte katthaci cattāro āsavā āgatā atthi. Yadi vicikicchā na āsavo, atha kasmā “sakkāyadiṭṭhi vicikicchā silabbataparāmāso, ime vuccanti bhikkhave āsavā dassanā pahātabbā”ti vuttanti āha “**dassanā pahātabbā**”ti-ādi. **Ettha pariāpannattāti** etena sammāsaṅkappassa viya paññākkhandhe kiccasabhāgatāya idha vicikicchāya āsavaṅgaho katoti dasseti.

1. Saṃ 3. 382 piṭṭhe.

2. Abhi 4. 87 piṭṭhe.

Sabbo attaggāho sakkāyadiṭṭhivinimutto natthīti vuttaṃ “**channaṃ diṭṭhīnaṃ -pa- vibhattā**”ti. Sā hi diṭṭhi ekasmiṃ cittuppāde santāne ca ṭhitā ekaṭṭham, tattha paṭhamā sahaṇātekaṭṭham, itaraṃ pahānekaṭṭham, tadubhayampi niddhāretvā dassetuṃ “**diṭṭhāsavehī**”ti-ādi vuttaṃ. **Sabbathāpīti** sabbappakārena, sahaṇātekaṭṭhapahānekaṭṭhappakārehīti attho. **Avasesāti** diṭṭhāsavato avasiṭṭhā. **Tayopi āsavāti** kāmāsavabhavāsava-avijjāsavā. Tathā hi pubbe “catūsu āsavesū”ti vuttaṃ. **Tasmāti** yasmā bahū evettha āsavo pahātabbā, tasmā bahuvacananiddeso kato “ime vuccanti bhikkhave āsavā dassanā pahātabbā”ti. **Porāṇānanti** aṭṭhakathācariyānaṃ, “purātanānaṃ majjhimabhāṇakānaṃ”ti ca vadanti.

Dassanā pahātabbāti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva.

Dassanāpahātabba-āsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṃvarāpahātabba-āsavavaṇṇanā

22. **Saṃvarādīhīti** saṃvara paṭisevana adhivāsana parivajjana vinodanehi. **Sabbesampi**ti catunnampi ariyamaggānaṃ. **Ayanti** saṃvarāpahātabbādīkathā **pubbabhāgapāṭipadāti veditabbā**. Tathā hi heṭṭhā “upakkilesavisodhanaṃ ādim katvā āsavakkhayapāṭipattidassanattān”ti suttantadesanāya payojanaṃ vuttaṃ. Na hi sakkā ādito eva ariyamaggaṃ bhāvetuṃ atha kho samādinnaṃ indriyesu guttadvāro “saṅkhāyekaṃ paṭisevati, saṅkhāyekaṃ adhivāseti, saṅkhāyekaṃ parivajjeti, saṅkhāyekaṃ vinodeti”ti¹ evaṃ vuttaṃ caturāpassenapaṭipattiṃ paṭipajjamāno sammasanavidhiṃ otaritvā anukkamena vipassanaṃ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā āsave khepeti. Tenāha bhagavā “seyyathāpi bhikkhave mahāsamuddo anupubbaninno anupubbapoṇo anupubbapabbhāro, na āyatakeneva papāto, evaṃ kho bhikkhave imasmiṃ dhammavinaye anupubbasiṅghā anupubbakiriyā anupubbapaṭipadā, na āyatakeneva aññāpaṭivedho”ti².

1. Dī 3. 224; Ma 2. 127 piṭṭhesu.

2. Am 3. 46; Khu 1. 141; Vi 4. 421 piṭṭhesu.

Idhāti ayam **idha**-saddo sabbākārato indriyaśaṃvaraśaṃvutassa puggalassa sannissayaabhūtasāsanaparidīpano, aññasāsanassa tathābhāvapaṭisedhano cāti vuttaṃ “**imasmim̐ sāsane**”ti.

Ādīnavapaṭisaṅkhāti ādīnavapaccavekkhaṇā. **Sampalimaṭṭhanti**¹ ghaṃsitam̐. **Anubyañjanasoti** hatthapādahasitakathitavilokitādippakārabhāgaso. Taṃ hi ayoniso manasikaroto kilesānaṃ anu anu byañjanato “anubyañjanan”ti vuccati. **Nimittaggāho**ti itthipurisanimittādikassa vā kilesavatthubhūtaṃ vā nimittassa gāho. **Ādittapariyāyanayenā**ti ādittapariyāye² āgatanayena veditabbā ādīnavapaṭisaṅkhāti yojanā. Yathā itthiyā indriyanti itthindriyam̐, na evamidam̐, idam̐ pana **cakkhumeva indriyanti cakkhundriyanti**. **Titthakāko viyā**ti titthe kāko titthakāko, nadiyā samatikkamanatitthe niyataṭṭhitiko. **Āvāṭakacchapoti**-ādīsipi eseṃ nayo.

Evam̐ tappaṭibaddhavuttitāya **cakkhundriye** niyataṭṭhāno **saṃvaro** cakkhundriyaśaṃvaro. **Muṭṭhassaccaṃ** satipaṭipakkhā akusaladhammā. Yadiṇi aññattha asaṅkheyyampi bhavaṅgacittam̐ nirantaram̐ uppajjati, paśādaghaṭṭanāvajjanuppādānaṃ pana antare dve eva bhavaṅgacittāni uppajjantīti ayam̐ cittaniyāmoti āha **bhavaṅge** “**dvikkhattuṃ uppajjitvā niruddhe**”ti.

Javanakkhaṇe pana sace dussīyam̐ vāti-ādi³ puna avacanattham̐ idheva sabbam̐ vuttanti chasu dvāresu yathāsaṃbhavam̐ yojetabbam̐. Na hi pañcadvāre kāyavacīduccaritasāṅkhāto dussīyaśaṃvaro atthīti so manodvāravasena, itaro channampi dvārānaṃ vasena yojetabbo. Muṭṭhassaccādinam̐ hi satipaṭipakkhādilakkhaṇānaṃ akusaladhammānaṃ siyā pañcadvāre uppatti, na tveva kāyikavācasikavīttikkamabhūtaṃ dussīyassa tattha uppatti pañcadvārikajavanānaṃ aviññattijanakkattāti.

Yathā kinti yena pakārena javane uppajjamāno asaṃvaro “cakkhudvāre asaṃvaro”ti vuccati, taṃ nidassanaṃ kinti attho. **Yathā**ti-ādinaṃ nagaṛadvāre asaṃvare sati taṃsaṃbandhānaṃ gharādīnaṃ

1. Am̐-Ṭi 3. 124 piṭṭhādīsipi passitabbam̐.

2. Saṃ 2. 251; Vi 3. 44 piṭṭhesu.

3. Visuddhi-Ṭi 1. 49; Mūlaṭi 1. 185 piṭṭhādīsipi passitabbam̐.

asaṃvutata viya javane asaṃvare sati taṃsambandhānaṃ dvārādīnaṃ
 asaṃvutataṭi aññāsaṃvare aññāsaṃvutatāsāmaññaṃ nidaṣṣeti, na
 pubbāparasāmaññaṃ, antobahisāmaññaṃ vā. Sambandho ca javanena
 dvārādīnaṃ ekasantatipariyāpannatāya eva daṭṭhabbo. Paccayabhāvena
 purimanipphannaṃ javanakāle asantampi bhavaṅgādi phalanipphattiya
 cakkhādi viya santaṃyeva nāma. Na hi dharamānaṃyeva “santan”ti vuccati,
 tasmā sati dvārabhavaṅgādike pacchā uppajjamānaṃ javanaṃ bāhiraṃ viya
 katvā nagaradvārasamānaṃ vuttaṃ, itaraṅca antonagaragharādisamānaṃ.
 Javanassa hi paramatthato asatipi bāhirabhāve itarassa ca abbhantarabhāve
 “pabhassaramidaṃ bhikkhave cittaṃ, taṅca kho āgantukehi upakkilesehi
 upakkiliṭṭhan”ti¹ ādivacanato āgantukabhūtaṣṣa kadāci kadāci
 uppajjamānassa javanassa bāhirabhāvo, tabbidhurasabhāvassa itarassa
 abbhantarabhāvo ca pariyāyato veditabbo. Javane vā asaṃvare uppanne tato
 paraṃ dvārabhavaṅgādīnaṃ asaṃvarahetubhāvāpattito nagaradvārasadisena
 javanena pavisitvā dussīlyādicorānaṃ dvārabhavaṅgādisu musanaṃ
 kusalabhaṇḍavināsaṃ daṭṭhabbaṃ. Uppanne hi asaṃvare dvārādīnaṃ
 tassa hetubhāvo paññāyati, so ca uppajjamānoyeva dvārādīnaṃ
 saṃvarūpanissayabhāvaṃ paṭibāhento yeva pavattatīti ayaṃ hettha
 asaṃvarādīnaṃ pavattinayo. Pañcadvāre rūpādi-ārammaṇe āpāthagate
 yathāpaccayaṃ akusalajavane uppajjitvā bhavaṅgaṃ otiṇṇe
 manodvārikajavanaṃ taṃyeva ārammaṇaṃ katvā bhavaṅgaṃ otarati, puna
 tasmim yeva dvāre “itthi puriso”ti-ādīnaṃ visayaṃ vavatthapetvā javanaṃ
 bhavaṅgaṃ otarati, puna vāre rajjanādivasena javanaṃ javati, punapi yadi
 tādīsaṃ ārammaṇaṃ āpāthamāgacchati, taṃsadisameva pañcadvāre rūpādisu
 javanaṃ uppajjati. Taṃ sandhāya vuttaṃ **“evameva javane dussīlyādisu
 uppannesu tasmim asaṃvare sati dvārampi aguttan”**ti-ādi. Ayaṃ tāva
 asaṃvarapakke atthavaṇṇanā.

Saṃvarapakkehi imināva nayena attho veditabbo. Saṃvarena
 samannāgato puggalo saṃvutoti vuttoti āha **“upetoti vuttaṃ hoti”**ti.
Ekajjhaṃ katvāti “pātimokkhasaṃvarasaṃvuto”ti padaṅca atthato abhinnaṃ
 samānaṃ katvā. **Ayameva cettha attho**

1. Am 1. 9 piṭṭhe.

sundarataro uparipāḷiyā saṃsandanato. Tenāha “**tathāhī**”ti-ādi. **Yanti ādesoti** iminā līṅgavipallāsenā saddhiṃ vacanavipallāso katoti dasseti, nipātapadam vā etaṃ paccattaputhuvacanattam. **Vighātakarā**ti cittavighātakaraṇā cittadukkhaniḃbattakā ca. Yathāvuttakilesahetukā dāhānubandhā vipākā eva **vipākapaṇiḷāhā**. Yathā panettha āsavā aññe ca vighātakarā kilesavipākapaṇiḷāhā sambhavanti, taṃ dassetuṃ “**cakkhudvārehī**”ti-ādi vuttaṃ, taṃ suviññeyyameva. Ettha ca saṃvaraṇūpāyo, saṃvaritabbam, saṃvaro, yato so saṃvaro, yattha saṃvaro, yañca saṃvaraphalanti ayaṃ vibhāgo veditabbo. Kathaṃ? Paṭisaṅkhā yonisoti hi **saṃvaraṇūpāyo**. Cakkhundriyaṃ **saṃvaritabbam**. Saṃvaraggahaṇena gahitā sati **saṃvaro**. Asaṃvutassāti **saṃvaraṇāvadhi**. Asaṃvarato hi saṃvaraṇam. Saṃvaritabbaggahaṇena siddho idha **saṃvaravisayo**. Cakkhundriyaṃ hi saṃvaraṇāṇaṃ rūpārammaṇe saṃvarīyatīti avuttasiddhoyamattho. Āsavatannimittakilesādiṇiḷāhābhāvo **phalam**. Evaṃ sotadvārādīsupi yojetabbam. **Sabbatthevā**ti manodvāre pañcadvāre cāti sabbasmim dvāre.

Saṃvarāpahātabba-āsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭisevanāpahātabba-āsavavaṇṇanā

23. **Paṭisaṅkhā** yoniso cīvaranti-ādīsu “sītassa paṭighātāyā”ti-ādinā vuttaṃ paccavekkhaṇameva yoniso paṭisaṅkhā. **Īdisanti** evarūpaṃ iṭṭhārammaṇam. **Bhavapatthanāya assādayatoti** bhavapatthanāmukhena bhāvitam ārammaṇam assādentassa. **Cīvaranti** nivāsanādi yaṃ kiñci cīvaram. **Paṭisevatīti** nivāsanādivasena paribhuñjati. **Yāvadevā**ti payojanaparimāṇaniyamanam. Sītaṇiḷāhātādiyeva hi yogino cīvarapaṭisevane payojanam. **Sītassāti** dhātukkhobhato vā utupariṇāmato vā uppannasītassa. **Paṭighātāyāti** paṭibāhanattam tappaccayassa vikārassa vinodanattam. **Uṇhassāti** aggisantāpato uppannassa uṇhassa. **Ḍaṃsādayo** pākaṭāyeva. Puna **yāvadevā**ti niyatapayojanaparimāṇaniyamanam. Niyatam hi payojanam cīvarapaṭisevanassa hirikopīnapaṭicchādanam, itaram kadāci

kadāci. **Hirikopīnanti** sambādhaṭṭhānaṃ. Yasmiṃ hi aṅge vivate hirī kuppati vinassati, taṃ hiriyā kopanato hirikopīnaṃ, tassa paṭicchādanatthaṃ cīvaraṃ paṭisevati.

Piṇḍapātanti yaṃ kiñci āhāraṃ. So hi piṇḍolyena bhikkhānāya patte patanato tattha tattha laddhabhikkhāpiṇḍānaṃ pāto sannipātoti “piṇḍapāto”ti vuccati. **Neva davāyāti** na kīlanāya. **Na madāyāti** na balamadamānamadapurisamadatthaṃ. **Na maṇḍanāyāti** na aṅgapaccaṅgānaṃ piṇanabhāvatthaṃ. **Na vibhūsanāyāti** na tesāmyeva sobhanatthaṃ, chavisampatti-atthanti, attho. Imāni ca padāni yathākkamaṃ mohadosaṇṭhānavañṇarāgūpanissayapahānatthāni vedittabbāni. Purimaṃ vā dvayaṃ attano attano saṃkilesuppattinisedhanatthaṃ, itaraṃ parassapi. Cattāripi kāmasukhallikānuyogassa pahānatthaṃ vuttānti vedittabbāni. **Kāyassāti** rūpakāyassa. **Ṭhitiyā yāpanāyāti** pabandhaṭṭhitatthañceva pavattiyā avicchedanatthañca cirakālaṭṭhitatthaṃ jīvitindriyassa pavattāpanatthaṃ. **Vihimsūparatiyāti** jighacchādukkhassa upamaṇatthaṃ. **Brahmacariyānuggahāyāti** sāsanamaggabrahmacariyānaṃ anuggahatthaṃ. **Itīti** evaṃ iminā upāyena. **Purāṇaṇca vedanaṃ paṭihanākhāmīti** purāṇaṃ abhuttapaccayā uppajjanakavedanaṃ paṭihanissāmi. **Navaṇca vedanaṃ na uppādessāmīti** navaṃ bhuttapaccayā uppajjanakavedanaṃ na uppādessāmīti. Tassā hi anuppannāya anuppajjanatthameva āhāraṃ paribhuñjati. Ettha ca abhuttapaccayā uppajjanakavedanā nāma yathāpavattā jighacchānimittā vedanā. Sā hi abhuñjantassa bhiyyo bhiyyo pavaḍḍhanavasena uppajjati, bhuttapaccayā uppajjanakavedanāpi khudānimittāva aṅgadāhasūlādivedanā appavattā. Sā hi bhuttapaccayā anuppannāva na uppajjissatīti. Vihimsānimittatā cetāsaṃ vihiṃsāya viseso.

Yātrā ca me bhavissatīti yāpanā ca me catunnaṃ iriyāpathānaṃ bhavissati. **Yāpanāyāti** iminā jīvitindriyayāpanā vuttā, idha catunnaṃ iriyāpathānaṃ avicchedasaṅkhātā yāpanāti ayametāsaṃ viseso. **Anavajjatā ca phāsuvihāro cāti** ayuttapariyesanapaṭiggahaṇaparibhogaparivajjanena anavajjatā, parimitaparibhogena phāsuvihāro. Asappāyāparimitabhojanapaccayā aratī tandī vijambhitā viññugarahādi dosābhāvena vā anavajjatā, sappāyāparimitabhojanapaccayā

kāyabalasambhavana phāsuvihāro. Yāvadattha-
 udarāvadehakabhojanaparivajjanena
 seyyasukhapassasukhamiddhasukhādīnaṃ abhāvato anavajjatā,
 catupañcālopamatta-ūnabhojanenacatu-iriyāpathayogyatāpādanato
 phāsuvihāro. Vuttaṃ hetam—

“Cattāro pañca ālope, abhuvā udakaṃ pive.
 Alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno”ti¹.

Ettāvatā payojanapariggaho, majjhimā ca paṭipadā dīpitā hoti.

Senāsananti sayanañca āsanañca. Yattha hi viharādike seti nipajjati,
 āsati nisīdati, taṃ senāsanam. **Utoparissayavinodanapaṭisallānārāmatthanti**
 utuyeva parisahanatthēna parissayo, sarīrābādhacittavikkhepakaro, atha vā
 yathāvutto utu ca sīhabyagghādipākāṭaparissayo ca
 rāgadosādipaṭicchannaparissayo ca utoparissayo, tassa vinodanatthaṃ ceva
 ekībhāvasukhatthañca. Idañca cīvarapaṭisevane hirikopīnapaṭicchādanam
 viya tassa niyatapayojananti puna “yāvadevā”ti vuttaṃ.

Gilānapaccayabhesajjaparikkhāranti rogassa paccanīkappavattiyā
 gilānapaccayo, tato eva bhisakkassa anuññātavatthutāya bhesajjam, jīvitassa
 parivārasambhārabhāvehi parikkhāro cāti **gilānapaccayabhesajjaparikkhāro**,
 taṃ. **Uppannānanti** jātānaṃ nibbattānaṃ. **Veyyābādhikānanti** byābādhato
 dhātukkhobhato ca tannibbattarogato ca jātānaṃ. **Vedanānanti**
 dukkhavedanānaṃ. **Abyābajjhaparamatāyāti** niddukkhaparamabhāvāya
 paṭisevāmīti yojanā. Evamettha saṅkhepeneva pālivaṇṇanā veditabbā.
Navavedanuppādanatopīti na kevalaṃ āyatiṃ eva vipākapariḷāhā, atha kho
 atibhojanapaccayā alaṃsāṭakādīnaṃ viya navavedanuppādanatopi
 veditabbāti attho.

Paṭisevanāpahātabba-āsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 2. 343 piṭṭhe Theragāthāyaṃ.

Adhivāsanāpahātabba-āsavaṇṇanā

24. **Khamoti** khamanako. Kammaṭṭhānikassa calanaṃ nāma kammaṭṭhānapariccāgoti āha “**calati kampati kammaṭṭhānaṃ vijahatī**”ti. **Adhimattampi uṇhaṃ sahati**, sahanto ca na naggasamaṇādayo viya sahati, atha kho kammaṭṭhānāvijahanenāti āha “**sveva thero viyā**”ti. **Bahicaṅkameti** leṇato bahi caṅkame. **Uṇhabhayenevāti** narakaggi-uṇhabhayeneva. Tenāha “**avīcimahānirayaṃ paccavekkhitvā**”ti, tampi “mayā anekakkhattum anubhūtaṃ, idaṃ pana tato mudutaran”ti evaṃ paccavekkhitvā. **Etthāti** etasmim ṭhāne. **Aggisantāpova veditabbo** sūriyasantāpassa parato vuccamānattā.

Parisuddhasīlohamasmīti sabbathāpi “visuddhasīlohamasmī”ti maraṇaṃ aggahetvā avippaṭṭisāramūlikaṃ pītiṃ uppādesi. **Saha pītuppādāti** pharaṇapītiyā uppādena saheva. **Visaṃ nivattitvāti** pītivegena ajjhotthataṃ daṭṭhamukheneva bhassitvā. **Tatthevāti** sappena daṭṭhaṭṭhāneyeva. **Cittekaggataṃ labhitvāti** “pītimanassa kāyo passambhatī”ti-ādinā¹ nayena samādhānaṃ pāpuṇitvā.

Paccayesu santoso bhāvanāya ca āramitabbaṭṭhānatāya ārāmo assāti paccayasantosabhāvanārāmo, tassa bhāvo **paccaya -pa- rāmata**, tāya. **Mahātheroti** vuḍḍhataro thero. Vacanameva tadatthaṃ ṇāpetukāmānaṃ pathoti **vacanapatho**.

Asukhaṭṭhena vā **tibbā**. Yaṃ hi na sukhaṃ, taṃ aniṭṭhaṃ “tibban”ti vuccati. **Evamsabhāvoti** “adhivāsanajātiyo”ti padassa atthamāha. **Muhuttena** khaṇeva vāte hadayaṃ phāletum āraddeyyeva. **Anāgāmī hutvā parinibbāyīti** arahattaṃ patvā parinibbāyi.

Evaṃ sabbatthāti “uṇhena phuṭṭhassa sītaṃ patthayato”ti-ādinā sabbattha uṇhādinimittam kāmāsavuppatti veditabbā, sītaṃ vā uṇhaṃ vā aniṭṭhanti adhippāyo. Attaggāhe sati attaniyaggāhoti āha “**mayhaṃ sītaṃ uṇhanti gāho diṭṭhāsavo**”ti. Sītālike upagate sahanṭi khamanṭi te attano upari vāsentī viya hotīti vuttaṃ “**āropetvā**

1. Dī 1. 195; Dī 3. 252; Sam 3. 135; Am 1. 245; Am 3. 535 piṭṭhesu.

vāsetiyeṇā”ti. Na nirassatīti na vidhunati. Yo hi sītādike na sahati, so te nirassanto vidhunanto viya hotīti.

Adhivāsanāpahātabba-āsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Parivajjanāpahātabba-āsavavaṇṇanā

25. **Ahaṃ samaṇoti**¹ “ahaṃ samaṇo, kiṃ mama jīvitenā vā maraṇena vā”ti evaṃ acintetvāti adhippāyo. **Paccavekkhitvā**ti gāmapadesaṃ payojanādiṇca paccavekkhitvā. **Paṭikkamatīti** hatthi-ādīnaṃ samīpagamanato apakkamati. Kaṇṭakā yattha tiṭṭhanti, taṃ **kaṇṭakaṭṭhānaṃ**. **Amanussaduṭṭhānīti** amanussasaṇcāreṇa dūsitāni, saparissayānīti attho. **Samānanti** samaṃ, avisamanti attho. **Akāsi vā** tādīsaṃ anācāraṃ.

Sīlasaṃvarasaṅkhātenāti “kathaṃ parivajjanaṃ sīlaṃ”ti yadettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Apica “caṇḍaṃ hatthiṃ parivajjetī”ti vacanato hatthi-ādīparivajjanampi bhagavato vacanānuṭṭhānanti katvā ācārasīlamevāti veditabbaṃ.

Parivajjanāpahātabba-āsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vinodanāpahātabba-āsavavaṇṇanā

26. **Itipīti** iminā kāraṇena, ayonisomanasikārasamuṭṭhitattāpi lobhādisahagatattāpi kusalapaṭipakkhatopīti-ādīhi kāraṇehi ayaṃ vitakko akusaloti attho. Iminā nayena **sāvajjoti**-ādīsūpi attho veditabbo. Ettha ca **akusaloti**-ādīnā diṭṭhadhammikaṃ kāmavitakkassa ādīnavaṃ dasseti, **dukkhaviṇṇakoti** iminā samparāyikaṃ. **Attabyābādhāya saṃvattatīti**-ādīsūpi imināva nayena ādīnavavibhāvanā veditabbā. Uppannassa kāmavitakkassa anadhivāsaṇaṃ nāma puna tādīsassa anuppādanaṃ, taṃ paṇassa pahānaṃ vinodanaṃ byantikaraṇaṃ

1. Am-Ṭī 3. 130 piṭṭhādīsūpi passitabbaṃ.

anabhāvagamananti ca vattum vaṭṭatīti pāḷiyaṃ “uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāsetī”ti vatvā “pajahatī”ti-ādi vuttanti tamatthaṃ dassento “**anadhivāseto kiṃ karotīti pajahatī**”ti-ādimāha. Pahānaṃ cettha vikkhambhanameva, na samucchodoti dassetuṃ “**vinodetī**”ti-ādi vuttanti vikkhambhanavaseneva attho dassito.

Kāmavitakkoti sampayogato ārammaṇato ca kāmasahagato vitakko. Tenāha “**kāmapaṭisaṃyutto takko**”ti-ādi. **Kāmapaṭisaṃyuttoti** hi kāmarāgasāṅkhātena kāmena sampayutto vatthukāmasāṅkhātena paṭibaddho ca. **Uppannuppanneti** tesāṃ pāpavitakkānaṃ uppādāvattahāgahaṇaṃ vā kataṃ siyā anavasesaggahaṇaṃ vā. Tesu paṭhamaṃ sandhāyāha “**uppannamatte**”ti, sampatijātetī attho. Anavasesaggahaṇaṃ byāpanicchāya hotīti dassetuṃ “**satakkhattumpi uppanne**”ti vuttaṃ. **Ñātivitakkoti** “amhākaṃ ñātayo sukhajīvino sampattiyuttā”ti-ādinā gehassitapemavasena ñātake ārabba uppannavitakko. **Janapadavitakkoti** “amhākaṃ janapado subhikkho sampannasasso ramaṇīyo”ti-ādinā gehassitapemavaseneva janapadaṃ ārabba uppannavitakko. Ukkuṭikappadhānādīhi dukkhe nijjiṇṇe samparāye attā sukhī hoti amaroti dukkarakārikāya paṭisaṃyutto amaratthāya vitakko, taṃ vā ārabba amarāvikkhepaditṭhisahagato amaro ca so vitakko cāti **amaravitakko**. **Parānuddayatāpaṭisaṃyuttoti** paresu upaṭṭhākādīsu sahananditādivasena pavatto anuddayatāpatirūpako gehassitapemena paṭisaṃyutto vitakko. **Lābhasakkārasilokapaṭisaṃyuttoti** cīvarādilābhena ceva sakkārena ca kittisaddena ca ārammaṇakaraṇavasena paṭisaṃyutto. **Anavaññattipaṭisaṃyuttoti** “aho vata maṃ pare na avajāneyyūṃ, na heṭṭhā katvā maññeyyūṃ, pāsāṇacchattaṃ viya garuṃ kareyyūṃ”ti uppannavitakko.

Kāmavitakko kāmasaṅkappanasabhāvattā kāmasaṅkappapavattiyā¹ sātisaṃyattā ca kāmanākāroti āha “**kāmavitakko panettha kāmāsavo**”ti. **Tabbisesoti** kāmāsavaviseso, rāgasahavuttīti² adhippāyo. Kāmavitakkādike vinodetī attano

1. Kāmāsavappattiyā (Am-Ṭī 3. 132 piṭṭhe)

2. Bhavasabhāvattāti (Am-Ṭī 3. 132 piṭṭhe)

santānato niharati etenāti **vinodanaṃ**, vīriyanti āha
 “vīriyasamvarasaṅkhātena vinodanena”ti.

Vinodanāpahātabba-āsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhāvanāpahātabba-āsavavaṇṇanā

27. “Satta bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā vijjāvimuttiyo paripūrenti”ti¹
 vacanato vijjāvimuttīnaṃ anadhigamo tato ca sakalavaṭṭadukkhānativatti
abhāvanāya ādinavo, vuttavipariyāyena bhagavato orasaputtabhāvādivasena
 ca **bhāvanāya ānisaṃso** veditabbo. **Uparimaggattayasamayasambhūtā**
 dutiyādimaggakkhaṇe jātā, bhāvanādhikārato dutiyamaggādipariyāpannāti
 attho. Nanu ca te lokuttarā eva, kasmā visesanaṃ katanti? Nayidaṃ
 visesanaṃ, visesitabbaṃ panetaṃ, lokuttarabojjhaṅgā eva adhippetā, te ca
 kho uparimaggattayasamayasambhūtā. **Bojjhaṅgesu asammohattanti**
 vipassanājhānamaggaphalabojjhaṅgesu sammohābhāvatthaṃ.
 Missakanāyena hi bojjhaṅgesu vuccamānesu tadanādivivekadassanavasena
 vipassanābojjhaṅgādayo vibhajitvā vuccanti, na nibbattitalokuttarabojjhaṅgā
 evāti bojjhaṅgesu sammoho na hoti bojjhaṅgabhāvanāpaṭipattiyā ca
 sammadeva pakāsitattā. **Idha panāti** imasmiṃ sutte, imasmiṃ vā adhikāre.
Lokuttaranayo eva gahetabbo bhāvanāmaggassa adhiakatattā.

Ādipadānanti² “satisambojjhaṅgan”ti evamādināṃ tasmiṃ tasmiṃ
 vākye ādibhūtānaṃ padānaṃ. **Atthatoti** visesavasena sāmāññavasena ca
 padatthato. **Lakkhaṇādīhīti** lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānato. **Kamatoti**
 anupubbato. **Anūnādhikatoti** tāvattakato. **Vibhāvināti** viññunā.

Satisambojjhaṅgeti satisambojjhaṅgapade. **Saraṇaṭṭhenāti**
 anussaraṇaṭṭhena. Cirakatādibhedāṃ ārammaṇaṃ upagantvā ṭhānaṃ,
 anissajjanaṃ vā **upaṭṭhānaṃ**. Udahe alābu viya vilavitvā gantuṃ adatvā
 pāsāṇassa viya niccalassa ārammaṇassa ṭhapanāṃ saraṇaṃ
 asammuṭṭhataṭākaraṇaṃ **apilāpanaṃ**.

1. Saṃ 3. 66 piṭṭhe.

2. Am-Ṭī 1. 248 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

vuttampi hetam milindapañhe. **Bhaṇḍāgārikoti** bhaṇḍagopako. Apilāpe karoti **apilāpeti**. **Therenāti** nāgasenattherena. Sammosapaccanīkam kiccam **asammoso**, na sammosābhāvamattam.

Gocarābhimukhabhāvapaccupaṭṭhānāti kāyādi-
ārammaṇābhimukhabhāvapaccupaṭṭhānā.

Bodhiyā dhammasāmaggiyā **aṅgo**¹ avayavo, **bodhissa vā** ariyasāvakassa **aṅgo** kāraṇam. **Paṭiṭṭhānāyūhanā** oghataraṇasuttavaṇṇanāyam²—

“Kilesavasena paṭiṭṭhānam, abhisāṅkhārasena āyūhanā.
Taṇhādiṭṭhīti paṭiṭṭhānam, avasesakilesābhisaṅkhārehi āyūhanā.
Taṇhāvasena paṭiṭṭhānam, diṭṭhivasena āyūhanā. Sassatadiṭṭhiyā
paṭiṭṭhānam, ucchedadiṭṭhiyā āyūhanā. Līnavasena paṭiṭṭhānam,
uddhaccavasena āyūhanā. Kāmasukhānuyogavasena paṭiṭṭhānam,
attakilamathānuyogavasena āyūhanā. Sabbākusalābhisaṅkhārasena
paṭiṭṭhānam, sabbalokiyakusalābhisaṅkhārasena āyūhanā”ti—

vuttesu pakāresu idha avuttānam vasena veditabbā. Yā hi ayam bodhīti
vuccatīti yojetabbam. “Bujjhatī”ti padassa paṭibujjhatīti atthoti āha
“**kilesasantānaniddāya utṭhahatī**”ti. Tam pana paṭibujjhanam atthato
catunnam saccānam paṭivedho, nibbānasseva vā sacchikiriyāti āha
“**cattārī**”ti-ādi. **Jhānaṅgamaggaṅgādayo viyāti** yathā aṅgāni eva jhānamaggā,
na aṅgavinimuttā, evamidhāpīti attho. **Senāṅgarathāṅgādayo viyāti** etena
puggalapapaññattiyā avijjamānapapaññattibhāvam dasseti.

Bodhāya samvattantīti bojjaṅgāti idam kāraṇattho aṅga-saddoti katvā
vuttam. Bujjantīti bodhiyo, bodhiyo eva aṅgāti bojjaṅgāti vuttam
“**bujjantīti bojjaṅgā**”ti. **Anubujjantīti** vipassanādīnam kāraṇānam
bujjhitabbānaṅga saccānam anurūpam bujjhanti. **Paṭibujjantīti**
kilesaniddāya utṭhahanato paccakkhabhāvena vā paṭimukham bujjhanti.
Sambujjantīti aviparītabhāvena sammā ca bujjhanti. Evam upasaggānam
atthavisesadīpanatā daṭṭhabbā. Bodhi-saddo hi sabbavisesayuttam bujjhanam
sāmaññena gahetvā ṭhito.

1. Aṅgam (Ka)

2. Sam-Ṭṭha 1. 18 piṭṭhe.

Vicināṭi “tayidaṃ dukkhan”ti-ādinā vīmaṃsati. **Obhāsanam** dhammānam yathābhūtasabhāvapaṭicchādakassa sammohassa viddhamāsanam yathā āloko andhakārassa. Yasmiṃ dhamme sati vīro nāma hoti, so dhammo **vīrabhāvo**. **Īrayitabbato** pavattetabbato. Kosajjapakkhato patitum appadānavasena sampayuttānam paggaṇhanam **paggaho**. **Upatthambhanam** anubalappadānam. Osīdanam layāpatti, tappaṭipakkhato **anosīdanam** daṭṭhabbam. **Piṇayatī** tappeti vaḍḍeti vā. **Pharaṇam** paṇītarūpehi kāyassa byāpanam. **Tuṭṭhi** nāma pīti. Udaggabhāvo **odagyaṃ**, kāyacittānam ukkhipananti attho. **Kāyacittadarathapassambhanato** ti kāyadarathassa cittadarathassa ca passambhanato vūpasamanato. **Kāyoti** cettha vedanādayo tayo khandhā. **Daratho** sārambho, dukkhadomanassapaccayānam uddhaccādikilesānam, tappadhānānam vā catunnam khandhānam adhivacanam. Uddhaccādikilesapaṭipakkhabhāvo daṭṭhabbo, evaṃ cettha passaddhiyā **aparipphandanasītibhāvo** daṭṭhabbo asāraddhabhāvato. Tenāha bhagavā “passaddho kāyo asāraddho”ti¹.

Samādhānatoti sammā cittassa ādhānato ṭhapanato. **Avikkhepo** sampayuttānam avikkhittatā, yena sasampayuttā dhammā avikkhittā honti, so dhammo avikkhepoti. **Avisāro** attano eva avisaraṇasabhāvo. **Sampiṇḍanam** sampayuttānam avippakiṇṇabhāvāpādanam nhānīyacuṇṇānam udakaṃ viya. **Cittatṭhitipaccupaṭṭhānoti** “cittassa ṭhiti”ti² vacanato cittassa pabandhaṭhitipaccupaṭṭhāno. **Ajjhupekkhanato** ti udāsīnabhāvato. **Sāti** bojjhaṅga-upekkhā. Samappavatte dhamme paṭisaṅcikkhati upapattito ikkhati tadākārā hutvā pavattatīti **paṭisaṅkhānalakkhaṇā**, evaṃ katvā “paṭisaṅkhā santiṭṭhanā gahaṇe majjhataṭṭatā”ti upekkhākiccādhimattatāya saṅkhārupekkhā vuttā. Sampayuttadhammānam yathāsakakiccakaraṇavasena samaṃ pavattanapaccayatā **samavāhitā**. Alīnānuddhatappavattipaccayatā **ūnādhikatānivāraṇam**. Sampayuttānam asamappavattihetukapakkhapātānam upacchindantī viya hotīti vuttam **“pakkhapātupacchedarasā”**ti. Ajjhupekkkhanameva **majjhatabhāvo**.

Sabbasmiṃ līnapakkhe uddhaccapakkhe ca atthikā patthanīyā icchitabbāti sabbatthikā, tam **sabbatthikam**. Samānakkhaṇapavattīsu sattasupī sambojjhaṅgesu

1. Ma 1. 26 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 19 piṭṭhe.

vācāya kamappavattito paṭipāṭiyā vattabbesu yaṃ kiñci paṭhamam avatvā satisambojjhaṅgasseva paṭhamam vacanassa kāraṇam¹ sabbesaṃ upakārakattanti vuttam “**sabbesan**”ti-ādi. **Sabbesanti** ca līnuddhaccapakkhikānam, aññathā sabbepi sabbesaṃ paccayāti.

“**Kasmā satteva bojjhaṅgā vuttā**”ti codako saddhālobhādīnampi bojjhaṅgabhāvaṃ āsaṅkati, itaro sati-ādīnamyeva² bhāvanāya upakāratam dassento “**līnuddhaccapaṭipakkhato sabbatthikato cā**”ti-ādīmāha. Tattha **līnassā**ti atisithilavīriyatādīhi bhāvanāvīthim anotaritvā saṃkuṭitassa cittassa. Tadā hi passaddhisamādhī-upekkhāsambojjhaṅgā na bhāvetabbā. Tam hi etehi allatīṇādīhi viya paritto aggi dussamuṭṭhāpiyam hotīti. Tenāha bhagavā “seyyathāpi bhikkhave puriso parittam aggim ujjaletukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni pakkhipeyyā”ti-ādi³. Dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅgā pana bhāvetabbā, sukkhatīṇādīhi viya paritto aggilīnam cittam etehi susamuṭṭhāpiyam hotīti. Tena vuttam “**yasmim ca kho**”ti-ādi. Tattha yathāsakam āhārasena dhammavicayasambojjhaṅgādīnam bhāvanā veditabbā. Vuttam hetam “atthi bhikkhave kusalākusalā dhammā -pa- pītisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya -pa- samvattati”ti⁴. Tattha sabhāvasāmaññalakkhaṇapaṭivedhavasena pavattamanasikāro -pa- dhammavicayasambojjhaṅgādayo bhāveti nāma.

Uddhaccassāti cittassa accāraddhavīriyatādīhi sītibhāvapaṭiṭṭhitabhāvaṃ anotiṇṇatāya, tadā dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅgā na bhāvetabbā. Tam hi etehi sukkhatīṇādīhi viya aggikkhandho duvūpasamayaṃ hoti. Tenāha bhagavā “seyyathāpi bhikkhave puriso mahantaṃ aggikkhandham nibbāpetukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyyā”ti-ādi⁵. Passaddhisamādhī-upekkhāsambojjhaṅgā pana bhāvetabbā, allatīṇādīhi viya aggikkhandho uddhataṃ cittam etehi suvūpasamayaṃ hoti. Tena vuttam “**yasmim ca kho**”ti-ādi. Etthāpi yathāsakam āhārasena passaddhisambojjhaṅgādīnam bhāvanā veditabbā. Vuttam hetam “atthi bhikkhave

1. Karaṇam (Ka)

2. Sati-ādīniyeve (Ka)

3. Sam 3. 99 piṭṭhe.

4. Sam 3. 91. 93 piṭṭhesu.

5. Sam 3. 100 piṭṭhe.

kāyapassaddhi cittapassaddhi -pa- upekkhāsambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya samvattatī”ti¹. Tattha yathāssa passaddhi-ādayo uppannapubbā, taṃ ākāraṃ sallakkhetvā tesāṃ uppādanavasena tathā manasikarontova passaddhisambojjhaṅgādayo bhāveti nāma. Satisambojjhaṅgo pana sabbattha bahūpakāro. So hi cittaṃ līnapakkhikānaṃ passaddhi-ādināṃ vasena layāpattito, uddhaccapakkhikānaṃ dhammavicayādināṃ vasena uddhaccapātato rakkhati, tasmā so loṇadhūpanaṃ viya sabbabyañjanesu, sabbakammika-amacco viya ca rājakiccesu sabbattha icchitabbo. Tenāha “**satiṇca khvāhaṃ bhikkhave sabbatthikaṃ vadāmi**”ti².

Ñatvā ñātabbatī³ sambandho. **Vaḍḍhi** nāma vepullaṃ bhiyyobhāvo punappunaṃ uppādo evāti āha “**punappunaṃ janeti**”ti. **Abhivuddhiṃ** pāpento **nibbatteti**. **Vivittatāti** vivittabhāvo. Yo hi vivecanīyato viviccati, yaṃ viviccitvā ṭhitaṃ, tadubhayaṃ idha vivittabhāvasāmaññena “vivittatā”ti vuttaṃ. Tesu purimo vivecanīyato viviccamānatāya vivekasaṅkhātāya viviccanakiriyāya samaṅgī dhammasamūho tāya eva viviccanakiriyāya vasena vivekoti gahito, itaro sabbaso tato tato vivittasabhāvatāya. Tattha yasmiṃ dhammapuñje satisambojjhaṅgo viviccanakiriyāya pavattati, taṃ yathāvuttāya viviccamānatāya vivekasaṅkhātāṃ nissāyeva pavattati, itaraṃ pana tanninnatādārammaṇatāhīti vuttaṃ “**viveke nissitan**”ti. Yathā vā vivekavasena pavattaṃ jhānaṃ “vivekajan”ti vuttaṃ, evaṃ vivekavasena pavatto bojjhaṅgo, “vivekanissito”ti daṭṭhabbo. Nissayaṭṭho ca vipassanāmaggānaṃ vasena maggaphalānaṃ veditabbo. Asatipi pubbāparabhāve “paṭiccasamuppādā”ti ettha paccayānaṃ samuppādanāṃ viya abhinnadhammādhārā nissayanabhāvanā sambhavantīti. **Ayamevāti** viveko eva. Viveko hi pahānavinayavirāganirodhā ca samānatthā.

Tadaṅgasamucchedanissaraṇavivekanissitataṃ vatvā paṭipassaddhivivekanissitatāya avacanaṃ “satisambojjhaṅgaṃ bhāveti”ti-ādinā bhāvetabbānaṃ bojjhaṅgānaṃ idha vuttattā. Bhāvitabojjhaṅgassa hi ye sacchikātabbā phalabojjhaṅgā, tesāṃ kiccaṃ paṭipassaddhiviveko. **Ajjhāsayatoti** “nibbānaṃ sacchikarissāmi”ti mahanta-ajjhāsayato. Yadiapi vipassanākkhaṇe

1. Sam 3. 94 piṭṭhe. 2. Sam 3. 100 piṭṭhe. 3. Samṭī 1. 190 piṭṭhādisupi passitabbaṃ.

saṅkhārārammaṇaṃ cittaṃ, saṅkhāresu pana ādīnavaṃ suṭṭhu disvā tappaṭipakkhe nibbāne adhimuttatāya ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitatā dāhābhibhūtassa puggalassa sītaninnacittatā viya. **Na paṭisiddhā** vipassanāpādakesu kasiṇārammaṇādijhānesu sati-ādīnaṃ nibbedhabhāgiyattā. Anuddharantā pana vipassanā viya bodhiyā maggassa āsannakāraṇaṃ jhānaṃ na hoti nāpi tathā ekantikaṃ kāraṇaṃ, na ca vipassanākiccassa viya jhānakiccassa niṭṭhānaṃ maggoti katvā na uddharanti. Ettha ca kasiṇaggahaṇena tadāyattāni āruppānīpi gahitānīti daṭṭhabbāni. Tānīpi hi vipassanāpādakāni nibbedhabhāgiyāni ca hontīti vattuṃ vaṭṭati tanninnabhāvasabbhāvato. Yadaggena hi nibbānaninnatā, tadaggena phalaninnatāpi siyā. “Kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanam upasampajja vihareyyan”ti¹ ādivacanampetassa atthassa sādhaṃ.

Vossagga-saddo pariccāgattho pakkhandanattho cāti vossaggassa duvidhatā vuttā. Vossajjanañhi pahānaṃ, vissatṭhabbhāvena nirāsaṅkapavatti ca, tasmā vipassanākkhaṇe tadaṅgavasena, maggakkhaṇe samucchedavasena paṭipakkhassa pahānaṃ vossaggo, tathā vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe ārammaṇakaraṇena vissatṭhasabbhāvatā vossaggoti veditabbaṃ. **Yathā vuttena pakārenā**ti tadaṅgasamucchedapakārena tanninnatadārammaṇakaraṇapakārena ca. Pubbe vossagga-padasseva atthassa vuttattā āha “**sakalenavacanenā**”ti. **Pariṇamantaṃ** vipassanākkhaṇe, **pariṇataṃ** maggakkhaṇe. Pariṇāmo nāma paripākoti āha “**paripaccantaṃ paripakkañcā**”ti. Paripāko ca āsevanalābhena āhitasāmatthiyassa kilesassa pariccajitum nibbānañca pakkhanditum tikkhavisadasabhāvo. Tenāha “**ayañhī**”ti-ādi. **Esa nayoti** yvāyaṃ “tadaṅgavivekanissitan”ti-ādīnā satisambojjhaṅge vutto sesesu dhammavicayasambojjhaṅgādīsipi esa nayoti evaṃ tattha netabbanti attho.

Evaṃ ādikammikānaṃ bojjhaṅgesu asammohatthaṃ missakanayaṃ vatvā idāni nibbattitalokuttarabojjhaṅgavasena atthaṃ vibhāvetum “**idha panā**”ti-ādi vuttaṃ. **Idha panā**ti imasmiṃ sabbāsavasuttante. **Maggo eva vossaggavipariṇāmī** bhāvanāmaggassa idha adhippetattā. **Taṇca khoti** satisambojjhaṅgaṃ. **Samucchedatoti** samucchindanato.

1. Ma 3. 378 piṭṭhe.

Diṭṭhāsavassa paṭhamamaggavajjhata “**tayo āsavā**”ti vuttaṃ. Tepi anapāyagamanīyā eva veditabbā apāyagamanīyānaṃ dassaneneva pahīnattā. Satipi sambojjhaṅgānaṃ yebhuyyena maggabhāve tattha tattha sambojjhaṅgasabhāvānaṃ maggadhammānaṃ vasena vuttamaggattayasampayuttā bojjhaṅgāti paccekabojjhaṅge “bojjhaṅgabhāvanāyā”ti iminā gaṇhanto “**maggattayasampayuttāyā**”ti āha.

Bhāvanāpahātabba-āsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

28. **Thomentoti** āsavappahānassa sudukkarattā tāya eva dukkarakiriyāya taṃ abhiṭṭhavanto. **Assāti** pahīnāsavabhikkhuno. **Ānisaṃsanti** taṇhacchedādidukkhakkhayapariyosānaṃ udrayaṃ. **Etehi** pahānādisaṃkittanehi. **Ussukkaṃ janentoti** evaṃ dhammassāmināpi abhiṭṭhavanīyaṃ mahānisaṃsaṅga āsavappahānanti tattha ādarasahitaṃ ussāhaṃ uppādentō. **Dassaneneva pahīnāti** dassanena pahīnā eva. Tena vuttaṃ “**na appahīnesu yeva pahīnasaṅgā**”ti.

Sabba-saddena āsavānaṃ, āsavasaṃvarānaṃ sambandhavasena dutiyapaṭhamavikappānaṃ bhedo daṭṭhabbo. **Dassanābhisamayāti** pariññābhisamayā pariññākiccasiddhiyā. Tenāha “**kiccavasena**”ti, asammohaṇaṭṭhenaṭṭhi attho. **Samussayo** kāyo, attabhāvo vā.

Anavajjapīṭisomanassasahitaṃ cittaṃ “attano”ti vattabbataṃ arahati atthāvaṭṭhā, na tabbiparītaṃ anattāvaṭṭhāti pīṭisampayuttacittataṃ sandhāyāha “**attamanāti sakamanā**”ti. Tenāha “**tuṭṭhamanā**”ti. **Attamanāti** vā pīṭisomanassehi gahitamanā. Yasmā pana tehi gahitā sampayuttatāva, tasmā vuttaṃ “**pīṭisomanassehi vā sampayuttamanā**”ti. Yadettha atthato na vibhattaṃ, taṃ vuttanayattā suviññeyyattā cāti veditabbānaṃ.

Sabbāsavasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Dhammadāyādasuttavaṇṇanā

29. **Tasmā taṃ dassetvāti** yasmā suttantavaṇṇanā suttanikkhepaṃ dassetvā vuccamānā pākaṭā hoti, yasmā cassa dhammadāyādasuttassa aṭṭhuppattiko nikkhepo, tasmā taṃ nikkhepaṃ dassetvā, kathetvāti attho. **Lābhasakkāreti**¹ lābhasakkārasaṅkhātāya aṭṭhuppattiyāti keci, lābhasakkāre vā aṭṭhuppattiyāti apare. Yā hi lābhasakkāranimittam tadā bhikkhūsu paccayabāhullikatā jātā, taṃ aṭṭhuppattim katvā bhagavā imaṃ desesīti. **Yamakamahāmeghoti** heṭṭhā-olambana-upari-uggamanavasena satapaṭalo saḥassapaṭalo yugaḷamahāmegho. **Tiṭṭhanti ceva** bhagavati katthaci nibaddhavāsaṃ vasante, cārikaṃ pana gacchante **anubandhanti ca**. Bhikkhūnampi yebhuyyena kappasatasahassaṃ tato bhiyyopi pūritadānapāramisañcayattā tadā mahālābhasakkāro uppajjiti vuttaṃ “**evaṃ bhikkhusaṃghassapi**”ti.

Sakkatoti sakkārappatto. **Garukatoti** garukārappatto. **Mānitoti** bahumato manasā piyāyito ca. **Pūjitoti** mālādipūjāya ceva catupaccayābhipūjāya ca pūjito. **Apacitoti** apacāyanappatto. Yassa hi cattāro paccaye sakkatvāpi abhisāṅkhate paṇitapaṇīte upanenti, so sakkato. Yasmiṃ garubhāvaṃ paccupaṭṭhapetvā te denti, so garukato. Yaṃ manasā piyāyanti bahumaññanti ca, so bahumato. Yassa sabbametaṃ pūjāvasena karonti, so pūjito. Yassa abhivādanapaccuṭṭhānañjalikammādivasena paramanipaccakāraṃ karonti, so apacito bhagavati bhikkhusaṃghe ca loko evaṃ paṭipanno. Tena vuttaṃ “tena kho pana -pa- parikkhārānaṃ”ti.

Lābhaggayasaggapattanti lābhassa ca yasassa ca aggam ukkaṃsaṃ pattam.

Paccayā cīvarādayo garukātabbā etesanti **paccayagarukā**, āmisacakkhukāti attho. Paccayesu giddhā gadhitā paccayānaṃ bahulabhāvāya paṭipannāti **paccayabāhulikā**². **bhagavatopi pākaṭā** ahosi pakaticārittavasenaṃ adhippāyo aññathā apākaṭasseva abhāvato. Dhammasabhāvacintāvasena pavattaṃ saḥottappañānaṃ **dhammasaṃvego**,

1. Saṃ-Ṭī 2. 109 piṭṭhe passitabbaṃ.

2. Paccayabāhullikā (Ka)

idha pana so bhikkhūnaṃ lābhagarutādharmavasena¹ veditabbo.

Samaṇadhammavuttīti samaṇadhammakaraṇaṃ. **Sāti** dhammadāyādadesanā. Paṭibimbadassanavasena sabbakāyassa dassanayoggo ādāsoti **sabbakāyika-ādāso**.

Pitu dāyaṃ, tena dātabbaṃ, tato laddhabbaṃ arahabhāvena ādiyaṇṭīti **dāyādā**, puttā. Tañca loke āmisameva, sāsane pana dhammopīti tattha yaṃ sāvajjaṃ aniyyānikaṃ, taṃ paṭikkhipitvā, yaṃ niyyānikaṃ anavajjaṃ, tattha bhikkhū niyojento bhagavā avoca **“dhammadāyādā me bhikkhave bhavatha, mā āmisadāyādā”**ti. **Dhammassa me dāyādā**ti mama dhammassa ogāhino, dhammabhāgabhāginoti attho. Tathā hi vakkhati **“dhammakotṭhāsasseva sāmīno”**ti². **Nibbattitadhammoti** asaṅkilesikānuttarādiabhāvena dhammasāmaññato niddhāritadhammo. Pariyāyēti sabhāvato parivattetvā nāpeti etenāti **pariyāyo**, lesa, lesakāraṇaṃ vā. Tadabhāvato **nippariyāyadhammo** maggappattiyā apāyapatanādito accantameva vāraṇato. Itaro vuttavipariyāyato **pariyāyadhammo** accantaṃ apāyadukkhavattadukkhapātanato paramparāya vāraṇato. Yathā hi lokiyaṃ kusalaṃ dānasīlādi vivaṭṭaṃ uddissa nibbattaṃ, ayaṃ taṃ asampādentampi taṃsampāpakassa dhammassa nibbattakāraṇabhāvapariyāyena pariyāyadhammo nāma hoti, evaṃ taṃ vaṭṭaṃ uddissa nibbattaṃ, yaṃ taṇhādīhi savisesaṃ āmasitabbato āmisanti loke pākaṇaṃ acchādanabhojanādi, tassa, taṃsadisassa ca phalavisesassa nimittabhāvapariyāyena pariyāyāmisanti vuccatīti dassento āha **“yaṃ panidaṃ -pa- idaṃ pariyāyāmisāṃ nāmā”**ti.

“Sakalameva hidaṃ ānanda brahmacariyassa yadidaṃ kalyāṇamittatā”ti³ ādivacanato sāvakehi adhigatopi lokuttaradhammo satthuyevāti vattabbaṃ arahatīti vuttaṃ **“nippariyāyadhammopi bhagavatoyeva santako”**ti. Sāvakānaṃ hi dhammadiṭṭhipaccayassapi yonisomanasikārassa visesapaccayo paratoghoso ca tathāgatādhiṇoti tehi paṭividdhopi dhammo dhammassāminoyevāti vattum vuttaṃ. Tenāha **“bhagavatā hī”**ti-ādi. Tattha **anuppannassa maggassāti** kassapassa bhagavato sāsananantaradhānato pabhutī yāva imasmā buddhuppādā asambodhavasena na uppannassa ariyamaggassa. **Uppādetāti** nibbattetā. Taṃ panetaṃ

1. Lābhagarutādharmmo (Ka)

2. Ma-Ṭṭha 1. 94 piṭṭhe.

3. Saṃ 3. 3 piṭṭhe.

maggassa bhagavato nibbattanam, na paccekabuddhānam viya sasantāneyeva, atha kho parasantānepīti dassetuṃ “**asañjātassa maggassa sañjanetā, anakkhātassa maggassa akkhātā**”ti vuttam. Tayidam maggassa uppādanam sañjānanañca atthato jānanaññeva asammohapaṭivedhabhāvatoti vuttam “**maggaññūmaggavidū**”ti. Akkhānam panassa sukusalabhāvenāti vuttam “**maggakovido**”ti. Satthārā yathāgataṃ maggaṃ anugacchantīti **maggānugā** bhagavato eva taṃ maggaṃ suṭṭhu adhigamanato. Pacchā parato sammā anu anu āgatā paṭipannāti **pacchā samannāgatā**.

Jānam jānātīti jānitabbameva abhiññeyyādibhedam jānāti ekantahitapaṭipattito. **Passam passatīti** tathā passitabbameva passati. Atha vā **jānam jānātīti** sabbaññutaññāṇena jānitabbaṃ jānātiyeva. Na hi padesañāṇena jānitabbaṃ sabbaṃ ekantato jānāti. **Passam passatīti** dibbacakkhu paññācakkhu dhammacakkhu buddhacakkhu samantacakkhusaṅkhātehi pañcahi cakkhūhi passitabbaṃ passatiyeva. atha vā **jānam jānātīti** yathā aññe savipallāsā kāmarūpapariññāvādino jānantāpi vipallāsavasena jānanti, na evaṃ bhagavā. bhagavā pana pahīnavipallāsattā jānanto jānātiyeva, diṭṭhidassanassa ca abhāvā passanto passatiyevāti attho. **Cakkhubhūtoti** paññācakkhumayattā tassa ca pattattā sattesu ca taduppādanato dassanapariñāyakaṭṭhena lokassa cakkhu viya bhūto. **Ñāṇabhūtoti** etassa ca evameva attho daṭṭhabbo. Dhammā bodhipakkhiyā, brahmā maggo, tehi uppannattā, tesam vā pattattā adhigatattā, lokassa ca taduppādanato “**dhammabhūto, brahmabhūto**”ti ca veditabbo. **Vattāti** catusaccadhammaṃ vadatīti vattā. Ciraṃ saccpaṭivedham pavattento vadatīti **pavattā**. **Atthassa ninnetāti** dhammatāsaṅkhātāṃ paramatthaṃ nibbānañca niddhāretvā dassetā, pāpayitā vā. **Amatassa dātāti** amataṃ sacchikiriyaṃ sattesu uppādentō amataṃ dadātīti amatassa dātā. Bodhipakkhiyadhammānaṃ tadāyattabhāvato **dhammassāmī**.

“Yā ca nibbānasampatti, sabbametena labbhati.

Sukho vipāko puññānaṃ, adhippāyo samijjhati¹.

Nibbānapaṭisaṃyutto, sabbasampattidāyako”ti—

evamādiṃ bhagavato vacanaṃ sutvā eva bhikkhū dānādipuññānaṃ
vivaṭṭasannissayataṃ jānanti, na aññathāti vuttaṃ “**pariyāyadhammopi -pa-
paṭilabhati**”ti. “Edisaṃ paribhuñjitabban”ti kappiyassa ca
cīvarādipaccayassa bhagavato vacanena vinā paṭiggahopi bhikkhūnaṃ na
sambhavati, kuto paribhogoti āha “**nippariyāyāmisampī**”ti-ādi.

Pariyāyāmisassa bhagavato santakabhāvo pariyāyadhammassa
tabbhāveneva dīpito. Tadeva sāmibhāvaṃ dassentoti sambandho. **Tasmāti**
attādhīnapaṭilābhapaṭiggahatāya attano santakattā ca. **Tatthāti** tasmim
dhammāmise.

Paccayā cīvarādayo paramā pāpuṇitabbabhāvena uttamamariyādā etassa
na uttarimanussadhammā appicchatādayo cāti **paccayaparamo**, lābhamgarūti
attho. **Taṇhappādesūti** “cīvarahetu vā bhikkhave bhikkhuno taṇhā
uppañjamānā uppañjati, piṇḍapātasenāsana-itibhavābhavahetu vā bhikkhave
bhikkhuno taṇhā uppañjamānā uppañjati”ti¹ evaṃ vuttesu catūsu
taṇhuppattikoṭṭhāsesu. Appicchatāsantutṭhisallekhapavivekādayo
appicchatādayo.

Tatthāti tasmim ovāde, tesu vā dhammapaṭiggāhakesu bhikkhūsu.
Bhavissati vā yesaṃ tatthāti yojanā. Imasmim pakkhe **tatthāti** tasmim ovāde
icceva attho daṭṭhabbo. **Adhippāyo** āmisadāyādatāya uppañjanaka-
anattānuppadassa dhammadāyādatāya uppañjanaka-aṭṭhuppattiyā ca
ākaṅkhā. Tenāha “**passatī**”ti-ādi. Tattha **āmise upakkhalitānanti** āmisahetu
vippaṭipannānaṃ. **Atītakāleti** kassapasammāsambuddhakāle. **Kapilassa**
bhikkhuno vatthu kapilasuttana², “**samghāṭipi ādittā hotī**”ti-ādinā
Lakkhaṇasuttana³ ca vibhāvetabbaṃ. Āmisagaruko appagghabhāvena
kūṭakahāpaṇo viya nittejo samaṇatejēna anujjalato nibbutaṅgāro viya
nippabho ca hotīti yojanā. **Tatoti** paccayagarukabhāvato. **Vivattitacittoti**
vinivattitamānaso, sallekhavuttīti attho.

1. Dī 3. 191; Aṃ 1. 316; Khu 1. 268 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 321 piṭṭhe Suttanipāte.

3. Saṃ 1. 451 piṭṭhe.

Dhammadāyādāti ettāvata antogadhāvadhāraṇaṃ vacananti tena avadhāraṇena nivattitamatthaṃ vibhāvetuṃ “**mā āmisadāyādā**”ti paṭikkhepo dassito. Tatheva ca vibhāvetuṃ adhippāyānisamsavibhāvanesupi dassito, tathā ādīnavavibhāvanena dhammadāyādatāpaṭikkhepo. **Apadisitabbā**ti heṭṭhā katvā vattabbāti. **Ādiyā**ti ettha yasmā ā-kāro mariyādatto, tasmā dhammadāyādatāvidhurena āmisadāyādabhāvena hetubhūtena, karaṇabhūtena vā ādiyaṃ vivecanaṃ viññūhi visuṃ karaṇaṃ vavatthānassa hotīti āha “**visuṃ kātabbā**”ti. Tenāha “**viññūhi gārayhā bhavēyyāthāti vuttaṃ hotī**”ti.

“Atthi me tumhesu anukampā -pa- no āmisadāyādā”ti bhikkhūsu attano karuṇāyanākittanaṃ tesam mudukaraṇaṃ, “ahampi tenā”ti-ādi pana tatopi savisesam mudukaraṇanti āha “**atīva mudukaraṇatthan**”ti.

Nālakapaṭipadādayo nālakasuttādīsu¹ āgatapaṭipattiyo. Tā pana yasmā Nālakattherādīhi paṭipannā paramasallekhavuttibhūtā ati-ukkaṭṭhapaṭipattiyo, tasmā idha dhammadāyādapāṭipadāya udāharaṇabhāvena uddhaṭā. **Sakkhibhūtā**ti tāya paṭipattiyā vuccamānāya “kiṃ me vinā paṭipajjanako atthī”ti asaddahantānaṃ paccakkhakaraṇena sakkhibhūtā. **Imasminti** “tumhe ca me bhikkhave dhammadāyādā”ti-ādike vākye. **Sesanti** “tumhe ca me”ti-ādikaṃ sukkapakkhe āgataṃ pālīpadaṃ. **Vuttanayapaccanīkenā**ti “tena dhammadāyādabhāvena no āmisadāyādabhāvenā”ti evaṃ kaṇhapakkhe vuttanayassa paṭipakkhena.

30. **Thomanam sutvā**ti paṭipajjanakassa puggalassa pasamsanaṃ sutvā yathā taṃ saparisassa āyasmato upasenassa paṭipattiyā sīlathomanam sutvā. **Nipātapadanti** iminā idha-saddassa anattakata māha. **Pavāritoti** paṭikkhepito. Yo hi bhuñjanto bhojanena titto parivesakena upanītabhojanaṃ paṭikkhipati, so tena pavāritena paṭikkhepito nāma hoti. Tenāha “**pavāritoti -pa- vuttaṃ hotī**”ti. Pakārehi diṭṭhādīhi vāreti saṃghādike yācāpeti

1. Khu 1. 385 piṭṭhe Suttanipāte.

bhatte karoti etāyāti **pavāraṇā**, āpattivissodhanāya attavossaggo okāsadānaṃ. Sā pana yasmā yebhuyyena vassaṃvutthehi kātābbā vuttā, tasmā “**vassaṃvutthapavāraṇā**”ti vuttaṃ. Pavāreti paccaye icchāpeti etāyāti **pavāraṇā**, cīvarādīhi upanimantanā. Pakārayuttā vāraṇāti **pavāraṇā**, vippakatabhojanatādicaturaṅgasahito bhojanapaṭikkhepo. Sā pana yasmā anatirittabhojananimittāya āpattiyā kāraṇaṃ hoti, tasmā “**anatirittapavāraṇā**”ti vuttā. Yāvadatthabhojanassa pavāraṇā **yāvadatthapavāraṇā**, pariyositabhojanassa upanītāhārapaṭikkhepoti attho.

“Bhuttāvī”ti vacanato bhojanapāripūritā idhādhippetāti āha “**paripuṇṇoti bhojanena paripuṇṇo**”ti. **Pariyositoti** etthāpi eseva nayo “bhojanena bhojanakiriyāya pariyosito”ti. Aṭṭhakathāyaṃ pana adhippetatthaṃ pākāṭaṃ katvā dassetuṃ bhojana-saddassa lopo vutto. **Dhātoti** titto. **Sādhakānīti** ñāpakāni. Pariyositabhojanaṃ suhitayāvadatthatāgahaṇehi bhuttāvitādayo, bhuttāvitādiggaṇehi vā itare bodhitā hontīti aññamaññaṃ nesaṃ ñāpakañāpetabbataṃ dassetuṃ “**yo hī**”ti-ādi vuttaṃ. Evaṃ chahipi padehi udarāvadehakaṃ bhojanaṃ dassitaṃ, tañca kho parikappanāvasena. Na hi bhagavā evaṃ bhuñjati. Tenāha “**sabbaṃ cetaṃ parikappetvā vuttan**”ti.

“Siyā eva, nāpi siyā”ti ca idaṃ atthadvayampi idha sambhavatīti vuttaṃ “**idha ubhayampi vaṭṭatī**”ti. **Athāti** anantaraṃ, mama bhojanasamanantaramevāti attho. Taṃ pana yasmā yathāvuttakālapaccāmasanaṃ hoti, tasmā “**tamhi kāle**”ti vuttaṃ. **Apparuḷhahariteti** ruhamānatiṇādiharitarahite. Abhāvattho ca ayaṃ **appa-**saddo “appiccho”ti-ādīsu¹ viya.

Kathitepīti pi-saddo avuttasamuccayattho. Tena vāpasamīkaraṇādiṃ saṅgaṇhāti. Tathā hesa **vutta-**saddo “no ca kho paṭivuttan”ti-ādīsu² vāpasamīkaraṇe dissati, “pannalomo paradattavutto”ti-ādīsu³ jīvitavuttiyaṃ, “paṇḍupalāso bandhanā pavutto”ti-ādīsu⁴ apagame, “gītaṃ

1. Ma 1. 199, 275; Saṃ 1. 405 piṭṭhesu. 2. Vi 1. 191 piṭṭhe. 3. Vi 4. 340 piṭṭhe.

4. Vi 1. 58; Vi 2. 281; Vi 3. 134; Ma 3. 42 piṭṭhesu.

pavuttaṃ samihitaṃ”ti-ādīsu¹ pāvacaṇabhāvena pavattite, loke pana “vuttaṃ parāyaṇaṃ”ti-ādīsu² ajjhene dissatīti.

Na ettha piṇḍapātabhojanena dhammāyādatā nivāritā,
piṇḍapātabhojanaṃ pana anādaritvā³ dhammānudhammapaṭipattīti ettha
kāraṇaṃ dassento āha “**piṇḍapātaṃ -pa- vītināmeyyā**”ti. Tattha
vītināmeyyāti kammaṭṭhānānuyogena khepeyya. Tenāha “**ādittasīsūpamaṃ**
paccavekkhitvā”ti. **Ādittasīsūpamanti** ādittasīsūpamasuttaṃ.

Kiñcāpīti ayaṃ “yadipī”ti iminā samānattho nipāto. Nipāto ca nāma
yattha yattha vākye payujjati, tena tena vattabbatthajotako hotīti idha
“piṇḍapātaṃ”ti-ādinā anuññāpasamsāvasena vuccamānassa atthassa jotakoti
adhippāyena “**anujānanapasamsanatthe nipāto**”ti vuttaṃ,
anuññāpasamsārambhe pana “asambhāvanatthe”ti⁴ vuttaṃ siyā purimeyeva
sambhāvanāvibhāvanato adhikattānulomato ca.

Ekavāraṃ pavattaṃ piṇḍapātapāṭikkhipanaṃ kathaṃ dīgharattaṃ
appicchatādīnaṃ kāraṇaṃ hotīti codanaṃ sandhāyāha “**tassa hī**”ti-ādi.
Tattha **atricchatā**ti atra icchatīti atriccho, tassa bhāvo atricchatā, atthato
paralābhapatthanā. Tathā hi vuttaṃ “purimeyeva sakalābhena asantuṭṭhi,
paralābhe ca patthanā, etaṃ atricchatālakkhaṇaṃ”ti⁵. **Pāpicchatā**ti
asantaguṇasambhāvanādhippāyatā. Pāpā icchā etassāti pāpiccho, tassa bhāvo
pāpicchatā. Yathāha “asantaguṇasambhāvanatā paṭiggahaṇe ca amattaññutā,
etaṃ pāpicchalakkhaṇaṃ”ti⁶. Mahantāni vatthūni icchatī, mahatī vā tassa
icchāti mahiccho, tassa bhāvo **mahicchatā**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ
“santaguṇasambhāvanatā paṭiggahaṇe ca amattaññutā, etaṃ
mahicchalakkhaṇaṃ”ti. Paccavekkhamāno nivāressatīti yojanā. **Assa**
bhikkhuno **samvattissati** piṇḍapātapāṭikkhepo.

Mahiccho puggalo yathā paccayadānavasena paccayadāyakehi bharitum
asakkuṇeyyo, evaṃ paccayapariyesanavasena attanāpīti vuttaṃ

1. Dī 1. 97 piṭṭhe.

3. Anādiyivā (Ka)

5. Abhi-Ṭṭha 2. 452 piṭṭhe.

2. Mahābhāsse pā 7. 2. 26 suttaṃ passitabbaṃ.

4. Sambhāvanatteti (?)

6. Abhi-Ṭṭha 2. 458 piṭṭhe.

“attanopi upaṭṭhākānampi dubbharo hotī”ti. Saddhādeyyassa vinipātavasena pavattiyā aññassa ghare chaḍḍento. Rittapattovāti yesu kulesu paṭipīṇḍavasena pavattati, tesam sabbapacchimam attano yathāladdham datvā tattha kiñci aladdhā rittapatto **vihāram pavisitvā nipajjati** jighacchādubbalyenāti adhippāyo. Yathāladdhapaccayaparibhogena, puna pariyesanānapajjanena attano subharatā, yathāladdhapaccayena avaññam akatvā santosāpattiyā upaṭṭhākānam subharatā veditabbā.

Kathāvatthūnīti appicchatādipaṭisaṃyuttānam kathānam vatthūnīti kathāvatthūni, appicchatādayo eva. **Tīṇī**ti tīṇi kathāvatthūni.

Abhisallekhikāti ativiya kilese sallikhatīti abhisallekho, appicchatādiguṇasamudāyo, so etissā atthīti abhisallekhikā, mahicchatādīnam tanubhāvāya yuttarūpā appicchatādipaṭisaṃyuttatā.

Cetovinīvaraṇasappāyā¹ kusalacittupattiyā nivāraṇānam nīvaraṇānam dūribhāvakaraṇena cetovinīvaraṇasaṅkhātānam² samathavipassanānam sappāyā. Samathavipassanācittasseva vā vibhūtibhāvakaraṇāya sappāyā upakārikāti **cetovinīvaraṇasappāyā**. **Ekantanibbidāyā**ti-ādi yena nibbidādi-ānisaṃsena ayaṃ kathā abhisallekhikā cetovinīvaraṇasappāyā ca nāma hoti, tam dassetuṃ vuttam. Tattha **ekantanibbidāyā**ti ekaṃsena vaṭṭadukkhato nibbindanattāya. **Virāgāya nirodhāyā**ti tasseva virajjanattāya nirujjhanattāya. **Upasamāyā**ti sabbakilesavūpasamāya. **Abhiññāyā**ti sabbassapi abhiññeyyassa abhijānanāya. **Sambodhāyā**ti catumaggasambodhāya. **Nibbānāyā**ti anupādisesanibbānāya. Etesu hi ādito tīhi vipassanā vuttā, puna tīhi maggo, itarena nibbānam. Tena samathavipassanā ādiṃ katvā nibbānapariyosāno ayaṃ sabbo uttarimanussadhammo dasakathāvatthulābhino sambhavatīti dasseti.

Paripūressantīti taṃsabhāvato upakārato ca saṃvattissanti. Appicchatādayo hi ekavāra-uppannā upari tadattāya saṃvattissanti.

Kathāvatthuparipūraṇam sikkhāparipūraṇaṃ vuttanayeneva veditabban.

Amataṃ nibbānanti anupādisesanibbānadhātuṃ. Itarā pana sekkhāsekkhadhammapāripūriyā paripuṇṇā. Nibbānapāripūri cettha tadāvahadhammapāripūrivāsena

1. Cetovivaraṇasappāyā (Ka)

2. Cetovivaraṇasaṅkhātānam (Ka)

pariyāyato vuttāti veditabbā. Idāni yāyaṃ appicchatādīnaṃ anukkamaparivuddhiyā guṇapāripūritā, taṃ upamāya sādento “**seyyathāpi**”ti-ādimāha. Tattha **pāvussakoti** vassānamāse uṭṭhito. So hi cirānuppavatti hoti. **Pabbatakandarā** pabbatesu upaccakādhicakāpabhavanijjharādinadiyo¹. **Sarasākhāti** yattha upari-unnatapadesato udakaṃ āgantvā tiṭṭhati ceva sandati ca, te. **Kusobbhā** khuddakataḷākā². **Kunnadiyoti** pabbatapādato nikkhantā khuddakanadiyo. Tā hi mahānadiyo otarantiyo paripūrenti. **Paramadhammadāyādanti** paramaṃ uttamaṃ dhammadāyādabhāvaṃ, paramaṃ dhammadāyajjaṃ vā. **Te bhikkhūti** te dhammapaṭiggāhake bhikkhū. **Sanniyojentoti** mūlaguṇehi appicchatādīhi yojento.

Uggahetvāti atthato byañjanato ca upadhāraṇavasena gahetvā aviparītaṃ gahetvā. **Samśandetvāti** mama desanānusārena mamajjhāsayaṃ avirajjhivā. **Yathā idheva cintesīti** yathā imissā dhammadāyādadesanāya cintesi, evaṃ aññatthāpi dhammathomanatthaṃ gandhakuṭṭhiṃ pavisanto cintesi. **Ekajjhāsayaṃyāti** samānādhippāyāya. **Matiyāti** paññāya. **Ayaṃ desanā aggāti**-ādi bhagavā dhammasenāpatiṃ guṇato eva paggaṇhātīti katvā vuttaṃ.

Cittagatiyāti cittavasena kāyassa pariṇāmanena “ayaṃ kāyo idaṃ cittaṃ viya hotū”ti kāyassa cittena samānagatikatādhiṭṭhānena. Kathaṃ pana kāyo dandhappavattiko lahuparivattanacittena samānagatiko hotīti? Na sabbathā samānagatiko. Yatheva hi kāyavasena cittapariṇāmane cittaṃ sabbathā kāyena samānagatikaṃ na hoti. Na hi tadā cittaṃ sabhāvasiddhena attano khaṇena avattitvā dandhavuttikassa rūpadhammassa khaṇena vattitum sakkoti, “idaṃ cittaṃ ayaṃ kāyo viya hotū”ti pana adhiṭṭhānena dandhagatikassa kāyassa anuvattanato yāva icchitaṭṭhānappatti, tāva kāyagatiṃ anulomentameva hutvā santānavasena pavattamānaṃ cittaṃ kāyagatikaṃ katvā pariṇāmitaṃ nāma hoti, evaṃ “ayaṃ kāyo idaṃ cittaṃ viya hotū”ti adhiṭṭhānena pageva lahusaññāya sukhumasaññāya ca sampāditattā abhāvitiddhipādānaṃ viya dandhaṃ avattitvā yathā lahuṃ katipayacittavāreheva icchitaṭṭhānappatti

1. Cittakāpabhāsamvaḍḍhādinadiyo (Ka)

2. Khuddaka-āvāṭā (Ka)

hoti, evaṃ pavattamāno kāyo cittaṭṭatikabhāveneva pariṇāmito nāma hoti, na ekacittakkhaṇeneva pavattiyā. Evañca katvā bāhusamiñjanappasāraṇūpamāpi upacārena vinā suṭṭhutarāṃ yuttā hoti, aññathā dhammatāvilomītā siyā. Na hi dhammānaṃ lakkhaṇaññathattaṃ iddhibalena kātuṃ sakkā, bhāvaññathattameva pana sakkāti.

31. **Bhavato adhippāyānurūpaṃ** bhikkhūnañca ajjhāsayaṃ ñatvāti vacanaseso. Desakāle viya bhājanampi oloketvā eva mahāthero dhammaṃ katheti. **Pakkantassāti** idaṃ anādare sāmivacananti dassento “**pakkantassa sato**”ti-ādimāha. **Kittakenāti** kena parimāṇena. Taṃ pana parimāṇaṃ yasmā parimeyyassa atthassa paricchindanaṃ hoti, tasmā “**kittāvatāti paricchadavacanan**”ti āha. **Nukāro pucchāyanti** ayaṃ nu-saddo idheva pucchāyaṃ āgatoti katvā vuttaṃ. Nu-saddena hettha jotiyamāno attho kiṃ-saddena parimāṇo attho parimeyyattho ca. Ettha saṃkilesapakkho vivekassa ananusikkhanaṃ āmisadāyādatā, vodānapakkho tassa anusikkhanaṃ dhammadāyādatāti. **Tīhi vivekehīti** vivekattayaggahaṇaṃ tadantogadhattā vivekapañcakassa. Vivekapañcakaggahaṇe panassa sarūpena kāyaviveko gahito na siyā, tadāyattattā vā satthārā tadā payujjamānavivekadassanavasena “**tīhi vivekehī**”ti-ādi vuttaṃ. **Aññatarampīti** kasmā vuttaṃ. Na hi kāyavivekamattena dhammadāyādabhāvo sijjhatīti? Na, vivekadvayasannissayasessa kāyavivekassa idhādhippetattā. Evañca katvā cittavivekaggahaṇampi samatthitaṃ hoti. Na hi lokiyajjhānādhigamamattena nippariyāyato satthudhammadāyādabhāvo icchito, nibbānādhigamena pana so icchito, tasmā sabbāpi sāsane vivekānusikkhanā nibbānapoṇā nibbānapabbhārā nibbānogadhā cāti vuttaṃ “**tiṇṇaṃ vivekānaṃ aññatarampī**”ti. Asati āloke andhakāro viya asati dhammadāyādatāya ekaṃsiyā āmisadāyādatāti āha “**āmisadāyādāva honti**”ti. **Esa nayo sukkapakkkhepīti** kaṇhapakkhato sādharmaṇavasena labbhamānaṃ atthasāmaññaṃ atidisati, na atthavisesaṃ tassa visadisattā, atthavisesameva vā atidisati visadisūdāharaṇūpāyañāyena. “**Tiṇṇaṃ vivekānaṃ aññataraṇ**”ti idaṃ idha na labbhati.

Tayopi hi vivekā, tesu eko vā itaradvayasannissayo idha labbhati.

Dūratopīti dūratthānatopi. Tenāha “**tīroratthatopī**”ti-ādi. Kāmaṃ “paṭibhātū”ti ettha paṭi-saddāpekkhāya “sāriputtan”ti upayogavacanam, attho pana sāmivacanavaseneva veditabboti dassento āha “**āyasmatoyeva sāriputtassā**”ti. **Bhāgo hotūti** iminā bhāgattho paṭi-saddoti dasseti lakkhaṇādi-atthānaṃ idha ayujjanato. Tenāha “**evaṃ saddalakkhaṇena sametī**”ti. **Dissatūti** ñāṇena dissatu, passatūti vā attho. **Upatthātūti** ñāṇassa paccupatiṭṭhatu. **Uggahessantīti** vācuggataṃ karissanti. Vācuggatakaraṇaṃ hi uggaho. **Pariyāpuṇissantīti** tasseva vevacanam. Paripucchanādinā vā atthassa citte āpādanaṃ paṭṭhapaṇaṃ pariyāpuṇaṇaṃ. **Kāraṇavacananti** yatthāvuttassa kāraṇabhāvena vacanaṃ “hetumhi kāraṇavacanaṃ”ti katvā. Vuttatthapaccāmasanaṃ taṃ-saddena karīyatīti. Tenāha “**yasmā**”ti-ādi.

Ekenevākārenāti āmisadāyādatāsiddhena ādiyatāsaṅkhātena ekeneva pakārena. Tameva hi ākāraṃ sandhāyāha “**bhagavatā vuttamatthan**”ti. Aññathā “satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekaṃ nānusikkhantī”ti ekeneva ākārena so attho therenapi vutto. **Tīhi ākārehīti** āmisadāyādapaṭipadābhūtehi tiṇṇaṃ vivekānaṃ ananusikkhanākārehi. **Ettāvatāti** “idhāvuso -pa- nānusikkhantī”ti ettakena kaṇhapakkhe uddesapāṭhena.

Vitthārato suvibhatto hoti anavasesato sammadeva niddiṭṭhattā. Nanu ca uddese satthunopi ādiyatā bhagavatā gahitā, sā na niddiṭṭhāti anuyogaṃ sandhāyāha “**so ca kho**”ti-ādi. **Sāvake anuggaṇhantassāti** “āmisadāyādā satthu sāvakā”ti satthu parappavādapariharaṇatthampi “tumhehi dhammadāyādehi bhavitabban”ti evaṃ sāvake anukampamānassa. Sāvakānaṃ taṃ na yuttaṃ sāmīci-abhāvatoti yojanā. **Esa nayoti** yadidaṃ “ettāvatāyaṃ bhagavā”ti-ādinā kaṇhapakkhe uddesassa atthavibhāgadassanamukhena sambandhadassanaṃ, esa nayo sukkapakkhepi sambandhadassaneti, adhippāyo. Tenāha “**ayaṃ tāvettha anusandhikkamayo janā**”ti, satthārā desitāya uddesadesanāya

mahātherena desitāya ca anusandhikkamena sambandhoti attho.
Yathānusandhi eva cettha anusandhi veditabbo.

Accantapavivittassāti ekanta-upadhiviveko viya itarepi vivekā satthu ekantikāvāti. Anusikkhamaṃ nāma anu anu pūraṇanti tappaṭikkhepena āha **“na paripūrentī”**ti, na paribrūhentīti attho, **na paripūrentīti** vā na paripālentīti attho. Yadaggena hi vivekaṃ nānusikkhanti, tadaggena na paribrūhenti, na paripālentīti vā vattabbataṃ labhantīti. Kasmā panettha **“vivekaṃ nānusikkhantī”**ti uddese viya avisesavacane kāyavivekasappa gahaṇaṃ katanti codanaṃ sandhāyāha **“yadi panā”**ti-ādi. **Pucchāyāti** pucchāto aviseso siyā vibhāgassa alabbhamānattā vissajjanaṃ. Nanu ca **“vivekaṃ nānusikkhantī”**ti avisesavacanato pāḷiyaṃ vibhāgo na labbhatevāti? Na, padantarena vibhāvitattā. Tenāha **“yesañca dhammānaṃ”**ti-ādi. **Byākaraṇapakkhoti** vissajjanapakkho. Vissajjanañca na pucchā viya avisesajotanā, atha kho yathādhippetatthavibhajananti adhippāyo. **Iminā padenāti** **“vivekaṃ nānusikkhantī”**ti iminā padena kāyavivekaṃ aparipūriyamānaṃ dassetīti adhippāyo. **Cittavivekaṃ upadhivivekanti** etthāpi eseṃ nayo.

Ettha ca **nappajahantīti** pahātabbadhammānaṃ pahānābhāvavacanāṃ pahānalakkhaṇavivekābhāvadīpanaṃ, taṃ vatvā puna **“viveke nikkhattadhura”**ti vacanaṃ tato sātisaṃvivekābhāvadīpananti tadubhayavivekābhāvadassanena **“yesañca dhammānaṃ”**ti-ādināva pārisesañāyena **“vivekaṃ nānusikkhantī”**ti iminā vivekadavayamūlabhūtakāyavivekābhāvadassanaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Avigatataṇhatāya taṃ taṃ parikkhārajātaṃ bahuṃ lanti ādiyaṇtīti bahulā, bahulā eva **bāhulikā** yathā **“venayiko”**ti¹. Te pana yasmā paccayabahulabhāvāya yuttappayuttā nāma honti, tasmā āha **“cīvarādibāhullāya paṭipannā”**ti. Sikkhāya ādarabhāvābhāvato sithilaṃ adalhaṃ gaṇhantīti **“sāthalikā”**ti vuttaṃ. **Sithilanti** bhāvanapūmsakaniddeso, sithila-saddena vā samānatthassa sāthala-saddassa vasena **“sāthalikā”**ti padasiddhi veditabbā. **Avagamanatthenāti**

1. Ma 1. 193; Am 3. 20; Vi 1. 3 piṭṭhesu.

adhogamanaṭṭhena orambhāgiyabhāvenāti attho. **Upadhiviveketi** sabbūpadhipaṭinissaggaṭāya upadhīhi vivitte. **Oropitadhurāti** ujjhitussāhā.

Aniyamenevāti kiñci visesaṃ anāmasitvā “sāvakā”ti aviseseneva. **Niyamento** “therā”ti-ādinā. **Dasavasse upādāyāti** dasavassato paṭṭhāya. **Issariyeti** “setṭhiṭṭhānaṃ senāpatiṭṭhānaṃ”ti-ādīsu viya. Acirakkhaṇobhāsena lakkhavedhako **akkhaṇavedhi**. **Ṭṭhiyanti** avaṭṭhāne. **Ṭṭhānasoti** taṅkhaṇeyeva. **Ṭṭṭhatīti**-ādhārādheyyabhāvenāti āha “**tadāyattavuttibhāvenā**”ti. Upekkhānubrūhanā sattasaṅkhāresu udāsīnatāpi asaṅkhatādhigamassa upāyoti tabbipariyāyato cīvarādimaṇḍanā na upadhivivekapāripūriyā saṃvattatīti āha “**cīvarapatta -pa- apūrayamānā**”ti. **Tatthāti** theravāre. **Idhāti** majjhimanavakavāresu. Tathā hi “**majjhimatherakāle**”ti-ādi vuttaṃ.

32. **Imasmiñca kaṇhapakkheti** imasmiñca niddesavāre kaṇhapakkhe, na uddesavāre kaṇhapakkhe. Uddesavāre pana kaṇhapakkhe vuttavipariyāyena gahetabbattho “esa nayo supakkapakkhepi”ti atidesena dassito. **Vuttapaccanīkanayenāti** “kāyavivekaṃ nānusikkhanti na paripūrentī”ti-ādinā vuttassa atthassa paccanīkanayena, “kāyavivekaṃ anusikkhanti paripūrentī”ti-ādinā nayena. **Etthāti** etasmiṃ sukkapakkhe. **Saṅkhepoti** atthasaṅkhepo. **Yojanaparamparāyāti** gāmantato dūrabhāvena ekaṃ dve tīṇīti evaṃ yojanānaṃ paṭipāṭiyā. **Araññavanapatthānīti** araññesu vanasaṇḍabhūtāni. **Pantānīti** pariyantāni. **Upagantuṃ yuttakālo** jarājīṇṇakālo gocaragāme dūre gamanāgamanasamatthatābhāvato. “Evaṃ guṇavantesu dinnam aho sudinnam”ti **paccayadāyakānaṃ pasādaṃ janenti**. **pāsaṃsāti** pasaṃsitabbā. **Ayampi mahātheroti**-ādi ekaṃ appamādavihāriṇaṃ vuddhataṃ niddisitvā vadantānaṃ vasena vuttaṃ. **Paviṭṭho** vivekaṭṭhānaṃ. **Sāyaṃ nikkhamati** yonisomanasikāraṃ upabrūhetvāti adhippāyo. **Kasiṇaparikkammaṃ karoti**, na yaṃ kiñci kiccantaraṃ. **Samāpattiyo nibbatteti**, na moghamanasikāraṃ. **Sabbathāti**-ādito tāva tadaṅgavasena kilesehi cittaṃ vivecento tato vikkhambhanavasena samucchadavasena paṭipassaddhivasenāti sabbappakārena cittavivekaṃ pūreti. **Paṃsukūlāni dhāretīti** iminā bāhulikataḥbhāvaṃ dasseti, **asithilaṃ**

sāsanam gahetvāti iminā sāthalikatābhāvaṃ, **vigatanīvaraṇoti** iminā okkamane nikkhattadhurataṃ, **phalasamāpattinti**-ādinā pavivekapubbaṅgamataṃ dasseti.

33. **Tatrāvuso**ti ettha **iti**-saddo ādi-attho. Tena “lobho ca pāpako”ti-ādinayappavattaṃ uparidesanaṃ anavasesato pariyādiyati. **Ko anusandhī**ti yā sā bhāgavatā saṃkilesapakkhena saha dhammadāyādapaṭipattibhāvinī “dhammadāyādā me bhikkhave bhavatha, mā āmisadāyādā”ti-ādinā desanā uddiṭṭhā, taṃ “satthu pavivittassa viharato”ti-ādinā ārabhitvā aṭṭhārasavārapaṭimaṇḍitāya niddesadesanāya vibhajitvā tato paraṃ “tatrāvuso lobho ca pāpako”ti-ādinayāya uparidesanāya sambandhaṃ pucchati. **Evanti** saṃkilesapakkhe “nappajahantī”ti pahānābhāvadassanavasena, vodānapakkhe “pajahantī”ti pahānasabbhāvadassanavasenāti evaṃ. Aniddhāritasarūpā yaṃ-taṃ-saddehi dhamma-saddena sāmāññato ye pahātabbadhammā vuttā, te sarūpato dassetunti yojanā. **Ime teti** ettha kasmā lobhādayo eva pahātabbadhammā vuttā, nanu ito aññepi mohadiṭṭhivicikicchādayo pahātabbadhammā santīti? Saccam santi, te pana lobhādīhi tadekaṭṭhatā gahitā eva hontīti vuttā. Atha vā imesaṃyevettha gahaṇe kāraṇaṃ parato āvi bhavissati.

Idāni upacayena anusandhiṃ dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha sāvakānaṃ yassa dhammassa dāyādabhāvo satthu abhirucito, so “cattāro satipaṭṭhāne bhāveti”ti-ādinā akathetvā “vivekaṃ anusikkhanti, te ca dhamme pajahanti, na ca bāhulikā”ti-ādinā kathitattā **heṭṭhā pariyāyeneva dhammo kathitoti** vuttaṃ. “Te ca dhamme nappajahanti, okkamane pubbaṅgamā”ti-ādinā **āmisam pariyāyenapi kathitaṃ**. “Siyā ca me piṇḍapāto”ti-ādinā, “bāhulikā ca hontī”ti-ādinā ca **āmisam nippariyāyenapi kathitaṃ**. Atha vā yāyaṃ bhagavatā āmisadāyādapaṭikkhepanā dhammadāyādātā vuttā, yañca tadatthaṃ vibhajantena mahātherena attanā vivekānusikkhanādi vuttaṃ, tadubhayaṃ hetuvasena vibhāvetuṃ “**tatrāvuso lobho cā**”ti-ādi

vuttaṃ. Hetunirodhena hi saṅkilesapakkhassa, nirodhahetusampādanena ca vodānapakkhassa tappāpakatā.

Atītadesanānidassananti atītāya therena yathādesitāya desanāya ca paccāmasanaṃ. Tenevāha “**satthu pavivittassa -pa- desanāyanti vuttaṃ hoti**”ti. **Tatthā**ti yaṃ vuttaṃ visesato “yesaṃ dhammānaṃ satthā pahānamāhā”ti, etasmiṃ pade. Tattha hi pahātabbadhammā lobhādayo sāmāññato vuttā. **Lāmakā**ti nihīnā. Lobhadosā hi hetuto paccayato sabhāvato phalato nissandato saṅkiliṭṭhapakatikā, āyatīṃ dukkhassa pāpanaṭṭhena vā pāpakā. **Lubbhanalakkhaṇoti** ārammaṇassa abhigijjhanalakkhaṇo. Tathā hi so lubbhanti tena, sayāṃ vā lubbhati, lubbhanamattameva vā tanti “lobho”ti vuccati. Rasādīsu abhisāṅgaraso, apariccāgapaccupaṭṭhāno, saṃyojanīyesu dhammesu assādadassanapadaṭṭhāno. **Dussanalakkhaṇoti** ārammaṇe byāpajjanalakkhaṇo. Tathā hi so dussanti tena, sayāṃ vā dussati, dussanamattameva vā tanti “doso”ti vuccati. Rasādīsu visappanaraso, sanissayadahanaraso vā, dussanapaccupaṭṭhāno, āghātavattupadaṭṭhāno.

Tesūti-ādinā dassanena lobhadosānaṃ ekantato pahātabbatādassanaṃ. **Āmisadāyādassa paccayānaṃ lābhe hotīti** idaṃ lobhassa ārammaṇaggahaṇasabhāvataṃ sandhāya vuttaṃ, taṇhāya vasena pana anugijjhanāṃ sandhāya “**aladdhaṃ pattheti**”ti āha. Alābhe paccayānaṃ āmisadāyādassa hotīti ānetvā yojanā. **Alabhantoti** ettha “paccaye”ti vibhattiṃ pariṇāmetvā yojetabbaṃ. **Vighātavā**ti “yampicchaṃ na labhati, tampi dukkhaṃ”ti¹ vacanato icchāvighātavā. Lobho ca deyyadhamme hoti āmisadāyādassāti sambandho. Esa nayo anantarapadepi. **Deyyadhammeti** ca idaṃ nidassanamattaṃ sattakelāyanādivasenapi tassa lobhuppattisabbhāvato. “**Taṇhaṃ** paṭicca pariyesanā, pariyesanaṃ paṭicca lābho”ti evamādayo **nava taṇhāmūlakā**. **Paripūreti** āmisadāyādoti vibhattivipariṇāmo veditabbo. **Āvāsamacchariyādīni pañca macchariyāni**.

1. Dī 1. 243; Ma 1. 82; Abhi 2. 104 piṭṭhesu.

Magganti ariyamaggaṃ. So hi kilese mārento gacchati, nibbānatthikehi ca maggīyati, sayam vā sacchikiriyābhisamayavasena nibbānaṃ maggaṭṭi nippariyāyena “maggo”ti vuccati. **Eko** antoti itarena asammisso eko koṭṭhāso, hīnatāya vā lāmakatṭhena **eko anto**. Kāmaṃ aññepi kusaladhammā ete ante asampayogato na upenti, tehi vimuttā eva, ayaṃ pana accantavimuttiyā na upetīti āha “**vimutto etehi antehi**”ti. **Tasmā**ti antadvayavimuttattā. **Etesaṃ majjhe bhavattā**ti idaṃ maggassa ubhayantavimuttatāya eva vuttaṃ, na tappariyāpannatāya, vaṭṭadukkhanissaraṇatthikehi paṭipajjitabbato ca. **Tathā**ti yathā itarena asammissatṭhena lāmakatṭhena ca lobho eko anto, tathā **kāmasukhallikānuযোগ**oti attho. Esa nayo sesesupi. Maggassa anupagamanañca nesaṃ antānaṃ sabbaso appavattikaraṇeneva daṭṭhabbaṃ. **Purimanayenā**ti “ete dve ante na upeti”ti-ādinā pubbe vuttanayena.

Saccānanti catunnaṃ ariyasaccānaṃ. **Dassanapariṇāyakatṭhenā**ti dassanassa pariññābhisamayādibhedassa parito sabbathā nayanatṭhena pavattanatṭhena. **Cakkhukaraṇi**ti dhammacakkhussa karaṇi nipphādikā. Tayidaṃ satipi paṭipadāya dhammacakkhuto anaññatte avayavavasena sijjhamāno attho samudāyena kato nāma hotīti upacāravasena vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi vakkhati “**maggoyeva hi maggatthāya samvattati maggena kātabbakiccakaraṇato**”ti. **Ñāṇāyā**ti yāthāvato jānanāya. Tenāha “**viditakaraṇatṭhenā**”ti. Visesañātabhāvāpādanaṃ hi viditakaraṇaṃ. **Vūpasamanatoti** samucchindanavasena vūpasamanato. Dukkhādīnaṃ pariññeyyādibhāvo viya abhiññeyyabhāvopī maggavaseneva pākaṭo hotīti āha “**catunnampi saccānaṃ abhiññeyyabhāvadassanato**”ti, vibhāvanatoti attho. **Sambodhoti maggo** “sambujjhati etenā”ti katvā. **Tassatthāyā**ti maggakiccatthāya. Na hi maggato añño maggakiccakaro atthi. Tenāha “**maggoyeva hi**”ti-ādi. Atha vā sammādiṭṭhi uppajjamānā sahaṭāṭadipaccayabhāvena itare uppādeti, evaṃ sesamaggadhammāpīti evampi maggatthāya samvattanaṃ veditabbaṃ. **Sacchikiriyāya paccakkhakammāyā**ti sacchikaraṇasaṅkhātappaccakkhakammāya. **Nibbānāyā**ti vā anupādisesanibbānāya.

Upasamāyāti iminā sa-upādisesanibbānaṃ gahitanti. **Ayanti** “sā hi saccānaṃ”ti-ādinā yathāvutto atthanayo. **Etthāti** “cakkhukaraṇī”ti-ādīsu padesu. **Sāro** sundaro anapanīto. **Ito aññathāti** “dukkhassa pariññāya diṭṭhivisuddhiṃ karotīti cakkhukaraṇī”ti-ādinā atthavaṇṇanāpapañco kevalaṃ vitthāratthāya.

Ayamevāti ettha **ayanti** iminā attano aññesañca tassaṃ parisāyaṃ ariyānaṃ maggassa paccakkhabhāvaṃ dasseti. Āsannapaccakkhavācī hi ayaṃ-saddo. **Aññamaggapaṭisedhanatthanti** aññassa nibbānagāmimagassa atthibhāvapaṭisedhanatthaṃ. Sattāpaṭikkhepo hi idha paṭisedhanam alabbhamānattā aññassa maggassa. Buddhādīnaṃ sādharmaṇabhāvo anaññatā. Tenāha brahmā sahampati—

“Ekāyanaṃ jātikhayantadassī,
Maggam pajānāti hitānukampī.
Etena maggena tarimsu pubbe,
Tarissanti ye ca taranti oghan”ti¹.

Ārakattāti iminā niruttinayena ariya-saddasiddhimāha. **Aripahānāyāti** atthavacanamattaṃ. Arayo pāpadhammā yanti apagamanti etenāhi **ariyo**. **Ariyena desitoti** ettha ariyassa bhagavato ayanti **ariyo**. **Ariyabhāvappaṭilābhāyāti** ettha ariyakaro **ariyoti** uttarapadalopena ariya-saddasiddhi veditabbā. Yasmā maggaṅgasamudāye maggavohāro hoti, samudāyo ca samudāyīhi samannāgato nāma hotīti āha “**aṭṭhahi aṅgehi upetattā**”ti, tasmā attano avayavabhūtāni aṭṭha aṅgāni etassa santīti **aṭṭhaṅgiko**. Yasmā pana paramatthato aṅgāniyeva maggo, tasmā vuttaṃ “**na ca aṅgavinimutto**”ti yathā “chaḷaṅgo vedo”ti. Sadisūdāharaṇaṃ pana dassento “**pañcaṅgikatūriyādīni viyā**”ti āha. **Ādi-saddena** caturaṅginī senāti evamādīnaṃ saṅgaho. **Mārento gacchatīti** niruttinayena saddasiddhimāha. **Maggatīti** gavesati. Ariyamaggo hi nibbānaṃ ārammaṇaṃ karonto taṃ gavesanto viya hotīti. **Maggīyati nibbānatthikehi**

1. Sam 3. 146, 162; Khu 7. 362; Khu 8. 212, 231; Khu 10. 163 piṭṭhesu.

vivaṭṭūpanissayapuññakaraṇato paṭṭhāya tadattham paṭipattito. **Gammatīti** etena ādi-antavipariyāyena saddasiddhimāha yathā “kakū”¹. “**Seyyathidanti nipāto**”²ti vatvā tassa sabbalingavibhattivacanasādhāraṇatāya “**katamāni tāni aṭṭhaṅgāni**”³ti vuttaṃ. Nanu ca aṅgāni samuditāni maggo antamaso sattaṅgavikalassa ariyamaggassa abhāvatoti? Saccametam saccapaṭivedhena, maggapaccayatāya pana yathāsakam kiccakaraṇena paccekampi tāni maggoyevāti āha “**ekamekaṃ hi aṅgaṃ maggoyevā**”⁴ti, aññathā samuditānampi nesaṃ maggakiccaṃ na sambhaveyyāti. Idāni tamevattham pāliya samatthetum “**sammādiṭṭhimaggo ceva hetu cā**”⁵ti vuttaṃ.

Sammā aviparītaṃ pariññābhisamayādivasena catunnaṃ saccānaṃ dassanaṃ paṭivijjhaṇaṃ lakkhaṇaṃ etissāti **sammā dassana lakkhaṇa**. Sammā aviparītaṃ sampayuttadhamme nibbānārammaṇe abhiniropanaṃ appanā lakkhaṇaṃ etassāti **sammā-abhiniropana lakkhaṇa**. Musāvādādīnaṃ visamvādanādikiccatāya lūkhānaṃ apariggāhakānaṃ paṭipakkhabhāvato siniddhasabhāvattā sampayuttadhamme, sammāvācappaccayasubhāsitasotāraṇa janaṃ sammadeva pariggaṇhātīti sammāvācā sammāpariggaho lakkhaṇaṃ etissāti **sammāpariggaha lakkhaṇa**. Yathā kāyikā kiriyā kiñci kattabbaṃ samuṭṭhāpeti, sayaṇa samuṭṭhahanaṃ ghaṭanaṃ hoti, tathā sammākammanta saṅkhātā viratipīti **sammāsamuṭṭhāna lakkhaṇa sammākammanto**. Sampayuttadhammānaṃ vā ukkhipanaṃ **samuṭṭhānaṃ** kāyikakiriyāya bhārukkhipanaṃ viya. Jīvamānassa sattassa, sampayuttadhammānaṃ vā suddhi vodānaṃ, ājīvasseva vā jīvitappavattiyā suddhi vodānaṃ etenāti **sammāvodāna lakkhaṇa sammā-ājīvo**. Kosajjapakkhe patitum adatvā sampayuttadhammānaṃ paggaṇhanaṃ anubalappadānaṃ **paggaho**. Ārammaṇaṃ upagantvā ṭhānaṃ, tassa vā anissajjanaṃ **upaṭṭhānaṃ**. Ārammaṇe sampayuttadhammānaṃ sammā, samaṇaṃ vā ādhānaṃ **samādhānaṃ**. Sammā saṅkappeti sampayuttadhamme ārammaṇe abhiniropetīti **sammāsaṅkappo**. Sammā vadati etāyāti **sammāvācā**. Sammā karoti etenāti sammākammaṃ, tadeva **sammākammanto**. Sammā ājīvati etenāti **sammā-ājīvo**. Sammā vāyamati ussaḥati etenāti **sammāvāyāmo**. Sammā sarati anussaratīti

1. Hukkūti (Ka)

sammāsati. Sammā samādhīyati cittaṃ etenāti **sammāsamādhīti** evaṃ sammāsaṅkappādināṃ nibbacanaṃ veditabbaṃ.

Micchādiṭṭhinti sabbampi micchādassanaṃ. **Tappaccanīyakileseti** ettha **taṃ**-saddena sammādiṭṭhi. Na hi micchādiṭṭhiyā kilesā paccanīyā, atha kho sammādiṭṭhiyā. **Avijjañcāti** avijjāggahaṇaṃ tassā saṅkilesadhammānaṃ pamukhabhāvato. Tenāha “avijjā bhikkhave pubbaṅgamā akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiya”¹. Dassananivāraṇassa sammohassa samugghātena **asammohato**. Ettha ca **micchādiṭṭhiṃ -pa- pajahatīti** etena pahānābhisamayaṃ, **nibbānaṃ ārammaṇaṃ karotīti** etena sacchikiriyābhisamayaṃ, **sampayuttadhammeti**-ādinā bhāvanābhisamayaṃ sammādiṭṭhikiccaṃ dasseti. Parinānābhisamayo pana nānantariyatāya atthato vutto eva hotīti daṭṭhabbo.

Kathaṃ pana ekameva ñāṇaṃ ekasmiṃ khaṇe cattāri kiccāni sādheṇtaṃ pavattati. Na hi tādisaṃ loke diṭṭhaṃ, na āgamo vā tādiso atthīti na vattabbaṃ. Yathā hi paḍīpo ekasmiṃ yeva khaṇe vaṭṭiṃ dahati, snehaṃ pariyādiyati, andhakāraṃ vidhamati, ālokañca vīdaṃseti, evameva ñāṇanti daṭṭhabbaṃ. Maggasamaṅgissa ñāṇaṃ dukkhepetāṃ ñāṇaṃ dukkhasamudayepetaṃ ñāṇaṃ dukkhanirodhepetāṃ ñāṇaṃ dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāyapetaṃ ñāṇanti **suttaṭṭhapaḍaṇaṃ**² ettha udāharitabbaṃ. Yathā ca sammādiṭṭhi pubbabhāge dukkhādīsu viṣuṃ viṣuṃ pavattitvā maggakkhaṇe ekāva catunnaṃ ñāṇānaṃ kiccaṃ sādheṇtī pavattati, evaṃ sammāsaṅkappādayo pubbabhāge nekkhammasaṅkappādināmakā hutvā kāmasaṅkappādināṃ pajahanavasena viṣuṃ viṣuṃ pavattitvā maggakkhaṇe tiṇṇaṃ catunnañca kiccaṃ sādheṇtā pavattanti. Sammāsamādhī pana pubbabhāgepi maggakkhaṇepi nānāyeva hutvā pavattatīti kāmañcetta sammādiṭṭhiyā sabbepi pāpadhammā paṭipakkhā, ujuvipaccanīkatādassanavasena pana sammādiṭṭhiyā kiccaniddese micchādiṭṭhiggaṇaṃ kataṃ. Teneva ca “**tappaccanīyakilese cā**”^{ti} vuttaṃ.

Yesaṃ kilesānaṃ anupacchindane sammādiṭṭhi na uppajjeyya, te micchādiṭṭhiyā sahajekattatāya tadekattatāva tappaccanīyakilesā daṭṭhabbā. Sammāsaṅkappādināṃ kiccaniddeseṇi eseṇa nayo. Sotāpattimaggaḍḍhasena cattāro lokuttaramaggaḍḍhasāmaññaṇa ekato katvā. Lobhadosaṃ samudayasaccaṃ, yassa pana so samudayo taṃ dukkhasaccaṃ, pahānabhāvo maggasaccaṃ, yathā

1. Saṃ 3. 1 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 327 piṭṭhe.

taṃ pahānaṃ, taṃ nirodhasaccanti imāni cattāri saccāni. Kasmā panettha lobhadosānaṃ visum ādito ca gahaṇaṃ? Visum gahaṇaṃ tāva tathābujjhanakānaṃ puggalānaṃ ajjhāsayaavasena, imehi lobhadosēhi āmisadāyādatā, tappahānena ca dhammadāyādatāti dassanattamaṃ, tadanusārena catusaccayojanāya evaṃ ekekassa niyyānamukhaṃ hotīti dassanattamaṃ. Sesavāresupi eseva nayo. Ādito gahaṇaṃ pana ativiya oḷārikatāya supākaṭabhāvato vakkhamānānaṃ aññesaṃca pāpadhammānaṃ mūlabhāvato tadekaṭṭhatāya ca veditabbaṃ.

Kujjhanalakkhaṇoti kuppanasabhāvo, cittassa byāpajjanāti attho. **Caṇḍikkam** luddatā, kururabhāvoti attho. **Āghātakaraṇarasoti** “anattamaṃ me acarī”ti-ādinaṃ citte āghātassa karaṇaraso. **Dussanapaccupaṭṭhānoti** saparasantānassa vināsanapaccupaṭṭhāno laddhokāso viya sapatto. **Upanandhanam** nānappakārassa uparūpari nandhanam viya hotīti katvā. Tathā hesa “**vera-appaṭṭinissajjanaraso**, **kodhānupabandhabhāvapaccupaṭṭhāno**”ti ca vutto. **Aparakāle upanāhoti-ādīti ādi**-saddena “upanayhanā upanayhitattaṃ āṭhapanā ṭhapanā saṇṭhapanā anusaṃsandanaṃ anuppabandhanā dalhīkamman”ti-ādinaṃ¹ niddesapādānaṃ atthavaṇṇanaṃ saṅgayhati. Upanāhasamaṅgī hi puggalo verassa anissajjanato ādittapūti-alātaṃ viya jalati eva, cittaṅcassa dhoviyamānaṃ acchacammaṃ viya, masimakkhitaṭṭhāṇikā viya ca na sujjhateva.

Paraguṇamakkhanalakkhaṇoti udakapuñchaniyā udakaṃ viya paresaṃ guṇānaṃ makkhanasabhāvo. Tathābhūto cāyaṃ attano kāraṇaṃ gūthena paharantaṃ gūtho viya paṭhamataraṃ makkheti evāti daṭṭhabbo. Tathā hesa saparasantānesu guṇaṃ makkhetīti **makkhoti** vuccati. **Yugaggāho** samadhuraggahaṇaṃ asamānassapi abhūtassa samāropanaṃ. Samabhāvakaraṇaṃ **samīkaraṇaṃ**. Paresaṃ guṇappamāṇena attano guṇānaṃ upaṭṭhānaṃ paccupaṭṭhapetīti āha “**paresaṃ guṇappamāṇena upaṭṭhānapaccupaṭṭhāno**”ti. Tathā hesa paresaṃ guṇe ḍaṃsitvā viya attano guṇehi same karotīti **paḷāsoti** vuccati.

1. Abhi 2. 371 piṭṭhe.

Parasampattikhīyanam parasampattiya usūyanam. Issati parasampattim na sahatīti issā. Tathā hesā “**parasampattiya akkhamanalakkhaṇā**”ti vuccati. **Tatthāti** parasampattiyam. **Anabhiratirasā** abhiratipaṭipakkhakkicā. **Vimukhabbhāvapaccupaṭṭhānā** parasampattim passitumpi appadānato. **Nigūhanalakkhaṇam** attano sampattiya parchi sādharāṇabhāvāsahanato. **Asukhāyanam** na sukhanam dukkhanam, arocananti adhippāyo.

Katassa kāyaduccaritādipāpassa paṭicchādanam **katapāpapaṭicchādanam**. Tassa pāpassa āvaraṇabhāvena paccupaṭṭhatīti **tadāvaraṇapaccupaṭṭhānā**, māyā, yāya samannāgato puggalo bhasmachanno viya aṅgāro, udakachanno viya khāṇu, pilotikapaṭicchāditaṃ viya ca sattham hoti. **Avijjamānaguṇappakāsanam** attani avijjamānasīladiguṇavibhāvanam, yena sāttheyyena samannāgatassa puggalassa asantaḡuṇasambhāvanena cittānurūpakiriyāviharato “evaṃcitto, evaṃkiriyo”ti dubbhiṇṇeyyattā kucchim vā piṭṭhim vā jānitum na sakkā. Yato—

“Vāmena sūkarō hoti, dakkhiṇena ajāmigo.
Sarena nelako hoti, visāṇena jaraggavo”ti¹—

evaṃ vuttayakkhasūkarasadiṣo hoti.

Cittassa uddhumātabhāvo thaddhalūkhabhāvo. **Appatissayavuttīti** anivātavutti. Amaddavākārena paccupaṭṭhatīti, amaddavataṃ vā paccupaṭṭhapetīti **amaddavatāpaccupaṭṭhāno**, thambho, yena samannāgato puggalo gilītaṇḡalasīso viya ajagaro, vātabharitabhasṭā viya ca thaddho hutvā garuṭṭhāniye ca disvā onamitumpi na icchati, pariyanteneva carati. Karaṇassa uttarakiriyā **karaṇuttariyam**. Visesato paccanīkabhāvo **vipaccanīkatā**. Parena hi kismiṇci kate taddiguṇam karaṇavasena **sārambho** pavattati.

Seyyādi-ākārehi unnamanam **unnati**. Omānopi hi evaṃ karaṇamukhena sampaggahavaseneva pavattati. “Ahamasmi seyyo”ti-ādinā ahaṃkaraṇam sampaggaho **ahaṅkāro**. Pare abhibhavitvā adhikaṃ unnamanam

1. Di-Ṭṭha 2. 250; Abhi-Ṭṭha 2. 475; Mahānidḡesa-Ṭṭha 371 piṭṭhesupi.

abbhunnati. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “pubbakāle attānaṃ hīnato dahati aparakāle seyyato”¹.

Mattabhāvo jāti-ādiṃ paṭicca cittassa majjanākāro yassa vā dhammassa vasena puggalo matto nāma hoti, so dhammo **mattabhāvo**.

Madaggāhaṇaraso madassa gāhaṇakicco. Mado hi attano majjanākāraṃ sampayuttadhamme gāhento viya pavattamāno taṃsamaṅgiṃ puggalampi tathā karonto viya hoti. Ahaṅkāravasena puggalaṃ aniṭṭhaṃ karonto cittassa ummādashāvo viya hotīti **ummādapaccupaṭṭhāno**. Satiyā aniggaṇhitvā cittassa vossajjanaṃ **cittavossaggo**, sativirahitoti attho. Yathāvuttassa vossaggassa anuppadānaṃ punappunaṃ vissajjanaṃ **vossaggānuppadānaṃ**.

Imesaṃ kodhādīnaṃ, lobhādīnampi vā. **Lakkhaṇādīnīti** lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānāni. Padaṭṭhānaṃ pana dhammantaratāya na gahitaṃ. Nibbacanaṃ “kujjhatīti **kodho**, upanayhatīti **upanāho**”²ti-ādinaṃ suviññeyyamevāti na vuttaṃ, atthato pana kodho doso eva, tathā upanāho. Pavatti-ākāramattato hi kato nesaṃ bhedo, makkhapalāśasārambhā tadākārappavattā paṭighasahagatacittuppādadharmā, māyāsāṭheyayathambhamadappamādā tadākārappavattā lobhasahagatacittuppādadharmā. **Thambho** vā mānaviseso cittassa thaddhabhāvena gahetabbato, tathā **mado**. Tathā hi so “māno maññanā”²ti-ādinaṃ **Vibhaṅge**² niddiṭṭho. Idha pana mānātimānānaṃ visuṃ gahitattā majjanākārena pavattadharmā eva “**mado**”²ti gahetabbā. Sesānaṃ dhammantarabhāvo pākaṭo eva.

Kasmā panettha ete eva aṭṭha dukā gahitā, kimito aññepi kilesadhammā natthīti? No natthi, ime pana āmisadāyādassa savisesaṃ kilesāya saṃvattantīti taṃ visesaṃ vibhāventena āmisadāyādassa lobhādīnaṃ pavattanākāraṃ dassetuṃ “**visesato**”²ti-ādi āraddhaṃ. Tattha **etthāti** etesu lobhādīsu. **Alabhanto** āmisanti adhippāyo. Tatuttari uppanno kodhoti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Santepīti** vijjamānepi. **Issatīti** issaṃ janeti. **Padussatīti** tasseva vevacanaṃ. Tathā hi sā “issati dussati padussatī”²ti-ādinaṃ niddiṭṭhā. Yasmā vā

1. Abhi 2. 369 piṭṭhepi passitabbaṃ.

2. Abhi 2. 369 piṭṭhe.

issam janento ekaṃsato paduṭṭhacitto eva hoti, tasmā “**padussati**”ti vuttam. **Assati** āmisadāyādassa. **Evam paṭipannoti** evam asantaguṇappakāsanam paṭipadam paṭipanno. **Ovaditum asakkuṇeyyoti** etena thambho nāma dovacassakaraṇo dhammoti dasseti. **Kiñci vadati** ovādadānavasena. **Thambhena -pa- maññanti** iminā ca thambhassa mānavisesabhāvaṃ dasseti, thambhena vā hetunāti attho. **Matto samānoti** matto honto. **Kāma -pa- pamajjati**ti etena madavasena ekaṃsato pamādamāpajjati dasseti.

Evanti iminā āmisadāyādassa lobhādīnam uppattikkamadassaneneva idha pāliyaṃ nesaṃ desanākkamopi dassitoti daṭṭhabbo. Na kevalam imeheva, atha kho aññehi ca evarūpehi pāpakehi dhammehi aparimutto hotīti sambandho. Ke pana teti? Atricchatāmahicchatādayoti. Evam mahādīnavā āmisadāyādatāti tato balavataro saṃvego janetabboti ayamettha ovādo veditabbo. **Etthāti** etasmim sutte. **Sabbatthāti** sabbesu vāresu. **Nibbisesoyevāti** eteneva paṭhamataram idha dassitasaccayojanānayaena sabbavāresu yojetabboti veditabbo.

Ñāṇapariṇāyapāṭavattanti maggassa

aṭṭhaṅgasattaṅgatādivisesavibhāvanāya ñāṇassa āsevanatṭhena paricayo ñāṇapariṇāy, tassa paṭubhāvattham kosallattham. **Etthāti** ariyamagge.

Bhedoti viseso. **Kamoti** aṅgānam desanānupubbī. **Bhāvanānayo**ti bhāvanāvidhi. “**Kadāci aṭṭhaṅgiko kadāci sattaṅgiko**”ti saṅkhepato vuttamattham vivaranto puna “**ayam hī**”ti-ādimāha. Tattha

lokuttarapaṭhamajjhānavasenāti lokuttarassa paṭhamajjhānassa vasena. Ettha ca keci jhānadhammā maggasabhāvāti ekantato jhānam maggato visum katvā vattum na sakkāti “lokuttarapaṭhamajjhānasahito”ti avatvā “lokuttarapaṭhamajjhānavasena”icceva vuttam. Atha vā

lokuttarapaṭhamajjhānavasenāti lokuttarā hutvā paṭhamajjhānassa vasenāti evamettha attho veditabbo. Ariyamaggo hi vipassanāya pāḍakabhūtaṃ, sammasitassa vā paṭhamajjhānassa vasena aṭṭhaṅgiko hoti. Atha vā ajhānalābhino sukkhavipassa kassa, jhānalābhino vā pāḍakamakavā paṭhamajjhānassa, pakiṇṇakasāṅkhārānam vā

sammasane uppanno ariyamaggo aṭṭhaṅgiko hoti, svāssa aṭṭhaṅgikabhāvo paṭhamajjhānikabhāvenāti dassento “**paṭhamajjhānavasenā**”ti āha. Evaṃ “**avasesajjhānavasenā**”ti etthāpi yathārahaṃ attho veditabbo.

Yadi ariyamaggo sattaṅgikopi hoti, atha kasmā pāliyaṃ “aṭṭhaṅgiko” icceva vuttanti āha “**ukkaṭṭhaniddesato**”ti-ādi. Yathā cettha paṭipadāya maggavasena aṭṭhaṅgikasattaṅgikabhedo, evaṃ bojjhaṅgavasena sattaṅgikachalaṅgikabhedo veditabbo appitikaḥhānavasena chalaṅgikattā, maggavasena pana desanā āgatāti svāyaṃ bhedo aṭṭhakathāyaṃ na uddhaṭṭho. **Ito paranti** ito aṭṭhaṅgato paraṃ ukkaṃsato, avakaṃsato pana sattaṅgato paraṃ maggaṅgaṃ nāma natthīti. Nanu **maggavibhaṅge**¹ pañcaṅgikavāre pañceva maggaṅgāni uddhaṭṭāni, **mahāsalāyatane**² ca “yā tathābhūtaṃ sati, yo tathābhūtaṃ saṅkappo, yo tathābhūtaṃ vāyāmo, yā tathābhūtaṃ sati, yo tathābhūtaṃ samādhī, svāssa hoti sammāsamādhī”ti vatvā pubbaḥhāgavasena pana “pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo supariśuddho hoti”ti sammāvācādayo āgatāti? Saccametaṃ, taṃ pana sammādiṭṭhi-ādīnaṃ pañcannaṃ kārāpakaṅgānaṃ atirekakiccadassanavasena vuttaṃ, tasmā na ariyamaggo sammāvācādivirahito atthīti “**ito parañhi maggaṅgaṃ natthī**”ti suvuttametanti daṭṭhabbaṃ.

Sabbakusalānanti sabbesaṃ kusalaḍḍhammānaṃ. Niddhāraṇe cetānaṃ sāmivacanānaṃ. Kāmaṇvacarādivasena taṃtaṃkusalaḍḍhammesu sā sammādiṭṭhi seṭṭhā. Tassā seṭṭhabhāvena hi “paññājīvaṃ jīvitamāhu seṭṭhaṃ”ti³ vuttaṃ, maggasammādiṭṭhiyā pana sabbaseṭṭhabhāve vattabbameva natthi. **Kusalavāreti** kusaluppattisamaye. **Pubbaṅgamā** kusalādiḍḍhammānaṃ yāthāvasabbhāvabodhane sampayuttadhammānaṃ pariṇāyakaḥhāvato. Tenevāha “**sammādiṭṭhiṃ sammādiṭṭhīti pajānāti**”ti-ādi. Sā sammādiṭṭhi pabhavo etassāti tappabhavo, sammāsaṅkappo. Sammāḍḍassanavasena hi sammāsaṅkappo hoti. Tato abhinibbattānīti **tappabhavābhiniḍḍattāni**. Tappabhavābhiniḍḍattānīpi “tadabhinibbattānī”ti vuccanti kārāṇakārāṇepi kārāṇupacāratoti āha “**tappabhavābhiniḍḍattāni sesaṅgānī**”ti. Tenāha “**sammādiṭṭhissā**”ti-ādi. Yathā hi

1. Abhi 2. 247, 248, 249 piṭṭhesu.

2. Ma 3. 337 piṭṭhe.

3. Saṃ 1. 216; Khu 1. 306 piṭṭhesu.

sammādassanaṃ sammāvitakkanassa visesapaccayo, evaṃ sammāvitakkanāṃ sammāpariggahassa, sammāpariggaho sammāsamuṭṭhānassa, sammāsamuṭṭhānāṃ sammovodānassa, sammāvodānaṃ sammāvāyāmassa, sammāvāyāmo sammā-upaṭṭhānassa, sammā-upaṭṭhānaṃ sammādhānassa visesapaccayo, **tasmā** “purimaṃ purimaṃ pacchimassa pacchimassa visesapaccayo hoti”ti **iminā** visesapaccayabhāvadassanatthena **kamena etāni** sammādiṭṭhi-ādīni **aṅgāni vuttāni**ti dassitāni.

Bhāvanānayoti samathavipassanānaṃ yuganaddhabhāvena pavatto bhāvanāvidhi. Ayaṃ hi ariyamaggakkhaṇe bhāvanāvidhi. Tassa pana pubbabhāge bhāvanānayo kassaci samathapubbaṅgamo hoti, kassaci vipassanāpubbaṅgamoti. Taṃ vidhiṃ dassetuṃ “**koci**”ti-ādi āradham. Tattha paṭhamo samathayānikassa vasena vutto, dutiyo vipassanāyānikassa. Tenāha “**idhekacco**”ti-ādi. **Tanti** samathaṃ samādhim, jhānadhammeti vā attho. **Taṃsampayutteti** samādhisampayutte, jhānasampayutte vā dhamme. Ayaṃ nayo yebhuyyena samathayānikā arūpamukhena, tatthāpi jhānamukhena vipassanābhinivesaṃ karontīti katvā vutto. **Vipassanaṃ bhāvayatoti** paṭipadāñānadassanavisuddhiṃ ārabhitvā yathādhigataṃ taruṇavipassanaṃ vaḍḍhentassa. **Maggo sañjāyatīti** pubbabhāgiyo lokiyamaggo uppajjati. **Āsevati** nibbidānupassanāvasena. **Bhāveti** muñcitukamyatāvasena. **Bahulīkaroti** paṭisaṅkhānupassanāvasena. **Āsevati** vā bhayatūpaṭṭhānañāvasena. **Bahulīkaroti** vuṭṭhānagāminivipassanāvasena. **Samyojanāni pahīyanti, anusayā byantī honti** maggaṭipāṭiyā.

Samathaṃ anuppādetvāvāti avadhāraṇena upacārasamādhim nivatteti, na khaṇikasamādhim. Na hi khaṇikasamādhim vinā vipassanā sambhavati. **Vipassanāpāripūriyāti** vipassanāya paripuṇṇatāya vuṭṭhānagāminibhāvappattiyā. **Tattha jātānanti** tasmiṃ ariyamaggakkhaṇe uppannānaṃ sammādiṭṭhi-ādīnaṃ dhammānaṃ. Niddhāraṇe cetāṃ sāmivacanaṃ. **Vavassaggārammaṇatoti** vavassaggassa ārammaṇatāya. Vavassaggo vossaggo paṭinissaggoti ca apavaggoti ca atthato ekaṃ, nibbānanti vuttaṃ hoti, tasmā nibbānassa ārammaṇakaraṇenāti attho. **Cittassa ekaggatāti** maggasammāsamādhimāha. Ariyamaggo hi ekantasamāhito asamādhānahetūnaṃ kilesānaṃ samucchedanato. Sesāṃ vuttanayameva.

Yuganaddhāva honti tadā samādhipaññānam samarasatāya icchitabbato. Maggakkhaṇe hi na samathabhāvanāyaṃ viya samādhi, vipassanābhāvanāyaṃ viya ca paññā kiccato adhikā icchitabbā, samarasatāya pana aññamaññassa anativattanaṭṭhena dvepi yuganaddhā viya pavattanti. Tena vuttaṃ “**samathavipassanā yuganaddhāva hontī**”ti.

Dhammadāyādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Bhayabheravasuttavaṇṇanā

34. **Evam me sutanti** bhayabheravasuttaṃ. Ko nikkhepo? Keci tāva evamāhu “pucchāvasiko nikkhepo”ti. Duvidhā hi pucchā pākāṭāpākāṭabhedato. Tattha yassā desanāya nimittabhūto ñātum icchito attho kim-saddapubbakena pakāsiyati, sā **pākāṭā pucchā** yathā “kim sūdhā vittaṃ purisassa seṭṭhan”ti evamādi¹. Yassā pana desanāya nimittabhūto ñātum icchito attho kim-saddarahitena kevaleneva saddapayogena pakāsiyati, sā **apākāṭā pucchā**. Ñātum icchito hi attho “pañhā, pucchā”ti vuccati tasmāyeva idha “ye me bho gotamā”ti-ādikā apākāṭāti “pucchāvasiko nikkhepo”ti. Tayidaṃ akāraṇaṃ, yasmā so brāhmaṇo “yeme bho gotamā”ti-ādīni vadanto na tattha kaṅkhī vicikicchī saṃsayamāpanno avoca, atha kho attanā yathānicchitamatthaṃ bhagavati pasādabhāvabahumānaṃ pavedento kathesi. Tenāha “**bhagavati pasādaṃ alatthā**”ti-ādī². **Vihāreti** vihārake nivāse. **Avicchinneyevāti** pavattamāneyeva. Padadvayassapi vasante evāti attho. **Etaṃ purohitaṭṭhānaṃ** uṇhīsādikakudhabhaṇḍehi saddhim laddhaṃ, tathā ca “assa raññā dinnan”ti vadanti. Tenāha “**taṃ tassa raññā dinnan**”ti. **Brahmanti** vedaṃ. So pana mantabrahmakappavasena tividho. Tattha mantā padhānaṃ mūlabhāvato, ye aṭṭhakādīhi pavuttā³, itare tannissayena jātā, tena tesāmyeva gahaṇaṃ “**mante**

1. Sam 1. 216; Khu 1. 306 piṭṭhesu.

2. Ma-Ṭṭha 1. 116 piṭṭhe.

3. Tattha mantā padhānamūlabhāvato yeva aṭṭhakādīhi pavuttā (Sārattha-Ṭṭi 1. 212 piṭṭhe)

sajjhāyati”ti. Te hi guttabhāsitaḥḥatāya **“mantā”**ti vuccanti. **Idameva hīti** avadhāraṇena **“brahmato jātā”**ti-ādikaṃ niruttiṃ paṭikkhipati.

Yena vā kāraṇenā¹ hetumhi idaṃ karaṇavacanāṃ. Hetu-attho hi kiriyākāraṇaṃ, na karaṇaṃ viya kiriyattho, tasmā nānappaḥkāraruṇavisesādhigamatthā idha upasaṅkamanakiriyāti **“annena vasatī”**ti-ādīsu viya hetu-atthamevetāṃ karaṇavacanāṃ yuttaṃ, na karaṇatthāṃ tassa ayujjamānattāti vuttaṃ **“yena vā kāraṇenā”**ti-ādi. Bhagavato satatappavattaniratisayasāduvipulāmatarasasaddhammaphalatāya sādupalaniccaphalitamahārukkhena bhagavā upamito, sādupalūpabhogādhippāyaggahaṇeneva hi mahārukkhassa sādupalatā gahitāti.

Upasaṅkamīti upasaṅkanto. Sampattukāmatāya hi kiñci ṭhānaṃ gacchanto taṃ taṃpadesāṭikkamanena upasaṅkami, upasaṅkantoti vā vattabbaṃ labhati. Tenāha **“gatoti vuttaṃ hoti”**ti, upagatoti attho.

Upasaṅkamitvāti pubbakālakiriyāniddesoti āha

“upasaṅkamanapariyosānadīpanan”ti. **Tatoti** yaṃ ṭhānaṃ patto

“upasaṅkamī”ti vutto, tato upagataṭṭhānato. **Yathā khamanīyādīni**

pucchantoti² yathā bhagavā **“kacci te brāhmaṇa khamanīyaṃ, kacci yāpanīyan”**ti-ādīnā khamanīyādīni pucchanto tena brāhmaṇena saddhiṃ samappavattamodo ahosi pubbabhāsītāya, tadanukaraṇena evaṃ sopi brāhmaṇo bhagavatā saddhiṃ samappavattamodo ahosīti yojanā. Taṃ pana samappavattamodataṃ upamāya dassetuṃ **“sītodakaṃ viyā”**ti-ādi vuttaṃ.

Tattha **sammoditanti** saṃsanditaṃ. **Ekībhāvanti** sammodanakiriyāya

saṃnataṃ ekarūpaṃ. **Khamanīyanti** **“idaṃ catucakkaṃ navadvāraṃ sarīrayantaṃ khaṇabhaṅguratāya sabhāvato dussahaṃ “kacci khamituṃ sakuṇeyyan”**ti pucchati. **Yāpanīyanti** paccayāyattavuttikaṃ cirappabandhasaṅkhātāya yāpanāha kacci yāpetuṃ sakuṇeyyaṃ.

Sīsarogādi-ābādhābhāvena **kacci appābādham**. Dukkhaḥjīvikābhāvena **kacci appātānkaṃ**. Taṃtaṃkiccekaraṇe uṭṭhānasukhatāya **kacci lahuṭṭhānaṃ**.

Tadanurūpabalayogato **kacci balaṃ**. Sukhavihārasabbhāvena **kacci phāsuvihāro** atthīti tattha tattha kacci-saddaṃ yojetvā attho veditabbo.

1. Sārattha-Ṭī 1. 336; Saṃ-Ṭī 1. 43; Am-Ṭī 2. 13 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

2. Saṃ-Ṭī 1. 169; Sī-Ṭī Abhinava 2. 247 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

Balavappattā pīti **pīti**eva. Taruṇapīti **pāmojjaṃ**. Sammodanaṃ janeti karotīti sammodanikaṃ, tadeva **sammodanīyanti** āha “**sammodajanana**”ti. Sammoditabbato **sammodanīyanti** imaṃ pana atthaṃ dassento “**sammoditum yuttabhāvato**”ti āha. **Saritabbabhāvato**ti anussaritabbabhāvato. “Saraṇīyan”ti vattabbe dīghaṃ katvā “**sāraṇīyan**”ti vuttaṃ. **Suyyamānasukhatoti** āpāthamadhurataṃ āha, **anussariyamānasukhatoti** vimaddaramaṇīyataṃ. **Byañjanaparisuddhatāyāti** sabhāvaniruttibhāvena tassā kathāya vacanacāturiyamāha, **atthaparisuddhatāyāti** atthassa nirupakkilesataṃ. **Anekehi pariyāyehīti** anekehi kāraṇehi.

Atidūra-accāsannapaṭikkhepena nātidūranāccāsannaṃ nāma gahitaṃ, taṃ pana avakāmsato ubhinnaṃ pasāritahatthasaṅghaṭṭanena daṭṭhabbaṃ. **Gīvaṃ pasāretvāti** gīvaṃ parivattanavasena pasāretvā.

Yemeti ettha sandhivasena ikāralopoti dassento “**ye ime**”ti-ādimāha. Uccākulinātāya jātivāsena abhijātā **jātikulaputtā**. Tenāha “**uccākulappasutā**”ti. Ācārasampattiya abhijātā **ācārakulaputtā**. Tenāha “**ācārasampannā**”ti. **Yattha katthaci** apākaṭepi **kule**. Tena brāhmaṇena adhippetā bhikkhūsu duvidhāpi samvijjantīti āha “**idha pana dvīhipi kāraṇehi kulaputtāyevā**”ti.

Saddhāti idaṃ karaṇatthe paccattavacananti āha “**saddhāyā**”ti, **saddhāti** vā saddahitvāti attho. Imasmiṃ pakkhe pāliyaṃ ya-kāralopena niddesoti daṭṭhabbaṃ. **Agāratoti** agāravāsato, uttarapadalopena, nissayūpacārena vā ayaṃ niddesoti. Bhikkhanasīlatādīlakkhāṇo bhikkhubhāvo pabbajjāsahacaritāya saddhiṃ bhikkhubhāvaṃ anvācinantoti āha “**pabbajjaṃ bhikkhubhāvañcā**”ti. Kammavācālakkhāṇe pana bhikkhubhāve adhippete samuccayattho **ca-saddo** daṭṭhabbo. **Anagārassa bhāvoti** etena pabbajjānissito suvisuddho sīlācāraguṇaviseso gahito, kasigorakkhādīkammaapaṭikkhepo idha anuppādādīhi veditabbo. Sesaggahaṇe pana saraṇagamanādivasena pabbajjāya, saraṇagamanādivasena upasampadāya ca anekabhedattā āha “**sabbathāpī**”ti, tena tena pakārenāti attho. Puratogāmitā paṭipattigamanena, na kāyagamanenāti āha

“**nāyako**”ti, sammāpaṭipattiyā nibbānasampāpakoti attho. **Hitakiriyāyāti** diṭṭhadhammikādihitacariyāya. **Gāhaṇaṃ** adhisīlādīsu accantāya niyojanaṃ, na kathanamattanti dassento “**gāhetā**”ti vatvā “**sikkhāpetā**”ti āha.

Diṭṭhānugatinti diṭṭhiyā anugamananti dassento “**dassanānugatin**”ti vatvā sikkhāttayasaṅgahaṃ bhagavato sāsanaṃ tena diṭṭhattā diṭṭhi, tassa tasseva khamanavasena khanti, ruccanavasena ruci, taṃdiṭṭhikhanṭirucikāva bhagavato sāvakaṭi āha “**yaṃdiṭṭhiko**”ti-ādi.

Esa kira alatthāti sambandho. **Devaputte viyāti**-ādi kassaci pārijuñṇassa abhāvadīpanato “saddhāyā”ti-ādinā vuttassa pabbajitabhāvassa pākaṭikaraṇaṃ. **Saddhāya gharā nikkhamma pabbajitvāti** idaṃ haṭṭhapahaṭṭhādibhāvassa kāraṇavacanāṃ. **Ghāsacchādanaparamatāya santuṭṭheti** idaṃ anussañkitāparisañkitatāya kāraṇavacananti daṭṭhabbaṃ.

Evametanti-ādinā āmeḍitavacanāṃ sampahaṃsanavasena, pasādavasena vā katanti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi evaṃ-saddo sampaṭicchanaṭtho abbhanumodanaṭtho ca vutto. **Mamanti** upayogathe sāmivacanāṃ, nipātaṭpadam vā etaṃ “man”ti iminā samānatthanti daṭṭhabbaṃ. **Ādīnīti ādi-**saddena najīvikāpakatādiṃ saṅgaṇhāti. **Īdisānaṃyevāti** saddhāpabbajjāya vibhāvita-anabhijjhālu-ādisabhāvānaṃyeva, na itaresaṃ abhijjhālusabhāvānaṃ. Vuttaṃ hetam—

“Saṅghāṭikaṇṇe cepi me bhikkhave bhikkhu gahetvā piṭṭhito piṭṭhito anubandho assa pade padaṃ nikkhipanto, so ca hoti abhijjhālu kāmesu tibbasārāgo byāpannacitto paduṭṭhamanasaṅkappo muṭṭhassati asampajāno asamāhito vibbhantacitto pākaṭindriyo, atha kho ārakāva mama ahañca tassā”ti¹.

Ajjhogāhetvā adhippetatthaṃ sambhavitum sādhetum dukkhānīti **durabhisambhavāni**. Aṭṭhakathāyaṃ pana tattha nivāsoyeva dukkhoti dassetum “**sambhavitum dukkhāni dussahāni**”ti vuttaṃ.

Araññavanapatthānīti araññalakkaṇapattāni vanasaṇḍāni. Vanapattha-saddo hi saṇḍabhūte rukkhasamūhepi

1. Khu 1. 256 piṭṭhe.

vattatīti araṇṇaggahaṇaṃ. **Kiñcāpī**ti anujānanasambhāvanatthe nipāto. Kim anujānāti? Nippariyāyato araṇṇabhāvaṃ “gāmato bahi araṇṇaṃ”ti. Tenāha **“nippariyāyenā”**ti-ādi. Kim sambhāveti? Āraṇṇakaṅganipphādakattaṃ. Yaṃ hi āraṇṇakaṅganipphādakaṃ, taṃ visesato “araṇṇaṃ”ti vuttanti. Tenevāha **“yaṃ taṃ pañcadhanusatikaṃ”**ti-ādi. **Nikkhamitvā bahi indakhilāti** indakhilato bahi nikkhamitvā, tato bahi paṭṭhāyāti attho. **Bahi indakhilāti** vā yattha dve tīpi indakhilāni, tattha bahiddhā indakhilato paṭṭhāya, yattha taṃ natthi, tattha tadarahaṭṭhānato paṭṭhāyāti vadanti. Yasmā bahi indakhilato paṭṭhāya manussūpacāre bhayaabheravaṃ natthi, tasmā idha nādhippetanti daṭṭhabbaṃ.

Gāmantanti gāmasamīpaṃ. **Anupacārattānanti** niccakiccavasena nupacaritabbattānāṃ. Tenāha **“yattha na kasīyati na vapīyati”**ti. **Pantānī**ti iminā “pariyantānaṃ”ti imassa pariyāyassa idha pāḷiyaṃ gahitattā vuttaṃ **“pariyantānanti imamekaṃ pariyāyaṃ ṭhapetvā”**ti. **Dūrānanti** pana ayaṃ pariyāyo ṭhapetabbo siyā tassāpi “pantānī”ti imināva atthato gahitattā, tathā sati “na manussūpacārānaṃ”ti edisānampi ṭhapetabbatā āpajjati, tasmā saddato eva ṭhapaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Pavivekanti** pakārato, pakārehi vā vivecanaṃ, rūpādiputhuttārammaṇe pakārato gamanādi-iriyāpathappakārehi attano kāyassa vivecanaṃ gacchatopi tiṭṭhatopi nisajjatopi ekasseva pavatti. Teneva hi vivecetabbānaṃ vivecanākārassa ca bhedato bahuvidhattā te ekattena gahetvā “pavivekaṃ”ti ekavacanena vuttaṃ. **Dukkaraṃ pavivekanti** vā pavivekaṃ kattuṃ na sukhanti attho. **Ekābhāveti** ekikabhāve.

Dvayaṃdvayārāmoti, dvinnaṃ dvinnaṃ bhāvābhirato. **Haranti viyāti** saṃharanti viya vighātuppādanena. Tenāha **“ghasanti viyā”**ti, bhayasantāsuppādanena khādituṃ āgatā yakkarakkhasapisācādayo viyāti adhippāyo. **Īdisassāti** aladdhasamādhino. **Tiṇapaṇṇamigādisaddehīti** vāteritānaṃ tiṇapaṇṇādīnaṃ migapakkhi-ādīnaṃca bhīmsanakehi bheravehi saddehi **vividhehi ca** aññehi khāṇu-ādīhi yakkhādi-ākārehi upaṭṭhitehi **bhīmsanakehi**. Evaṃ dukkaraṃ durabhisambhavaṃ nāma karonto aho acchariyā eteti **vimhito**.

Kāyakammantavāraḥāvaṇṇanā

35. Soḷasasu **ṭhānesūti** “ye kho kecī”ti-ādinā pāliyaṃ vakkhamānesu soḷasasu kāraṇesu. Aparisuddhakāyakammantatādayo araṇṇe viharantānaṃ cittutrāsanimittatāya visesato vikkhepāvahā,
 parisuddhakāyakammantatādayo pana tadabhāvato tesaṃ avikkhepāvahā. Tenāha “**aparisuddhakāyakammantasandosahetū**”ti-ādi. **Soḷasasūti** ca vodānapakkhaṃyeva gahetvā vuttaṃ, saṃkilesaggahaṇampi yāvadeva vodānadassanattanti. **Ārammaṇapariggaharahitānanti** aparisuddhakāyakammantādikassa araṇṇe diṭṭhassa tassa ārammaṇassa “**ye kho kecī**”ti-ādinā pāliyaṃ āgatanayena pariggaṇhanaṇāṇarahitānaṃ. **Ārammaṇapariggahayuttānanti** ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo. **Attanāti** bhagavantaṃ sandhāya vadati, sayanti attho. **Tādisoti** ārammaṇapariggahayutto.

Sambujjhati etenāti **sambodho**, ariyamaggoti āha “**ariyamaggappattito**”ti. Aggamaggādhigamādhīno buddhānaṃ sabbaññutaññāṇādhigamoti āha “**anabhisambuddhassāti appaṭividdhacatusaccassā**”ti. Anavasesato ñeyyaṃ bujjhituṃ arahatīti **bodhi**, mahāvīriyatādinā tattha visesayogato sattoti āha “**bujjhanakasattassā**”ti. Tenāha “**sammāsambodhin**”ti-ādi. Niyatabhāvappattito paṭṭhāya mahāsattā yathā mahābodhiyānapaṭipadā hānabhāgiyā, ṭhitibhāgiyā vā na hoti, atha kho visesabhāgiyā nibbedhabhāgiyā ca hoti, tathā paṭipajjanato bodhiyaṃ ninnapoṇapabbhārā evāti āha “**bodhiyā vā sattasseva laggassevā**”ti. Tenāha “**dīpaṅkarassa hī**”ti-ādi. **Aṭṭhadhamma samodhānenāti**—

“Manussattaṃ liṅgasampatti, hetu satthāradassanaṃ.

Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā”ti¹—

imesaṃ abhinīhārassa aṅgabhūtānaṃ aṭṭhannaṃ dhammānaṃ samodhānena samavadhānena.

1. Khu 4. 311 piṭṭhe Buddhavaṃse.

Pabbajjūpagatāti pabbajjam upagatā. Tena pabbajjāmatthena samaṇā, na samitapāpatāyāti dasseti. Jātimattena idha **brāhmaṇā**ti adhippetāti āha “**bhovādino vā**”ti. Te hi “bho bho”ti vadanasilā, tenāha “bhovādī nāma so hoti, sace hoti sakiñcano”ti¹. **Pāṇātipātādinā**ti ādi-saddena adinnādānaṃ abrahmacariyañca saṅgaṇhāti. **Aparisuddhenā**ti ca visesanaṃ kāyakammantāpekkhāya, na pāṇātipātādi-apekkhāya. Na hi pāṇātipātādiko tassa pubbabhāgapayogo ca koci parisuddho nāma atthi. Bhāyanatṭhena **bhayam**, bhīrutāvahaṭṭhena **bheravam**. **Sandosahetū**ti sadosahetu. Sa-saddo hi idha sānusāro vutto. Tenāha “**attano dosassa hetū**”ti. Ekantena cittutrāsalaṅkhaṇassa bhayassa vasena “**sā vajjan**”ti vuttaṃ. Cittutrāso hi ekantasāvajjo bhāyanatṭhena bhayañcāti. **Akkhemanti** idam ubhayavasena. Cittutrāsopi hi sarīracittānaṃ anathāvahato akkhemam, tathā **bhayānakārammaṇampī**ti. Aṭṭhakathāyaṃ pana atthadvayaṃ yathasāṅkhyam yojitam. Sayam parikappitabhayānakārammaṇanimittam cittutrāsasamuppādanavasena ānentā bhayabheravam avhāyanti viya hontīti vuttaṃ “**avhāyantīti pakkosantī**”ti. **Teti** māritamanussānaṃ nātimitādayo. **Gaccham** gahanabhūtaṃ mahantaṃ kaṇṭakasaṇḍaṃ, **gumbam** nātīmahantanti vadanti. **Gacchanti** pana tiṇavanaṃ veditabbam, “gacche ruḷhatiṇe”ti vuttaṃ, **gumbam** kaṇṭakalatādibharitāvīruḷham. **Baddhā vadhītā viyāti** baddhā hutvā tāḷiyamānā viya.

“**Na kho panāti** ettha **khoti** avadhāraṇatthe nipāto, **panāti** visesatthe. Tenetaṃ dasseti “aññe samaṇabrāhmaṇā viya aham aparisuddhakāyakammanto hutvā araṇṇavanapatthāni pantāni senāsanāni na kho pana paṭisevāmi, parisuddhakāyakammantoyeva pana hutvā tāni paṭisevāmi”ti. Evaṃ vā ettha atthayojanā veditabbā. “Parisuddhakāyakammantohamasmī”ti hi tena avadhāraṇena vibhāvitatthadassanaṃ. **Tesamaham aññataroti** tāya parisuddhakāyakammatāya tesam ariyānaṃ aham aññataroti kāyakammapārisuddhiyā Mahāsatto attānaṃ ariyesu pakkhipati. Paramasallekhabhāvappattā hi tadā bodhisattassa

1. Khu 1. 70, 376 piṭṭhesu.

kāyakammapārisuddhi, tathā vacīkammādipārisuddhi, yato māro randhagavesī hutvā chabbassāni nirantaram anubandho antaram na labhati. Tenāha—

“Satta vassāni bhagavantam, anubandhim padāpadam.
Otāram nādhigacchissam, sambuddhassa satīmato”¹.

Bhiyyoti adhikam savisesam, uparūpari vā. Bhītatasitā bhayūpaddavena chambhitasarīrā haṭṭhalomā honti, abhītātasitā pana bhayūpaddavābhāvato ahaṭṭhalomā khemena sotthinā tiṭṭhantīti tesam khemappatti sotthibhāvo² vā pannalomatāya pākaṭo hotīti pāḷiyam “palloman”^{ti} vuttam. Tenāha “**pannalomatan**”^{ti}-ādi. Ettha ca **bhiyyo pallomamāpādim araññe viharāyāti** paṭiññāniddeso. **Parisuddhakāyakammantohamasmīti** hetudassanam. **Ye hi vo ariyā**”^{ti} sadisūdāharaṇadassanam. **Ye kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vāti** visadisūdāharaṇadassanam. Sesāni anvayabyatirekavibhāvanānīti daṭṭhabbanti ayamettha yuttivibhāvanā. Iminā nayena sesavāresupi yuttivibhāvanā veditabbā.

Kāyakammantavārakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vacīkammantavārādīkathāvaṇṇanā

36. **Aparisuddhena musāvādādīnāti** ettha yaṃ vattabbam, taṃ heṭṭhā vuttanayameva. **Ādi**-saddena pana saṅgahitam tesaṇca musāvādādīnam pavattibhedam bhayabheravāvhanamukhena dassetuṃ “**kathan**”^{ti}-ādi vuttam. Tattha yaṃ vattabbam, taṃ heṭṭhā vuttameva.

Bhaṇḍesūti saviññāṇakāviññāṇakesu bhaṇḍesu. **Uppādetvāti** attano pariṇāmasena abhijjhāsaṅkhātāṃ visamalobham uppādetvā. **Kujjhivāti** vināsacintāvasena parassa kujjhivā. Evaṃ hi nesaṃ “yesam aparajjhimhā, te idāni anubandhitvā”^{ti}-ādinā pacchā āsaṅkuppatti siyā. “Ete amhākaṃ pariggahavatthum gahetukāmā maññe, vināsam kātukāmā maññe”^{ti} yathā pare parato tesam abhijjhābyāpādappavattim pariggaṇhanti,

1. Khu 1. 343 piṭṭhe Suttanipāte.

2. Sotthibhāvam (Ka)

tādisaṃ manokammantaṃ sandhāya **“te paresan”**ti-ādi vuttanti daṭṭhabbaṃ. Kāmaṃ akusalakāyakkammavacīkammaṃ pavattikālepi abhiijhādayo pavattantiyeva, tadā pana te cetanāpakkhikā vā abbohārikā vāti manokammantavāre eva abhiijhādivasena yojanā katā. Atha vā dvārantare pavattānampi pāṇātipātādīnaṃ vacīkammādivasābhāvābhāvo viya dvārantare pavattānampi abhiijhādīnaṃ kāyakkammādivasābhāvābhāvo, manokammabhāvo eva pana siddhoti katvā manokammantavāre eva abhiijhādayo uddhaṭṭa. Tathā hi vuttaṃ—

“Dvāre caranti kammāni, na dvārā dvāracārino.

Tasmā dvārehi kammāni, aññamaññaṃ vavatthitā”ti¹.

Kiñcāpi aṭṭhakāthāyaṃ sāsane pabbajitavasena ājīvavāre bhayabheravāvhaṇaṃ yojitaṃ, “ye kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā”ti pana vacanato bāhirakavasena gahaṭṭhavasena ca yojanā veditabbā. Gahaṭṭhānampi hi jātiddhammakuladhammadesadhammavilomanavasena aññathāpi micchājīvo labbhateva, tāya eva ca ājīvavipattiyā aññathā vā nesaṃ araññavāso sambhaveyyāti.

37. Evaṃ ājīvatt^hamakasīlavasena bhayabheravaṃ dassettvā tato paraṃ nīvaraṇappahānādivasenapi taṃ dassetuṃ desanā vaḍḍhitāti tadatthaṃ vivaranto “**ito paran**”ti-ādimāha. Tattha nīvaraṇavasena puna vuttāti ayamadhippāyo—evaṃ sīlavisuddhimattampi araññe viharato bhayabheravābhāvaṃ āvahati, kimaṅgaṃ pana nīvaraṇāni pahāya appanāsamādhim, upacārasamādhimeva vā sampādayatoti samādhisampadāya bhayabheravābhāvahetukaṃ dassetuṃ upari desanā vaḍḍhitāti akusalamanokammantabhāvena gahitāpi abhiijjhābyāpādā nīvaraṇavasena puna vuttāti adhippāyo. Abhi-pubbo jhā-saddo abhiijjhāyanatthoti āha “**parabhaṇḍādi-abhiijjhāyanasīlā**”ti. Vatthukāmesūti rūpādīsu kilesakāmassa vatthubhūtesu kāmesu. **Bahalakilesarāgāti** thiramūladummocanīyatāhi ajjhosāne pabhūtakilesakāmā. Abhiijjhā cettha appattavisayapatthanā, tibbasārāgo sampattivisayābhiniveso.

1. Abhi-T̥ṭha 1. 126 piṭṭhe.

Te hi lobhābhibhūtā puggalā attani tibbasāpekkhatāya eva lobhābhibhūtātāya avavatthitārammaṇā avinicchitavisayā araṇṇe taṃ taṃ visayaṃ anupadhāritvā viharanti, rajju-ādīni yāthāvato na sallakkhenti. Tenāha “**tesan**”ti-ādi. **Upatṭhāti** bhantacittatāya. Tathā hi vuttaṃ “**ākulacittā**”ti. “Idānimha naṭṭhā”ti tasanti vitasanti, āgantvā bādhiyamānā viya honti, evaṃ taṃ bhayabheravaṃ attani samāropanaṭṭhena avhāyanti pakkosantīti yojanaṃ sandhāyāha “**sesaṃ tādīsamevā**”ti. “**Anabhijjhālūhamasmī**”ti pāḷipade ciraparicita-alobhajjhāsayaṭāya kamaladale jalabindu viya alaggamānasattā sabbattha anapekkhohamasmīti attho.

38. **Pakatibhāvavijahanenā**ti parisuddhabhāvasaṅkhātassa ca pakatibhāvassa vijahanena. Sāvajjadhammasamuppattiyā hi cittassa anavajjabhāvo jahito hotīti. **Vipannacittā**ti kilesāsucidūsitatāya kuthitacittā. Tenāha “**kilesānugataṃ -pa- pūtikaṃ hotī**”ti. **Paduṭṭhamanasāṅkappā**ti visasaṃsatṭhamuttaṃ viya dosena padūsitacittasaṅkappā. **Vuttanayenevā**ti “te avavatthitārammaṇā hontī”ti-ādīnā abhijjhāluvāre vuttanayeneva. Yathā hi lobhavasena, evaṃ dosādivasenapi avavatthitārammaṇā hontīti. **Sabbatthā**ti heṭṭhā upari cāti sabbattha ṭhānesu vaṇṇetabbā.

39. “Yā cittassa akallatā akammaññatā”ti¹ vacanato thinaṃ cittassa gelaññabhāvena gahaṇaṃ gacchatīti āha “**cittagelañña bhūtena thinenā**”ti. Tathā “yā kāyassa akallatā akammaññatā”ti¹ vacanato middhaṃ visesato nāmakāyassa gelaññabhāvena gahaṇaṃ gacchatīti āha “**sesanāmakāyagelaññabhūtena middhenā**”ti. Sesaggahaṇaṇcetha cittanivattanatthaṃ. Idaṇca middhaṃ rūpakāyassapi gelaññāvahanti, daṭṭhabbaṃ niddāya hetubhāvato. Tathā hi taṃ “niddā capalāyikā”ti¹ niddiṭṭhaṃ. Tenāha “**te niddābahulā hontī**”ti.

40. **Uddhaccapakatikā**ti uddhaccasīlā anavaṭṭhitasabhāvā. Anavaṭṭhānarasaṃ hi uddhaccaṃ. Tenāha **vipphandamānacittā**”ti-ādi. **Idhā**ti “avūpasantacittā”ti

1. Abhi 1. 233 piṭṭhe.

imasmiṃ pade. **Kukkuccaṃ gahetuṃ vaṭṭati** saṃvaṇṇanāvasena pacchānutāpassapi cittassa avūpasamakarattā. uddhaccaṃ pana sarūpeneva gahitanti adhippāyo.

41. **Ekamevidaṃ pañcamaṃ nīvaraṇaṃ** yadidaṃ kaṅkhā vicikicchāti ca. Yadi evaṃ kasmā dvidhā katvā vuttanti āha “**kiṃ nu kho**”ti-ādi. **Kaṅkhanatoti** saṃsayanato. **Vicikicchāti vuccati** “dhammasabhāvaṃ vicinanto etāya kicchati, vigatā tikicchā vā”ti katvā.

42. Evaṃ nīvaraṇābhāvakittanamukhena samādhisampadāya bhayabheravābhāvaṃ dassetvā idāni attukkaṃsanādi-abhāvakittanamukhena paññāsampadāya bhayabheravābhāvaṃ dassetuṃ “ye kho keci”ti-ādinā upari desanā vaḍḍhitā, tadatthaṃ vivarituṃ “**attukkaṃsanakā**”ti-ādi vuttaṃ. **Ukkaṃsenti** mānavasena paggaṇhanena. Tenāha “**ucce ṭhāne ṭhapenti**”ti. Thinamiddha-uddhaccakukkuccavicikicchāvāresu gayhamānaṃ abhijjhāluvarasadisanti tattha taṃ anāmasitvā attukkaṃsakavāre kiñci visadisam atthīti taṃ dassetuṃ “**te kathan**”ti-ādi vuttaṃ.

43. Chambhanaṃ chambho, kāyassa chambhitattahetubhūto balavacittutrāso. So etesaṃ atthīti **chambhī**. Tenāha “**kāyathambhanā**”ti-ādi. **Bhīrukajātikā**ti bhāyanakasīlā. Ekameva cetam sāvajjabhayaṃ kāye chambhitattassa, citte ca kāye ca thaddhabhāvassa uppādanavasena “chambho bhīrukā”ti ca vuccatīti taṃsamaṅgino samaṇabrāhmaṇā “chambhībhīrukajātikā”ti vuttā, idha bhayabheravaṃ sarūpeneva gahitaṃ.

44. **Labbhati pāpuṇīyatī**¹ lābhasaddassa kammaśādanattamāha. Sakkaccaṃ kātabbo dātabboti **sakkāro**. **Tadatthadīpakanti** lābhādiṃ pahāya araṇṇe vasato bhayabheravābhāvaṃ natthīti dīpakaṃ. So kira lābhagarutāyeva piyo gāmo etassāti “**piyagāmiko**”ti nāmaṃ labhati. **Kammamuttoti** jarājiṇṇattā kammaṃ kātuṃ na sakkotīti sāmikehi viṣaṭṭho.

1. Labbhatīti (Aṭṭhakathāyaṃ)

45. Alasabhāvena sammāvāyāmassa akaraṇato kucchitaṃ sīdanti **kusītā**. Vīrassa bhāvo, kammaṃ vā vīriyaṃ, vidhinā vā īretabbaṃ pavattetabbanti vīriyaṃ, sammāvāyāmo. Tena hīnā **hīnavīriyā**. Kāyaviññattiyā samuṭṭhānavasena pavattavīriyaṃ **kāyikavīriyaṃ**, vattakaraṇacāṅkamanādīsu datṭhabbaṃ. Nisajja sayitvā ca kammaṭṭhānamanasikāravasena pavattavīriyaṃ **cetasikavīriyaṃ**. Tattha purimaṃ visesato kosajjapaṭipakkhatāvasena, dutiyaṃ vīriyārambhatāvasena pākaṭaṃ hotīti dassento **“kusītā”**ti-ādimāha. Te hi hīnavīriyā alasatāyeva ārammaṇavavattṭhānamattampi kātum na sakkonti.

46. **Naṭṭhassatī**ti alabbhamānassati, paccayavekallena vijjāmānāyapi satiyaṃ satikiccaṃ kātum asamattatāya evaṃ vuttaṃ. Na sampajānāti **asampajānā**. Taṃyoganivattiyañcāyaṃ a-kāro “ahetukā dhammā¹, abhikkhuko āvāso”ti-ādīsu² viyāti āha **“paññārahitā”**ti. Nanu soḷasamo paññāvāro, ayaṃ sativāro, tattha kasmā saṅkilesapakkhe paññā gahitāti codanaṃ sandhāyāha **“imassa cā”**ti-ādi. **Satibhājanīyamevetam**, yadidaṃ cuddasamo vāro, paññā panettha cuddasame vāre kevalā sati dubbalāti **satidubbalyadīpanattham** “asampajānā”ti paṭikkhepamukhena **vuttā**. Idāni vuttamevattham pākaṭataram kātum **“duvidhā hī”**ti-ādi vuttaṃ.

47. Appanāsamādhinā, upacārasamādhinā vā cittaṃ ārammaṇe samaṃ, sammā vā āhitaṃ nāma hoti, nāññathāti dassento **“asamāhitāti upacārappanāsamādhivirahitā”**ti āha. **Vibbhantacittāti** anavaṭṭhitacittā. Pubbe nīvaraṇabhāvasāmaññena uddhaccaṃ gahitaṃ **“uddhatā avūpasantacittā”**ti, idha samādhānābhāvena uddhaccahetuko cittavibbhamo vutto **“asamāhitā vibbhantacittā”**ti, ayametesam viseso. **Pubbe vuttanayenāti** pubbe “uddhaccena hi ekārammaṇe cittaṃ vipphandati dhajayaṭṭhiyaṃ vātena paṭākā viyā”ti³ vuttanayena. **Sabbaṃ pubbasadisamevāti** bhayabheravāvahāyanassa abhijjhālūvāre vuttasadisatam sandhāya vadati.

1. Abhi 1. 4 piṭṭhe.

2. Vi 4. 84 piṭṭhe.

3. Ma-Ṭṭha 1. 120 piṭṭhe.

48. **Duppaññā**ti ettha **du**-saddo “dussīlo”ti-ādīsu viya abhāvattho, na “duggati, duppaṭipanno”ti-ādīsu viya garahatthoti dassetuṃ “**nippaññānametaṃ adhvācanan**”ti vatvā “**paññā pana duṭṭhā nāma natthī**”ti vuttaṃ. **Teti** duppaññā. **Sabbatthā**ti catūsupi pāṭhavikappesu. **Elanti** vā doso vuccati. Tenāha “yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā”ti. Tathā hi sīlaṃ “nelaṅgan”ti vuttaṃ. Duppaññā ca kathentā sadosameva kathaṃ kathenti apaṇḍitabhāvato. Tenevāha “dubbhāsitaḥāsī”ti. Tasmā elasabbhāvato elamaṃ mukhaṃ etesanti elamūgāti vuttāti evampi vā ettha attho daṭṭhabbo. Yāya paññāya vasena “paññāsampanno”ti vuttaṃ, taṃ byatirekamukhena dassetuṃ “**no ca kho**”ti-ādi vuttaṃ. Nanu ca bodhisattā bahulavipassanāpaññāya samannāgatā hontīti? Honti, tadā pana bodhisattena na vipassanārambho kato, no ca vipassanāpaññā adhippetāti vuttaṃ “**no ca kho vipassanāpaññāya**”ti.

Keci panettha “saddhāviraḥatā aparisuddhakāyakammantādayo viya bhayabheravāhvāyanassa visesakāraṇaṃ, nāpi saddhālutaṃ pallomatāyāti saddhāvāro anuddhaṭo”ti vadanti, taṃ akāraṇaṃ. Kammaphale hi saddahanto kammaṭṭisaraṇatāmyeva nissāya bhayabheravaṃ tiṇāyapi amaññamāno pallomatamāpajjeyya. Yasmā pana vīriyādayo saddhāya vinā nappavattantīti tesam upanissayabhūtā saḥajātā ca sā taggahaṇeneva gahitā hotīti visum na uddhaṭā. Tathā hi sā jhānassa pubbabhāgaṭṭipadāyampi na uddhaṭā, kiṃ vā etāya saddhāya, addhā sā imasmiṃ ārammaṇapariggahaṭṭhāne na gahetabbāva, tato dhammassāminā idha na uddhaṭā, evaṃ aññesuṃ edisesu ṭhānesu nicchayo kātabbo. Yathānulomadesanā hi suttantakathāti.

Vacīkammantavārādīkathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Soḷasaṭṭhānārammaṇapariggaho niṭṭhito.

Bhayabheravāsenāsanādivaṇṇanā

49. **Soḷasārammaṇānī**ti soḷasaṭṭhānāni ārammaṇāni. **Evarūpāsu rattīsūti** cātuddasī-ādīkā upari vakkhamānā rattīyo sandhāya

vadati. **Evarūpe senāsaneti** etthāpi eseṇa nayo. **Yāti** aniyamato uddiṭṭhānaṃ puna “tā”ti vacanaṃ niddeso viya hotīti vuttaṃ “**yā tāti ubhayametaṃ rattīnaṃyeva uddesaniddesavacanan**”ti. **Abhīti lakkhaṇatthe** “aññe ca abhiññātā brāhmaṇamahāsālā”ti-ādīsu viya. Kathaṃ panettha lakkhaṇatthata veditabbā? Lakkhīyati etenāti lakkhaṇanti āha “**candapāripūriyā**”ti-ādi. Puṇṇamāsiyaṃ **candapāripūriyā** amāvāsiyaṃ **candaparikkhayena**. **Ādi-**saddena candassa upaḍḍhamaṇḍalatārāhuggahatādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Upasaggamattameva** abhi-saddo lakkhitasaddeneva lakkhaṇatthassa viññāyamānattāti adhippāyo.

Paṭhamadivasato pabbutīti paṭhamapāṭipadadivasato paṭṭhāya. Yasmā codako bhagavato kāle anabhilakkhitāpi aparabhāge abhilakkhitā jātā, tasmā taṃ abhilakkhaṇīyataṃ upādāya “**sabbadassinā bhagavatā pañcamī kasmā na gahitā**”ti codeti, itaro sabbakālikāsu cātuddasī-ādīsu gayhamānāsu asabbakālikāya kathaṃ gahaṇanti adhippāyena “**asabbakālikattā**”ti pariharati.

Tathāvidhāsūti “abhiññātā”ti-ādinaṃ yathā vuttā, tathāvidhāsu. Devatādhiṭṭhitabhāvena āramādīnaṃ lokassa cetiyabhāvoti āha “**pūjanīyaṭṭhenā**”ti. Manussā yebhuyyena gāmādīnaṃ dvāresu tathārūpe rukkhe cetiyaṭṭhāniye katvā voharantīti āha “**gāmanigamādidvāresū**”ti-ādi. Dassanamattenapi savanamattenapi bhayuppādanena pākātikasatte bhiṃsentīti **bhiṃsanakāni**. Tenāha “**bhayajanakāni**”ti-ādi. Bhāyati etasmāti **bhayaṃ**, ativiya sappāṭibhayaṃ **bheravaṃ**.

Āyācana-upahārakaraṇārahanti taṃtaṃbalikammaapaṇidhikammakaraṇayoggaṃ. **Pupphadhūpa -pa-****dharāṇitalanti** idaṃ yathāpaṭisūtena suppādinā upahārakaraṇadassanaṃ. **Koṭṭentoti** paharanto, siṅgappahārakhurappahārehi saddaṃ karontoti adhippāyo. **Sabbacatuppadānaṃ idha magoti nāmaṃ**, na “acchacammaṃ migacammaṃ eḷakacammaṃ”ti-ādīsu¹ viya, rohitoti-ādi

1. Vi 3. 288 piṭṭhe.

migavisesānanti adhippāyo. **Cāletvā**ti aggamaddanena cāletvā. Moraggahaṇaṇcetta upalakkhaṇanti dassento āha “**idha sabbapakkhigahaṇaṇ adhippetan**”ti. **Esa** nayoti idaṃ yathā “moro vā”ti ettha vā-saddo avuttavikappanatto, evaṃ “migo vā”ti etthāpīti migasaddassa visesatthavuttitaṃ sandhāyāha. **Ito pabhutī**ti “yannūnāhaṃ yā tā rattiyo”ti-ādinā bhayabheravassa gavesanacintanato pabhuti, na gavesanārambhato pabhuti. “Appeva nāmāhaṃ bhayabheravaṃ passeyyan”ti etthāpi hi **ārammaṇameva bhayabheravaṃ. Sukhārammaṇaṃ rūpaṃ sukhamiva** “rūpaṃ sukhaṃ sukhānupatitaṃ sukhāvakkantan”ti-ādīsu¹. Kathaṃ bhayaggahaṇena ca rūpārammaṇaggahaṇanti āha “**parittassa cā**”ti-ādi. “Āgacchatī”ti vacanato gavesanārambhato pabhuti “etaṃ bhayan”ti ārammaṇaṃ adhippetanti keci “taṃ na passeyyan”ti cakkhunā dassanassa adhippetattā, tasmā vuttanayeneva attho gahetabbo. **Bhayaṃ ākaṅkhamānoti** upaparikkhanavasena ahaṃ bhayavatthum ākaṅkhanto viharāmi, taṃ kimatthiyaṃ, ettakopi bhayasamannāhāro mayhaṃ ayuttoti adhippāyo.

Yaṃ pakāraṃ bhūto yathābhūto, so panettha pakāro iriyāpathavasena yutto pāliyaṃ tathā āgatattāti āha “**yena yena iriyāpathena bhūtassā**”ti. **Bhavitassāti** idaṃ “bhūtassā”ti iminā samānatthaṃ padanti daṭṭhabbaṃ. “Samaṅgībhūtassā”ti padaṃ purimapadalopena **bhūtassāti** vuttanti dassento “**samaṅgībhūtassa vā**”ti āha. **Bhayabheravārammaṇeti** bhayabheravābhimatte ārammaṇe. **Neva mahāsatto tiṭṭhatī**ti-ādi “tathābhūto ca taṃ paṭivineyyan”ti yathā cintitaṃ, tathā paṭipannabhāvadassanaṃ. **Iriyāpathapaṭipāṭi** nāma ṭhānagamananisajjānipajjāti vadanti, uppaṭipāṭi pana paṭhamāṃ nipajjā, puna nisajjā, puna ṭhānaṃ, pacchā gamananti evaṃ veditabbā. **Āsannaṇapaṭipāṭiyāti** gamanassa tāva ṭhānaṃ āsannaṃ, ṭhānassa nisajjā gamanañca, nisajjāya nipajjā ṭhānañca, nipajjāya nisajjā āsannā. Idha pana gamanassa ṭhānaṃ, ṭhānassa ca gamanaṃ, nisajjāya ca nipajjā, nipajjāya ca nisajjā āsannabhāvena gahitā, itare paramparāvasenāti veditabbā. Bhikkhussa pana iriyāpathā sampattapaṭipāṭiyā² viya aparāparuppattivasena vuccanti.

Bhayabheravasenaśāsanādivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Saṃ 2. 57 piṭṭhe.

2. Bhikkhubhāvo pana yā sampatti (Ka)

Asammohavīhāraṇṇanā

50. Ayañca me sabbaso bhayabheravābhāvo visesato asammohadhammattāti dassetum **“santi kho panā”**ti-ādinā upari desanā vaḍḍhitāti ayaṃ vā ettha anusandhi. **Jhāyīnaṃ sammohaṭṭhānesūti** iminā ajjhāyīnaṃ sammohaṭṭhānesu vattabbameva natthīti dasseti. **Atthīti** idam nipātapadam puthuvacanampi hoti **“atthi imasmim kāye kesā”**ti-ādīsu¹ viyāti **“santi”**ti padassa atthadassanavasena vuttaṃ. Kim khaṇattayasamaṅgitāya te atthi, noti āha **“saṃvijjanti upalabbhanti”**ti, mahati lokasannivāse edisāpi **saṃvijjanti** nāṇena gahetabbatāya **upalabbhanti**ti. **Odātakasiṇalābhīti** appamāṇa-odātakasiṇalābhī. Evaṃ hissa samantato āloko viya upaṭṭhāti. **Parikammanti** samāpattipubbabhāgamāha. Ettakaṃ sūriye gate **vutṭhahāmīti**², **no ca kho addhānaparicchede kusalo hoti**, kevalaṃ **“divā eva vutṭhahāmī”**ti manasikāraṃ uppādesi. **Visadam hoti** sabbaṃ ārammaṇajātāṃ, dibbacakkhunā passantassa viya **vibhūtaṃ**. **Avisadanti** ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo. **Evaṃsaññinoti** rattim **“divā”**ti, divā ca **“rattī”**ti evaṃsaññino.

Antosenāsane rattim nisinno hotīti ratti-saddo ajjhāharitabbo. Parittāsanādīhi, aññehi vā **kāraṇehi**. **Gambhīrāya** bhūmigabbhasadisāya **ghanavanapaṭicchannāya** bahalatarajālanapaṭalapaṭicchannāya. **Antarahitasūriyāloke kāleti** eteneva divāti avuttasiddho. Sammohavīhāro nāma bahuvidhoti āha **“sammohavīhārānaṃ aññataran”**ti.

Pākaṭo bodhisattassa rattindivaparicchedo antamaso lavatuṭi³khaṇassapi upādāya suvavatthitattā⁴, tathā rattidivasakoṭṭhāsaparicchedo attanā kātabbakiccavasena kālañāṇavasena ca.

1. Dī 2. 231; Ma 1. 72; Ma 3. 132; Saṃ 2. 329; Khu 1. 2 piṭṭhesu.

2. Vutṭhahissāmīti (Ka)

3. Dasa khaṇā lavo, nimesadvayārūpo kālabhedo tuṭi.

4. Lavatuṭikhaṇopi upādāya supaṭṭhito (Ka)

Kāḷathambhe laddhabbachāyāvasena **dvaṅgulakāle**. **Yāmaghaṇṭikam** **paharati** saṁghassa taṁtaṁvattakaraṇatthaṁ. **Muggaranti** ghaṇṭikappaharaṇamuggaraṁ. **Yāmayantaṁ patati** aññehi bhikkhūhi yojitanti adhippāyo. Yāva aññe bhikkhū bhojanasālaṁ upagacchanti, tāva divāvihāraṭṭhānaṁ gantvā samaṇadhammaṁ karoti.

Yaṁ kho tanti ettha **yanti** aniyamuddeso, **khoti** avadhāraṇe, yameva puggalanti attho. **Tanti** vuccamānākāravacanaṁ. **Mamevā**ti maṁ eva. **Asammohasabhāvoti** sabhāvabhūta-asammoho. “Uppanno”ti vuttattā “**manussaloke**”ti vuttaṁ. **Paññāsampattiyā**ti yāthāvato hitassa jānanasamatthena attano paññāguṇena, na kevalaṁ ajjhāsayeneva hitesitā, atha kho payogenāti dassento “**hitūpadesako**”ti āha. Ajjhāsayena pana hitesitā “**lokānukampāyā**”ti iminā dassitā. Upakaraṇehi vinā na kadāci bhogasukhaṁ upakaraṇadānaṁ cāgasampattihetukanti āha “**cāgasampattiyā -pa- dāyako**”ti. **Mettāsampattiyā** hitūpasamhārena **rakkhitā**. **Karuṇāsampattiyā** dukkhāpanayanena **gopāyitā**. Nanu ca pabbepi vuttaṁ “**hitāya sukhāyā**”ti, atha kasmā puna taṁ gahitanti codanaṁ sandhāyāha “**idha devamanussaggahaṇenā**”ti-ādi. Tena pubbe avisesato hitādīni dassitāni, idāni visesato saha payojanena tāni dassitānīti dīpeti. Nibbānato paro paramo attho nāma natthīti āha “**paramatthattāyā**”ti. Hinoti nibbānaṁ gacchatīti **hitaṁ**, maggo. Ukkamsato sukhatthaṁ ariyaphalanti āha “**tato uttari sukhābhāvato**”ti.

Asammohavivāraṇaṇā niṭṭhitā.

Pubbabhāgaṭṭhapaṭipadādivaṇṇanā

51. **Asammohavivāraṇanti** asammohavuttiṁ, asammohasambodhinti vā attho. **Tanti** samathavipassanābhāvanāsaṅkhātāṁ paṭipadaṁ. **Pubbabhāgato pabhuṭīti** bhāvanāya pubbabhāgavīriyārambhādito paṭṭhāya. **Kecīti** uttaravivāravāsino.

Bodhimaṇḍeti¹ bodhisāṅkhātassa ñāṇassa maṇḍabhāvappatte ðhāne. **Caturaṅganti** “kāmaṃ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatū”ti-ādinā² vuttacaturaṅgasamannāgataṃ. **Paggahitanti** ārambhaṃ sithilaṃ akatvā daḷhaparakkamasāṅkhātussahanabhāvena gahitaṃ. Tenāha “**asithilappavattitanti vuttaṃ hoti**”ti. **Asallīnanti** asaṅkucitaṃ kosajjavasena saṅkocaṃ anāpannaṃ.

Upaṭṭhitāti ogāhanasaṅkhātena apilāpanabhāvena ārammaṇaṃ upagantvā ðhitā. Tenāha “**ārammaṇābhimukhībhāvenā**”ti. Sammosassa viddhaṃsanavasena pavattiyā na sammuṭṭhāti **asammuṭṭhā**. Kiñcāpi cittamiva citta-passaddhivasena kāyapassaddhivaseneva kāyo passaddho hoti, tathāpi yasmā kāyapassaddhi uppajjamānā citta-passaddhiyā saheva uppajjati, na vinā, tasmā vuttaṃ “**kāyacitta-passaddhisambhavenā**”ti. **Rūpakāyopi passaddhoyeva hoti** kāyapassaddhiyā ubhayesampi kāyānaṃ passambhanāvahattā. **So ca kho** kāyo. **Vigatadarathoti** vigata-kilesadaratho. Nāmakāye hi vigatadarathe rūpakāyopi vūpasantadarathapariḷāho hoti. **Sammā āhitanti** nānārammaṇesu vidhāvanasaṅkhātavikkhepaṃ vicchinditvā ekasmiṃyeva ārammaṇe avikkhittabhāvāpādanena sammadeva āhitaṃ. Tenāha “**suṭṭhu ṭhapitaṃ**”ti-ādi. Cittassa anekaggabhāvo vikkhepavasena cañcalatā, sā sati ekaggatāya na hotīti āha “**ekaggaṃ acaḷaṃ nipphandanaṃ**”ti. **Ettāvātāti** “āraddhaṃ kho paṇā”ti-ādinā vīriyasatipassaddhisamādhīnaṃ kiccasiddhidassanena. Nanu ca saddhāpaññānampi kiccasiddhi jhānassa pubbaṭṭipadāya icchitabbāti? Saccā icchitabbā, sā pana nānantariyabhāvena avuttasiddhāti na gahitā. Asati hi saddhāya vīriyārambhādīnaṃ asambhavoyeva, paññāpariggahe ca nesā asati paññāyārambhādibhāvo na siyā. Tathā asallīnāsammosatādayo vīriyādīnanti asallīnatādiggahaṇenevettha paññākiccasiddhi gahitāti daṭṭhabbaṃ. Jhānabhāvanāyaṃ vā samādhikiccaṃ adhikaṃ icchitabbanti dassetuṃ samādhipariyosānāva **jhānassa pubbaṭṭipadā kathitāti** daṭṭhabbaṃ.

Vuttaṃ, tasmā idha na vattabbaṃ. Visuddhimaggo hi imissā samvaṇṇanāya ekadesabhūtoti vuttovāyamatthoti. **Viharatīti āgataṃ**

1. Sārattha-Ṭī 1. 353; Am-Ṭī 3. 217 piṭṭhādīsūpi passitabbāṃ.

2. Ma 2. 146; Saṃ 1. 266, 464; Am 1. 52; Am 3. 33; Khu 7. 50, 379 piṭṭhesu.

paruddesikattā viharassa. **Idha vihāsinti āgataṃ** attuddesikattā. Idaṃ kira sabbabuddhānaṃ avijahitanti āha “**ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ**”ti.

Rūpavirāgabhāvanāvasena¹ pavatto catubbidhopi arūpajjhānaviseso catutthajjhānasaṅgaho evāti āha “**cattāri jhānāni**”ti. Yuttaṃ tāva cittekaggatā bhavokkamanatthātā viya vipassanāpādakatāpi catunnaṃ jhānānaṃ sādharmaṇāti tesaṃ vasena “cattāri jhānāni”ti vacanaṃ, abhiññāpādakatā pana nirodhapādakatā ca catutthasseva jhānassa āveṇikā, sā kathaṃ catunnaṃ jhānānaṃ sādharmaṇā vuttāti? Paramparādhiṭṭhānabhāvato.

Padaṭṭhānapadaṭṭhānampi hi padaṭṭhānanteva vuccati, kāraṇakāraṇampi kāraṇanti yathā “tiṇehi bhattaṃ siddhaṃ”ti, evaṃ katvā payojananiddese aṭṭhasamāpattiggahaṇaṃ samatthitaṃ hoti. **Cittekaggatattthāni** cittasamādhānatthāni, diṭṭhadhammasukhavihāratthāni attho.

Cittekaggatāsīsena hi diṭṭhadhammasukhavihāro vutto, sukkhavipassakakhīṇāsavavasena cetāṃ vuttaṃ. Tenāha “**ekaggacittā sukhāṃ divasaṃ viharissāmā**”ti. **Bhavokkamanatthāni** bhavesu nibbatti-atthāni.

Yasmā² bodhisattena bodhimaṇḍūpasāṅkamanato pubbepi carimabhava catutthajjhānaṃ nibbattitapubbaṃ, tadā pana taṃ nibbattitamattameva ahosi, na vipassanāpādakam, tasmā “**bodhirukkhamūle nibbattitaṃ**”ti tato visesetvā vuttaṃ. **Vipassanāpādakanti** vipassanārambhe vipassanāya pādakam. **Abhiññāpādakanti** etthāpi eseva nayo. Buddhānaṃ hi paṭhamārambhe eva pādakajjhānena payojanaṃ ahosi, na tato paraṃ uparimaggādhigamaphalasamāpatti-abhiññāvaḷaṇjanādi-atthaṃ. Abhisambodhisamadhi gamato paṭṭhāya hi sabbam ṇāṇasamādhikiccam ākaṅkhamattapaṭibaddhamevāti. **Sabbakiccasādhakanti** anupubbavihārādisabbakiccasādhakam. **Sabbalokiyalokuttaraguṇadāyakanti** ettha vipassanābhiññāpādakattā eva catutthassa jhānassa bhāgavato sabbalokiyalokuttaraguṇadāyakatā veditabbā. Sabbaññutaññānapadaṭṭhānaṃ hi maggañāṇaṃ, maggañāṇapadaṭṭhānaṃca sabbaññutaññāṇaṃ abhisambodhi, tadadhigamasamakārameva bhāgavato sabbe buddhaguṇā hatthagatā ahesuṃ, catutthajjhānasannissayo ca maggādhigamoti.

Pubbabhāgaṭṭhānapadādivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Sārattha-Ṭī 1. 380 piṭṭhepi passitabbaṃ. 2. Sārattha-Ṭī 1. 383 piṭṭhepi passitabbaṃ.

Pubbenivāsakathāvaṇṇanā

52. **Dvinnam vijjānanti** pubbenivāsaññādadibbacakkhuññāsañkhātānaṃ dvinnam vijjānaṃ. **Anupadavaṇṇanā**ti tāsam vijjānaṃ niddesapāḷiyā anupadavaṇṇanā. **Bhāvanā**ṇayoti uppādanavidhi. “**So**”ti paccattavacanassa ahaṃ-saddena sambandhanekāraṇaṃ dassetuṃ “**abhininnāmesin**”ti-ādi vuttaṃ. Pāḷiyaṃ vā “abhininnāmesin”ti uttamapurisassa yogoti ahaṃ-saddena ānetvā vuccamāne tadattho pākaṭo hotīti “**so ahan**”ti vuttaṃ. **Abhinīharinti** cittaṃ jhānārammaṇato apanetvā pubbenivāsābhimukhaṃ pesesiṃ, pubbenivāsannam pubbenivāsapaṇaṃ pubbenivāsapabbhāraṃ akāsinti attho.

Pubbe atītajātisu nivutthakkhandhā pubbenivāso. **Nivutthā**ti ca ajjhāvutthā anubhūtā attano santāne uppajjitvā niruddhā, gocaranivāsena nivutthadhammā vā attano viññāṇena viññātā, paraviññāṇaviññātāpi vā chinnavatūmakānussaraṇādīsu, taṃ pubbenivāsaṃ yāya satiyā anussarati, tāya sampayuttaṃ ñāṇaṃ **pubbenivāsānussatiññāṇaṃ**. **Paṇivattantassā**ti pubbenivāsaṃ anussaraṇavasena yāvadicchakaṃ gantvā paccāgacchantassa. **Tasmā**ti vuttassevatthassa kāraṇabhāvena paccāmasanaṃ, paṇivattantassa paccavekkhaṇabhāvatoti vuttaṃ hoti. **Idhūpapattiyā**ti idha carimabhava upapattiyā. **Anantaranti** atītānantaramāha. **Amutrā**ti amukasmim bhaveti attho. **Udapādinti** uppajjim. **Tāhi devatāhī**ti tusitādevatāhi. **Ekagottoti** tusitagottena ekagotto. Mahābodhisattānaṃ santānassa pariyoṣānavatthāya devaḷokūpapattijanakaṃ nāma akusalena kammunā anupaddutameva hotīti adhippāyena “**dukkhaṃ pana sañkhāradukkhamevā**”ti vuttaṃ. Mahāpuññānampi pana devaputtānaṃ pubbanimittupattikālādīsu anīṭṭhārammaṇasamāyogo hotiyevāti “kadāci dukkhadukkhassapi sambhavo natthi”ti na sakkā vattuṃ. **Sattapaññāsa -pa-** **pariyantoti** idaṃ manussānaṃ vassagaṇanāvasena vuttaṃ. Tattha devānaṃ vassagaṇanāya pana catusahassameva.

Atītabhave¹ khandhā tappaṭibaddhanāmagottāni ca sabbaṃ pubbenivāsanteva saṅgahitanti āha “**kiṃ viditaṃ karoti? Pubbenivāsaṃ**”ti. **Moho paṭicchādakatthēna** “**tamo**”ti vuccati “tamo viyā”ti katvā.

1. Sārattha-Ṭī 1. 394 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

Obhāsakaraṇaṭṭhenāti kātabbato karaṇaṃ, obhāsova karaṇaṃ, attano paccayena obhāsabhāvena nibbattetabbaṭṭhenāti attho. **Sesaṃ pasamsāvacananti** paṭipakkhavidhamanapavattivisesānaṃ bodhanato vuttaṃ. **Avijjā vihatā**ti etena vijjanaṭṭhena vijjāti ayampi attho dīpitoti daṭṭhabbaṃ. **Yasmā vijjā uppannā**ti etena vijjāpaṭipakkhā avijjā, paṭipakkhatā cassā pahātabbabhāvena vijjāya ca pahāyakabhāvenāti dasseti. **Esa nayo itarasmimpi padadvayeti** iminā tamo vihato vinaṭṭho. Kasmā? Yasmā āloko uppannoti imamatthaṃ atidisati. **Pesitattassā**ti yathādhippetatthasiddhiṃ pati vissaṭṭhacittassa. **Yathā appamattassā**ti aññassapi kassaci mādisassāti adhippāyo.

Pubbenivāsakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dibbacakkhuññāṇakathāvaṇṇanā

53. **Idhāti** bhayabheravasutte vuttaṃ. Idha ayaṃ visesoti yojanā. **Vuttasadisameva** “meti mayā”ti-ādinā. **Parikammakiccanti** “abhiññāpādakacatutthajjhānato vuṭṭhāya sabbapacchimā nisajjā āvajjitabbā”ti-ādinā, kasiṇārammaṇaṃ abhiññāpādakajjhānaṃ sabbākārena abhinīhārakkhamaṃ katvā”ti-ādinā ca vuttena parikammena kiccaṃ payojanaṃ natthi. **Na tena idha atthoti** tena bhāvanānayaena idha pālīyā atthavaṇṇanāyaṃ attho natthi tathābhāvanāya idha anadhippetattāti adhippāyo.

Dibbacakkhuññāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Āsavakkhayaññāṇakathāvaṇṇanā

54. **Vipassanāpādakanti**¹ vipassanāya padaṭṭhānabhūtaṃ. Vipassanā ca tividdhā vipassanākapuggalabhedenā. Mahābodhisattānaṃ hi Paccekabodhisattānaṃ ca vipassanā cintāmayaññāsaṃvaddhitattā² sayambhuññābhūtā,

1. Sārattha-Ṭī 1. 407; Dī-Ṭī 1. 269; Am-Ṭī 2. 134 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

2. Cintāmayaññāsaṃvaddhitā (Ka)

itaresaṃ sutamayaññāsaṃvaddhitattā paropadesasambhūtā, sā “*īhapetvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ avasesarūpārūpajjhānānaṃ aññatarato vuṭṭhāyā*”ti-ādinā anekadhā arūpamukhavasena catudhātuvavatthāne vuttānaṃ tesaṃ tesaṃ dhātupariggahamukhānaṃ aññataramukhavasena anekadhāva **visuddhimagge**¹ nānāyato vibhāvitā. Mahābodhisattānaṃ pana catuvīsatiakoṭisatasahassamukhena pabhedagamanato nānāyamaṃ sabbaññūtaññānasannissayassa ariyamaggaññāṇassa adhiṭṭhānabhūtaṃ pubbabhāgaññāṇagabbhaṃ gaṇhāpentaṃ paripākāṃ gacchantaṃ paramagambhīrasaṇhasukhumataraṃ anaññasādhāraṇaṃ vipassanāññāṇaṃ hoti, yaṃ aṭṭhakathāsu mahāvajiraññāṇanti vuccati. Yassa ca pavattivibhāgena catuvīsatiakoṭisatasahassappabhedassa pādakabhāvena samāpajjiyamānā catuvīsatiakoṭisatasahassasaṅkhā devasikaṃ satthu vaḷaṇṇanakasamāpattiyo vuccanti, svāyaṃ buddhānaṃ vipassanācāro paramatthamañjūsāya **Visuddhimaggasaṃvaṇṇanāya**² uddeśato dassito, atthikehi tato gahetabboti.

Āsavānaṃ khepanato samucchindanato āsavakkhayo, ariyamaggo, ukkaṭṭhaniddeśavasena arahattamaggaggahaṇaṃ. Āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ **āsavakkhayaññāṇanti** dassento “**tatra cetam ñāṇan**”ti vatvā **khayeti** ca ādhāre bhummaṃ, na visayeti dassento “**tappariyāpaṇnattā**”ti āha. **Idaṃ dukkhanti** dukkhassa ariyasaccassa tadā paccakkhato gahitabhāvadassanaṃ. **Ettakaṃ dukkhanti** tassa paricchiḍḍa gahitabhāvadassanaṃ. **Na ito bhiyyoti** anavasesetvā gahitabhāvadassanaṃ. Tenāha “**sabbampi dukkhasaccaṃ**”ti-ādi. **Sarasalakkhaṇapaṭivedhenā**ti sabhāvasaṅkhātassa lakkhaṇassa asammohato paṭivijjhanena. **Asammohapaṭivedhoti** ca yathā tasmaṃ ñāṇe pavatte pacchā dukkhassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavatti. Tenāha “**yathābhūtaṃ abbhaññāsin**”ti. **Yaṃ ṭhānaṃ patvāti** yaṃ nibbānaṃ maggassa ārammaṇapaccayaṭṭhena kāraṇabhūtaṃ āgama. Tadubhayavato hi puggalassa patti tadubhayassa pattīti vuttaṃ. **Patvāti** vā pāpuṇanahetu. **Appavattinti** appavattinimittaṃ. Te vā nappavattanti etthāti **appavatti**, nibbānaṃ. **Tassāti** dukkhanirodhassa. **Sampāpakanti** sacchikiriyāvasena sammadeva pāpakam.

1. Visuddhi 1. 342 piṭṭhe.

2. Visuddhi-Ṭī 1. 259 piṭṭhe.

Kilesavasenāti āsavasaṅkhātakilesavasena. Yasmā āsavānaṃ dukkhasaccapariyāyo tappariyāpannattā, sesasaccānañca taṃsamudayādipariyāyo atthi, tasmā vuttaṃ **“pariyāyato”**ti. Dassento saccānīti yojanā. Āsavānaṃyeva cettha gahaṇaṃ **“āsavānaṃ khayañāṇāyā”**ti āraddhattā. Tathā hi āsavavimuttisīseneva sabbasaṃkilesavimutti vuttā. **“Idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ abbhaññāsinaṃ”**ti-ādinā missakamaggo idha kathitoti **“saha vipassanāya koṭippattaṃ maggaṃ katheti”**ti vuttaṃ. Ettha ca saccapaṭivedhassa tadā atītakālikattā **“yathābhūtaṃ abbhaññāsinaṃ”**ti vatvāpi abhisamayakāle tassa paccuppannataṃ upādāya **“evaṃ jānato evaṃ passato”**ti vattamānakālena niddeso kato. So ca kāmaṃ maggakkhaṇato paraṃ yāvajjatanā atītakāliko eva, sabbapaṭhamamāṇaṃ panassa atītakālikattaṃ phalakkhaṇena veditabbanti āha **“vimuccitthāti iminā phalakkhaṇaṃ dasseti”**ti. **Jānato passato**bhi vā hetuniddeso yaṃ. Jānanahetu dassanahetu kāmāsavā cittaṃ vimuccitthāti yojanā. Bhavāsavaggahaṇeneva cettha bhavarāgassa viya bhavadiṭṭhiyāpi samavarodhoti diṭṭhāsavassapi saṅgaho daṭṭhabbo.

Khīṇā jātīti-ādīhi padehi. **Tassā**ti paccavekkhaṇaṇāṇassa. **Bhūminti** pavattiṭṭhānaṃ. **Na tāvassa atītā jātī khīṇā** maggabhāvanāyāti adhippāyo. Tattha kāraṇamāha **“pubbeva khīṇattā”**ti. Na anāgatā assa jātī khīṇāti yojanā. **Na anāgatāti** ca anāgatattasāmaññaṃ gahetvā lesena codeti. Tenāha **“anāgate vāyāmābhāvato”**ti, anāgataviseso panettha adhippeto, tassa ca khepane vāyāmopi labbhateva. Tenāha **“yā pana maggassā”**ti-ādi. **Ekacatupaṇṇicavokārabhavesūti** bhavattayaggahaṇaṃ vuttanayena anavasesato jātiyā khīṇabhāvadassanattamaṃ. **Tanti** yathāvuttaṃ jātiṃ. **Soti** bhagavā.

Brahmacariyavāso nāma idha maggabrahmacariyassa nibbattanamevāti āha **“niṭṭhitan”**ti. Sammādiṭṭhiyā catūsu saccesu pariññādikiccasādhanavasena pavattamānāya sammāsaṅkappādīnampi dukkhasacce pariññābhisamayānuguṇā pavatti, itarasaccesu ca nesaṃ pahānābhisamayādivasena pavatti pākāṭā eva. Tena vuttaṃ **“catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanāvasenā”**ti. **Itthattāyāti** ime pakārā itthaṃ, tabbhāvo itthattaṃ, tadatthanti

vuttaṃ hoti. Te pana pakārā ariyamaggabyāpārabhūtā pariññādayo idhādhippetāti āha “**evaṃsoḷasakiccabhāvāya**”ti. Te hi maggaṃ paccavekkhato maggānubhāvena pākaṭā hutvā upaṭṭhahanti, pariññādīsu ca pahānameva vadhānaṃ tadatthattā itaresanti āha “**kilesakkkhayāya vā**”ti. Pahīnakilesapaccavekkhaṇavasena vā etaṃ vuttaṃ. **Itthattāyāti** nissakke sampadānavacananti āha “**itthabhāvato**”ti. **Aparaṃ** anāgataṃ. **Ime pana** carimattabhāvasaṅkhātā **pañcakkhandhā**. **Pariññātā tiṭṭhanti**ti etena tesāṃ appaṭiṭṭhataṃ dasseti. Apariññāmūlakā hi paṭiṭṭhā. Yathāha “kabalīkāre ce bhikkhave āhāre atthi rāgo atthi nandī atthi taṇhā, paṭiṭṭhitaṃ tattha viññānaṃ virūḷhan”ti-ādi¹. Tenevāha “**chinnamūlakā rukkhā viyā**”ti-ādi.

Paccavekkhaṇañāpariggaḥitaṃ, na paṭhamadutiyañāḍadvayādhigamaṃ viya kevalanti adhippāyo. **Dassento** nigamanavasenāti adhippāyo. Sarūpato hi taṃ pubbe dassitamevāti. Pubbenivāsañāḍena atītārammaṇasabhāgatāya tabbhāvībhāvato ca atītāmsañāḍaṃ saṅgahetvāti yojanā. Tattha **atītāmsañāḍanti** atītakhandhāyatanadhātusaṅkhāte atītaḥṭṭhāse appaṭiṭṭhitaṃ ñāḍaṃ. **Dibbacakkhunāti** saparibhaṇḍena dibbacakkhuñāḍena. Paccuppannaṃso ca anāgataṃso ca paccuppannānāgataṃsaṃ, tattha ñāḍaṃ **paccuppannānāgataṃsañāḍaṃ**. **Sakalalokiyalokuttaraguṇanti** etena sabbaṃ lokaṃ uttaritvā abhibhuyya ṭhitattā sabbaññutaññāḍassa viya sesāsādhāraṇañāḍassa balañāḍa-āveṇikabuddhadhammādīnampi anaññasādhāraṇānaṃ buddhaguṇānaṃ saṅgaho veditabbo. Tenāha “**sabbepi sabbaññuguṇe saṅgahetvā**”ti.

Āsavakkhayañāḍakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Araññavāsakāraṇavaṇṇanā

55. **Siyā kho pana te brāhmaṇāti** ettha **siyāti** “appevā”ti iminā samānattho nipāto, tasmā brāhmaṇa appeva kho pana te

1. Saṃ 1. 325; Abhi 4. 114; Khu 7. 19 piṭṭhesu.

evamassāti attho. Yaṃ pana aṭṭhakathāyaṃ “**kadācī**”ti vuttaṃ, tampi imevattham sandhāya vuttaṃ akāraṇaṃ brāhmaṇena parikkappitamattham paṭipakkhipitvā attano adhippetam kāraṇaṃ dassento. Atthova phalaṃ tadadhīnavuttitāya vaso etassāti **atthavaso**, hetūti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. **Attano ca diṭṭhadhammasukhavihāranti** etena satthā attano vivekābhiratiṃ pakāsetīti dassento “**diṭṭhadhammo nāmā**”ti-ādimāha. Tattha **iriyāpathavihārānanti** iriyāpathapavattīnaṃ. Tappavattiyo hi ekasmiṃ iriyāpathe uppannadukkhaṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā haraṇato viharāti vuccanti. **Pacchimañca janataṃ anukampamānoti** etena yo ādito brāhmaṇena “bhavaṃ tesaṃ Gotamo pubbaṅgamo -pa- diṭṭhānugatiṃ āpajjati”ti vutto, yo ca tathā “evamevaṃ brāhmaṇā”ti-ādinā attanā sampañcchito, tameva attham nigamanavasena dassento yathānusandhināva satthā desanaṃ niṭṭhāpesi.

Araññavāsakāraṇavaṇṇanā niṭṭhitā.

Desanānumodanāvaṇṇanā

56. Evaṃ niṭṭhāpitāya desanāya brāhmaṇo tattha bhagavati pasādaṃ pavedento “**abhikkantaṃ**”ti-ādimāha. **Abhikkantāti**¹ atikkantā, vigatāti atthoti āha “**khaye dissati**”ti. Teneva hi “**nikkhanto paṭhamo yāmo**”ti vuttaṃ. **Abhikkantataroti** ativiya kantataro manoramo. Tādiso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha “**sundare dissati**”ti.

Koti devanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo. **Meti** mama. **Pādānīti** pāde. **Iddhiyāti** imāya evarūpāya deviddhiyā. **Yasasāti** iminā edisena parivārena parijanena. **Jalanti** vijjotamāno. **Abhikkantenāti** ativiya kantena kamaṇīyena abhirūpena. **Vaṇṇenāti** chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disāti** dasapi obhāsento pabhāsento, cando viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ

1. Sārattha-Ṭī 1. 411; Dī-Ṭī 1. 273; Sam-Ṭī 1. 42; Am-Ṭī 2. 15 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

ekālokaṃ karontoti gāthāya attho. **Abhirūpeti** uḷārarūpe sampannarūpe.

“Coro coro, sappo sappo”ti-ādīsu **bhaye āmedītaṃ**. “Vijjha vijjha, pahara paharā”ti-ādīsu **kodhe**, “sādhu sādhu”ti-ādīsu¹ **pasamsāyaṃ**, “gaccha gaccha, lunāhi lunāhī”ti-ādīsu **turite**, “āgaccha āgacchā”ti-ādīsu **kotuhale**, “buddho buddhoti cinto”ti-ādīsu² **acchare**, “abhikkamathāyasmanto, abhikkamathāyasmanto”ti-ādīsu³ **hāse**, “kahaṃ ekaputtaka, kahaṃ ekaputtakā”ti-ādīsu⁴ **soke**, “aho sukhaṃ aho sukhaṃ”ti-ādīsu⁵ **pasāde**. **Ca-**saddo avuttasamuccayattho. Tena garahā-asammānādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha “pāpo pāpo”ti-ādīsu **garahāyaṃ**. “Abhirūpaka abhirūpaka”ti-ādīsu **asammāne** daṭṭhabbam.

Nayidaṃ āmedītavasena dvikkhattuṃ vuttaṃ, atha kho atthadvayavasenāti dassento “**atha vā**”ti-ādimāha. **Abhikkantanti** vacanaṃ apekkhitvā napuṃsakaliṅgavasena vuttaṃ, taṃ pana bhagavato vacanaṃ dhammassa desanāti katvā tathā vuttaṃ. Atthamattadassanaṃ vā etaṃ, tasmā atthavasena liṅgavibhattivipariṇāmo veditabbo. Dutiyapadepi eseva nayo. **Dosanāsanatoti** rāgādikilesadosavidhamanato, **guṇādhigamanatoti** sīlādiguṇānaṃ sampāpanato. Ye guṇe desanā adhigameti, tesu padhānabhūtā dassetabbāti te padhānabhūte tāva dassetuṃ “**saddhājananato paññājananato**”ti vuttaṃ. Saddhāpamukhā hi lokiyaṃ guṇā, paññāpamukhā lokuttarā. Sīlādi-atthasampattiyaṃ **sāttthato**, sabhāvaniruttisampattiyaṃ **sabyañjanato**. Suviññeyyasaddapayogatāya **uttānapadato**, saṅhasukhumabhāvena dubbhiññeyyatthatāya **Gambhīratthato**. Siniddhamudumadhurasaddapayogatāya **kaṇṇasukhato**, vipulavisuddhapemaṇiyatthatāya **hadayaṅgamato**. Mānātimānavidhamanena **anattukkaṃsanato**, thambhasārambhamaddanena **aparavambhanato**. Hitādhippāyapavattiyaṃ paresaṃ rāgapariḷhādīvūpasamanena ca **karuṇāsītalato**,

1. Ma 1. 267; Saṃ 1. 389; Saṃ 2. 29; Saṃ 3. 374 piṭṭhesu.

2. Khu 4. 310 piṭṭhe.

3. Dī 3. 12; Aṃ 3. 181 piṭṭhesu.

4. Ma 2. 309, 310; Saṃ 1. 323 piṭṭhesu.

5. Khu 1. 98, 99; Dī 3. 183; Vi 4. 339, 340 piṭṭhesu.

kilesandhakāraavidhamanena **paññāvadātato**. Karavīkarutamañjutāya **āpātharamaṇīyato**, pubbāparāviruddhasuvisuddhatthātāya **vimaddakkhamato**. Āpātharamaṇīyatāya eva **suyyamānasukhato**, vimaddakkhamatāya hitajjhāsayaappavattitatāya ca **vīmaṃsiyamānahitato**. **Evamādīhīti** ādisaddena saṃsāracakkanivattanato, saddhammacakkappavattanato, micchāvādaavidhamanato sammāvādapatiṭṭhāpanato, akusalamūlasamuddharaṇato, kusalamūlasaṃropanato, apāyadvārapidhānato, saggamaggadvāravivaraṇato, pariyuṭṭhānavūpasamanato, anusayasamugghātanatoti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Adhomukhaṭṭhapitanti kenaci adhomukhaṃ ṭhapitaṃ. **Heṭṭhāmukhajātanti** sabhāveneva heṭṭhāmukhajātāṃ. **Ugghāṭeyyāti** vivaṭaṃ kareyya. **Hatthe gahetvāti** “puratthābhimukho, uttarābhimukho vā gacchā”ti-ādīni avatvā hatthe gahetvā “nissandehaṃ esa maggo, evaṃ gacchā”ti vadeyya. **Kālapakkhacātuddasīti** kālapakkhe cātuddasī.

Nikujjitaṃ ādheyyassa anādhārabhūtaṃ bhājanaṃ ādhārabhāvāpādanavasena **ukkujeyya**. Heṭṭhāmukhajātātāya **saddhammavimukhaṃ**, adhomukhaṭṭhapitatāya **asaddhamme patitanti** evaṃ padadvayaṃ yathārahaṃ yojetabbaṃ, na yathāsaṅkhyāṃ. Kāmaṃ kāmaccandādayopi paṭicchādakā, micchādiṭṭhi pana savisesaṃ paṭicchādikāti āha “**micchādiṭṭhigahanapaṭicchannan**”ti. Tenāha bhagavā “micchādiṭṭhiparamāhaṃ bhikkhave vajjaṃ vadāmi”ti¹. Sabbo apāyagāmimaggo **kummaggo** “kucchito maggo”ti katvā. Sammādiṭṭhi-ādīnaṃ ujupaṭipakkhatāya micchādiṭṭhi-ādayo aṭṭha micchattadhammā **micchāmaggo**. Teneva hi tadubhayapaṭipakkhataṃ sandhāya “**saggamokkhamaggaṃ ācikkhantenā**”ti vuttaṃ. Sappi-ādisannissayo padīpo na tathā ujjalo, yathā telasannissayoti **telapajjotaggahaṇaṃ**. **Etehi pariyāyehīti** etehi nikujjitukkujjanapaṭicchannavivaraṇādi-upamopamitabbapakārehi, **etehi** vā yathāvuttehi soḷasārammaṇapariggaha-asammohavihārādibbavihāravibhāvanapariyāyehi vijjāttayavibhāvanāpadesena attano sabbaññuḡaṇavibhāvanapariyāyehi ca. Tenāha “**anekapariyāyena dhammo pakāsito**”ti.

Desanānumodanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Am 1. 35 piṭṭhe.

Pasannakāraṇaṇā

Pasannakāraṇanti pasanhehi kātabbhaṃ sakkāraṃ. **Saraṇanti** paṭisaraṇaṃ. Tenāha “**parāyaṇaṇ**”ti. Parāyaṇabhāvo ca anattānisedhanena atthasampanṇi pādanena ca hotīti āha “**agghassa tātā hitassa ca vidhātā**”ti. **Aghassāti** dukkhatoti vadanti, pāpatoti pana yuttaṃ. Nissakke cetāṃ sāmivacanaṃ. Ettha ca nāyaṃ gami-saddo nī-saddādayo viya dvikammako, tasmā yathā “ajāṃ gāmaṃ neti”ti vuccati, evaṃ “gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi”ti vattum na sakkā, “saraṇanti gacchāmi”ti pana vattabbaṃ. Iti-saddo cettha luttaniddiṭṭho, tassa cāyamattho—gamanañca tadadhippāyena bhajanaṃ, tathā jānanaṃ vāti dassento “**iti iminā adhippāyena**”ti-ādimāha. Tattha **bhajāmi**ti-ādīsu purimassa purimassa pacchimaṃ pacchimaṃ atthavacanaṃ. **Bhajanaṃ** vā saraṇadhippāyena upasaṅkamaṇaṃ, **sevanaṃ** santikāvaccarata, **payirupāsanaṃ** vattapaṭivattakaraṇena upaṭṭhānanti evaṃ sabbathāpi anaññasaraṇatāmyeva dīpeti. “**Gacchāmi**”ti padassa kathaṃ “**bujjhāmi**”ti ayamattho labbhatīti āha “**yesañhi**”ti-ādi.

Adhigatamagge, sacchikatanirodheti padadvayenapi phalaṭṭhā eva dassitā, na maggaṭṭhāti te dassento “**yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne cā**”ti āha. Nanu ca kalyāṇaputhujjanopi yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjatīti vuccatīti? Kiñcāpi vuccati, nippariyāyena pana maggaṭṭhā eva tathā vattabbā, na itare niyāmokkamanābhāvato. Tathā hi te eva “**apāyesu apatamāne dhāreti**”ti vuttā. Sammattaniyāmokkamanena hi apāyavinimuttisambhavo. **Akkhāyatīti** ettha **iti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā. Tena “yāvata bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesāṃ aggamakkhāyatī”ti **suttapadam**¹ saṅgaṇhāti, **vitthāroti** vā iminā. Ettha ca **ariyamaggo** niyyānikatāya, **nibbānaṃ** tassa tadatthasiddhihetutāyāti ubhayamevettha nippariyāyena dhammoti vutto. Nibbānaṃ hi ārammaṇapaccayabhūtaṃ labhitvā ariyamaggassa tadatthasiddhi, ariyaphalānaṃ “yasmā tāya saddhāya avūpasantāyā”ti-ādivacanato maggena samucchinnaṇaṃ kilesānaṃ paṭippassaddhipahānakiccatāya niyyānānugūṇatāya niyyānapariyosānatāya ca. Pariyattidhammassa pana niyyānadhammasamadhiagamahetutāyāti

1. Am 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

iminā pariyāyena dhammabhāvo labbhati eva, svāyamattho pāṭhāruḷho evāti dassento “**na kevalan**”ti-ādimāha.

Kāmarāgo bhavarāgoti evamādibhedo sabbopi rāgo virajjati pahīyati etenāti **rāgavirāgoti maggo kathito**. Ejāsankhātāya taṇhāya antonijjhānalakkhaṇassa sokassa ca taduppattiyaṃ sabbaso parikkhīṇattā **anejamasokanti phalaṃ kathitaṃ**. **Appaṭikūlanti** avirodhadīpanato kenaci aviruddhaṃ, itṭhaṃ paṇṭanti vā attho. Paṇṇarūpena pavattitattā, pakatthagunaṇavibhāvanato vā **paṇṇaṃ**. Yathāha “vihimsasaññī paṇṇaṃ na bhāsim, dhammaṃ paṇṭitaṃ manujesu brahme”ti. Sabbadhammakkhandaḥ kathitāti yojanā.

Diṭṭhisīlasaṅghātenāti “yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharatī”ti¹ evaṃ vuttāya diṭṭhiyā, “yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññūppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni, tathārūpehi sīlehi sīlasāmaññagato viharatī”ti² evaṃ vuttānaṃ sīlānaṃca saṃhatabhāvena, diṭṭhisīlasāmaññenāti attho. **Saṃhatoti** ghaṭito. Ariyapuggalā hi yattha katthaci dūre ṭhitāpi attano guṇasāmaggiyā saṃhatā eva. **Aṭṭha ca puggala dhammasā teti** te purisayugavasena cattāropi puggalavasena aṭṭheva ariyadhammassa paccakkhadassāvitāya dhammasā. Tīṇi vatthūni saraṇanti gamanena tikkhattuṃ gamanena ca **tīṇi saraṇagamanāni**. **Paṭivedesīti** attano hadayaḡataṃ vācāya pavedesi.

Pasannakāraṇaṇā niṭṭhitā.

Saraṇagamanakathāvaṇṇanā

Saraṇagamanassa visayapabhedaphalasaṃkilesabhedānaṃ viya kattu ca vibhāvanā tattha kosallāya hotīti “**saraṇagamanesu**

1. Dī 3. 204, 237; Ma 1. 397; Ma 3. 39 piṭṭhesu.

2. Dī 3. 203; Ma 1. 397; Ma 3. 39; Am 2. 256; Vi 5. 168 piṭṭhesu.

kosallattham saraṇam -pa- veditabbo”ti vuttaṃ tena vinā saraṇagamanasseva asambhavato. Kasmā panettha vodānaṃ na gahitaṃ, nanu vodānavibhāvanāpi tattha kosallāvahāti? Saccametaṃ, taṃ pana saṃkilesaggahaṇeneva atthato dīpitaṃ hotīti na gahitaṃ. Yāni hi tesam saṃkilesakāraṇāni aññāṇādīni, tesam sabbena sabbam anuppannānaṃ anuppādanena, uppannānaṃca pahānena vodānaṃ hotīti. Himśattassa sara-saddassa vasenetaṃ padaṃ daṭṭhabbanti **“himśatīti saraṇam”**ti vatvā taṃ pana himśanaṃ kesam, katham, kassa vāti codanaṃ sodhento **“saraṇagatānaṃ”**ti-ādimāha. Tattha **bhayanti** vaṭṭabhayaṃ. **Santāsanti** cittutrāsaṃ. Teneva cetasikadukkhassa gahitattā **dukkhanti** idha kāyikaṃ dukkhaṃ. **Duggatiparikilesanti** duggatipariyāpannaṃ sabbam dukkhaṃ. Tayidaṃ sabbam parato phalakathāyaṃ āvi bhavissati. **Etanti** “saraṇam”ti padaṃ.

Evam avisesato saraṇasaddassa attham dassetvā idāni visesato dassetuṃ **“atha vā”**ti-ādi vuttaṃ. **Hite pavattamānenā**ti “sampannasīlā bhikkhave viharathā”ti-ādinā¹ atthe niyojanena. **Ahitā ca nivattanēnā**ti “pāṇātipātassa kho pāpako vipāko pāpakaṃ abhisamparāyaṃ”ti-ādinā ādinavadassanādimukhena anattatho vinivattanena. **Bhayaṃ himśatīti** hitāhitesu appavattipavattihetukaṃ byasanaṃ appavattikaraṇena vināseti. **Bhavakantārā uttāraṇena** maggasaṅkhāto dhammo, itaro **assāsādānena** sattānaṃ bhayaṃ himśatīti yojanā. **Kārānanti** dānavasena pūjāvasena ca upanītānaṃ sakkārānaṃ. **Vipulaphalapaṭilābhakaraṇena** sattānaṃ bhayaṃ himśati anuttaradakkhiṇeyyabhāvatoti adhippāyo. **Imināpi pariyāyenā**ti imināpi vijitvā vuttana kāraṇena.

“Sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṃgho”ti evam pavatto tattha ratanattaye pasādo tappasādo, tadeva ratanattayaṃ garu etassāti taggaru, tassa bhāvo taggarutā, tappasādo ca taggarutā ca **tappasādataggarutā**, tāhi. Vidhutaditṭhivicicchāsammoha-assaddhiyādītāya **vihatakilesa**. “Tadeva ratanattayaṃ parāyaṇam

1. Ma 1. 39, 43 piṭṭhesu.

gati tānaṃ leṇaṃ”ti evaṃ ākārena pavattiyā **tapparāyaṇatākārapavatto cittuppādo saraṇagamanam** “saraṇanti gacchati etenā”ti. **Taṃsamaṅgī**ti tena yathāvuttacittuppādena samannāgato. **Evaṃ upetī**ti evaṃ bhajati sevati payirupāsati, evaṃ vā jānāti buj्jhatīti evamattho veditabbo. Ettha ca pasādaggaṇaṇa lokiya saraṇagamanamāha. Taṃ hi pasādappadhānaṃ, na ñāṇappadhānaṃ. Garutāgahaṇaṇa lokuttaraṃ. Ariyā hi ratanattayaṃ guṇābhiññatāya pāsāṇacchattaṃ viya garuṃ katvā passanti, tasmā tappasādena vikkhambhanavasena vihatakiḷeso taggarutāya samucchadavasenāti yojetabbaṃ. Tapparāyaṇatā panettha taggatikatāti tāya catubbidhampi vakkhamānaṃ saraṇagamanam gahitanti daṭṭhabbaṃ. Avisesena vā pasādagaruṭā jotitāti pasādaggaṇaṇa aveccappasādassa itarassa ca gahaṇaṃ, tathā garutāgahaṇaṇa ubhayenapi ubhayaṃ saraṇagamanam yojetabbaṃ.

Maggakkhaṇe ijjhatīti yojanā. **Nibbānārammaṇam hutvā**ti etena atthato catusaccādhigamoyeva lokuttaraṃ saraṇagamananti dasseti. Tattha hi nibbānadhammo sacchi kiriyābhisamayavasena, maggadhammo bhāvanābhisamayavasena paṭivijjhiyamānoyeva saraṇagamanattaṃ sādheti, buddhaguṇā pana sāvakaḡocarahūtā pariññābhisamayavasena, tathā ariya saṃhaguṇā. Tenāha **“kiccato sakalepi ratanattaye ijjhatī”**ti, ijjhantaṃca saheva ijjhati, na lokiyaṃ viya paṭipāṭiyā asammohapaṭivedhena paṭividdhattāti adhippāyo. Ye pana vadanti “na saraṇagamanam nibbānārammaṇam hutvā pavattati, maggassa adhigatattā pana adhigatameva hoti ekaccānaṃ tevijjādīnaṃ lokiya vijjādayo viyā”ti, tesaṃ lokiya meva saraṇagamanam siyā, na lokuttaraṃ, taṃca ayuttaṃ duvidhassapi icchitabbattā. **Tanti** lokiya saraṇagamanam. **Saddhāpaṭilābho** “sammāsambuddho bhagavā”ti-ādinā. **Saddhāmūlikā**ti yathāvuttasaddhāpubbaṅgamā **sammādiṭṭhi** buddhasubuddhataṃ dhammasudhammataṃ saṃghasuppaṭipattiṃca lokiya vā bodhavaseneva sammā ñāyena dassanato. “Saddhāmūlikā sammādiṭṭhi”ti etena saddhūpanissayā yathāvuttalakkaṇā paññā lokiya saraṇagamananti dasseti. Tenāha **“diṭṭhi jukammanti vuccatī”**ti “diṭṭhi eva attano paccayehi ujum karīyati”ti katvā. Diṭṭhi vā ujum karīyati etenāti **diṭṭhi jukammaṃ**, tathā pavatto

cittuppadō. Evañca katvā “tapparāyaṇatākārapavatto cittuppadō”ti idañca vacanaṃ samatthiyaṃ hoti. Saddhāpubbaṅgamasammādiṭṭhiggahaṇaṃ pana cittuppadassa tappadhānatāyāti daṭṭhabbaṃ. “Saddhāpaṭilābho”ti iminā mātādihi ussāhitadārakādīnaṃ viya ñāṇavippayuttasaraṇagamanam dasseti, “sammādiṭṭhi”ti iminā ñāṇasampayuttasaraṇagamanam.

Tayidaṃ lokiyaṃ saraṇagamanam. Atthā sanniyyātīyati appīyati pariccajīyati etenāti **attasanniyyātanam**, yathāvuttaṃ diṭṭhijukammaṃ. Taṃ ratanattayaṃ parāyaṇaṃ paṭisaraṇaṃ etassāti tapparāyaṇo, puggalo, cittuppadō vā, tassa bhāvo **tapparāyaṇatā**, yathāvuttadiṭṭhijukammameva. Saraṇanti adhippāyena sissabhāvaṃ antevāsikabhāvaṃ upagacchati etenāti **sissabhāvūpagamanam**. Saraṇagamanādhippāyeneva paṇipatati etenāti **paṇipāto**. Sabbattha yathāvuttadiṭṭhijukammavaseneva attho veditabbo. **Attapariccajananti** saṃsāradukkhanittharaṇattham attano attabhāvassa pariccajanam. Esa nayo sesesupi. **Buddhādīnaṃyevāti** avadhāraṇaṃ itaresupi saraṇagamanavisesesu yathārahaṃ vattabbaṃ. Evaṃ hi tadaññānivattanam kataṃ hoti.

Evaṃ attasanniyyātanādīni ekena pakārena dassetvā idāni aparehipi pakārehi dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi āraddham. Tena pariyāyantarehipi attasanniyyātanādi katameva hoti atthassa abhinnattāti dasseti. **Ālavakādīnanti ādi**-saddena sātāgirihemavatādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Nanu cete ālavakādayo maggeneva āgatasaraṇagamanā, kathaṃ tesam tapparāyaṇatāsaraṇagamanam vuttanti? Maggenāgatasaraṇagamanehipi “so ahaṃ vicarissāmi gāmā gāman”ti-ādina¹ tehi tapparāyaṇatākārassa paveditattā tathā vuttaṃ.

Ñāti -pa- vasenāti ettha ñātivasena bhayavasena ācariyavasena dakkhiṇeyyavasenāti paccekaṃ “vasenā”ti padaṃ yojetabbaṃ. Tattha **ñātivasenāti** ñātibhāvavasena. Evaṃ sesesupi. **Dakkhiṇeyyapaṇipātenāti** dakkhiṇeyyatāhetukena paṇipātena. **Itarehīti** ñātibhāvādivasappavattehi tīhi paṇipātehi. **Itarehīti**-ādina

1. Sam 1. 217; Khu 1. 317 piṭṭhesu.

saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**tasmā**”ti-ādi vuttaṃ.
Vandatīti paṇipātassa lakkhaṇavacanāṃ. **Evarūpanti** diṭṭhadhammikaṃ
sandhāya vadati. Samparāyikaṃ hi niyyānikaṃ vā anusāsanāṃ paccāsīsanto
dakkhiṇeyyapaṇipātameva karotīti adhippāyo. **Saraṇagamanappabhedoti**
saraṇagamanavibhāgo.

Ariyamaggoyeva lokuttarasaraṇagamananti āha “**cattāri**
sāmaññaphalāni vipākaphalaṇ”ti. **Sabbadukkhakkhayoti** sakalassa
vaṭṭadukkhassa anuppādanirodho. **Etanti** “cattāri ariyasaccāni,
sammappaññāya passatī”ti¹ evaṃ vuttaṃ ariyasaccadassanāṃ.

Niccato anupagamanādivasenāti niccanti aggahaṇādivasena. **Aṭṭhānanti**
hetupaṭikkhepo. **Anavakāsoti** paccayapaṭikkhepo. Ubhayenapi kārāṇameva
paṭikkhipati. **Yanti** yena kārāṇena. **Diṭṭhisampannoti** maggadiṭṭhiyā
sampanno sotāpanno. **Kaṇci saṅkhāranti** catubhūmakesu
saṅkhatasaṅkhāresu ekasaṅkhārampi. **Niccato upagaccheyyā**ti “nicco”ti
gaṇheyya. **Sukhato upagaccheyyā**ti “ekantasukhī attā hoti arogo paraṃ
maraṇā”ti² evaṃ attadiṭṭhivasena sukhato gāhaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.
Diṭṭhivippayuttacittena pana ariyasāvako pariāhāvūpasamanatthaṃ
mattahatthiparittāsito viya cakkhabrahmaṇo ukkārabhūmiṃ kaṇci
saṅkhāraṃ sukhato upagacchati. Attavāre kasiṇādipaññattisaṅgahaṇatthaṃ
“saṅkhāraṇ”ti avatvā “**kaṇci dhamman**”ti vuttaṃ. Imesupi vāresu
catubhūmakavaseneva paricchedo veditabbo tebhūmakavaseneva vā. Yaṃ
yaṃ hi puthujjano gāhavasena gaṇhāti, tato tato ariyasāvako gāhaṃ
viniveṭheti. **Mātaranti**-ādīsu janikā **mātā**, janako **pitā**, manussabhūto
khīṇāsavo **arahāti** adhippeto. Kim pana ariyasāvako aññaṃ jīvitā
voropeyyāti? Etampi aṭṭhānaṃ, puthujjanabhāvassa pana
mahāsāvajjabhāvadassanatthaṃ ariyasāvakassa phaladīpanatthañcevaṃ
vuttaṃ. **Duṭṭhacitto** vadhakacittena paduṭṭhacitto. **Lohitaṃ uppādeyyāti**
jīvamānakasarīre khuddakamakakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ uppādeyya.
Samghaṃ bhindeyyāti samānasāmvāsakaṃ samānasīmāyaṃ ṭhitaṃ
saṃghaṃ “kammena uddesena voharanto anussāvanena salākaggāhenā”ti³
evaṃ vuttehi pañcahi kārāṇehi

1. Khu 1. 42 piṭṭhe Dhammapade.

2. Dī 1. 29 piṭṭhe.

3. Vi 5. 349 piṭṭhe.

bhindeyya. **Aññaṃ satthāraṇti** aññaṃ titthakaraṃ “ayaṃ me satthā”ti evaṃ gaṇheyyāti **netam̐ thānaṃ vijjatīti** attho.

Na te gamissanti apāyabhūminti te buddhaṃ saraṇaṃ gatā tannimittam̐ apāyabhūmim̐ na gamissanti, **devakāyaṃ** pana **paripūressantīti** attho.

Dasahi thānehīti dasahi kāraṇehi. **Adhiggaṇhantīti** adhibhavanti. **Velāmasuttādivasenāpīti** ettha “caturāsītisahassasaṅkhānaṃ suvaṇṇapātirūpiyapātikaṃsapātīnaṃ yathākkamaṃ rūpiyasuvaṇṇahiraññapūrānaṃ karīsassa catutthabhāgappamaṇānaṃ sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitānaṃ caturāsītiyā hatthisahassānaṃ caturāsītiyā assasahassānaṃ caturāsītiyā rathasahassānaṃ caturāsītiyā dhenusahassānaṃ caturāsītiyā kaññāsahassānaṃ caturāsītiyā pallaṅkasahassānaṃ caturāsītiyā vatthakoṭisahassānaṃ aparimāṇassa ca khajjabhojjādibhedassa āhārassa pariccajanavasena sattamāsādhikāni satta saṃvaccharāni niraṇṭaraṃ pavattavelāmaṃ mahādānato ekassa sotāpannassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato sataṃ sotāpannānaṃ dinnadānato ekassa sakadāgāmiṃsa, tato ekassa anāgāmiṃsa, tato ekassa arahato, tato ekassa paccekabuddhassa, tato sammāsambuddhassa, tato buddhappamukhassa Saṃghassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato cātuddisaṃ Saṃghaṃ uddissa viharakaraṇaṃ, tato saraṇagamaṇaṃ mahapphalataraṃ”ti imamatthaṃ dīpentassa velāmasuttassa¹ vasena. Vuttaṃ hetam̐ “yaṃ gahapati Velāmo Brāhmaṇo dānaṃ adāsi mahādānaṃ, yo ekaṃ dīṭṭhisampannaṃ bhojeyya, idaṃ tato mahapphalataraṃ”ti-ādi². **Velāmasuttādīti ādi-**saddena aggappasādasuttādīnaṃ³ saṅgato daṭṭhabbo.

Aññaṇaṃ vatthuttayassa guṇānaṃ ajānaṇaṃ tattha sammoho “buddho nu kho, na nu kho buddho”ti-ādinā vicikicchā **saṃsayo**, **micchāññaṇaṃ** tassa guṇānaṃ aguṇabhāvaṃ parikkappanena viparītaggāho. **Ādi-**saddena anādarāgāravādīnaṃ saṅgaho. **Na mahājutikanti** na ujjalaṃ, aparisuddhaṃ apariyodātanti attho. **Na mahāvippahāraṇti** anulāraṃ. **Sāvajjoti** dīṭṭhitaphādivasena sadoso. Lokiyaṃ saraṇagamaṇaṃ sikkhāsamādānaṃ

1. Am̐ 3. 195 piṭṭhe.

2. Am̐ 3. 196 piṭṭhe.

3. Am̐ 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

viya aggahitakālaparicchedaṃ jīvitapariyantameva hoti, tasmā tassa khandhabhedena bhedoti āha “**anavajjo kālakiriyāyā**”ti. Soti anavajjo saraṇagamanabhedo. Satipi anavajjatte itthaphalopi nahotīti āha “**aphalo**”ti.

Saraṇagamanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Upāsakavidhikathāvaṇṇanā

Ko upāsakoti sarūpapucchā, tasmā kiṃlakkhaṇo upāsakoti vuttaṃ hoti. **Kasmā**ti hetupucchā. Tena kena pavattinimittena upāsakasaddo tasmim̐ puggale niruḥhoti dasseti. **Kimassasīlanti** kīdisaṃ assa upāsakassa sīlaṃ, kittakena sīlenāyaṃ sīlasampanno nāma hotīti attho. **Ko ājīvoti** ko assa sammā-ājīvo, so pana micchājīvassa parivajjanena hotīti sopi vibhajjīyatīti. **Kā vipattīti** kā assa sīlassa, ājīvassa vā vipatti. Anantarassa hi vidhi vā paṭisedho vā. **Kā sampattīti** etthāpi ese va nayo.

Yo kocīti khattiyādīsu yo koci. Tena saraṇagamanamevettha kāraṇaṃ, na jāti-ādivisesoti dasseti. **Upāsanatoti** teneva saraṇagamanena tattha ca sakkaccakāritāya ādaragāravabahumānādiyogena payirupāsanato. **Veramaṇiyoti** veraṃ vuccati pāṇātipātādidussīlyaṃ, tassa maṇanato hananato vināsanato veramaṇiyo, pañca viratiyo viratippadhānattā tassa sīlassa. Tenevāha tattha tattha “**paṭivirato hotī**”ti.

Micchāvaṇijjāti na sammāvaṇijjā ayuttavaṇijjā asāruppavaṇijjā. **Pahāyāti** akaraṇeneva pajahitvā. **Dhammenāti** dhammato anapetena. Tena aññampi adhammikaṃ jīvikaṃ paṭikkhipati. **Samenāti** avisamena. Tena kāyavisamādiduccaritaṃ vajjetvā kāyasamādinā sucaritena jīvanaṃ dasseti. **Sattavaṇijjāti** āvudhabhaṇḍaṃ katvā vā kāretvā vā yathākataṃ vā paṭilabhitvā tassa vikkayo. **Sattavaṇijjāti**

manussavikkayo. **Maṃsavaṇijjāti** sūnakārādayo viya migasūkarādi-
 posetvā maṃsaṃ sampādetvā vikkayo. **Majjavaṇijjāti** yaṃ kiñci majjaṃ
 yojetvā tassa vikkayo. **Visavaṇijjāti** viṣaṃ yojetvā, viṣaṃ gahetvā vā tassa
 vikkayo. Tattha satthavaṇijjā paroparodhanimittatāya akaraṇīyā vuttā,
 sattavaṇijjā abhujissabhāvakaraṇato, maṃsavisavaṇijjā vadha-
 hetuto, majjavaṇijjā pamādaṭṭhānato.

Tassevāti pañcaveramaṇilakkhaṇassa sīlassa ceva
 pañcamicchāvaṇijjālakkhaṇassa ājīvassa ca. **Vipattīti** bhedo pakopo ca.
Yāyāti yāya paṭipattiyā. **Caṇḍāloti** upāsakacaṇḍālo. **Malanti** upāsakamalam.
Patikiṭṭhoti¹ upāsakanihīno. Buddhādīsu kammakammaphalesu ca
 saddhāvipariyāyo assaddhiyaṃ micchādhimokkho. Yathāvuttena
 assaddhiyena samannāgato **assaddho**. Yathāvuttasīlavipatti-
 ājīvavipattivasena **dussīlo**. “Iminā diṭṭhādīnā idaṃ nāma maṅgalaṃ
 bhavissatī”ti evaṃ bāla-
 janaparikappitakotūhalasaṅkhātēna
 diṭṭhasutamutamaṅgalena samannāgato **kotūhalamaṅgaliko**. **Maṅgalaṃ**
pacceṭīti diṭṭhamaṅgalādibhedaṃ maṅgalameva pattiyaṃti. **No kammanti**
 kammassakataṃ no pattiyaṃti. **Ito bahiddhāti** ito sabbaññubuddhasāsanato
 bahiddhā bāhirakasamaye. **Dakkhīṇeyyaṃ pariyesatīti** duppaṭipannaṃ
 dakkhiṇārāhasaṇṇī gavesati. **Pubbakāraṃ karotīti** dānamānanādikaṃ
 kusalakiriyaṃ paṭhamāṃ karoti. Ettha ca dakkhiṇeyyapariyesanapubbakāre
 ekaṃ katvā pañca dhammā veditabbā.

Vipattiyaṃ vuttavipariyāyena **sampatti** nātābbā. Ayaṃ pana viseso—
 catunnampi parisānaṃ ratijanaṇaṭṭhena upāsakova ratanaṃ **upāsakaratanam**.
 Guṇasobhākittisaddasugandhatahi upāsakova padumaṃ **upāsakapadumam**.
 Tathā **upāsakapuṇḍarīko**.

Ādimhīti ādi-atthe. **Koṭiyanti** pariyantakoṭiyaṃ. **Vihāraggenāti**
 ovarakakoṭṭhāsena, “imasmim gabbhe vasantānaṃ idaṃ nāma panasaphalam
 pāpuṇāti”ti-ādīnā taṃtaṃvasanaṭṭhānakoṭṭhāsenāti attho. **Ajjatanti** ajja-
 icceva attho.

1. Patikuṭṭhoti (Ka)

Pāṇehi upetanti iminā tassa saraṇagamanassa āpāṇakoṭikataṃ dassento “yāva me jīvitam pavattati”ti-ādinā vatvā puna jīvitena taṃ vatthuttayaṃ paṭipūjento “saraṇagamanam rakkhāmi”ti uppannam tassa brāhmaṇassa adhippāyam vibhāvento “ahañhi”ti-ādimāha. **Pāṇehi upetanti** hi yāva me pāṇā dharanti, tāva saraṇam upetaṃ, upento ca na vācāmattena, na ekavāraṃ cittuppādanamattena, atha kho pāṇe pariccajitvāpi yāvajjivam upetanti evamettha attho veditabboti.

Bhayabheravasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Anaṅgaṇasuttavaṇṇanā

57. **Āyasmā sārīputtoti** ettha **iti**-saddo ādi-attho, evamādikanti attho. Tena “bhikkhū āmantesi”ti-ādikaṃ sabbaṃ suttaṃ saṅgaṇhāti. Tenāha “**anaṅgaṇasuttan**”ti. Tassa ko nikkhepo? Attajjhāsayo. Parehi anajjhīṭṭhoyeva hi mahāthero imaṃ desanaṃ ārabhi. Keci panāhu “ekacce bhikkhū saṃkiliṭṭhacitte disvā tesaṃ cittasaṃkilesappahānāya ceva ekaccānaṃ āyatim anuppādanāya ca ayaṃ desanā āradhā”ti. **Evam sabbasuttesūti** yathā ettha anaṅgaṇasutte, evaṃ ito paresūti sabbesupi suttesu anuttāna-apubbapadavaṇṇanā eva karīyati. Tenāha “**tasmā**”ti-ādi. **Gaṇanaparicchedoti** gaṇanena paricchindanaṃ. Idam hi apparajakhamahārajakkhatāvasena duvidhe satte paccekam atthaññutānatthaññutāvasena dvidhā katvā “cattāro”ti anavaśesapariyādānaṃ. Vajjīputtakādayo viya puggalavādīti na gahetabbaṃ lokasamaññānusārena atthaṃ paṭivijjhitaṃ samatthānaṃ vasena desanāya āradhattā, ayañca desanāyaso satthu nissāya¹ evāti dassento “**ayañhi**”ti-ādimāha.

Sammutiparamatthadesanākathāvaṇṇanā

Tattha² sammutiyā desanā **sammutidesanā**, paramatthassa desanā **paramatthadesanā**. **Tatthāti** sammutiparamatthadesanāsu, na sammutiparamatthesu.

1. Satthusaññāya (Ka)

2. Am-Ṭī 1. 120 piṭṭhādīsopi passitabbaṃ.

tenāha “**evarūpā sammutidesanā, evarūpā paramatthadesanā**”ti. Tatridam sammutiparamatthānam lakkhaṇam—yasmim bhinne, buddhiyā avayavavinibbhoge vā kate na taṁsamaññā, sā ghaṭapaṭāḍippabhedā sammuti tabbipariyāyato paramattho. Na hi kakkhaḷaphusanādisabhāve ayaṁ nayo labbhati, tattha rūpādidhammaṁ samūhasantānavasena pavattamānam upādāya puggalavohāroti āha “**puggaloti sammutidesanā**”ti. Sesapadesupi eseva nayo. Uppādavayavanto sabhāvadhammā na niccāti āha “**aniccanti paramatthadesanā**”ti. Esa nayo sesapadesupi. Nanu khandhadesanāpi sammutidesanāva. Khandhaṭṭho hi rāsattṭho, koṭṭhāsattṭho vāti? Saccametaṁ, ayaṁ pana khandhasamaññā phassādīsu tajjāpaññatti viya paramatthasannissayā tassa āsannatarā, puggalasamaññādayo viya na dūreti paramatthasaṅgahatā vuttā, khandhasīsenā vā tadupādānā sabhāvadhammā eva gahitā. Nanu ca sabhāvadhammā sabbe pi sammutimukheneva desanaṁ ārohanti, na samukhenāti sabbāpi desanā sammutidesanāva siyāti? Nayidamevaṁ desetabbadhammavibhāgena desanāvibhāgassa adhippetattā, na ca saddo kenaci pavattinimittena vinā attham pakāsetīti.

Sammutivasena desanaṁ sutvāti “idhekacco puggalo attantapo hoti attaparitāpānuyogamanuyutto”ti-ādinā¹ sammutimukhena pavattitaṁ desanaṁ sutamayaññuppadānavasena sutvā. **Attham paṭivijjhivāti** tadanusārena catusaccasaṅkhātāṁ attham saha vipassanāya maggena paṭivijjhivā. **Mohaṁ pahāyāti** tadekaṭṭhehi kilesehi saddhiṁ anavasesaṁ mohaṁ pajahivā. **Visesanti** nibbānasasaṅkhātāṁ arahattasaṅkhātāṁca visesaṁ. **Tesanti** tādisānaṁ vineyyānaṁ. **Paramatthavasena**ti “pañcimāni bhikkhave indriyāni”ti-ādinā² paramatthadhammavasena. Sesaṁ anantaranaye vuttasadisameva. **Tatthāti** tassaṁ sammutivasena paramatthavasena ca desanāyaṁ. **Desabhāsākusaloti** nānādesabhāsāsu kusalo. **Tiṇṇaṁ vedānanti** nidassanamattaṁ, tiṇṇaṁ vedānaṁ sippaganthānampī adhippāyo. Sippuggahaṇaṁ hi parato vakkhati. Sippāni vā vedantogadhe katvā “**tiṇṇaṁ vedānaṁ**”ti vuttaṁ. **Kathetabbabhāvena tṭhitāni**, na katthaci sannihitabhāvenāti vedānampi kathetabbabhāveneva avaṭṭhānaṁ dīpento “guyhā

1. Ma 2. 365; Abhi 3. 109 piṭṭhesu.

2. Saṁ 3. 170 piṭṭhādīsu.

tayī nihitā gayhatī”¹ micchāvādaṃ paṭikkhipati. Nānāvidhā desabhāsā etesanti **nānādesabhāsā**.

Paramo uttamo attho **paramattho**, dhammānaṃ yathābhūtasabhāvo. Lokasaṅketamattasiddhā **sammuti**. Yadi evaṃ kathaṃ sammutikathāya saccatāti āha “**lokasammutikāraṇā**”²ti, lokasamaññaṃ nissāya pavattanato. Lokasamaññāya hi abhinivesena vinā ñāpanā ekaccassa sutassa sāvanā viya na musā anatidhāvitaḍḍato tassā. Tenāha bhagavā “janapadaniruttiṃ nābhiniveseyya, samaññaṃ nātidhāveyyā”³ti². **Dhammānanti** sabhāvadhammānaṃ. **Bhūtakāraṇā**ti yathābhūtasabhāvaṃ nissāya pavattanato. **Sammutiṃ voharantassāti** “puggalo satto”⁴ti-ādinā lokasamaññaṃ kathentassa.

Hirottappadīpanatthanti lokapālanakicce hirottappadhamme kiccato pakāsetuṃ. Tesāṃ hi kiccaṃ sattasantāneyeva pakāṭaṃ hotīti puggalādhiṭṭhānāya kathāya taṃ vattabbaṃ. Esa nayo sesesupi. Yasmiṃ hi cittuppāde kammaṃ uppannaṃ, taṃsantāne eva tassa phalassa uppatti **kammassakatā**. Evaṃ hi kataviññāṇanāso akatāgamo vā natthīti sā puggalādhiṭṭhānāya eva kathāya dīpetabbā. Tehi sattehi kātābbā puññādikiriya **paccattapurisakāro**pi santānavasena nipphādetabbato³ puggalādhiṭṭhānāya eva kathāya dīpetabbo.

Ānantariyadīpanatthanti cuti-anantaraṃ phalaṃ anantaraṃ nāma, tasmīṃ anantare niyuttāni, tannibbattanena anantarakaraṇasīlāni, anantarapayojanāni vāti **ānantariyāni**, mātughātādīni, tesāṃ dīpanatthaṃ. Tānipi hi santānavasena nipphādetabbato³ “mātaraṃ jīvitaṃ voropetī”⁴ti-ādinā⁴ puggalādhiṭṭhānāya eva kathāya dīpetabbāni, tathā “so mettāsahagatena cetasaṃ ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī”⁵ti-ādinā⁵, “so anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati ekampi jātin”⁶ti-ādinā⁶, “atthi dakkhiṇā dāyakato visujjhati, no paṭiggāhakato”⁷ti-ādinā⁷ ca pavattā

1. Dīpento āha tīpi piṭakānīti (Ka)

3. Niṭṭhapetabbato (Aṃ-Ṭī 1. 122 piṭṭhe)

5. Dī 1. 234; Dī 3. 187; Ma 1. 46; Ma 2. 263; Ma 3. 185; Abhi 2. 284 piṭṭhesu.

6. Dī 1. 76, 77; Ma 1. 101, 315, 346; Vi 1. 5 piṭṭhesu.

2. Ma 3. 278 piṭṭhe.

4. Abhi 8. 148 piṭṭhe Paṭṭhāne.

7. Ma 3. 299 piṭṭhe.

brahmavihārapubbenivāsadakkhiṇāvisuddhikathā puggalādhiṭṭhānāya eva kathāya dīpetabbā sattasantānavisayattā. “Aṭṭha purisapuggalā¹, na samayavimutto puggalo”ti-ādinā² ca paramatthaṃ kathentopi lokasammutiyā appahānatthaṃ puggalakathaṃ kathesi. Etena vuttāvasesāya kathāya puggalādhiṭṭhānabhāve payojanaṃ sāmāññavasena saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Kāmañcetaṃ sabbaṃ apariññātavattukānaṃ vasena vuttaṃ, pariññātavattukānampi pana evaṃ desanā sukhāvahā hoti.

Mahājanoti lokiyamahājano. **Na jānāti** ghanavinibbhogābhāvena dhammakiccassa asallakkaṇena. Tattha “kiṃ nāmetaṃ, kathaṃ nāmetan”ti saṃsayapakkhandatāya **sammohaṃ āpajjati**. Viruddhābhinivesitāya **paṭisattu hoti**. **Jānāti** ciraparicitatthā vohārakathāya. Tato eva na **sammohamāpajjati**, na **paṭisattu hoti**.

Nappajahanti vohāramukhena paramatthassa dīpanato. Sāmāññāgahaṇavasena lokena ñāyati sāmāññāyati voharīyatīti lokasāmāññā. Tāya **lokasāmāññāya**. Tassa tassa atthassa vibhāvane lokena nicchitaṃ, niyataṃ vā vuccati voharīyatīti lokanirutti, tassaṃ **lokaniruttiyaṃ**. Tathā lokena abhilapīyatīti lokasāmāññātāya lokābhilāpo, tasmim **lokābhilāpe ṭhitāyeva**³ appahānato. Puggalavādinō viya **paramatthavasena aggahetvā**.

Santoti ettha **santasaddo** “dīghaṃ santassa yojanan”ti-ādīsu⁴ kilantabhāve āgato, “ayañca vitakko ayañca vicāro santā honti samitā”ti-ādīsu⁵ niruddhabhāve āgato, “adhigato kho myāyaṃ dhammo gambhīro duddaso duranubodho santo paṇīto”ti-ādīsu⁶ santaññāgocarātāya, “upasantassa sadā satimato”ti-ādīsu⁷ kilesavūpasame, “santo have sabbhi pavedayanti”ti-ādīsu⁸ sādhusu, “pañcime bhikkhave mahācorā santo saṃvijjamānā”ti-ādīsu⁹ atthibhāve, idhāpi atthibhāveyeva. So ca puggalasambandhena vuttattā

1. Saṃ 1. 222 piṭṭhe.

2. Abhi 3. 114 piṭṭhe.

3. Patitāyeva (Ka)

4. Khu 1. 22 piṭṭhe Dhammapade.

5. Abhi 2. 268 piṭṭhe.

6. Dī 2. 32; Ma 1. 224; Ma 2. 291; Saṃ 1. 138; Vi 3. 5 piṭṭhesu.

7. Khu 1. 111 piṭṭhe Udāne.

8. Khu 1. 36 piṭṭhe Dhammapade.

9. Vi 1. 114 piṭṭhe.

lokasamaññāvasenāti dassento “**lokasaṅketavasena atthī**”ti āha. **Atthī**ti cetaṃ nipātapadaṃ daṭṭhabbaṃ “atthi imasmim kāye kesā”ti-ādīsu¹ viya. **Samvijjamānā**ti padassa atthaṃ dassento “**upalabbhamānā**”ti āha. Yaṃ hi samvijjati, taṃ upalabbhatīti. Aṅganti etehi taṃsamaṅgipuggalā nihīnabhāvaṃ gacchantīti **aṅgaṇāni**, rāgādayo. Añjati makkhetīti **aṅgaṇaṃ**, malādi. Añjeti tattha ṭhitam ahundaratāya abhibyañjetīti **aṅgaṇaṃ**, vivaṭo bhūmipadeso. Dosādīnaṃ pavatti-ākāravisesatāya nānappakārā bahulappavattiyā **tibbakilesā**. **Pāpakānanti** lāmakānaṃ. **Akusalananti** akosallasambhūtānaṃ. **Ichhāvacarānanti** icchāvasena pavattānaṃ. **Saha aṅgaṇenā**ti aṅgaṇanti laddhanāmena yathāvuttakilesena saha vattati.

Atthītipi na jānāti tādissassa yonisomanasikārassa abhāvā. Yesam² kilesānaṃ atthitā, tesam³ sappatibhayatā visesato jānitabbāti dassetuṃ “**ime kilesā nāmā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **kakkhalāti** pharusā. **Vālāti** kururā. **Na gahitabbāti** na uppādetabbā. **Yāthāvasarasatoti** yathābhūtasabhāvato. **Evañcāti** “ime kilesā nāmā”ti-ādinā vuttappakārena. **Yena vā tena vāti** navakammesu vā pariyattidhutaṅgādīsu vā yena vā tena vā. **Tatrāti** niddhāraṇe bhummaṃ. Taṃ pana niddhāraṇaṃ saṅgaṇānaṅgaṇasamudāyatoti dassento “**catūsu puggalesū**”ti vatvā puna tadekadesato dassento “**tesu vā dvīsu sāṅgaṇesū**”ti āha. Taṃ hi dvayaṃ paṭhamam hīnaseṭṭhabhāvena niddhārīyati paṭhamam uddiṭṭhattā. Niddhāraṇaṃ hi kvaci kutoci kenaci hotīti.

58. Kiñcāpi aññattha “janako hetu, pariggāhako paccayo, asādhāraṇo hetu, sādhāraṇo paccayo, sabhāgo hetu, asabhāgo paccayo, pubbakāliko hetu, sahappavatto paccayo”ti-ādinā hetupaccayā vibhajja vuccanti, idha pana “cattāro kho bhikkhave mahābhūtā hetū, cattāro mahābhūtā paccayā rūpakkhandaḥsa paññāpanāyā”ti-ādīsu⁴ viya hetupaccayasaddā samānatthāti dassetuṃ “**ubhayenapi**

1. Dī 2. 233; Ma 1. 72, 73; Ma 2. 329; Ma 3. 132, 133; Am 2. 285; Am 3. 343 piṭṭhesu.

2. Yadatthaṃ (Ka)

3. Atthitājānaṃ, sā (Ka)

4. Ma 3. 67 piṭṭhe.

kāraṇameva pucchatī”ti vuttaṃ. Tattha **ubhayenā**ti hetupaccayavacanadvayena. **Pucchatī** āyasmā mahāmoggallāno desanaṃ vaḍḍhetukāmo. **Kiñcāpī**ti anujānanasambhāvanatthe nipāto. Kim anujānāti? Samānepi dvinnam sāṅgaṇabhāve tassā pajānanāppajānanahetukataṃ tesam seṭṭhahīnataṃ. Kim sambhāveti? Therassa vicittapaṭibhānatāya nānāhetūpamāhi alaṅkatvā yathāpucchitassa atthassa pākaṭakaraṇam. Tenāha **“nappajānāti”**ti-ādi. **Hetu ceva paccayo ca** seṭṭhahīnabhāve. Tathā-akkhātābbatāpi hi tesam tannimittā evāti.

59. **Tanti** tesam dvinnam puggalānam hīnaseṭṭhatāya kāraṇam. Opammehi **pākaṭataram katvā dassetuṃ**. **Etanti** sutte anantaraṃ vuccamānam vīriyārambhābhāvena aṅgaṇassa appahānam. Tenāha **“na chandam -pa- sandhāyāhā”**ti. **Kattukamyatāchandanti** kattukamyatāsāṅkhātāṃ aṅgaṇassa pahātukamyatāvasena uppajjanaka kusaladhammacchandaṃ. **Na janessatī**ti na uppādessati. Kusalo vāyāmo nāma chandato balavāti āha **“tato balavataram vāyāmaṃ na karissatī”**ti, chandampi anuppādentō katham tajjam vāyāmaṃ karissatīti adhippāyo. **Thāmagatavīriyam** ussolhībhāvappattaṃ dalham vīriyam. Sāṅgaṇaggahaṇeneva aṅgaṇānam kilesavatthutāya cittassa saṃkiliṭṭhatāya saddhāya puna saṃkiliṭṭhaggahaṇam savisesam kiliṭṭhabhāvavibhāvananti āha **“suṭṭhutam kiliṭṭhacitto”**ti. **Malīnacittoti**-ādīsūpi “tehiyevā”ti ānetvā sambandhitabbaṃ. Ukkhalipuñchanacoḷakassa viya vasāpītapilotikā viya ca dummocanīyabhāvena malaggahaṇam **malīnatā**, pīḷanam hīmsanam avipphārikatākaraṇam **vibādhanam**, darathaparilāhuppādanena paridahanam **upatāpanam**. **Kālanti** kālanam, yathāgahitassa attabhāvassa khepanam āyukkhayanti attho. **Karissatī**ti pavattessati pāpuṇissatīti vuttaṃ hoti. Tathābhūto ca paṇam cajissati nāmāti āha **“marissatī”**ti.

Seyyathāpīti upamānidassane nipāto. Tadattham dassento **“yathā nāmā”**ti āha. **Paṃsu-ādīnāti ādi**-saddena jallādīnam saṅgaho, **ghaṃsanādīhīti ādi**-saddena chārikāparimajjanādīnam saṅgahoti. “Abhirūpāya kaññā dātabbā”ti-ādīsū viya antarenapi atisayatthabodhakasaddena atisayattho nāyatīti āha **“malaggahitatarāti vuttaṃ hotī”**ti. **Paṭipucchāvacaṇanti** anumati-pucchāviseso.

Evam kariyamānāti aparibhoga-apariyodapanarajāpathanikkhipanehi kiliṭṭhabhāvaṃ āpādiyamānā. **Opammaṃ sampatipādentoti** yathūpanītaṃ upamaṃ upameyyatthena samaṃ katvā paṭipādentoti, saṃsudentoti attho. **Sāṅgaṇo puggaloti** sāṅgaṇo tasmim attabhāve asujjhanakapuggalo. Āpaṇādito kulagharaṃ ānītaṃ malaggahitakaṃsabhaṇanassa tattha laddhabbāya visuddhiyā alābhato yathā anukkamena saṃkiliṭṭhatarabhāvo, evaṃ gharato nikkhantassa puggalassa pabbajjāya laddhabbāya visuddhiyā alābhato anukkamena saṃkiliṭṭhatarabhāvoti dassento “**saṃkiliṭṭhakāṃsapātiyā**”ti-ādimāha. Saṃkiliṭṭhatarabhāvo ca nāma pabbajitassa ājīvavipattivasena vā siyā ācāradiṭṭhisīlavipattisū aññataravasena vāti taṃ sabbaṃ saṅgahetvā dassetuṃ “**tassa puggalassā**”ti-ādi vuttaṃ. Pācittiyavītikkamanaggahaṇena hi ekaccadiṭṭhivipattiyāpi saṅgaho hotīti. **Ettha ṭhitassā**ti etissaṃ ājīvavipattiyāṃ ṭhitassa. Iminā nayena sesesupī yathārahaṃ vattabbaṃ. Sabbaparisasādhāraṇā mahātherassa desanā, tasmā gahapativasenapi yojetabbaṃ. Tattha ukkaṃsagatasāṃkiliṭṭhatarabhāvaṃ dassento “**mātughātādi-ānantariyakaraṇaṃ**”ti āha. **Avisodhetvā**ti yathā attano sīle vā diṭṭhiyā vā visuddhi hoti, evaṃ kilesaṃalīnacittasantānaṃ avisodhetvā.

Bhabbapuggaloti upanissayādisampattiyā tasmim attabhāve visuddhapuggalo. **ādim katvā**ti iminā dhovanaghaṃsanādīhi pariyodapanāṃ ādimantaṃ katvā vadati. **Suddhaṭṭhānaṃ** yattha vā na rajena okiriyati. **Daṇḍakammaṃ katvā**ti “ettakā udakā, vālukā vā ānetabbā”ti daṇḍakammaṃ katvā. **Ettha ṭhitassā**ti parisuddhe sīle ṭhitassa. Sammāvattapaṭipattisīlehi sīlavisuddhi dassitā. Vattapaṭipattiyāpi hi aṅgaṇānaṃ vikkhambhanaṃ siyā. Tathā hissā saṃkiliṭṭhakāṃsapātiyā parisuddhapariyodātabhāvo upamābhāvena vutto. **Pantasenāsanavāso** kilesavikkhambhanaṃ kilesānaṃ tadanīvanivāraṇaṃ. **Sotāpattiphalādhigamo -pa- arahattasacchikiriyā**ti sattaṃsupī ṭhānesu “parisuddhapariyodātabhāvo viyā”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Pabbajitassa hi visuddhi nāma heṭṭhimantena sīlavisuddhiyā vā siyā kammaṭṭhānānuyogavasena vivekavāsenā jhānaśādhigamena vā vipassanābhāvanāya vā sāmāññaphalādhigamena vāti.

Rāgaṭṭhāniyanti rāgupattihetubhūtaṃ. Visabhāgārammaṇaṃ sandhāya vadati “**iṭṭhārammaṇaṃ**”ti. **Tasmimṃnti** iṭṭhārammaṇe. **Vipannassatīti** muṭṭhassati. **Taṃ nimittanti** subhanimittaṃ. **Āvajjissatīti** ayoniso āvajjissati. **Sayameva** aññena avomisso. Kusalavārapacchindanameva cettha **anuddhamsaṇaṃ** daṭṭhabbaṃ. **Sesanti** “sāṅgaṇo saṃkiliṭṭhacitto”ti-ādi. **Vuttanayānusārenāti** paṭhamavāre vuttanayānusārena. **Sabbanti** mātughātādi-ānantariyakaraṇapariyosānaṃ sabbam upamāsaṃsandanavacanam.

Sativirahābhāvatoti satisammosābhāvato, upaṭṭhitassatibhāvatoti attho. **Sesanti** “so arāgo”ti-ādi. “Dhovanaghaṃsanasaṇhachārikāparimajjanādīhi”ti-ādinā **dutiyavārānusārena**. “Ko nu kho”ti-ādi pucchāvasena āgataṃ, idaṃ nigamanavasenāti ayameva viseso.

60. **Aṅgaṇanti** tattha tattha nāmato eva vibhāvitam, na pana sabhāvato, pabhedato vāti sabhāvādito vibhāvanam sandhāyāha “**nānappakārato pakaṭam kārāpetukāmenā**”ti. **Ichāya avacarānanti** icchāvasena avacaraṇānam. **Otiṇṇānanti** cittasantānaṃ anupaviṭṭhānam. Te pana tattha paccayavasena nibbattattā pavattā nāma hontīti āha “**pavattānan**”ti. **Nānappakārānanti** visayabhedena pavatti-ākārabhedena ca nānāvidhānam. **Yena** kāraṇena. Na kevalam lābhatthikatā eva, atha kho puññavantatā sakkatagarukatā ca ettha kāraṇabhāvena gahetabbāti dassento “**pakatiyāpi cā**”ti-ādimāha. Tena lābhatthikopi na yo koci evam cittaṃ uppādeti puññavā sambhāvanīyoti dasseti. **Therā** avajjapaṭicchādanabhayaena **majjhimanam ārocenti**, tathā majjhimā **navakānam**, navakā pana attano navakabhāvena **vighāsādādīnam ārocenti** “passatha tumhākaṃ therassa kamman”ti. **Vighāsādādayo** nāma “īdisassa santike ovādattham tumhe āgatā”ti **bhikkhunīnam ārocenti**. **Na ca maṃ bhikkhū jāneyyunti** na ca vata maṃ bhikkhū jāneyyunt, aho vata maṃ bhikkhū na jāneyyunti yojanā. **Thānam kho panetanti** ettha **kho**-saddo avadhāraṇattho, **pana**-saddo vacanālaṅkāroti āha “**atthiyevā**”ti. **Pubbe** icchuppādavāraṇṇanāya **vuttanayena**. Iti-saddo idha āsannakāraṇatthoti tam dassento “**iminā kāraṇenā**”ti

āha. **Idaṇca** kopa-appaccayānameva gahaṇaṃ. **Tādisānanti** kopa-appaccayādhibhūtānanti adhippāyo.

Anurahoti anurūpe rahasi. Evameva hi atthaṃ dassetum **vihārapaccante**”ti-ādi vuttaṃ. **Purimasadisamevāti** “lābhatthiko hī”ti-ādinā vuttena purimena yojanāyena sadisameva.

Codanāya paṭipuggalabhāvo, codanā ca āpattiyāti cuditakena codakassa samānabhāvo āpatti-āpannatāyāti āha “**samānoti sāpattiko**”ti. Sappaṭipuggalenevassa codanicchāya kāraṇaṃ vibhāvetum “**ayan**”ti-ādi vuttaṃ. Na cāyaṃ sāpattikatāya eva samānataṃ icchati, atha kho aññathāpīti dassento “**apicā**”ti-ādimāha. Aññena vā paṭipuggalena **sappaṭipuggalo**. Ayañhi “sappaṭipuggalova maṃ codeyyā”ti **icchati** “evāhaṃ tassa paṭipuggalehi saddhiṃ ekajjhāsayo hutvā tassa upari kiñci vattum kātum vā labhissāmi”ti **maññamāno**. Imasmiṃ pana pakkhe **no appaṭipuggaloti** natthi etassa paṭipuggaloti **appaṭipuggaloti** evamattho veditabbo.

“Aho vatā”ti idaṃ padaṃ dissatīti sambandho. Imassa puggalassa icchācāre ṭhitattā bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseyyāti vacanato “**taṇca kho anumatipucchāyā**”ti vuttaṃ. Na hesa “saccaṃ kira tvaṃ bhikkhū”ti-ādinā kiñci vītikkamaṃ uddissa bhagavatā pucchitabbaṃ icchati. **No maggaṃ vā phalaṃ vā vipassanaṃ vā antaraṃ katvāti** maggabhāvanaṃ vā phalasacchikiriyāṃ vā sikhāppattavipassanānuyogaṃ vā nirodhasamāpajjanaṃ vā jhānasamāpajjanaṃ vā antaraṃ kāraṇaṃ katvā bhagavatā attānaṃ paṭipucchitabbaṃ no icchati. **Niccaṃ aniccanti**-ādinā anumattiggahaṇavasena pucchitabbaṃ icchati, uttānameva katvā pucchitabbaṃ icchatīti attho¹. Upaharante passatīti sambandho. Abhabbaṭṭhānabhikkhutāya **nīharissanti** sāsanato.

Taṃ sampattinti parivārasampattiñceva bhikkhūhi kariyamānaṃ sakkāragarukārasampattiñca. **Gahetvā paribhuñjanti** mayā saṃvibhāge kariyamāne. **Sayameva paññāyatīti** sayameva gantvā bhikkhūnaṃ purato attānaṃ dasseti, purato vasantaṃ pana bhikkhū purakkhatvā gacchantiyevevāti adhippāyo.

1. Panakarūpaṃ ativisayattho (Ka)

Dakkhiṇodakanti aggato upanīyamānaṃ dakkhiṇodakaṃ. Yato eva-kāro, tato aññattha niyamo icchito. Avadhāraṇatthaṃ vā eva-kāraggaṇanti katvā **ahameva labheyyanti** ahaṃ labheyyamevāti evametaṃ avadhāraṇaṃ daṭṭhabbanti adhippāyenāha “**ahameva labheyyanti icchā nātimahāsāvajjā**”ti, aññatthā yathārutavasena avadhāraṇe gayhamāne “na aññe labheyyun”ti ayamevettha attho siyāti. **Pāsādiko hotīti** idaṃ tassa aggāsanādipaccāsīsanāya kāraṇadassanaṃ.

Anumodananti maṅgalāmaṅgalesu anumodanāvasena pavattetabbadhammakathaṃ. **Khaṇḍānumodananti** anumodanekadesaṃ. “Pubbe anumoditapubbo anumodatū”ti avatvā **therena vuttamatteyeva**.

Tādisesu ṭhānesūti tādisesu pesalānaṃ bahussutānaṃ vasanaṭṭhānesu. Sabbampi rattiṃ pavattanato **sabbarattikāni**. **Vinicchayakusalānanti** anekavihitesu kaṅkhaṭṭhānīyesu kaṅkhāvinayanāya taṃtaṃpañhānaṃ vinicchaye kusalānaṃ chekānaṃ. Tesu tesu dhammakathitesu ajjhiṭṭhesu vārena dhammaṃ kathentesu “ayaṃ byatto”ti dhammajjesakena ajjhiṭṭhattā **okāsaṃ alabhamāno**.

Sakkaccaṇca kareyyunti bhikkhū yaṃ mama abhivādanapaccuṭṭhānañjalikammasāmīcikammādiṃ karonti, taṃ ādareneva kareyyuṃ, yaṇca me parikkhārajātaṃ paṭiyādenti, tampi sundaraṃ sammadeva abhisankhataṃ kareyyunti attho. **Bhāriyanti** pāsāṇacchattaṃ viya garukātabbaṃ. **Etaṃ vidhinti** etaṃ “sakkareyyun”ti-ādinā vuttasakkārādividhiṃ. **Tenāti** tena kāraṇena, bhusaccādiguṇavisesavato eva sakkārādīnaṃ arahattāti attho. **Evarūpanti** īdisaṃ “piyo garū”ti-ādinā¹ vuttappakāraṃ. **Evaṃ kareyyunti** evaṃ “sakkareyyun”ti-ādinā vuttappakāraṃ sakkārādiṃ kareyyuṃ. **Esa nayoti** yoyaṃ bhikkhuvāre vuttavidhi, eseva nayo. **Ito paresu** bhikkhunīvārādīsu **vāresu**.

Ahameva lābhī assanti etthāpi heṭṭhā vuttanayeneva avadhāraṇaṃ gahetabbaṃ. Piṇḍapātassa paṇītataṃ upasecanādivasenāti āha

1. Am 2. 422 piṭṭhe.

“**Sappitelamadhusakkharādipūritānaṃ**”ti. **Mañcapīṭhādīnanti** nidassanamattaṃ utusappāyānaṃ nivātānaṃ phassitatalānaṃ pihitadvāṛakavāṭavāṭapānādīnampi paṇṭāsenāsanabhāvato. **Ādi**-saddena vā tesampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Sabbatthāpīti** sabbesu tesu catūsupi paccayavāresu.

61. **Kāyakammaṃ disvāti** idaṃ na kāyakammaṃ cakkhuviññeyyaṃ, kāyakammunā pana saha pavattaṃ oṭṭhaparipphandaṇaṃ bhākuṭikaraṇaṃ kāyaṅgādiddassanaṃ kāyakammadassanaṃ viya hotīti katvā vuttaṃ. **Vacīkammaṃ sutvāti** etthāpi eseṇa nayo, tasmā kāyavikārajanakā dhammā “dissanti”ti vuttā, vacīvikārajanakā “sūyanti”ti. Tato eva ca te **paccakkhakāle** sammukkhakāle **dissanti** nāma. **Tirokkhakāle** asammukkhakāle **sūyanti** nāma. Anurūpato gahaṇaṃ **anuggaho**. **Āraññikattanti** tassa bhikkhuno dhutaguṇattānurūpato gaṇhāti. Tenāha “**āraññikattaṃ anuggaṇhāti**”ti. Araññe nivāso assāti **āraññiko**. Pantaṃ pariyantaṃ dūrataṃ senāsaṇaṃ assāti **pantāsenāsano**. Taṃ pana atthamattena dassentena “**pantāsenāsane vasati**”ti vuttaṃ. Bhikkhāsaṅkhātānaṃ piṇḍānaṃ pāto piṇḍapāto, taṃ piṇḍapātaṃ uñchati gavesatīti **piṇḍapātiko**, piṇḍāya patitum caritum vatametassāti vā piṇḍapāti, so eva **piṇḍapātiko**. Dānato avakhaṇḍanato apetaṃ apadānaṃ, saha apadānena sapadānaṃ, anavakhaṇḍanaṃ. Anugharaṃ caraṇasīlo **sapadānacārī**. Unnatabhāvena paṃsukūlaṃ viya paṃsukūlaṃ, paṃsu viya vā kucchitabhāvaṃ ulati gacchatīti paṃsukūlaṃ, tassa dhāraṇaṃ idha paṃsukūlaṃ, taṃ sīlamassāti **paṃsukūliko**.

Tīhi kāraṇehi lūkhaṃ veditabbaṃ agghaphassavaṇṇaparihānito apaṃsukūlampi, ko pana vādo paṃsukūlanti adhippāyo. **Thūladīghasuttakenāti** thūlena olambamānena dīghasuttakena. **Vaṇṇenāti** ettha phassenapi parihāyatīti vattabbaṃ. Taṃ hi tattha kharaphassampi hotiyevāti. Kasmā pana pāḷiyaṃ āraññikādiggahaṇena cattārova dhutaguṇā vuttāti? Padhānattā, taggahaṇeneva ca ito paresampi sukhapariabhogātāya gahaṇasambhavato. Yo hi āraññiko pantāsenāsano, tassa abbhokāsikarukkhamūlikanesajjikayathāsanthatikasosānikaṅgāni suparipūrāni. Yo ca piṇḍapātiko sapadānacārī ca, tassa pattapiṇḍikakhalupacchābhattika-ekāsanikaṅgāni. Yo pana paṃsukūliko,

tassa tecīvarikaṅgaṃ suparihamevāti. Padhānattā hi bhagavatāpi “kadāhaṃ nandaṃ passeyyaṃ, āraññaṃ paṃsukūlikaṃ”ti-ādinā¹ tattha tattha āraññikādayo eva gayhanti. **Ettakā**ti pāliyaṃ āgatānaṃ paricchiḍḍa gahaṇametaṃ, na ettakā sabbepi ekassa ekaṃsato sambhavanti, nāpi ettakāyeva pāpadhammā mahātabbā. Na hi makkhapaḷāsādīnaṃ appahīnabhāvepi **sabrahmacārī neva sakkaronti -pa- na pūjenti**ti.

Tamatthanti “yassa kassaci”ti-ādinā vuttamatthaṃ. **Upamāya pākaṭaṃ karontoti** anvayato byatirekato ca udāharaṇena vibhāvento. **Ahikuṇapādīnaṃ atipaṭikūlajigucchanīyatā** ativiya duggandhatāya. Sā ca ahīnaṃ tikhiṇakopatāya, kukkuramanussānaṃ odanakummāsūpacayatāya sarīrassa hotīti vadanti. **Imesanti** ahi-ādīnaṃ. **Vaḍḍhetvāti** uparūpari khipanena racitaṃ katvā. Taṃ pana vaḍḍhitaṃ tena ca bhājanaṃ pūritaṃ hotīti āha “**vaḍḍhetvā paripūretvā**”ti. Janassa dassanayogyāṃ dassanīyaṃ **jaññaṃ**, taṃ paramaparisuddhaṃ manoharaṇca hotīti āha “**cokkhacokkhaṇ**”ti. Abhinavaniviṭṭhā mahāmātā **vadhukā**. Sā pana puttālābhayogyatāṃ upādāya maṅgalavacanena “jani”ti vuccati, tassā niyyamānaṃ paṇṇākāraṃ janiyā haratīti **jaññaṃ**. **Ubhayatthāti** atthadvaye. **Punaruttanti** āmedītavacanamāha. Na manāpaṃ etassāti amanāpo, tassa bhāvo **amanāpatā**, tathāpavatto cittuppādoti āha “**amanāpaṃ idanti -pa-adhivacanan**”ti. Buddhavesattā liṅgassa **parisuddhakāṃsapā tisadisatā**. **Kuṇaparacanaṃ viya** icchāvacarehi santānassa bharitabhāvo. So pana tesāṃ appahīnatāyāti āha “**icchāvacarānaṃ appahānan**”ti.

62. “Tena gāmantavihāraṃ anuggaṇhāti”ti vattabbe “**āraññikattan**”ti pana potthake likhitaṃ. Na hi sukkapakke pāliyaṃ āraññikaggahaṇaṃ atthi, sati ca icchāvacarappahāne gāmantavihāro ekantena na paṭikkhipitabbo, icchitabbova tādīsānaṃ uttarimanussadhammapaṭicchādanato. Tathā hi vakkhati “**appicchatāsamuṭṭhānehi**”ti-ādi. **Sālivarabhattacharacanaṃ viya icchāvacarappahānaṃ** manuññabhāvato tittihetuto ca.

1. Sam 1. 468; Khu 10. 124 piṭṭhesu.

63. **Maṃ tanti** ca upayogavacanāṃ paṭi-saddayogena, attho pana sampadānamevāti āha **“mayhaṃ tuyhaṃ”**ti ca. **“Samaye”**ti bhummatthe **“samayan”**ti upayogavacanāṃ. Gijjhakūṭapaṇḍava-isigilivebhāravepullapabbatānaṃ vasena **samantato giriparikkhepena**. **Rājagaheti** samīpatthe bhumnavacananti āha **“taṃ nissāya viharāmi”**ti.

Purāṇayānakāraputtoti purāṇe pabbajitato pubbe yānakāraputto tathāpaññāto. **Jimhanti** gomuttakuṭilaṃ. Tenāha **“sappagatamaggasadisā”**ti. **Soti** paṇḍuputto. **Itaroti** samiti. **Cintitaṭṭhānamevāti** cintitacintitaṭṭhānameva tacchati, tañca kho na tassa cittānusārena, atha kho attano suttānusārena tacchanto yānakāraputto. **Cittanti** attano cittena mama cittaṃ jānitvā viya.

“Na saddhāya pabbajito”ti imināva kammaphalasaddhāya abhāvo nesāṃ pakāsitoti āha **“assaddhāti buddhadhammasaṃghesu saddhāviraḥitā”**ti. Pabbajitānaṃ jīvikā attho etesanti **jīvikatthā**. Tenāha **“iṇabhayādīhi”**ti-ādi. **Kerāṭikāṃ** vuccati sāṭheyyaṃ. Saṭhānaṃ guṇavāṇijakānaṃ kammaṃ sāṭheyyanti āha **“sāṭheyyaṇhi”**ti-ādi. Tucchasabhāvena māno naḷo viyāti naḷo, mānasaṅkhāto uggato naḷo etesanti **unnaḷā**. Tenāha **“uṭṭhitatucchamānā”**ti. Lahukatāya vā **capalā**. Pharusavacanaṭāya **kharavacanā**. Tiracchānakathābahulaṭāya **niratthakavacanapalāpino**. **Asaṃvutakammadvārāti** idaṃ kammadvārādīnaṃ asaṃvutabhāvo uppattidvārānaṃ asaṃvutatāya eva hotīti katvā vuttaṃ. Atha vā **chasu indriyesūti** nimitte bhummaṃ, chasu indriyesu nimittabhūtesu asaṃvutakammadvārāti attho. **Yā mattāti** bhojane ayuttapariyesana ayuttapaṭiggahaṇa ayuttaparibhoge vajjetvā yuttapariyesanayuttapaṭiggahaṇayuttaparibhogasaṅkhātā yā mattā appamattehi **jānitabbā**. Tenāha **“yuttatā”**ti. **Jāgareti** rattindivaṃ āvaraṇiyehi dhammehi cittaparisodhanasaṅkhāte jāgare. Tesāṃ jāgaritāya adhisīlasikkhāya gāravarahitānaṃ itarasikkhāsu paṭiṭṭhā eva natthīti dassento **“sikkhāpadesu bahulagāravā na honti”**ti vatvā tameva gāravābhāvaṃ sarūpena vibhāvento **“āpattivītikkamabahulā”**ti āha.

Pakatiyāpi siddhāya ratanattayasaddhāya kammaphalasaddhāya ca **saddhā**. **Pivanti maññe** yathā taṃ dravabhūtaṃ amataṃ laddhā. **Ghasanti maññe** yathā taṃ bahalapiṇḍikasudhābhojanaṃ laddhā. **Attamanavācam nicchārentā** “sādhu sādhu”ti. Tameva pana sādhu-kāraṃ hadaye ṭhapetvā **abbhanumodantā**. Ettha ca attamanavācānicchāraṇaṃ pivanasadisāṃ katvā vuttaṃ bahiddhābhāvato, manasā abbhanumodanaṃ pana abbhantarabhāvato ghasanasadisāṃ vuttaṃ. Saṅkhādanajjhoharaṇaṃ hi ghasananti. Rassaṅca ekavacanaṃ hotīti āha “**rasse sati sārīputtassa upari hotī**”ti. Dīghaṅca bahuvacanaṃ hotīti āha “**dīghe sati sabrahmacārīna**”ti. “Upari hotī”ti ānetvā sambandho. **Ālasiyabyasanādīhi**ti ālasiyena vā nātibyasanādīhi vā. “**Mahānāgāti vuccantī**”ti vatvā tattha kāraṇaṃ vibhāvento “**tatrā**”ti-ādimāha. Tattha “na gacchantīti nāgā, na āgacchantīti nāgā, na āguṃ karontīti nāgā”ti yo vividho vacanattho icchito, taṃ vicāretvā dassetuṃ “**chandādīhi**”ti-ādi vuttaṃ taṃ pana ñeyyāvabodhāya vacanato appamattakāraṇaṃ.

Sayameva **āguṃ na karoti** sabbathā maggena pahīna-āguttā. So kāmāyogādike **sabbasaṃyoge** dasavidhasaṃyojanappabhedāni ca sabbabandhanāni **visajja** jahitvā **sabbattha** yakkhādīsu, sabbesu vā bhavesu kenaci saṅgena **na sajjati** tīhi ca vimuttīhi **vimutto**, tato eva iṭṭhādīsu tādibhāvappattiyā **tādi**, so vuttalakkaḥaṇena **tathattā** taṃsabhāvattā **nāgo pavuccateti** attho veditabbo. Tenāha “**evamettha attho veditabbo**”ti. **Aññehi khīṇāsavanāgehi** aggasāvakattā guṇavisesayogato **pujjatarā ca pāsāmsatarā ca**. **Samaṃ anumodimsūti** aññamaññassa subhāsitato sampaṭicchanaena samappavattamodatāya samaṃ sadisaṃ abbhanumodimsu. Taṃ pana samanumodanaṃ “**tatthā**”ti-ādinā pālivaseneva dasseti.

Anaṅgaṇasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Ākaṅkheyyasuttavaṇṇanā

64. **Sampannanti** paripuṇṇaṃ, samantato pannaṃ pattanti sampannaṃ. Tenāha “**idaṃ pari puṇṇasampannaṃ nāmā**”ti. Nanti “suvā”ti vuttaṃ suvagaṇaṃ. **Sampannoti** sammadeva panno gato upagato. Tenāha “**samannāgato**”ti. **Sampannanti** sampattiyuttaṃ. Sā panettha rasantasampatti adhippetā sāmāññajotanāya visese avaṭṭhānato. Tenāha “**seyyathāpi khuddamadhuṃ aneḷakan**”ti, niddosanti attho. Tena vuttaṃ “**idaṃ madhurasampannaṃ nāmā**”ti. Silassa anavasesasamādānena akhaṇḍādibhāvāpattiyā ca **paripuṇṇasīlā**. Samādānato paṭṭhāya acchindanato **sīlasamaṅgino**. Samādānato hi accantavirodhidhammānuppattiyā sīlasamaṅgitā veditabbā, cetanādīnaṃ pana sīlanalakkhaṇānaṃ dhammānaṃ pavattikkhaṇe vattabbameva natthi. **Visuddhimagge**¹ **vuttā**, tasmā tattha vuttanayeneva vitthārakathā veditabbāti adhippāyo.

Khettpāripūrīti nissitapāripūriyā nissayapāripūrimāha nissitakammavipattisampattivisayattā² yathā “mañcā ukkuṭṭhiṃ karontī”ti. Tathā hi khettena khaṇḍapūti-ādidoso vutto. **Khettaṃ khaṇḍaṃ hotīti** aparipūraṃ hoti sassapāripūriyā abhāvato. Tenevāha “**sassaṃ na utṭheti**”ti. Pādamattassapi anekambaṇaphalanato³ **mahapphalaṃ hoti**. Kisalayapalālādibahutāya⁴ **mahānisaṃsaṃ**. **Evamevanti** yathā khittaṃ bījaṃ khaṇḍādicatudosavasena aparipuṇṇaṃ hoti, tadabhāvena ca paripuṇṇaṃ, evaṃ sīlaṃ khaṇḍādicatudosavasena aparipuṇṇaṃ hoti, tadabhāvena ca paripuṇṇanti catudosatadabhāvasāmāññameva nidassananidassitabbavipattisampattīsu dasseti. **Mahapphalaṃ hoti** vipākaphalena. **Mahānisaṃsanti** vipulānisaṃsaṃ. Svāyaṃ ānisaṃso idha pāliyaṃ nānappakārena vitthārīyati.

Ettāvatā kirāti⁵ **kira**-saddo arucisūcanattho. Tenettha ācariyavādassa attano aruccanabhāvaṃ dīpeti. **Sampannasīlāti** anāmaṭṭhavisesaṃ sāmāññato sīlasaṅkhepena gahitaṃ. Tañca catubbidhanti ācariyatthero “**catupārisuddhisīlaṃ uddisitvā**”ti āha. **Tatthāti** catupārisuddhisīle. **Jeṭṭhakasīlanti**⁶ padhānasīlaṃ. **Ubhayatthāti** uddesaniddese.

1. Visuddhi 1. 9 piṭṭhe.

2. Nissitakampavipattivisayassa (Ka)

3. Anekakaṇcaphalanato (Ka)

4. Kim sūkapalālādi bahutāya (Ka)

5. Am-Ṭī 2. 34; Am-Ṭī 3. 339 piṭṭhādīsupi passitabbam.

6. Sam-Ṭī 2. 484 piṭṭhādīsupi passitabbam.

idha niddese viya uddeseṇi **pātimokkhasaṃvaro bhagavatā vutto** “sampannasīlā”ti vuttattāti adhippāyo. Sīlaggahaṇaṃ hi pāḷiyaṃ pātimokkhasaṃvaravasena āgataṃ. Tenāha “**pātimokkhasaṃvaroyevā**”ti-ādi. Tattha avadhāraṇena itaresaṃ tiṇṇaṃ ekadesena pātimokkhantogadhabhāvaṃ dīpeti. Tathā hi anolokiyolokane ājīvaheṭu chasikkhāpadavītikkame gilānapaccayassa apaccavekkhitaparibhoge ca āpatti vihitāti. **Tiṇṇī**ti indriyasaṃvarasīlādīni. **Sīlanti vuttaṭṭhānaṃ nāma atthī**ti sīlapariyāyena tesāṃ katthaci sutte gahitaṭṭhānaṃ nāma kiṃ atthi yathā pātimokkhasaṃvaroti ācariyassa sammukhattā apaṭikkhipantova upacārena pucchanto viya vadati. Tenāha “**ananujānanto**”ti.

Chadvārarakkhāmattakamevāti tassa sallahukabhāvamāha cittādhiṭṭhānamattena paṭipākatikabhāvāpattito. Itaradvayepi¹ eseṇa nayo. **Paccayuppattimattakanti** phalena hetuṃ dasseti. Uppādanahetukā hi paccayānaṃ uppatti. **Idamatthanti** idaṃ payojanaṃ imassa paccayassa paribhuñjanti adhippāyo. **Nippariyāyenā**ti iminā indriyasaṃvarādīni tīṇi padhānassa sīlassa parivāravasena² pavattiyā pariyāyasīlāni nāmāti dasseti.

Idāni pātimokkhasaṃvarasseva padhānabhāvaṃ byatirekato anvayato ca upamāya vibhāvetuṃ “**yassā**”ti-ādimāha. Tattha **soti** pātimokkhasaṃvaro. **Sesānī**ti indriyasaṃvarādīni. **Tassevā**ti “sampannasīlā”ti ettha yaṃ sīlaṃ vuttaṃ, tasseva. **Sampannapātimokkhā**ti ettha pātimokkhaggahaṇena **vevacanaṃ vatvā taṃ vitthāretvā -pa-** ādimāha. Yathā aññatthāpi “idha bhikkhu sīlavā hoti”ti³ puggalādhiṭṭhānāya desanāya uddiṭṭhaṃ sīlaṃ “pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharatī”ti⁴ niddiṭṭhaṃ.

Pātimokkhasaṃvarasaṃvutāti yo naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehīti “pātimokkhan”ti laddhanāmena sikkhāpadasīlena pihitakāyavacīdvārā. Te pana yasmā evaṃbhūtā tena samannāgatā nāma honti, tasmā vuttaṃ “**pātimokkhasaṃvarena samannāgatā**”ti.

1. Itaresupī (Am-Ṭī 3. 340 piṭṭhe)

2. Paripālanaparisodhanavasena (Saṃ-Ṭī 2. 485 piṭṭhe)

3. Khu 7. 385 piṭṭhe.

4. Abhi 2. 253; Khu 7. 385 piṭṭhesu.

Aparo nayo¹—kilesānaṃ balavabhāvato, pāpakiriyāya sukarabhāvato, puññakiriyāya ca dukkarabhāvato bahukkhattum apāyesu patanasīloti pātī, puthujjano. Aniccatāya vā bhavādīsu kammavegakkhitatto ghaṭṭiyantaṃ viya anavaṭṭhānena paribbhamanato gamanasīloti pātī, maraṇavasena vā tamhi tamhi sattanikāye² attabhāvassa pātanāsīloti pātī, sattasantāno, cittameva vā, taṃ pātīm saṃsāradukkhato mokkhetīti **pātimokkhaṃ**. Cittassa hi vimokkhena satto vimuttoti vuccati. Vuttaṃ hi “cittavodāna visujjhantī”ti³, “anupādāya āsavehi cittaṃ vimuttan”ti⁴ ca.

Atha vā avijjādinā hetunā saṃsāre patati gacchati pavattatīti pātī. “Avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsaratana”ti⁵ hi vuttaṃ. Tassa pātino sattassa taṇhādisaṃkilesattayato mokkho etenāti **pātimokkho**. “Kaṇṭhekālo”ti-ādīnaṃ viya samāsasiddhi veditabbā.

Atha vā pāteti vinipāteti dukkheti pātī, cittaṃ. Vuttaṃ hi “cittena nīyati loko, cittena parikassatī”ti⁶. Tassa pātino mokkho etenāti **pātimokkho**. Patati vā etena apāyadukkhe saṃsāradukkhe cāti pātī, taṇhādisaṃkilesa. Vuttaṃ hi “taṇhā janeti purisaṃ⁷, taṇhādutiyo puriso”ti⁸ ca ādi. Tato pātito mokkhoti **pātimokkho**.

Atha vā patati etthāti pātī, cha ajjhattikabāhirāni āyatanāni. Vuttaṃ hi “chasu loko samuppanno, chasu kubbati santhavan”ti⁹. Tato ajjhattikabāhirāyatanasaṅkhātato pātito mokkhoti **pātimokkho**. Atha vā pāto vinipāto assa atthīti pātī, saṃsāro. Tato mokkhoti **pātimokkho**. Atha vā sabbalokādhīpatibhāvato dhammissaro bhagavā “patī”ti vuccati, muccati etenāti mokkho, patino mokkho tena paññattatīti

1. Udāna-Ṭṭha 202; Itivuttaka-Ṭṭha 290 piṭṭhādīsopi passitabbam.

2. Tamhā tamhā sattanikāyā (?)

3. Saṃ 1. 123 piṭṭhe. 4. Vi 3. 24 piṭṭhe.

5. Saṃ 1. 387 piṭṭhe.

6. Saṃ 1. 36 piṭṭhe. 7. Saṃ 1. 35 piṭṭhe.

8. Khu 1. 201, 268; Aṃ 1. 316 piṭṭhesu.

9. Saṃ 1. 38; Khu 1. 304 piṭṭhesu.

patimokkho, patimokkho eva **pātimokkho**. Sabbaguṇānaṃ vā mūlabhāvato uttamaṭṭhena pati ca so yathāvuttatthena mokkho cāti patimokkho, patimokkho eva **pātimokkho**. Tathā hi vuttaṃ “pātimokkhanti-ādimetaṃ mukhametaṃ pamukhametan”¹ ti vitthāro.

Atha vā pa-iti pakāre, **atīti** accantatthe nipāto, tasmā pakārehi accantaṃ mokkhetīti **pātimokkho**. Idañhi sīlaṃ sayāṃ tadaṅgavasena, samādhisahitaṃ paññāsahitaṃ vikkhambhanavasena, samucchedavasena ca accantaṃ mokkheti mocetīti **pātimokkho**. Pati pati mokkhoti vā patimokkho, tamhā tamhā vītikkamadosato paccekaṃ mokkhoti attho. Patimokkho eva **pātimokkho**. Mokkho vā nibbānaṃ, tassa mokkhassa patibimbabhūtoti patimokkho. Sīlasaṃvaro hi nibbedhabhāgiyo sūriyassa aruṇuggamaṇaṃ viya nibbānassa udayabhūto tappaṭibhāgo viya hoti yathārahaṃ kilesanibbāpanatoti patimokkho, patimokkhoyeva **pātimokkho**. Atha vā mokkhaṃ pativattati mokkhābhimukhanti vā patimokkhaṃ, patimokkhameva **pātimokkhanti** evamettha pātimokkhasaddassa attho veditabbo.

Ācāragocarasampannāti kāyikavācasika-avītikkamasaṅkhātena ācārena ceva navesiyagocaratādisaṅkhātena gocarena ca sampannā, sampanna-ācāragocarāti attho. **Appamattesūti** atiparittakesu anāpattigamanīyesu, dukkaṭadubbhāsitaṃ appamattesūti apare. **Vajjesūti** gārayhesu. Te pana ekantato akusalasabhāvā hontīti āha “**akusaladhammesū**”ti. **Bhayadassinoti** bhayato dassanasīlā, paramāṇumattampi vajjaṃ sineruppamāṇaṃ viya katvā bhāyanasīlā. **Sammā ādiyitvāti** sammadeva sakkaccaṃ sabbaso ca ādiyitvā. **Sikkhāpadesūti** niddhāraṇe bhumanti samudāyato avayavaniddhāraṇaṃ dassento “**sikkhāpadesu taṃ taṃ sikkhāpadaṃ samādiyitvā sikkhathā**”ti atthamāha. Sikkhāpadameva hi samādātabbaṃ sikkhitabbaṃcāti adhippāyo. **Yaṃ kiñci sikkhakoṭṭhāsesūti** sikkhakoṭṭhāsesu mūlapaññatti-anupaññattisabbatthapaññattipadesapaññatti-ādibhedāṃ yaṃ kiñci sikkhitabbaṃ paṭipajjitabbaṃ pūretabbaṃ sīlaṃ. Taṃ pana dvāravasena duvidhamevāti

1. Vi 3. 141 piṭṭhe.

āha “**kāyikaṃ vācasikaṃcā**”ti. Imasmim atthavikappe **sikkhāpadesū**ti ādhāre bhummaṃ sikkhābhāgesu kassaci visum aggahaṇato. Tenāha “**taṃ sabban**”ti.

65. **Kasmā āraddhanti**¹ desanāya kāraṇapucchā.

Sīlānisamsadassanattanti payojananiddeso. Ko attho kva attho kva nipātītāti? Nayidamevaṃ daṭṭhabbam. **Sīlānisamsadassanattanti** hi ettha byatirekato yaṃ sīlānisamsassa adassanaṃ, taṃ imissā desanāya kāraṇanti kasmā āraddhanti vineyyānaṃ sīlānisamsassa adassanatoti atthato āpanno eva hotīti. Tenāha “**sacepī**”ti-ādi. **Sīlānisamsadassanattanti** pana imassa attham vivarituṃ “**tesan**”ti-ādi vuttaṃ. **Ānisamsoti** udayo. “Sīlavā sīlasampanno kāyassa bhedā param maraṇā sugatiṃ saggalokaṃ upapajjati”ti-ādīsu² pana vipākaphalampi “**ānisamsa**”ti vuttaṃ. **Ko visesoti** ko phalaviseso. **Kā vaḍḍhī**ti ko abbhudayo. Vijjamānopi guṇo yāthāvato vibhāvito eva abhiruciṃ uppādeti, na avibhāvito, tasmā ekantato ānisamsakittanaṃ icchitabbamevāti dassetuṃ **visakaṇṭakavāṇijo** udāhaṭo.

Tattha **guḷo** nāma ucchurasam pacitvā cuṇṇādīhi missitvā sampiṇḍane piṇḍibhūtaṃ. **Phaṇitaṃ** apiṇḍitaṃ dravībhūtaṃ. **Khaṇḍaṃ** bhijjanakkhamam. **Sakkharā** nāma phalikasadisā. **Sakkharādīnīti ādi**-saddena macchaṇḍikānaṃ saṅgaho. Tasmim kāle guḷādīsu visakaṇṭakavohāro apaccantadese pacuroti “**paccantagāmaṃ gantvā**”ti vuttaṃ. **Dārake ca palāpesum** “visakaṇṭakaṃ mā gaṇhantū”ti.

Piyoti piyāyitabbo. Piyassa nāma dassanaṃ ekantato abhinanditabbam hotīti āha “**piyacakkhūhi sampassitabbo**”ti. Pītisamuṭṭhānapasannasommarūpapariggahaṃ hi cakkhu “piyacakkhū”ti vuccati. **Tesanti** sabrahmacārīnaṃ. **Manavaḍḍhanakoti** pīṭimanassa paribrūhanato uparūpari pīṭicittassa uppādako. **Garuṭṭhāniyoti** garukaraṇassa ṭhānabhūto. **Jānaṃ jānātīti** ñāṇena jānitabbam jānāti. Yathā vā aññe ajānantāpi jānantā viya pavattanti, na evamayaṃ, ayaṃ pana jānanto eva

1. Am-Ṭī 3. 340 piṭṭhādīsupi passitabbam.

2. Dī 2. 73; Dī 3. 197; Am 2. 221; Vi 3. 322 piṭṭhesu.

jānāti. **Passaṃ passatī**ti dassanabhūtena paññācakkhunā passitabbaṃ passati, passanto eva vā passati. **Evam sambhāvanīyoti** evaṃ viññutāya paṇḍitabhāvena sambhāvetabbo.

Sīlesvevassa paripūrakārīti sīlesu paripūrakārī eva bhaveyyāti evaṃ uttarapadāvadhāraṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Evaṃ hi iminā padena uparisikkhādvayaṃ anivattitameva hoti. Yathā pana sīlesu paripūrakārī nāma hoti, taṃ phalena dassetuṃ **“ajjhattaṃ”**ti-ādi vuttaṃ. Vipassanādhīṭṭhānasamādhisaṃvattanikatāya hi idha sīlassa pāripūrī, na kevalaṃ akhaṇḍādibhāvamattaṃ. Tenāha “yāni kho pana tāni akhaṇḍāni -pa- samādhisaṃvattanikāni”ti. Evañca katvā upari sikkhādvayaṃ sīlassa sambhārabhāvena gahitanti sīlassevettha padhānaggahaṇaṃ siddhaṃ hoti. Tathā hi cittekaggatāsāṅkhārāpariggahānaṃ sīlassānurakkhaṇabhāvaṃ vakkhati. Yaṃ pana vakkhati “sikkhattayadesanā jātā”ti¹, taṃ itarāsampi sikkhānaṃ idha gahitatāmattaṃ sandhāya vuttaṃ, na padhānabhāvena gahitattaṃ. Yadi evaṃ kathaṃ sīlassa appamattakatāvacaṇaṃ. Vuttaṃ hetuṃ “appamattakaṃ kho panetaṃ bhikkhave oramattakaṃ”ti². Taṃ puthujjanagocaraṃ sandhāya vuttaṃ. Tathā hi tattha na nippadesato sīlaṃ vibhattaṃ, evaṃ katvā tattha sīlamattakanti mattaggahaṇaṃ samatthitanti daṭṭhabbaṃ. **Anūnenāti** akhaṇḍādibhāvena, kassaci vā ahāpanena upapannena. **Ākārenāti** karaṇena sampādanena. **Cittasamatheti** cittasamādhāne. **Yuttoti** aviyutto pasuto. Yo sabbena sabbāṃ jhānabhāvaṇaṃ³ ananuyutto, so taṃ bahi nīharati nāma. Yo ārabhitvā antarā saṅkocaṃ āpajjati, so taṃ vināseti nāma. Yo pana īdiso ahutvā jhānaṃ upasampajja viharati, so **anirākatajjhānoti** dassento **“bahi anīhaṭajjhāno”**ti-ādimāha.

Aniccassa tebhūmakadhammassa, aniccanti vā anupassanā **aniccānupassanā**. Tathā **dukkhānupassanā anattānupassanā** ca. Tasseva nibbindanākārena pavattā anupassanā **nibbidānupassanā**. Virajjanākārena pavattā anupassanā **virāgānupassanā**. Nirodhassa anupassanā **nirodhānupassanā**. Paṭinissajjanavasena pavattā anupassanā **paṭinissaggānupassanā**. Suññāgāragato bhikkhu tattha laddhakāyavivekatāya samathavipassanāvasena

1. Ma-Ṭṭha 1. 162 piṭṭhe. 2. Dī 1. 3 piṭṭhe. 3. Jhānabhāvanāya (Am-Ṭī 3. 342 piṭṭhe)

cittavivekaṃ paribrūhento yathānusiṭṭhaṃ paṭipattiyā lokaṃ sāsanañca attano viśesādhigamaṭṭhānabhūtaṃ suññāgārañca upasobhayaṃ māno guṇaviśesādhīṭṭhānabhāvāpādanena viññūnaṃ atthato taṃ brūhento nāma hotīti vuttaṃ “**brūhetā suññāgārānaṃ**”ti. Tenāha “**ettha cā**”ti-ādi. Ayameva ca suññāgārānubrūhanaviññūppasatthānaṃ bhājanaṃ, na senāsanapatiṭṭhāpananti¹ dassento āha “**ekabhūmakādi -pa- datṭhabbo**”ti. **Suññāgāra**ggahaṇena cettha araññarukkhamulādi sabbaṃ padhānānuyogakkhamaṃ senāsaṇaṃ gahitanti datṭhabbaṃ.

Taṇhāvicaritadesanāti “ajjhattikassa upādāyā”ti² ādinayappavattaṃ taṇhāvicaritasuttaṃ. **Taṇhāpadaṭṭhānattā**ti taṇhāsannissayattā. Na hi taṇhāvirahitā mānadiṭṭhipavatti atthi. **Mānadiṭṭhiyo osaritvā**ti dassetabbatāya mānadiṭṭhiyo ogāhetvāti attho. Gahaṇatthameva hi desetabbadhammassa desanāya osaraṇaṃ. **Taṇhāmānadiṭṭhiyo papañcattayaṃ** sattasantānaṃ saṃsāre papañcanato anuppabandhanavasena vitthāraṇato. **Sīlapadaṭṭhānattā**ti sīlādhīṭṭhānattā.

Adhicittasikkhā vuttāti ānetvā sambandho. Vipassanāvasena suññāgāravaḍḍhaneti yojanā. **Dvepi sikkhā**ti adhicittādhipaññāsikkhā. **Saṅgahetvā**ti adhisīlasikkhāya saddhiṃ saṅgahetvā vuttā. Yadi evamayā sikkhattayadesanā jātāti sikkhattayānisamsappakāsaṇī siyāti anuyogaṃ sandhāyāha “**ettha cā**”ti-ādi. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Indriyaṣaṃvaro viya pātimokkhasaṃvarassa catupārisuddhisīlassa āraṅkhabhūtā cittekaggatā vipassanā ca idha gahitāti tadubhayaṃ appadhānaṃ, sīlameva pana padhānabhāvena gahitanti veditabbaṃ. Tenāha “**sīlānurakkhikā evā**”ti-ādi.

Balavatarasukhanti samuppannabyādhidukkhato balavataraṃ, taṃ abhibhavituṃ samatthaṃ jhānasukhaṃ uppajjati. **Balavamamattaṃ hoti**, tena dālha-attasinehena viluttahadayo kusaladhamme chaḍḍento **so tathārūpesu -pa- posetā hoti**. **Balavamamattaṃ vā sineho na hoti** “suddho saṅkhārāpuñjo”ti

1. Senāsanapatiṭṭhānataṃ (Ka)

2. Abhi 2. 406 piṭṭhe.

yathāvadassanena ahaṃkāramamaṃkārahāvato. Dubbhikkhabhaye khudābhībhavaṃ sandhāyāha “**sacepissa antāni bahi nikkhamanti**”ti. Byādhibhayaṃ sandhāyāha “**ussussati visussati**”ti. Ādi-saddena gahitaṃ corabhayaṃ sandhāyāha “**khaṇḍākhāṇḍiko vā**”ti. Ubhayassāti samathavipassanādvayassa. Ettha ca “ajjhataṃ ceto -pa- suññāgārānaṃ”ti imehi visesanibbedhabhāgiyabhāvāpādanena sīlaṃ rakkhituṃ samatthā eva cittekaggatāvipassanā gahitā. Yasmā parato jhānavimokkaphalābhīñña-adhiṭṭhānabhāvo sīlassa uddhaṭo, tasmā tassa bhiyyopi sambhārabhūtā eva cittekaggatā vipassanā tattha tattha gahitāti veditabbā.

Sīlādīti ādi-saddena yathāvuttacittekaggatāvipassanā saṅgaṇhāti, sīlassa vā mūlakāraṇabhūtaṃ sabbaṃ kammassakataññaṇa saṅgaṇhāti kammāpathasammādiṭṭhiṃ vā. Sīlaṃ hi tadanñampi puññakiriyāvattu teneva parisodhitaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsanti. **Lābhī assanti** lābhāsāya saṃvaraṇasīlaparipūraṇaṃ pāliyaṃ āgataṃ kimīdisaṃ bhagavā anujānāti? Na bhagavā sabhāvena īdisaṃ anujānāti, mahākāruṇikatāya pana puggalajjhāsayena evaṃ vuttanti dassento “**na cetthā**”ti-ādimāha. Tattha **ghāsesanaṃ chinnakatho na** vācaṃ **payuttaṃ bhaṇeti** chinnakatho mūgo viya hutvā obhāsaparikathānimittaviññattipayuttaṃ ghāsesanaṃ vācaṃ na bhaṇe na katheyyāti attho. **Puggalajjhāsayavasena**ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaranto “**yesañhī**”ti-ādimāha. Raso sabhāvabhūto ānisaṃso **rasānisaṃso**.

Paccayadānakārāti cīvarādipaccayavasena dānakārā. “**Devānaṃ vā**”ti vuttavacanāṃ pākāṭikātumāha “**devāpī**”ti-ādi. “Pañcime gahapatayo ānisaṃsā”ti-ādīsu¹ ānisaṃsasaddo phalapariyāyopi hotīti āha “**ubhayametaṃ atthato ekan**”ti.

Sassusasurā ca tappakkhikā ca **sassusasurapakkhikā**. Te ñātiyonisambandhena āvāhavivāhasambandhavasena sambandhā **ñāti**. **Sālohitāti** yonisambandhavasena. **Ekalohitasambaddhāti** ekena samānena lohitasambandhena sambaddhā. **Peccabhāvaṃ gatāti** petūpapattivasena

1. Dī 2. 73 piṭṭhe.

nibbattiṃ upagatā. Te pana yasmā idha katakālakiriya kālana katajīvitupacchedā honti, tasmā vuttaṃ **“kālakatā”**ti. **Pasannacittoti** pasannacittako. Kālakato pitā vā mātā vā petayoniṃ upapannoti adhikārato viññāyatīti vuttaṃ **“mahānisamsameva hotī”**ti, tassa tathā sīlasampannattāti adhippāyo. Ariyabhāve pana sati vattabbameva natthi. Tenāha **“anekāni kappasatasahassāni”**ti-ādi. **Bahukāranti** bahupakāraṃ. **Upasaṅkamananti** abhivādanādivasena upagamaṇaṃ. **Payirupāsananti** upaṭṭhānanti.

66. **Ajjhottharītā**ti maddibhā. **Ukkaṇṭhātī** riñcanā anabhirati ananuyogo. Sīlavā bhikkhu attano sīlakhaṇḍabhayena samāhito vipassako ca paccayaghātena aratiyā ratiyā ca sahitā abhibhavitāva hotīti āha **“sīlādiguṇayuttenevā”**ti-ādi.

Cittutrāso bhāyatīti **bhayaṃ**. **Ārammaṇaṃ** bhāyati etasmāti **bhayaṃ**. Purimavārasadisattā **vuttanayamevā**ti atidisitvāpi puna taṃ dassetuṃ **“sīlādiguṇayutto** hi”ti-ādi vuttaṃ. Therassa heṭṭhānisinnattā devatāya **dārakā sakabhāvena saṇṭhātuṃ** sukhena vattituṃ **asakkontā** asamattā.

Adhikaṃ cetoti **abhiceto**, upacārajjhānacittam. Tassa pana adhikatā pākatikakāmāvacaracittehi sundaratāya sapaṭipakkhato visuddhiyā cāti āha **“abhikkantaṃ visuddhicittan”**ti. **Adhicittanti** samādhimāha, so ca upacārasamādhi daṭṭhabbo. Vivekajaṃ pītisukhaṃ, samādhijaṃ pītisukhaṃ, apītijaṃ jhānasukhaṃ, satipārisuddhijaṃ jhānasukhanti catubbidhampi jhānasukhaṃ paṭipakkhato nikkhantataṃ upādāya **“nekkhammasukhan”**ti vuccatīti āha **“nekkhammasukhaṃ vindanti”**ti. **Ichchicchitakkhaṇe samāpajjituṃ samatthoti** iminā tesu jhānesu samāpajjanavasībhāvamāha, **“nikāmalābhi”**ti pana vacanato āvajjanādhiṭṭhānapaccavekkhaṇavasiyopi vuttā evāti veditabbā. **Sukheneva paccanīkadhamme vikkhambhetvā**ti etena tesam jhānasukhakhippābhiññatāñca dasseti. **Vipulānanti** vepullaṃ pāpitānaṃ. Jhānānaṃ vipulatā nāma subhāvitabhāvena ciratarappatti, sā ca paricchedānurūpāva icchitabbāti **“vipulānan”**ti vatvā **“yathāparicchedeveya vuṭṭhātuṃ samatthoti vuttaṃ**

Āṅgasantatāyāti nīvaraṇādīnaṃ paccanīkadhammānaṃ
sudūratarabhāvena jhānaṅgānaṃ vūpasantatāya,
nibbutasabbadarathapariḷāhatāyāti attho, yato tesaṃ jhānānaṃ
pañītatarādibhāvo. **Ārammaṇasantatāyā**ti rūpapaṭiḡhādivigamanena
saṇhasukhumādibhāvappattasantabhāvena. Yadaggena hi nesaṃ
bhāvanābhisamayasaṃbhāvitasaṇhasukhumākārāni ārammaṇāni santāni,
tadaggena jhānaṅgānaṃ santatā veditabbā. Ārammaṇasantatāya santatā
lokuttaradhammārammaṇāhi paccavekkhaṇāhi dīpetabbā. **Vimuttā** visesena
muttā. Ye hi jhānadhammā tathāpavattapubbabhāgabhāvanāhi tabbisesatāya
sātisayaṃ paṭipakkhadhammehi vimuttivasena pavattanti, tato eva
tathāvimuttatāya pitu aṅke vissaṭṭha-aṅgapaccaṅgo viya kumāro
nirāsaṅkabhāvena ārammaṇe adhimuttā ca pavattanti, te vimokkhāti
vuccanti. Tenāha “**vimokkhāti paccanīkadhammehi vimuttattā ārammaṇe ca**

2. Lokiya-abhiññānam vāro (?)

adhimuttattā”ti. Yadipi ārammaṇasamatikkamavasena pattabbāni āruppāni, na aṅgātikkamavasena, tathāpi yasmā ārammaṇe avirattassa jhānasamatikkamo na hoti, samatikkantesu ca jhānesu ārammaṇam samatikkantameva hoti, tasmā ārammaṇasamatikkamam avatvā **“rūpāvacarajjhāne atikkamitvā”**icceva vuttaṁ. **Atikkamma rūpeti** pāḷiyam **“sampādetabbā, passitabbā”**ti vā kiñci padaṁ icchitabbam, asutaparikkappanena pana payojanam natthīti **“santāti padasambandho”**ti vuttaṁ. Evañca katvā tena virāgabhāvena tesam santatāti ayampi attho vibhāvito hoti. Rūpajjhānādīnam viya natthi etesam ārammaṇabhūtaṁ vā phalabhūtaṁ vā rūpanti arūpā, arūpā eva **āruppā**. Tenāha **“ārammaṇato ca vipākato ca rūpavirahitā”**ti. **Nāmakāyenāti** sahaajātanāmasamūhena.

67. **Samyojenti**ti bandhanti. Kehīti āha **“khandhagati”**ti-ādi. Asamucchinnarāgādikassa hi khandhādīnam āyatim khandhādīhi sambandho, samucchinnarāgādikassa pana tam natthi katānampi kammānam asamatthabhāvāpattitoti. Rāgādīnam anvayato ca samyojanaṭṭho siddhoti āha **“khandhagati -pa- vuccanti”**ti. **Parikkhayenāti** samucchedena sabbaso āyatim anuppajjanena. Paṭipakkhadhammānam anavasesato savanato pīḷanato soto, ariyamaggoti āha **“sototi ca maggasetam adhivacanan”**ti. Tam sotaṁ ādito panno adhigacchīti **sotāpanno**, aṭṭhamako. Tenāha **“taṁsamaṅgīpuggalassā”**ti¹, paṭhamamaggakkhaṇe puggalassāti adhippāyo. Idha pana **panna**-saddo “phalasacchikiriyāya paṭipanno”ti-ādīsu² viya vattamānakālikoti āha **“maggena phalassa nāmaṁ dinnan”**ti. Atītakālikatte pana sarasatova nāmalābho siyā. Virūpaṁ sadukkhaṁ sa-upāyāsaṁ nipātetīti **vinipāto**, apāyadukkhe khipanako. **Dhammoti** sabhāvo. Tenāha **“attānan”**ti-ādi. **Kasmāti** avinipātadhammatāya kāraṇam pucchatī. Apāyaṁ gamentīti **apāyagamanīyā**. Sambujjhatīti **sambodhi**, ariyamaggo. So pana paṭhamamaggassa adhigatattā avasiṭṭho eva adhigandhabbhāvena icchitabboti āha **“uparimaggattayan”**ti.

Vaṇṇabhaṇanattam vuttāni, na pahātabbānīti adhippāyo. Oḷārikānam rāgādīnam samucchindanavasena pavattamāno dutiyamaggo avasiṭṭhānam tesam

1. Taṅkhaṇe puggalassāti (Ka)

2. Am 3. 115 piṭṭhe.

tanubhāvāpattiyaṃ uppanno nāma hotīti vuttaṃ “**rāgadosamohānaṃ tanuttā**”ti. **Adhiccuppattiyaṃ**ti kadāci karahaci uppajjanena.

Pariyutṭhānamandatāyābhi samudācāramudutāya. **Abhiṇhaṃ na uppajjanti** tajjassa ayonisomanasikārassa anibaddhabhāvato. **Mandamandā uppajjanti** vipallāsānaṃ tappaccayānaṃca mohamānādīnaṃ mudutarabhāvato. **Bahalāva uppajjanti** vatthupaṭisevanatoti adhippāyo. Tenāha “**tathā hī**”ti-ādi.

Sakim āgamanadhammoti paṭisandhivasena sakimyeva āgamanasabhāvo. **Ekavāraṃyeva -pa- āgantvāti** iminā pañcasu sakadāgāmīsu cattāro vajjetvā ekoyeva gahitoti dassento “**yopi hī**”ti-ādimāha. Tattha yvāyaṃ pañcamako sakadāgāmī “idha maggaṃ bhāvetvā devaloke nibbatto, tattha yāvatāyukaṃ ṭhatvā puna idhūpapajjitvā parinibbāyati”ti vutto, tassa ekabījīnā saddhiṃ kim nānākaraṇanti? Ekabījissa ekā paṭisandhi, sakadāgāmiṃ dve paṭisandhiyoti idaṃ tesāṃ nānākaraṇaṃ. Yassa hi sotāpaṇṇassa ekaṃyeva khandhabijaṃ, na ekaṃ attabhāvaggahaṇaṃ, so ekabījīti.

Heṭṭhāti “amahaggaṭabhūmiyaṃ”ti heṭṭhā sambandhanena. Heṭṭhābhāgassa hitāti **heṭṭhābhāgiyā**, tesāṃ. **Tānīti** orambhāgiyasamyojanāni. **Kāmāvacare nibbattatiyeva** ajjhattaṃ samyojanattā. Tathā hesa dūratopi āvattidhammo evāti dassetuṃ gilabaḷisamacchādayo upamābhāvena vuttā. **Opapātikoti** iminā gabbhavāsadukkhābhāvamāha. **Tattha parinibbāyīti** iminā sesadukkhābhāvaṃ. Tattha parinibbānatā cassa kāmaloce khandhabījassa apunārohavasenevāti dassetuṃ “**anāvattidhammo**”ti vuttaṃ.

68. **Kevalāti** lokiyābhiññāhi asammissā. **Lokiyapañcābhiññāyopi sīlānaṃ ānisaṃso** tadavinābhāvato. Tāpi dassetuṃ ākaṅkheyya ce -pa- evamādimāhāti yojanā. Āsavānaṃ anavasesappahānato arahattamaggoyeva visesato “āsavakkhayaṃ”ti vattabbataṃ arahatīti vuttaṃ “**āsavakkhaye kathite**”ti, aññathā sabbāpi chaḷabhiññā āsavakkhaya evāti. **Imesaṃ guṇānanti**

lokiyābhiññānaṃ. Yathā purisassa muṇḍitaṃ sīsaṃ sikhāvirahitattā na sobhati, evaṃ desanāya sīsabhūtāpi aggamaggakathā lokiyaḥhiññārahitā na sobhatīti āha “**ayaṃ kathā muṇḍābhiññākathā nāma bhaveyyā**”ti.

Iddhivikubbanāti iddhi ca vikubbanā ca. Vikubbanaggahaṇena cettha vikubbaniddhimāha, iddhiggahaṇena tadaññaṃ sabbaṃca abhiññākiccaṃ.

Yuttaṭṭhāneyevāti lokiyaḥhiññānaṃ nibbattanassa viya desanāya yuttaṭṭhāneyeva. Etena na kevalaṃ desanakkamenevāyaṃ desanā, atha kho paṭipattikkamenapīti dasseti. **Visuddhimagge**¹ **vuttā**, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbāti adhippāyo.

69. **Āsavānaṃ khayā**ti heṭṭhimamaggena khepitāvasiṭṭhānaṃ āsavānaṃ arahattamaggena samucchindanato. Yasmā arahattamaggo na kevalaṃ āsaveyeva khepeti, atha kho avasiṭṭhe sabbakilesepi, tasmā āha “**sabbakilesānaṃ khayā**”ti. Lakkhaṇamattaṃ hettha āsavaggahaṇaṃ, āsavānaṃ ārammaṇabhāvassapi anupagamanato anāsavaṃ. Yasmā pana tattha āsavānaṃ lesopi natthi, tasmā vuttaṃ “**āsavavirahitaṃ**”ti. **Samādhi vutto** cetosīsenā yathā “cittaṃ paññaṃca bhāvayaṃ”ti² adhippāyo. **Rāgato vimuttattā avijjāya vimuttattā**ti idaṃ ujuvipaccanīkapaṭippassaddhidassanaṃ daṭṭhabbaṃ, na tadaññesaṃ pāpadhammānaṃ appaṭippassaddhattā. Idāni tameva samādhipaññānaṃ rāgāvijjāpaṭipakkhataṃ āgamaṇa dassetuṃ “**vuttaṃ cetanā**”ti-ādi vuttaṃ. **Samathaphalanti** samathassa phalaṃ. Lokiyasamathabhāvanāya hi vipassanāgatāya āhitaphalassa lokuttarasamathassa sarikkhakaphalo **cetovimutti**. **Vipassanāphalanti** etthāpi eseve nayo. **Attanoyevā**ti sutamayaññādinā viya parapaccayataṃ nayaggāhaṇa muñcitvā paratoghosaṇugatabhāvanādhigamabhūtātāya attanoyeva **paññāya paccakkhaṃ katvā** sayambhuññābhūtāyāti adhippāyo. Tenāha “**aparappaccayena ñatvā**”ti.

Sabbampi tanti sabbampi sattarasavidhaṃ taṃ yathāvuttaṃ sīlānisamsaṃ. Yathā ānisamsavante sammadeva sampādite tadānisamsā dassitā eva honti tadāyattabhāvato, evaṃ ānisamsapadhānayaogyabhāvena

1. Visuddhi 2. 6 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 13, 167; Khu 10. 197; Khu 11. 33 piṭṭhe.

dassite tadānisamsā dassitā eva hontīti āha **sampiṇḍetvā dassento**¹ti. Vuttasseva atthassa puna vacanaṃ nigamananti vuttaṃ **“nigamanam āhā”**ti. **Pubbeti** desanārambhe. **Evam vuttanti** “sampannasīlā”ti evamādinā ākārena vuttaṃ. **Idam sabbampī**ti idam “sampannasīlā”ti-ādikaṃ sabbampi vacanaṃ. **Etaṃ paṭiccā**ti etaṃ sampannasīlassa bhikkhuno yathāvuttasattarasavidhānisamsabhāgitaṃ sandhāya vuttaṃ. Idameva hi “iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttan”ti vacanaṃ sandhāya **“sabbampi tam sīlanisamsam sampiṇḍetvā dassento”**ti vuttaṃ. Ettha ādito chahi ānisamsehi parittabhūmikā sampatti gahitā, tadantaram pañcahi lokiyābhiññāhi ca mahaggatabhūmikā, itarehi lokuttarabhūmikāti evaṃ catubhūmikasampadānisamsasīlaṃ nāmetam mahantaṃ mahānubhāvaṃ, tasmā taṃsampādane sakkaccakāritā appamattena bhavitabbaṃ.

Ākaṅkheyyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Vatthasuttavaṇṇanā

70. Chādetabbaṃ ṭhānam¹ vasati paṭicchādetīti **vattham**. Yaṃ samānam viya na sabbaso minoti, mānassa pana samīpe, taṃ upamānam. Upamīyati etāyāti upamā, upamāya bodhakavacanaṃ **upamāvacanam**. **Katthaci** sutte. **Atthanti** upamiyatthaṃ. Paṭhamam upamaṃ vatvā tadanantaram atthaṃ vatvā puna upamaṃ vadanto **“upamāya atthaṃ parivāretvā dasseti”**ti vutto. **Atthena upamaṃ parivāretvāti** etthāpi eseva nayo. Idāni te cattāropi pakāre sutte āgatanayeneva dassento **“seyyathāpissu bhikkhave”**ti-ādimāha. Tattha **dve agārāti** dve paṭivissakagharā. **Sadvārāti**² sammukhadvārā.

Svāyanti so ayaṃ evaṃ upamādasanavasenapi nānāyenenapi dhammadesako bhagavā. Ekaccānam veneyyānam atthassa sukhāvabodho paṭhamam upamādasane hetu, evam paṭhamam atthadassane, upamāya atthaparivāraṇe, atthena upamāparivāraṇe cā³ti imamatthaṃ dasseti **“esa nayo**

1. Vatthum (Ka)

2. Sannadvārāti (Ka)

sabbatthā”ti iminā. **Dhammadhātuyāti** sabbaññutaññāṇassa. Taṃ hi dhammadhātupariyāpannattā yathāvuttadhamme ca sabbepi ñeyyadhamme ca padahati yathāsabhāvato bujjhati bodheti cāti dhātu dhīyanti vā dhammā etāya sabbākārato ñāyanti ñāpiyanti cāti dhammadhātu. Tassā pana suṭṭhu saccasampañivedhavasena laddhattā **suppaṭividdhattāti**, yadaggena vā ñeyyaṃ tāya suppaṭividdham, tadaggena sāpissa suppaṭividdhā evāti āha **“suppaṭividdhattā”**ti.

Pakatipariyodātassa cittassa āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭhabhāvadassanattham saṃkiliṭṭhavatthadassananti katvā vuttam **“pakatiparisuddham vatthan”**ti. **Rajādināti** ettha rajo nāma reṇu. **Ādi-**saddena aṇutajjārīdhūmādikaṃ vatthassa aparisuddhikāraṇaṃ saṅgaṇhāti. Sabbaso kilissati vinassati visuddhi etenāti saṃkilesa, tena **saṃkilesena paṃsurajādinā saṃkiliṭṭham** vaṇṇavināsanena vidūsitam. **Malam** masi. **Jallikā** vuccati loṇapaṭalādi chaviyā upari ṭhitam sarīramalaṃ. **Ādisaddena** sarīrajallameva assukheḷasiṅghāṇikādikaṃ tadaññamalaṃ saṅgaṇhāti. **Gahitattāti** pariyonandhanavasena gahitattā. Rajanti sattā tenāti raṅgam, raṅgameva **raṅgajātam** yathā kopameva kopajātam. **Upanāmeyyāti** pakkhipeyya. **Nīlakatthāyāti** nīlavaṇṇatthāya. **Palāsanīlādiketi ādi-**saddena kāḷasāmādim saṅgaṇhāti. Haliddikakudhaselādike **pītakaraṅge**. Lākhāpattaṅgarasādike **lohitakaraṅge**. Mahārajanaloddakandulādike **mandarattaraṅge**. Duṭṭhu rajitavaṇṇam apabhassaram. Tenāha **“aparisuddhavaṇṇamevassā”**ti. **Īdisanti** durattavaṇṇam. Tasmim vatthe raṅgajātam sayam suparisuddham samānam kissa hetu kena rattavaṇṇam aparisuddham hotīti raṅgajātassa niddosataṃ vadati. Tenāha **“yasmā panā”**ti-ādi.

Saṃkilesapakkham dassentena asaṃkiliṭṭhameva vattham udāharitabbanti pākaṭoyamattho, saṃkiliṭṭhavatthanidassanena pana “siyā nu kho aññopi koci viseso”ti adhippāyena pucchati **“kasmā panā”**ti-ādinā. Itaro atthavisesoti dassento **“vāyāmamahapphaladassanatthan”**ti-ādimāha. Ettha ca saṃkiliṭṭhacittavisodhanavidhāne saṃkiliṭṭhavattham nidassetabbanti paṭiññā, vāyāmamahapphaladassanatthanti hetu-attho. **Yathā hīti-**ādi anvayattho. **Na tattha jātikālake viyāti-**ādi byatirekattho. Sadisūdāharaṇam pana malaggahitakaṃsapāti-ādi daṭṭhabbam. **Evam**

cittampīti-ādi opammatthassa upameyya-upanayanaṃ. Tattha **pakatiyāti** akittimena sabhāvena. **Tanti** cittaṃ. Sāmaññaggahaṇaṃ cetam cittaabhāvāvisesato. Tenāha “**sakalepi**”ti. **Paṇḍarameva** na saṃkiliṭṭhaṃ saṃkilesehi asamannāgatabhāvato. Nanu kiriyāmayacittēhi vipākasantāne visesādhānaṃ labbhati, aññathā katavināsā katabbhāgamā āpajjeyyūṃ? Kiñcāpi labbhati, tassa saṃkilesa vaṭṭupanissayo, asuddhi vā na hoti, asaṃkilesa vivaṭṭupanissayo, visuddhi vā na hoti eva. **Upakkiliṭṭhanti** panetaṃ upakkilesanārahassa cittassa vasena vuttaṃ, na vipākapaṇḍarameva. Tenāha “**pabhassaramidaṃ bhikkhave cittaṃ**”ti, “**paṇḍaramevā**”ti ca. **Tañca khoti** pana sakasantatipariyāpannatāya nesam kevalam ekattanayavasena vuttaṃ, na vipākadhammānaṃ kilesāsamaṅgibhāvato. Atha vā **upakkiliṭṭhanti** iminā upakkilesahetu tattha vijjamānaṃ visesādhānamāha, na “saṃkiliṭṭhā dhammā”ti-ādīsu¹ viya taṃsamaṅgitanti daṭṭhabbāṃ. **Visodhiyamānanti** vipassanāpaññāya anukkamena sabbupakkilesehi vimociyamānaṃ. **Sakkā** aggaṃaggakkhaṇe **pabhassaratarāṃ kātum**, yato na puna upakkilissati. **Evanti**-ādi vuttassevatthassa nigamaṇaṃ.

Duṭṭhagatipariyāpanavāsena paṭipajjanaṃ **paṭipatti**, sā eva kilesadarathapariḷāhādivasena upāyāsadukkhā, kucchitā vā gati pavatti, duggati hetūti vā **duggati**, duggatiyā pana paṭipattiyā gandhabbato, tassā vā nipphannabhāvato kucchitā, dukkhā ca gatīti **duggati**. **Saṃkiliṭṭhacittoti** idaṃ tassā paṭipattiyā duggatibhāvadassanattamaṃ, na visesanattamaṃ. Na hi asaṃkiliṭṭhacittassa paṇāghātādivasena pavatti. **Saṃkiliṭṭhacittoti** lābhāsāya sabbaso kiliṭṭhacitto. **Dūteyyapahiṇagamananti** dūteyyaṃ vuccati dūtakammaṃ, gihīnaṃ paṇṇaṃ vā sāsanaṃ vā gahetvā tattha tattha gamaṇaṃ, pahiṇagamaṇaṃ gharāgharaṃ pesitassa khuddakagamaṇaṃ, dūteyyagamaṇaṃ pahiṇagamaṇaṃ gacchati. **Vejjakammanti** ananuññāte ṭhāne lābhāsāya gahatṭhānaṃ bhesajjaṃ karoti. **Saṃghabhedakathā** parato āgamiṇissati. **Veludānādīhi**ti veludānapattadānapupphadānādīhi micchājīvena jīvikaṃ kappeti. **Sakalampīti** “atthi anācāro, atthi agocaro”ti-ādinaṃ **vibhaṅge**² āgataṃ sabbampi anācāraṃ agocaraṇaṃ caraṇavāsena paripūreti.

1. Abhi 1. 11 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

“Nirayampi -pa- pettivisayampi gacchatī”ti vatvā tattha pettivisayagamanam dassento “**samaṇayakkho nāma hotī**”ti-ādimāha.

Sukkapakkhe **parisuddhanti** sabbaso visuddham asaṁkiliṭṭham. Parisuddhattā eva **pariyodātāṁ**, pabhassaranti attho. **Surattavaṇṇamevassāti** suṭṭhu rattavaṇṇameva assa. **Parisuddhavaṇṇamevassāti** nīlavaṇṇopissa parisuddho ca bhavēyyāti evamādiṁ sandhāyāha “**kaṇhapakkhe vuttapaccanīkeneva veditabbā**”ti. **Raṅgajātanti**-ādi pana tattha vuttavaseneva veditabbāṁ. **Paṭipattisugati**-ādīsu yaṁ vattabbāṁ, taṁ paṭipattiduggati-ādīsu vuttavipariyāyena veditabbāṁ. **Parisuddhacittoti** suddhāsayo. **Dasa kusalakammapathe paripūretī**ti idaṁ kaṇhapakkhe “dasa akusalakammapathe paripūretī”ti vuttassa paṭipakkhadassanavasena vuttam. Yathā hi tattha abhijjhābyāpādamicchādiṭṭhiggahaṇena kammapathasaṁsandananayena kammapatham appattāya ca agāriyassa tathārūpāya micchāpaṭipattiyā saṅgaho icchito, evaṁ idhāpi anabhijjhābyāpādasammādiṭṭhiggahaṇena alobhādosā mohavasena pavattā agāriyassa sammāpaṭipatti saṅgahitāti daṭṭhabbāṁ, na kammapathappattāvāti. **Manussamahantatanti** jātirūpabhogādhipateyyādivasena manussesu mahantabhāvaṁ. Dasahi ṭhānehi aññesaṁ devānaṁ abhibhavo **devamahantatā**. Paṭipatti sugatiyā bhājiyamānattā “**anāgāmimaggaṁ bhāvetī**”ti tathā anāgāmibhāvanaṁ pāpetvā ṭhapitā. Gahitaggahaṇena sukhānubhavaṭṭhānassa adhippetattā tadabhāvato asaṁñibhavaṁ anādiyanto “**dasasu vā brahmabhavanesū**”ti-ādimāha.

71. **Sakabhaṇḍe chandarāgo** abhijjhāyanaṭṭhena **abhijjhā**, abhijjhāyanāti attho. **Parabhaṇḍe chandarāgo** visamaṁ lubbhatīti **visamalobho**. Evampi abhijjhāvisamalobhānaṁ viseso hotīti dassento “**atha vā**”ti-ādimāha. Tattha attano santakaṁ taṁsadisaṇca **yuttaṭṭhānaṁ**. Yaṁ yācitaṁ, appakasirena vā sakkā laddhum, taṁ **pattaṭṭhānaṁ**. Parādāragarudārāti **ayuttaṭṭhānaṁ**. Yaṁ apatthaniyaṁ, yassa vā patthanāya byasaṇaṁ āpajjati, taṁ **appattaṭṭhānaṁ**. **Theroti** mahāsaṁgharakkhitatthero, yena aṭṭhakathā potthakaṁ āropitā. So hi antevāsikesu sākacchantesu evamāha. Sopi imasmiṁyeva sutte vinibbhogo na labbhati cittasaṁkilesassa adhippetattā. Tenāha “**yutte vā**”ti-ādi.

Ayonisomanasikāravasena uppajjanato sampati āyatiñca dukkhasseva uppādanato **na koci lobho avisamo nāma. Abhijjhāyanatthenāti** yassa kassaci ārammaṇassa yuttassa ayuttassa appattassa ca abhijjhāyanavasena abhipatthanāvasena ca pavattā taṇhā **abhijjhāti** lobhato nibbisesanti dasseti. Tenāha “**ekatthametaṃ byañjana**meva nāna”ti. **Dūsetī**ti sabhāvasantaṃ asaṃkilesaṃ vināseti avisuddhaṃ karoti. Tenāha “**obhāsituṃ na detī**”ti. “Ime sattā ucchiḍḍantu vinassantū”ti sattesu byāpajjanākārappavattiyā **byāpādo navavidha-āghātavatthusambhavo** vutto. **Kodho** pana saṅkhāresupi pavattanato **dasavidha-āghātavatthusambhavo** vutto. Ubhayampi paṭighameva, pavattanānattato bhinditvā vutto. Kujjhanavaseneva **cittapariyonandhano** “akkocchi maṃ avadhi maṃ”ti-ādinā.

Suṭṭhu kataṃ karaṇaṃ **sukataṃ**, tassa pubbakāritālakkaṇassa guṇassa **vināsano** udakapuñchaniyā viya sarīrānugataṃ udakaṃ puñchanto **makkho**. Tathā hi so paresaṃ guṇaṇaṃ makkhanaṭṭhena “makkho”ti vuccati. Idāni **anagāriyassa vāti**-ādinā saṅkhepena vuttatthaṃ vitthārena dassetuṃ “**anagāriyopi**”ti-ādi vuttaṃ. Nisinnakathāparikathādivasena dhammassa kathā dhammakathānayo, ekattādidhammanīti eva vā. Pakaraṇaṃ satta pakaraṇāni, tattha kosallaṃ **dhammakathānayaapakaraṇakosallaṃ**. **Ādi-**saddena vinayakkame catūsu mahānikāyesu ca kosallaṃ saṅgaṇhāti. **Acittikatoti** cittikārahito. **Yathā cāyanti** iminā yathāyaṃ makkho cittaṃ dūseti, evaṃ paḷāsopi cittaṃ dūseti, tasmā upakkilesoti dasseti. **Aniyatā gati** niyāmokkamanābhāvato. **Ādi-**saddena “rattaññū cirapabbajite puggale ajjhottharivā ‘tvampi imasmiṃ sāsane pabbajito, ahampi pabbajito, tvampi sīlamatte ṭhito ahampī’ti” evamādinā saṅgaho. **Yugaggāhagāhīti** “tava vā mama vā ko viseso”ti asamampi samaṃ katvā samadhuraggāhagaṇhanako. **Khīyanā** usūyanā. Attano sampattiyā nigūhanaṃ tassa parehi sādharmaṇabhāvāsahanena hotīti “**parehi sādharmaṇabhāvaṃ asahamānaṃ**”icceva vuttaṃ. Kāraṇe hi gahite phalampi gahitameva hotīti. Aññathā attano pavedanakapuggalo **kerāṭiko**, “nekatikavāṇijo”tipi vadanti.

Sappamukhā macchavālā ekā macchajāti āyatanamaccho. Tenāha
“āyatanamaccho nāmā”ti-ādi. **Baddhacaroti** antevāsī.

Sabbaso amadditasabhāvena vātabharitabhastasadisassa
 thaddhabhāvassa anonamitadaṇḍasadisatāya paggahitasira-
 anivātavuttikārassa ca karaṇato **vātabharita -pa- karaṇo**. **Taduttarikaraṇoti**
 yaṃ yena kataṃ duccharitaṃ vā sucaritaṃ vā, taduttari, tassa dviguṇaṃ vā
 karaṇo. Attano maṇḍanādi-atthaṃ **parena kataṃ alaṅkāradim**. **Pariyāpuṇāti**
vā katheti vā attano balānurūpaṃ. Kāmaṃ nikāyadvayaggahaṇādivasena
 pavatto sevitaḥhamāno eva, tathāpissa saṅkilesapakkhattā vuttaṃ **“mānaṃ**
anissāyā”ti.

Uṇṇativasenāti “seyyohamasmī”ti-ādinā cittassa paggahaṇavasena.
 Pubbe kenaci attānaṃ sadisaṃ katvā pacchā tato adhikato dahanato
 uppajjanako **atimāno**. **Madaggahaṇākāro** jāti-ādiṃ paṭicca majjanākāro, sopi
 atthato māno eva. **Pamādo** tathāpavatto cittuppādo.

Kasmā lobhamādiṃ katvā dassetīti lobhassa ādito gahaṇe kāraṇaṃ
 vibhāvetukāmo pucchati. **Paṭhamuppattitoti** tattha tattha bhava
 sabbapaṭhamamāṃ uppajjanato. Sattānaṃ hi yathādhigataṃ jhānādivisesaṃ
 ārabba paccavekkhaṇā viya yathāladdhaṃ upapattibhavaṃ ārabba nikanti
 eva. Tenāha **“sabbasattānaṃ”**ti-ādi. **Yathāsambhavaṃ itareti** itare
 byāpādādayo yathāpaccayaṃ uppajjanti, lobhassa viya ādito asukassa
 anantaraṃ asukoti vā na nesaṃ niyamo atthīti attho. Kiṃ pana ete soḷaseva
 cittassa upakkilesā, udāhu aññepi santīti anuyogaṃ sandhāya aññepi santīti
 dassento **“na ca ete”**ti-ādimāha. Yadi evaṃ kasmā ettakā eva idha vuttāti.
 Nayadassanavasenaṃ dassento āha **“etena pana -pa- veditabbā”**ti. Tena
 thinamiddha-uddhaccakukkuccavicikicchā-
 attukkamaṃsanaparavambhanachambhitattā bhīrukatā-ahirikānottappa-
 attricchatāpāpicchatāmahicchatādayo saṅgahitāti veditabbam.

72. **Samkilesaṃ dassetvā**ti saṅkiliṭṭhavattanidassanena saṅkhepena vuttaṃ saṅkilesaṃ vibhāgena dassetvā. **Vodānaṃ dassentoti** etthāpi eseva nayo. **Evam jānitvā**ti “abhijjhā visamalobho ekanteneva cittassa upakkilesa”ti sabhāvato samudayato nirodhato nirodhūpāyato ca pubbabhāgapaññāya ceva heṭṭhimamaggadvayapaññāya ca jānitvā. **Pajahaṭṭi** ettha accantappahānameva adhippetanti dassento “**samucchedappahānavasena ariyamaggena pajahaṭṭi**”ti āha. **Ariyamaggenā**ti anāgāmmimaggena. Tena hi pahānaṃ idha sabbavāsesu adhippetam. **Kilesapaṭipāṭi** idha kilesānaṃ desanākkamo. **Maggapaṭipāṭi** pana catunnaṃ ariyamaggānaṃ desanākkamopi tāya desanāya paṭipajjanakkamopi tāya paṭipattiyā uppattikkamopi. Tattha ye ye kilesā yena yena maggena pahīyanti, maggapaṭipāṭiṃ anoloketvā tesam tesam kilesānaṃ tena tena maggena pahānadassanaṃ kilesapaṭipāṭi na kilesānaṃ uppattikkamo idha desanākkamo cāti dassento “**abhijjhā visamalobho**”ti-ādimāha. Yena yena pana maggena ye ye kilesā pahīyanti maggānupubbiyā, tena tena maggena tesam tesam kilesānaṃ pahānadassanaṃ maggapaṭipāṭiyā pahānadassananti dassento “**sotāpattimaggenā**”ti-ādimāha.

Imasmiṃ pana ṭhāneti “sa kho so bhikkhave bhikkhū”ti-ādinā āgato imasmiṃ pahānavāre. **Ime kilesā**ti ime yathāvuttā kilesā. **Sotāpattimaggavajjhā vā hontu sesamaggavajjhā vā** heṭṭhā dassitamaggapaṭipāṭivasena. Tattha pana ye tatiyamaggavajjhā, tesam anāgāmmimaggeneva pahāne vattabbaṃ natthi, yesam panettha heṭṭhimamaggavajjhānaṃ idha saṅgahe kāraṇaṃ pacchā vattukāmena aggamaggavajjhānaṃ anādiyitvā kasmā tatiyamaggavajjhānameva¹ gahaṇaṃ katanti āha “**ayamettha pavenimaggāgato sambhavo**”ti, ayaṃ imassa suttassa etasmiṃ ṭhāne ācariyapaveniyā kathāmaggo tato āgato atthasambhavo atthataṭṭanti attho. Tattha heṭṭhimamaggavajjhānaṃ idha saṅgahe kāraṇaṃ pacchā vattukāmo aggamaggavajjhānaṃ aggahaṇe yuttim dassento “**so cā**”ti-ādimāha. **Tenā**ti catutthamaggena. **Sesānanti**

1. Tatiyamaggavajjatāyasessa (Ka)

byāpādādīnaṃ. **Yepī**ti makkhādike sandhāyāha. **Taṃsamuttāhāpakacittānanti** tesāṃ makkhādīnaṃ samuttāhāpakacittuppadānaṃ. Tattha makkhapālāsa-issāmacchariyasamuttāhāpakāṃ paṭighadvayacittāṃ, visesato pañcakāmaguṇalobhena saṭho māyāvī ca hoti, pañcakāmaguṇikarāgo ca anāgāmimaggeneva niravasesato pahīyati, tasmā vuttaṃ **“taṃsamuttāhāpakacittānaṃ appahīnattā”**ti. Tepi suppahīnā hontīti sambandho. **Tanti** paṭhamaggeneva pahānaṃ **pubbāparena na sandhiyati** “yathodhi kho”ti ettha odhivacanassa maggattayavācakattā. Ratanattaye aveccappasādo nāma ariyakantasīlaṃ viya sotāpannassa aṅgāni, te ca pahānato pacchā niddiṭṭhā, tasmā idha vuttappahānaṃ vikkhambhanapahānamevāti keci vadanti. **Tesaṃ icchāmatameva** yathāvuttappahānasseva vasena aveccappasādānaṃ odhiso pahānassa vibhāvitattā, svāyamattho heṭṭhā yuttitopi pakāsito yeva.

74. **Ekamekena padena yojetabbaṃ**, yato ekamekassapi upakkilesassa sabbhāvādito dassanaṃ niyyānamukhaṃ hoti, tathā ceva heṭṭhā saṃvaṇṇitaṃ. Anāgāmimaggavasena pahānaṃ vatvā pasādassa uddhaṭṭā vuttaṃ **“anāgāmimaggena lokuttarappasādo āgato”**ti. Yadi evaṃ kasmā “lokiyo upajjati”ti vuttanti? “Itipi so bhagavā”ti-ādinayappavattassa lokiyattā. Nibbānārammaṇo eva hi lokuttaro pasādo. “Itipi so bhagavā”ti-ādivacanena lokiyaṃ, aveccappasādavacanena lokuttaranti **lokiyalokuttaramissakaṃ pasādaṃ dassento**. Avecca ratanattayaguṇe yāthāvato ñatvā pasādo **aveccappasādo**. So pana yasmā maggenāgatattā kenaci akampaniyo appadhamāsiyo ca hoti, tasmā vuttaṃ **“acalena accutenā”**ti. Tattha lokuttaro sabbaso buddhaguṇādīsu sammohaṃ viddhamāssento tattha kiccato pavattati, itaro ārammaṇavasena te ārabha. **Taṃ vidhinti** taṃ tassa uppannappakāraṃ. **Anussatiṭṭhānānī**ti anussatikammaṭṭhānāni.

75. **Somanassādīti ādi**-saddena ñāṇādīni saṅgaṇhāti. Corānaṃ abhiñhaṃ sañcaraṇaṭṭhānatāya **paccantaggahaṇaṃ**. **Paccavekkhatoti** “asukasmiṃca ṭhāne ime cime corā evaṃca evaṃca vināsītā”ti paccavekkhato **rañño viya**.

Yo yo odhi **yathodhi**. Yathā-saddo byāpanicchāyaṃ, khosaddo avadhāraṇeti dassento “**sakasaka-odhivasena cattameva hotī**”ti-ādimāha. Tena “vantan”ti-ādīsupi avadhāretabbanti dasseti. **Sakasaka-odhivasenā**ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ “**dve odhī**”ti-ādi āradham. Tattha **yaṃmaggavajjhā**ti yena maggena anavasesato pahātabbā. Anavasesappahānavasena hi taṃtaṃmaggavajjhānaṃ kilesānaṃ tadanāṃmaggavajjhehi asammissatā, aññathā ye sakasaka-odhivasena uparimaggavajjhā, te heṭṭhimamaggehi pahīnāpāyagamanīyādisabhāvā eva tehi pahīyantīti pahānavasena sammissā siyuṃ. Tena **teyeva pahīnā** hotīti etthāpi eseva nayo. **Tatuttharipī**ti tato pahānanimittasomanassuppattito uddhampi. Paṭipakkhesu odhiso pavattikiccattā **odhīti heṭṭhā tayo maggā vuccanti**. Te hīti-ādi vuttassevatthassa vivaraṇaṃ. **Imassa bhikkhunoti** anāgāmiṃ sandhāyāha. Tena vuttaṃ “**heṭṭhāmaggattayena cattan**”ti.

Keci cattampi gaṇhanti, nayidamevanti dassanatthaṃ “**vantan**”ti vuttaṃ. Na hi yaṃ yena vantaṃ, so puna taṃ ādiyati. Tenāha “**anādiyanabhāvadassanavasena**”ti. Vantampi kiñci sasantatilaggaṃ siyā, nayidamevanti dassanatthaṃ “**muttan**”ti vuttaṃ. Tenāha “**santatito vinimocanavasena**”ti. Muttampi kiñci muttabandhanā viya phalaṃ kuhiñci tiṭṭhati, na evamidanti dassanatthaṃ “**pahīnan**”ti vuttaṃ. Tenāha “**kvaci anavaṭṭhānadassanavasena**”ti. Yathā kiñci dunnissaṭṭhaṃ puna ādāya sammadeva nissaṭṭhaṃ paṭinissaṭṭhanti vuccati, evaṃ vipassanāya nissaṭṭhaṃ ādinnasadisāṃ maggena pahīnaṃ paṭinissaṭṭhaṃ nāma hotīti dassanatthaṃ “**paṭinissaṭṭhan**”ti vuttaṃ. Tenāha “**ādinnapubbassa paṭinissaggadassanavasena**”ti. Na kāpurisena viya parammukhena nissaṭṭhaṃ, atha kho abhimukheneva nissaṭṭhanti dassanatthaṃ “**paṭinissaṭṭhan**”ti vuttaṃ. Tenāha “**paṭimukhaṃ vā**”ti-ādi. Upagantabbatoti attano hitasukhaṃ paccāsiantena ekantena adhigantabbato. **Dhāraṇatoti** taṃsamaṅgīnaṃ apāyapātato sandhāraṇena. **Gantho “vedo”ti vuccati** “vidanti etenā”ti, vedehi nāṇehi gato paṭipannoti **vedagū**. **Abhijaññāti** jāneyya. **Vedajātāti** uppannasomanassā. **Ñāṇaṃ “vedo”ti vuccati** “veditabbaṃ vedeti”ti. **Somanassaṃ “vedo”ti vuccati** ārammaṇarasāṃ vindati anubhavatīti.

Uppannanti aveccappasādaṃ nissāya uppannaṃ. **Vuttappakārameva vedanti** “somanassaṃ somanassamayañāṇaṇcā”ti evaṃ vuttappakārameva. **Atthavedanti** atthe hetuphale vedaṃ. **Dhammavedanti** dhamme hetumhi vedaṃ. Tenāha “**aveccappasādassa hetun**”ti-ādi. Idha dhammatthasaddā hetuphalapariyāyāti imamatthaṃ pāḷiyā eva dassetuṃ “**vuttañhetan**”ti-ādi vuttaṃ. **Tameva atthañca dhammañcāti** attho dhammoti ca vuttaṃ aveccappasādanimittam yathāvuttaṃ kilesappahānañca. **Atthadhammānisamsabhūtaṃ vedanti** yathāvutta-atthadhammānisamsabhūtaṃ somanassamayañāṇasaṅkhātam vedañca. **Pāmojjanti** taruṇapītiṃ āha. **Paccavekkhaṇākārappavattenāti** etena paccavekkhaṇā evettha anavajjasabhāvatāya dhammoti vuttoti daṭṭhabbam. **Pīti jāyatīti** parappaccayaṃ balavapītimāha. **Pīṭitamanassāti** passaddhi-āvahehi ulārehi pītivegehi tittacittassa. **Kāyoti** nāmakāyo. **Vūpasantadarathoti** kilesapariḷāhānaṃ dūrībhāvena suṭṭhu upasantadaratho. Paccavekkhaṇahetukaṃ cittassa samādhānaṃ idha adhippetanti āha “**appitam viya acalam tiṭṭhati**”ti.

76. Kāmaṃ “buddhe aveccappasādena samannāgatomhi, dhamme saṃghe aveccappasādena samannāgatomhi”ti idampi tassā paccavekkhaṇāya pavatti-ākārapakāsaṇameva, idaṃ pana visesato ratanattaye uppannasomanassādippakāsanapadaṃ. “Yathodhi kho panā”ti idampi savisesaṃ paccavekkhaṇākārappakāsanapadanti adhippāyena “**idāni yathodhi -pa- pakāsetvā**”ti vuttaṃ. Cattāropi pana vārā paccavekkhaṇākārappakāsanavasena ceva somanassādi-ānisamsadassanavasena ca vuttāti sakkā viññātuṃ ubhayatthāpi ubhayassa vuttattā. Yadiapi ariyamaggo ekacittakkhaṇiko na puna uppajjati, paṭipakkhassa pana tena suppahīnattā taṃsamaṅgī aparihānadhammo taṃsīlādibhāveneva vuccatīti āha “**tassa anāgāmi maggasampayuttaṃ sīlakkhandhaṃ dasseti**”ti-ādi. “Evaṃdhammā te bhagavanto ahesun”ti-ādīsu¹ viya idha dhamma-saddo samādhipariyāyoti āha “**samādhikkhandhaṃ paññākkhandhañca dasseti**”ti. Tathā hi so sampayuttadhamme ekārammaṇe avikkhipamāne avippakiṇṇe avisaṭṭe katvā samaṃ, sammā ca ādahanto tathā te dhāretīti ca vattabbataṃ

1. Dī 2. 7; Ma 3. 160; Saṃ 3. 138 piṭṭhesu.

arahatīti dhammoti ca vuccati. **Anekarūpānanti** anekappakārānaṃ. Antarāyo nāma appaṭiladdhassa vā alabbhanavasena, paṭiladdhassa vā parihānavasena, tadubhayampi idha natthīti dassento “**maggassa vā**”ti-ādimāha. **Nevassa taṃ hoti antarāyāyāti** tassa anāgāmino piṇḍapātabhojanaṃ neva hoti antarāyāya ukkaṃsagatāya paccavekkhaṇāya paccavekkhitvā paribhuñjanato. Tañcassā ukkaṃsagamanam hatapaṭipakkhattāti dassento “**maggena visuddhacittatā**”ti āha.

Etthāti etasmim antarāyābhāve. **Etadeva** visuddhacittattameva **kāraṇam**. Ettha ca “nevassa taṃ hoti antarāyāyā”ti iminā heṭṭhā vuttappahānaṃ anāgāmimaggenevāti siddham hoti. Anāgāmino hi sabbaso kāmarāgo pahīno hoti, rasatanhāya abhāvato tādisapiṇḍapātaparibhogo aggamaggādhigame kathañcīpi antarāyāya na hotīti. “Seyyathāpi bhikkhave vatthan”ti vadanto bhagavā ādimhi attanā upanītavattthūpamaṃ anusandheti. Udakassa acchabhāvo paṅkasevālapaṇakādimalābhāvena pasannatāya, tabbipariyāyato bahalatāti āha “**acchanti vipprasanna**”ti. Vaṇṇanibhāya vigatasamkilesatāya samujjālanam pabhassaratāya vatthassa, taṃ pariyodātanti vattabbataṃ labhatīti āha “**pariyodātaṃ pabhassaratāyā**”ti. **Ukkaṃ bandheyyāti** aṅgārakapallam yathā dāruḥgaṭikaṅgārādikena na bhijjati, evaṃ tanumattikālepādinā bandheyya. Meghapāṭalato verambhavātadhārāsamghaṭṭanato vijjutā viya kevalam vātadhārāsamghaṭṭanajanitā pabhā-ukkāpabhā, sā pana yasmā dvinnam vātadhārānam vegasambhūtasamghaṭṭanahetukā, tasmā kāraṇavasena “**vātavego ukkā**”ti vuttaṃ.

77. **Yathānusandhivasenāti**-ādimhi utthitadesanāya anurūpā anusandhi yathānusandhi, tassā vasena. Byatirekadassanam viya hi sādhetabbassa ādimhi utthitadesanāya paṭipakkhadassanampi anurūpadesanāva sammadeva patiṭṭhāpanabhāvato, yathā taṃ āvattahārayojanāyam visabhāgadhammāvattanti daṭṭhabbam. “**Yathānusandhivasena desanā āgatā**”ti saṅkhepato vuttamattham vitthārento tappasaṅgena itarepi anusandhī dassetuṃ “**tayo hī**”ti-ādimāha. **Bahiddhāti** bāhiresu vatthūsu. **Asati paritassanāti** taṇhādīṭṭhiparitassanābhāvo. **Vissajjitasuttavasenāti** “idha bhikkhu

ekaccassā”ti-ādinā¹ vissajjitasuttavasena. **Yena dhammenāti** sīlādivodānadhammesu akkhantiyādisaṁkilesadhammesu ca yena yena dhammena. **Cha abhiññā āgatāti** iminā “anurūpadhammavasena vā”ti vuttavikappaṁ dasseti, sesehi “paṭipakkhavasena vā”ti vuttavikappaṁ. Akkhantiyā hi kakacūpamovādo² paṭipakkho, tathā diṭṭhiyā “netam mama, nesohamasmi, na meso attā”ti evaṁ paṭibhāgā suññatākārena. Sesadvayepi eseva nayo. “citte saṁkiliṭṭhe duggati pāṭikaṅkhā”ti³ heṭṭhā kilesadesanā āgatā. **Sabboti** anavaseso. **Sabbākārenāti** ādinavānisamsapaccavekkhaṇapuggaladosajānanādinā sabbappakārena.

78. “Mettā bhāvetabbā byāpādassa pahānāyā”ti-ādivacanato⁴ mettādayo byāpādavihesāratiṛāgānaṁ paṭipakkhā. Yasmā “so atthi”ti-ādinā bhagavatā anāgāmino aggamaggādhiḡamanam catusaccakammaṭṭhānam matthakaṁ pāpetvā kathitam, tasmā tam dassento “**idānissā**”ti-ādimāha.

Brahmavihāradhammeti brahmavihāre ceva brahmavihārasahagatadhamme ca. Tenāha “**nānavasena**”ti. Vavatthapetvāti ānetvā sambandhitabbaṁ. Nāmantipi hi īdisesu ṭhānesu cattāro arūpino khandhā vuccanti. **Iminā nāyēnāti** etena bhūtanissitānam sesupādāyadhammānam sabbesampi pahātabbatanḡhāvajjānam tebhūmakadhammānam pariggahavidhiṁ ulliṅgeti. Sabhāvato vijjamānam tam attapaccakkham katvā nāṇena yāthāvato paṭivijjhiyamānataṁ upādāya “atthi idan”ti yathāvavatthāpitam nāmarūpaṁ. Tenevāha “**ettāvatānena dukkhasaccavavatthānam kataṁ hoti**”ti. Sāvadhāraṇaṇcetaṁ vacanam, lokasamaññāsiddham satta-itthipurisādi viya, ito bāhirakaparikappitam pakati-ādi drabyādi jīvādi kāyādi viya ca na paramatthako natthi, atthevāti vuttam hoti. **Pajānāti** pubbhāge tāva lakkhaṇarasādivasena ceva paṭiggahavibhāgavasena ca pakārato jānāti, aparabhāge pana pariññābhisamayavasena paṭivijjhanto jānāti. Ekantahīnā nāma akusaladhammā sampati āyatiṇca dukkhamūlattā, tatthāpi visesato taṇhāti āha “**dukkhassa samudayaṁ paṭivijjhanto atthi**”

1. Ma 1. 189 piṭṭhe. 2. Ma 1. 173 piṭṭhe. 3. Ma 1. 43 piṭṭhe. 4. Am 3. 165 piṭṭhe.

hīnanti pajānāti”ti. Attano paccayehi padhānabhāvaṃ nītattā pañītanti iminā atthena ariyamaggova “pañītan”ti vuccatīti āha **“pahānupāyaṃ vicinanto atthi pañītanti pajānāti**”ti. “Uttamaṭṭhena ca pañītan”ti vuccamāne nirodhasaccassapi saṅgaho siyā, tassa pana padantarena saṅgahitattā vuttanayenevettha attho veditabbo. Appamaññāmukhena vipassanābhīnivesasseva katattā **“brahmavihārasaññāgatassā**”ti vuttaṃ. “Sabbassapi tebhūmakassa saññāgatassā”ti vattum vaṭṭatiyeva. Na cettha asaṅgaho tassāpi saññāya āgatabhāvato. Lokam uttaritvā samatikkamitvā nissaritvā viśamvuttaṃ hutvā ṭhitattā vuttaṃ **“uttari nissaraṇaṃ nibbānaṃ**”ti.

Catūhi ākārehīti “atthi hīnan”ti-ādīhi catūhi pakārehi. Anvayañāṇatāya anubodhabhūtāya vipassanāpaññāya jānanattho dhammañāṇatāya paṭivedhabhūtāya maggapaññāya dassanattā sābhāvasiddhoti dassento **“vipassanāpaññāya cattāri saccāni jānanato maggapaññāya passato**”ti vuttaṃ. **Bhayabherave vuttanayenevāti** Bhayabheravasuttavaṇṇanāyaṃ¹ attanā vutta-atthavacanattapāṭhena idha pāṭhassa sadisattā atidisanto **“kāmasavāpi -pa- pajānāti**”ti āha. Ettha ca yasmā “kāmasavāpi cittaṃ vimuccati -pa- avijjāsavāpi cittaṃ vimuccatī”ti “khīṇā jātī”ti-ādīni vadatā bhagavatā catutthamaggo niddiṭṭho, tasmā yaṃ heṭṭhā **atṭhakathāyaṃ**¹ vuttaṃ “so ca upari catutthamaggasseva niddiṭṭhattā yujjati”ti, taṃ suvuttamevāti daṭṭhabbaṃ.

Tassa codanattāyāti tassa brāhmaṇassa bhagavā attano codanattāyā “puccha maṃ tvaṃ brāhmaṇa yadettha tayā manasābhisamīhitaṃ”ti codanāya, okāśadānattāyāti adhippāyo. Desanāsannissayo brāhmaṇassa tathārūpo ettha ajjhāsayopi natthīti yathāvutta-anusandhittayavinimuttattā **“pāṭiyekkaṃ anusandhiṃ āhā**”ti vuttaṃ. Cittagatattā **abbhantarena**. **Kilesavutṭhānasinānenāti** kilesamalapavāhanena rāgapariḷhādīvūpasamakarena ca aṭṭhaṅgika-ariyamaggasalilasīnānena.

79. Dhammasabhāmaṇḍapaṃ tāvadeva upagatattā bāhukā nadito **āgataṃ viya maññamāno**. Ariyaphalamaddanacūṇṇādayo telasinehassa

1. Ma-Ṭṭha 1. 131 piṭṭhe.

vivecanena. Lūkhabhāvo lokkhaṃ, taṃ etissā atthīti lokkhāti sammatā. **Lokkhasammata**ggahaṇena “tathā sā nadī loke pākaṭā”ti evaṃ pavattaṃ attano micchāgāhaṃ dīpeti. Tenāha “**visuddhabhāvaṃ detīti evaṃ sammatā**”ti. Pāpapavāhanena samparāyikādisampatti-āvahato lokassa hitā **lokyā**. Lokyāti sammatāti sabbaṃ purimasadisāṃ. Tenāha “**seṭṭhaṃ lokaṃ gamayatīti evaṃ sammatā**”ti. **Puññasammata**ti pujjabhavaphalanibbattanena sattānaṃ punanena visodhanena puññāti sammatā. **Tadatthadīpanatthamevā**ti tassā pubbe āgatadesanāya atthadīpanatthameva. Vuttassevatthassa puna dīpanaṃ kimatthiyanti āha “**gāthārucikānaṃ**”ti. Cuṇṇikavacanaṃ asambhāventā tathā ca vutte atthamabujjhanakā pajjavacanaṃ sambhāventā tathā ca vutte bujjhanakā gāthārucikā. **Visesattha dīpanatthanti** visiṭṭhadīpanatthaṃ, purimadesanāya aññadīpanatthanti attho.

“Gacchati pana bhavaṃ gotamo bāhukaṃ nadiṃ sināyitun”ti¹ heṭṭhā vuttattā **bāhukanti idameva ettha tadatthadīpakāṃ. Sesāni** adhikakkādivacanāni tato visiṭṭhassa atthassa bodhanato **visesatthadīpakāni**. Kasmā panettha bhagavatā brāhmaṇena avuttāni adhikakkādīni gahitānīti āha “**yatheva hi**”ti-ādi. Kakkanti nhānapiṇḍaṃ adhippetāṃ, nhāyitvā adhikaṃ kakkāṃ ettha gaṇhantīti **adhikakkaṃ**. Tenāha “**nhānasambhāravasenā**”ti-ādi. **Maṇḍalavāpisaṇṭhānanti** vaṭṭapokkharāṇisaṇṭhānaṃ **nadiyoti** visuṃ nadiyo, na adhikakkādīni viya titthamattaṃ.

Tīhi padehīti sundarikāpayāgabāhukāpadehi. **Cattārīti** adhikakkādīni cattārī. **Vuttāneva hontīti** lokkhasammataḷakkhaṇena ekalakkhaṇattā brāhmaṇassa adhippāyena, paramatthato pana pāpapavāhalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Tenāha “**tasmā**”ti-ādi. **Kiñci** pāpasuddhiṃ **na karontīye**va. **Na hi naṃ sodhayeti** naṃ puggalaṃ na sodhaye. **Verakibbisabhāvaṃ appattā** nāma kamma pathabhāvaṃ appattā. Tenāha “**khuddakehī**”ti.

Paṭihanantoti ayuttabhāvadassanena taṃ diṭṭhiṃ paṭibāhanto. Tatthāyaṃ paṭibāhanavidhi yathā yaṃ kiñci udakorohanaṃ na pāpapavāhanaṃ.

1. Ma 1. 47 piṭṭhe.

Evam yo koci nakkhattayogo pāpahetūnaṃ paṭipakkhābhāvato. Yaṃ hi vināseti, so tassa paṭipakkho. Yathā āloko andhakārassa vijjā ca avijjāya, na evaṃ udakorohanaṃ nakkhattayogo vā pāpahetūnaṃ lobhādīnaṃ paṭipakkho, tasmā niṭṭhamettha gantabbaṃ “na udakorohanādi pāpapavāhanan”ti. **Niccaṃ phaggunīnakkhattanti** suddhasīlādikassa sabbakālaṃ maṅgaladivaso evāti adhippāyo. **Itaroti** sīlādivasena asuddho. **Niccameva uposatho** ariyuposathena upavutthabhāvato. **Suddhassāti** parisuddhamanosamācārassa. **Sucikammassāti** parisuddhakāyavacīsamācārassa. Tenāha “**nikkilesatāyā**”ti-ādi. **Kusalūpasañhitanti** anavajjabhāvūpagataṃ. **Vatasamādānanti** dhutadhammasamādānādi **sampannameva hoti**, nāssa vipatti atthīti attho. **Mama sāsaneveva sināhi**, yadi accantameva suddhiṃ icchasīti adhippāyo. Tenāha “**sace**”ti-ādi. **Khematanti** khemabhāvaṃ. Yathā sabbabhūtāni tapavasena khemappattāni abhayappattāni honti, evaṃ karohīti taṃ heṭṭhā dassitaṃ mettādi bhāvanāṃ brāhmaṇassa saṅkhepena upadisantenassa ekaccasamādhisampadā tadavinābhāvinī paññāsampadā ca dassitāti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**manodvārasuddhi dassitā**”ti.

Tassa pana sampadādvayassa nissayabhūtaṃ sīlasampadaṃ dassetuṃ “**sace musā na bhaṇasī**”ti-ādi vuttaṃ. Ettha ca yathā “sace musā na bhaṇasī”ti-ādinā musāvādapāṇātipāta-adinnādānapaṭivirativacanena avasesakāyavacīduccaritaviratīpi vuttā eva hoti lakkhaṇahāranayena, evaṃ “saddahāno amaccharī”ti saddhādidhanasampadāniyojaneneva avasesa-ariyadhanasampadāniyojanampi siddhameva hotīti saddhādayo vimutti-paripācanīyadhammā brāhmaṇassa pakāsītā evāti veditabbā. Tenevāha “**imāya eva paṭipattiyā kilesasuddhī**”ti. **Gayā sammatatarā** bāhukādīhipīti adhippāyo.

80. **Ekoti** asahāyo, esā panassa asahāyatā ekībhāvenāti. Na hissa tāva taṇhādutiyatā vigatā. Tenevāha “**na cirassevā**”ti-ādi. Ekaggahaṇeneva kāyena vūpakaṭṭhatā vuttāti āha “**vūpakaṭṭho cittavivekenā**”ti. Tena “divā caṅkamaṇa nisajjāyā”ti-ādinā¹ āgataṃ jāgariyānuyogamāha. Tathābhūtaṃ

1. Ma 1. 341; Ma 3. 54; Saṃ 1. 112, 323; Abhi 2. 258; Khu 7. 294 piṭṭhesu.

cassa ekādasahi aggīhi āditte tayo bhavē passato yathā pamādaṣṣa lesopi nāhosi, evaṃ kammaṭṭhānaṃ brūhento sammadeva padahati. Katthaci saṅkhāragate anapekkhacitto nibbānādhimutto eva vihāsiṭi dassetum “**appamatto**”ti-ādi vuttaṃ. **Khīṇā jāti**ti-ādisu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Sesāṃ suviññeyyameva.

Vatthasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Sallekhasuttavaṇṇanā

80. “Cundo”ti tassa mahātherassa nāmaṃ, pūjāvasena pana **mahācundoti** vuccati yathā “mahāmoggallāno”ti. Attano vā cundaṃ nāma bhāgineyyattheraṃ upādāya Āyasmato Sāriputtattherassa bhātā ayaṃ mahāthero “**mahācundo**”ti paññāyittha yathā “mahāpanthako”ti. **Sāyanhasamayanti** bhummatthe etaṃ upayogavacananti āha “**sāyanhakāle**”ti. Na hettha accantaṣaṃyogo sambhavatīti. **Sattasaṅkhārehīti** saddhivihārika-antevāsika-upāsakādisattehi ceva rūpārammaṇādisaṅkhārehī ca. **Paṭinivattitvāti** apasakkitvā. **Nīliyananti** vivecanaṃ kāyacittehi tato vivittatā. **Ekībhāvoti** hi kāyavivekamāha, **pavivekoti** cittavivekaṃ. **Tato vutthitoti** tato duvidhavivekato bhavaṅguppattiyā, sabrahmacārīhi samāgamaṇa ca apeto. **Abhivādāpetvāti** abhivādaṃ kāretvā. **Evanti** yathāvutta-abhivādavasena. **Paggayhāti** unnāmetvā. Anupacchinnabhāvamūlānaṃ tāva evaṃ abhivādo hotu, ucchinnabhāvamūlānaṃ kimatthiyoti āha “**etaṃ āciṇṇaṃ tathāgatānaṃ**”ti. Tena na tathāgatā samparāyikaṃyeva sattānaṃ sukhaṃ āśīsanti, atha kho diṭṭhadhammikampīti daṭṭhabbaṃ. Kasmā evaṃ tathāgatā abhivadantīti tattha kāraṇamāha “**sukhakāmā hī**”ti-ādi. **Puthukāyāti** bahū satta-kāyā. **Yakkhāti** devā. Te hi pūjanīyatāya “yakkhā”ti vuccanti. **Abhivadantīti** āśīsitaṃevatthaṃ ñāṇakaruṇāhi abhimukhaṃ katvā vadanti.

Yāti aniyamato gahitā niyamato dassento “**imā**”ti āha. **Imāti** ca āsanna-paccakkhāvacananti āha “**abhimukhaṃ karonto**

viyā”ti, taṃ taṃ diṭṭhigatikaṃ cittagataṃ sammukhā viya karontoti attho. **Diṭṭhiyoti** purimapadalopena pāliyaṃ vuttanti dassento “**micchādiṭṭhiyo**”ti āha. Sattesu diṭṭhigatacittuppadesu uppajjamānā, sattesu vā visayabhūtesu ārabha uppajjamānā “**sattesu pātubhavanti**”ti vuttā. **Attavādenāti** attānaṃ ārabha pavattena vacanena. **Paṭisaṃyuttāti** “atthi attā”ti gāhe gāhaṇe ca visayabhāvena paṭisaṃyuttā. Diṭṭhigatikena diṭṭhiṃ gāhantehi gahāṇe gāhāṇe ca diṭṭhi diṭṭhivādassa visayoti tena paṭisaṃyuttā nāma hoti. “Atthi attā”ti evaṃ pavattā diṭṭhi idha attavādapāṭisaṃyuttā, na tassā visayabhūto attā. Sā ca visayabhāvato tathāpavattena vādena paṭisaṃyuttā.

Lokavādappaṭisaṃyuttāti etthāpi eseva nayo. **Vīsati bhavanti** tato param attavādavatthuno¹ abhāvā. Pañcapi hi upādānakkhandhe paccekam “attā”ti te ca attano nissayabhāvena gaṇhato etāsaṃ diṭṭhīnaṃ sambhavo, tabbinimutto panāyaṃ visayo attaggaṇākāro ca natthīti. **Sassato attā ca loko cāti** rūpādīsu aññataram “attā”ti, “loko”ti vā gahetvā taṃ sassato sabbakālabhāvī nicco dhuvoti. Yathāha “rūpī attā ceva loko ca sassato cāti attānañca lokañca paññāpeti”ti-ādi. **Sassatoti-ādīsu** paṭhamo sassatavādavasena attaggāho, dutiyo ucchedavādavasena, tatiyo ekaccasassatavādavasena, catuttho takkīvādavasena pavatto, amarāvikkhepavasena vā pavatto attaggāho. **Antavāti** attano paricchedatāvasena. **Anantavāti** aparicchedatāvasena. **Antavā ca anantavā cāti** tadubhayavasena, itarā takkīvādavasena pavatto attaggāho. Evaṃ pavattattā aṭṭha hontīti yojanā.

Ādimevāti ādimanasikārameva. Taṃ pana sarūpato dassento “**vipassanāmissakapaṭhamamanasikāramevā**”ti āha. **Appatvāpi sotāpattimaganti** iminā avadhāraṇena nivattitaṃ dasseti. Nāmarūpaparicchedato pabhuti yāva udayabbayadassanaṃ, ayaṃ idha ādimanasikāroti adhippeto paññābhāvanāya ārambhabhāvato. Udayabbayānupassanāsahitatāya cassa **vipassanāmissakatā**vacanaṃ. **Evanti** imassa atthavacanaṃ “**ettakeneva**

1. Attabhāvavatthuno (Ka)

upāyenā”ti, yathāvutta-ādīmanasikārenāti attho. **Etāsanti** yathāvuttānaṃ attavādalokavādapaṭisaṃyuttānaṃ diṭṭhīnaṃ. Kāmañca tāsāṃ tena tadaṅgavasena pahānaṃ hotiyeva, taṃ pana nādhīppetāṃ, tasmā samucchēdavasena pahānaṃ paṭinissaggo ca hotīti pucchati. Sabbaso samucchinnasaṃyojanatāya **anadhīmānikopi samāno**. “Ariyadhammo adhigato”ti māno adhimāno, so yesāṃ atthi te **adhīmānikā**, tesāṃ udayabbayañāṇadhigamena adhimānuppatti tadavasāno ca manasikāroti adhippeto. Tena diṭṭhīnaṃ pahānaṃ na hotīti kathāpanatthaṃ ayaṃ pucchāti āha **“adhīmānappahānatthaṃ pucchati”**ti. “Ādimeva nu kho -pa-paṭinissaggo hoti”ti anabhisametāvī viya vadanto adhimāne ṭhito viya hotīhi āha **“adhīmāniko viya hutvā”**ti. Soti therō. **Tesāṃ atthāyāti** tesāṃ attano antevāsikānaṃ bhagavatā etassa micchāgāhassa vivecanatthāya. Thero kira dhammasenāpati viya saddhiṃ attano antevāsikehi bhagavantāṃ upasaṅkami.

82. **Yatthāti** visaye bhummaṃ. Diṭṭhīnaṃ hi ārammaṇanidassanametanti. Yasmā diṭṭhīnaṃ anusayanabhūmipi samudācaraṇatṭhānampi khandhā eva, tasmā āha **“yattha cetā diṭṭhiyo uppajjantīti-ādi pañcakkhandhe sandhāya vuttan”**ti. Rūpaṃ abhinivissāti “idaṃ rūpaṃ mama attā”ti diṭṭhābhīnivesavasena abhinivisitvā ārabha. Abhinivisamānā eva hi diṭṭhi naṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjati. **“So attā”**ti-ādīsu yadidaṃ cakkhādisaṅgahaṃ rūpaṃ, sahabuddhinibandhanatāya **so me attā**, sukhāsukhaṃ ettha lokiyati”ti **so loko**, “so evāhaṃ **pecca** paraloke **bhavissāmīti** tathābhāvena **nicco**, thirabhāvena **dhuvo**, sabbadābhāvitāya **sassato**, nibbikāratāya **avipariṇāmadhammoti** attho. Yadi pañcakkhandhe sandhāya vuttaṃ, kathamekavacananti āha **“ārammaṇavasenā”**ti-ādi. Nānākārīyati etenāti **nānākaraṇaṃ**, viseso. **Jātivāsenāti** uppattivāsenā. Ye hi anibbattapubbā samānavatthā, te uppādasāṅkhātavikārasamaṅgitāya uppajjantīti samaññaṃ labhanti. Tenāha **“jātivāsenā”**ti-ādi. **Punappunaṃ āsevitāti** anādimati saṃsāre aparāparuppattiyā laddhāsevanā. Etena kilesānaṃ bhāvanaṭṭhena anusayatthaṃ

viseseti. **Thāmagatā**ti thāmabhāvaṃ upagatā. Etena anusaye sabhāvato dasseti. **Thāmagamananti** ca kāmarāgādīnaṃ anaññasādhāraṇo sabhāvo. Tathā hi vuttaṃ “thāmagato anusaye pajahatī”¹. **Appaṭiviniṭā**ti samucchadavinayavasena na paṭiviniṭā. Appahīnā hi thāmagatā kilesā anusentīti vuccanti. Etena tesāṃ kāraṇalābhe sati uppajjanārahataṃ dasseti. **Samudācarantī**ti abhibhavanti. Etena tesāṃ vītikkamappattataṃ dasseti. **Uppajjantī**ti pana imināva pariyuṭṭhānāvattā dassitā.

Taṃ pañcakkhandhappabhedāṃ ārammaṇanti yaṃ taṃ “yattha cetā diṭṭhiyo uppajjantī”²ti-ādinā vuttaṃ rūpupādānakkhandhādipañcakkhandhapabhedāṃ diṭṭhīnaṃ ārammaṇaṃ. **Etaṃ mayhaṃ na hotīti** etaṃ khandhapañcakaṃ mayhaṃ santakaṃ na hoti mama kiñcanapalibodhabhāvena gahetabbatāya abhāvato. Tenassa paramatthato taṇhāvattubhāvaṃ paṭikkhipati tāvakālikādibhāvato. **Ahampi eso na asmīti** eso pañcakkhandhapabhedo ahampi na asmi, ahanti so gahetabbo na hotīti attho. Etenassa mānavattubhāvaṃ paṭikkhipati aniccadukkhajegucchādibhāvato. **Eso me attāpi na hoti** attasabhāvassa tattha abhāvato mamañcassa kiñcanapalibodhabhāvena gahetabbatāya abhāvato.

Taṇhāva mamanti gaṇhāti etenāti **taṇhāgāho**. **Taṃ gaṇhantoti** taṃ uppādentō. Tenāha “**taṇhāpapañcaṃ gaṇhātī**”³ti. Papañceti santānaṃ vitthārento satte saṃsāre cirāyatīti **papañco**. **Yathāvuttapabhedanti** aṭṭhasatataṇhāvicaritapabhedāṃ. **Taṇhāpapañcaṃ paṭikkhipati** khandhapañcakassa taṇhāvattukābhāvavibhāvanenāti adhippāyo. Parato padadvayepi eseṇa nayo. **Diṭṭhekaṭṭhāti** diṭṭhiyā pahānekaṭṭhā. Tena tesāṃ paṭhamamaggavajjhataṃ dasseti. Sahajekaṭṭhā pana diṭṭhiyā taṇhā eva, na māno, sā ca kho apāyagamanīyā. **Yathā atthīti** yena aniccadukkhāsubhānatākārena atthi, tathā passanto yathābhūtaṃ passati nāma. Tenāha “**khandhapañcakañhī**”⁴ti-ādi. **Eteneva ākārenāti** ruppanādi-aniccādi-ākāreneva. **Gayhamānampi** appahīnavipallāsehi. **Tenākārenāti** “etaṃ maman”⁵ti-ādi-ākārena. **Nevatthi**

1. Khu 9. 394 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

yathābhūtaḍḍaṣṇavipallāsaṇaṃ tadabhāvato. **Suṭṭhu passantassāti** yathā puna tathā na passitabbaṃ, evaṃ suṭṭhu sātisaṃ passantassa.

Na ādimaṇasikāreṇeva dīṭṭhippahānaṃ hoti, adhimānikānaṃ pana adhimānamattametaṃ ḍḍaṣṇaṃ. Maggeṇeva taṃ hotīti imamaṭṭhaṃ vibhāvento “**sotāpattimaggena dīṭṭhippahānaṃ dassetvā**”ti āha. **Vibhajantoti** adhimānikānaṃ jhānāni asallekhabhāvena vibhajanto. **Bālaputhujjanānaṃ neva uppajjati** akāraḍḍabhāvato. **Na ariyasāvakaṇaṃ** pahīnādhimaṇapaccayattā. **Na aṭṭhānaniyojako** sappāyakammaṭṭhāneyeva niyojanato.

Thero “yadatthaṃ saṃgho pakkosati, so attho tattha vāsīnaṃ āgatāgatānaṃ idha ijjhatī”ti taṃ udikkhanto saṃghena yāvataṭṭhiyaṃ pahitopi na gato na agāravana. Tenāha “**kimetan**”ti-ādi. Paṇḍito hi tattha attano kiccameva karotīti **aññataraṃ vuḍḍhapabbajitaṃ pāhesi**. **Kimetanti** saṃghassa āṇāya akaraṇaṃ nāma kimetanti karaṇe ādaraṃ dīpento evamāha. **Saṭṭhivassātī**toti appatte pattasaññī eva saṭṭhivassātīto. Yasmā pesalā pesalehi saddhiṃ saṃsandanti samānādhimuttitāya, tasmā thero “**sādhāvuso**”ti vatvā hatthimāpanādiṃ sabbaṃ akāsi.

Tādisovāti anantaraṃ vuttattherasadisova appatte pattasaññī eva saṭṭhivassātītoti attho. **Padumagumbanti** kamalasaṇḍaṃ. **Pāsādaṃ pāvīsi** vissatṭhaṃ olokanenassa puthujjanabhāvo attanāva paññāyissatīti. Tissamahāvihāre kira therā bhikkhū tadā “sakacittaṃ pasīdatī”ti vacanaṃ pūjenta kālasseva cetiyaṇṇaṇaṃ sammajjitvā ettakārammaṇameva buddhārammaṇapītiṃ uppādetvā divase divase tathā karonti. Tena vuttaṃ “**tasmiṇca samaye**”ti-ādi. “Dhammadinna idha pattacīvaraṃ ṭhapehī”ti **vattāpi** paṭisaṇṭhārasena kiñci **pucchitāpi nāhosi**. **Guṇaṃ jānākīti** nimujjanādisu vivaradānādinā guṇaṃ jānāti viya. **Tumhe pana na jānittha** āgantukavattassapi akaraṇato. Satthu-āṇāvilāṅghinī kīdisi sā saṃghassa katikā. Katikā ca nāma sikkhāpadāvirodhena anuvattetabbā, ettakampi ajānantehi me saṃvāso natthīti ākāse abbhukkami.

Yaṃ tassa evamassa sallekhena viharāmiti yo “paṭhamajjhānaṃ upasampajja vihareyyā”ti vutto, tassa bhikkhuno yaṃ “paṭhamajjhānasāṅkhātaṃ paṭipattividhānaṃ kilese sallekhati, tena sallekkhena ahaṃ viharāmi”ti adhimānavasena evamassa evaṃ bhaveyya ṭhānametaṃ vijjatīti evamettha sambandho veditabbo. **Taṃ na yujjati**ti taṃ adhimānikassa “yathāvivhaṅgaṃ¹ paṭhamajjhānaṃ sallekho”ti parivitakkitaṃ na yujjati yuttaṃ na hoti. Tenāha “**na hi**”ti-ādi. Tattha sammā sabbaso ca kilese likhatīti **sallekho**, ariyamaggo. Tadupāyavipassanā **sallekhapaṭipadā**. Yaṃ pana jhānaṃ vipassanāpādaṃ, tampi jhānaṃ pariyāyena maggaṃpādaṃ hotiyeva. Tenāha “**avipassanāpādakattā**”ti-ādi.

Jhānadhammavasenāti vitakkādipaṇcakaṃ jhānadhammavasena. Cittuppādavaseṇa anekavāraṃ pavattamānampi jhānaṃ ekāvajjanatāya ekavīthipariyāpannattā ekā samāpatti evāti “**punappunaṃ samāpattivaseṇā**”ti vuttaṃ. Cattāri arūpajjhānāni yathāsakaṃ ekesasmiṃyeva ārammaṇe pavattantīti āha “**ārammaṇabhedābhāvato**”ti. **Purimakāraṇadvayavasenevā**ti “jhānadhammavasena, punappunaṃ samāpattivaseṇā”ti pubbe vuttappakāraṇadvayavaseneva.

Tesaṃ arūpajjhānaṃ kilesapariḷāhābhāvena **nibbutāni** aṅgāni, bhāvanāvisesavasena **sukhumāni** ārammaṇāni. **Tasmā tānī**² tesaṃ vasena tāni jhānāni santāni, tasmā “**santā ete viharā**”ti vuttaṃ. **Tesaṃ catunnampīti** cutunnampi tesaṃ arūpajjhānaṃ.

83. **Soti** adhimāniko bhikkhu, añño vā ito bāhirako tāpasaparibbājakādiko na hi sammasati. Tattha adhimāniko appatte pattasaññitāya na sammasati, itaro avisayatāya. **Yatthāti** yasmiṃ sallekhavatthusmiṃ, avihiṃsakatādīhi **catucattālīsāya ākārehi**.

Aṭṭha samāpattiyo nāma kilesānaṃ vikkhambhanavasena pavattā uttaruttari santapaṇīta dhammā, na tathā lokiyā avihiṃsādayo. Tattha kathaṃ avihiṃsādayo eva sallekhabhāvena vuttā, na itarāti imamattaṃ vibhāvento codako “**kasmā panā**”ti-ādimāha. Itaro kāmāṃ

1. Yathādhigataṃ (?)

2. Santānīti (Ka)

samāpattiyo santapaṇītasabhāvā, vaṭṭapādakatāya pana kilesānaṃ sallekhaṭṭhapaṭipadā na honti, avihimsādayo pana vivaṭṭapādakā sallekhaṭṭhapaṭipadāti imamatthaṃ vibhāvento **“lokuttarapādakattā”**ti-ādimāha. Imināyeva aṭṭhasamāpattihi avihimsādināṃ visesadīpakena suttena yathā mahapphalataraṃ hoti, taṃ pakārajātaṃ veditabbaṃ. Idañhi dakkhiṇeyyataratāya dakkhiṇāya mahapphalatarataṃ sandhāya vuttanti sambandho. Nanu tattha “sotāpattiṭṭhapaṭipalāsacchikiriyāya paṭipanno”ti āgataṃ, na “saraṇagato”ti codanaṃ sandhāyāha **“saraṇagamanato paṭṭhāyā”**ti-ādi. Vuttaṃ hetuṃ **aṭṭhakathāyaṃ**¹ “hetṭhimakoṭṭiyā tisaraṇaṃ gato upāsakopi sotāpattiṭṭhapaṭipalāsacchikiriyāya paṭipanno nāmā”ti. Yo hi vaṭṭadukkhaṃ samatikkamitukāmo pasannacitto ratanattayaṃ saraṇaṃ gacchati, tassa taṃ adhisīlādīnaṃ upanissayo hutvā anukkamena dassanamaggādhigamāya samvatteyyāti.

Vihimsādivatthunti yadetaṃ vihiṃsādīnaṃ vatthum vadāma, imasmiṃ vihiṃsādivatthusmiṃ. **Antamicchādiṭṭhiṇca micchattānaṃ ādimicchādiṭṭhiṇcā**ti idaṃ desanākkamaṃ sandhāya vuttaṃ. **Missetvāti** micchādiṭṭhiḥbhāvasāmaññena ekajjhaṃ katvā. **Tathāti** iminā yathā kammaṭṭhamicchattānaṃ ante ādimhi ca vuttamicchādiṭṭhiṃ missetvā ekajjhaṃ vuttaṃ, tathā tesaṃ ante vuttasammādiṭṭhīti imamatthaṃ upasaṃharati.

Pāṇanti vohārato sattaṃ, paramatthato jīvitindriyaṃ. **Atipāṇenti** saraseneva patanasabhāvaṃ aticca antarā eva pāṇenti, atikkamma vā satthādīhi abhibhavitvā pāṇenti. **Adinnanti** parasantakaṃ. **Ādiyaṇṭīti** gaṇhanti. **Sallekhatīti** samaṃ lekhati, pajahatīti attho. Kammaṭṭhakathā esāti **“atthabhañjanakaṃ”**ti vuttaṃ. Piyasuññakaraṇato **pisuṇā**, pisati pare satte hiṃsatīti vā **pisuṇā**. **Pharusāti** lūkhā, niṭṭhurāti attho. **Nirattakanti** attharahitaṃ attano paresaṇca hitavinimuttaṃ. **Micchāti** viparītā niccādivasena pavattiyā. **Pāpikāti** lāmikā. Ekantākusalatāya **viññūhi** buddhādīhi **garahitā**. **Natthi dinnanti-ādivatthukāyāti** dasavatthukamicchādiṭṭhimāha. Natthikabhāvābhinivesanavasena kammaṭṭhappattiyevassā **kammaṭṭhappariyāpannatā**. “Rūpaṃ attā”ti-ādinayappavattā

attadiṭṭhi maggantarāyakarattā **aniyyānikadiṭṭhi**. Aniyyānikattā eva hissā micchattapariyāpannatā. **Sammā**ti aviparītā, tato eva **sobhanā** sundarā, buddhādīhi pasatthattā **viññūppasatthā**. Sesamettha micchādiṭṭhiyaṃ vuttanayena veditabbaṃ.

Asubhādisu subhādi-ākāraggahaṇato **ayāthāva-aniyyānikā** ayoniso uppattiyā. **Akusalā**ti ayāthāva-aniyyānikā akusalā saṅkappā. **Esa** **nayoti** iminā “ayāthāvā aniyyānikā akusalā vācā”ti-ādinā tattha tattha ayāthāvādi-atthaṃ atidisati. **Vācā**ti cetanā adhippetā, tathā **kammantājīvā sati** ca. Yebhuyyena atītānussaraṇavasena pavattito “**atītaṃ cintayato**”ti vuttaṃ. Tathā hi loke evaṃ vadanti “yaṃ me pahūtaṃ dhaṇaṃ ahosi, taṃ pamādasena pana bahuṃ khīṇaṃ”ti. **Satipatirūpakenā**ti “cirakatampi cirabhāsitaṃ saritā”ti evaṃ vuttasatuppattipatirūpakena. **Uppattinti** cittuppattiṃ. Tathāpavattacittuppādo hi micchāsati. Sā pana kodhavasena vā “akkocchi maṃ avadhi maṃ”ti-ādinā¹ upanayhantassa, rāgavasena vā “yānissa tāni pubbe mātugāmena saddhiṃ hasitalapitakīlītāni anussarati”ti² vuttanayena subhato anussarantassa, diṭṭhivasena vā “so kho pana me attā nicco dhuvo”ti-ādinā micchā-abhinivisantassāti evamādinā nayena pavattatīti veditabbā.

Upāyacintāvasenāti khippajālakumināduhalādi-upakaraṇasaṃvidhānādisu yutticintanādivasena **pāpaṃ katvā** vippaṭṭisāranimittaṃ, “**sukataṃ mayā**”ti pāmojjanimittaṃ katvā **paccavekkhaṇākārena moho** aññāṇaṃ. Tattha pana “asive sivā”ti vohāro viya ñāṇavohāro. Micchāsabhāvattā pana **micchāññāṇaṃ**veva vuccati. Ekūnavīsati bhedaṃ paccavekkhaṇaññāṇaṃ sammā pekkhitattā **sammāññāṇaṃ** vuccati, itaraṃ pana jhānādi paccavekkhaṇaññāṇaṃ sammādiṭṭhiyāva saṅgayhati. Rūpārūpasamāpattilābhitaṃ mattenā vaṭṭato **avimuttāyeva samānā** “**vimuttā mayan**”ti **evamaññino**. Pakatipurisantaraññāsaṅkhātāyaṃ, guṇaviyuttassa attano sakattani³ avatṭhāna saṅkhātāyaṃ, attano mahābrahmunā salokatā tassa

1. Khu 1. 13 piṭṭhe Dhammapade.

2. Am 2. 439 piṭṭhe.

3. Paramattani (?)

samīpatāsaṃyujjanasaṅkhātāyaṃ vā avimuttiyaṃ **vimuttisaññino**.
 Ekantākusalatāya hīnattā **pāpikā**. Ayāthāvatāya **viparītā**. **Yathāvuttenāti**
 “avimuttāyeva samānā”ti vuttappakārena. “Mayametta sammādiṭṭhi
 bhavissāmā”ti-ādīsu phalasammādiṭṭhi-ādīnipi maggasammādiṭṭhi-
 ādipakkhikānevāti adhippāyena “**phalasampayuttāni -pa- veditabbā**”ti
 vuttaṃ, sabbepi pana phaladhamme vimuttikkhandhasaṅgahato “vimutti”ti
 vuccamāne na koci virodho. Ettha sammāvimuttisaṅkhāte
 sallekha vatthumhi.

Yadi **nīvaraṇavasena vuttāni**, kasmā tīṇeva vuttānīti āha “**abhijjhālū**”ti-
 ādi. Pariyuṭṭhānappattā **thinamiddhapariyuṭṭhitā**. Yassa dhammassa atthitāya
 uddhatā nāma honti, so dhammo uddhaccanti āha “**uddhaccena**
samannāgatāti uddhatā”ti. **Vicinantāti** dhammoti vā adhammoti vā ādinā
 yaṃ kiñci sabhāvaṃ vinicchinantā. **Upanāhanasīlāti** parassa attano citte
 anubandhanasīlā. **Issantīti** usūyanti. **Saṭṭhayantīti saṭṭhā** aññathā attānaṃ
 aññathā pavedanakā. Te pana yasmā na yathābhūtavādino, tasmā āha “**na**
sammā bhāsantīti vuttaṃ hoti”ti. **Vuttapaccanīkanayenāti** “na kodhanā
 akkodhanā”ti-ādinā vutta-atthapaṭipakkhanayena.

Dukkhaṃ vaco etesu vippaṭikūlaggāhitāya vipaccanīkagāhesūti
dubbacā. Te pana vacanakkhamā na hontīti āha “**vattuṃ dukkhā**”ti-ādi.
 Hīnācāratāya dukkhassa vā sampāpakatāya **pāpakā**. **Asaddhammavasenāti**
 asappurisadhammavasena. Attanā visesitabbavasena kāyaviññatti-ādīnaṃ
 kāyakammadvārādibhāvo viya assaddhiyādi-asaddhammasamannāgamena
 asataṃ asappurisānaṃ dhammānanti tāniyeva assaddhiyādīni asaddhammā
 nāma, tesāṃ vasenāha “**saddhā etesaṃ natthī**”ti yathā taṃ “duppaññā”ti.
 Suttageyyādi **appaṃ suttaṃ etesanti appassutā**, sutena anupapaṇṇā. **Natthīti**
gahetabbanti iminā abhāvattho ayaṃ appa-saddo
 “appaḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassānaṃ”ti-ādīsu¹ viyāti dasseti.
 Sammāpaṭipattiyā anārambhanato **kucchitā** gārayhā **sīdanti** osīdanti
 saṃkilesapakkheti **kusītā** da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Akusālānaṃ
 dhammānaṃ pahānāya kusālānaṃ dhammānaṃ upasampadāya **āraddhaṃ**
 paggaḥitaṃ **vīriyaṃ etesanti āraddhavīriyā**.

1. Am 3. 268 piṭṭhe.

Anuppādanena **mutṭhā** natṭhā sati **etesanti mutṭhassatī**. **Duṭṭhā**ti dūsitā. Duppaññā¹ nāma dūsitabhāvo² paṭipakkhena vināsitabhāvoti³ āha “**natṭhapaññāti vuttam hoti**”ti. Heṭṭhā sammādiṭṭhiggahaṇena kammassakatāpaññāya maggasammādiṭṭhiyā ca gahitattā subbacakalyāṇamittatāparivārāhi idha saddhādīhi vipassanāsambhārassa uddhaṭattā ca vuttam “**idha vipassanāpaññā veditabbā**”ti. Tenāha “**vipassanāsambhāro hī**”ti-ādi. Yuttam anapekkhitvāpi ayamatto gahetabboti dassento āha “**porāṇānam āṇā**”ti.

Lokuttaraguṇānam antarāyakaranti lokuttaraguṇānam adhigamassa antarāyakaram. **Sandiṭṭhinti** sam attano diṭṭhim, yaṁ vā taṁ vā attanā yathāgahitadiṭṭhinti attho. Sabhāvaṁ atikkamitvā parato āmasanato **parāmāsī**. **Daḥhaggāhī**ti “idameva saccan”ti thiraggāhaggāhī. **Paṭinissaggī**ti paṭinissajjanako. **Kummovāti** yathā kacchapo attano pādādike aṅge kenaci ghaṭṭito sabbāni aṅgāni attano kapāleyeva samodahati, na bahi nīharati, evamayampi “na sundaro tava gāho, chaḍḍehi nan”ti vutto taṁ na vissajjeti, **antoyeva** attano hadaye eva ṭhapetvā taṁ vadati. **Kumbhīlaggāhanti** saṁsumāraggāham. **Gaṇhantī**ti yathā saṁsumārā gahitaṁ na vissajjenti, evaṁ gaṇhanti.

84. **Evam catucattālīsāya ākārehī**ti avihimsanādīhi catu-adhikacattālīsappakārehi. Kasmā panettha avihimsā ādito vuttā? Sabbaguṇānam mūlabhāvato. Avihimsāti hi karuṇāyetaṁ adhivacanam, sā ca visesato sīlassa mūlakāraṇam parūpaghātalakkhaṇā dussīlyā oramāpanato. Yathā hi pāṇātipāto parūpaghātalakkhaṇo, tathā paresam sāpateyyāvaharaṇam, sattippahāratopi dhanassāvahāro garutaroti. Tathā abrahmacariyam gabbhadhāraṇādīdukkhāvahanato, paradārātikkame pana vattabbameva natthi. Paresam visamvādanabhedanamammaghaṭṭanānam parūpaghātabhāvo pākaṭo eva, samphappalāpo atthagghāpanato anathuppadanato, abhiṭṭhā adinnādānādihetuto, byāpādo pāṇātipātādihetuto, micchādiṭṭhi

1. Duṭṭhā paññā (?)

2. Dūsitabhāvena (?)

3. Vināsitabhāvenāti (?)

sabbānatthahetuto parūpaghātalakkhaṇā, micchādiṭṭhi dhammikapaṭiñṇopi paṇātipātādīni karoti, pare ca tattha niyojēti, kimaṅgaṃ pana itare. Vihimsalakkhaṇā dussīlyā orama avihimsalakkhaṇā visesato sīlassa balavakāraṇaṃ. Sīlapadaṭṭhāno ca samādhī, samādhīpadaṭṭhānā ca paññāti sabbaguṇānaṃ mūlabhūtā avihimsā. Apica uḷārajjhāsayaṇaṃ nisammakārīnaṃ dhīrānaṃ uttamaपुरिसānaṃ sīlaṃ viya samādhīpaññāpi paresaṃ hitasukhāvahāva sampajjantīti evampi karuṇā sabbaguṇānaṃ mūlanti sā ādito vuttā.

Tato paraṃ visesato “avihimsāsamuṭṭhānā ime dhammā”ti dassanattamaṃ kusalakammamāpathadhammā gahitā. Tato idaṃ guṇānaṃ mūlabhūtaṃ sīlaṃ, ettha paṭiṭṭhitena ime dhammā uppādetabbāti dassanattamaṃ aṭṭha sammattā gahitā. Tesāṃ visodhanāya paṭipannassa ādito evaṃ hotīti dassanattamaṃ nīvaraṇaviveko gahito, ādito nīvaraṇadvayassa aggahaṇe gahitāgahitakāraṇaṃ aṭṭhakathāya vuttameva. Kodhassa pana byāpādato bhedo **vatthasuttavaṇṇanāyaṃ**¹ vuttanayeneva veditabbo. Kodhādippahānena cettha² sallekhasiddhīti dassanattamaṃ tato upakkilesavisuddhi gahitā. Sā ca subbacakalyāṇamitta-appamattatāhi sijjhatīti dassanattamaṃ pakiṇṇakā gahitā. Sampannasovacassatādiguṇassa ime dhammā pāripūriṃ gacchanti, vipassanaṃ paribhūhetvā ariyamaggādhigamāya saṃvattantīti dassanattamaṃ saddhammā gahitā. Evambhūtassa ayaṃ micchāgāho lokuttaraguṇādhigamassa antarāyakaro, tasmā so dūrato vajjetabbo, evaṃ yathāvuttāya sammāpaṭipattiyā ariyamaggaṃ adhigacchanto sallekhaṃ matthakaṃ pāpetīti dassanattamaṃ “saṇḍiṭṭhiparāmāsī”ti-ādi vuttanti evametesāṃ catucattālīsāya sallekhaṃkāraṇaṃ gahaṇapayojanaṃ anupubbī ca veditabbā. Payogato sallekhaṃpaṭipadaṃ paṭipajjituraṃ asakkontānaṃ cittuppādoṃ bahūpakāroti āha “cittuppādassapi bahūpakāraṇaṃ dassetun”ti.

Kusalesu dhammesūti avihimsādīsu yathāvutta-anavajjadhammesu. **Anuvidhiyānāti** cittuppādassa kāyavācāhi anuvidhānā. **Tesaṃ dhammānanti** avihimsādidhammānaṃ, tesaṃ vā cittuppādavasena pavattadhammānaṃ.

1. Ma-Ṭṭha 1. 173 piṭṭhe.

2. Kodhādīnanti ca panettha (Ka)

Idāni yathāvuttadhammaṃ vitthārato dassetuṃ **“kasmā panā”**ti-ādi āraddhaṃ. Saraṇagamanam vācāya viññāpetuṃ asakkontassa vasena vuttaṃ **“kāyena vā”**ti. **“Sīlaṃ kāyena samādiyati”**ti etthāpi eseva nayo. Ettha ca tathā tathā pavattasallahukakāmāvacarakusalacittupattim upādāya tathārūpakusalakāyavacikkammānaṃ bahūpakāratā vuttāti na sabhāvato cittupādassa bahūpakārataṃ ñāyatīti daṭṭhabbaṃ.

85. **Hitādhigamāyā**ti diṭṭhidhammikādi hitasampattiya, ariyamaggādhigamāya eva vā. Ariyamaggo hi ekantahitattā hito nāma. Parivajjanavasena kamaṇaṃ pavatti parikkamananti āha **“parikkamanāya parivajjanatthāyā”**ti. Sammādassanupāyasamvidhānena **avihiṃsā paṭiyattā** sammāsambuddhena. **Sukhenevā**ti akicceneva. **Eteneva upāyenā**ti eteneva avihiṃsāpade vuttana vidhinā. **Sabbapadānī**ti sesāni tecaṭṭālisa padāni.

86. **Akusalā** paṭisandhi-ajanakā nāma uddhaccasahagatacittupādadharmā aññepi pavattivipākamattadāyino, **dinnāya paṭisandhiyā vipākajanakā**, paccavekallena vipaccituṃ aladdhokāsā ahoṣikkammādayo vā **ajanakā**. **Jātivasenā**ti akusalajātivaseṇa. **Adhobhāgaṅgamanīyā**ti apāyagamanīyā. **Evaṃnāmā**ti nāmaggaḥaṇeṇa sabhāvaṃ upalakkheti sati paccayasamavāye taṃsabhāvānativattanato. Tenāha **“vipākakāle anīṭṭhākantavipākattā”**ti. Vuttanayeneva kusalapakkho veditaḥḥo. Ayaṃ pana viṣeso, idha paṭisandhi-ajanakā abhiññāsahagatacittupādadharmā, sesaṃ vuttasadisameva. **Sabbe akusalā**ti ettha vihiṃsamekaṃ ṭhapetvā itare sabbe akusalā upamābhūtā. Vihiṃsā hi upameyyaṃ. **Sabbe kusalā**ti etthāpi eseva nayo. **Eteneva upāyenā**ti yathā vihiṃsānaṃ upameyyatā, tadavasesānaṃ kusalākusalānaṃ upamābhāvo vutto, iminā nayeṇa akusalaṃ pāṇātipātādi-akusalena itareṇa. kusalaṃ pāṇātipātapaṭivirati-ādikusaleṇa itareṇa upametabbaṃ.

87. **Parinibbāpaneti** kilesapariṭāhāvūpasamane. Parito limpanatṭhena palipam vuccati mahākaddamaṃ, taṃ pana ekantato gambhīrampi hotīti

“**gambhīrakaddame nimuggo**”ti vuttaṃ, palipaṃ viya **palipanti pañca kāmaguṇā vuccanti, tasmā evaṃ** idāni vuccamānena upamopameyyasaṃsandananayena **ettha** imasmim̐ ṭhāne **atthayojanā veditabbā. Na hi taṃ kāraṇanti** ettha kāraṇaṃ nāma hatthassa vā pādassa vā apalipannabhāvo, so pana natthi. Esa nayo upameyyepi.

Tattha siyā kassaci parivitakko “bhagavato desanānubhāvena bhikkhu-ādayo kathenti”ti. **“Bhagavāyeva hi tattha uddharatī”**ti vatvā upamāya tadatthaṃ vibhāvetuṃ **“rañño”**ti-ādi vuttaṃ. Puthujjanā tāva tiṭṭhantu, sāvakasikhāppattavisesānampi ariyānaṃ desanā satthuyeva desanāti dassetuṃ **“kiñcāpi”**ti-ādimāha. Tathā hi tehi desitasuttāni buddhavacanameva, tesāṃ desanāya laddhavisesaṃpi ariyā buddhaputtāyevāti.

Anibbisatāyāti anibbisevanatāya. **Asikkhitavinayatāyāti** pañcannaṃ vinayānaṃ sādaraṃ asikkhitabhāvena. Te pana vinayā tissannaṃ sikkhānaṃ sikkhāpanena hotīti āha **“tisso sikkhā sikkhāpessatī”**ti. **Kim pana tanti** “ṭhānametaṃ vijjati”ti ettha vuttaṃ kim pana ṭhānanti āha **“apalipapalipannattan”**ti-ādi. Yasmā pāḷiyaṃ “so vata cundā”ti-ādinā sāmāññatthaṃ upamābhāvena gahetvā visesattho upameyyabhāvena vutto, tasmā tamatthaṃ **“evamattho veditabbo”**ti-ādinā sādharāṇato vatvā puna asādharāṇato vivaranto **“kim vuttaṃ hotī”**ti-ādimāha. **Parassa vihiṃsācetanāṃ nibbāpessatī**ti idaṃ yo avihiṃsāsāṅkhātāṃ sammāpaṭipattiṃ disvā diṭṭhānugatiṃ āpajjanto dhammadesanāya paro avihiṃsako hoti, tādisaṃ sandhāya vuttaṃ. Ādesanaṃ hi tassa vacananti. Tenāha **“ayaṃ yā esā vihiṃsakassā”**ti. Pubbe **vihiṃsakassa** micchāpaṭipajjantassa. **Vihimsāpahānāya maggaṃ bhāvayatoti**-ādinā attano eva avihiṃsāya vihiṃsāparinibbānāya saṃvattanamāha. Tenāha **“parinibbuto viyā”**ti-ādi. **Sabbapadesūti** “pāṇātipātissā”ti-ādinā āgatesu tecaṭṭālīsāya padesu.

88. **Evanti** desitākāraparāmasanaṃ. **Tassāti** sallekhasa. “Atthi khvesa brāhmaṇa pariyāyo”ti-ādīsu¹ viya **pariyāya-saddo**

1. Am̐ 3. 19, 20; Vi 1. 2, 3 piṭṭhādīsu.

kāraṇatthoti āha “**sallekhakāraṇaṇ**”ti. **Tesaṃ vasaṇā**ti sallekhānaṃ vasaṇa. Mettāya upasaṃharaṇavasena **hitaṃ esantena**. Karuṇāya vasaṇa **anukampamānena**. **Pariggahetvā**ti parito gahetvā, pharitvāti attho. **Pariccā**ti parito itvā, samantato pharitvā icceva attho. **Mā pamajjitthā**ti “jhāyathā”ti vuttasamathavipassanānaṃ aññāṇena, aññena vā kenaci pamādakāraṇena mā pamādaṃ āpajjittha. Niyyānikasāsane hi akattabbakaraṇampi pamādoti. **Vipattikā**leti satta-asappāyādivipattiyuttakāle. Yathāvuttā pañca pariyāyā aññepi sabbe sāsanaḡuṇā idheva saṅghaṃ gacchantīti āha “**jhāyatha mā pamādatthā**ti **tumhākaṃ anusāsaṇī**”ti.

Sallekhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Sammādiṭṭhisuttavaṇṇanā

89. **Kathetukamyatāpucchā** evāti avadhāraṇena itarā catasso pucchā nivatteti itarāsaṃ asambhavato, tattha yathāpucchitassa atthassa vissajjanato ca. “Ayaṃ sammādiṭṭhī”ti yāthāvato ajānantāpi puthujjanā bāhiraakatāpasādayo attano samānasile ṭhitaṃ **sammādiṭṭhīti vadanti**. **Anussavādivasaṇāpī**ti anussavākāraparivitakkadiṭṭhinijjhānakkhantivasena. Yathāsamaṅgitākārassa atthassa evametanti nijjhānakkhamāpanato ekantato yāthāvaggāho hotīti āha “**attapaccakkhenapī**”ti, yāthāvato lakkhaṇassa paṭividdhattā attano paccakkhabhāvenāti attho. **Bahunnaṃ vacanaṃ upādāyā**ti iminā sāsane loke ca niruḷhatāya ayaṃ āmedītapayogoti sāsanaṇa niruḷhatāya ca sampasādaṃ upādāyapi tadubhayiko āmedītapayogo daṭṭhabbo. **Atthanti** vacanatthaṃ. **Lakkhaṇanti** sabhāvaṃ. **Upādāyā**ti gahetvā. **Sobhanāyā**ti suṇḍarāya. **Pasatthāyā**ti paśaṃsāya. Tesu purimena dhammānaṃ yathāsabhāvāvabodhasaṅkhātāṃ sammādiṭṭhisabhāvaṃ dasseti. Tena hi sā sabbadhamme abhibhavitvā sobhati. Dutiyena sampayuttadhammesu pariṇāyikabhāvaṃ. tena hi sā sampayuttadhamme ñāṇamaye viya taṃsamaṅginaṇca puggalaṃ ñāṇapiṇḍaṃ viya karoti, tassa “paṇḍito nipuṇo cheko viññū vibhāvī”ti-ādinā disāsu paśaṃsā pattharati.

Kammassakatāñāṇanti kammaṃ sako etassāti kammassako, tassa bhāvo kammassakatā, tattha ñāṇaṃ “idaṃ kammaṃ sattānaṃ sakaṃ, idaṃ no sakaṃ”ti evaṃ jānanañāṇaṃ. **Saccānulomikañāṇanti** ariyasaccānaṃ paṭivedhassa anulomato saccānulomikaṃ ñāṇaṃ, vipassanāñāṇaṃ. **No saccānulomikāyāti** bāhirako saccānulomikāya sammādiṭṭhiyā no sammādiṭṭhi sabbena sabbaṃ tassa abhāvato. Tattha kāraṇamāha “**attadiṭṭhiparāmāsakattā**”ti. Kammassakatādiṭṭhi pana bāhirakassa attadiṭṭhiṃ anurujjhantī pavattati “atthi dinnan”ti-ādinayappavattito. **Sāsaniko dvīhipīti** sāsaniko puthujjano kammassakatāñāṇādīhi dvīhipi sammādiṭṭhi. Okkantasammattaniyāmatā “**sekkho niyatāyā**”ti vuttaṃ. Asekkhāya sammādiṭṭhiyā sammādiṭṭhīti ānetvā sambandhitabbaṃ. Tīsupi puggalesu sekkho idha sammādiṭṭhīti adhippetoti dassento “**niyatāya niyyānikāyā**”ti-ādimāha.

Idāni yathāvuttamatthaṃ pāḷiyā vibhāvetuṃ “**tenevāhā**”ti-ādi vuttaṃ. **Antadvayanti** “sassataṃ ucchedaṃ, kāmasukhaṃ attakilamathan”ti etaṃ antadvayaṃ. Līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanantadvayassa anupagamaṇaṃ atthasiddhameva. **Ujjbhāvenāti** ujjabhāvena maggena, majjhimāya paṭipattiyāti attho. Dhamme pasādaggaḥaṇena satthari saṃghe ca pasādopi gahitoyeva hotīti “**dhamme**”icceva vutto tadavinābhāvato. Yasmā esa niyatāya sammādiṭṭhiyā samannāgato sammādiṭṭhīti adhippeto, taṃca vaṭṭato niyyānaṃ vivaṭṭādhigamena hotīti āha “**āgato imaṃ saddhammaṃ**”ti. Nibbānaṃ hi santo sadā vijjamaṇo dhammoti katvā saddhammoti imaṃ phalehi asādhāraṇena pariyāyena vattabbataṃ labhati. Tayidamassa āgamaṃ sacchikiriyābhisamayo, so ca pahānābhisamayādīhi saheva idha ijjatīti dassento “**sabbadiṭṭhigahanāni**”ti-ādimāha. Tattha **sabbadiṭṭhigahanāni vinibbeṭhento sabbakilese pajahantoti** padadvayaena pana pahānābhisamayamāha, **jātiśamsārā nikkhamantoti** iminā pariññābhisamayaṃ. Samatikkamattho hi pariññattho. **Paṭipattim pariniṭṭhapentoti** iminā bhāvanābhisamayanti daṭṭhabbaṃ.

Kālaparicchedavacananti paricchijjatīti paricchedo, kālo eva paricchedo kālaparicchedo, yo so akusalapajānanādinā

paricchinno maggavutṭhānakālo maggakkhaṇo, tassa vacananti attho. Tenāha “**yasmim̐ kāle**”ti. **Akusalañcāti ca**-saddo samuccayattho. Tena vakkhamānaṃ akusalamūlādiṃ samuccinoti. **Dasākusalakammāpathanti** kutoyaṃ viseso, yāvatā aniddhāritavisesaṃ akusalaṃ gahitanti? Na sāmāññajotanāya visese avaṭṭhānato. Kim̐ vā imāya yutticintāya, yasmā paṭhamavārena uddesavasena desitassa atthassa vitthāradesanā dutiyavāro. Tenevāha “**katamaṃ paṇāvuso**”ti-ādi. Yasmā lokuttarā sammādiṭṭhi idha adhippetā, tasmā nirodhārammaṇāya pajānanāya maggapaññāya kiccavasena sammohato “idaṃ dukkhaṃ”ti dasa-akusalakammāpathaṃ paṭivijjhanto “**akusalaṃ pajānāti**”ti vuccatīti attho. **Tassāti** akusalakammāpathasaṅkhātassa dukkhassa. **Teneva pakārenāti** “nirodhārammaṇāya pajānanāya kiccavasenā”ti vuttappakārena.

Kusalanti etthāyaṃ vacanattho—kucchite pāpadhamme salayati calayati kampfetīti **kusalaṃ**, kucchitena vā ākārena sayantīti kusā, pāpakā dhammā. Te kuse lunāti chindatīti **kusalaṃ**, kucchitānaṃ vā sānato tanukaraṇato ñāṇaṃ kusaṃ nāma, tena lātabbaṃ gahetabbaṃ pavattetabbanti **kusalaṃ**. Yathā vā kuso ubhayabhāgagataṃ hatthapadesaṃ lunāti, evamidam̐ uppannānuppannavasena ubhayabhāgagataṃ saṅkilesapakkhaṃ lunāti chindati, tasmā kuso viya lunatīti **kusalaṃ**. Kucchitānaṃ vā sāvajjadhammānaṃ salanato saṃvaraṇato **kusalaṃ**. Kusaladhammavasena hi akusalā manacchaṭṭhesu dvāresu appavattiyā saṃvutā honti. Kucchite vā pāpadhamme salayati gameti apanetīti **kusalaṃ**. Kucchitānaṃ vā pāṇātipātādīnaṃ sānato nisānato tejanato kusā, dosalobhādayo. Sādīnavavasena cetanāya tikkhabhāvappattiyā pāṇātipātādīnaṃ mahāsāvajjatā. Te kuse lunāti chindatīti **kusalaṃ**. Kucchitānaṃ vā sānato antakaraṇato vināsanato kusāni, puññakiriyavasena pavattāni saddhādīni indriyāni. Tehi lātabbaṃ pavattetabbanti **kusalaṃ**. “Ku”iti vā bhūmi vuccati, adhiṭṭhānabhāvena taṃsadisassa attano nissayaabhūtaṃ rūpārūpapabandhassa sampati āyatiñca anudahena vināsanato kuṃ sasantīti¹ kusā, rāgādayo. Te viya

1. Ku sīyanti (Ka)

attano nissayassa lavanato chindanato **kusalaṃ**. Payogasampādītā hi kusaladhammā accantameva rūpārūpadhamme appavattikaraṇena samucchindanti. Kusalassa mūlanti **kusalamūlaṃ**, suppatiṭṭhitabhāvasāadhanena kusalassa patiṭṭhā nidānanti attho. **Akusalamūlanti** etthāpi eseṇa nayo.

Akusalanti pana na kusalaṃ akusalaṃ, kusaladhammānaṃ paṭipakkhavasena akusalanti padassa attho veditabbo. Evaṃ hi ārogyānavajjasukhavipākakosallasambhūtaṭṭhena kusalaṃ vuccatīti. Yathā yaṃ dhammajātaṃ na arogaṃ na avajjaṃ na sukhavipākaṃ na ca kosallasambhūtaṃ, taṃ akusalanti ayamatto dassito hoti, evaṃ yaṃ na kucchitānaṃ salanasabhāvaṃ, na kusena, kusehi vā pavattetabbaṃ, na ca kuso viya lavanakaṃ, taṃ akusalaṃ nāmāti ayampi attho dassitoti veditabbo. **Vatthupajānanā**ti dukkhādivatthuno pajānanā paṭivedho. Tathā bujjanakapuggalānaṃ ajjhāsayavasena desanā pavattāti āha “**akusalādi**pajānanenāpi”¹ti. Teneva ca saṃkhittena desanā pavattā. Bhāvanāmanasikāro pana “sabbaṃ bhikkhave abhiññeyyaṃ”¹ti vacanato anavasesato rūpārūpadhammānaṃ pariggahavaseneva pavattati. Tenāha “**desanāyeva**”²ti-ādi. Tattha **manasikārapaṭivedho**ti pubbabhāge pavattavipassanāmanasikāro ariyamaggapaṭivedho ca. Kassaci akopanato vitthāraseneva vuttaṃ vipassanaṃ anuyuñjantā maggaṃ paṭivijjhantāpi vitthāranayeneva paṭivijjhantīti attho visuddhikkamassa abhāvato².

Bhikkhūti mahāvihāre dhammasaṅgītiyasena pañcanikāyamaṇḍale nisinnabhikkhū. **Theroti** tattha saṃghattheroti vadanti. Vatthasuttavaṇṇanāyaṃ vuttanayena pana mahāsaṃgharakkhitattherassa antevāsikabhikkhū sandhāya “**āhāṃsū**”¹ti vuttaṃ. **Theroti** pana mahāsaṃgharakkhitatthero. So hi imasmiṃ majjhimanikāye taṃ taṃ vinicchayaṃ kathesi. **Rāsitoti** piṇḍato, ekajjhanti attho.

Akusalakammappathavaṇṇanā

Akosallappavattiyāti kosallapaṭipakkhato akosalaṃ vuccati aññānaṃ, tato pavattanato, akosallasambhūtattāti attho.

1. Saṃ 2. 258; Khu 9. 6 piṭṭhesu.

2. Sabbhāvato (?)

Ñāṇapaṭipakkho aññāṇaṃ mittapaṭipakkho amitto viya kusalapaṭipakkho akusalaṃ kusaleṇa pahātabbattā, na pana kusalānaṃ¹ pahāyakattā. Kusaleva hi payogasampāditaṃ akusalaṃ pajahati. Saha avajjehi lobhādīhi vattatīti **sāvajjaṃ**. Dukkho anīṭṭho catukkhandaṃsaṅkhāto vipāko etassāti **dukkhavipākaṃ**. Tattha sāvajjavacanena akusalānaṃ pavattidukkhaṃ dasseti, dukkhavipākavacanena vipākadukkhaṃ. Purimaṃ hi pavattisambhavavasena akusaleṇa lakkhaṇavacanāṃ, pacchimaṃ kālantare vipākuppādanasamatthatāvasena. Tathā purimena akusaleṇa avisuddhasabhāvaṃ dasseti, pacchimena avisuddhavipākaṃ. Purimena akusalaṃ kusaleṇa nivatteti, pacchimena abyākatasabhāvaṃ savipākattadīpakattā pacchimassa. Purimena vā avajjavantatādassanato kiccatṭhena rasena anattahajananarasataṃ dasseti, pacchimena sampatti-atthena anīṭṭhavipākaraṇaṃ. Purimena ca upaṭṭhānākāraṇaṃ paccupaṭṭhānena saṃkilesapaccupaṭṭhānataṃ, pacchimena phalaṭṭhena dukkhavipākapaccupaṭṭhānataṃ. Purimena ca ayonisomanasikāraṃ akusaleṇa padaṭṭhānaṃ pakāseti. Tato hi taṃ sāvajjaṃ jātaṃ, pacchimena akusaleṇa aññesaṃ padaṭṭhānabhāvaṃ vibhāveti. Taṃ hi dukkhavipākassa kāraṇanti. **Samkiliṭṭhanti** saṃkilesehi samannāgataṃ, dasahi kilesavattūhi vibādhitāṃ, upatāpitaṃ vā tehi vidūṣitaṃ malīnakatañcāti attho. Idañcassa dukkhavipākatañcāti atthe idaṃca dukkhavipākataṃ apaccakkhatāya asaddahantānaṃ paccakkhato ādīnavadassanena saṃvejanatthaṃ vuttaṃ. **Sādharaṇā** sabbassapi akusaleṇa.

Saraseneva² patanasabhāvassa antarā eva atīva pātanaṃ **atipāto**, saṇikaṃ patitūṃ adatvā sīghaṃ pātantaṃ attho. Atikkamma vā satthādīhi abhibhavitvā pātanaṃ **atipāto**. Payogavatthumahantatādīhi **mahāsāvajjātā** tehi paccayehi uppajjamānāya cetanāya balavabhāvo. Ekassa hi payogassa sahasā nipphādanavasena sakiccasādhikāya bahukkhattūṃ pavattajavanehi laddhāsevanāya ca sanniṭṭhāpakacetanāya vasena payogassa mahantabhāvo. Satipi kadāci khuddake ceva mahante ca pāṇe payogassa samabhāve mahantaṃ hanantassa cetanā tikkākarā uppajjatīti vatthussa mahantabhāvo. Iti ubhayampetaṃ

1. Kusaleṇa (Ka)

2. Mūlaṭī 1. 80 piṭṭhādīsipi passitabbaṃ.

cetanāya balavabhāveneva hotīti. Yathāvuttapaccayapariyāyepi taṃtaṃpaccayehi cetanāya balavatāya eva mahāsāvajjabhāvo veditabbo. Payogavatthu-ādipaccayānaṃ hi amahattepi hantabbassa guṇavantatāya mahāsāvajjatā, tabbipariyāyena appasāvajjatā ca vatthussa mahattāmahattesu viya daṭṭhabbā. Kilesānaṃ upakkamaṇaṃ dvinnāṇca mudutāya tibbatāya ca appasāvajjatā mahāsāvajjatāpi yojetabbā. Pāṇo pāṇasaññitā vadhakacittaṇca pubbabhāgiyāpi honti, upakkamo vadhakacetanāsamutṭhāpito. Pañca sambhārā hi pāṇātipātacetanāti sā pañcasambhāravinimuttā daṭṭhabbā. Ayaṇca vicāro adinnādānādīsopi yathārahaṇaṃ vattabbo. Vijjhanapaharaṇādivasena sahatthena nibbatto **sāhatthiko**, āṇāpanavasena pavatto **āṇattiko**, ususattiyantapāsāṇādinissajjanavasena pavatto **nissaggiyo**, aduhalasajjanādivasena pavatto **thāvaro**, āthabbaṇikādīnaṃ viya mantaparijappanavasena pavatto **vijjāmayo**, kammavipākajiddhimayo **iddhimayo** dāṭṭhakoṭanādīni viya.

Yadi “mama idan”ti parena pariggahitaṃ adinnaṃ, uttānaseyyakadāraśantake kathaṃ tassa pariggahasaññāya eva abhāvatoti āha “**yattha paro**”ti-ādi. Paro nāma viññū vā aviññū vā atthi tassa vatthussa sāmiko. Aviññūpi hi viññukāle yāthākāmaṃ karonto **adaṇḍārahoti**. Mantaparijappanena parasantakaharaṇaṃ vijjāmayo, vinā mantena parasantakassa kāyavacīpayogehi parikaḍḍhanaṃ tādiseniddhivasena iddhimayo payogoti adinnādāne **cha payogā sāhatthikādayo** vuttā. **Yathānurūpanti** ettha sāhatthiko tāva pañcannampi avahārānaṃ vasena pavattati, tathā āṇattiyo nissaggiyo ca. Thāvaro theyyāvahārapasayhāvahārapaṭicchannāvahāravasena. Tathā sesāpīti daṭṭhabbāṇi.

Methunasamācāresūti sadārasantosaparadāragamanavasena duvidhesu methunasamācāresu. Ayameva hi bhedo idhādhippeto. **Gottarakkhitā** sagottehi rakkhitā. **Dhammarakkhitā** sahadhammikehi rakkhitā. **Sārakkhā** sasāmikā. Yassā gamane raññā daṇḍo ṭhapito, sā **saparidaṇḍā**. Bhariyabhāvatthaṃ dhanena kītā **dhanakkītā**. Chandena vasantī **chandavāsini**. Bogatthaṃ vasantī **bhogavāsini**. Paṭatthaṃ vasantī **paṭavāsini**. Udakapattaṃ āmasitvā gahitā **odapattakini**. Cumbaṭakaṃ apanetvā

gahitā **obhaṭacumbaṭā**. Karamarānītā **dhajāhatā**. Taṅkhaṇikā **muhuttikā**. Abhibhavitvā vītikkame micchācāro mahāsāvajjo, na tathā dvinnam samānachandatāya. Abhibhavitvā vītikkamane satipi maggenamaggapaṭipatti-adhivāsane purimuppannasevanābhisandhipayogābhāvato micchācāro na hoti abhibhuyyamānassāti vadanti. Sevanācitte sati payogābhāvo appamāṇam yebhuyyena itthiyā sevanāpayogassa abhāvato. Tathā sati puretaram sevanācittassa upaṭṭhānepi tassā micchācāro na siyā, tathā purisassapi sevanāpayogābhāveti, tasmā attano ruciyā pavattitassa vasena tayo, balakkārena pavattitassa vasena tayoti sabbepi aggahitaggahaṇena **cattāro sambhārāti** vuttanti veditabban.

Atthabhañjakoti kammāpathavasena vuttam. Kammāpathakathā hesāti. **Assāti** visamvādakassa. Musā vadati etenāti **cetanā musāvādo**, imasmim pakkhe atathākārena vatthuno viññāpanapayogo musā, taṁsamuṭṭhāpikā cetanā musāvādoti vuttattā tato aññathā vuttam “**aparo nayo**”ti-ādi vuttam. **Attano santakam adātukāmatāyāti**-ādi musāvādasāmaññena vuttam. Hasādhippāyenapi visamvādanapurakkhārassa musāvādo. **Parassāti** visamvādanavasena viññāpetabbassa. **Soti** musāvādapayogo.

Suññabhāvanti pītivirahitatāya rittabhāvam. Pharusasaddatāya **neva kaṇṇasukhā**. Atthavipannatāya **na hadayasukhā**. **Samkiliṭṭhacittassāti** dosena, lobhena vā dūsitacittassa.

Ekantapharusā cetanāti etena duṭṭhacittatāmyeva vibhāveti, duṭṭhacittatā cassa amaraṇādhippāyavasena daṭṭhabbā. Sati hi maraṇādhippāye atthasiddhi, tadabhāve paṇātipātabyāpādā siyunti. Yaṁ paṭicca pharusavācā payujjati, tassa sammukhāva sīsam eti. Parammukhāpi sīsam eti evāti apare. Tatthāyaṁ adhippāyo yutto siyā—sammukhā payoge agāravādīnam balavabhāvato siyā cetanā balavatī, parassa ca tadatthaviññāpanam, na tathā asammukhāti. Yathā ca akkosite mate ālahane katā khamāpanā upavādanarāyaṁ nivatteti, evaṁ parammukhā payuttā pharusavācā hotiyevāti sakkā viññātum. **Tassāti** ekantapharusacetanāya

eva pharusavācābhāvassa āvibhāvatthaṃ. **Mammachedako** savanapharusatāyāti adhippāyo. **Cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti** kammaṇṇaṃ'ppattattā, kammabhāvaṃ pana na sakkā vāretuṃ. Evaṃ anvayavasena cetanāpharusatāya pharusavācaṃ sādhetvā idāni tameva byatirekavasena sādhetuṃ “**vacanasāṇhatāyā**”ti-ādi vuttaṃ. **Esāti** pharusavācā. Kammaṇṇabhāvaṃ appattā **appasāvajjā**, itarā **mahāsāvajjā**. Tathā kilesānaṃ mudutibbatābhedeḥhi sabbaṃ purimasadisāṃ.

Āsevanāṃ bahulīkaraṇaṃ. Yaṃ uddissa pavattito, tena aggahite **appasāvajjo**, gahite **mahāsāvajjo** kammaṇṇahappattito. Yo koci pana samphappalāpo dvīhi sambhārehi sijjhati. Kilesānaṃ mudutibbatāvasenapi appasāvajjamahāsāvajjajā veditabbā.

Attano pariṇāmanāṃ cittenevāti veditabbāṃ. **Hitasukhaṃ byāpādayatī**ti yo taṃ uppādeti, tassa hitasukhaṃ vināseti. **Aho vatāti** iminā accantavināsacintanaṃ dīpeti. Evaṃ hissa dāruṇapavattiyā kammaṇṇahappatti. **Yathābhuccagahaṇābhāvenāti** yāthāvaggāhassa abhāvena aniccādisabhāvassa niccādito gahaṇena. **Micchā passatī**ti vitathaṃ passati. **Samphappalāpo viyāti** iminā āsevanassa mandatāya appasāvajjajātāṃ, mahantatāya mahāsāvajjajātāṃ dasseti. **Gahitākāraviparītatāti** micchādiṭṭhiyā gahitākāraṇassa viparītabhāvo. **Vatthuno**ti tassā ayathābhūtasabhāvamāha. **Tathābhāvenāti** gahitākāreneva **tassa** diṭṭhigatikassa, **tassa** vā vatthuno **upaṭṭhānaṃ** evametāṃ, na ito aññathāti.

Dhammatoti sabhāvato. **Koṭṭhāsato**ti phassapañcamakādīsū cittaṅgakotṭhāsesu yaṃ koṭṭhāsā honti, tatoti attho. **Cetanādhammā**ti cetanāsabhāvā.

Paṭipāṭiyā sattāti ettha nanu cetanā abhidhamme kammaṇṇathesu na vuttatī paṭipāṭiyā sattannaṃ kammaṇṇabhāvo na yuttoti? Na, avacanassa aññahetukattā. Na hi tattha cetanāya akammaṇṇahattā kammaṇṇatharāsīmhi avacanāṃ, kadāci pana kammaṇṇatho hoti, na sabbadāti kammaṇṇabhāvassa

aniyatattā avacanaṃ. Yadā pana kamma-patho hoti, tadā kamma-patharāsisaṅgaho na nivārito. Etthāha—yadi cetanāya sabbadā kamma-pathabhāvābhāvato aniyato kamma-pathabhāvoti kamma-patharāsīmhi avacanaṃ, nanu abhi-jjhādīnaṃ kamma-pathabhāvaṃ appattānaṃ atthitāya aniyato kamma-pathabhāvoti tesampi kamma-patharāsīmhi avacanaṃ āpajjati? Nāpajjati kamma-pathatātāraṃsabhāgatāhi tesam tattha vuttattā. Yadi evaṃ cetanāpi tattha vattabbā siyā? Saccametaṃ, sā pana pāṇātipātādikāti pākaṭo, tassā kamma-pathabhāvoti na vuttā siyā. Cetanāya hi “cetanāhaṃ bhikkhave kammaṃ vadāmi¹, tividhā bhikkhave kāyasañcetanā akusalaṃ kāyakammaṃ”ti-ādivacana²to kammabhāvo pākaṭo, kammaṃyeva ca sugatiduggatīnaṃ tattha uppajjanakasukhadukkhānaṃ pathabhāvena pavattaṃ kamma-pathoti vuccatīti pākaṭo tassā kamma-pathabhāvo, abhi-jjhādīnaṃ pana cetanāsamīhanabhāvena sucaritaduccaritabhāvo cetanājanitapiṭṭhivaṭṭakabhāvena sugatiduggatitaduppajjanakasukhadukkhānaṃ pathabhāvo cāti na tathā pākaṭo kamma-pathabhāvoti teyeva tena sabhāvena dassetuṃ abhidhamme cetanā kamma-patharāsibhāvena na vuttā, atathājātiyakattā vā cetanā tehi saddhiṃ na vuttāti daṭṭhabbaṃ. **Mūlaṃ patvāti** mūladesanaṃ patvā, mūlasabhāvesu dhammesu vuccamānesūti attho.

Adinnādānaṃ sattārammaṇanti idaṃ “pañca sikkhāpadā parittārammaṇā eva vā”ti imāya pañhapucchakapāḷiyā virujjhati. Yaṃ hi pāṇātipātādiddussīlyassa ārammaṇaṃ, tadeva taṃ veramaṇiyā ārammaṇaṃ. Vītikkamitabbavatthuto eva hi viratīti. **Sattārammaṇanti** vā sattasaṅkhātāraṃ saṅkhārārammaṇameva upādāya vuttanti nāyaṃ virodho. Tathā hi vuttaṃ **sammohavinodaniyaṃ**³ “yāni sikkhāpadāni ettha sattārammaṇānīti vuttāni, tāni yasmā sattoti saṅkhyāṃ gataṃ saṅkhārameva ārammaṇaṃ karontī”ti. Visabhāgavatthuno “itthī, puriso”ti gahetabbato **sattārammaṇoti eke**. “Eko diṭṭho, dve sutā”ti-ādinā samphappalapane **diṭṭhasutamutaviññātavasena**. **Tathā abhi-jjhāti** ettha **tathā**-saddo “diṭṭhasutamutaviññātavasena”ti idampi upasaṃharati, na sattasaṅkhārārammaṇataṃ eva dassanādivasena abhi-jjhāyanato. “Natthi sattā opapātikā”ti pavattamānāpi

1. Am 2. 363; Abhi 4. 290 piṭṭhesu.

2. Abhi 4. 290 piṭṭhe.

3. Abhi-Ṭṭha 2. 369 piṭṭhe.

micchādiṭṭhi tebhūmakadhammavisayāvāti adhippāyenassā **saṅkhārārammaṇatā** vuttā. Kathaṃ pana micchādiṭṭhiyā sabbe tebhūmakadhammā ārammaṇaṃ hontīti? Sādhāraṇato. “Natthi sukatadukkaṭṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko”ti hi pavattamānāya atthato rūpārūpāvacaradhammāpi gahitā eva hontīti.

Sukhabahulatāya rājāno hasamānāpi “coraṃ ghātethā”ti vadanti, hāso pana tesāṃ aññavisayoti āha “**sanniṭṭhāpaka -pa- hoti**”ti.

Kesañcīti sahajātānaṃ adinnādānādīnaṃ. **Sampayuttapabhāvakaṭṭhenāti** sampayutto hutvā uppādakaṭṭhena. **Kesañcīti** asahajātānaṃ.

Upanissayapaccayaṭṭhenāti etena mūlaṭṭhena lobhassa upakārataṃ nivatteti. Suppatiṭṭhitabhāvasādhanaṭṭho hi mūlaṭṭho, so ca hetupaccayatā-avinābhāvī, tena cettha mūlamiva mūlanti gahetabbaṃ, nippariyāyato pana pubbe “kesañci”ti vuttānaṃ sahajātānaṃ mūlabhāvo veditabbo. **Ratto khoti**-ādinaṃ suttapadenapi pāṇātipātādīnaṃ akusalānaṃ lobhassa mūlakāraṇataṃ vibhāveti, na mūlaṭṭhenupakāratthaṃ avisesato tesāṃ hetupaccayaṭṭābhāvato.

Akusalakammapathavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kusalakammapathavaṇṇanā

Veranti pāṇātipātādipāpadhammaṃ. So hi verahetutāya “veran”ti vuccati, taṃ **maṇati** “mayi idha ṭhitāya kathamāgacchasi”ti tajjentī viya nivāretīti **veramaṇī**. Tenāha “**pajahati**”ti. “Viramaṇī”ti vattabbe niruttinayena ve-kāraṃ katvā evaṃ vuttaṃ. Vibhaṅge¹ eva niddisanavasena evaṃ vuttā. Asamādinnaṣiḷassa sampattato yathā-upaṭṭhitavītikkamitabbavatthuto virati **sampattavirati**, samādānavasena uppannā virati **samādānavirati**, kilesānaṃ samucchindanavasena pavattā virati **samucchedavirati**.

1. Abhi 2. 299 piṭṭhe.

Jīvamānasasassa maṁsarudhirasammissatāya **allasasamaṁsaṁ**. **Muñci** sabbattha samakaruṇatāya. **Saccaṁ vatvā** “etena saccavajjena mayhaṁ mātu rogo sammatū”ti **adhiṭṭhāsi**.

Mahāsappoti ajagaro. **Muñcivā** **agamāsi** sīlatejēna.

Kosallaṁ vuccati ñāṇaṁ, kosallena, kosallato vā **pavattiyā** upagamanato. **Kucchitasayanatoti** kicchitenākāreṇa sayanato anusayanato, pavattanato vā. “Veramaṇikusalā”ti vattabbāpi pucchānurūpaṁ vissajjananti “kusalā”ti na vuttā, “kusalan”tveva vuttā.

Kāmañcettha pāliyaṁ viratiyova āgatā, sikkhāpadavibhaṅge¹ pana cetanāpi āharitvā dīpitāti tadubhayampi gaṇhanto “**cetanāpi vaṭṭanti viratiyopi**”ti-āha.

Anabhijjhā hi mūlaṁ patvā kammamāṭṭhāsāṁ patvā anabhijjhāti vuttadhammo mūlato alobho kusalamūlaṁ hotīti evamattho daṭṭhabbo. Sesapadadvayepi eveda nayo.

Dussīlyārammaṇā tadārammaṇā jīvitindriyādi-ārammaṇā kathaṁ dussīlyāni pajahantīti taṁ dassetuṁ “**yathā paṇā**”ti-ādi vuttaṁ.

Anabhijjhā -pa- viramantassāti abhijjhaṁ pajahantassāti attho. Na hi manoduccaritato virati atthi anabhijjhādiheva tappahānasiddhito. **Tesu alobhoti**-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ akusalamūlesu vuttanayeneva veditabbaṁ.

Appanāvāraṇti nigamanavāraṁ. **Ekena nāyēnāti** vedanādivasena arūpamukheneva anekavidhesu vipassanākammaṭṭhānesu ekena kammaṭṭhānanayena. “**Ṭhapetvā abhijjhaṁ nava akusalakammamāṭṭhā**”ti vattabbaṁ. **Dasāti** vā idaṁ “kusalakammamāṭṭhā”ti iminā sambandhitabbaṁ “akusalakammamāṭṭhā ca dasa kusalakammamāṭṭhā cā”ti. “Ṭhapetvā abhijjhan”ti hi imināva akusalakammamāṭṭhānaṁ navabhāvo vutto hoti. Atha vā **dasāti** idaṁ ubhayathāpi sambandhitabbaṁ. Abhijjhā hi pahātabbāpi sati pariññeyyatāṁ nātivattatīti. Tathā hi vuttaṁ “rūpaṇhā piyarūpaṁ sātarūpaṇ”ti-ādi,

1. Abhi 2. 299 piṭṭhe.

tasmā sā tāya pariññeyyatāya dukkhasaccepi saṅgahaṃ labhateva,
 pahātabbaṃ pana upādāya “īhapetvā abhiijhan”ti vuttaṃ. Tenevāha
“pariyāyena pana sabbepi kammaṭṭhā dukkhasaccan”ti. Abhiijhālobhānaṃ
 pavatti-ākārasiddhabhedanā upādāya **“ime dve dhammā”**ti vuttaṃ.
 Suttantanayena taṇhā “samudayasaccan”ti vuttāti āha **“nippariyāyena
 samudayasaccan”**ti. **Appavattī**ti appavattinimittamāha yathā “rāgakkhayo
 dosakkhayo”ti¹. Sappaccayatāya saṅkhatasabhāve dukkhasacce gahite
 appaccayatāya asaṅkhatanā nirodhasaccanā paṭipakkhato āvattati,
 ekantasāvajje ācayagāmilakkhaṇe samudayasacce gahite sāvajjā vigamanāṃ
 apacayagāmilakkhaṇāṃ maggasaccanā paṭipakkhato āvattatīti dve
 āvattahārasena veditabbānīti vuttaṃ. Tenevāha **nettiyaṃ**²—

“Ekamhi padaṭṭhāne, pariyesati sesakaṃ padaṭṭhānaṃ.

Āvattati paṭipakkhe, āvatto nāma so hāro”ti.

Sabbākārenāti kāmarāgarūparāgādisabbappakārehi, sabbato vā
 apāyagamanīyādi-ākārato, tattha kiñcīpi anavasesetvā vā. **Sabbākārenevā**ti
 sabbākārato. **Nīharitvā**ti apanetvā, samucchinditvā icceva attho. **Kañci
 dhammanā anavakārīkaritvā**ti rūpavedanādīsu kañci ekadhammampi
 avinibbhogaṃ katvā, ekekato aggahetvā samūhatova gahetvāti attho. **Asmīti**
 ahamasmīti mānaggāhavasena. So pana yasmā pañcakkhandhe niravasesato
 gaṇhāti, tasmā vuttaṃ **“samūhaggahaṇākārenā”**ti. Yasmā cettha
 aggamaggacittanā vuccati, tasmā āha **“diṭṭhisadisā mānānusayan”**ti. “Yaṃ
 rūpaṃ taṃ ahan”ti-ādinā yathā diṭṭhi rūpādiṃ “ahamasmī”ti gaṇhantī
 pavattati, evaṃ mānopi “seyyohamasmī”ti-ādināti āha **“mānānusayo asmīti
 pavattattā diṭṭhisadiso”**ti. **Paricchedakaroti** osānaparicchedakaro ito param
 dukkhassābhāvakaraṇato. **Kammaṭṭhadesanāyā**ti kammaṭṭhamukhena
 pavattacatusaccadesanāya. **Manasikārappaṭivedhavasenā**ti
 vipassanāmanasikāramaggappaṭivedhavasena.

Kammaṭṭhavāraṇaṇā niṭṭhitā.

1. Sam 2. 447 piṭṭhe.

2. Khu 10. 3 piṭṭhe.

Āhāravāraṇṇanā

90. **Āharatī**¹ āneti, uppādeti upatthambheti cāti attho. **Nibbattā**ti pasutā. Tato paṭṭhāya hi loke jātavohāro. Paṭisandhiggahaṇato pana paṭṭhāya yāva mātukucchito nikkhamanaṃ, tāva sambhavesino. Esa tāva gabbhaseyyakesu bhūtasambhavesivibhāgo, itaresu pana paṭhamacittādivasena vutto. **Sambhava**-saddo cettha gabbhaseyyakānaṃ² vasena pasūtipariyāyo, itaresaṃ vasena uppattipariyāyo. Paṭhamacittapaṭhama-iriyāpathakkhaṇesu hi te sambhavaṃ uppattiṃ esanti upagacchanti nāma, na tāva bhūtā uppattiyā na suppatiṭṭhitattā. **Bhūtāye**va sabbaso bhavesanāya samucchinnattā. **Na puna bhavissantī**ti avadhāraṇena nivattitamatthaṃ dasseti, “yo ca kālaghaso bhūto”ti-ādīsu³ bhūta-saddassa khīṇāsavavācītā daṭṭhabbā. **Vā-saddo cettha sampiṇḍanatto** “agginā vā udakena vā”ti-ādīsu⁴ viya.

Yathāsakaṃ paccayabhāvena attabhāvassa paṭṭhapanamevettha āhārehi kātabba-anuggahoti adhippāyenāha “**vacanabhedo -pa- ekoyevā**”ti. **Sattassa uppannadhammānanti** sattassa santāne uppannadhammānaṃ. Yathā “vassasataṃ tiṭṭhati”ti vutte anuppabandhavasena pavattatīti vuttaṃ hoti, evaṃ **ṭhitiyā**ti anuppabandhavasena pavattiyāti attho, sā pana avicchedoti āha “**avicchedāyā**”ti. Anuppabandhadhammuppattiyā sattasantāno anuggahito nāma hotīti āha “**anuppannānaṃ uppādāyā**”ti. **Etānī**ti ṭhiti-anuggahapadāni. **Ubhayattha daṭṭhabbāni**, na yathāsaṅkhyāṃ.

Vatthugatā oṇā vatthu viya tena saddhiṃ āharitabbataṃ gacchatīti vuttaṃ “**ajjhoharitabbato āhāro**”ti. Nibbattita-oṇaṃ pana sandhāya “kabalīkārāhāro ojaṭṭhamakarūpāni āharatī”ti vakkhati. **Oḷārikatā** appojatāya, na vatthuno thūlatāya, kathinatāya vā, tasmā yasmiṃ vatthusmiṃ parittā oṇā hoti, taṃ oḷārikaṃ. Sappādayo dukkhuppādatāya oḷārikā veditabbā. Visāṇādīnaṃ tivassachadditānaṃ pūtibhūtattā mudukatāti vadanti, taracchakheḷatemitatāya pana tathābhūtānaṃ tesaṃ mudukatā. Dhammasabhāvo hesa.

1. Sam-Ṭī 2. 25 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

3. Khu 5. 68 piṭṭhe Jātake.

2. Sambhavesīnaṃ (Ka)

4. Khu 1. 187 piṭṭhe Udāne.

Sasānaṃ āhāro sukhumo taruṇabhiṇasassakhādanato. **Sakuṇānaṃ āhāro sukhumo** tiṇabijādikhādanato. **Paccantavāsīnaṃ sukhumo**, tesāṃ hi sākapaṇṇasukkhakurapadumapattampi āhāroti. **Tesaṃ** paranimmitavasavattīnaṃ. **Sukhumotvevā**ti na kiñci upādāya, atha kho sukhumo-icceva **niṭṭhaṃ patto** tato paraṃ sukhumassa abhāvato.

Vatthuvaseṇa panettha āhārassa oḷārikasukhumatā vuttā, sā cassa appojamahojatāhi veditabbāti dassetuṃ “**ettha cā**”ti-ādi vuttaṃ. **Parissamanti** khudāvasena uppannaṃ sarīrakhedaṃ. **Vinodetī**ti vatthu tassa vinodanamattaṃ karoti. **Na pana sakkoti pāletunti** sarīraṃ yāpetuṃ nappahoti nissārattā¹. **Na sakkoti parissamaṃ vinodetuṃ** āmāsayassa apūraṇato.

Chabbidhopīti iminā kassacipi phassassa anavasesitabbatamāha. Āhārassa desanākkamenevettha phassādīnaṃ dutiyādītā, na aññena kāraṇenāti āha “**desanānayo evā**”ti-ādi. Manaso sañcetanā, na sattassāti dassanattamaṃ manogahaṇaṃ yathā “cittassa ṭhiti², cetovimutti cā”ti³ āha “**manosañcetanāti cetanā evā**”ti. **Cittanti** yaṃ kiñci cittaṃ, na vipākaviññāṇameva.

Pubbe “āhāranti paccayan”ti vuttattā “**yadi paccayatṭho āhāratṭho**”ti-ādinā codeti. **Atha kasmā imeyeva cattāro vuttāti** atha kasmā cattārova vuttā, ime eva ca vuttāti yojanā. **Visesapaccayattāti** etena yathā aññe paccayadhammā attano paccayuppannassa paccayāva honti, ime pana tathā ca honti aññathā cāti samānepi paccayatte atirekapaccayā honti, tasmā āhārāti vuttāti imamatthaṃ dasseti. Idāni taṃ atirekapaccayataṃ dassetuṃ “**visesapaccayo hī**”ti-ādi āraddhaṃ. **Visesapaccayo rūpakāyassa kabalīkāro āhāro** upatthambhakabhāvato. Tenāha **aṭṭhakathāyaṃ**⁴ “rūpārūpānaṃ upatthambhakattena upakārakā cattāro āhārā āhārapaccayo”ti. Upatthambhakattaṃ hi satipi janakatte arūpīnaṃ āhārānaṃ

1. Nissāṭattā (Ka)

2. Abhi 1. 19 piṭṭhe.

3. Ma 1. 42 piṭṭhe.

4. Visuddhi 2. 170; Abhi-Ṭṭha 3. 350 piṭṭhesu.

āhārajarūpasamuṭṭhāpakarūpāhārassa ca hoti, asati pana upatthambhakatte āhārānaṃ janakattaṃ natthīti upatthambhakattaṃ padhānaṃ. Janayamānopi hi āhāro avicchedanavasena upatthambhayamāno eva janetīti upatthambhakabhāvo eva āhārabhāvo. **Vedanāya phasso visesapaccayo.** “Phassapaccayā vedanā”ti¹ hi vuttaṃ. “Saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ”ti¹ vacanato **viññāṇassa manosañcetanā.** “Cetanā tividhaṃ bhavaṃ janetī”ti hi vuttaṃ. “Viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ”ti pana vacanato **nāmarūpassa viññāṇaṃ visesapaccayo.** Na hi okkantiviññāṇabhāve nāmarūpassa attasambhavo. Yathāha “viññāṇaṃ hi ānanda mātukucchismiṃ na okkamissatha, api nu kho nāmarūpaṃ mātukucchismiṃ samuccissathā”ti-ādi². Vuttamevatthaṃ suttena sādhetuṃ “**yathāhā**”ti-ādi vuttaṃ.

Evam yadipi paccayaṭṭho āhāraṭṭho, visesapaccayatāya pana ime eva āhārāti vuttāti taṃ nesaṃ visesapaccayatam avibhāgato dassetvā idāni vibhāgato dassetuṃ “**ko panetthā**”ti-ādi āraddhaṃ. **Mukhe ṭhapitamattoyeva** asaṅkhādito, tattakenapi abbhantarassa āhārassa paccayo hoti eva. Tenāha “**aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti**”ti. Sukhavedanāya hito **sukhavedaniyo.** **Sabbathāpīti** cakkhusamphassādivasena. Yattakā phassassa pakārabhedā, tesaṃ vasena sabbakāropi **phassāhāro** yathārahaṃ **tisso vedanā āharati,** anāhārako natthi.

Sabbathāpīti idhāpi phassāhāre vuttanayānusārena attho veditabbo. **Tisantativasenāti** kāyadasakaṃ bhāvadasakaṃ vatthudasakanti tividhasantativasena. **Sahajātādipaccayanayenāti** sahajātādipaccayavidhinā. Paṭisandhiviññāṇaṃhi attanā sahajātanāmassa sahajāta aññamañña nissaya vipākindriya sampayutta atthi avigata paccayehi paccayo hontoyeva āhārapaccayatāya taṃ āhāretīti vuttaṃ, sahajātarūpesu pana vatthuno sampayuttapaccayaṃ ṭhapetvā vippayuttapaccayena, sesarūpassa aññamaññapaccayaṃ ṭhapetvā vuttanayeneva yojanā kātabbā. **Tānīti** napuṃsakaniddeso anapuṃsakānampi napuṃsakehi saha vacanato.

1. Khu 1. 77; Ma 3. 109 piṭṭhādīsu.

2. Dī 2. 53 piṭṭhe.

Sāsavā kusalākusalacetanāva vuttā. Visesapaccayabhāvadassanaṃ hetanti. Tenāha “**avisesena panā**”ti-ādi. **Paṭisandhiviññānameva vuttanti** etthāpi eseva nayo. Yathā tassa tassa phalassa visesato paccayatāya etesaṃ āhāraṭṭho, evaṃ avisesatopīti dassentena “**avisesena panā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **taṃsampayuttataṃsamutṭhānadhammānanti** tehi phassādīhi sampayuttadhammānañceva taṃsamutṭhānarūpadhammānañca. Tattha **sampayutta**ggahaṇaṃ yāthārahato daṭṭhabbaṃ, **samutṭhāna**ggahaṇaṃ pana avisesato.

Upatthambhento āhārakiccaṃ sādhetīti upatthambhento yeveva rūpaṃ samutṭhāpeti, ojaṭṭhamakarūpasamutṭhāpaneneva panassa upatthambhanakiccāsiddhi. **Phusantoyevā**ti phusanakiccaṃ karonto eva. **Āyūhamānāvā**ti cetayamānā eva abhisandahantī eva. **Vijānantamevā**ti upapattiparikappanavasena vijānantameva āhārakiccaṃ sādhetīti yojanā. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Āhāra**kiccāsādhanañca tesāṃ vedanādi-uppattihetutāya attabhāvassa pavattanameva.

Kāyatṭhapanenāti¹ kasmā vuttaṃ, nanu kammajādirūpaṃ kammādināva pavattatīti codanaṃ sandhāyāha “**kammajanitopī**”ti-ādi. Upādinnarūpasantatiyā upatthambhaneneva utucittajarūpasantatīnampi upatthambhanasiddhi hotīti “**dvinnam rūpasantatīnan**”ti vuttaṃ. Upatthambhanameva sandhāya “**anupālako hutvā**”ti ca vuttaṃ. Rūpakāyassa ṭhitihetutā hi yāpanā anupālanā.

Sukhādivatthubhūtanti sukhādīnaṃ pavattiṭṭhānabhūtaṃ. Ārammaṇampi hi vasati ettha ārammaṇakaraṇavasena tadārammaṇā dhammāti vatthūti vuccati. **Phusantye**vāti idaṃ phassassa phusanasabhāvattā vuttaṃ. Na hi dhammānaṃ sabhāvena vinā pavatti atthi. Vedanāpavattiyā vinā sattānaṃ sandhāvanatā natthīti āha “**sukhādi -pa- hotī**”ti, na cettha saññībhavakathāyaṃ asaññībhavo dassetabbo, tassāpi vā kārāṇabhūtavedanāpavattivaseneva ṭhitiyā hetuno abyāpitā. Tathā hi “**manosañcetanā -pa- bhavamūlanipphādanato sattānaṃ ṭhitiyā hotī**”ti vuttā, tato eva “**viññānaṃ vijānantamevā**ti upapattiparikappanavasena vijānantamevā”ti vuttovāyamattthoti.

1. Kāyatthambhanenāti (Ka)

Cattāri bhayāni daṭṭhabbāni ādīnavavibhāvanato. **Nikantīti** nikāmanā. Rasataṇhaṃ sandhāya vadati. Sā hi kabaḷikāre āhāre balavatī. Teneva tattha avadhāraṇaṃ kataṃ. Bhāyati etasmāti **bhayaṃ, nikantiyeva bhayaṃ** mahānattha hetuto. **Upagamaṇaṃ** visayindriyaviññāṇesu visayaviññāṇesu eva ca saṅgativasena pavatti, taṃ vedanādi-uppattihetutāya “**bhayaṃ**”ti vuttaṃ. Avadhāraṇe payojanaṃ vuttanayameva. Sesadvayepi ese va nayo. **Āyūhanaṃ** abhisandahanaṃ, saṃvidhānantipi vadanti. Taṃ bhavūpapattihetutāya “**bhayaṃ**”ti vuttaṃ. **Abhinipāto** tattha tattha bhava paṭisandhiggahaṇavasena nibbatti. So bhavūpapattihetukānaṃ sabbesaṃ anattānaṃ mūlakāraṇattā “**bhayaṃ**”ti vutto. Idāni nikanti-ādīnaṃ sappatibhayataṃ vitthārato dassetuṃ “**kiṃ kāraṇā**”ti-ādi āradhaṃ. Tattha **nikantiṃ katvāti** ālayaṃ janetvā, taṇhaṃ uppādetvāti attho.

Phassaṃ upagacchantāti cakkhusamphassādibhedhaṃ phassaṃ pavattentā. **Phassassādinoti** kāyasamphassavasena phoṭṭhabbasāṅkhātassa phassassa assādanasīlā. Kāyasamphassavasena hi sattānaṃ phoṭṭhabbatāṇhā pavattatīti dassetuṃ phassāhārādīnavadassane phoṭṭhabbārammaṇaṃ uddhaṭaṃ “**paresaṃ rakkhita gopitesū**”ti-ādīnā. **Phassassādinoti** vā phassāhārassādinoti attho. Sati hi phassāhāre sattānaṃ phassārammaṇe assādo, nāsati. Tenāha “**phassassādamūlakaṇ**”ti-ādi.

Jātinimittassa bhayassa abhinipātasabhāvena gahitattā “**tammūlakaṇ**”ti vuttaṃ, kammāyūhananimittanti attho.

Abhinipatatīti abhinibbattati. Paṭhamābhinibbatti hi sattānaṃ tattha tattha aṅgārakāsusadise bhava abhinipātasadisīti. **Tammūlakattāti** nāmarūpanibbattimūlakattā.

Tatrāti tāsu upamāsu. **Bhūtamattaṃ katvāti** na parikappitamattaṃ, atha kho bhūtaṃ bhūtapubbaṃ atthaṃ katvā. Pātheyyahatthesu gacchantesu pātheyyaṃ gacchantāṃ viya hotīti vuttaṃ “**gantvā pātheyyaṃ niṭṭhāsī**”ti. **Gantvāti** vā gamanahetūti attho. Khuppiṇāsāturatāya ghanacchāyaṃ rukkaṃ upagantūṃ asamattā **viraḷacchāyāyaṃ nisīdimsu**. Na dāni sakkā taṃ mayā

kātuṃ abhidubbalabhāvato. Parikkhalitagatitaruṇadārako khuppiṇāsaṃbhibhūto ca, tasmā **gacchantoyeva mato**.

Sajātimaṃsatāyāti¹ samānajatimaṃsatāya, manussamaṃsatāyāti attho. Yaṃ manussamaṃsaṃ, taṃ hi loke jigucchaniyattā paṭikūlaṃ. Tathā hi taṃ viññūhi vajjitam, manussamaṃsesupi ñātimaṃsaṃ ayuttaparibhogatāya paṭikūlaṃ, tatthāpi puttamaṃsaṃ, tatthāpi piyaputtamaṃsaṃ, tatthāpi taruṇamaṃsaṃ tatthāpi āmakamaṃsaṃ, tatthāpi agorasābhisaṅkhatam, tatthāpi aloṇam, tatthāpi adhūpitanti evaṃ heṭṭhimato uttaruttarassa paṭikūlataṃbhāvakāraṇatā daṭṭhabbā. **Puttamaṃsasadisanti** paṭikūlatā-upaṭṭhāpanena puttamaṃsasadisam katvā passati. **Tattha nikantiṃ pariyādiyatīti** ariyamaggena āhāre sāpekkham khepeti.

Sā gāvīti “seyyathāpi bhikkhave gāvī”²ti evaṃ sutte vuttagāvī. **Uddāletvāti** uppāḍetvā. **Nissāya tiṭṭhatīti** paṭicca paccayaṃ katvā pavattati. Dukkhadukkhatādivasena tiṇṇampi vedayitānaṃ dukkhabhāvaṃ sandhāyāha “vedayitadukkhasā”³ti.

Sādhusammatāpi gati vipariṇāmasaṅkhāraddukkhatāvasena kilesadukkhasasena ca mahāpariṇāhāyevāti vuttam **“mahāpariṇāhātṭhena tayo bhavā”**ti. **Yathā upakaḍḍhakā dve purisā**, evaṃ kusalākusalavasena dve manosañcetanā. Yathā manosañcetanā na pavattati, tathā paṭipajjanto tattha nikantiṃ pariyādiyatīti veditabbo.

Sattisatena hatā eva upamā sattisatahatūpamā, tassam **sattisatahatūpamāyaṃ. Tam** sattisatam. **Assa** purisassa. **Patitokāseti** purimasattīhi patitappadese. **Dukkhasa pamāṇam natthi** anekassa aparāparam uppajjanato. **Khandhajanananti** khandhānaṃ aparāparuppādo, paṭhamābhiniḍḍatti pana paṭisandhi eva. **Āgucārī puriso viya paṭisandhiviññāṇam** nānappakāradukkhuppādasannissayato, tehi ca dukkhehi upagantabbato. Sampayuttadhammānaṃ pamukhabhāvena pavattiyā **viññāṇassa dukkhuppādoti** vuttā. Tathā hi vuttam “manopubbaṅgamā dhammā”³ti. Yathā viññāṇam āyatim paṭisandhivasena na pavattati, evaṃ karaṇam tattha nikantiṃ pariyādānaṃ daṭṭhabbam.

1. Saṃ-Ṭī 2. 110 piṭṭhādīsipi passitabbam.

2. Saṃ 1. 323 piṭṭhe.

3. Khu 1. 13 piṭṭhe Dhammapade.

Pariññātaraṃ vatthūti dukkhasaccamāha. **Pañcakāmaguṇiko rāgoti** pañcakāmaguṇārammaṇo rāgo. **Pariññāto hotīti** paricchijja jānanena samatikkanto hoti. Rasataṇhāya hi sammadeva vigatāya rūpataṇhādayopi vigatāyeva honti. Tathā ca sati kāmarāgasamyojanaṃ samucchinnameva hoti, evaṃ karaṇaṃ tattha nikanti-pariyādānaṃ daṭṭhabbaṃ. Pariññābhisamaye hi siddhe pahānābhisamayo siddho evāti. Pahāne ca kāmarāgasamyojane orambhāgiyasamyojanānaṃ lesopi nāvasissatīti dassento āha “**natthi taṃ samyojanan**”ti-ādi. Tena kabalīkārāhārapariññā anāgāmitaṃ pāpetīti dasseti. Sesāhārapariññā pana arahattaniṭṭhā evāti dassento “**phasse bhikkhave**”ti-ādimāha. Tattha **tisso taṇhāti** kāmataṇhā rūpataṇhā arūpataṇhāti imā tisso taṇhā.

“**Purimataṇhāsamudayā**”ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**kathan**”ti-ādi āradhmaṃ. Tattha **taṇhāpaccayanibbattāti** taṇhāpaccayā nibbattā. Paṭisandhikkhaṇe purimataṇhāsamudayā āhārānaṃ samudayadassaneneva pavattikkhaṇepi upādinnaka-āhārasamudayo dassito hotīti taṃ anāmasitvā anupādinnakānaṃ taṇhāsamudayaṃ dassetuṃ “**yasmā panā**”ti-ādi vuttaṃ. **Idhāti** imasmiṃ sutte **missitvā kathitā** avisesitattā. **Sahajātataṇhāpaccayanibbattoti** ettha **sahajātaggahaṇaṃ** asahajātataṇhāpaccayanibbattopi anupādinnaka-āhāro labbhatīti dassanattamaṃ. So pana asahajātataṇhāpaccayanibbattatāsāmaññenapi yathāvutta-upādinnakāhārena saṃsayāṃ janeyyāti na uddhaṭo, na ca etaṃ kāraṇaṃ “rāgaṃ upanissāya domanassaṃ uppajjati”ti vacanato, taṇhopanissayapaṭighacittasamuṭṭhānāya ca ojāya vasena anupādinnaka-āhārassa labbhanato. Kathaṃ pana taṇhā ojāya upanissayapaccayo. Na hi paṭṭhānekattacaci rūpassa upanissayapaccayo vutto atthīti? Nāyaṃ virodho “yasmīṃ sati yaṃ hoti, so tassa upanissayo”ti suttantanayassa adhippetattā yathāvuttatthasambhavato. Tenevāha “**imissā -pa- taṇhāya nirodhenā**”ti.

Kāraṇe sabbaso niruddhe phalampi sabbaso nirujjhatīti āha “**āhāranirodho paññāyati**”ti. Āhārānaṃ dukkhasaccekkadesattā

āhāraggaḥaṇaṃ dukkhasaccaggaḥaṇameva hotīti āha “**idha cattāripi saccāni sarūpeneva vuttāni**”ti. Saccadesanā dukkhādīnaṃ yāvadeva pariññeyyādibhāvasandassanattā, tasmā jarāmaṇāḍisu pariññeyyādibhāvo asammohato sallakkhetabboti dassento “**sabbattha asammuyhantena saccāni uddharitabbāni**”ti āha.

Āhāravāraṇṇanā niṭṭhitā.

Saccavāraṇṇanā

91. **Yena yena pariyāyena byākarotīti yena yena** dukkhādijarāmaṇāḍipariyāyena ariyasaccāni saṅkhepato ca vitthārato ca katheti. **Dukkham dukkhasaccaṃ** dukkhaṃ, na dukkhamattam.

Saccavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Jarāmaṇavāraṇṇanā

92. **Tesaṃ tesanti** byāpanicchāvasenāyaṃ niddeso kato, tasmā yathā “gāmo gāmo ramaṇīyo”ti vutte ramaṇīyatāya tādīsā sabbepi gāmā saṅgahaṃ, gacchanti, evaṃ “tesaṃ tesaṃ sattānaṃ jātī”ti vutte jātisaṅkhātavikāraḥvasena sabbepi sattā saṅgahaṃ gacchanti. Tenāha “**saṅkhepato anekesaṃ sattānaṃ sādharmaṇaniddeso**”ti.

Gatijātivasenā¹ pañcagativasena, tatthāpi ekekāya gatiyā khattiyādibhummadevādīhatthi-ādijātivasena ca. Nikiyyanti sattā ettha, etena vāti **nikāyo**, gottacaraṇādivibhāgo. Jarāya sabhāvo nāma vayohāni, tasmā **jarā**ti vayohānisāṅkhātassa sabhāvassa niddeso, pākaṭajarāvasena niddeso khaṇḍiccādivasena gahaṇato. Jīraṇameva **jīraṇatā**, jīrantassa vā ākāro tā-saddena vutto. Tenāha “**ayaṃ ākāraniddeso**”ti. Dantādīnaṃ vasena khaṇḍam jātam

1. Saṃ-Ṭī 2. 13 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

etassāti khaṇḍito, puggalo. Tassa bhāvo **khaṇḍiccaṃ**. Palitaṃ etassa atthīti palito, tassa bhāvo **pāliccaṃ**. Vali taco etassāti valittaco, tassa bhāvo **valittacatā**. **Ime** khaṇḍiccādayo jarā. **Vikārānaṃ dassanavasenāti** vipattidassanavasena. **Vātassāti** mahato vātakkhandhassa.

Khaṇḍiccādivasena gatamaggo pākaṭo, tasmā khaṇḍiccādiggaḥaṇaṃ jarāya kiccaniddesoti vuttanti dasseti. **Na ca khaṇḍiccādīveva jarāti** kalalakālato pabhuti purimarūpānaṃ jarāpattakkhaṇe uppajjamānāni pacchimarūpāni paripakkarūpānurūpāni pariṇataparīṇatāni uppajjantīti anukkamena supariṇatarūpānaṃ paripākakāle uppajjamānāni khaṇḍiccādisabhāvāni uppajjanti, tāni udakādimaggesu tiṇarukkhasambhaggaṭādayo viya paripākagatamaggasaṅkhātesu paripakkarūpesu uppannāni “jarāya gato maggo”icceva vuttāni, na jarāti.

Pakatiyāti phalavipaccanapakatiyā, jarāya vā pāpuṇitabbaṃ phalameva pakati, tāya jarā dīpitā. **Suppasannānīti** suṭṭhu pasannāni. Tameva suppasannataṃ kiccato dassetuṃ “**sukhumampī**”ti-ādi vuttaṃ. Tikkhavisadatā hi tesāṃ indriyānaṃ suppasannatā. **Ālulitānīti** ākulāni. **Avisadānīti** abyattāni.

Kāmaṃ rūpadhammesupi khaṇikajarā durupalakkhitā paṭicchannāva, sā pana yasmā santānavasena pavattiyā paribiyattāva hotīti “**pākaṭajarā**” icceva vuttā. Avīci nirantarā jarā **avīcijarā** sati santāne sattānaṃ anuppabandhato. **Tato aññesūti** mandadasakādīsu pubbadasakādīparicchedato aññesu yathāvuttesu. **Antarantarāti** tesu eva vuttappakāresu purimadasakādīto pacchimadasakādīnaṃ antarantarā. **Vaṇṇavisesādīnanti** vaṇṇavisesasaṇṭhānavisesasamphassavisesādīnaṃ.

Cavanakavasenāti ka-kārena hi padaṃ vaḍḍhetvā vuttaṃ, tasmā cavanaṃ cutīti vuttaṃ hoti. Taṃ pana ekacatupañcavokārabhavesu cutiyā avisesato gahaṇanti āha “**ekacatupañcakkhandhānaṃ sāmāññavacanan**”ti. **Cavanakavasenāti** vā cavanakassa puggalassa vasenāti attho. Cavanameva cavanatāti āha “**bhāvavacanenā**”ti. **Lakkhaṇanidassananti** vayasāṅkhātassa lakkhaṇassa nidassanaṃ. Cavantassa vā ākāro tā-saddena

vutto “**cavanatā**”ti. Bhijjanam **bhedoti** vuttam **“cutikkhandhānam bhaṅgupattiparidīpanan”**ti. Yathā bhinnassa ghaṭassa kenaci pariyāyena ghanaghaṭabhāvena ṭhānam natthi, evaṃ bhinnānam khandhānanti cavanam antarahitam nāmāti āha “**antaradhānanti -pa- paridīpanan**”ti. Yo maccūti vuccati bhedo, yañca maraṇam pāṇacāgo, tadubhayaṃ ekajjham katvā vuttam **“maccu maraṇan”**ti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. Kālassa antakassa kiriyāti yā loke vuccati sā cuti, maraṇanti attho. Cavanakālo eva vā anatikkamanīyattā visesena kāloti vuttoti tassa kiriyā atthato cutikkhandhānam bhedappattiyeva. “Cutī cavanatā”ti-ādinā pubbe vohāramissakena niddiṭṭham.

Idāni nibbattitaparamatthanayeneva niddesoti dassetum **“paramatthena dīpetun”**ti vuttam. “Cavanakavasenā”ti¹ ādinā hi puggalavasena ca vohārādhiṭṭhānā samvaṇṇanā katā. **Na kiñci** kaḷevaram **nikkhipaki** opapātikānam cutikkhandhānam antaradhānameva hoti, tato param utusamuṭṭhānarūpasantati na pavattati. “Jāṭisamudayā”ti-ādīsu yaṃ vattabban, taṃ “taṇhāsamudayā”ti-ādīsu vuttanayeneva sakkā viññātunti na vuttam.

Jarāmarāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Jātivāravaṇṇanā

93. **Jāyanatṭhenā**ti-ādi āyatanavasena yonivasena ca dvīhi dvīhi padehi sabbasatte pariyādiyivā jātim dassetum vuttam. **Sammohavinodaniyam**² pana “jāyamānakavasena jāti, sañjāyanavasena sañjāti”ti vuttattā tattha ekekena padena sabbasatte pariyādiyivā jātim dassetīti daṭṭhabban. Sampuṇṇā jāti sañjātīti katvā “**sā paripuṇṇāyatanavasena yuttā**”ti vuttam. Eteneva kevalam jātisaddena vuttāya jātiyā aparipuṇṇāyatanatā daṭṭhabbā. Abhibyattā nibbatti **abhinibbatti**, pākaṭā nibbattīti attho. “Tesaṃ tesaṃ sattānam -pa- abhinibbatti”ti sattavasena pavattattā **vohāradesanā**.

1. Pākaṭacavanakavasenāti (Ka)

2. Abhi-Ṭṭha 2. 89 piṭṭhe.

Tatra tatrāti ettha catuvokārabhave dvinnam, ekavokārabhave dvinnam, sesarūpadhātuyam paṭisandhikkhaṇe uppajjamānānam pañcannam, kāmadhātuyam vikalāvikalindriyavasena sattannam navannam dasannam puna dasannam ekādasannañca āyatanānam vasena saṅgaho veditabbo. Yadiapi cutikkhandhā anantarānam paṭisandhikadhammānam anantarādinā paccayā honti, ye pana samudayā ajanakā, te ettha upapattibhavoti adhippetā. Janako eva bhavoti adhippetoti dassento “**jātiyā paccayabhūto kammabhavo veditabbo**”ti āha.

Jātivāraṇṇanā niṭṭhitā.

Bhavavāraṇṇanā

94. Bhāvanabhavanaṭṭhena bhavo duvidho. Tattha kammabhavo “bhavati etasmā upapattibhavo”ti bhāvanaṭṭhena **bhavo**. Aṭṭhakathāyam pana upapattibhavam “bhavatīti bhavo”ti vatvā tassa kāraṇattā kammam phalūpacārena bhavoti ayamatto vutto, ubhayatthāpi upapattibhavahetubhāvenettha kammaṣa kammabhavapariyāyoti dassitam hoti. **Sabbathāpī**ti bhāvanabhavanakusalākusala-upapattisampattibhavaḥīnapaṇīṭādinā sabbappakārenapi. **Kāmabhavoti vuttam** kāmataṇhāhetukato kāmataṇhāya ārammaṇabhāvato ca. Rūpabhavūpagakammam rūpabhavo, tathā arūpabhavūpagakammam arūpabhavo, taṁtaṁnibbattakkhandhā, rūpārūpupapattibhavā rūpārūpabhavabhāvo pana tesam “kāmabhavo”ti ettha vuttanayeneva veditabbo.

Bhavavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Upādānavāraṇṇanā

95. **Upādānanti** catubbidhampi upādānam. Yathā hi kāmassādasasena, bhavassādasasena vā taṁtaṁsugatibhavūpagam kammam karontassa kāmupādānam, evam ucchedādimicchābhiniavesavasenāti cattāripi upādānāni yathāraham tassa tassa kusalakammabhavassa upanissayavaseneva paccayā honti, akusalakammabhavassa asahajātassa anantarassa upanissayavasenapi

ārammaṇavasenapi. Sahajātassa kāmupādānaṃ sahajāta-
aññamaññanissayasampayutta-atthi-avigatahetuvasena sattadhā, sesa-
upādānāni tattha hetupaccayabhāvaṃ pahāya maggapaccayaṃ pakkhipitvā
sattadhāva paccayā honti. Anantarassa pana anantara samanantara
anantarūpanissaya natthi vigatāsevanavasena paccayā honti. Tassidampi
sahajātādīti ādi-saddena saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. **Vatthukāmaṃ upādiyati**
cittaṃ, puggalo vā **etenāti** attho. **Tanti** vatthukāmaṃ. Kāmetīti kāmo ca so
upādiyatīti upādānañcāti yojanā. **Vuttanayenāti** abhidhamme¹ vuttanayena.

Sassato attāti idaṃ purimadiṭṭhiṃ upādiyamānaṃ uttaradiṭṭhiṃ
nidassetuṃ vuttaṃ. Yathā esā diṭṭhi daḷhikaraṇavasena purimaṃ purimaṃ
uttarā uttarā upādiyati, evaṃ “natthi dinnan”ti-ādikāpīti. **Attaggahaṇaṃ** pana
attavādupādānanti nayidaṃ diṭṭhupādānadassananti daṭṭhabbaṃ. **Loko cāti**
attaggahaṇavinimutttagahaṇaṃ diṭṭhupādānabhūtaṃ idha purimadiṭṭhi-
uttaradiṭṭhivacanehi vuttanti veditabbaṃ. **Sabbadiṭṭhigatassa**
“diṭṭhupādānan”ti **etaṃ adhivacanaṃ** “sabbāpi diṭṭhi diṭṭhupādānan”ti
vacanato.

Sīlabbataṃ upādiyantīti sīlabbataṃ “suddhimaggo”ti upādiyanti. **Etena**
micchābhinivesena. **Sayaṃ vā taṃ** micchābhinivesasahagataṃ.
Sīlabbabhasahacaraṇato **sīlabbatañca taṃ** daḷhaggāhabhāvato **upādānañcāti**
sīlabbatupādānaṃ. **Evaṃ suddhīti abhinivesatoti** evaṃ
gosīlagovatādicaraṇena saṃsārasuddhīti abhinivesabhāvato. Etena
taṃsahacaraṇato abhinivesassa taṃsaddārahataṃ dasseti.

Vadantīti “atthi me attā”ti-ādinā voharanti. **Etena** diṭṭhigatena.
Attavādamattamevāti attāti vācāmattameva. Etena vācāvattumattametaṃ,
yadidaṃ bāhirakaparikkappito attāti dasseti.

Taṇhā kāmupādānassāti ettha “tattha katamaṃ kāmupādānaṃ? Yo
kāmesu kāmaccando kāmārāgo kāmanandī kāmataṇhā kāmasneho
kāmapariḷāho kāmamucchā kāmajjhosānaṃ. Idaṃ vuccati kāmupādānan”ti¹
vacanato taṇhādaḷhattaṃ kāmupādānaṃ. **Taṇhādaḷhattanti** ca purimataṇhā-
upanissayapaccayato daḷhabhūtā uttarataṇhā eva. Keci paṇāhu

1. Abhi 1. 241; Abhi 2. 389 piṭṭhesu.

“appattavisayapatthanā taṇhā andhakāre corassa hatthappasāraṇaṃ viya, sampattavisayaggahaṇaṃ upādānaṃ tasseva bhaṇḍaggahaṇaṃ viyā”ti. Appicchasantuṭṭhipaṭipakkhā ete dhammā pariyesanārakkhadukkhamūlāni, tasmā vuttalakkaṇā taṇhā vuttalakkaṇasseva upādānassa anānantarassa upanissayavasena paccayo, ārammaṇādivasenapi paccayo hotiyeva, anantarādīnaṃ pana anantarādivasena paccayo. Sabbassapi hi lobhassa taṇhāpariyāyopi kāmupādānapariyāyopi labbhatevāti. **Avasesānanti** diṭṭhupādānādīnaṃ. **Sahajātādivasenāti** sahajātānaṃ sahajātādivasena, asahajātānaṃ anantara-upanissayādivasenāti sabbam heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

Upādānavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Taṇhāvāraṇṇanā

96. “Cakkhusamphasso”ti-ādi phassassa mātito nāmaṃ viya puttassa vatthuto tassa nissayabhāvena uppattihetuttā, ārammaṇaṃ pana kevalaṃ uppattihetūti vuttaṃ “**seṭṭhi -pa- nāmaṃ**”ti. **Kāmarāgabhāvenāti** vatthukāmassa rajjanavasena. **Rūpaṃ assādentīti** rūpārammaṇaṃ taṇhābhinandanāvasena abhiramamānā eva assādentī. **Niccanti-ādinaṃ** diṭṭhābhinandanāmukhena rūpaṃ abhiramantī. **Pecca na bhavissatīti** bhijjivā na hoti puna anuppajjanato. **Tathā saddataṇhādayopīti** yathā rūpataṇhā kāmarāgabhāvena sassabharāgavasena ucchedarāgavasenāti ca pavattiyā tisso taṇhā, tathā saddataṇhā gandharasaphoṭṭhabbadhammataṇhāpi. **Taṇhāvicarītānīti** taṇhāsamudācārā, samudācāravasena pavattataṇhāti attho.

Ajjhattikassupādāyāti¹ ajjhattikaṃ khandhapañcakaṃ upādāya. Upayogatthe hi idaṃ sāmivacanaṃ. **Asmīti hotīti** yadetaṃ ajjhattaṃ khandhapañcakaṃ upādāya taṇhāmānadiṭṭhivasena samūhagāhato asmīti evaṃ hoti, tasmim satīti attho. **Itthasmīti hotīti** khattiyādīsu “idampakāro ahan”ti

1. Abhi-Tṭha 2. 496; Sam-Tī 2. 17 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

evaṃ taṇhāmānadiṭṭhivasena hotūti idamettha anupanidhāya gahaṇaṃ. **Evamādināti ādi-**saddena “evaṃsmīti, aññathāsmīti, bhavissanti, itthaṃ bhavissanti, evaṃ bhavissanti, aññathā bhavissanti, asasmīti, satasmīti, siyanti, itthaṃ siyanti, evaṃ siyanti, aññathā siyanti, apāhaṃ siyanti, apāhaṃ itthaṃ siyanti, apāhaṃ evaṃ siyanti, apāhaṃ aññathā siyan”¹ti imesaṃ taṇhāvicaritānaṃ gahaṇaṃ. Tattha **evaṃsmīti** idaṃ samato upanidhāya gahaṇaṃ, yathā ayaṃ khattiyo, yathā ayaṃ brāhmaṇo, evaṃ ahampīti attho. **Aññathāsmīti** idaṃ asamato upanidhāya gahaṇaṃ, yathā ayaṃ khattiyo, yathā ayaṃ brāhmaṇo, tato aññathā ahaṃ hīno vā adhiko vāti attho. Iti imāni pubbe vuttāni dve ti etāni paccuppannavasena cattāri taṇhāvicaritāni. **Bhavissanti-**ādīni pana cattāri anāgatavasena vuttāni. Tesāṃ purimacatukke vuttanayeneva attho veditabbo. **Asasmīti** asatīti asaṃ. Niccassetāṃ adhivacanaṃ, tasmā sassato asmīti attho. **Satasmīti** sīdatīti sataṃ. Aniccassetāṃ adhivacanaṃ, tasmā asassato asmīti attho. Iti imāni dve sassatucchedavasena vuttāni. Ito parāni **siyanti-**ādīni cattāri saṃsayaparivittakavasena vuttāni, tāni purimacatukke vuttanayena atthato veditabbāni. **Apāhaṃ siyanti-**ādīni cattāri “api nāmāhaṃ bhaveyyan”ti evaṃ patthanākappanavasena vuttāni, tāni purimacatukke vuttanayeneva veditabbāni.

Ettha ca sassatucchedavasena vuttā dve diṭṭhisīsā nāma, asmi, bhavissam, siyam, apāhaṃ siyanti ete pana cattāro suddhasīsā eva, “itthasmī”ti-ādayo tayo tayoti dvādasa sīsamūlakā nāma, evametāni dve diṭṭhisīsā, cattāro suddhasīsā, dvādasa sīsamūlakāti ajjhattikassupādāya aṭṭhārasa taṇhāvicaritāni veditabbāni.

Bāhirassupādāyāti bāhiraṃ khandhapañcakaṃ upādāya. Idampi hi upayogatthe sāmivacanaṃ. **Imināti** iminā rūpena vā -pa- viññāṇena vāti evaṃ rūpādīsu ekameva “ahan”ti, itaraṃ kiñcanapalibodhabhāvena gahetvā taṇhādivasena “asmī”ti abhinivisati, “iminā”ti ayamettha viseso. **Asmīti** iminā khaggena vā chattena vā abhisekena vā

1. Abhi 2. 406 piṭṭhe.

“khattiyohamasmi”ti abhinivisati. **Bāhirarūpādinissitānī**ti bāhirāni parasantatipariyāpannāni rūpavedanādīni nissitāni. **Aṭṭhārasāti** iminā “asmi”ti-ādinayappavattāni aṭṭhārasa, tāni pubbe vuttanayeneva veditabbāni. “Iminā”ti hi ayamevettha viseso, tasmā “dve diṭṭhisīsā”ti-ādinā vuttanayeneva niddhāretvā veditabbā. Ubhayam pana ekajjham katvā āha “**chattimsā**”ti.

Niddesatthenāti “chayime āvuso taṇhākāyā”ti-ādiniddesapāḷiyā atthavacanena. **Niddesavitthārāti** tassa ca niddesassa aṭṭhasatataṇhāvicaritavasena vitthārena. **Vitthārassa ca puna saṅgahatoti** dvīhi ākārehi vitthāritassa aṭṭhārasataṇhāvicaritapabhedassa chaḷeva tissoyevāti ca puna saṅgahaṇato ca.

Vipākavedanā adhippetā visesato sattānam assādetabbato. Tameva hissā assādetabbatam pakāsetum “**kathan**”ti-ādi vuttam. **Assādanenāti** abhiratiyā. **Mamāyantāti** dhanāyantā. **Cittakārādīnanti ādi-saddena** iṭṭhavaṇṇārammaṇadāyakānam saṅgaho. **Sippasandassanakādīnanti ādi-saddena** vejjādīnam saṅgaho. Vejjā hi rasāyatanojāvasena tadupatthambhitavasena ca dhammārammaṇassa dāyakā. Svāyam **ādi-saddo** “vīṇāvādakādī”ti-ādinā paccekañca yojetabbo, **puttam mamāyantāti** puttam sampiyāyantā. Putto viya cettha vedanā daṭṭhabbā, sappāyasappikhīrādīni viya vedanāya paccayabhūtāni iṭṭharūpādi-ārammaṇāni, dhāti viya rūpādichaḷārammaṇadāyakā cittakārādayo daṭṭhabbā.

Vedanāvāraṇṇanā

97. Cakkhusamphassajā eva vedanā atītādibhedabhinnā rāsivasena ekajjham gahetvā eko vedanākāyo yathā vedanākkhandho, evam sotasamphassajādikāti pāḷiyam “chayime āvuso vedanākāyā”ti vuttanti āha “**vedanākāyāti vedanāsamūhā**”ti. Cakkhusamphassato jātā **cakkhusamphassajā vedanā**. Sā pana upādinnāpi anupādinnāpi, tadubhayassapi saṅgaṇhantena atthavaṇṇanāya katattā āha “**ayam tāvettha sabbasaṅgāhikakathā**”ti. Idāni “vipākavidhi ayan”ti

upādinnaṃyeva gaṇhanto **“vipākavasenā”**ti-ādimāha. **Manodvāre manoviññāṇadhātusampayuttā**ti tadārammaṇamanoviññāṇadhātusampayuttā.

Avasesānanti sampaṭicchanaḍivedanānaṃ. **Upanissayādīti ādi-**saddena anantarādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Anantarānaṃ hi anantarādivasena, itaresaṃ upanissayavasena phasso paccayo hoti, manodvāre pana tadārammaṇavedanānaṃ manosamphasso upanissayavasena paccayo. **Advārikānanti** dvārarahitānaṃ. Na hi paṭisandhi-ādivedanānaṃ kiñci dvāraṃ atthi. **Sahajātamanosamphassasamudayā**ti etenassa tāsāṃ sahajātakoṭiyā paccayabhāvamāha.

Vedanāvāraṇṇanā niṭṭhitā.

Phassavāraṇṇanā

98. Cakkhuṃ nissāya uppanno samphasso **cakkkhusamphasso**. **Pañcavatthukā**ti cakkhādipañcavatthukā cakkhādipañcavatthusannissayā. **“Upādinnaṃkathā esā”**ti **bāvīsati**ggahaṇaṃ, pavattikathābhāvato **lokiyaggahaṇaṃ**. **Vipākamanasampayuttaphassā**ti vipākamanoviññāṇasampayuttā phassā. Paccayuppanna viya paccayenapi upādinnaṃkathā bhavitaṃbanti **“channaṃ cakkhādīnaṃ āyatanānaṃ”**ti vuttaṃ.

Phassavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Salāyatanaṇṇanā

99. Nidassanamattañcetaṃ, tasmā yathā ettha arūpalokāpekkhāya chaṭṭhāyatanaṇṇaṃ salāyatanaṇṇaṃ salāyatanaṇṇanti ekaseso icchitabbo, evaṃ yesaṃ paccayuppanno upādinno, paccayo pana anupādinnotipi icchitabbo. Tesāṃ matena bāhirāyatanaṇṇasenaṇṇanti ekaseso veditabbo **“chaṭṭhāyatanaṇṇaṃ salāyatanaṇṇaṃ salāyatanaṇṇaṃ salāyatanaṇṇaṃ”**ti. Visuddhimaggopi imassa

āgamassa atthasaṁvaṇṇanāti āha “**Visuddhimagge -pa- vuttanayamevā**”ti.
Esa nayo aññatthāpi visuddhimaggaggahaṇe.

Saḷāyatanavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Nāmarūpavāraṇṇanā

100. **Namanalakkhaṇanti** ārammaṇābhīmukhaṁ namanasabhāvaṁ tena vinā appavattanato. **Ruppanaṁ** sītādivirodhipaccayasannipāte visadisuppatti. **Ime pana tayoti**-ādinā sabbacittuppādasādhāraṇavaseneva taṁsaṅkhārakkhandhaggahaṇaṁ, tasmā ye yattha asādhāraṇā, tepi atthato gahitāyevāti dasseti.

Upādiyitvāti paccaye katvā. Paccayakaraṇameva hi paccayuppannassa paccayabhūtaḍḍhammānaṁ upādiyanaṁ. Samūhasambandhe sāmivacanaṁ etanti “**samūhatthe etaṁ sāmivacanaṁ**”ti vuttaṁ tena vinā sambandhassa abhāvato. **Tenāti** tasmā. **Taṁ sabbampīti** taṁ bhūtaḍḍāyapabhedanā sabbampi sattavīsatividhaṁ. **Yassa nāmassāti** catuvokārabhave nāmassa. **Viññāṇampi** tappariyāpannameva veditabbaṁ. **Rūpassāti** ekavokārabhave rūpassa. **Viññāṇaṁ** pana pañcavokārabhave saṅkhāraviññāṇameva. **Yassa** pañcavokārabhave nāmarūpassa. **Tassa vasenāti** sahaajātassa sahaajātādivasena, anantarassa anantarādivasena, itarassa upanissayādivasena tassa nāmassa yathārahaṇaṁ tassa tassa viññāṇassa paccayabhāvo veditabbo.

Nāmarūpavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Viññāṇavāraṇṇanā

101. **Tebhūmakavipākaggaṇe** kāraṇaṁ heṭṭhā vuttameva. **Saṅkhāro yassa viññāṇassāti** ettha aṭṭhavidhopi kāmāvacarapuññābhisaṅkhāro soḷasaṁvidhassa kāmāvacaravipākaviññāṇassa, pañcavidhopi rūpāvacarapuññābhisaṅkhāro pañcavidhassa rūpāvacaravipākaviññāṇassa, dvādasavidhopi apuññābhisaṅkhāro sattavidhassa akusalavipākaviññāṇassa, catubbidhopi

āneñjābhisaṅkhāro catubbidhassa arūpāvacaravipākaviññāṇassa yathārahaṃ paṭisandhipavattīsu kammaṇṇapaccayena ceva upanissayapaccayena ca paccayo hoti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge**¹ vuttanayena veditabbo.

Viññāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅkhāravāraṇṇanā

102. **Abhisāṅkharapaṇalakkhaṇoti** abhisāñcetayitasabhāvo, āyūhanalakkhaṇoti attho. **Copanavasenāti** kāyaviññattisaṅkhātacopanavasena. Tena pañcadvārikacetanā paṭikkhipati. **Vacanabhedavasenāti** vācānicchāraṇavasena, vacīviññattisamuṭṭhāpanavasenāti attho. Yathāvuttā vīsati, nava mahaggatakusalacetanā cāti **ekūnatimsa manosāñcetanā**. “**Kusalānaṃ upanissayavasenā**”ti vuttam, ekaccānaṃ ārammaṇavasenapīti vattabbaṃ. **Sahajātādivasenāti** sahajāta aññamañña nissaya sampayutta atthi avigata hetuvasena, anantarānaṃ anantara samanantara anantarūpanissaya natthi vigatāsevanavasena paccayo. **Api**-saddena upanissayaṃ saṅgaṇhāti.

Saṅkhāravāraṇṇanā niṭṭhitā.

Avijjāvāraṇṇanā

103. “**Dukkhasacce aññāṇaṃ**”ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaritaṃ “**tatthā**”ti-ādi āradhmaṃ. **Tanti** aññāṇaṃ. Satipi pahātabbatte pariññeyyattavasena **antogadhmaṃ**. **Dukkhasaccañcassāti** vatthusāṅkhātāṃ sampayuttakhandhasāṅkhātāṃca dukkhasaccaṃ assa aññāṇassa. Taṃ hissa nissayapaccayo hoti. **Tassāti** dukkhasaccassa. **Yāthāvalakkhaṇapaṭivedhanivāraṇenāti** saṅkhata-aviparītasabhāvapaṭivijjanassa nivāraṇena. Etenassa pariññābhisamayasaṅkhātassa ariyamaggapaṭivedhassa vibandhakabhāvamāha. **Ñāṇappavattiyāti** “idaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ

1. Visuddhi 2. 177 piṭṭhe.

dukkhan”ti anubujjhanākārāya pubbabhāgañāṇappavattiyā. **Etthā**ti dukkhasacce. **Appadānenā**ti avissajjanena. Etenassā anubodhañāṇassapi vibandhakatamāha.

Tīhi kārāṇehi veditabbaṃ antogadhābhāvato. Idha sampayuttakhandhavaseneva vatthuto samudaye aññāṇaṃ datṭhabbaṃ. **Ekenevā**ti itaraṃ kārāṇattayaṃ paṭikkhipati. Yadiapi aññāṇaṃ nirodhamagge ārammaṇaṃ na karoti, kuto tadantogadhatabbatthutā, te pana jānitukāmassa tappaṭicchādanavasena anirodhamaggesu nirodhamaggaggāhahetutāvasena ca pavattamānaṃ “**nirodhe paṭipadāyañca aññāṇaṃ**”ti vuccati. Tenāha “**paṭicchādanato**”ti-ādi. Tassattho vuttoyeva. **Gambhīrattā**ti sabhāveneva gambhīrattā. Agādha-apatiṭṭhābhāvena taṃvisayassa ñāṇassa uppādetuṃ asakkuṇeyyattā **duddasaṃ**. **Purimaṃ pana** saccadvayaṃ. **Vañcanīyaṭṭhenā**ti vañcakabhāvena ayāthāvabhāvena upaṭṭhānato **duddasattā gambhīraṃ**, na sabhāvato, tasmā taṃvisayaṃ aññāṇaṃ uppajjati. **Tatthā**ti tasmim purimasaccadvaye aniccādisabhāvalakkhaṇassa duddasattā eva niccādivipallāsavasena pavattati aññāṇanti ānetvā sambandhitabbaṃ.

Idāni niddesavibhāgenapi avijjāya saccesu pavattivibhāgaṃ dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **dukkheti** ettakena bhummaniddesena. **Saṅgahatoti** pariññeyyatāya dukkhena saṅgahetabbato. Tena niddhāraṇatthaṃ dasseti. dukkhasmim hi avijjā niddhārīyati, na aññasmim. **Vatthutoti** ādhāratthaṃ. Dukkhasannissayā hi avijjā. **Ārammaṇatoti** visayatthaṃ taṃ ārabba pavattanato. **Kiccatoti** byāpanatthaṃ chādanavasena taṃ byāpetvā pavattanato. Iminā nayena sesesupi attho veditabbo. **Avisesatoti** visesābhāvato, vuttanayena dukkhādīsu pavatti-ākāravisesaṃ aggahetvāti attho. **Sabhāvatoti** sarasalakkaṇato. Catunnampi saccānaṃ ajānanasabhāvā hi avijjā. Kāmarāgabharāgā kāmāsavabhavāsavāti āha “**sahajātādivasenā**”ti. Nanu avijjā eva avijjāsavo, so kathaṃ avijjāya paccayoti āha “**pubbuppannā**”ti-ādi.

Avijjāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Āsavavāraṇṇanā

104. **Āsavavāre** āsava-saddattho āsavavicāro ca heṭṭhā vuttoyeva. Kasmā paṇāyaṃ vāro vutto, nanu avijjādikāva paṭiccasamuppādadesanāti codanaṃ sandhāya “**ayaṃ vāro**”ti-ādi āraddhaṃ. **Paṭiccasamuppādapadesūti** paṭiccasamuppādakotṭhāsesu. Dvādasakotṭhāsā hi satthu paṭiccasamuppādadesanā. **Tassāpi paccayadassanavasenāti** nāyaṃ kāpilānaṃ mūlapakati viya appaccayā, atha kho sappaccayāti avijjāyapi paccayadassanavasena. **Āsavaśamudayaenāti** atītabhave āsavānaṃ samudayena etarahi avijjāya samudayo, etarahi avijjāya samudayena anāgate āsavaśamudayoti evaṃ āsavāvijjānaṃ paccayapaccayuppannakabhāvena aparāparaṃ pavattamānaṃ ādikoṭi-abhāveneva tannimittassa saṃsārassa ādikoṭi-abhāvato anamataggaṭṭāsiddhi veditabbā.

Dvattiṃsa ṭhānānīti dvattiṃsa saccappaṭivedhakāraṇāni, dvattiṃsa vā catusaccakammaṭṭhānāni. **Imamhā sammādiṭṭhisuttāti** yāya ariyasāvako sammādiṭṭhi nāma hoti, sā ariyā sammādiṭṭhi ettha vuttāti sammādiṭṭhisuttaṃ, ito sammādiṭṭhisuttato.

Catusaccapariyāyehīti catusaccādhigamakāraṇehi. **Arahattapariyāyehīti** “so sabbaso rāgānusayaṃ pahāyā”ti-ādinā arahattādhigamakāraṇehi. Tenāha “**catusaṭṭhiyā kāraṇehī**”ti.

Āsavavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Sammādiṭṭhisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Satipaṭṭhānasuttavaṇṇanā

105. **Jānapadinoti**¹ janapadavanto, janapadassa vā issarā **rājakumārā** gottavasena **kurū** nāma, tesāṃ nivāso yadi eko janapaddo, kathaṃ bahuvacananti āha “**ruḷīsaddenā**”ti. Akkharacintakā hi īdisesu ṭhānesu yutte viya salīṅgavacanāni² icchanti, ayamettha ruḷhī

1. Dī-Ṭī 2. 79 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

2. Pāṇinī 1. 251. suttaṃ passitabbaṃ.

yathā aññatthāpi “Añgesu viharati, Mallesu viharatī”ti ca. Tabbisesane pana janapada-sadde jāti-sadde ekavacanameva. **Aṭṭhakathācariyā panāti pana-**saddo visesatthajotano. Tena puthu-atthavisayatāya eva taṃ bahuvacananti “bahuke panā”ti-ādinā vakkhamānaṃ visesaṃ dīpeti. **Sutvāti** mandhātumahārājassa ānubhāvadassanānusārena paramparāgataṃ kathaṃ sutvā. **Anusaṃyāyantenāti** anuvicarantena. **Etesaṃ thānanti** candimasūriyamukhena cātumahārājikabhavanamāha. Tenāha “**tattha agamāsi**”ti-ādi. Soti Mandhātumahārājā. **Tanti** cātumahārājikarajjaṃ. **Gahetvāti** sampatichitvā. **Puna pucchi** pariṇāyakaratanam. **Dovārikabhūmiyaṃ tiṭṭhanti** sudhammāya devasabhāya devapurassa ca catūsu dvāresu ārakkhāya adhikatattā. **Dibbarukkhasahassapaṭimaṇḍitanti** idaṃ “cittalatāvanan”ti-ādīsupi yojetabbaṃ.

Pathaviyaṃ patiṭṭhāsīti bhassitvā pathaviyā āsanne thāne aṭṭhāsī, thātvā ca nacirasseva antaradhāyi tenattabhāvena rañño cakkavattissariyassa abhāvato. “Cirataṃ kālāṃ thātvā”ti apare. **Devabhāvo pāturahosi** devaloke pavattivipākadāyino aparāpariyāyavedanīyassa kammaṃ katokāsattā. Avayave siddho viseso samudāyassa visesako hotīti **ekampi raṭṭhaṃ bahuvacanena voharīyati**.

Da-kārena atthaṃ vaṇṇayanti niruttinayena. **Kammāsoti** kammāsapādo vuccati uttarapadalopena yathā “rūpabhavo rūpan”ti. Kathaṃ pana so kammāsapādoti āha “**tassa kirā**”ti-ādi. **Damitoti** ettha kīdisaṃ damanaṃ adhippetanti āha “**porisādabhāvato paṭisedhito**”ti. **Ime pana therāti** majjhimabhāṇake vadati te pana cūlakammāsadammaṃ sandhāya tathā vadanti. Yakkhiniputto hi kammāsapādo alīnasattukumārakāle bodhisattena tattha damito, sutasomakāle pana bārāṇasirājā porisādabhāvapaṭisedhanena yattha damito, taṃ mahākammāsadammaṃ nāma. **Puttoti** vatvā **atrajoti** vacanaṃ orasaputtabhāvadassanatthaṃ.

Yehi āvasitapadeso kururaṭṭhanti nāmaṃ labhi, te uttarakuruto āgatā manussā tattha rakkhitanīyāmeneva pañca sīlāni rakkhimsu, tesaṃ

diṭṭhānugatiyā pacchimā janatāti so desadhammavasena avicchedato vattamāno **Kuruvattadhammoti** paññāyittha, ayañca attho **Kurudhammajātena**¹ dīpetabbo. So aparabhāge yattha paṭhamam samkiliṭṭho jāto, tam dassetuṃ “**Kururaṭṭhavāsīnan**”ti-ādi vuttam. Yattha bhagavato vasanokāso koci vihāro na hoti, tattha kevalam gocaragāmakittanam nidānakathāya pakati, yathā tam sakkesu viharati devadham nāma sakkānam nigamoti imamattham dassento “**avasanokāsato**”ti-ādimāha.

Uddesavāra kathāvaṇṇanā

106. **Kasmā bhagavā imam suttamabhāsīti** asādhāraṇasamuṭṭhānam pucchati, sādhāraṇam pana pakaṇanti anāmaṭṭham, tena suttanikkhepo pucchitoti katvā itaro “**kururaṭṭhavāsīnan**”ti-ādinā aparajjhāsayaoyaṃ suttanikkhepoti dasseti. Etena bāhiraṣamuṭṭhānam vibhāvantanti daṭṭhabbam. Ajjhattikam pana asādhāraṇaṃ Mūlapariyāyasuttādiṭṭhānam vuttanayeneva veditabbam. Kururaṭṭham kira² tadā tannivāsīnam sattānam yebhuyyena yonisomanasikāravantaṭāya pubbe ca katapuññatābalena utu-ādisampannameva ahoṣi. Tena vuttam “**utupaccayādisampannattā**”ti. **Ādisaddena** bhojanādisampattiṃ saṅgaṇhāti. Keci pana “pubbe kuruvattadhammānuṭṭhānavāsānāya uttarakuru viya yebhuyyena utu-ādisampannameva hontam bhagavato kāle sātisaṃ utusappāyādiyuttam tam raṭṭham ahoṣi”ti vadanti. **Cittasarīrakallatāyāti** cittassa sarīrassa ca arogaṭāya. **Anuggahitapaññābalāti** laddhupakāraññānubhāvā, anu anu vā āciṇṇapaññātejā. **Ekavīsatiyā ṭhānesūti** kāyānupassanāvasena cuddasasu ṭhānesu, vedanānupassanāvasena ekasmiṃ ṭhāne, tathā cittānupassanāvasena, dhammānupassanāvasena pañcasu ṭhānesūti evam ekavīsatiyā ṭhānesu. **Kammaṭṭhānam arahatte pakkhipitvāti** catusaccakammaṭṭhānam yathā arahattam pāpeti, evam desanāvasena arahatte pakkhipitvā. Suvaṇṇacaṇkoṭakasuvaṇṇamañjūsasu pakkhittāni sumanacampakādinānāpupphāni maṇimuttādisattaratanāni ca yathā bhājanasampattiyā savisesam sobhanti,

1. Khu 5. 81 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 2. 278 piṭṭhādisupi passitabbam.

kiccakarāṇi ca honti manuññabhāvato, evaṃ sīladassanādisampattiyā bhājanavisesabhūtāya kururaṭṭhavāsiparisāya desitā ca bhagavato ayaṃ desanā bhiyyoso mattāya sobhati, kiccakārī ca hotīti imamattham dasseti “**yathā hi puriso**”ti-ādinā. **Etthā**ti kururaṭṭhe.

Pakatiyāti sarasato, imissā satipaṭṭhānasuttadesanāya pubbepīti adhippāyo. **Anuyuttā viharanti** satthu desanānusāratoti adhippāyo. **Vissaṭṭha-attabhāvenā**ti aniccādivasena kismiñci yonisomanasikāre cittam aniyojetvā rūpādi-ārammaṇe abhirativasena vissaṭṭhacittena **bhavitum na vaṭṭati**, pamādavihāram pahāya appamattena bhavitabbanti adhippāyo.

Ekāyanoti ettha **ayana**-saddo maggapariyāyo. Na kevalamayanameva, atha kho aññepi bahū maggapariyāyāti paduddhāram karonto “**maggassa hī**”ti-ādiṃ vatvā yadi maggapariyāyo ayana-saddo, kasmā puna maggoti vuttanti codanam sandhāyāha “**tasmā**”ti-ādi. Tattha **ekamaggoti** eko eva maggo. Na hi nibbānagāmī maggo añño atthīti. Nanu satipaṭṭhānam idha “maggo”ti adhippetam tadanñe ca bahū maggadhammā atthīti? Saccam atthi, te pana satipaṭṭhānaggahaṇeneva gahitā tadavinābhāvato. Tathā hi ñāṇavīriyādayo niddese gahitā, uddese pana satiyā eva gahaṇam veneyyajjhāsavāsenaṭi daṭṭhabbam. **Na dvedhāpathabhūtoti** iminā imassa maggassa anekamaggatābhāvam viya anibbānagāmibhāvābhāvaṇca dasseti. **Ekenā**ti asahāyena. Asahāyatā ca duvidhā attadutiyatābhāvena vā, yā “vūpakatṭhakāyatā”ti vuccati, taṇhādutiyatābhāvena vā yā “pavivittacittatā”ti vuccati. Tenāha “**vūpakatṭhena pavivittacittenā**”ti. Setṭhopi loka “eko”ti vuccati “yāvapare ekato karosī”ti¹ ādisūti āha “**ekassāti setṭhassā**”ti. Yadi saṃsārato nissaraṇaṭṭho ayanatṭho aññesampi upanissayasampannānam sādharmaṇo² katham bhagavatoti āha “**kiñcāpī**”ti-ādi. **Imasmim khoti** ettha **kho**-saddo avadhāraṇe, tasmā imasmim yevāti attho. **Desanābhedoyeva heso**, yadidaṃ maggoti vā ayanoti vā. Tenāha “**attho paneko**”ti.

1. Yāva pare ekāham vo karomi (Dī-Ṭī 2. 280 piṭṭhe)

2. Sādhāraṇato (Dī-Ṭī 2. 280 piṭṭhe)

Nānāmukhabhāvanānāyappavattoti kāyānupassanādimukhena tatthāpi ānāpānādimukhena bhāvanānāyena pavatto. **Ekāyananti** ekagāminam, nibbānagāminanti attho. Nibbānam hi adutiyaṭṭā seṭṭhattā ca “ekan”ti vuccati. Yathāha “ekam hi saccam na dutiyamatthi”¹, “yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesam aggamakkhāyati”² ca. Khayo eva antoti khayanto, jātiyā khayantaṃ diṭṭhavāti **jātikhayantadassī**. Avibhāgena sabbepi satte hitena anukampatīti **hitānukampī**. **Atarimsūti** tarimsu. **Pubbeti** purimakā buddhā, **pubbe** vā atītakāle.

Tanti tam tesam vacanam, **tam** vā kiriyāvuttivācakatam na yujjati. Na hi saṅkheyyappadhānatāya sattavācino eka-saddassa kiriyāvuttivācakatā atthi. “Sakimpi uddham gaccheyyā”³ti-ādīsu³ viya **“sakiṃ ayaṇo”ti iminā byañjanena bhavitabbari**. **Evam attham yojetvā**ti evam padattham⁴ yojetvā. **Ubhayathāpīti** purimanayena pacchimanayena ca. **Na yujjati** idhādhippetamaggassa anekavāram pavattisabbhāvato. Tenāha **“kasmā”ti-ādi**. **Anekavārampi ayatīti** purimanayassa, **anekañcassa ayanam hotīti** pacchimanayassa ca paṭikkhepo.

Imasmim padeti “ekāyano ayaṃ bhikkhave maggo”⁵ti imasmim vākye, imasmim vā “pubbabhāgamaggo lokuttaramaggo”⁵ti saṃsayaṭṭhāne⁵. **Missakamaggoti** lokiyena missako lokuttaramaggo. Visuddhi-ādīnam nipariyāyahetuṃ saṅgaṇhanto ācariyatthero “missakamaggo”⁵ti āha, itaro pariyāyahetu idhādhippetoti **“pubbabhāgamaggo”ti**.

Saddam sutvāvāti “kālo bhante dhammassavanāyā”⁵ti kālārocanasaddam sutvā. **Evam ukkhipitvā**ti evam “madhuraṃ imaṃ kuhiṃ chaḍḍemā”⁵ti achaḍḍentā ucchubhāram viya paggaḥetvā na vicaranti. **Āluṭetīti** viluṭito ākulo hotīti attho. **Ekāyanamaggo vuccati** pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggoti ettāvata idhādhippetatthe siddhe tasseva alaṅkārattham so pana yassa pubbabhāgamaggo, tam dassetuṃ

1. Khu 1. 416 piṭṭhe Suttanipāte.

2. Am 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

3. Am 2. 499 piṭṭhe.

4. Evamattham yojetvāti ekaṃ ayanamassāti evam samāsapadattham (Dī-Ṭī 2. 280 piṭṭhe)

5. Vidhānapade (Dī-Ṭī 2. 281 piṭṭhe)

“**maggānaṭṭhaṅgiko**”ti-ādikā gāthāpi paṭisambhidāmaggatova ānetvā ṭhapitā.

Nibbānagamanatṭhenāti nibbānaṃ gacchati adhigacchati etenāti nibbānagamanānaṃ, so eva aviparītasabhāvatāya attho, tena nibbānagamanatṭhena, nibbānādhigamupāyatāyāti attho. **Magganīyatṭhenā**ti gavesitabbatāya, “gamanīyatṭhenā”ti vā pāṭho, upagantabbattāti attho. **Rāgādīhī**ti iminā rāgadosamohānaṃyeva gahaṇaṃ “rāgo malaṃ, doso malaṃ, moho malan”ti¹ vacanato. “Abhiṃjāvisamalobhādīhī”ti pana iminā sabbesampi upakkilesānaṃ saṅgaṇhanatthaṃ te visum uddhaṭā. **Sattānaṃ visuddhiyā**ti vuttassa atthassa ekantikataṃ dassento “**tathā hī**”ti-ādimāha. Kāmaṃ “visuddhiyā”ti sāmāññajotanaṃ, cittavisuddhi eva panettha adhippetāti dassetuṃ “**rūpamalavasena panā**”ti-ādi vuttaṃ. Na kevalaṃ aṭṭhakathāvacanameva, atha kho idamettha āhaccabhāsitanti dassento “**tathā hī**”ti-ādimāha.

Sā panāyaṃ cittavisuddhi sijjhamānā yasmā sokādīnaṃ anuppādāya saṃvattati, tasmā vuttaṃ “**sokaparidevānaṃ samatikkamāyā**”ti-ādi. Tattha socanaṃ ñātibyasanādinimittaṃ cetaso santāpo antonijjhānaṃ **soko**. Ñātibyasanādinimittameva sokādhikatāya² “kahaṃ ekaputtaka, kahaṃ ekaputtakā”ti paridevavasena lapanāṃ **paridevo**, āyatim anuppajjanaṃ idha **samatikkamoti** āha “**pahānāyā**”ti. Taṃ panassa samatikkamāvahataṃ nidassanavasena dassento “**ayaṃ hī**”ti-ādimāha.

Tattha **yaṃ pubbe taṃ visodhehī**ti atītesu khandhesu taṇhāsamkilesavisodhanaṃ vuttaṃ. **Pacchā**ti parato. **Teti** tuyhaṃ. **Māhūti** mā ahu. **Kiñcananti** rāgādikiñcanaṃ. Etena anāgatesu khandhesu samkilesavisodhanaṃ vuttaṃ. **Majjheti** tadubhayavemajjhe. **No ce gahessasīti** na upādiyissasi ce. Etena paccuppanne khandhapabandhe upādānappavatti vuttā. **Upasanto carissasīti** evaṃ addhattayagatasamkilesavisodhane sati nibbutasabbapariḷāhatāya upasanto hutvā viharissasīti arahattanikūṭena gāthaṃ niṭṭhapesi. Tenāha “**imaṃ gāthan**”ti-ādi.

1. Abhi 2. 382 piṭṭhe.

2. Sokāvatīṇṇato (Dī-Tī 2. 281 piṭṭhe), sokākhikatājanito (Saṃ-Tī 2. 450 piṭṭhe)

Puttāti orasā, aññepi vā ye keci. **Pitā**ti janako. **Bandhavā**ti ñātakā. Ayaṃ hettha attho—puttā vā pitā vā bandhavā vā **antakena** maccunā **adhipannassa** abhibhūtaṃ maraṇato tāṇāya na honti, tasmā **natthi ñātisu tāṇatā**ti. Na hi ñātīnaṃ vasena maraṇato āraṃbhā atthi, tasmā paṭācāre “ubho puttā kālakatā”ti-ādinā¹ māniratthakaṃ paridevi, dhammaṃyeva pana yāthāvato passāti adhippāyo.

Sotāpattiphale patiṭṭhitāti yathānulomaṃ pavattitāya sāmukkaṃsikaṃ dhammadesanāya pariyoṣāṇe sahaṣṣanayapaṭimaṇḍite sotāpattiphale patiṭṭhahi. Kathaṃ paṇāyaṃ satipaṭṭhānamaggavasena sotāpattiphale patiṭṭhāsīti āha “**yasmā paṇā**”ti-ādi. Na hi catusaccakammaṭṭhānakathāya vinā sāvakaṇaṃ ariyamaggādhigamo atthi. “**Imaṃ gāthaṃ sutvā**”ti pana idaṃ sokavinodanavasena pavattitāya gāthāya paṭhamāṃ sutattā vuttaṃ. Esa nayo itaragāthāyapi. **Bhāvanā**ti paññābhāvanā. Sā hi idhādhippetā. **Tasmā**ti yasmā rūpādīnaṃ aniccādito anupassanāpi satipaṭṭhānabhāvanā, tasmā. **Tepī**ti santatimahāmattapaṭācārā.

Pañcasate coreti satasatacoraparivāre pañca core paṭipāṭiyā pesesi. Te araṇṇaṃ pavasitvā therāṃ pariyasantā anukkamena therassa samīpe samāgacchimsu. Tenāha “**te gantvā therāṃ parivāretvā nisīdimsū**”ti. Vedanaṃ vikkhambhetvā pītipāmojjaṃ uppajjīti sambandho. Therassa hi sīlaṃ paccavekkhato supārisuddhaṃ sīlaṃ nissāya uḷāraṃ pītipāmojjaṃ uppajjamānaṃ ūruṭṭhibhedajanitaṃ dukkhavedanaṃ vikkhambhesi. **Pādānī**ti pāde. **Saññāpessāmī**ti saññattim karissāmi. **Aṭṭiyāmī**ti jigucchāmi. **Harāyāmī**ti lajjāmi. **Vipassisanti** sammasiṃ.

Pacalāyantānanti pacalāyanaṃ niddaṃ upagatānaṃ. **Vatasampannoti** dhutacaraṇasampanno. **Pamādanti** pacalāyanaṃ sandhāyāha. **Oruddhamānasoti** uparuddha-adhicitto. **Pañjarasminti** sarīre. Sarīraṃ hi nhārusambandha-aṭṭhisāṅghātātāya idha “pañjaran”ti vuttaṃ.

Pītavaṇṇāya paṭākāya pariharaṇato mallayuddhacittakatāya ca **pītamallo**. **Tisu rajjesūti** paṇḍuḷaḷaḷarajjesu. Mallā sīhaḷadīpe

1. Khu 4. 238 piṭṭhe Apadāne.

sakkārasammānaṃ labhantīti **tambapaṇṇidīpaṃ āgamma**. Taṃyeva **aṅkusarṃ katvā**ti “rūpādayo ‘mamā’ti na gahetabbā”ti natumhākavaggena¹ pakāsitamatthaṃ attano cittamattahatthino aṅkusarṃ katvā. **Jaṇṇukehi caṅkamati** “nisinne niddāya avasaro hotī”ti. **Byākaritvā**ti attano vīriyārambhassa saphalatāpavedanamukhena sabrahmacārīnaṃ ussāhaṃ janento aññaṃ byākaritvā. **Bhāsīti** vacanaṃ. Kassa pana tanti āha “**buddhaseṭṭhassa, sabbalokaggavādino**”ti. **Na tumhākaṃ**ti-ādi tassa pavatti-ākāradassanaṃ. Tayidaṃ me saṅkhārānaṃ accantavūpasamakāraṇanti dassento “**aniccā vatā**”ti gāthaṃ āhari. Tena idānāhaṃ saṅkhārānaṃ khaṇe khaṇe bhaṅgasāṅkhātassa rogassa abhāvena arogo parinibbutoti dasseti.

Assāti sakkassa. **Upapattī**ti devūpapatti. **Punapākatikāva aho**si sakkabhāveneva upapannattā. **Subrahmā**ti evaṃnāmo. Accharānaṃ nirayūpapattiṃ disvā tato pabhūti satataṃ pavattamānaṃ attano cittutrāsaṃ sandhāyāha “**niccaṃ utrastamidaṃ cittaṃ**”ti-ādi. Tattha **uttrastanti** santastaṃ bhūtaṃ. **Ubbigganti** saṃviggam. **Utrastanti** vā saṃviggam. **Ubbigganti** bhayaavasena saha kāyena sañcalitaṃ. **Anuppannesū**ti anāgatesu. **Kicchesū**ti dukkhesu. Nimittatthe bhumnavacanaṃ bhāvīdukkhapavattinimittanti attho. **Uppatitesū**ti uppannesu kicchesūti yojanā, tadā attano parivārassa uppannadukkhanimittanti adhippāyo.

Bojjhoti bodhito, ariyamaggatoti attho. **Aññatrā**ti ca padaṃ apekkhitvā nissakkavacanaṃ, tasmā bodhiṃ ṭhapetvāti attho. Esa nayo sesesupi. **Tapasā**ti tapokammato. Tena maggādhigamassa upāyabhūtaṃ dhutaṅgasevanādisallekhapaṭipadaṃ dasseti. **Indriyasamvarā**ti manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ samvaraṇato. Etena satisamvarasīsenā sabbampi samvarasīlaṃ, lakkhaṇahāranayena vā sabbampi catupārisuddhisīlaṃ dasseti. **Sabbanissaggā**ti sabbupadhinissajjanato sabbakilesappahānato. Kilesesu hi nissatṭhesu kammavaṭṭaṃ vipākavaṭṭaṇca nissatṭhameva hotīti. **Sotthinti** khemaṃ anupaddavataṃ.

Ñāyati nicchayena kamati nibbānaṃ, taṃ vā ñāyati paṭivijjhīyati etenāti **ñāyo**, ariyamaggoti āha “**ñāyo vuccati ariyo aṭṭhaṅgiko**

1. Sam 2. 28 piṭṭhe.

maggo”ti. **Taṇhāvānavirahitattā**ti taṇhāsaṅkhātavānavivittattā. Taṇhā hi khandhehi khandham, kammunā vā phalam, sattehi vā dukkham vinati saṁsibbatīti vānanti vuccati, tayidaṁ natthi ettha vānaṁ, na vā etasmim adhigate puggalassa vānanti **nibbānaṁ**, asaṅkhatā dhātu. Parapaccayena vinā paccakkhakaraṇaṁ sacchikiriyāti āha **“attapaccakkhatāyā”**ti.

Nanu “visuddhiyā”ti cittavisuddhiyā adhippetattā visuddhiggahaṇenevettha sokasamatikkamādayopi gahitā eva honti, te puna kasmā gahitāti anuyogaṁ sandhāya **“tattha kiñcāpi”**ti-ādi vuttaṁ. **Sāsanayuttikovideti** saccapaṭiccasamuppādādilakkhaṇāyaṁ dhammanītiyaṁ cheke. **Taṁ taṁ atthaṁ ñāpetī**ti ye ye bodhaneyyapuggalā saṅkhepavittārādivasena yathā yathā bodhetabbā, attano desanāvīlāsena bhagavā te te tathā tathā bodhento taṁ tamatthaṁ ñāpeti. **Taṁ taṁ pākaṭaṁ katvā dassentoti** atthāpattiṁ agaṇento taṁ taṁ atthaṁ pākaṭaṁ katvā dassento. Na hi sammāsambuddhā atthāpattiñāpakādisādhaniyavacanāti. **Samvattatī**ti jāyati, hotīti attho. Yasmā anatikkantasokaparidevassa na kadāci cittavisuddhi atthi sokaparidevasamatikkamamukheneva cittavisuddhiyā ijghanato, tasmā āha **“sokaparidevānaṁ samatikkamena hotī”**ti. Yasmā pana domanassapaccayehi dukkhadhammehi phuṭṭhaṁ puthujjanaṁ sokādayo abhibhavanti, pariññātesu ca tesu te na honti, tasmā vuttaṁ **“sokaparidevānaṁ samatikkamo dukkhadomanassānaṁ atthaṅgamenā”**ti. **Ñāyassāti** aggamaggassa tatiyamaggassa ca. Tadadhigamena hi yathākkamaṁ dukkhadomanassānaṁ atthaṅgamo. Sacchikiriyābhisamayasaṁbhāvīpi itarābhisamayo tadavinābhāvato sacchikiriyābhisamayahetuko viya vutto **“ñāyassādhigamo nibbānassa sacchikiriyāyā”**ti. Phalañāṇena vā paccakkhakaraṇaṁ sandhāya vuttaṁ **“nibbānassa sacchikiriyāyā”**ti. Sampadānavacanañcetaṁ daṭṭhabbaṁ.

Vaṇṇabhaṇananti pasaṁsāvacaṇaṁ. Tayidaṁ na idheva, atha kho aññatthāpi satthā akāsiyevāti dassento **“yatheva hī”**ti-ādimāha. Tattha ādimhi kalyāṇaṁ, ādi vā kalyāṇaṁ etassāti **ādikalyāṇaṁ**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Atthasampattiya **sātthaṁ**. Byañjanasampattiya **sabyañjanaṁ**. Sīlādipaṇcadhammakhandhapāripūrito upanetabbassa

abhāvā ca **kevalaparipunṇaṃ**. Nirupakkilesato apanetabbassa abhāvā ca **parisuddhaṃ**. Setṭhacariyabhāvato sāsanabrahmacariyaṃ maggabrahmacariyaṃ¹ vo **pakāsessāmīti** ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge**¹ vuttanayena veditabbo. **Ariyavaṃsāti** ariyānaṃ buddhādīnaṃ vaṃsā paveṇiyo. **Aggaññāti** “aggā”ti jānitabbā sabbavaṃsehi setṭhabhāvato. **Rattaññāti** “cirarattā”ti jānitabbā. **Vaṃsaññāti** “buddhādīnaṃ vaṃsā”ti jānitabbā. **Porāṇāti** purāṇā anadhunātanattā. **Asaṃkiṇṇāti** avikiṇṇā anapanītā. **Asaṃkiṇṇapubbāti** “kim imehī”ti ariyehi na apanītapubbā. **Na saṃkiyanti**ti idānipi tehi na apanīyanti. **Na saṃkiyissantīti** anāgatepi tehi na apanīyissantīti. **Appaṭikuṭṭhā -pa- viññūhīti** ye loke viññū samaṇabrāhmaṇā, tehi apaccakkhatā aninditā, agarahitāti attho. **Visuddhiyāti-ādīhīti** visuddhi-ādīdīpanehi. **Padehīti** vākyehi, visuddhi-atthātādibhedabhinnehi vā dhammakotṭhāsehi.

Upaddaveti anatthe. **Visuddhinti** visujjhaṇaṃ saṃkilesappahānaṃ. Vācuggatakaṇaṃ **uggaho**. **Pariyāpuṇaṇaṃ** paricayo. Atthassa hadaye ṭhapaṇaṃ **dhāraṇaṃ**. Parivattanaṃ **vācanaṃ**. **Gandhārakoti** gandhāradese uppanno. **Pahontīti** sakkonti. **Aniyyānamaggāti** micchāmaggā, micchattaniyatāniyatamaggāpi vā. **Suvaṇṇanti** kūṭasuvaṇṇampi vuccati. **Maṇīti** kācamaṇipi. **Muttāti** veḷujāpi. **Pavāḷanti** pallavopi vuccatīti **rattajambunadādīpadehi** te visesitā.

Na tato heṭṭhāti² idhādhippetakāyādīnaṃ vedanādisabhāvattābhāvā, kāyavedanācittavimuttassa tebhūmakadhammassa visuṃ vipallāsavattantārābhāvena gahitattā ca heṭṭhāgahaṇesu vipallāsavattāhūnaṃ anīṭṭhānaṃ sandhāya vuttaṃ, pañcamassa pana vipallāsavattāhūno abhāvā “**na uddhan**”ti āha. Ārammaṇavibhāgena hettha satipaṭṭhānavibhāgoti. **Tayo satipaṭṭhānāti** satipaṭṭhānasaddassa atthuddhāradassanaṃ, na idha pāḷiyaṃ vuttassa satipaṭṭhānasaddassa atthadassananti. **Ādisu hi satigocaroti**³ ettha ādisaddena “phassasamudayā vedanānaṃ samudayo, nāmarūpasamudayā cittassa samudayo, manasikārasamudayā dhammānaṃ samudayo”ti satipaṭṭhānāti⁴

1. Visuddhi 1. 207 piṭṭhe. 2. Saṃ-Ṭī 2. 451; Dī-Ṭī 2. 286 piṭṭhādīsūpi passitabbaṃ.

3. Mūlaṭī 2. 144 piṭṭhādīsūpi passitabbaṃ.

4. Saṃ 3. 161 piṭṭhe.

vuttānaṃ satigocarānaṃ pakāsake suttapadese saṅgaṇhāti. Evaṃ Paṭisambhidāpāliyaṃ¹ avasesapāḷippadesadassanatto **ādi**-saddo daṭṭhabbo. **Satiyā paṭṭhānanti** satiyā paṭiṭṭhātabbaṭṭhānaṃ. Dānādīni satiyā karontassa rūpādīni kaṣiṇādīni ca satiyā ṭhānaṃ hontīti taṃnivāraṇatthamāha “**padhānaṃ ṭhānaṃ**”ti. Pa-saddo hi idha “paṇītā dhammā”ti-ādīsu² viya padhānatthadīpakoti adhippāyo.

Ariyoti ariyaṃ sabbasattaseṭṭhaṃ sammāsambuddhamāha. **Etthāti** etasmim Saḷāyatanavibhaṅgasutte³. Suttekaḍḍesa hi suttam dasseti. Tattha hi—

“Tayo satipaṭṭhānā yadariyo -pa- maraḥatīti iti kho panetaṃ vutaṃ, kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ. Idha bhikkhave satthā sāvakānaṃ dhammaṃ deseti anukampako hitesī anukampaṃ upādāya ‘idaṃ vo hitāya idaṃ vo sukhāyā’ti. Tassa sāvakā na sussūsanti, na sotaṃ odahanti, na aññā cittaṃ upaṭṭhapenti, vokkamma ca satthusāsanaṃ vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato na ceva anattamaṇo hoti, na ca anattamaṇataṃ paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ bhikkhave paṭhamam satipaṭṭhānaṃ, yadariyo -pa- maraḥati.

Puna caparaṃ bhikkhave satthā -pa- idaṃ vo sukhāyāti. Tassa ekacce sāvakā na sussūsanti -pa- vattanti. Ekacce sāvakā sussūsanti -pa- na ca vokkamma satthusāsanaṃ vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato na ceva anattamaṇo hoti, na ca anattamaṇataṃ paṭisaṃvedeti, na ceva attamaṇo hoti, na ca attamaṇataṃ paṭisaṃvedeti. Anattamaṇatañca attamaṇatañca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako viharati sato sampajāno. Idaṃ vuccati bhikkhave dutiyaṃ satipaṭṭhānaṃ -pa- maraḥati.

Puna caparaṃ -pa- sukhāyāti. Tassa sāvakā sussūsanti -pa- vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato attamaṇo ceva hoti, attamaṇatañca paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato

1. Khu 9. 406 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 3 piṭṭhe.

3. Ma 3. 263 piṭṭhe.

sampajāno. Idam vuccati bhikkhave tatiyaṃ satipaṭṭhānaṃ -pa-marahaṭi”ti¹—

Evam paṭighānunañhi anavassutaṃ, niccaṃ upaṭṭhitassatitāya tadubhayavītivattatā “satipaṭṭhānaṃ”ti vuttā. Buddhānañyeva hi niccaṃ upaṭṭhitassatitā hoti āveṇikadhammabhāvato, na paccekabuddhādīnaṃ. **Pa-**saddo ārambhaṃ joteti ārambho ca pavattīti katvā āha “**pavattayitabbatoti attho**”ti. **Satiyā** karaṇabhūtāya **paṭṭhānaṃ** paṭṭhapetabbaṃ **satipaṭṭhānaṃ**. Ana-saddo hi bahulavacanena kammattthopi hotīti.

Tathāssa kattu-atthopi labbhatīti “**paṭṭhātīti paṭṭhānaṃ**”ti vuttaṃ. Tattha **pa-**saddo bhusatthavisitṭhaṃ pakkhandanaṃ dīpetīti “**okkantitvā pakkhanditvā pavattatīti attho**”ti āha. Puna bhāvatthaṃ sati-saddaṃ paṭṭhāna-saddaṃ ca vaṇṇento “**atha vā**”ti-ādimāha. Tena purimavikappe sati-saddo paṭṭhāna-saddo ca kattu-atthoti viññāyati. **Saraṇaṭṭhena**ti cirakatassa cirabhāsītassa ca anussaraṇaṭṭhena. **Idanti** yaṃ “satiyeva satipaṭṭhānaṃ”ti vuttaṃ, idam **idha** imasmim suttapadesa adhippetam.

Yadi evanti yadi sati eva satipaṭṭhānaṃ, sati nāma eko dhammo, evaṃ sante kasmā “satipaṭṭhānaṃ”ti bahuvacananti āha “**satibahuttā**”ti-ādi. Yadi bahukā etā satiyo, atha kasmā “maggo”ti ekavacananti yojanā. **Maggatṭhena**ti niyyānaṭṭhena. Niyyāniko hi maggadhammo, teneva niyyānikabhāvena ekattupagato ekantato nibbānaṃ gacchati, atthikehi ca tadatthaṃ maggīyatīti attanāva pubbe vuttaṃ paccāharati “**vuttañhetan**”ti. Tattha **catassopi cetā**ti kāyānupassanādivasena catubbidhāpi ca etā satiyo. **Aparabhāgeti** ariyamaggakkhaṇe. **Kiccaṃ sādhayamānā**ti pubbabhāge kāyādīsu ārammaṇesu subhasaññādividhamanena visum visum pavattitvā maggakkhaṇe sakimyeva² tattha catubbidhassapi vipallāsassa samucchadavasena pahānakiccaṃ sādhayamānā ārammaṇakaraṇavasena nibbānaṃ gacchanti. Catubbidhakiccasāadhaneneva hettha bahuvacananiddeso. **Evañca satī**ti maggatṭhena ekattaṃ upādāya “maggo”ti ekavacanena

1. Ma 3. 263, 264 piṭṭhesu.

2. Satiyeva (Ka)

ārammaṇabhedena catubbidhataṃ upādāya “cattāro”ti ca vattabbatāya sativijjamānattā. **Vacanānusandhinā** “ekāyano ayan”ti-ādikā desanā **sānusandhikāva**, na ananusandhikāti adhippāyo. Vuttamevattham nidassanena paṭipādetum “**mārasenappamaddanan**”ti suttapadam¹ ānetvā “**yathā**”ti-ādinā nidassanaṃ saṃsandeti. **Tasmāti**-ādi nigamanaṃ.

Visesato kāyo ca vedanā ca assādassa kāraṇanti tappahānattham tesu taṇhāvattthūsu oḷārikasukhumesu asubhadukkhabhāvadassanāni² mandatikkhapaññehi taṇhācaritehi sukarānīti tāni tesam “visuddhimaggo”ti vuttāni. Tathā “niccam attā”ti abhinivesavatthutāya diṭṭhiyā visesakāraṇesu cittadhammesu aniccānattatādassanāni sarāgādivasena saññāphassādivasena nīvaraṇādivasena ca nātipphabhedā-atippabhedagatesu tesu tappahānattham mandatikkhapaññānam diṭṭhicaritānam sukarānīti tesam tāni “visuddhimaggo”ti vuttāni. Ettha ca yathā cittadhammānampi taṇhāya vatthubhāvo sambhavati, tathā kāyavedanānampi diṭṭhiyāti satipi nesam catunnampi taṇhādiṭṭhiyā vatthubhāve yo yassa sātisaṃpaccayo, taṃdassanattham visesaggahaṇam katanti daṭṭhabbāni. Tikkhapaññasamathayāniko oḷārikārammaṇam pariggaṇhanto tattha aṭṭhatvā jhānam samāpajjitvā vuṭṭhāya vedanam pariggaṇhātīti vuttam “**Oḷārikārammaṇe asaṇṭhahanato**”ti. Vipassanāyānikassa pana sukhume citte dhammesu ca cittaṃ pakkhandatīti cittadhammānupassanānam mandatikkhapaññāvipassanāyānikānam visuddhimaggatā vuttā.

Tesam tatthāti ettha tattha-saddassa “pahānatthan”ti etena yojanā. Parato **tesam tatthāti** etthāpi eseṇa nayo. Pañca kāmagaṇā savisesā kāye labbhantīti visesena kāyo kāmoghassa vatthu, bhavesu sukhaggahaṇavasena bhavassādo hotīti bhavoghassa vedanā vatthu, santatighanagahaṇavasena visesato citte attābhiniveso hotīti diṭṭhoghassa cittaṃ vatthu, dhammesu vinibbhogassa dukkarattā dhammānam dhammamattatāya duppaṭivijjhataṃ sammoho hotīti avijjoghassa dhammā vatthu, tasmā tesam pahānattham **cattārova vuttā**.

1. Saṃ 3. 88 piṭṭhe.

2. Asubhadukkhabhāvanāni (Ka)

Yadaggena ca kāyo kāmoghassa vatthu, tadaggena abhiijhākāyaganthassa vatthu, dukkhāya vedanāya paṭighānusayo anusetīti dukkhadukkhavipariṇāmadukkkhasaṅkhāraddockkhabhūtā vedanā visesena byāpādakāyaganthassa vatthu, citte niccaggahaṇavasena sassatassa attano sīlena suddhīti-ādi parāmasanaṃ hotīti sīlabbataparāmāsassa cittaṃ vatthu, nāmarūpaparicchedena bhūtaṃ bhūtato apassantassa bhavavibhavadiṭṭhisāṅkhāto idaṃsaccābhiniveso hotīti tassa dhammā vatthu, sukhavedanāssādavasena paralokanirapekkho “natthi dinnan”ti-ādiṃ parāmāsaṃ uppādetīti diṭṭhupādānassa vedanā vatthu, santatighanagahaṇavasena sarāgādicitte sammoho hotīti mohāgatiyā cittaṃ vatthu, dhammasabhāvānavabodhena bhayaṃ hotīti bhayāgatiyā dhammā vatthu. Ye panettha avuttā, tesāṃ vuttanayena vatthubhāvo yojetabbo. Tathā hi oghesu vuttanayā eva yogāsaveṣupī yojanā atthato abhinnattā. Tathā paṭhamoghatatiyacatutthaganthayojanāya vuttanayā eva kāyacittadhammānaṃ itarūpādānavatthutā yojanā, tathā kāmoghabyāpādakāyaganthayojanāya vuttanayā eva kāyavedanānaṃ chandadosāgativatthutā yojanā vā.

“Āhārasamudayā kāyasamudayo, phassasamudayā vedanāsamudayo¹, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpan”ti² vacanato kāyādīnaṃ samudayabhūtā kabalīkārāhārapphassamanosañcetanāviññāṇāhārā kāyādi-parijānanena pariññātā hontīti āha “**catubbidhāhārapiññatthan**”ti.

Pakaraṇanayoti nettipakaraṇavasena suttantaṃvaṇṇanāyayo.

Saraṇavasenāti kāyādīnaṃ kusalādidhammānaṃ upadhāraṇavasena. Saranti gacchanti nibbānaṃ etāyāti satīti imasmiṃ atthe ekatte ekasabhāve nibbāne samosaraṇaṃ samāgamo **ekattasamosaraṇaṃ**. Etadeva hi dassetuṃ “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṃ. Ekanibbānapavesahetubhūtā vā samānatā eko satipaṭṭhānassa bhāvo ekattaṃ, tattha

1. Saṃ 3. 161 piṭṭhe.

2. Ma 3. 109; Khu 1. 77; Abhi 2. 142 piṭṭhesu.

samosaraṇaṃ taṃsabhāgatā **ekattasamosaraṇaṃ**.

Ekanibbānapavesahetubhāvaṃ pana dassetuṃ “**yathā hī**”ti-ādimāha.

Etasmiṃ atthe saraṇekattasamosaraṇāni saheva satipaṭṭhānekabhāvassa kāraṇatthena vuttānīti daṭṭhabbāni, purimasmiṃ visuṃ. **Saraṇavasenā**ti vā “gamanavasenā”ti atthe sati tadeva gamanaṃ samosaraṇanti, samosaraṇe vā sati saddatthavasena avuccamāne dhāraṇatāva satīti satisaddatthantarābhāvā purimaṃ satibhāvassa kāraṇaṃ, pacchimaṃ ekabhāvassāti nibbānasamosaraṇepi sahitāneva tāni satipaṭṭhānekabhāvassa kāraṇāni vuttāni honti. **Cuddasavidhena, navavidhena, soḷasavidhena, pañcavidhenā**ti idaṃ upari pāliyaṃ¹ āgatānaṃ ānāpānapabbādīnaṃ vasena vuttaṃ, tesāṃ pana antarabhedavasena tadanugatabhedavasena ca bhāvanāya anekavidhatā labbhatiyeva. Catūsu disāsu uṭṭhānakabhaṇḍasadisatā kāyānupassanāditaṃtaṃsatipaṭṭhānabhāvanānubhāvassa daṭṭhabbā.

“Gocare bhikkhave caratha sake pettike visaye”ti-ādivacanato² bhikkhugocarā ete dhammā, yadidaṃ kāyānupassanādayo. Tattha yasmā kāyānupassanādiṭṭipattiyā bhikkhu hoti, tasmā “kāyānupassī viharatī”ti-ādinā bhikkhuṃ dasseti, bhikkhumhi taṃ niyamatoti āha “**paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanato**”ti. Satthu cariyānuvidhāyakattā sakalasāsanasamapaṭiṅgāhakattā ca **sabbappakārāya anusāsaniyā bhājanabhāvo**.

Samam careyyāti kāyādivisamacariyaṃ pahāya kāyādīhi samam careyya. Rāgādivūpasamena **santo**. Indriyadamenā **danto**. Catumagganiyāmena **niyato**. Setṭhacaritāya **brāhmacārī**. Kāyadaṇḍadi-oropanena **nidhāya daṇḍam**. Ariyabhāve ʈhito **so** evarūpo bāhitapāpasamitapāpabhinnakilesatāhi **brāhmaṇo samaṇo bhikkhūti** ca veditabbo.

“Ayañceva kāyo bahiddhā ca nāmarūpan”ti-ādīsu³ khandhapañcakaṃ, “sukhañca kāyena paṭisaṃvedetī”ti-ādīsu⁴ nāmakāyo kāyoti vuccatīti tato visesanatthaṃ “**kāyeti rūpakāye**”ti āha.

1. Ma 1. 70 piṭṭhe.

3. Dī-Ṭī 2. 291 piṭṭhepi.

2. Dī 3. 48; Saṃ 3. 128 piṭṭhesu.

4. Ma 1. 214, 231; Vi 1. 5 piṭṭhesu.

Asammissatoti “vedanādayopi ettha sitā ettha paṭibaddhā”ti kāye vedanādi-anupassanāpasaṅgepi āpanne tato asammissatoti attho. Samūhavisayatāya cassa kāya-saddassa samudāyupādānatāya ca asubhākārassa “kāye”ti ekavacanam, tathā ārammaṇādivibhāgena anekabhedabhinnampi cittam cittabhāvasamāññaena ekajjham gahetvā “citte”ti ekavacanam, vedanā pana sukhādivibhedabhinnā visum visum anupassitabbāti dassentena “vedanāsū”ti bahuvacanena vuttā, tatheva ca niddeso pavattito, dhammā ca paropaṇṇāsabhedā anupassitabbākārena ca anekabhedā evāti tepi bahuvacanavaseneva vuttā.

Avayavīgāhasamaññātidhāvanasārādānābhinivesanisedhanattham kāyam aṅgapaccaṅgehi, tāni ca kesādīhi, kesādike ca bhūtopādāyarūpehi vinibbhujjanto **“tathā na kāye”**ti-ādimāha. Pāsādādinagarāvayavasamūhe avayavīvādinopi avayavīgāham na karonti, nagaram nāma koci attho atthīti pana kesañci samaññātidhāvanam siyāti itthipurisādisamaññātidhāvane nagaranidassanam vuttam. Aṅgapaccasamūho kesalomādisamūho bhūtopādāyasamūho ca yathāvuttasamūhe, tabbinimutto kāyopi nāma koci natthi, pageva itthi-ādayoti āha **“kāyo vā -pa- dissati”**ti. **Koci dhammoti** iminā sattaajīvādim paṭikkhipati, avayavī pana kāyapaṭikkhepeneva paṭikkhittoti. Yadi evam katham kāyādisamaññābhidhānānīti āha **“yathāvutta -pa- karontī”**ti.

Yam passati itthim purisam vā. Nanu cakkhunā itthipurisadassanam natthīti? Saccametam, “itthim passāmi, purisam passāmi”ti pana pavattasamāñña vasena “yam passati”ti vuttam. Micchādassanena vā diṭṭhiyā **yam passati, na tam diṭṭham, tam** rūpāyatanam na hotīti attho viparītaggāhasena micchāparikappitarūpattā. Atha vā tam kesādivibhūtopādāyasamūhasaṅkhātam diṭṭham na hoti acakkhuviññānaviññeyyattā, diṭṭham vā tam na hoti. **Yam diṭṭham tam na passati**ti yam rūpāyatanam kesādivibhūtopādāyasamūhasaṅkhātam diṭṭham, tam paññācakkhunā bhūtato na passatīti attho. **Apassam bajjhateti** imam attabhāvam yathābhūtam paññācakkhunā apassanto “etaṁ mama, esohamasmi, eso me attā”ti kilesabandhanena bajjhati.

Na aññadhammānupassīti na aññasabhāvānupassī, asubhādito aññākārānupassī na hotīti attho. **Kiṃ vuttaṃ hotīti**-ādinā tamevattharṃ pākaṭaṃ karoti. **Pathavīkāyanti** kesādikoṭṭhāsapathaviṃ dhammasamūhattā “kāyo”ti vadati, lakkhaṇapathavimeva vā anekappabhedarṃ sakalasarīragataṃ pubbāpariyabhāvena ca pavattamānaṃ samūhavasena gahetvā “kāyo”ti vadati. **Āpokāyanti**-ādīsupi eseṇa nayo.

Evam gahetabbassāti “ayaṃ mama”ti evaṃ attattaniyabhāvena andhabālehi gahetabbassa. Idāni sattannaṃ anupassanākārānampi vasena kāyānupassanaṃ dasseṭṭum “**apicā**”ti-ādi āradham. Tattha **aniccato anupassatīti** catusamuṭṭhānikakāyaṃ “aniccaṃ”ti anupassati, evaṃ passanto evaṃ cassa aniccākārānampi anupassatīti vuccati. Tathābhūtaṃ cassa niccaggāhassa lesopi na hotīti vuttaṃ “**no niccato**”ti. Tathāhesa “niccasaññaṃ pajahatī”ti¹ vutto. Ettha ca “aniccato eva anupassatī”ti eva-kāro luttaniddiṭṭhoti tena nivattitamattharṃ dasseṭṭum “**no niccato**”ti vuttaṃ. Na cettha dukkhato anupassanādinivattanaṃ āsaṅkitabbarṃ paṭiyogīnivattanaṃ aparattā eva-kārassa, uparidesanāruḥhattā ca tāsarṃ.

Dukkhato anupassatīti-ādīsupi eseṇa nayo. Ayaṃ pana viśeso—aniccassa dukkhattā tameva kāyaṃ dukkhato anupassati, dukkhassa anattattā **anattato anupassati**. Yaṃ pana yaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattā, taṃ anabhinanditabbarṃ, na tattha rajjitabbarṃ tasmā vuttaṃ “**nibbindati no nandati virajjati no rajjati**”ti. So evaṃ arajjanto rāgaṃ **nirodheti no samudeti**, samudayaṃ na karotīti attho. Evaṃ paṭipanno ca **paṭinissajjati no ādiyati**. Ayañhi aniccādi-anupassanā tadaṅgavasena saddhiṃ kāyatannissayakhandhābhisaṅkhārehi kilesānaṃ pariccajanato, saṅkhatadosadassanena tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandanato “pariccāgapaṭinissaggo ceva pakkhandanapaṭinissaggo cā”ti vuccati, tasmā tāya samannāgato bhikkhu vuttanayena kilese ca pariccajati, nibbāne ca

1. Khu 9. 406 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

pakkhandati, tathābhūto ca nibbattanavasena¹ kilese na ādiyati, nāpi adosadassitāvasena saṅkhatārammaṇaṃ. Tena vuttaṃ “**paṭinissajjati no ādiyati**”ti. Idānissa tāhi anupassanāhi yesaṃ dhammānaṃ pahānaṃ hoti, taṃ dassetuṃ “**so taṃ aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati**”ti. Tattha **niccasaññanti** “saṅkhārā niccā”ti evaṃ pavattaviparītasaññaṃ. Diṭṭhicittavipallāsapahānamukheneva saññāvipallāsappahānanti saññāgahaṇaṃ, saññāsīsena vā tesampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Nandinti** sappītikataṇhaṃ. Sesaṃ vuttanayameva.

Viharatīti iminā kāyānupassanāsamaṅgino iriyāpathavihāro vuttoti āha “**iriyati**”ti iriyāpathaṃ pavattetīti attho. Ārammaṇakaraṇavasena abhiyāpanato “**ūsu bhavesū**”ti vuttaṃ, uppajjanavasena pana kilesā paritabbhūmakā evāti. Yadi kilesānaṃ pahānaṃ ātāpananti taṃ sammādiṭṭhi-ādīnampi attheva, ātāpa-saddo pana vīriyeyeva niruḥhoti vuttaṃ “**vīriyassetam nāman**”ti. Atha vā paṭipakkhapahāne sampayuttadhammānaṃ abhussahanavasena pavattamānassa vīriyassa sātisaṃyamaṃ tadātāpananti vīriyameva tathā vuccati, na aññe dhammā. **Ātāpīti** cāyamīkāro pasamsāya, atisaṃyassa vā dīpakoti ātāpīgahaṇena sammappadhānasamaṅgitaṃ dasseti. Sammā, samantato, sāmāñca pajānanto **sampajāno**, asammissato vavatthāne aññadhammānupassitābhāvena sammā aviparītaṃ, sabbākārapajānanena samantato, uparūpari visesāvahabhāvena pavattiyā sayamaṃ pajānantoti attho. Yadi paññāya anupassati, kathaṃ satipaṭṭhānatāti āha “**na hī**”ti-ādi. **Sabbatthikanti** sabbattha bhavaṃ sabbattha līne uddhate ca citte icchitabbattā, sabbe vā līne uddhate ca bhāvetabbā bojjaṅgā atthikā etāyāti **sabbatthikā**. Satiyā laddhūpakārāya eva paññāya ettha yathāvutte **kāye** kammaṭṭhāniko bhikkhu **kāyānupassī viharati**. **Antosaṅkhepo** anto olīyano, kosajjanti attho. **Upāyapariggaheti** ettha silavisodhanādi gaṇanādi² uggahakosallādi ca **upāyo**, tabbipariyāyato **anupāyo** veditabbo. Yasmā ca upaṭṭhitassati yathāvutta-upāyaṃ na pariccajati, anupāyañca na upādiyati, tasmā vuttaṃ “**muṭṭhassati -pa-**

1. Pariccajanavasena (Saṃ-Tī 2. 454 piṭṭhe)

2. Gahaṇādi (Ka)

asamattho hotī”ti. **Tenā**ti upāyānupāyānaṃ pariggahaparivajjanesu apariccāgāpariggahesu ca asamatthabhāvena **assa** yogino.

Yasmā satiyevettha satipaṭṭhānaṃ vuttā, tasmāssa sampayuttā dhammā vīriyādayo aṅgānti āha **“sampayogaṅgañcassa dassetvā”**ti. Aṅga-saddo cettha kāraṇapariyāyo daṭṭhabbo, satiggahaṇeneva cettha samādhissapi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ tassā samādhikkhandhe saṅgahitattā. Yasmā vā satisīsenāyaṃ desanā. Na hi kevalāya satiyā kilesappahānaṃ hoti, nibbānādhigamo vā, na ca kevalā sati pavattati, tasmāssa jhānadesanāyaṃ savitakkādivacanassa viya sampayogaṅgadassanatāti aṅga-saddassa avayavapariyāyatā daṭṭhabbā. **Pahānaṅgānti** “viviceva kāmehī”ti-ādīsu¹ viya pahātabbaṅgaṃ dassetuṃ. Yasmā ettha lokiya maggo adhippeto, na lokuttara maggo, tasmā pubbabhāgiyameva vinayaṃ dassento **“tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā”**ti āha. **Tesaṃ dhammānaṃ**ti vedanādidhammānaṃ. Tesaṃ hi tattha anadhippetattā **“atthuddhāranayenetaṃ vuttan”**ti vuttam.

Avisesena dvīhi pi nīvaraṇappahānaṃ vuttanti katvā puna ekekena vuttam pahānavisesaṃ dassetuṃ **“visesenā”**ti āha. Atha vā **“vineyya nīvaraṇānī”**ti avatvā abhijjhādomanassavacanassa payojanaṃ dassento **“visesenā”**ti-ādimāha. Kāyānupassanā bhāvanāya hi ujuvipaccanīkānaṃ anurodhādīnaṃ pahānaṃ dassanaṃ etassa payojananti. **Kāyasampattimūlakassā**ti rūpabalayobbanārogyādisarīrasampadānimittassa. Vuttavipariyāyato **kāyavipattimūlako virodho** vedītabbo. **Kāyabhāvanāyā**ti kāyānupassanābhāvanāya. Sā hi idha **“kāyabhāvanā”**ti adhippetā. **Tenā**ti anurodhādippahānavacanena. **Yogānubhāvo** hīti-ādī vuttassevattassa pākāṭakaraṇaṃ.

Satisampajaññenāti satisampajaññaggahaṇena.

Sabbatthikakammaṭṭhānaṃti buddhānussati mettā maraṇassati asubhabhāvanā ca. Idaṃ hi catukkaṃ yoginā parihariyamānaṃ **“sabbatthikakammaṭṭhānaṃ”**ti vuccati satisampajaññabalena avicchinna tassa pariharitabbattā, **satiyā vā samatho vutto** tassā samādhikkhandhena saṅgahitattā.

1. Dī 1. 69; Ma 1. 214, 231; Saṃ 1. 412; Aṃ 1. 441; Vi 1. 5 piṭṭhesu.

Tenāti saddattham anādiyitvā bhāvatthasseva vibhajanavasena pavattena vibhaṅgapāṭhena¹ saha. **Aṭṭhakathānayo**ti saddatthassapi vivaraṇavasena yathārahaṃ vutto atthasaṃvaṇṇanānayo. **Yathā saṃsandatī**ti yathā atthato adhippāyato ca avilomento aññadatthu saṃsandati sameti, evaṃ veditabbo.

Vedanādīnaṃ puna vacaneti ettha nissayapaccayabhāvavasena cittadhammānaṃ vedanāsannissitattā pañcavokārabhave arūpadhammānaṃ rūpapaṭibaddhavuttito ca vedanāya kāyādi-anupassanāpasaṅgepi āpanne tadasammissato vavatthānadassanattham ghanavinibbhogādidadsanatthañca dutiyavedanāgahaṇaṃ. Tena na vedanāyaṃ kāyānupassī, cittadhammānupassī vā, atha kho vedanānupassīyevāti vedanāsāṅkhāte vatthusmiṃ vedanānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā “yasmiṃ samaye sukhā vedanā, na tasmīṃ samaye dukkhā adukkhamasukhā vā vedanā. Yasmiṃ vā pana samaye dukkhā adukkhamasukhā vā vedanā, na tasmīṃ samaye itarā vedanā”ti vedanābhāvasāmaññe aṭṭhatvā taṃ taṃ vedanaṃ vinibbhujitvā dassanena ghanavinibbhogo dhuvabhāvaviveko dassito hoti. Tena tāsāṃ khaṇamattāvaṭṭhānadassanena aniccatāya tato eva dukkhatāya anattatāya ca dassanaṃ vibhāvitāṃ hoti. **Ghanavinibbhogādīti ādi-**saddena ayampi atthoveditabbo. Ayaṃ hi vedanāyaṃ vedanānupassīyeva, na aññadhammānupassī. Kiṃ vuttaṃ hoti—yathā nāma bālo amaṇisa bhāvepi udakabubbulaḥ maṇi-ākārānupassī hoti, na evamayāṃ ṭhitiramaṇīyepi vedayite, pageva itarasmiṃ manūññākārānupassī, atha kho khaṇabhaṅguratāya avasavattitāya kilesāsucipaggharaṇatāya ca anicca-anatta-asubhākārānupassī, vipariṇāmadukkhataṃ saṅkhāradukkhataṃ ca viśesato dukkhānupassīyevāti vuttaṃ hoti. Evaṃ cittadhammesupi yathārahaṃ puna vacane payojanaṃ vattabbaṃ. **“Kevalaṃ panidhā”**ti-ādina idha “ettakaṃ veditabbaṃ”ti veditabbaparichedaṃ dasseti. **Esa nayo**ti iminā yathā cittaṃ dhammā ca anupassitabbā, tathā tāni anupassanto “citta cittaṇupassī, dhammesu dhammānupassī”ti veditabboti imamatthaṃ atidisati.

1. Abhi 2. 201 piṭṭhe.

Yo sukhāṃ dukkhato addāti yo bhikkhu sukhavedanaṃ vipariṇāmadukkhatāya “dukkhan”ti paññācakkhunā addakkhi. **Dukkhamaaddakkhi sallatoti** dukkhavedanaṃ pīḷajananaṃ antotudanaṃ dunnīharaṇaṃ ca sallanti addakkhi passi. **Adukkhamasukhanti** upekkhāvedanaṃ. **Santanti** sukhadukkhāni viya anolārikatāya paccayavasena vūpasantasabhāvatāya ca santaṃ. **Aniccatoti** hutvā abhāvato udayabbayavantato tāvakālikato niccapaṭikkhepato ca “aniccan”ti yo addakkhi. **Sa ve sammaddaso bhikkhu** ekamsena paribhayaṃ vā vedanāya sammā passanakoti attho.

Dukkhātipīti saṅkhāradukkhataṃ dukkhā itipi. **Sabbaṃ taṃ dukkhasminti** sabbaṃ taṃ vedayitaṃ dukkhasmiṃ antogadhaṃ pariyāpannaṃ vadāmi saṅkhāradukkhataṃ nativattanaṃ. **Sukhadukkhato pi cāti** sukhādīnaṃ tithivipariṇāmaññāṇasukhatāya vipariṇāmaṭṭhiti-aññāṇadukkhataṃ ca vuttatā tissopi sukhato, tissopi ca dukkhato anupassitabbāti attho. Rūpādi-**ārammaṇa**chandaṃ adhipatīññādisaḥajātakāmaṃ vacarādi**bhūmi**nānattabhedānaṃ kusalaṃ kusalaṃ vipākakiriyānānattādibhedānaṃ, ādi-saddena saṅkhārikāsaṅkhārikasavattukāvattukādinānattabhedānaṃ vasenāti yojetabbaṃ. **Suññatadhammassāti** “dhammā hontī”ti-ādinā¹ suññatavāre āgatasuññatasabhāvasaṃ vasena. **“Kāmañcettā”**ti-ādinā pubbe pahīnattā puna pahīnaṃ na vattabbanti codanaṃ dasseti, maggacittakkhaṇe vā ekattha pahīnaṃ sabbattha pahīnameva hotīti visum visum na vattabbanti. Tattha purimāya codanāya nānapuggalaparihāro, pacchimāya nānacittakkhaṇikaparihāro. Lokiyabhāvanāya hi kāye pahīnaṃ na vedanādīsu pahīnaṃ hoti. Yadi pi na pavatteyya, na paṭipakkhabhāvanāya tattha sā abhiijjhādomanassassa appavatti hotīti puna tappahānaṃ vattabbamevāti. **Ekattha pahīnaṃ sesesupi pahīnaṃ hotīti** maggasatipaṭṭhānabhāvanāya, lokiyabhāvanāya vā sabbattha appavattimattaṃ sandhāya vuttaṃ. “Pañcapi khandhā loko”ti hi vibhaṅge² catūsopi tṭhānesu vuttanti.

Uddesavāraṇaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

1. Abhi 1. 35 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 202, 204, 206, 210 piṭṭhesu.

Kāyānupassanā

Ānāpānappabbavaṇṇanā

107. Bāhirakesupi ito ekadesassa sambhavato sabbappakāraggahaṇaṃ kataṃ “**sabbappakārakāyānupassanānibbattakassā**”ti. Tena ye ime ānāpānappabbādivasena āgatā cuddasappakārā, tadantogadhā ca ajjhattādi-anupassanā pakārā, tathā **kāyagatāsatisutte**¹ vuttā kesādivaṇṇasaṇṭhānakasiṇārammaṇacatukkajjhānappakārā, lokiyādippakārā ca, te sabbepi anavasesato saṅgaṇhāti. Ime ca pakārā imasmiṃ yeva sāsane, na ito bahiddhāti vuttaṃ “**sabbappakāra -pa- paṭisedhano cā**”ti. Tattha **tathābhāvapaṭisedhanoti** sabbappakārakāyānupassanānibbattakassa puggalassa aññasāsanassa nissayabhāvapaṭisedhano. Etena “idha bhikkhave”ti ettha idha-saddo antogadha-evasaddatthoti dasseti. Santi hi ekapadānipi sāvadhāraṇāni yathā “vāyubhakkho”ti². Tenāha “**idheva samaṇo**”ti-ādi. Paripuṇṇasamaṇakaraṇadhammo hi so, yo sabbappakārakāyānupassanānibbattako. **Parappavādāti** paresaṃ aññatitthiyānaṃ nānappakārā vādā titthāyatanāni.

Araññādikasseva bhāvanānurūpasenāsanataṃ dassetuṃ “**imassa hī**”ti-ādi vuttaṃ. Duddamo damathaṃ anupagato goṇo **kūṭagoṇo**. Dohanakāle yathā thanehi anavasesato khīraṃ na paggharati, evaṃ dohapaṭibandhinī **kūṭadhenu**. Rūpasaddādike paṭicca uppajjanaka-assādo **rūpārammaṇādiraso**. **Pubbe āciṇṇārammaṇanti** pabbajjāto pubbe, anādimati vā saṃsāre paricitārammaṇaṃ.

Nibandheyyāti bandheyya. **Satiyāti** sammadeva kammaṭṭhānassa sallakkhaṇavasena pavattāya satiyā. **Ārammaṇeti** kammaṭṭhānārammaṇe. **Dal’hanti** thiraṃ, yathā satokāriṣṣa upacārappanābhedo samādhi ijjhati, tathā thāmagataṃ katvāti attho.

Visesādhigamadiṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānanti sabbesaṃ buddhānaṃ, ekaccānaṃ paccekabuddhānaṃ, buddhasāvakānaṃ visesādhigamassa, aññena kammaṭṭhānena

1. Ma 3. 132 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 2. 299 piṭṭhepi.

adhigatavisesānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārassa ca padaṭṭhānabhūtaṃ.
Vatthuvijjācariyo viya bhagavā yogīnaṃ anurūpanivāsaṭṭhānupadisanato.
Bhikkhu dīpisadiso araṇṇe ekākī viharitvā paṭipakkhanimmathanena
 icchitatthasādhanaṃ. **Phalamuttamanti** sāmāññaphalaṃ sandhāyāha.
Parakkamajavayoggabhūminti bhāvanussāhajavassa
 yoggākaraṇabhūmibhūtaṃ.

Assāsapassāsānaṃ vasena sikkhatoti assāsapassāsānaṃ
 dīgharassatāpajānanasabbakāyapaṭisaṃvedana-
 oḷārikoḷārikapaṭippassambhanavasena bhāvanānuyogaṃ sikkhato, tathābhūto
 vā hutvā tisso sikkhā pavattayato. **Assāsapassāsanimitteti**
 assāsapassāsasannissayena upaṭṭhitapaṭibhāganimitte. **Assāsapassāse**
pariggaṇhāti rūpamukhena vipassanaṃ abhinivisanto, yo
 “assāsapassāsakammiko”ti vutto. **Jhānaṅgāni pariggaṇhāti** arūpamukhena
 vipassanaṃ abhinivisanto. **Vatthu nāma karajakāyo** cittacetasikānaṃ
 pavattiṭṭhānabhāvato. **Añño satto vā puggalo vā natthīti** visuddhadiṭṭhi
 “tayidaṃ dhammamattaṃ na ahetukaṃ, nāpi issarādivisamahetukaṃ, atha
 kho avijjādihi eva sahetukaṃ”ti addhattayepi kaṅkhāvitaraṇena
vitīṇakaṅkho “yaṃ kiñci rūpaṃ”ti-ādinā¹ kalāpasammasanavasena
tilakkhaṇaṃ āropetvā udayabbayānupassanādivasena **vipassanaṃ vadḍhento**
anukkamena maggaṇapaṭipāṭiyā.

Parassa vā assāsapassāsakāyeti idaṃ sammasanacāravasenāyaṃ pālī
 pavattāti katvā vuttaṃ, samathavasena pana parassa assāsapassāsakāye
 appanānimittupatti eva natthīti. **Idaṃ ubhayaṃ na labbhatīti** “ajjhattaṃ,
 bahiddhā”ti ca vuttaṃ idaṃ dhammadvayaghaṭitaṃ ekato ārammaṇabhāvena
 na labbhati.

Samudeti etasmāti samudayo, so eva kāraṇaṭṭhena dhammoti
 samudayadhammo assāsapassāsānaṃ pavattihetukarajakāyādi. Tassa
 anupassanasīlo **samudayadhammānupassī**. Taṃ pana samudayadhammaṃ
 upamāamukhena dassento “**yathā nāmā**”ti-ādimāha. Tattha **bhastanti** ruttiṃ.
Gaggaraṇālīnti ukkāpanālīm. **Teti** karajakāyādike. Yathā assāsapassāsakāyo
 karajakāyādisambandhī phalabhāvena, evaṃ tepi
 assāsapassāsakāyasambandhino hetubhāvenāti “samudayadhammā
 kāyasmin”ti

1. Ma 1. 297; Ma 2. 84; Ma 3. 67; Am 1. 491; Khu 9. 51 piṭṭhesu.

vattabbataṃ labhantīti vuttaṃ “**samudaya -pa- vuccatī**”ti. Pakativācī vā **dhamma**-saddo “jātidhammānan”ti-ādisu¹ viyāti kāyassa paccayasamavāye uppajjanapakatikānupassī “samudayadhammānupassī”ti vutto. Tenāha “**karajakāyañcā**”ti-ādi. Evañca katvā **kāyasminti** bhumma vacanañca samatthitaṃ hoti. **Vayadhammānupassī**ti ettha ahetukattepi vināsassa yesaṃ hetudhammānaṃ abhāve yaṃ na hoti, tadabhāvo tassa abhāvassa hetu viya voharīyatīti upacārato karajakāyādi-abhāvo assāsapassāsakāyassa vayakāraṇaṃ vutto. Tenāha “**yathā bhastāyā**”ti-ādi. Ayaṃ tāvettha paṭhamavikappavasena atthavibhāvanā. Dutiyavikappavasena pana upacārena vināyeva attho veditabbo. Ajjhatabhiddhānupassanā viya bhinnavatthuvisayatāya samudayavayadhammānupassanāti ekakāle na labbhatīti āha “**kālena samudayaṃ kālena vayaṃ anupassanto**”ti.

Atthi kāyoti eva-saddo luttaniddiṭṭhoti “**kāyova atthī**”ti vatvā avadhāraṇena nivattitaṃ dassento “**na satto**”ti-ādimāha. Tassattho—yo rūpādīsu sattavisattatāya, paresaṃca sajjāpanaṭṭhena, satvagunaṃyogato vā “**satto**”ti parehi parikappito, tassa sattanikāyassa pūraṇato ca cavanupapajjanadhammatāya galanato ca “**puggalo**”ti, thīyati saṃhaññati ettha gabbhoti “**itthī**”ti, puripure bhāge seti pavattatīti “**puriso**”ti, āhito ahaṃmāno etthāti “**attā**”ti, attano santakabhāvena “**attaniyan**”ti, paro na hotīti katvā “**ahan**”ti, mama santakanti katvā “**maman**”ti, vuttappakāravanimutto aññoti katvā “**koci**”ti, tassa santakabhāvena “**kassaci**”ti parikappetabbo koci natthi, kevalaṃ kāyo eva atthīti attattaniyasuññatameva kāyassa vibhāveti. **Evanti** “**kāyova atthī**”ti-ādinā vuttappakārena. **Ñāṇapamāṇatthāyāti** kāyānupassanāñāṇaparaṃ pamāṇaṃ pāpanatthāya. **Satipamāṇatthāyāti** kāyapariggāhikasatipavattaṃ satiparaṃ pamāṇaṃ pāpanatthāya. Imassa hi vuttanayena “**atthi kāyo**”ti aparāparuppattivasena paccupaṭṭhitā sati bhiyyoso mattāya tattha ñāṇassa satiyā ca paribrūhanāya hoti. Tenāha “**satisampajaññānaṃ vaḍḍhatthāyā**”ti.

1. Ma 1. 84; Ma 3. 293; Khu 9. 38 piṭṭhesu.

Imissā bhāvanāya taṇhādiṭṭhigāhānaṃ ujupaṭipakkhattā vuttaṃ **“taṇhā -pa- viharatī”**ti. Tathābhūto ca loke kiñci “ahan”ti vā “maman”ti vā gahetabbaṃ na passati, kuto gaṇheyya. Tenāha **“na ca kiñci”**ti-ādi. **Evampīti** ettha **pi**-saddo heṭṭhā niddiṭṭhassa tādisassa atthassa abhāvato avuttasamuccayatthoti dassento **“upari atthaṃ upādāyā”**ti āha. **“Evan”**ti pana niddiṭṭhākārassa paccāmasanaṃ nigamanavasena katanti āha **“iminā pana -pa- dassetī”**ti. Pubbabhāgasatipaṭṭhānassa idhādhippetattā vuttaṃ **“sati dukkhasaccan”**ti. Sā pana sati yasmiṃ attabhāve, tassa samuṭṭhāpikā taṇhā tassāpi samuṭṭhāpikā eva nāma hoti tadabhāve abhāvatoti āha **“tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā”**ti. **Appavattīti** appavattinimittāṃ, na pavattati etthāti vā **appavatti**. **Catusaccavasenāti** catusaccakammaṭṭhānavasena. **Ussakkitvāti** visuddhiparamparāya āruhitvā, bhāvanaṃ upari netvāti attho. **Niyyānamukhanti** vaṭṭadukkhato nissaraṇūpāyo.

Ānāpānappabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā

108. **Iriyāpathavasenāti** iriyaṇaṃ iriyā, kiriyā, idha pana kāyikapayogo veditabbo. Iriyānaṃ patho pavattimaggoti iriyāpatho, gamanādisarīrāvattā. Gacchanto vā hi satto kāyena kattabbakiriyāṃ kareyya ṭhito vā nisinno vā nipanno vāti. Tesāṃ vasena, iriyāpathavibhāgenāti attho. **Puna caparanti** puna ca aparaṃ, yathāvutta-ānāpānakammaṭṭhānato bhiyyopi aññaṃ kāyānupassanākammaṭṭhānaṃ kathemi, suṇāthāti vā adhippāyo. **Gacchanto vāti**-ādi gamanādimattajānanassa gamanādigatavisesajānanassa ca sādharmaṇavacanāṃ. Tattha gamanādimattajānanāṃ idha nādhippetāṃ, gamanādigatavisesajānanāṃ pana adhippetanti taṃ vibhajitvā dassetuṃ **“tattha kāman”**ti-ādi vuttaṃ. **Sattūpaladdhinti** satto atthāti upaladdhiṃ sattaggāhaṃ **na jahati** na pariccajati “ahaṃ gacchāmi, mama gamanaṃ”ti gāhasabbhāvato. Tato eva **attasaññaṃ** “atthi attā kārako vedako”ti evaṃ pavattaṃ viparītasaññaṃ **na**

ugghāṭeti nāpaneti apaṭipakkkhabhāvato, ananubrūhanato vā. Evambhūtaṣṣa cassa kuto kammaṭṭhānādibhāvoti āha “**kammaṭṭhānaṃ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti**”ti. Imassa panāti-ādisukkapakkhassa vuttavipariyāyena attho veditabbo. Tameva hi atthaṃ vivarituṃ “**idaṃ hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ko gacchatī**ti gamanakiriyāya kattupucchā, sā kattubhāvavasiṭṭha-attapaṭikkhepatthā dhammamattasseva gamanasiddhidassanato. **Kassa gamananti** akattutāvisiṭṭha-attaggāhapaṭikkhepatthā. **Kiṃ kāraṇā**ti pana paṭikkhattakattukāya gamanakiriyāya aviparītakāraṇapucchā “gamananti attā manasā saṃyujjati, mano indriyehi, indriyāni attehi”ti evamādigamanakāraṇapaṭikkhepanato. Tenāha “**tatthā**”ti-ādi.

Na koci satto vā puggalo vā gacchati dhammamattasseva gamanasiddhito tabbinimuttassa ca kassaci abhāvato. Idāni dhammamattasseva gamanasiddhiṃ dassetuṃ “**cittakiriyavāyodhātuvipphārenā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha cittakiriyā ca sā vāyodhātuyā vipphāro vipphandanañcāti **cittakiriyavāyodhātuvipphāro**, tena. Ettha ca cittakiriyaggahaṇena anindriyabaddhavāyodhātuvipphāraṃ nivatteti, vāyodhātuvipphāraggahaṇena cetanāvacīviññattibhedam cittakiriyam nivatteti, ubhayena pana kāyaviññattim vibhāveti. “**Gacchatī**”ti vatvā yathā pavattamāne kāye “gacchatī”ti vohāro hoti, tam dassetuṃ “**tasmā**”ti-ādi vuttaṃ. **Tanti** gantukāmatāvasena pavattacittam. **Vāyam janeti**ti vāyodhātu-adhikam rūpakalāpaṃ janeti, adhikatā cettha sāmattiyaṭo, na pamāṇato. Gamanacittasamuṭṭhitaṃ sahaajātarūpakāyassa thambhanasandhāraṇacalanānaṃ paccayabhūtena ākāravisesena pavattamānaṃ vāyodhātuṃ sandhāyāha “**vāyo viññattim janeti**”ti. Adhippāyasahabhāvī hi vikāro viññatti, yathāvutta-adhikabhāveneva ca vāyogahaṇam, na vāyodhātuyā eva janakabhāvato, aññathā viññattiyā upādāyarūpabhāvo durupapādo siyā. **Purato abhinīhāro** puratobhāgena kāyassa pavattanaṃ, yo “abhikkamo”ti vuccati.

“**Eseva nayo**”ti atidesavasena saṅkhepato vatvā tamevatthaṃ vivarituṃ “**tatrāpi hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Koṭito paṭṭhāyā**ti heṭṭhimakoṭito paṭṭhāya. **Ussitabhāvoti** ubbidhabhāvo.

Evam pajānatoti evaṃ cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva gamanādibhāvo hotīti pajānato tassa evaṃ pajānanāya nicchayagamanatthaṃ “**evam hoti**”ti vicāraṇā **vuccati** loke yathābhūtaṃ ajānantehi micchābhinivesavasena, lokavohāravasena vā. **Atthi panāti** attano eva vīmaṃsanavasena pucchāvacaṇaṃ. **Natthīti** nicchayavasena sattassa paṭikkhepavacaṇaṃ. **Yathā panāti**-ādi tassevatthassa upamāya vibhāvaṇaṃ.

Nāvā mālutavegenati **yathā** acetanā nāvā vātavegena desantaraṃ **yāti**, **yathā** ca acetano **tejanaṃ** kaṇḍo **jiyāvegena** desantaraṃ **yāti**, **tathā** acetano **kāyo vātāhato** yathāvuttavāyunā nīto desantaraṃ **yātīti** evaṃ upamāsaṃsandanaṃ veditabbaṃ. Sace pana koci vadeyya “yathā nāvāya tejanassa ca pellakassa purisassa vasena desantaragamanāṃ, evaṃ kāyassāpī”ti, hotu, evaṃ icchitovāyamatto. Yathā hi nāvā tejanānaṃ saṃhatalakkhaṇasseva purisassa vasena gamanaṃ, na asaṃhatalakkhaṇassa, evaṃ kāyassāpīti kā no hāni, bhiyyopi dhammamattatāva paṭiṭṭhaṃ labhati, na purisavādo. Tenāha “**yantaṃ suttavaseṇā**”ti-ādi.

Tattha **payuttanti** heṭṭhā vuttanayena gamanādikiriyāvasena payojitaṃ. **Ṭhātīti** tiṭṭhati. **Etthāti** imasmiṃ loke. **Vinā hetupaccayeti** gantukāmatācittataṃsamuṭṭhānavāyodhātu-ādihetupaccayehi vinā. **Tiṭṭheti** tiṭṭheyya. **Vajeti** vajeyya gaccheyya ko nāmāti sambandho. Paṭikkhepattho cettha **kim**-saddoti hetupaccayavirahena ṭhānagamanapaṭikkhepamukhena sabbāyapi dhammappavattiyā paccayādhīnavuttitāvibhāvanena attasuññatā viya aniccadukkhatapi vibhāvitāti daṭṭhabbā.

Paṇihitoti yathā yathā paccayehi pakārato nihito ṭhapito. **Sabbasaṅgāhikavacananti** sabbesaṃ catunnampi iriyāpathānaṃ saṅgaṇhanavacaṇaṃ, pubbe visuṃ visuṃ iriyāpathānaṃ vuttattā idaṃ tesāṃ ekajjhaṃ gahetvā vacananti attho. Purimanayo vā iriyāpathappadhāno vuttoti tattha kāyo appadhāno anunipphādīti idha kāyaṃ padhānaṃ appadhānaṃca iriyāpathaṃ anunipphādaṃ katvā dassetuṃ dutiyanayo vuttoti evampettha dvinnāṃ nayānaṃ viseso veditabbo. **Ṭhitoti** pavatto.

Iriyāpathapariggaṇhanampi iriyāpathavato kāyasappa pariggaṇhanam tassa avatthāvisesabhāvatoti vuttam **“iriyāpathapariggaṇhana kāye kāyānupassī viharatī”**ti. Tenevettha rūpakkhandhavaseneva samudayādayo uddhaṭṭā. Esa nayo sesavāresupi. **Ādināti** ettha **ādi**-saddena yathā **“taṇhāsamudayā kammāsamudayā āhārasamudayā”**ti nibbatilakkhaṇam passantopi rūpakkhandhassa udayam passatīti ime cattāro āhārā saṅgayhanti, evam **“avijjānirodhā rūpanirodhā”**ti-ādayopi pañca ākāra saṅgahitāti daṭṭhabbā. Sesam vuttanayameva.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catusampajaññapabbavaṇṇanā

109. **Catusampajaññavasenāti**¹ samantato pakārehi, pakatṭham vā savisesam jānātīti sampajāno, sampajānassa bhāvo sampajaññam, tathāpavattam ñānam. Cattāri sampajaññāni samāhaṭṭhāni **catusampajaññam**, tassa vasena. Abhikkamanam **abhikkantanti** āha **“abhikkantaṃ vuccati gamanam”**ti. Tathā paṭikkamanam **paṭikkantanti** āha **“paṭikkantaṃ vuccati nivattanan”**ti. **Nivattananti** ca nivattimattam, nivattitvā pana gamanam gamanameva. **Abhiharantoti** gamanavasena kāyam upanento.

Sammā pajānanam sampajānam, tena attanā kātabbassa karaṇasīlo **sampajānakārī**ti āha **“sampajaññena sabbakiccakārī”**ti. Sampajānasaddassa sampajaññapariyāyatā pubbe vuttāyeva. **Sampajaññam karotevā**ti abhikkantādīsu asammohanam uppādeti eva. Sampajānassa vā kāro etassa atthīti **sampajānakārī**. Dhammato vaḍḍhisāṅkhātena saha atthena pavattatīti sātthakam, abhikkantādi. Sātthakassa sampajānanam **sātthakasampajaññam**. Sappāyassa attano upakārāvahassa hitassa sampajānanam **sappāyasampajaññam**. Abhikkamādīsu bhikkhācāragocare, aññatthāpi ca pavattesu avijahite kammaṭṭhānasāṅkhāte gocare sampajaññam **gocarāsampajaññam**. Abhikkamādīsu asammuyhanameva sampajaññam **asammohasampajaññam**. **Pariggaṇhitvā**ti paṭisaṅkhāya.

1. Dī-Ṭī 1. 242; Saṃ-Ṭī 2. 457; Sī-Ṭī Abhinava 2. 81 piṭṭhādīsupi passitabbam.

Tasminti sātthakasampajaññavasena pariggahita-atthe. Attho nāma dhammato vaḍḍhīti yaṃ sātthakanti adhippetam gamanam, tam sappāyamevāti siyā kassaci āsaṅkāti tannivattanattham **“cetiyaḍassanam tāvā”**ti-ādi āraddham. **Cittakammarūpakāni** viyāti cittakammakatapaṭimāyo viya, yantapayogena vā vicittakammapaṭimāyo viya. **Asamapekkhanam** geḥasita-aññāṇupekkhāvasena ārammaṇassa ayoniso gahaṇam. Yaṃ sandhāya vuttam **“cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati upekkhā bālassa mūlhasa puthujjanassā”**ti-ādi¹. Hatthi-ādisammaddena **jīvitantarāyo**, visabhāgarūpadassanādinā **brahmacariyantarāyo**.

Pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhūnam anuvattanakathā āciṇṇā, ananuvattanakathā pana tassā dutiyā nāma hotīti āha **“dve kathā nāma na kathitapubbā”**ti.

Evanti **“sace panā”**ti-ādikaṃ sabbampi vuttākāraṃ paccāmasati, na **“purisassa mātugāmāsubhan”**ti-ādikaṃ vuccamānam. Yogakammassa pavattiṭṭhānatāya bhāvanāya ārammaṇam kammaṭṭhānanti vuccatīti āha **“kammaṭṭhānasaṅkhātā gocarān”**ti. **Uggahetvāti** yathā uggahanimittam uppajjati, evaṃ uggahakosallassa sampādanavasena uggahetvā. **Haratīti** kammaṭṭhānam pavatteti, yāva piṇḍapāṭapaṭikkamā anuyuñjatīti attho. **Na paccāharatīti** āhārūpabhogato² yāva divāṭṭhānupasaṅkamanā kammaṭṭhānam na paṇīneti.

Sarīraparikammanti mukhadhovanādisarīrapaṭijagganam. **Dve tayo pallaṅketi** dve tayo nisajjāvāre, dve tīṇi uṇhāsanāni. Tenāha **“usumam gāhāpento”**ti. **Kammaṭṭhānasīsenevāti** kammaṭṭhānaggeneva³, kammaṭṭhānam padhānam katvā evāti attho. Tena **“pattopi acetano”**ti-ādinā⁴ vakkhamānam kammaṭṭhānam, yathāparihariyamānam vā avijahitvāti dasseti. **“Paribhogacetiya sarīracetiyaṃ garutaran”**ti katvā **“cetiyaṃ vanditvā”**ti pubbakālakiriyāvasena vuttam. Tathā hi **aṭṭhakathāyaṃ**⁵ **“cetiyaṃ bādhayamānā bodhisākhā haritabbā”**ti vuttā.

1. Ma 3. 261 piṭṭhe.

2. Āhārupayogato (Sī-Tī Abhinava 2. 84 piṭṭhe.)

3. Kammaṭṭhānamukheneva (Sī-Tī Abhinava 2. 84; Saṃ-Tī 2. 459 piṭṭhesu.)

4. Ma-Tīha 1. 270 piṭṭhe.

5. Abhi-Tīha 2. 408; Ma-Tīha 3. 77; Am-Tīha 1. 356 piṭṭhesu. (Atthato samānam)

Janasaṅgahatthanti “mayi akathente etesaṃ ko kathessatī”ti dhammānuggahena janasaṅgahatthaṃ. **Tasmāti** yasmā “dhammakathā nāma kathetabbāyevā”ti aṭṭhakathācariyā vadanti, yasmā ca dhammakathā kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi, tasmā. **Anumodanaṃ katvāti** etthāpi “kammaṭṭhānasīsenevā”ti ānetvā sambandho. **Sampattaparicchedenevāti** “paricito aparicito”ti-ādivibhāgaṃ akatvā sampattakoṭiyāva. **Bhayeti** paracakkādi bhaye.

Kammajatejoti gahaṇiṃ sandhāyāha. **Kammaṭṭhānavīthiṃ nārohati** khudāparissamena kilantakāyattā¹ samādhānābhāvato. **Avasesaṭṭhāneti** yāguyā aggahitaṭṭhāne. **Poṅkhānupoṅkhanti** kammaṭṭhānupaṭṭhānassa avicchedadassanavacanametam, yathā poṅkhānupoṅkha pavattāya sarapaṭipāṭiyā avicchedo, evametassāpīti.

Nikkhattadhuro bhāvanānuyoge. Vattapaṭipattiyā apūraṇena **sabbavatthāni bhinditvā**. “Kāme avītarāgo hoti, kāye avītarāgo, rūpe avītarāgo, yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati, aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ caratī”ti² evaṃ **vuttapañcavidhacetokhilavinibandhacitto**. **Caritvāti** pavattitvā.

Attakāmāti attano hitasukhaṃ icchantā, dhammacchandavantoti attho. Dhammoti hi hitaṃ, tannimittakaṇca sukhanti. Atha vā viññūnaṃ nibbisesattā attabhāvapariyāpannattā ca attā nāma dhammo, taṃ kāmenti icchantīti attakāmā. **Usabhaṃ** nāma vīsati yaṭṭhiyo. **Tāya saññāyāti** tāya pāsāṇasaññāya, ettakaṃ ṭhānaṃ āgatāti jānantāti adhippāyo. **Soyeva nayoti** “ayaṃ bhikkhū”ti-ādiko yo ṭhāne vutto, so eva nisajjāyapi nayo. Pacchato āgacchantānaṃ chinnabhattabhāvabhayenapi yonisomanasikāraṃ paribrūheti.

Mahāpadhānaṃ pūjessāmīti amhākaṃ atthāya lokanāthena cha vassāni kataṃ dukkaracariyaṃ evāhaṃ yathāsatti pūjessāmīti. Paṭipattipūjā

1. Kilantakāyassa (Si-Ṭi Abhinava 2. 86 piṭṭhe.)

2. Di 3. 199; Ma 1. 146 piṭṭhesu.

hi satthupūjā, na āmisapūjā. **Thānacaṅkamanamevā**ti adhiṭṭhātabba-
iriyāpathavasena vuttaṃ, na bhojanādikālesu avassaṃ kattabbanisajjāya
paṭipakkhepavasena.

Vīthim otaritvā ito cito ca anoloketvā paṭhamameva vīthiyo
sallakkhetabbāti āha “**vīthiyo sallakkhetvā**”ti. Yaṃ sandhāya vuccati
“pāsādikena abhikkantenā”ti, taṃ dassetuṃ “**tattha cā**”ti-ādi vuttaṃ.

Paccekabodhim sacchikaroti, yadi upanissayasampanno hotīti
sambandho. Evaṃ sabbattha ito paresupi. Tattha paccekabodhiyā
upanissayasampadā kappānaṃ dve asaṅkhyeyyāni satasahassaṇca tajjaṃ
puññañāṇasambharaṇaṃ, sāvakabodhiyaṃ aggasāvakānaṃ ekaṃ
asaṅkhyeyyaṃ kappasatasahassaṇca, mahāsāvakānaṃ
kappasatasahassameva, itaresaṃ atītāsu jātīsu vivaṭṭasannissayavasena
nibbattitaṃ nibbedhabhāgiyaṃ kusalaṃ. **Bāhiyo dārucīriyoti** bahi visaye
sañjātasamvaddhatāya bāhiyo, dārucīrapariharaṇena dārucīriyoti ca
samaññāto. So hi āyasmā—

“Tasmātiha te bāhiya evaṃ sikkhitabbaṃ ‘diṭṭhe diṭṭhamattaṃ
bhavissati, sute, mute, viññāte viññātamattaṃ bhavissatī’ti, yato kho te
bāhiya diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute, mute, viññāte
viññātamattaṃ bhavissati, tato tvaṃ bāhiya na tena. Yato tvaṃ bāhiya
na tena, tato tvaṃ bāhiya na tattha. Yato tvaṃ bāhiya na tattha, tato
tvaṃ bāhiya nevidha na huraṃ na ubhayamantarena, esevanto
dukkhassā”ti¹—

ettakāya desanāya arahattaṃ sacchākāsi.

Tanti asammuyhanaṃ. **Evanti** idāni vuccamānākārena veditabbaṃ. **Attā**
abhikkamatīti iminā andhaputhujjanassa diṭṭhiggāhavasena abhikkame
sammuyhanaṃ dasseti, **ahaṃ abhikkamāmīti** pana iminā mānaggāhavasena,
tadubhayaṃ pana taṇhāya vinā na hotīti taṇhāggāhavasenaṇapi sammuyhanaṃ
dassitameva hoti. “**Tathā asammuyhanto**”ti vatvā taṃ

1. Khu 1. 85 piṭṭhe Udāne.

asammuyhanam yena ghanavinibbhogena hoti, tam dassento **“abhikkamāmi”**ti-ādimāha. Tattha yasmā vāyodhātuyā anugatā tejodhātu uddharaṇassa paccayo. Uddharaṇagatikā hi tejodhātūti uddharaṇe vāyodhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā imāsaṃ dvinnamettha sāmattihiyato adhimattatā, itarāsaṇca omattatāti dassento **“ekeka -pa- balavatiyo”**ti āha. Yasmā pana tejodhātuyā anugatā vāyodhātu atiharaṇavīti haraṇānam paccayo. Tiriyaṅgatikāya hi vāyodhātuyā atiharaṇavīti haraṇeṣu sātisayo byāpāroti tejodhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā imāsaṃ dvinnamettha sāmattihiyato adhimattatā, itarāsaṇca omattatāti dassento **“tathā atiharaṇavīti haraṇeṣu”**ti āha. Satipi anugamanānugantabbatāvisese tejodhātuvāyodhātubhāvamattam sandhāya **tathā-saddaggaṇam**. Tattha akkantaṭṭhānato pādassa ukkhipanam **uddharaṇam**, ṭhitaṭṭhānam atikkamitvā purato haraṇam **atiharaṇam**. Khāṇu-ādipariharaṇattham, patiṭṭhitapādaghaṭṭanapariharaṇattham vā passena haraṇam **vīti haraṇam**, yāva patiṭṭhitapādo, tāva āharaṇam **atiharaṇam**, tato param haraṇam **vīti haraṇanti** ayaṃ vā etesaṃ viseso.

Yasmā pathavīdhātuyā anugatā āpodhātu vossajjanassa paccayo. Garutarasabhāvā hi āpodhātūti vossajjane pathavīdhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā tāsā dvinnamettha sāmattihiyato adhimattatā, itarāsaṇca omattatāti dassento āha **“vossajjane -pa- balavatiyo”**ti. Yasmā pana āpodhātuyā anugatā pathavīdhātu sannikkhepanassa paccayo, patiṭṭhābhāve viya patiṭṭhāpanepi tassā sātisayakiccattā āpodhātuyā tassā anugatabhāvo, tathā ghaṭṭanakiriyāya pathavīdhātuyā vasena sannirumbhanassa sijjhanato tatthāpi pathavīdhātuyā āpodhātu-anugatabhāvo, tasmā vuttaṃ **“tathā sannikkhepanasannirumbhanesū”**ti. **Tatthāti** tasmiṃ abhikkamane, tesu vā vuttasu uddharaṇādīsu chasu koṭṭhāsesu. **Uddharaṇeti** uddharaṇakkhaṇe. **Rūpārūpadhammāti** uddharaṇākārena pavattā rūpadhammā, taṃsamuṭṭhāpakā arūpadhammā ca **atiharaṇam na pāpuṇanti** khaṇamattāvaṭṭhānato. **Tattha tatthevāti** yattha yattha uppannā, tattha tattheva. Na hi

dhammānaṃ desantarasaṅkamanāṃ atthi. **Pabbaṃ pabbanti**-ādi uddharaṇādikoṭṭhāse sandhāya vuttaṃ, taṃ sabhāgasantativasena vuttanti veditabbaṃ. Ati-ittaro hi rūpadhammānampi pavattikkhaṇo gamanassādānaṃ devaputtānaṃ heṭṭhupariyena paṭimukhaṃ dhāvantaṇaṃ sirasi pāde ca baddhakhuradhārāsamāgamatopi sīghataro. Yathā tilānaṃ bhajjiyamānānaṃ paṭapaṭāyanena bhedo lakkhīyati, evaṃ saṅkhatadhammānaṃ uppādenāti dassanatthaṃ **“paṭapaṭāyanta”**ti vuttaṃ. Uppannā hi ekantato bhijjantīti.

Saddhiṃ rūpenāti idaṃ tassa tassa cittassa nirodhena saddhiṃ nirujjhanakarūpadhammānaṃ vasena vuttaṃ, yaṃ tato sattarasamacittassa uppādakkaṇe uppannaṃ. Aññathā yadi rūpārūpadhammā samānakkhaṇā siyūṃ, “rūpaṃ garupariṇāmaṃ dandhanirodhan”ti-ādivacanehi¹ virodho siyā, tathā “nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ lahuparivattaṃ, yathayidaṃ cittaṃ”ti evamādi paṭiyā². Cittacetasikā hi sārammaṇasabhāvā yathābalaṃ attano ārammaṇapaccayabhūtamattaṃ vibhāvento eva uppajjantīti tesāṃ taṃsabhāvanipphatti-anantaraṃ nirodho, rūpadhammā pana anārammaṇā pakāsetabbā, evaṃ tesāṃ pakāsetabbabhāvanivatti soḷasahi cittehi hotīti taṅkhaṇāyukatā tesāṃ icchitā, lahuviññāṇavisayaṇgatimattapaccayatāya tiṇṇaṃ khandhānaṃ, visayaṇgatimattatāya ca viññāṇassa lahuparivattitā, dandhamahābhūtapaccayatāya rūpadhammānaṃ dandhaparivattitā, nānādhātuyā yathābhūtaññaṇaṃ kho pana tathāgatasseva, tena ca purejātapaccayo rūpadhammova vutto, pacchājātapaccayo ca tassevāti³ rūpārūpadhammānaṃ samānakkhaṇatā na yujjateva, tasmā vuttanayenevettha attho veditabbo.

Aññaṃ uppajjate cittaṃ, aññaṃ cittaṃ nirujjhatīti yaṃ purimuppannaṃ, cittaṃ, taṃ aññaṃ, taṃ pana nirujjhantaṃ aparassa anantarādi paccayabhāveneva nirujjhatīti tato⁴ laddhapaccayaṃ aññaṃ uppajjate cittaṃ. Yadi evaṃ tesāṃ antaro labbheyyāti notī āha **“avīcimanusambandho”**ti, yathā vīci antaro na labbhati, tadevetanti avisesavidū maññanti, evaṃ anu anu sambandho cittasantāno rūpasantāno ca **nadisotova** nadiyaṃ udakappavāho viya vattati.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 24 piṭṭhe.

3. Tathevāti (Sī-Ṭṭi Abhinava 2. 92 piṭṭhe.)

2. Am 1. 9 piṭṭhe.

4. Tathā (Ka)

Abhimukhaṃ lokitaṃ **ālokitanti** āha “**puratopekkhanan**”ti. Yasmā yaṃdisābhimukho gacchati tiṭṭhati nisīdati vā, tadabhimukhaṃ pekkhananāṃ ālokitanā, tasmā tadanugatanā vidisālokanā vilokitanti āha “**vilokitaṃ nāma anudisāpekkhanan**”ti. Sammajjanaparibhaṇḍādikaraṇe olokitassa, ullokaharaṇādīsu ullokitassa, pacchato āgacchantaparissayassa parivajjanādīsu apalokitassa siyā sambhavoti āha “**iminā vā mukhena sabbānīpi tāni gahitānevā**”ti.

Kāyasakkhinti kāyena sacchikatavantaṃ, paccakkhakārinanti attho. So hi āyasmā vipassanākāle eva “yamevāhaṃ indriyesu aguttadvāratanā nissāya sāsane anabhirati-ādivippakāraṃ patto, tameva suṭṭhu niggaṇhissāmī”ti ussāhajāto balavahirottappo, tattha ca katādhikārattā indriyasamvare ukkaṃsapāramippatto, teneva naṃ satthā “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakanāṃ bhikkhūnaṃ indriyesu guttadvārānaṃ yadidaṃ nando”ti¹ etadagge ṭhapesi.

Sāthakatā ca sappāyatā ca ālokitavilokitassa **veditabbā**. Tasmāti “kammaṭṭhānāvijahanasseva gocarasampajaññabhāvato”ti vuttamevattham hetubhāvena paccāmasati. **Attano kammaṭṭhānavaseneva ālokanavilokanāṃ kātabbāṃ**, khandhādikammaṭṭhānā añño upāyo na gavesitabboti adhippāyo. Ālokitādisamaññāpi yasmā dhammamattasseva pavattiviseso, tasmā tassa yāthāvato jānanāṃ asammohasampajaññanti dassetuṃ “**abbhantare**”ti-ādi vuttaṃ.

“**Paṭhamajavanepi -pa- na hotī**”ti idaṃ pañcadvāraviññāṇavīthiyaṃ “itthī puriso”ti rajjanādīnaṃ abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. tattha hi āvajjanavotṭhabbanānaṃ ayoniso āvajjanavotṭhabbanavasena itṭhe itthirūpādīmhi lobho, anitṭhe ca paṭigho uppajjati, manodvāre pana “itthī puriso”ti rajjanādi hoti, tassa pañcadvārajavanāṃ mūlaṃ, yathāvuttaṃ vā sabbāṃ bhavaṅgādi, evaṃ manodvārajavanassa mūlavasena mūlapariññā vuttā. Āgantukatāvakālikatā pana pañcadvārajavanasseva apubbabhāvavasena ittarabhāvavasena ca vuttā. **Heṭṭhupariyavasena bhijjivā patitesūti** heṭṭhimassa

1. Am 1. 26 piṭṭhe.

uparimassa ca aparāparam bhaṅgappattimāha. **Tanti** javanaṃ. Tassa na yuttanti sambandho. **Āgantuko** abbhāgato. Udayabbayaparicchinno tāvatako kālo etesanti **tāvakālikāni**.

Etaṃ asammohasampajaññaṃ. **Tatthāti** pañcakkhandhavasena ālokanavilokane paññāyamāne tabbinimutto **ko eko āloketi, ko viloketi**. **Upanissayapaccayoti** idaṃ suttantanayena pariyāyato vuttaṃ. **Sahajātapaccayoti** nidassanamattametaṃ aññamaññasampayutta-atthi-avigatādipaccayānampi labbhanato.

Maṇisappo nāma ekā sappajātīti vadanti. **Laṇananti** kampananti vadanti, līlākaraṇaṃ vā **laṇanaṃ**.

Uṇhapakatiko pariḷāhabahulo. Sīlassa vidūsanena ahitāva hattā micchājīvasena **uppannaṃ asappāyaṃ**. **Cīvarampi acetananti**-ādinā cīvarassa viya “**kāyopi acetano**”ti kāyassa attasuññatāvibhāvanena “**abbhantare**”ti-ādinā vuttamevatthaṃ vibhāvento itarītarasantosassa kāraṇaṃ dasseti. Tenāha “**tasmā**”ti-ādi. **Catupañcagaṇṭhikāhatoti** āhatacatupañcagaṇṭhiko, catupañcagaṇṭhikāhi vā hatasobho.

Aṭṭhavidhopi atthoti aṭṭhavidhopi payoJanaviseso. Pathavīsandhārakajalassa taṃsandhāravāyunā viya paribhuttassa āhārassa vāyodhātunāva āsaye avaṭṭhānanti āha “**vāyodhātuvaseva tiṭṭhatī**”ti. **Atiharatīti** yāva mukhā abhiharati. **Vītiharatīti** tato yāva kucchi, tāva harati. **Atiharatīti** vā mukhadvāraṃ atikkāmento harati. **Vītiharatīti** kucchigataṃ passato harati. **Parivattetīti** aparāparaṃ cāreti. Ettha ca āhārassa dhāraṇaparivattanasaṃcuṇṇanavisosanāni pathavīdhātusahitā eva vāyodhātu karoti, na kevalāti tāni pathavīdhātuyāpi kiccabhāvena vuttāni. **Allattañca anupāletīti** vāyu-ādīhi atisosanaṃ yathā na hoti, tathā anupāleti allabhāvaṃ. **Tejodhātūti** gahaṇīsaṅkhātā tejodhātu. Sā hi anto pavīṭṭhaṃ āhāraṃ paripāceti. **Añjaso hotīti** āhārassa pavesanādīnaṃ maggo hoti. **Ābhujatīti** pariyesanajjhoharaṇajijñatādīni āvajjeti, vijānātīti attho. Taṃtaṃvijānananipphādakoyeva

hi payogo “sammāpayogo”ti vutto. Yena hi payogena pariyesanādi nipphajjati, so tabbisayavijānanampi nipphādeti nāma tadavinābhāvato. Atha vā **sammāpayogaṃ** sammāpaṭipattiṃ **anvāya** āgama **ābhujati** samannāharati. Ābhogapubbako hi sabbopi viññāṇabyāpāroti tathā vuttaṃ.

Gamanatoti bhikkhācāravasena gocaragāmaṃ uddissa gamanato. **Pariyesanatoti** gocaragāme bhikkhatthaṃ āhiṇḍanato. **Paribhogatoti** āhārassa paribhuñjanato. **Āsayatoti** pittādi-āsayato. Āsayati ettha ekajjhaṃ pavattamānopi kammabalavavatthito hutvā mariyādasena aññamaññaṃ āsaṅkarato sayati tiṭṭhati pavattatīti **āsayo**, āmāsayassa upari tiṭṭhanako pittādiko. Mariyādattho hi ayamākāro. Nidheti yathābhutto āhāro nicito hutvā tiṭṭhati etthāti nidhānaṃ, āmāsayo. Tato **nidhānato**. **Aparipakkatoti** gahaṇīsaṅkhātena kammajatejena avipakkato. **Paripakkatoti** yathābhuttassa āhārassa vipakkabhāvato. **Phalatoti** nipphattito. **Nissandatoti** ito cito ca vissandanato. **Sammakkhanatoti** sabbaso makkhanato. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **Visuddhimaggasaṃvaṇṇanāya**¹ gahetabbo.

Aññe ca rogā kaṇṇasūlabhagandarādayo. **Aṭṭhāneti** manussāmanussapariggahite ayutte ṭhāne khettadevāyatanādike. Nissatṭhattā **neva attano** kassaci anissajjitattā jigucchaniyattā ca **na parassa**. **Udakatumbatoti** veḷunāḷi-ādi-udakabhājanato. **Tanti** chaḍḍita-udakaṃ.

Addhāna-iriyāpathā cirappavattikā dīghakālikā iriyāpathā. **Majjhimā** bhikkhācāraṇādivasena pavattā. **Cuṇṇika-iriyāpathā** vihāre aññatthāpi ito cito ca parivattanādivasena pavattāti vadanti. “Gateti gamane”ti pubbe abhikkamapaṭikkamaggahaṇena gamanenapi purato pacchato ca kāyassa atiharaṇaṃ vuttanti idha gamanameva gahitanti keci.

1. Visuddhi-Ṭī 1. 417 piṭṭhe.

Yasmā mahāsīvattheravāde anantare anantare iriyāpathe pavattarūpārūpadhammānaṃ tattha tattheva nirodhadassanavasena sampajānakāritā gahitā, idaṇcettha sampajāñṇavipassanācāravasena āgataṃ, tasmā vuttaṃ **“tayidaṃ mahāsīvattherena vuttaṃ asammohadhuraṃ imasmim satipaṭṭhānasutte adhippetan”**ti. **Sāmaññaphale**¹ pana sabbampi **catubbidhaṃ sampajāñṇaṃ labbhati** yāvadeva sāmaññaphalavisesadassanaparattā tassā desanāya. **Satisampayuttassevāti** idaṃ yathā sampajāñṇakiccassa padhānatā, evaṃ satikiccassāpīti dassanattamā, na satiyā sabbhāvamattadassanattamā. Na hi kadāci satirahitā ñānappavatti atthi. **Etāni padānī**ti sampajāñṇapadāni. **Vibhattānevāti** visum vibhattāneva. Imināpi sampajāñṇassa viya satiyāpi padhānataṃyeva vibhāveti.

Aparo nayo—eko bhikkhu gacchanto aññaṃ cinto aññaṃ vitakkento gacchati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva gacchati, tathā eko tiṭṭhanto nisīdanto sayanto aññaṃ cinto aññaṃ vitakkento sayati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva sayati, ettakena pana na pākaṃ hotīti caṅkamanena dīpenti. Yo hi bhikkhu caṅkamaṇaṃ otarivā caṅkamanakoṭiyaṃ ṭhito pariggaṇhāti “pācīnacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattā rūpārūpadhammā pacchimacaṅkamanakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, pacchimacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattāpi pācīnacaṅkamanakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, caṅkamanamajjhe pavattā ubho koṭiyo appatvā ettheva niruddhā, caṅkame pavattā rūpārūpadhammā ṭhānaṃ appatvā ettheva niruddhā, ṭhāne pavattā nisajjaṃ, nisajjāya pavattā sayanaṃ appatvā ettheva niruddhā”ti, evaṃ pariggaṇhanto pariggaṇhantoyeva cittaṃ bhavaṅgaṃ otāreti, uttāhanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva uttāhāti, ayaṃ bhikkhu **gatādīsu sampajānakārī** nāma hoti, evampi sutte kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ hoti, tasmā yo bhikkhu yāva sakkoti, tāva caṅkamivā ṭhatvā nisīditvā sayamāno evaṃ pariggahetvā sayati “kāyo acetano, maṅco acetano, kāyo na jānāti ‘ahaṃ maṅce sayito’ti, maṅco na jānāti ‘mayi kāyo sayito’ti, acetano kāyo acetane maṅce sayito”ti, evaṃ pariggaṇhantoyeva cittaṃ bhavaṅgaṃ otāreti, pabujjhanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva pabujjhati, ayaṃ **sutte sampajānakārī** nāma hotīti.

1. Dī 1. 67; Dī-Ṭṭha 1. 165; Dī-Ṭī 1. 242 piṭṭhesupi passitabbaṃ.

Kāyādikiriyānibbattanena tammayattā āvajjanakiriyāsamutṭhitattā ca javanaṃ, sabbampi vā chadvārappavattaṃ kiriyāmayapavattaṃ nāma, tasmim sati jāgaritaṃ nāma hotīti pariggaṇhanto **jāgarite sampajānakārī** nāma. Apica rattindivaṃ cha koṭṭhāse katvā pañca koṭṭhāse jaggantopi **jāgarite sampajānakārī** nāma hoti. Vimuttāyatanasīsena dhammaṃ desentopi bāttimsatiracchānakathaṃ pahāya dasakathāvatthunissitaṃ sappāyakathaṃ kathentopi **bhāsīte sampajānakārī** nāma. Aṭṭhatimsāya ārammaṇesu cittaruciyaṃ manasikāraṃ pavattentopi dutiyaṃ jhānaṃ samāpannopi **tuṇhībhāve sampajānakārī** nāma. Dutiyaṃ hi jhānaṃ vacīsaṅkhāravirahato viśesato tuṇhībhāvo nāma. Rūpadhammasseva pavatti-ākāravisesā abhikkamādayoti vuttaṃ “**rūpakkhandhasseva samudayo ca vayo ca nīharitabbo**”ti. Sesam vuttanayameva.

Catusampajaññapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭikūlamanasikārapabbavaṇṇanā

110. **Paṭikūlamanasikāravasenāti**¹ jigucchaniyatāya paṭikūlameva paṭikūlaṃ, yo paṭikūlasabhāvo paṭikūlākāro, tassa manasikaraṇavasena. Antarenapi hi bhāvavācīnaṃ saddaṃ bhāvattho viññāyati yathā “paṭassa sukkaṃ”ti¹. Yasmā **visuddhimagge**² vuttaṃ, tasmā tattha taṃsaṃvaṇṇanāyañca³ vuttanayena veditabbaṃ. Vatthādihi pasibbakākārena bandhitvā kataṃ āvaṇaṃ **putoḷi**. **Vibhūtākāro**ti paṇṇattim samatikkamitvā asubhabhāvassa upaṭṭhitākāro. Iti-saddassa ākāratthataṃ dassento “**evan**”ti vatvā taṃ kāraṇaṃ sarūpato dassento “**kesādipariggahaṇenā**”ti āha.

Paṭikūlamanasikārapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā

111. **Dhātumanasikāravasenāti** pathavīdhātu-ādikā catasso dhātuyo ārabha pavattabhāvanāmanasikāravasena, catudhātuvavatthānavasenāti attho. Dhātumanasikāro dhātukammaṭṭhānaṃ catudhātuvavatthānanti hi atthato ekaṃ. **Goghātakoti** jīvikatthāya gunnaṃ ghātako.

1. Dī-Ṭī 2. 307 piṭṭhepi passitabbaṃ. 2. Visuddhi 1. 241 piṭṭhe.

3. Visuddhi-Ṭī 1. 305 piṭṭhe.

Antevāsikoti kammakaraṇavasena tassa samīpavāsī. **Ṭhita**-saddo “ṭhito vā”ti-ādīsu¹ ṭhānasāṅkhāta-iriyāpathasamaṅgitāya, ṭhā-saddassa vā gativinivatti-atthattāya aññattha ṭhapetvā gamanaṃ sesa-iriyāpathasamaṅgitāya bodhako, idha pana yathā tathā rūpakāyassa pavatti-ākārabodhako adhippetoti āha “**catunnaṃ iriyāpathānaṃ yena kenaci ākārena ṭhitattā yathāṭhitan**”ti. Tattha **ākārenā**ti ṭhānādinā rūpakāyassa pavatti-ākārena. Ṭhānādayo hi iriyāpathasāṅkhātāya kāyikakiriyāya patho pavattimaggoti “iriyāpatho”ti vuccanti. **Yathāṭhitan**ti yathāpavattaṃ. Yathāvuttaṭṭhānamevettha “paṇidhānaṃ”ti adhippetanti āha “**yathāṭhitattā ca yathāpaṇihitan**”ti. **Ṭhitan**ti vā kāyassa ṭhānasāṅkhāta-iriyāpathasamāyogaparidīpanaṃ. **Paṇihitan**ti tadañña-iriyāpathasamāyogaparidīpanaṃ. **Ṭhitan**ti vā kāyasāṅkhātānaṃ rūpadhammānaṃ tasmim̐ tasmim̐ khaṇe sakiccavasena avaṭṭhānaparidīpanaṃ. **Paṇihitan**ti paccayakiccavasena tehi tehi paccayehi pakārato nihitaṃ paṇihitanṭi evampettha attho veditabbo. **Paccavekkhatī**ti pati pati avekkhati, ñāṇacakkhunā vinibbhujitvā visum̐ visum̐ passati.

Idāni vuttamevatthaṃ bhāvatthavibhāvanavasena dassetuṃ “**yathā goghātakassā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **posentassā**ti maṃsūpacayaparibhūhanāya kuṇḍakabhatakapāsaṭṭhi-ādīhi samvaddhentaṃ. **Vadhitaṃ matanti** himsitaṃ hutvā mataṃ. **Matanti** ca matamattaṃ. Tenevāha “**tāvadevā**”ti. **Gāvīti saññā na antaradhāyati** yāni aṅgapaccaṅgāni yathāsanniviṭṭhāni upādāya gāvīsamaññā matamattāyapi gāvīyā, tesaṃ taṃsannivesassa avinaṭṭhattā. Vilīyanti bhijjanti vibhujjantīti **bilā** bhāgā va-kārassa ba-kāraṃ, i-kārassa ī-kāraṃ katvā. **Bilasoti** bilaṃ bilaṃ katvā. **Vibhajitvāti** aṭṭhisamghāto maṃsaṃ vivecetvā, tato vā vivecitamaṃsaṃ bhāgaso katvā. Tenevāha “**maṃsasaññā pavattati**”ti. **Pabbajitassapi** apariggahitakammaṭṭhānassa. **Ghanavinibbhoganti** santatisamūhakkiccaghanānaṃ vinibbhujanaṃ vivecanaṃ. **Dhātuso paccavekkhatoti** ghanavinibbhogakaraṇena dhātuṃ dhātuṃ pathavī-ādiddhātuṃ visum̐ visum̐ katvā paccavekkhantaṃ. **Sattasaññāti** attānudiṭṭhivasena pavattā saññāti vadanti, vohāravasena

1. Dī 1. 85; Am̐ 2. 22 piṭṭhesu.

pavattasattasaññāyapi tadā antaradhānaṃ yuttameva yāthāvato ghanavinibbhogassa sampādanato. Evaṃ hi sati yathāvutta-opammatthena upameyyattho aññadatthu saṃsandati sameti. Tenevāha “**dhātuvaseneva cittaṃ santiṭṭhati**”ti. **Dakkhoti** cheko taṃtaṃsamaññāya kusalo, yathājāte sūnasmim naṅguṭṭhakhuravisāṇādivante aṭṭhimaṃsādi-avayavasamudāye avibhatte gāvīsamaññā, na vibhatte, vibhatte pana aṭṭhimaṃsādi-avayavasamaññāti jānanako. **Catumahāpatho viya catu-iriyāpathoti** gāviyā ṭhitacatumahāpatho viya kāyassa pavattimaggabhūto catubbidho iriyāpatho. Yasmā **Visuddhimagge**¹ **vitthāritā**, tasmā tattha **taṃsaṃvaṇṇanāya**² vuttanayeneva veditabbā.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Navasivathikapabbavaṇṇanā

112. Sivathikāya apaviddha-uddhumātakādipaṭisaṃyuttānaṃ odhiso pavattānaṃ kathānaṃ tadabhidheyyānaṃca uddhumātakādi-asubhabhāgānaṃ sivathikapabbānīti saṅgītikārehi gahitasamaññā. Tenāha “**sivathikapabbehi vibhajitun**”ti. **Uddhaṃ jīvitapariyādānāti** jīvitakkhayato uparimaraṇato paraṃ. **Samuggatenāti** utṭhitena. **Uddhumātattāti** uddhaṃ uddhaṃ dhumātattā sūnattā. Setarattehi viparibhinnānaṃ vimissitaṃ nīlaṃ vinīlaṃ, purimavaṇṇavipariṇāmaabhūtaṃ vā nīlaṃ vinīlaṃ, vinīlameva **vinīlakanti** ka-kārena padavaḍḍhanamāha anattāntarato yathā “pītakāṃ lohitakan”ti³. **Paṭikūlakattāti** jigucchaniyattā. **Kucchitaṃ vinīlaṃ vinīlakanti** kucchanattho vā ayaṃ ka-kāroti dassetuṃ vuttaṃ yathā “pāpako kittisaddo abbhuggacchatī”ti⁴. **Paribhinnaṭṭhānehi** kākakaṅkādihi. **Vissandamānaṃ pubbanti** vissavantaṃ pubbaṃ, tahaṃ tahaṃ paggharantapubbanti attho. **Tathābhāvanti** vissandamānapubbabhāvaṃ.

So **bhikkhūti** yo “passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍitan”ti vutto, so bhikkhu. **Upasaṃharati** sadisataṃ. **Ayampi khoti-ādi**

1. Visuddhi 1. 342 piṭṭhe. 2. Visuddhi-Ṭī 1. 425 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 162 piṭṭhe. 4. Dī 3. 196; Am 2. 221; Vi 3. 322; Khu 11. 184 piṭṭhesu.

upasaṃharaṇākāradassanaṃ. **Āyūti** rūpaḥīvitindriyaṃ, arūpaḥīvitindriyaṃ panettha viññāṇagatikameva. **Usmāti** kammajatejo. **Evam̐pūtikasabhāvoti** evaṃ ativiya pūtikasabhāvo, na āyu-ādīnaṃ avigame viya mattasoti adhippāyo. Ediso bhavissatīti **evambhāvīti** āha “**evamuddhumātādibhedo bhavissatī**”ti.

Luñcitvā luñcitvāti uppāṭetvā uppāṭetvā. **Sesāvasesamaṃsalohitayuttanti** sabbaso akhādītattā taṃ taṃ sesena appāvasesena maṃsalohitena yuttaṃ. **Aññena hatthaṭṭhikanti** avisesena hatthaṭṭhikānaṃ vippakiṇṇatā jotitāti anavasesato tesāṃ vippakiṇṇataṃ dassento “**catusaṭṭhibhedampī**”ti-ādimāha. **Terovassikānīti** tirovassaṃ gatāni. Tāni pana saṃvaccharaṃ vītivattāni hontīti āha “**atikkantaṃvaccharānī**”ti. Purāṇatāya ghanabhāvavigameṇa vicuṇṇatā idha pūtibhāvoti so yathā hoti, taṃ dassento “**abbhokāse**”ti-ādimāha. Khajjamānatādivasena dutiyasivathikapabbādīnaṃ vavatthitattā vuttaṃ “**khajjamānatādivasena vasena yojanā kātabbā**”ti.

Navasivathikapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Imāneva dveti avadhāraṇena appanākammaṭṭhānaṃ tattha niyameti aññapabbesu tadabhāvato. Yato hi eva-kāro, tato aññattha niyameti, tena pabbadvayassa vipassanākammaṭṭhānatāpi appaṭisiddhāti daṭṭhabbā aniccādidassanato. Saṅkhāresu ādīnavavibhāvanāni sivathikapabbānīti āha “**sivathikānaṃ ādīnavānupassanāvasena vuttattā**”ti. Iriyāpathapabbādīnaṃ anappanāvahatā¹ pākaṭā evāti “**sesāni dvādasāpī**”ti vuttaṃ. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyamevāti.

Kāyānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanāvaṇṇanā

113. **Sukhaṃ vedananti** ettha sukhayātīti **sukhā**, sampayuttadhamme kāyañca laddhassāde karotīti attho. Suṭṭhu vā khādāti, khanati vā kāyikaṃ

1. Appanāvahatā (Dī-Ṭī 2. 310 piṭṭhe.)

cetasikañca ābādhanti **sukhā**, sukaraṃ okāsadānaṃ etissāti **sukhā**ti apare. Vedayati ārammaṇarasāṃ anubhavatīti **vedanā**. **Vedayamānoti** anubhavamāno. **Kāmanti**-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ iriyāpathapabbe vuttameva. Sampajānassa vediyaṇaṃ **sampajānavediyaṇaṃ**.

Vohāramattaṃ hotī”ti etena “sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno sukhaṃ vedanaṃ vedayāmi”ti idaṃ vohāramattanti dasseti. **Vatthu-ārammaṇāti** rūpādi-ārammaṇā. Rūpādi-ārammaṇaṃ hi vedanāya pavattiṭṭhānatāya “vatthū”ti adhippetāṃ. **Assāti** bhaveyya. Dhammavinimuttassa aññassa kattu abhāvato dhammasseva kattubhāvaṃ dassento “**vedanāva vedayati**”ti āha. **Nitthunantoti** balavato vedanāvegassa nirodhane ādīnaṃ disvā tassa avasaraḍānavasena nitthunanto. **Vīriyasamataṃ yojetvāti** adhivāsanavīriyassa adhimattattā tassa hāpanavasena samādhinā samarasatāpādanena vīriyasamataṃ yojetvā. **Saha paṭisambhidāhīti** lokuttarapaṭisambhidāhi saha. Lokiyānampi vā sati uppattikāle tattha samatthataṃ sandhāyāha “**saha paṭisambhidāhī**”ti. **Samasīsīti** vārasamasīsī hutvā, paccavekkhaṇavārassa anantaravāre parinibbāyīti attho.

Yathā ca sukhaṃ, evaṃ dukkhanti yathā “sukhaṃ vedayati”ti-ādīnā sampajānavediyaṇaṃ sandhāya vuttaṃ, evaṃ dukkhampi. Tattha dukkhayatīti **dukkhā**, sampayuttadhamme kāyañca pīleti vibādhatīti attho. Duṭṭhuṃ vā khādati, khanati kāyikaṃ cetasikañca sātanti **dukkhā**. Dukkaraṃ okāsadānaṃ etissāti **dukkhā**ti apare. **Arūpakammaṭṭhānanti** arūpapariggahaṃ, arūpadhammamukhena vipassanābhinivesanti attho. Rūpakammaṭṭhānena pana samathābhinivesopi saṅgayhati, vipassanābhiniveso pana idhādhippetoti dassento āha “**rūpapariggaho arūpapariggahotipi etadeva vuccatī**”ti. **Catudhātuvavatthānaṃ kathesīti** etthāpi “yebhuyyenā”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Tadubhayanti** catudhātuvavatthānassa saṅkhepavittthāradvayaṃ māha. **Saṅkhepamanasikāravasena** mahāsatipaṭṭhāne, **vittthāramanasikāravasena** rāhulovāda¹ dhātuvibhaṅgādīsu².

1. Ma 2. 85 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 85 piṭṭhe.

Yebhuyyaggahaṇena tadaññadhammavasenapi arūpakammaṭṭhānakathāya atthitā dīpitāti taṃ vibhāgena dassetuṃ “**tividho hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **abhinivesoti** anuppaveso, ārambhoti attho. Ārambhe eva hi ayaṃ vibhāgo, sammasanaṃ pana anavasesatova dhamme pariggahetvā vattati. **Pariggahite rūpakammaṭṭhāneti** idaṃ rūpamukhena vipassanābhinivesaṃ sandhāya vuttaṃ, arūpamukhena pana vipassanābhiniveso yebhuyyena samathayānikassa icchitabbo, so ca paṭhamāṃ jhānaṅgāni pariggahetvā tato paraṃ sesadhamme pariggaṇhāti. **Paṭhamābhiniṇipātoti** sabbe cetasikā cittāyattā cittaṅgāyabhaṇena vuccantīti phasso cittassa paṭhamābhiniṇipāto vutto, uppannaphasso puggalo, cittacetasikarāsi vā ārammaṇena phuṭṭho phassasahajātāya vedanāya taṃsamakārameva vedeti, phasso pana obhāsassa viya padīpo vedanādīnaṃ paccayaviseso hotīti purimakālo viya vuccati, yā tassa ārammaṇābhiniṇiropanalakkhaṇatā vuccati. **Phusantoti** ārammaṇassa phusanākārena. Ayaṃ hi arūpadhammattā ekadesena anallīyamānopi rūpaṃ viya cakkhum, saddo viya ca sotaṃ cittaṃ ārammaṇaṇca phusanto viya saṅghaṭṭento viya ca pavattati. Tathāhesa “saṅghaṭṭanaraso”ti vuccati.

Ārammaṇaṃ anubhavantīti issaravatāya visavitāya sāmibhāvena ārammaṇarasāṃ anubhavantī. Phassādīnaṃ hi sampayuttadhammānaṃ ārammaṇe ekadeseneva pavatti phusanādīmattabhāvato, vedanāya pana iṭṭhākārasambhogādivasena pavattanato ārammaṇe nippadesato pavatti. Phusanādibhāvena hi ārammaṇaggahaṇaṃ ekadesānubhavanaṃ, vedayitābhāvena gahaṇaṃ yathākāmaṃ sabbānubhavanaṃ evaṃsabhāvāneva tāni gahaṇānīti na vedanāya viya phassādīnampi yathāsakaṃ kiccakaraṇena sāmibhāvānubhavanaṃ codetabbaṃ. **Vijānantanti** paricchindanavasena visesato jānantaṃ. Viññāṇaṃ hi minitabbavattum nāliya minanto puriso viya ārammaṇaṃ paricchiṇṇa vibhāventaṃ pavattati, na saññā viya sañjānanamattaṃ hutvā. Tathā hi anena kadāci lakkhaṇattayavibhāvanāpi hoti. Imesaṃ pana phassādīnaṃ tassa tassa pākāṭabhāvo paccayavisesasiddhassa pubbābhogassa vasena veditabbo.

Evam tassa tasseva pākaṭabhāvepi “sabbaṃ bhikkhave abhiññeyyaṃ”¹, “sabbañca kho bhikkhave abhijānaṃ”² ca evamādivacanato sabbe sammasanupagā dhammā pariggahetabbāti dassento **“tattha yassā”**ti-ādimāha. Tattha **phassapañcamakeyevā**ti avadhāraṇaṃ tadantogadhattā taggahaṇeneva gahitattā catunnaṃ arūpakkhandhānaṃ. Phassapañcamakaggahaṇaṃ hi tassa sabbacittuppādasādhāraṇabhāvato, tattha ca phassacetanāggahaṇena sabbasaṅkhārakkhandhadhammasaṅgaho cetanāpadhānattā tesāṃ. Tathā hi suttantabhājanīye **saṅkhārakkhandhavibhaṅge**³ “cakkhusamphassajā cetanā”ti-ādinā cetanāva vibhattā, itare pana khandhā sarūpeneva gahitā.

Vatthum nissitāti ettha vatthu-saddo karajakāyavisayoti kathamidam viññāyatīti āha **“yaṃ sandhāya vuttam”**ti-ādi. Kattha pana vuttam? Sāmaññaphale. Soti karajakāyo. **Pañcakkhandhavinimuttam nāmarūpaṃ natthī**ti idam adhikāravasena vuttam. Aññathā hi khandhavinimuttampi nāmaṃ atthevāti. **Avijjādi hetukā**ti avijjātaṇhupādānādi hetukā. **Vipassanāpaṭipāṭiyā -pa-** vicarātīti iminā balavavipassanaṃ vatvā puna tassa ussukkāpanaṃ visesādhigamanañca dassento **“so”**ti-ādimāha.

Idhāti imissaṃ dutiyasatipaṭṭhānadesanāyaṃ, tassā pana vedanānupassanāvasena kathetabbattā **bhagavā vedanāvasena kathesi**. Yathāvuttesu ca tīsu kammaṭṭhānābhinivesesu vedanāvasena kammaṭṭhānābhiniveso sukaro vedanānaṃ vibhūtabhāvatoti dassetuṃ **“phassavasena hi”**ti-ādi vuttam. **Na pākaṭam hotī**ti idam tādise puggale sandhāya vuttam, yesaṃ ādito vedanāva vibhūtatarā hutvā upaṭṭhāti. Evaṃ hi yaṃ vuttam “phasso pākaṭo hoti, viññāṇaṃ pākaṭam hoti”ti, taṃ avirodhitam hoti. **Vedanānaṃ uppattipākaṭatāyāti** ca idam sukhadukkhavedanānaṃ vasena vuttam. Tāsaṃ hi pavatti oḷārikā, na itarāya. Tadubhayaggahaṇamukhena vā gahetabbattā itarāyapi pavatti viññūnaṃ pākaṭā evāti **“vedanānaṃ”**ti avisesaggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Yadā sukhaṃ uppajjati**ti-ādi sukhavedanāya pākaṭabhāvavibhāvanaṃ.

Neva tasmim samaye dukkhaṃ vedanaṃ vedetīti tasmim sukhavedanāsamaṅgisamaye neva dukkhaṃ vedanaṃ vedeti niruddhattā, anuppannattā ca

1. Saṃ 2. 258; Khu 9. 6 piṭṭhesu.

2. Saṃ 2. 250 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 37 piṭṭhe.

yathākkamaṃ abhītānāgatānaṃ, paccuppannāya pana asambhavo vuttoyeva. Sakiccakkhaṇamattāvattṭhānato **aniccā**. Samecca sambhuyya paccayehi katattā **saṅkhatā**. Vatthārammaṇādipaccayaṃ paṭicca uppannattā **paṭiccasamuppannā**. Khayavayapalujjananirujjhanapakatitāya **khayadhammā -pa- nirodhadhammā**ti daṭṭhabbā.

Kilesehi āmasitabbato āmisarṃ nāma pañca kāmagaṇā, ārammaṇakaraṇavasena saha āmischīti **sāmisā**. Tenāha “**pañcakāmagaṇāmisaniissitā**”ti. Ito paranti “atthi vedanā”ti evamādipālin sandhāyāha “**kāyānupassanāyaṃ vuttanayamevā**”ti.

Vedanānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Cittānupassanāvaṇṇanā

114. Sampayogavasena¹ pavattamānena saha rāgenāti **sarāgaṃ**. Tenāha “**lobhasahagatan**”ti. **Vītarāga**nti ettha kāmāṃ sarāgapadapaṭiyoginā vītarāgavasena bhavitabbaṃ, sammasanacārassa pana idhādhippetattā tebhūmakasseva gahaṇanti “**lokiyakusalābyākatan**”ti vatvā “**idaṃ panā**”ti-ādinā tameva adhippāyaṃ vivarati. **Sesāni** dve dosamūlāni, dve mohamūlānīti **cattāri akusalacittāni**. Tesarṃ hi rāgena sampayogābhāvato nattheva sarāgatā, tannimittakatāya pana siyā taṃsahitatālesoti nattheva vītarāgatāpīti dukavinimuttatā evettha labbhatīti āha “**neva purimapadaṃ, na pacchimapadaṃ bhajantī**”ti. Yadi evaṃ padesikaṃ pajānanāṃ āpajjatīti? Nāpajjati dukantarapariyāpannattā tesarṃ. Akusalamūlesu saha moheneva vattatīti **samohanti** āha “**vicikicchāsahagatañceva uddhaccasahagatañcā**”ti. Yasmā cettha saheva mohenāti samohanti purimapadāvadadhāraṇampi labbhatīyeve, tasmā vuttaṃ “**yasmā panā**”ti-ādi. Yathā pana atimūḷhatāya pāṭipuggalikanayena savisesarṃ mohavantatāya momūhacittanti vattabbato vicikicchuddhaccasahagatadvayaṃ visesato “samohan”ti vuccati, na tathā sesākusala-cittānīti

1. Dī-Ṭī 2. 313 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

“**vaṭṭantiyevā**”ti vuttaṃ. Sampayogavasena thinamiddhena anupatitaṃ anugatanti **thinamiddhānupatitaṃ** pañcavidhaṃ asaṅkhārikākusalacittaṃ **saṅkuṭṭacittaṃ**. **Saṅkuṭṭacittaṃ nāma** ārammaṇe saṅkocanavasena pavattanato. Paccayavisesavasena thāmajātena uddhaccena saḥagataṃ pavattaṃ saṃsaṭṭhanti **uddhaccasaḥagataṃ**, aññathā sabbampi akusalacittaṃ uddhaccasaḥagatamevāti. **Pasaṭacittaṃ nāma** sātisaṃsaṃsaṭṭhanti vikkhepavasena pavattanato.

Kilesavikkhambhanasamatthatāya vipulaphalatāya dīghasantānatāya ca mahantabhāvaṃ gataṃ, mahantehi vā ulāracchandādihi gataṃ paṭipannanti **mahaggataṃ**. Taṃ pana rūpārūpabhūmikaṃ tato mahantassa loke abhāvato. Tenāha “**rūpārūpāvacaraṃ**”ti. Tassa cettha paṭiyogī parittamevāti āha “**amahaggatanti kāmāvacaraṃ**”ti. Attānaṃ uttaritum samatthehi saḥa uttarehīti **sa-uttaraṃ**, tappaṭipakkhena **anuttaraṃ**, tadubhayaṃ upādāya veditabbanti āha “**sa-uttaranti kāmāvacaraṃ**”ti-ādi.

Paṭipakkhavikkhambhanasamatthena samādhinā sammadeva āhitaṃ **samāhitaṃ**. Tenāha “**yassā**”ti-ādi. **Yassāti** yassa cittaṃ. Yathāvuttena samādhinā na samāhitanti **asamāhitaṃ**. Tenāha “**ubhayasamādhiraḥitaṃ**”ti. Tadaṅgavimuttiyā **vimuttaṃ**, kāmāvacaraṃ kusalaṃ.

Vikkhambhanavimuttiyā **vimuttaṃ**. Mahaggatanti tadubhayaṃ sandhāyāha “**tadaṅgavikkhambhanavimuttihi vimuttaṃ**”ti. Yattha tadubhayavimutti natthi, taṃ ubhayavimuttirahitanti gayhamāne lokuttaracittepi siyā āsaṅkāti tannivattanatthaṃ “**samuccheda -pa- okāsova natthi**”ti āha. Okāsābhāvo ca sammasanacārassa adhippetattā veditabbo. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayamevāti.

Cittānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanā

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā

115. Pahātabbādīdhammavibhāgadassanavasena pañcadhā dhammānupassanā niddiṭṭhāti ayamatto pālito eva viññāyatīti tamatthaṃ ullīngento

“**pañcavidhena dhammānupassanaṃ kathetun**”ti vuttaṃ. Yadi evaṃ kasmā nīvaraṇādivaseneva niddiṭṭhanti? Veneyyajjhāsayato. Yesaṃ hi veneyyānaṃ pahātabbadhammesu paṭhamāṃ nīvaraṇāni vibhāgena vattabbāni, tesāṃ vasenettha bhagavatā paṭhamāṃ nīvaraṇesu dhammānupassanā kathitā. Tathā hi kāyānupassanāpi samathapubbaṅgamā desitā, tato pariññeyyesu khandhesu āyatanesu, bhāvetabbesu bojjhaṅgesu, pariññeyyādivibhāgesu saccesu ca uttarā desanā desitā, tasmā cettha samathabhāvanāpi yāvadeva vipassanatthaṃ icchitā, vipassanāpadhānā vipassanābahulā ca satipaṭṭhānadesanāti tassā vipassanābhinivesavibhāgena desitabhāvaṃ vibhāvento “**apicā**”ti-ādimāha. Tattha khandhāyatanadukkhasaccavasena missakapariggahakathanāṃ daṭṭhabbāṃ.

Saññāsaṅkhārakkhandhapariggahampīti pi-saddena sakalapañcupādānakkhandhapariggahaṃ sampiṇḍeti itaresaṃ tadantogadhattā. “Kaṇhasukkānaṃ yuganaddhatā natthī”ti pajānanakāle abhāvā “**abhiñhasamudācāravasenā**”ti vuttaṃ. **Yathāti** yenākārena. So pana “kāmacchandassa uppādo hotī”ti vuttattā kāmacchandassa kāraṇākārova, atthato kāraṇamevāti āha “**yena kāraṇenā**”ti. **Ca-saddo** vakkhamānatthasamuccayattho.

Tatthāti “yathā cā”ti-ādinā vuttapade. **Subhampīti** kāmacchandopi. So hi attano gahaṇākārena “**subhan**”ti vuccati tenākārena pavattanakassa aññassa kāmacchandassa nimittattā “**subhanimittan**”ti ca. Iṭṭhaṃ, iṭṭhākārena vā gayhamānaṃ rūpādi **subhārammaṇaṃ**. Ākaṅkhitassa hitasukhassa anupāyabhūto manasikāro **anupāyamanasikāro**. **Tanti** ayonisomanasikāraṃ. **Tatthāti** nipphādetabbe ārammaṇabhūte ca duvidhepi subhanimitte. **Āhāroti** paccayo.

Asubhampīti asubhajjhānampi uttarapadalopena. Taṃ pana dasasu aviññāṇakāsubhesu, kesādīsu ca pavattaṃ daṭṭhabbāṃ. Kesādīsu hi saññā asubhasaññāti **Girimānandasutte**¹ vuttāti. Ettha ca catubbidhassa ayonisomanasikārassa yonisomanasikārassa ca gahaṇaṃ niravasesadassanatthaṃ katanti daṭṭhabbāṃ. Tesu pana asubhe “subhan”ti, “asubhan”ti ca manasikāro idhādhippeto, tadanukūlattā vā itarepīti.

1. Am 3. 343 piṭṭhe.

Ekādasasu¹ asubhesu paṭikūlakārassa uggaṇhanam, yathā vā tattha uggaṇhanimittam uppajjati, tathā paṭipatti **asubhanimittassa uggaho**. Upacārappanāvahāya asubhabhāvanāya anuyuñjanam **asubhabhāvanānuyogo**. Bhojane mattañño thinamiddhābhivābhāvā otāram alabhamāno kāmaccando pahīyatīti vadanti. Bhojananissitam pana āhāre paṭikūlasañnam, tabbipariṇāmassa, tadādhārassa, tassa ca udariyabhūtassa² asubhatādassanam, kāyassa āhāraṭṭhitikatādassanañca yo sammadeva jānāti, so visesato **bhojane mattaññū** nāma, tassa ca kāmaccando pahīyateva. **Asubhakammikatissatthero** dantaṭṭhidassāvī. **Abhidhammapariyāyena**³ sabbopi lobho kāmaccandanīvaraṇanti āha “**arahattamaggenā**”ti.

Paṭighampi purimuppannam **paṭighanimittam** parato uppajjanakapaṭighassa kāraṇanti katvā. Mejjati hitapharaṇavasena siniyhatīti mitto, tasmim mitte bhavā, mittassa vā esāti mettā, tassā **mettāya**.

Mettāyanassa sattesu hitapharaṇassa uppādanam pavattanam **mettānimittassa uggaho**. **Odhisaka-anodhisakadisāpharaṇānanti** attatiptiyasahāyamajjhattaverīvasena odhisakatā, sīmāsambhede kate anodhisakatā, ekādidiṣapharaṇavasena disāpharaṇatā mettāya uggaṇṇe veditabbā. Vihāraracchāgāmādivasena vā odhisakadisāpharaṇam, viharādi-uddesarahitam puratthimādidisāvasena anodhisakadisāpharaṇanti evam vā dvidhā uggaṇṇam sandhāya “**odhisaka-anodhisakadisāpharaṇānanti**”ti vuttam. Uggaho ca yāva upacārā daṭṭhabbo, uggahitāya āsevanā bhāvanā. Tattha “sabbe sattā, pāṇā, bhūtā, puggalā, attabhāvapariyāpannā”ti etesaṃ vasena pañcavidhā, ekekasmim “averā hontu, abyāpajjā, anīghā, sukhī attānam pariharantū”ti catudhāpavattito vīsatividhā anodhisakapharaṇā mettā, “sabbā itthiyo, purisā, ariyā, anariyā, devā, manussā, vinipātikā”ti sattodhikaraṇavasena pavattā sattavidhā aṭṭhavīsatividhā vā, dasahi disāhi disodhikaraṇavasena pavattā dasavidhā ca, ekekāya vā disāya

1. Am-Ṭī 1. 83 piṭṭhādīsupi passitabbam.

2. Upanissayabhūtassa ativiya jegucchatam (Dī-Ṭī 2. 316 piṭṭhe)

3. Abhi 1. 232, 284 piṭṭhesu.

sattādi-itthādi-averādibhedena asītādhikacatusatappabhedā ca odhisopharaṇā veditabbā.

Yena ayonisomanasikārena arati-ādikāni uppajjanti, so arati-ādīsu **ayonisomanasikāro, tena**. Nipphādetabbe hi idaṃ bhummaṃ. Esa nayo ito paresupi. **Ukkaṇṭhitā** pantasenāsanesu adhikusalesu dhammesu ca uppajjanabhāvariṇcanā. **Kāyavināmanāti** kāyassa virūpenākārena nāmanā.

Kusaladhammasampañipattiyā paṭṭhapanasabhāvatāya, tappaṭipakkhānaṃ visosanabhāvatāya ca ārambhadhātu ādito pavattavīriyanti āha **“paṭṭhamārambhavīriyan”**ti. Yasmā paṭṭhamārambhamattassa kosajjavidhamanaṃ thāmagamanaṇca natthi, tasmā vuttaṃ **“kosajjato nikkhantatāya tato balavataran”**ti. Yasmā pana aparāparuppattiyā laddhāsevanaṃ uparūparivisesaṃ āvahantaṃ ativiya thāmagatameva hoti, tasmā vuttaṃ **“param param ṭhānaṃ akkamanato tatopi balavataran”**ti.

Atibhojane nimittaggāhoti atibhojane thinamiddhassa nimittaggāho, “ettake bhutte thinamiddhassa kāraṇaṃ hoti, ettake na hoti”ti thinamiddhassa kāraṇākāraṇaggāho hotīti attho. **Divā sūriyālokanti** divā gahitanimittaṃ sūriyālokaṃ rattiyaṃ manasikarontassapīti evamettha attho veditabbo. Dhutaṅgānaṃ vīriyanissitattā vuttaṃ **“dhutaṅganissita sappāyakathāyapī”**ti.

Kukkuccampi katākatānusocanavasena pavattamānaṃ cetaso avūpasamāvahatāya uddhaccena samānalakkhaṇamevāti **“avūpasamo nāma avūpasantākāro, uddhaccakukkuccamevetam atthato”**ti vuttaṃ.

Bahussutassa ganthato atthato ca suttādīni vicārentassa atthavedādipaṭilābhasabbhāvato vikkhepo na hoti, yathāvidhipaṭipattiyā yathānurūpapaṭikārappavattiyā ca katākatānusocanaṇca na hotīti **“bāhusaccenapi -pa- uddhaccakukkuccaṃ pahīyati”**ti āha. Yadaggena bāhusaccena uddhaccakukkuccaṃ pahīyati, tadaggena paripucchakatāvinayapakataññutāhipi taṃ pahīyatīti daṭṭhabbam. Vuddhasevitā ca vuddhasīlitaṃ āvahatīti cetaso vūpasamakarattā uddhaccakukkuccapahānakārī vuttā.

Vuddhattaṃ pana anapekkhitvā vinayadharā kukkuccavinodakā kalyāṇamittā vuttāti daṭṭhabbā. Vikkhepo ca bhikkhuno yebhuyyena kukkuccahetuko hotīti “**kappiyākappiyaparipucchābahulassā**”ti-ādinā vinayanayeneva paripucchakatādayo niddiṭṭhā. **Pahīne uddhaccakukkucceti** niddhāraṇe bhummaṃ. **Kukkuccassa** domanassasahagatattā **anāgāmimaggena āyatim anuppādo** vutto.

Tiṭṭhati pavattati etthāti ṭhānīyā, vicikicchāya ṭhānīyā **vicikicchāṭṭhānīyā**, vicikicchāya kāraṇabhūtā dhammā. Tiṭṭhatīti vā ṭhānīyā, vicikicchā ṭhānīyā etissāti **vicikicchāṭṭhānīyā**, atthato vicikicchā eva. Sā hi purimuppannā parato uppajjanakavicikicchāya sabhāga hetutāya asādhāraṇaṃ.

Kusalākusalāti kosallasambhūtaṭṭhena kusalā, tappaṭipakkhato akusalā. Ye akusalā, te **sāvajjā asevitabbā hīnā ca**. Ye kusalā, te **anavajjā sevittabbā paṇītā ca**. Kusalāpi vā hīnehi chandādihi āraddhā **hīnā**, paṇītehi **paṇītā**. **Kaṇhā**ti kālakā, cittassa apabhassarabhāvakaraṇā. **Sukkā**ti odātā, cittassa pabhassarabhāvakaraṇā. Kaṇhābhijāti hetuto vā **kaṇhā**, sukkābhijāti hetuto **sukkā**. Te eva **sappaṭibhāgā**. Kaṇhā hi ujuvipaccanīkatāya sukkehi sappaṭibhāgā, tathā sukkāpi itarehi. Atha vā kaṇhasukkā ca sappaṭibhāgā ca **kaṇhasukkasappaṭibhāgā**. Sukkā hi vedanā dukkhāya vedanāya sappaṭibhāgā, dukkhā ca vedanā sukhāya vedanāya sappaṭibhāgāti.

Kāmaṃ bāhusaccaparipucchakatāhi aṭṭhavatthukāpi vicikicchā pahīyati, tathāpi ratanattayavicikicchāmūlikā sesavicikicchāti katvā āha “**tīṇi ratanāni ārabbhā**”ti. Ratanattayaguṇāvabodhe hi¹ “satthari kaṅkhatī”ti² ādivicikicchāya asambhavoti. Vinaye pakataññutā “sikkhāya kaṅkhatī”ti² vuttāya vicikicchāya pahānaṃ karotīti āha “**vinaye ciṇṇavasībhāvassapī**”ti. **Okappanīyasaddhāsāṅkhāta-adhimokkhabahulassā**ti saddheyyavatthuno anupavisanasaddhāsāṅkhāta-adhimokkkena

1. Ratanattayaguṇāvabodhe sati (Sam-Ṭī 2. 443 piṭṭhe)

2. Abhi 1. 208, 225, 233, 245, 250, 251; Abhi 2. 379 piṭṭhesu.

adhimuccanabahulassa. Adhimuccanañca adhimokkhuppādanamevāti daṭṭhabbāṃ. Saddhāya vā ninnapoṇatā adhimutti adhimokkho.

Subhanimitta-asubhanimittādīsūti “subhanimittādīsū asubhanimittādīsū”ti **ādi**-saddo paccekāṃ yojetabbo. Tattha paṭhamena **ādisaddena** paṭighanimittādīnaṃ saṅgaho, dutiyena mettācetovimutti-ādīnaṃ. Sesamettha yaṃ vattabbāṃ, taṃ vuttanayamevāti.

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Khandhapabbavaṇṇanā

116. Upādānehi ārammaṇakaraṇādivasena upādātabbā vā khandhā **upādānakkhandhā**. **Iti rūpanti** ettha **iti**-saddo idaṃ-saddena samānatthoti adhippāyenāha “**idaṃ rūpan**”ti. Tayidaṃ sarūpato anavasesapariyādānaṃ hotīti āha “**ettakaṃ rūpaṃ, na ito paraṃ rūpaṃ atthī**”ti. **Itīti** vā pakāratthe nipāto, tasmā “**iti rūpan**”ti iminā bhūtopādādivasena yattako rūpassa bhedo, tena saddhiṃ rūpaṃ anavasesato pariyādiyitvā dasseti. **Sabhāvatoti** ruppanasabhāvato cakkhādivaṇṇādisabhāvato ca. **Vedanādīsūpīti** ettha “ayaṃ vedanā, ettakā vedanā, na ito paraṃ vedanā atthīti sabhāvato vedanaṃ pajānāti”ti-ādīnā, **sabhāvatoti** ca anubhavaṇasabhāvato sātādisabhāvato cāti evamādinā yojetabbāṃ.

Khandhapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āyatanapabbavaṇṇanā

117. **Chasu ajjhattikabāhiresūti**¹ “chasu ajjhattikesu chasu bāhiresū”ti “**chasū**”ti padaṃ paccekāṃ yojetabbāṃ. Kasmā panetāni ubhayāni chaḷeva vuttāni? Chaviññāṇakāyupattidvārārammaṇavavatthānato.

1. Dī-Ṭī 2. 320 piṭṭhādīsūpi passitabbāṃ.

cakkhuviññāṇavīthiyā pariyāpannassa hi viññāṇakāyassa cakkhāyataneva uppattidvāraṃ, rūpāyataneva ca ārammaṇaṃ, tathā itarāṇi itaresaṃ, chaṭṭhassa pana bhavaṅgamanasaṅkhāto manāyatanevadeso uppattidvāraṃ, asādhāraṇaṇca dhammāyatanaṃ ārammaṇaṃ. Cakkhatīti **cakkhu**, rūpaṃ assādeti vibhāveti cāti attho. Suṇātīti **sotaṃ**. Ghāyatīti **ghānaṃ**. Jīvitanimittatāya raso jīvitaṃ, taṃ jīvitamavhāyatīti **jivhā**. Kucchitānaṃ sāsavadhammānaṃ āyo uppattidesoti **kāyo**. Munāti ārammaṇaṃ vijānātīti **mano**. Rūpayati vaṇṇavikāraṃ āpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti **rūpaṃ**. Sappati attano paccayehi harīyati sotaviññeyyabhāvaṃ gamīyatīti **saddo**. Gandhayati attano vatthum sūcetīti **gandho**. Rasanti taṃ sattā assādentīti **raso**. Phusīyatīti **phoṭṭhabbaṃ**. Attano lakkhaṇaṃ dhārentīti **dhammā**. Sabbāṇi pana āyānaṃ tananādi-atthena **āyatanāni**. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge**¹ **taṃsaṃvaṇṇanāya**² ca vuttanayena vedītabbo.

Cakkhuṇca pajānātīti ettha **cakkhu** nāma pasādacakkhu, na sasambhāracakkhu, nāpi dibbacakkhu-ādikanti āha “**cakkhupasādan**”ti. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “yaṃ cakkhu catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo”ti³. **Ca-saddo** vakkhamānatthasamuccayattho.

Yāthāvasarasalakkhaṇavasenāti aviparītassa attano rasassa ceva lakkhaṇassa ca vasena, rūpesu āviñchanakiccassa ceva rūpābhighātārahbhūtapasādalakkhaṇassa ca vasenāti attho. “Cakkhuṇca paṭicca rūpe cā”ti-ādīsu⁴ samuditāniyeva rūpāyatanāni cakkhuviññāṇuppattihetu, na visum visunti imassa atthassa dassanattham “**rūpe cā**”ti puthuvacanaggahaṇaṃ, tāya eva ca desanāgatiyā kāmam idhāpi “rūpe ca pajānātī”ti vuttaṃ rūpabhāvasāmaññena pana sabbaṃ ekajjhaṃgahetvā “**bahiddhā catusamuṭṭhānikarūpaṇicā**”ti ekavacanavasena attho vutto. **Sarasalakkhaṇavasenāti** cakkhuviññāṇassa visayabhāvakiccassa ceva cakkhupaṭīhananalakkhaṇassa ca vasenāti yojetabbam.

Ubhayaṃ paṭiccāti cakkhum upanissayapaccayavasena paccayabhūtaṃ, rūpe ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayavasena paccayabhūte ca paṭicca. Kāmañcāyaṃ

1. Visuddhi 2. 112 piṭṭhe. 2. Visuddhi-Ṭī 2. 170 piṭṭhe. 3. Abhi 1. 157 piṭṭhe.

4. Ma 1. 158, 326; Ma 3. 328, 332, 333; Saṃ 1. 300, 302; Saṃ 2. 260; Abhi 4. 248, 249 piṭṭhesu.

suttantasamvaṇṇanā, nippariyāyakathā nāma abhidhammasannissitā evāti abhidhammanayeneva saṃyojanāni dassento **“kāmarāga -pa-avijjāsaññojanan”**ti āha. Tattha kāmesu rāgo, kāmo ca so rāgo cāti **kāmarāgo**, so eva bandhanatṭhena **saṃyojanam**. Ayaṃ hi yassa samvījjati, taṃ puggalaṃ vaṭṭasmiṃ saṃyojeti bandhati, iti dukkhena sattaṃ, bhavādike vā bhavantarādīhi, kammunā vā vipākaṃ saṃyojeti bandhatīti **saṃyojanam**. Evaṃ paṭighasaṃyojanādīnampi yathārahaṃ attho vattabbo. **Sarasalakkhaṇavasenā**ti ettha pana sattassa vaṭṭato anissajjanasaṅkhātassa attano kiccassa ceva yathāvuttabandhanasaṅkhātassa lakkhaṇassa ca vasenāti yojetabban.

Bhavassādadiṭṭhissādanivattanatthaṃ **kāmassādaggahaṇam**. **Assādayatoti** abhiramantassa. **Abhinandatoti** sappītikataṇhāvasena nandantassa. Padadvayenapi balavato kāmarāgassa paccayabhūtā kāmarāguppatti vuttā. Esa nayo sesesupi. **Etaṃ ārammaṇanti** etaṃ evaṃsukhumaṃ evaṃdubbibhāgaṃ ārammaṇam. **Niccaṃ dhuvanti** etaṃ nidassanamattaṃ, “ucchiṇṇissati vinassissatīti gaṇhato”ti evamādīnampi saṅgaho icchitabbo. **Bhavaṃ patthentassāti** “īdise sampattibhave yasmā amhākaṃ idaṃ iṭṭhārammaṇam sulabhaṃ jātaṃ, tasmā āyatimpi sampattibhavo bhaveyyā”ti bhavaṃ nikāmentassa. Evarūpaṃ sakkā laddhanti yojanā. **Usūyatoti** usūyaṃ issaṃ uppādayato. **Aññassa maccharāyatoti** aññena asādhāraṇabhāvakaraṇena macchariyaṃ karoto. **Sabbeheva** yathāvuttehi navahi saṃyojanehi.

Taṃ kārāṇanti subhanimittapaṭighanimittādivibhāvaṃ iṭṭhāniṭṭhādirūpārammaṇaṃceva tajjāyonisomanasikāraṇcāti tassa tassa saṃyojanassa kārāṇam. Avikkhambhita-asamūhatabhūmiladdhuppannataṃ sandhāya **“appahīnatṭhena uppannassā”**ti vuttaṃ. Vattamānuppannatā **samudācārāggahaṇeneva** gahitā. **Yena kārāṇenāti** yena vipassanāsamathabhāvanāsaṅkhātena kārāṇena. Taṃ hi tassa tadanāvāsena ceva vikkhambhanavasena ca pahānakārāṇam. Issāmacchariyāṇam apāyagamaniyatāya paṭhamamaggavajjhatā vuttā. Yadi evaṃ **“tiṇṇam saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti”**ti¹

1. Am 1. 560 piṭṭhe.

suttapadaṃ katanti? Taṃ suttanta pariyaṇena vuttaṃ. Yathānulomasāsanaṃ hi suttantadesanā, ayaṃ pana abhidhammanayena saṃvaṇṇanāti nāyaṃ doso. **Oḷārikassāti** thūlassa, yato abhiṇhasamuppattipariyuṭṭhānatibbatāva hoti. **Aṇusahagatassāti** vuttappakāra-oḷārikābhāvena aṇubhāvaṃ sukhumabhāvaṃ gatassa. Uddhaccasaṃyojanassapettha anuppādo vuttoyeva yathāvuttasaṃyojanehi avinābhāvato. Sotādīnaṃ sabhāvasarasalakkaṇavasena pajānanā, tappaccayānaṃ saṃyojanānaṃ uppādādipajānanā ca vuttanayeneva veditabbāti dassento “**eseva nayo**”ti atidisati.

Attano vā dhammesūti attano ajjhattikāyatanadhammesu, attano ubhayadhammesu vā. Imasmim pakkhe **ajjhattikāyatanapariggahaṇenāti** ajjhattikāyatanapariggaṇhanamukhenāti attho, evañca anavasesato saparasantānesu āyatanānaṃ pariggaho siddho hoti. **Parassa vā dhammesūti** etthāpi eseva nayo. **Rūpāyatanassāti** aḍḍhekādasapabhedarūpasabhāvassa āyatanassa. Rūpakkhandhe vuttanayena nīharitabbāti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Sesakhandhesūti** vedanāsaññāsāṅkhārakkhendhesu. **Vuttanayenāti** iminā atidesena rūpakkhandhe āhārasamudayāti, viññāṇakkhandhe nāmarūpasamudayāti, sesakkhandhesu phassasamudayāti imaṃ visesaṃ vibhāveti, itaraṃ pana sabbattha samānanti. Khandhapabbe viya āyatanapabbepi lokuttaranivattanāṃ pāḷiyaṃ gahitaṃ natthīti āha “**lokuttaradhammā na gahetabbā**”ti.

Āyatanapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā

118. **Bujjhanakasattassāti** kilesaniddāya paṭibujjhanakasattassa, ariyasaccānaṃ vā paṭivijjhanakasattassa. **Aṅgesūti** kāraṇesu, avayavesu vā. Udayabbayañānuppādato paṭṭhāya sambodhipaṭipadāyaṃ thito nāma hotīti āha “**āraddhavipassakato paṭṭhāya yogāvacaroti sambodhī**”ti.

“**Satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā**”ti padassa attho “vicikicchāṭṭhānīyā”ti ettha vuttanayena veditabbo. **Tanti** yonisomanasikāraṃ. **Tatthāti** satiyaṃ. Nipphādetabbe cetam bhummaṃ.

Sati ca sampajaññaṃ **satisampajaññaṃ**¹. Atha vā satipadhānaṃ abhikkantādisāttakabhāvapariggaṇhanaññaṃ **satisampajaññaṃ**. Taṃ sabbattha satokāribhāvāvaḥattā satisambojjhaṅgassa uppādāya hoti. Yathā paccanīkadhammānaṃ pahānaṃ anurūpadhammasevanā ca anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya hoti, evaṃ satirahitapuggalavivajjanā, satokārīpuggalasevanā, tattha ca yuttapayuttatā satisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti imamatthaṃ dasseti “**satisampajaññaṃ**”ti-ādinā.

Dhammānaṃ, dhammesu vā vicayo dhammavicayo, so eva sambojjhaṅgo, tassa **dhammavicayasambojjhaṅgassa**. “**Kusalākusalā dhammā**”ti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Tattha **yonisomanasikārabahulīkāro**ti kusalādīsu taṃtaṃsabhāvarasalakkaṇādikassa yāthāvato avabujjhanavasena uppanno ñāṇasampayuttacittuppādo. So hi aviparītamanasikāratāya “yonisomanasikāro”ti vutto, tadābhogātāya āvajjanāpi taggatikāva, tassa abhiñhapavattanaṃ bahulīkāro. **Bhiyyobhāvāyāti** punappunabhāvāya. **Vepullāyāti** vipulabhāvāya. **Pāripūriyāti** paribrūhanāya.

Paripucchakatāti pariyogāhetvā pucchakabhāvo. Ācariye payirupāsītva pañcapi nikāye saha aṭṭhakathāya pariyogāhetvā yaṃ yaṃ tattha gaṇṭhiṭṭhānabhūtaṃ, taṃ taṃ “idaṃ bhante kathaṃ, imassa ko attho”ti khandhāyatanādi-atthaṃ pucchantassa dhammavicayasambojjhaṅgo uppajjati. Tenāha “**khandhadhātu -pa- bahulatā**”ti.

Vatthuvisadakiriyāti ettha cittacetasikānaṃ pavattiṭṭhānabhāvato sarīraṃ, tappaṭibaddhāni cīvarādīni ca idha “vatthūnī”ti adhippetāni. Tāni yathā cittassa sukhāvahāni honti, tathā karaṇaṃ tesaṃ visadabhāvakaraṇaṃ. Tena vuttaṃ “**ajjhattikabāhirānaṃ**”ti-ādi. **Ussannadosanti** vātādi-ussannadosaṃ. **Sedamalamakkhitanti** sedena ceva jallikāsāṅkhātena

1. Dī-Ṭī 2. 324; Saṃ-Ṭī 2. 431; Am-Ṭī 1. 251 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

sarīramalena ca makkhitam. **Ca**-saddena aññampi sarīrassa pīlavaham saṅgaṇhāti. **Senāsanam vāti vā**-saddena pattādīnam saṅgaho daṭṭhabbo. **Avisade** sati, visayabhūte vā. Katham bhāvanamanuyuttassa tāni visayo? Antarantarā pavattanakacittuppadavasenevaṃ vuttam. Te hi cittuppadā cittekaggaṭāya aparisuddhabhāvāya saṃvattanti. **Cittacetasikesu** nissayādipaccayabhūtesu. **Ñāṇampīti pi**-saddo sampiṇḍanattho. Tena na kevalam tam vatthueva, atha kho tasmim aparisuddhe ñāṇampi aparisuddham hotīti nissayāparisuddhiyā tamnissitāparisuddhi viya visayassa aparisuddhatāya visayīnam aparisuddhim dasseti.

Samabhāvakaraṇanti kiccato anūnādhikabhāvakaraṇam. Yathāpaccayam saddheyyavattthusmim adhimokkhakiccassa paṭutarabhāvena paññāya avisadatāya vīriyādīnañca sithilatādīnā **saddhindriyam balavam hoti**. Tenāha “**itarāni mandāni**”ti. **Tatoti** tasmā saddhindriyassa balavabhāvato itaresañca mandattā. Kosajjapakkhe patitum adativā sampayuttadhammānam paggaṇhanam anubalappadānam paggaho, paggahova kiccam **paggahakiccam**. “Kātum na sakkoti”ti ānetvā ambandhitabban. Ārammaṇam upagantvā ṭhānam, anissajjanam vā **upaṭṭhānam**. Vikkhepaṭipakkho, yena vā sampayuttā avikkhattā honti, so **avikkhepo**. Rūpagatam viya cakkhunā yena yāthāvato visayasabhāvam passati, tam **dassanakiccam kātum na sakkoti** balavatā saddhindriyena abhibhūtattā. Sahajātadhammesu indaṭṭham karentānam sahapavattamānānam dhammānam ekarasatāvaseneva atthasiddhi, na aññathā.

Tasmāti vuttamevattham kāraṇabhāvena paccāmasati. **Tanti** saddhindriyam. **Dhammasabhāvapaccavekkhaṇenābhi** yassa saddheyyavattthuno ulāratādiguṇe adhimuccanassa sātisayappavattiyā saddhindriyam balavam jātam, tassa paccayapaccayuppannatādivibhāgato yāthāvato vīmaṃsanena. Evaṃ hi evaṃdhammatānayaena sabhāvasarasato pariggayhamāne savipphāro adhimokkho na hoti “ayam imesam dhammānam sabhāvo”ti parijānavasena paññābyāpārassa sātisayattā. Dhuriyadhammesu hi yathā saddhāya balavabhāve paññāya mandabhāvo hoti, evaṃ paññāya balavabhāve saddhāya mandabhāvo hoti. Tena vuttam “**tam dhammasabhāvapaccavekkhaṇena -pa- hāpetabban**”ti. **Tathā amanasikārenāti** yenākārena bhāvanamanuyuñjantassa saddhindriyam

balavaṃ jātaṃ, tenākārena bhāvanāya ananuyuñjanatoti vuttaṃ hoti. Idha duvidhena saddhindriyassa balavabhāvo attano vā paccayavisesavasena kiccuttariyato vīriyādīnaṃ vā mandakiccatāya. Tattha paṭhamavikappe hāpanavidhi dassito, dutiyavikappe pana yathā manasikaroto vīriyādīnaṃ mandakiccatāya saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena, vīriyādīnaṃ paṭukiccabhāvāvahena manasikārena saddhindriyaṃ tehi samarasam¹ karontena hāpetabbaṃ. Iminā nayena sesindriyesupi hāpanavidhi veditabbo.

Vakkalitttheravattthūti so hi āyasmā saddhādhimuttāya katādhikāro satthu rūpakāyadassanapasuto eva hutvā viharanto satthārā “kiṃ te vakkali iminā pūtikāyena diṭṭhena, yo kho vakkali dhammaṃ passati, so maṃ passatī”ti-ādīnā² ovaḍitvā kammaṭṭhāne niyojitopi taṃ ananuyuñjanto paṇāmito attānaṃ vinipātetuṃ papātaṭṭhānaṃ abhiruti. Atha naṃ satthā yathānisinnova obhāsavissajjanena attānaṃ dassetvā—

“Pāmojjabahulo bhikkhu, pasanno buddhasāsane.

Adhigacche padaṃ santaṃ, saṅkhārūpasamaṃ sukhaṃ”ti³—

gāthaṃ vatvā “ehi vakkalī”ti āha. So tena amateneva abhisitto haṭṭhatuṭṭho hutvā vipassanaṃ paṭṭhapesi, saddhāya pana balavabhāvato vipassānāvīthim na otarati. Taṃ ṇatvā bhagavā tassa indriyasamattapaṭipādanāya kammaṭṭhānaṃ sodhetvā adāsi. So satthārā dinnanayena vipassanaṃ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **vakkalitttheravattu cettha nidassanaṃ**”ti.

Itarakiccabhedanti upaṭṭhānādikiccavisesaṃ. **Passaddhādīti ādi**-saddena samādhi-upekkhāsambojjhaṅgānaṃ saṅgaho. **Hāpetabbanti** yathā saddhindriyassa balavabhāvo dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāyati, evaṃ vīriyindriyassa adhimattatā passaddhi-ādibhāvanāya hāyati samādhipakkhiyattā tassā. Tathā hi sā samādhindriyassa adhimattataṃ kosajjapātato rakkhantī vīriyādibhāvanā viya vīriyindriyassa adhimattataṃ uddhaccapātato rakkhantī

1. Samataṃ (Saṃ-Ṭi 2. 433 piṭṭhe)

2. Saṃ 2. 98 piṭṭhe.

3. Khu 1. 68 piṭṭhe Dhammapade.

ekaṃsato hāpeti. Tena vuttam **“passaddhādibhāvanāya hāpetabban”**ti. **Soṇattherassa vatthūti** sukhumālasoṇattherassa vatthu. So hi āyasmā satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā sītavane viharanto “mamasarīraṃ sukhumālaṃ, na ca sakkā sukheveva sukhaṃ adhigantum, kāyaṃ kilametvāpi samaṇadhammo kātabbo”ti ṭhānacaṅkamameva adhiṭṭhāya padhānamanuyuñjanto pādatalesu phoṭesu uṭṭhitesupi vedanaṃ ajjhupekkhitvā dalhaviṛiyaṃ karonto accāraddhavīriyatāya viṣesaṃ nibbattetum nāsakkhi. Satthā tattha gantvā viṇūpamovādena ovaditvā vīriyasamatāyojanavidhiṃ dassento kammaṭṭhānaṃ sodhetvā gijjhakūṭaṃ gato. Theropi satthārā dinnanayena vīriyasamataṃ yojetvā bhāvento vipassanaṃ ussukkāpetvā arahatte patiṭṭhāsi. Tena vuttam **“Soṇattherassa vatthu dassetabban”**ti. **Sesesupīti** satisamādhipaṇṇindriyesupi.

Samatanti saddhāpaṇṇānaṃ aññamaññaṃ anūnānadhikabhāvaṃ, tathā samādhivīriyānaṃ. Yathā hi saddhāpaṇṇānaṃ visum visum dhuriyadhammabhūtānaṃ kiccato aññamaññanātivattanaṃ viṣesato icchitabbaṃ, yato nesaṃ samadhuratāya appanā sampajjati, evaṃ samādhivīriyānaṃ kosajjuddhaccapakkhikānaṃ samarasatāya¹ sati aññamaññūpatthambhanato sampayuttadhammānaṃ antadvayapātābhāvena sammadeva appanā ijjhatīti. **Balavasaddhoti**—ādi vuttassevattassa byatirekamukhena samatthanaṃ. Tassattho—yo balavatiyā saddhāya samannāgato avisadaññaṇo, so **mudhāpasannohoti**, na aveccappasanno. Tathā hi so **avatthusmiṃ pasīdati** seyyathāpi titthiyasāvakā. **Kerāṭikapakkhanti** sāṭheyyapakkhaṃ bhajati. Saddhāhīnāya paṇṇāya atidhāvanto “deyyavattupariccāgena vinā cittuppādamattenapi dānamayaṃ puññaṃ hoti”ti—ādīni parikappeti hetupatirūpakehi vañcito, evambhūto ca sukkhatakkaviluttacitto paṇḍitānaṃ vacanaṃ nādiyati, saññattim na gacchati. Tenāha **“bhesajjasamutṭhito viya rogo atekiccho hoti”**ti. Yathā cettha saddhāpaṇṇānaṃ aññamaññaṃ samabhāvo atthāvaho, anatthāvaho visamabhāvo, evaṃ samādhivīriyānaṃ aññamaññaṃ avikkhepāvaho samabhāvo, itaro vikkhepāvaho cāti. **Kosajjam adhibhavati**, tena appanaṃ na pāpuṇātīti

1. Samatāya (Sam-Ṭī 2. 434 piṭṭhe)

adhippāyo. **Uddhaccaṃ adhibhavatī**ti etthāpi eseva nayo. **Tadubhayanti** saddhāpaññādvayaṃ samādhivīriyadvayaṇca. **Samam kātabbanti** samarasam¹ kātabbam.

Samādhikammikassāti samathakammaṭṭhānikassa. **Evanti** evarṃ sante, saddhāya thokaṃ balavabhāve satīti attho. **Saddahantoti** “pathavīti manasikāramattena katham jhānuppattī”ti acintetvā “addhā sammāsambuddhena vuttavidhi ijjhissatī”ti saddahanto saddham janento. **Okappentoti** ārammaṇaṃ anupavisitvā viya adhimuccanavasena avakappento pakkhandanto. **Ekaggatā balavatī vaṭṭati** samādhippadhānattā jhānassa. **Ubhinnanti** samādhipaṇṇānam. Samādhikammikassa samādhino adhimattatāya paññāya adhimattatāpi icchitabbāti āha “**samatāyapī**”ti, samabhāvenapīti attho. **Appanā**ti lokiya-appanā. Tathā hi “**hotiyevā**”ti sāsāṅkaṃ vadati. Lokuttarappanā pana tesaṃ samabhāveneva icchitā. Yathāha “samathavipassanaṃ yuganaddham bhāvetī”ti². Yadi visesato saddhāpaññānam samādhivīriyānaṇca samatā icchitā, katham satīti āha “**sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati**”ti. **Sabbatthāti** līnuddhaccapakkhikesu pañcasu indriyesu. Uddhaccapakkhikekadese gaṇhanto “**saddhāvīriyapaññānam**”ti āha. Aññathā pīti ca gahetabbā siyā. Tathā hi “**kosajjapakkhikena samādhinā**” icceva vuttam, na “passaddhisamādhīupekkhāhī”ti. **Sāti** sati. Sabbesu rājakammesu niyutto **sabbakammiko**. **Tenāti** tena sabbattha icchitabbatthena kāraṇena. **Āha** aṭṭhakathāyaṃ. Sabbattha niyuttā **sabbatthikā**, sabbena vā līnuddhaccapakkhiyena bojjhaṅgena³ atthetabbā sabbatthiyā, sabbatthiyāva **sabbatthikā**. **Cittanti** kusalacittam. Tassa hi **sati paṭisaraṇam** parāyaṇam appattassa pattiya anadhigatassa adhigamāya. Tenāha “**ārakkhapaccupaṭṭhānā**”ti-ādi.

Khandhādibhede anogālhapaññānanti pariyattibāhusaccavasasena pi khandhāyatanādīsu appatīṭṭhitabuddhīnam. Bahussutasevanā hi sutamayaññāvahā. Taruṇavipassanāsamaṅgīpi bhāvanāmayaññe ṭhitattā ekamsato paññavā

1. Samataṃ (Saṃ-Ṭī 2. 434 piṭṭhe) 2. Aṃ 1. 475; Khu 9. 288, 289, 290, 291 piṭṭhe.

3. Bojjhaṅgagāṇena (Aṃ-Ṭī 1. 256 piṭṭhe), bojjhaṅgaggāṇena (Visuddhi-Ṭī 1. 154 piṭṭhe) Saṃ-Ṭī 2. 435 piṭṭhepi passitabbam.

eva nāma hotīti āha “**samapaññāsa -pa- puggalasevanā**”ti. Ñeyyadhammassa gambhīrabhāvavasena tapparicchedakañāṇassa gambhīrabhāvaggahaṇanti āha “**gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāyā**”ti. Taṃ hi ñeyyaṃ tādīsāya paññāya caritabbato gambhīrañāṇacariyaṃ, tassā vā paññāya tattha pabhedato pavatti gambhīrañāṇacariyā, tassā paccavekkhaṇāti āha “**gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā**”ti. Yathā sativapullappatto nāma arahā eva, evaṃ so eva paññāvepullappattopīti āha “**arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotī**”ti. **Vīriyādīsupi** eseva nayo.

“Tattam ayokhilaṃ hatthe gamenti”ti-ādinā¹
pañcavidhabandhanakammakāraṇaṃ niraye nibbattasattassa yebhuyyena sabbapaṭhamam karontīti devadūtasuttādīsu tassā ādito vuttattā ca āha “**pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāyā**”ti. **Sakaṭavāhanādikāleti ādi-**saddena tadaññaṃ manussehi tiracchānehi ca vibādhiyamānakālaṃ saṅgaṇhāti. **Ekam buddhantaranti** idaṃ aparāparaṃ petesuyeva uppajjanakasattavasena vuttaṃ, ekaccānaṃ vā petānaṃ ekaccatiracchānānaṃ viya tathā dīghāyukabhāvato. Tathā hi kālo nāgarājā catunnaṃ buddhānaṃ adhigatarūpadassano.

Evaṃ ānisaṃsadassāvinoti vīriyāyatto eva sabbo lokuttaro lokiyo ca visesādhigamoti evaṃ vīriye ānisaṃsadassanasīlassa. **Gamanavīthinti** sapubbabhāgaṃ nibbānagāminiṃ ariyamaggapaṭipadaṃ. Sā hi bhikkhuno vaṭṭanissaraṇāya gantabbā paṭipajjitabbā paṭipadāti katvā gamanavīthi nāma. **Kāyadaḷībahuloti** yathā tathā kāyassa daḷhikammapasuto. **Piṇḍanti** raṭṭhapiṇḍam. Paccayadāyakānaṃ attani kārassa attano sammāpaṭipattiya mahapphalabhāvassa karaṇena piṇḍassa bhikkhāya paṭipūjanā **piṇḍāpacāyanam**².

Nīharantoti pattatthavikato nīharanto. **Taṃ saddam sutvāti** taṃ upāsikāya vacanaṃ paṇṇasāladvāre ʘhitova pañcābhiññātāya dibbasotena sutvā. Manussasampatti dibbasampatti ante nibbānasampattīti **tisso**

1. Ma 3. 204, 221; Aṃ 1. 139 piṭṭhesu.

2. Piṇḍapātāpacāyanam (Aṭṭhakathāyaṃ)

sampattiyo. Dātuṃ sakkhissasīti “tāyi katena dānamayena veyyāvaccamayena ca puññakammena khattavisesabhāvūpagamanena aparāparaṃ devamanussasampattiyo ante nibbānasampattiñca dātuṃ sakkhissasī”ti thero attānaṃ pucchati. **Sitaṃ karontovāti** “akiccheneva mayā vaṭṭadukkhaṃ samatikkantaṃ”ti paccavekkhaṇāvasāne sañjātapāmojjavasena sitaṃ karonto eva.

Vippaṭipannanti jātiddhammakuladhammādilaṅghanena asammāpaṭipannaṃ. **Evaṃ** yathā asammāpaṭipanno putto tāya eva asammāpaṭipattiya kulasantānato bāhiro hutvā pitu santikā dāyajjassa na bhāgī, evaṃ **kusītopi** teneva kusītabhāvena asammāpaṭipanno satthu santikā laddhabba-ariyadhanadāyajjassa na bhāgī. **Āraddhavīriyova labhati** sammāpaṭipajjanato. Uppajjati vīriyasambojjhaṅgoti yojanā. Evaṃ sabbattha.

Mahāti sīlādīhi guṇehi mahanto vipulo anaññasādhāraṇo. Taṃ panassa guṇamahattaṃ dasasahassilokadhātukampanena loke pākaṇanti dassento “**satthuno hī**”ti-ādimāha.

Yasmā satthusāsane pabbajitassa pabbajjupagamena sakyaputtiyabhāvo sampajāyati, tasmā buddhaputtabhāvaṃ dassento “**asambhinnāyā**”ti-ādimāha.

Alasānaṃ bhāvanāya nāmamattampi ajānantānaṃ kāyadalhībahulānaṃ yāvadatthaṃ bhuñjītvā seyyasukhādi-anuyuñjanakānaṃ tiracchānakathikānaṃ puggalānaṃ dūrato vajjanā **kusītapuggalaparivajjanā**. “Divasaṃ caṅkamena nisajjāyā”ti-ādinā¹ bhāvanārambhavasena āraddhavīriyānaṃ dalhaparakkamānaṃ kālena kālaṃ upasaṅkamanā **āraddhavīriyapuggalasevanā**. Tenāha “**kucchiṃ pūretvā**”ti-ādi. **Visuddhimagge**² pana jātimahattapaccavekkhaṇā sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇāti idaṃ dvayaṃ na gahitaṃ, thinamiddhavinodanātā sammappadhānapaccavekkhaṇatāti idaṃ dvayaṃ gahitaṃ. Tattha ānisaṃsadassāvitāya eva sammappadhānapaccavekkhaṇā gahitā hoti lokiyalokuttaravisesādhigamassa vīriyāyattatādassanabhāvato.

1. Ma 1. 341; Ma 3. 54; Saṃ 2. 323; Aṃ 1. 112; Abhi 2. 258; Khu 7. 294 piṭṭhesu.

2. Visuddhi 1. 129 piṭṭhe.

thinamiddhavinodanaṃ tadadhimuttatāya eva gahitaṃ, vīriyuppadane yuttappayuttassa thinamiddhavinodanaṃ atthasiddhameva. Tattha thinamiddhavinodanakusītapuggalaparivajjana-āraddhavīriyapuggalasevanatadadhimuttatā paṭipakkhavidhamanapaccayūpasamhāravasena, apāyapaccavekkhaṇādayo samuttejanavasena vīriyasambojjhaṅgassa uppādakā daṭṭhabbā.

Purimuppannā pīti parato uppajjanakapītiyā kāraṇabhāvato **“pītiyeva pītisambojjhaṅgaṭṭhāniyā dhammā”**ti vuttā, tassā pana bahuso pavattiyā puthuttaṃ upādāya bahuvacananiddeso, yathā sā uppajjati, evaṃ paṭipatti, tassā **uppādakamanasikāro**.

Buddhānussatiyā upacārasamādhiniṭṭhattā vuttaṃ **“yāva upacārā”**ti. **Sakalasarīraṃ pharamānoti** pītisamuṭṭhānchi paṇītarūpeti sakalasarīraṃ pharamāno. Dhammaguṇe anussarantassapi yāva upacārā sakalasarīraṃ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjatīti. Evaṃ sesa-anussatīsu pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇāyañca yojetabbaṃ tassāpi vimuttāyatanabhāvena taggatikkattā. **Samāpattiyā -pa- na samudācarantīti** idaṃ upasamānussatidassanaṃ. Saṅkhārānaṃ hi sappadesavūpasamepi nippadesavūpasame viya tathā paññāya¹ pavattito bhāvanāmanasikāro kilesavikkhambhanasamattho hutvā upacārasamādhim āvahanto tathārūpapītisomanassasamannāgato pītisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti. Pasādanīyesu ṭhānesu pasādasinehābhāvena thusasamahadayatā² lūkhata, sā tattha ādaragāravākaraṇena viññāyatīti āha **“asakkaccakiriyāya saṃsūcitalūkhabhāve”**ti.

Kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā passaddhi eva passaddhisambojjhaṅgo, tassa **passaddhisambojjhaṅgassa**.

Paṇītabhojanasevanatāti paṇītasappāyabhojanasevanatā. **Utu-iriyāpathasukhaggaḥaṇena** sappāya-utu-iriyāpathaggaḥaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Taṃ hi tividhaṃ sappāyaṃ seviyamānaṃ kāyassa kallatāpādanavasena cittassa

1. Tattha sappaññāya (Saṃ-Ṭī 2. 437 piṭṭhe), tathā saññāya (Am-Ṭī 1. 259 piṭṭhe)

2. Saṃsūcitalahadayatā (Saṃ-Ṭī 2. 437 piṭṭhe), lūkhahadayatāya (Am-Ṭī 1. 259 piṭṭhe)

Thusakharahadayā (Visuddhi-Ṭī 1. 157 piṭṭhe)

kallataṃ āvahantaṃ duvidhāyapi passaddhiyā kāraṇaṃ hoti. Ahetukaṃ sattesu labbhamānaṃ sukhaṃ dukkhanti ayameko anto,
 issarādivisamahetukanti pana ayaṃ dutiyo, ete ubho ante anupagamma yathāsakaṃ kammunā hotīti ayaṃ majjhimā paṭipatti. Majjhatto payogo yassa so majjhattapayogo, tassa bhāvo **majjhattapayogatā**. Ayaṃ hi pahāya sāraddhakāyataṃ passaddhakāyatāya kāraṇaṃ hontī passaddhidvayaṃ āvahati, eteneva
 sāraddhakāyapuggalaparivajjanapassaddhakāyapuggalasevanānaṃ tadāvaḥanaṭā saṃvaṇṇitāti daṭṭhabbaṃ.

Yathāsamāhitākārasallakkhaṇavasena gayhamāno purimuppanno samatho eva **samathanimittaṃ**. Nānārammaṇe paribbhamanena vividhaṃ aggaṃ etassāti byaggo, vikkhepo. Tathā hi so anavaṭṭhānaso bhantatāpaccupaṭṭhāno ca vutto. Ekaggatābhāvato byaggapaṭipakkhoti **abyaggo**, samādhī. So eva nimittanti pubbe viya vattabbaṃ. Tenāha “**avikkhepaṭṭhena ca abyagganimittan**”ti.

Vatthuvisadakiriyā indriyasamattapaṭipādanā ca paññāvahā vuttā, samādhānāvahāpi tā honti samādhānāvahabhāveneva paññāvahabhāvatoti vuttaṃ “**vatthuvisada -pa- veditabbā**”ti.

Karaṇabhāvanākosallānaṃ avinābhāvato, rakkhaṇakosallassa ca tammūlakattā “**nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa uggahaṇakusalatā**”icceva vuttaṃ. **Kasiṇanimittassāti** ca nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Asubhanimittassādikassapi hi yassa kassaci jhānupattinimittassa uggahaṇakosallaṃ nimittakusalatā evāti.

Atisithilavīriyatādīhīti ādi-saddena paññāpayogamandataṃ pamodavekallaṇca¹ saṅgaṇhāti. **Tassa paggaḥaṇanti** tassa līnassa cittassa dhammavicayasambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena layāpattito samuddharaṇaṃ. Vuttaṃ hetuṃ bhagavatā—

“Yasmiṃ ca kho bhikkhave samaye līnaṃ cittaṃ hoti, kālo tasmiṃ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa

1. Payogavekallaṇca (Am-Ṭī 1. 260 piṭṭhe), appamādavekallaṇca (Sam-Ṭī 2. 438 piṭṭhe)

bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Līnaṃ bhikkhave cittaṃ, taṃ etehi dhammehi susamuṭṭhāpayam̐ hoti. Seyyathāpi bhikkhave puriso parittaṃ aggim̐ ujjāletukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, sukkhāni ca gomayāni pakkhipeyya, sukkhāni ca kaṭṭhāni pakkhipeyya, mukhavātaṇca dadeyya, na ca paṃsukena okireyya, bhabbo nu kho so puriso parittaṃ aggim̐ ujjāletunti? Evaṃ bhante”ti¹.

Ettha ca yathāsakaṃ āhāravasena dhammavicayasambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbā, sā anantaram̐ vibhāvitā eva.

Accāraddhavīriyatādīhīti ādi-saddena paññāpayogabalavatam̐ pamoduppilāvanaṇca² saṅgaṇhāti. **Tassa niggahaṇanti** tassa uddhatacittassa samādhisambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena uddhatāpattito nisedhanam̐. Vuttampi cetam̐ bhagavatā—

“Yasmiṇca kho bhikkhave samaye uddhatam̐ cittaṃ hoti, kālo tasmim̐ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Uddhatam̐ bhikkhave cittaṃ, taṃ etehi dhammehi suvūpasamayam̐ hoti. Seyyathāpi bhikkhave puriso mahantaṃ aggikkhandham̐ nibbāpetukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni -pa- paṃsukena ca okireyya, bhabbo nu kho so puriso mahantaṃ aggikkhandham̐ nibbāpetunti? Evaṃ bhante”ti³.

Etthāpi yathāsakaṃ āhāravasena passaddhisambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbā. Tattha passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanā vuttā eva, samādhisambojjhaṅgassa vuccamānā, itarassa anantaram̐ vakkhati.

Paññāpayogamandatāyāti paññābyāpārassa appabhāvena. Yathā hi dānam̐ alobhappadhānam̐, sīlam̐ adosappadhānam̐, evam̐ bhāvanā amohappadhānā. Tattha yadā paññā na balavatī hoti, tadā bhāvanā pubbenāparam̐ visesāvahā na hoti, anabhisaṅkhato viya āhāro purisassa

1. Saṃ 3. 99 piṭṭhe.

2. Pamodubbilāvanaṇca (Dī-Ṭī 2. 333 piṭṭhe)

3. Saṃ 3. 100 piṭṭhe.

yogino cittassa abhirucim na janeti, tena tam nirassādam hoti, tathā bhāvanāya sammadeva avīthipaṭipattiyā upasamasukham na vindati, tenāpi cittaṃ nirassādam hoti. Tena vuttaṃ **“paññāpayoga -pa- nirassādam hoti”**ti. Tassa saṃveguppādanam pasāduppādanāṇca tikicchānanti tam dassento **“atthā saṃvegavatthūnī”**ti-ādimāha. Tattha jātijarābyādhimaraṇāni yathārahaṃ sugatiyaṃ duggatiyaṇca hontīti tadanñameva pañcavidhabandhanādikhuppiṇāpāsādi-aññamaññavibādhanādihetukaṃ apāyadukkhaṃ daṭṭhabbaṃ, tayidaṃ sabbaṃ tesam tesam sattānaṃ paccuppannabhavanissitaṃ gahitanti atīte anāgate ca kāle vaṭṭamūlakadukkhaṇi visum gahitāni. Ye pana sattā āhārūpajīvino, tattha ca utthānaphalūpajīvino, tesam aññehi asādhāraṇaṃ jīvikadukkhaṃ aṭṭhamam saṃvegavatthu gahitanti daṭṭhabbaṃ. **Ayaṃ vuccati samaye sampahaṃsanatāti** ayaṃ sampahaṃsitabbasamaye vuttanayena tena saṃvejanavasena ceva pasāduppādanavasena ca sammadeva pahaṃsanā, saṃvegajananapubbakapasāduppādanena bhāvanācittassa tosanāti attho.

Sammāpaṭipattiṃ āgammāti līnuddhaccavirahena samathavīthipaṭipattiyā ca sammā avisamaṃ sammadeva bhāvanāpaṭipattiṃ āgamma. **Alīnanti**-ādīsu kosajjapakkiyānaṃ dhammānaṃ anadhimattatāya **alīnaṃ**, uddhaccapakkiyānaṃ anadhimattatāya **anuddhataṃ**, paññāpayogasattiyā upasamasukhādhigamena ca **anirassādam**, tato eva **ārammaṇe samappavattaṃ samathavīthipaṭipannaṇca**. Tattha alīnatāya **paggahe**, anuddhatatāya **niggahe**, anirassadatāya **sampahaṃsane na byāpāraṃ āpajjati**, alīnānuddhatatāhi ārammaṇe samappavattaṃ, anirassadatāya samathavīthipaṭipannaṃ. Samappavattiyā vā **alīnaṃ anuddhataṃ**, samathavīthipaṭipattiyā **anirassādanti** daṭṭhabbaṃ. **Ayaṃ vuccati samaye ajjupekkhanatāti** ayaṃ ajjupekkhitabbasamaye bhāvanācittassa paggahaniggahasampahaṃsanesu byāvaṭatāsāṅkhātāṃ paṭipakkhaṃ abhibhuyya pekkhanā vuccati.

Paṭipakkhavikkhambhanato vipassanāya adhiṭṭhānabhāvūpagamanato ca upacārajjhānampi samādānakiccanipphattiyā puggalassa samāhitabhāvasādhanamevāti tattha samadhurabhāvenāha **“upacāraṃ vā appanaṃ vā”**ti.

Upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammāti ettha yaṃ vattaṃ, tam heṭṭhā vuttānusārena veditaṃ.

Anurodhavirodhavippahānavasena majjhatabhāvo upekkhāsambojjhaṅgassa kāraṇaṃ tasmim sati sijjhanato, asati ca asijjhanato, so ca majjhatabhāvo visayavasena duvidhoti āha “**sattamajjhattatā saṅkhāramajjhattatā**”ti. Tadubhaye ca virujjhanam passaddhisambojjhaṅgabhāvanāya eva dūrīkatanti anurujjhanasseva pahānavidhiṃ dassentena “**sattamajjhattatā**”ti-ādi vuttam. Tenevāha “**sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatā**”ti. Upekkhāya hi visesato rāgo paṭipakkho. Tathā cāha “upekkhā rāgabahulassa visuddhimaggo”ti¹.

Dvīhākārehīti kammassakatāpaccavekkhaṇaṃ attasuññatāpaccavekkhaṇanti imehi dvīhi kāraṇehi. **Dvīhevāti** avadhāraṇaṃ saṅkhyāsamānatāya. **Assāmikabhāvo** anattaniyatā. Sati hi attani tassa kiñcanabhāvena cīvaraṃ aññañca kiñci attaniyaṃ nāma siyā, so pana koci natthevāti adhippāyo. **Anaddhaniyanti** na addhānakkhamaṃ, na ciraṭṭhāyi ittaṃ aniccanti attho. **Tāvakālikanti** tasseva vevacanaṃ.

Mamāyatīti mamattaṃ karoti, “maman”ti taṇhāya pariggayha tiṭṭhati. **Noyantāti** dhanam drabyam karontā².

Ayam satipaṭṭhānadesanā pubbhāgamaggavasena desitāti pubbhāgiyabojjhaṅge sandhāyāha “**bojjhaṅgapariggāhikā sati dukkhasaccan**”ti.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catusaccapabbavaṇṇanā

119. **Yathāsabhāvatoti** aviparītasabhāvato bādhanaḷakkhaṇato, yo yo vā sabhāvo **yathāsabhāvo**, tato, ruppanādikakkhaḷadisabhāvatoti attho. **Janikaṃ samuṭṭhāpikanti** pavattalakkhaṇassa dukkhassa janikaṃ nimittalakkhaṇassa samuṭṭhāpikaṃ. **Purimatanṇanti** dukkhanibbattito puretarasiddham taṇham.

1. Visuddhi 1. 314 piṭṭhe.

2. Mamāyantāti mānam dabbam karontā (Di-Ṭi 2. 335 piṭṭhe)

Sasantatipariyāpannānaṃ dukkhasamudayānaṃ appavattibhāvena pariggayhamāno nirodhopi sasantatipariyāpanno viya hotīti katvā vuttaṃ **“attano vā cattāri saccāni”**ti. **Parassa vāti** etthāpi eseṇa nayo. Tenāha bhagavā “imasmiṃyeṇa byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokaṇca paññapemi, lokasamudayaṇca paññapemi, lokanirodhaṇca paññapemi, lokanirodhagāminipaṭipadaṇca paññapemi”ti¹. Kathaṃ pana ādikammiko nirodhasaccāni pariggaṇhātīti? Anussavādisiddhamākāraṃ pariggaṇhāti, evaṇca katvā lokuttarabojjhaṅge uddissapi pariggaho na virujjhati. **Yathāsambhavatoti** sambhavānurūpaṃ, ṭhapetvā nirodhasaccaṃ sesasaccavasena samudayaṇvayā veditabbāti attho.

Catusaccapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

“Aṭṭhikasaṅkhalikaṃ² samaṇsaṇa”ti-ādika satta sivathikā aṭṭhikakammaṭṭhānatāya itarāsaṃ uddhumātakādīnaṃ sabhāvenevāti navannaṃ sivathikānaṃ appanākammaṭṭhānatā vuttā. **Dveyevāti** “ānāpānaṃ, dvattiṃsākāro”ti imāni dveyeva. **Abhinivesoti** vipassanābhiniveso, so pana sammasanīyadhamme pariggaho. Iriyāpathā ālokitādayo ca rūpadhammānaṃ avatthāvisesamatattāya na sammasanupagā viññatti-ādayo viya. Nīvaraṇabojjhaṅgā ādito na pariggahetabbāti vuttaṃ **“iriyāpatha -pana jāyati”**ti. Kesādi-apadesena tadupādānadhammā viya iriyāpathādi-apadesena tadavatthā rūpadhammā pariggayhanti, nīvaraṇādimukhena ca taṇsāmpayuttā taṇnissayadhammāti adhippāyena mahāsīvatthero **“iriyāpathādīsūpi³ abhiniveso jāyati”**ti āha. **Atthi nu kho** meti-ādi pana sabhāvato iriyāpathādīnaṃ ādikammikassa anicchitabhāvadassanaṃ. Apariññāpubbikā hi pariññāti.

137. Kāmaṃ “idha bhikkhave bhikkhū”ti-ādinaṃ uddesaniddhesu tattha tattha bhikkhuggahaṇaṃ kataṃ, taṃ paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanatthaṃ, desanā pana sabbasādhāraṇāti dassetuṃ **“yo hi koci bhikkhave”**icceva vuttaṃ, na bhikkhuyevāti dassento **“yo hi koci bhikkhu vā”**ti-ādimāha. Dassanamaggena ñātamariyādaṃ anatikkamitvā jānantī sikhāpattā

1. Saṃ 1. 61; Aṃ 1. 357 piṭṭhesu.

2. Aṭṭhikaṅkālikam (Ka)

3. Etesupī (Aṭṭhakathāyaṃ)

aggamaggapaññā aññā nāma, tassa phalabhāvato aggaphalampīti āha “**aññāti arahattan**”ti. Appatarepi kāle sāsanaṣṣa niyyānikabhāvaṃ dassentoti yojanā.

138. **Niyyātentoti** nigamento.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya
Satipaṭṭhānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca mūlapariyāyavaggavaṇṇanā.

(Paṭhamo bhāgo niṭṭhito.)

Mūlapaṇṇāsaṭṭikāya paṭhamabhāge

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akusalā	290	Attakāmā	356
Akosallappavattiyā	299	Attajjhāsayo	54
Akkhaṇavedhi	192	Attavādena	284
Akkhemam	211	Attupanibandham	96
Agārato	207	Atthavedaṁ	277
Aggaññā	336	Atricchatā	186
Aṅgaṇaṁ	245	Adahanto	33
Aṅgaṇāni	245	Adinnaṁ	289
Aṅgesu	380	Addubbho	57
Aṅgo	174	Advārikānaṁ	323
Acittikato	272	Adhikakkaṁ	281
Ajjhattaṁ	77	Adhiggaṇhanti	238
Ajjhāsayaṁ	55	Adhimattā	79
Ajjhottharītā	263	Adhimānikā	285
Ajjhosannā	86	Adhimuccanto	93
Aññāṇaṁ	238	Adhivāsana	152
Aṭṭiyāmi	333	Adhogamā	78
Aṭṭhaṅgiko	196	Anaddhaniyaṁ	392
Aṭṭhānaṁ	237	Anavajjātā	168
Aṭṭhāne	362	Anavayo	117
Aṭṭhuppattiko	55	Anāthapiṇḍiko	141
Aṇusahagatassa	380	Aniccānupassanā	102
Aṇusahagate	103	Anibbisatāya	295
Atipātentī	289	Aniyyānamaggā	336
Atipāto	300	Anuggaho	251
Atiharati	361	Anuttaraṁ	10, 93

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Anuddhatam	391	Appamāṇasubhā	85
Anudhārīyamāne	100	Appamāṇābhā	85
Anupacāraṭṭhānam	209	Appavatti	160, 226
Anupahacca	56	Appeti	33
Anupāyamanasikāro	373	Abbhunnati	201
Anupekkhā	65	Abyāpādena	102
Anuppannesu	334	Abyābajjhaparamatāya	169
Anubujjhanti	174	Abhikkantataro	229
Anumodanam	250	Abhiceto	263
Anuraho	249	Abhijaññā	276
Anuvidhiyanā	293	Abhiññāya	118
Anusaṃyāyantena	328	Abhinandati	72
Anusāsani	118	Abhinipatati	312
Anūnena	260	Abhinibbatti	317
Anekarūpānam	278	Abhinivesam	103
Antam	116	Abhiniveso	369
Antarākathā	116	Abhinīharim	224
Antavā	284	Abhinīhāram	55
Antevāsiko	365	Abhiritisaññā	65
Antosaṅkhepo	344	Abhirūpe	230
Andho	66	Abhivadanti	283
Anvāvaṭṭanā	149	Abhivādāpetvā	283
Apagamanatṭhena	191	Abhisamayatṭho	34
Apacito	180	Abhisamayo	35
Apariññāmūlikā	67	Abhisallekhikā	187
Apariṇāyako	90	Abhiharanto	354
Apalāpeti	174	Amanāpatā	252
Appaṭikūlam	233	Amanussaduṭṭhāni	171
Appanāvāram	306	Amaravitakko	172
Appamattesu	258	Ayo	69

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[Ā]	
Araññavanapatthāni	192	Āpaṃ	77
Araṇīyato	62	Āpogataṃ	77
Ariyavaṃsā	336	Ābhata	16
Ariyavihārā	44	Ābhujati	361, 362
Ariyasamghaṃ	13	Ābhogo	149
Ariyo	196	Āyatanam	105
Alīnam	391	Āyatanāni	378
Allasasamaṃsaṃ	306	Āyu	367
Avikkhepena	102	Āraḷaṇaṃ	70
Avijahanam	96	Ārañṇiko	251
Avivittaṃ	141	Ārammaṇapathavī	67
Avisadāni	316	Āluḷitāni	316
Asamkiṇṇā	336	Āluḷeti	331
Asampajānā	216	Ālokitaṃ	360
Asammohena	31	Āvaṭṭanā	149
Asallīnam	222	Āsabhiṃ	101
Asukhāyanam	200	Āsayato	362
Assaddho	240	Āsavakkhayaṇāṇam	226
Assādanena	322	Āsevanam	303
Assādeti	72	Āhacca	87
Assāso	79	Āharati	308
Ahaṅkāro	200	[I]	
[Ā]		Itikāro	115
Āṇattiyam	57	Itihāsaṇiccamānam	117
Ātāpī	344	Iddhiyā	83
Ādānam	103	Indaggi	78
Ādikalyāṇam	335	Iriyāpathavasena	351
Ānantariyāni	243	Iriyāpathavihāro	44
Ānisamsam	179	Issati	201

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[I - Ī]		[U]	
Issanti	291	Upatthambhanam	175
Issā	200	Upaddave	336
Īrayitabbato	175	Upadhiviveke	192
[U]		Upanandhanam	199
Ukkatṭhā	43	Upanāhanasilā	291
Ukkaṇṭhā	263	Upanāho	201
Uggahessanti	190	Upapatti	334
Uggaho	336	Upabhogo	140
Ujuvaṁsā	45	Uparipaṇṇāsā	19
Uṇhapakatiko	361	Upāsanato	239
Uṇhabhayeneva	170	Uppalakavātā	79
Uṇhassa	167	Ubbiggam	334
Uṇhā	79	Usumam	78
Utrastam	334	Usmā	78, 367
Udakatumbato	362	Ussannadosam	381
Udapādim	224	Ussavo	44
Uddāletvā	313	Ussitabhāvo	352
Uddhaṅgamā	78	[E]	
Uddhaccasahagatam	372	Ekacakkhu	66
Uddhumātattā	366	Ekajjhāsayāya	188
Unnati	200	Ekāyanam	331
Unnaḷā	253	Ekībhāvo	283
Upagato	10	[O]	
Upagantabbato	276	Okappento	385
Upaṭṭhātu	190	Okkantaniyāmatṭā	94
Upaṭṭhānam	173	Otiṇṇānam	248
Upaṭṭhāsi	106	Odagyaṁ	175
Upaṭṭhitā	222	Odapattakinī	301
Upatāpanam	246		

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[O]

Obhaṭṭacumbaṭṭā	302
Oruddhamānaso	333
Oropitadhurā	192
Ovādo	118
Ovutā	62
Oḷārikassa	380

[Ka]

Kaṃsalohaṃ	70
Kakkhaḷaṃ	69
Kaṇkhanato	215
Kaṇkhā	33
Kaṭṭhalaṃ	71
Kaṭṭhaṃ	71
Kaṭṭhagga	78
Kaṇṭakāṭṭhānaṃ	171
Kaṇhā	376
Kathamkathī	156
Kantāro	158
Kammamutto	215
Kammāso	328
Karaṇīyaṃ	95
Karaṇuttariyaṃ	200
Karuṇāsītalahaḍayaṃ	3
Kāmarāgo	379
Kāmaṇṭakko	172
Kāmasavo	152
Kāyasakkhiṃ	360
Kāyo	378
Kālaṃ	246

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ka]

Kālaparicchedavacanāṃ	297
Kāḷā	79
Kicchessu	334
Kiṇṇaṇaṃ	332
Kittimalohaṃ	70
Kucchitasayanato	306
Kucchisayā	78
Kujjhanalakkaḥaṇo	199
Kunnadiyo	188
Kummaggo	231
Kummova	292
Kusalaṃ	298
Kusītā	216
Kusobbhā	188
Kūṭagoṇo	348
Kerāṭṭikaṃ	253
Kerāṭṭikapakkhaṃ	384
Kevalā	266
Koṭṭi	100
Koṭṭhāsaya	78
Kodho	201

[Kha]

Khaṇo	34
Khaṇḍānumodanaṃ	250
Khaṇḍiccaṃ	316
Khantiṃ	55
Khandhajanaṇaṃ	313
Khamo	170
Khayo	105

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Kha]		[Ca]	
Kharavacanā	253	Cakkhu	378
Kharigataṃ	69	Cakkhubhūto	182
Khīyanā	272	Cakkhusamphasso	323
Khurakavātā	79	Caṇḍālo	240
Khettapāripūrī	255	Caturaṅgaṃ	222
[Ga]		Catusaṅkhepaṃ	112
Gaggaranāḷim	349	Catusaccakammaṭṭhāniko	160
Gacchaṃ	211	Catusampajaññaṃ	354
Gatamalaṃ	10	Capalā	253
Gativimuttaṃ	6, 7	Cāgo	56
Gadhitā	61, 86	Cāletvā	219
Gandhārako	336	Cittagatiyā	188
Gandho	378	Ciraṭṭhitatthaṃ	17
Gamanato	362	Cīvaram	167
Gambhīrattā	326	[Cha]	
Garukato	180	Chaṇaṃ	44
Garuṭṭhāniyo	259	Chandarāgaṃ	72
Gāmantam	209	Chandavāsini	301
Gāravayutto	37	Chandassa	105
Giddhā	61, 86	Chambhī	215
Guṇavisesehi	84	[Ja]	
Guṇādhiḡamanato	230	Jaññaṃ	252
Gumbaṃ	211	Jarā	315
Goghātako	364	Jahati	351
Gocarasampajaññaṃ	354	Jātarūpaṃ	71
Gottarakkhitā	301	Jātikhayantadassī	331
[Gha]		Jānapadino	327
Ghanavinibbhogaṃ	365	Jimhaṃ	253
Ghānaṃ	378		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ja]		[Tha]	
Jivhā	378	Thāmagatā	286
Jīvikatthā	253	Theravaṃsadīpānaṃ	17
Jeguccho	90	Thomento	179
[Jha - Ña]		[Da]	
Jhānanikanti	153	Dakkhiṇodakaṃ	250
Ñātattacariyā	100	Dakkho	366
Ñāpane	50	Danto	341
Ñāyo	334	Dabbajātiko	149
[Tha]		Daratho	175
Ṭhānaso	192	Davāya	168
Ṭhiti	56	Dassanena	151
Ṭhitiyaṃ	192	Dassaneyyaṃ	140
Ṭhitiyā	168	Dahati	82
[Ta]		Daḷhaggāhī	292
Taṇhāgāho	286	Dāyādā	181
Tathāgato	107	Diṭṭhānugatiṃ	208
Tapasā	334	Diṭṭhijukammaṃ	235
Tapparāyaṇatā	236	Diṭṭhekatṭhā	286
Tālavaṇṭavātā	79	Diṭṭhekatṭhe	103
Tāvakālikāni	361	Dibbacakkhunā	228
Tiṇaṃ	71	Dibbavihāro	44
Tibbā	170	Disāpāmokkho	117
Tiyaddhaṃ	112	Dīpavāsīnaṃ	16
Tisandhiṃ	112	Dukkhavipākaṃ	300
Tuṭṭhi	175	Dukkhavipākā	95
Tejo	77	Dukkhā	368
Tejodhātu	361	Duggati	270
		Duṭṭhā	292
		Duddasaṃ	326

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]		[Na]	
Dubbacā	291	Niccā	82
Dussanalakkhaṇo	194	Nitthunanto	368
Dvaṅgulakāle	221	Nidānaṃ	22
Dvayaṃdvayārāmo	209	Nidhānato	362
Dvicakkhu	66	Nippariyāyadhammo	181
[Dha]		Nibbattā	308
Dhajāhatā	302	Nibbānaṃ	335
Dhanakkītā	301	Nibbidānupassanāya	103
Dhanāyantā	392	Niyato	341
Dhammadhātuyā	269	Niyyātento	394
Dhammanetti	33	Niyyānamukhaṃ	351
Dhammarakkhitā	301	Niratthakaṃ	289
Dhammaruci	57	Nilīyanaṃ	283
Dhammavedaṃ	277	Nivutā	62
Dhammā	57	Nivutthā	224
Dhammādhiṭṭhānā	66	Nekkhammena	101
Dhammena	239	Neyyatthaṃ	57
Dhāraṇaṃ	336	[Pa]	
Dhutadhammā	18	Paṃsukūliko	251
Dhuvā	82	Pakatibhāvaṃ	158
[Na]		Pakappitesu	93
Naṭṭhassati	216	Pakkhavātā	79
Nandim	344	Paggaho	104, 175
Nānāyananipunaṃ	26	Paggharaṇaṃ	104
Nālikāyantaṃ	264	Pacalāyantānaṃ	333
Nikāyo	315	Paccattaṃ	77
Nikkhittassa	54	Paccanīkato	90
Nighaṇḍu	117	Paccayagarukā	180
		Paccavekkhati	365

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paccavekkhitvā	171	Pantāni	192
Paccekaḥbuddhā	115	Papañcasāṅkhā	69
Pajappitāni	93	Papañcā	69
Pajāpatiṁ	84	Pabbaṁ pabbaṁ	359
Pañjarasmiṁ	333	Pamaṇiko	155
Paññāpayogamandatāya	390	Payirupāsanaṁ	232
Paññāsāṅkalananicchayo	18	Paramatthadesanā	241
Paṭavāsini	301	Paramattho	243
Paṭikuḍḍitā	62	Parāmāsī	292
Paṭikūlakattā	366	Parikkhayena	265
Paṭikkamati	171	Pariggahetvā	296
Paṭicchannā	62	Pariññātaṁ	111
Paṭinissaggi	292	Pariññeyyaṁ	94
Paṭipatti	270	Parittasubhā	85
Paṭippassaddhattaṁ	65	Parittā	79
Paṭibujjhanti	174	Parittābhā	85
Paṭibhānaṁ	58	Paridevo	332
Paṭivedho	161	Paripakkato	362
Paṭisevati	167	Paripūrenti	191
Paṭisevanaṁ	152	Paribhogato	362
Paṭihaṅkhāmi	168	Paribhogo	140
Paṭihananto	281	Pariyāpuṇanaṁ	336
Paṇidahati	72	Pariyāyo	57
Paṇidhiṁ	103	Pariyesanato	362
Paṇihito	353	Parivajjanaṁ	152
Patikiṭṭho	240	Parivatteti	361
Patitokāse	313	Parisuddhacitto	271
Padako	117	Parissamaṁ	309
Padumagumbaṁ	287	Parilāhā	61
Pantasaṇāsano	251	Palibuddhā	62

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Pavattibhāvo	65	Piṇḍāpacāyanam	386
Pavāraṇā	185	Pitā	333
Pavālam	336	Piyo	259
Pavivekam	209	Pisuṇā	289
Pavedhitam	93	Pihitā	62
Pasannakāram	232	Piṇayati	175
Pasavanti	143	Piṇitamanassa	277
Passaddhi	105	Pītuppādā	170
Passāso	79	Pīlanam	34
Pahāya	102	Pucchāvasiko	55
Pahīnasabbasaṅkhataṃ	65	Puññaṃ	15
Pahonti	336	Putoḷi	364
Paḷāso	199	Puthujjanā	61
Pāṭihāriyam	26, 27	Purāṇaṇca	168
Pāṇam	289	Purimataṇhā	112
Pātimokkham	257	Pūjito	180
Pātimokkho	257, 258	Pesitattassa	225
Pāpakā	95	Ponobhavikā	95
Pāpikā	289	Posentassa	365
Pāpicchatā	186	[Pha]	
Pāragū	117	Pharaṇam	175
Pāripūriyā	381	Pharusā	289
Pāribandhike	264	Phāsuvihāro	168
Pāliccam	316	Phītam	141
Pāvussako	188	Phusantoyeva	311
Pāsamsā	192	Phoṭṭhabbam	378
Pāsāṇo	71	[Ba]	
Piṇḍam	386	Bajjhate	342
Piṇḍapātām	168	Baddhacaro	273
Piṇḍapātiko	251		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ba]		[Bha]	
Bandhavā	333	Bhimsanakāni	218
Bahicaṅkame	170	Bhikkhanasīlatā	50
Bāhulikā	191	Bhikkhu	49
Bīlaso	365	Bhiduro	90
Bujjhanakasattassa	380	Bhinnasaṃvarattā	66
Bujjhanabhāvaṃ	55	Bhiyyo	212
Buddhabhāvaṃ	10	Bhiyyobhāvāya	381
Bojjhā	334	Bhīrukajātikā	215
Bodhi	114, 210	Bhūtakāraṇā	243
Bodhimaṇḍe	222	Bhūmi	71
Bodhissa	174	Bhedo	317
Byākaraṇapakkho	191	Bhogavāsini	301
Byāpādayati	303	[Ma]	
Brahmacariyānuggahāya	168	Makkho	199
Brahmavihārā	44	Maggatṭhena	338
Brūhito	84	Maggati	196
[Bha]		Magganīyatṭhena	332
Bhagavā	39	Maggānugā	182
Bhajanam	232	Majjhatabhāvo	175
Bhaṇḍāgāriko	174	Majjhimaṇṇāsā	19
Bhaṇḍesu	212	Majjhimāgamavaro	15
Bhatavā	39	Maññati	97
Bhayaṃ	218	Maññamāno	249
Bhayadassanena	65	Maṇi	71, 336
Bhayabheravārammaṇe	219	Maṇḍanāya	168
Bhastam	349	Matiyā	188
Bhārā	96	Madāya	168
Bhāriyam	250	Manam	55
Bhāvetvā	10	Manavaḍḍhanako	259

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[Ya]	
Manasikāro	149	Yasasā	229
Mano	378	Yātrā	168
Manoramam	140	Yāpanāya	168
Mante	117	Yuttim	150
Mamāyati	392		
Mamāyantā	322	[Ra]	
Marū	101	Raṅgaajātam	269
Malam	269	Rajatam	71
Malīnatā	246	Rattaññā	336
Masāragallam	71	Rattā	61, 86
Mahaggatam	372	Rammam	140
Mahānisamsam	255	Rasānisamso	262
Mahāsappo	306	Raso	378
Mahāsamayo	34	Rāgaṭṭhāniyam	248
Mahāsālā	45	Rāgavirāgo	233
Mahicchata	186	Rāsito	299
Mānasam	92, 93	Rūpam	378
Mārasenamathanā	13		
Micchā	289	[La]	
Muggaram	221	Laggā	61
Mucchitā	61, 86	Laṇanam	361
Muṇḍesum	156	Lāmakā	194
Muttā	336	Līnassa	176
Muhuttikā	302	Luñcitvā	367
Mūlapaṇṇāsā	19	Lubbhanalakkaṇo	194
		Lokasamaññāya	244
[Ya]		Lokāyatam	117
Yakkhā	283	Lokyā	281
Yathānusiṭṭham	51	Loham	69
Yathodhi	276	Lohitaṅko	71

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vaṁsaññā	336	Vinīlakam	366
Vaggato	20	Vinodanam	152
Vacanapatho	170	Vipaccanīkatā	200
Vaje	353	Vipatti	240
Vaṭṭalohanam	70	Vipannassati	248
Vaḍḍhetvā	252	Vipassisam	333
Vaṇṇabhaṇanam	335	Vipulaphalā	85
Vatasampanno	333	Vippakatā	116
Vadhitam	365	Vibāḍhanam	246
Vadhukā	252	Vibbhantacittā	216
Vande	10	Vibhajitvā	365
Valittacatā	316	Vibhāvinā	173
Vavatthapetvā	160	Vibhūsanāya	168
Vācanam	336	Vimati	33
Vāyo	78	Vimhito	209
Vikkami	101	Virāgānupassanāya	103
Vikkhittacittā	51	Vivatticitto	183
Vigatadaratho	222	Visamalobho	271
Vigatadosam	17	Visuddhim	336
Vighātakarā	167	Vihimsūparatiyā	168
Vighātavā	194	Vītināmeyya	186
Vicikicchāṭṭhānīyā	376	Vītiharati	361
Vicinantā	291	Vusitavā	95
Vicināti	175	Vejjakammam	270
Vitthambhanam	104	Vedagū	276
Viddhastam	93	Vedajātā	276
Vidhūpanavātā	79	Vedanam	168
Vinayanato	64	Vedanā	368
Vinipāto	265	Vepullāya	381
Vinivijjhanam	158		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Sa]	
Veyyābādhikānaṃ	169	Saddahanto	385
Veraṃ	305	Saddo	378
Veramaṇiyo	239	Saddhā	254
Veramaṇī	305	Santacittassa	96
Verambhavātā	79	Santāpā	61
Veḷuriyaṃ	71	Santāpo	34, 78
[Sa]		Santāsaṃ	234
Samkiliṭṭhaṃ	300	Santikattā	51
Samkilesikā	95	Santo	341
Samyogābhinivesaṃ	103	Sandiṭṭhiṃ	292
Samyojanaṃ	379	Sapadānacārī	251
Samyojenti	265	Saparidaṇḍā	301
Samvarabhūtaṃ	142	Sappāṭihāriyaṃ	118
Samsandetvā	188	Sabbakammiko	385
Samhato	233	Sabbatthikaṃ	175, 344
Sa-uttaraṃ	372	Sabbatthikā	385
Sakkato	180	Sabbarattikāni	250
Sakkāro	215	Sabyañjano	58
Sakkharā	71	Sabhaye	65
Sakkhibhūtā	184	Samaṅgibhūto	89
Sankāraggi	78	Samajjaṃ	44
Sankhata	371	Samathaphalaṃ	267
Sankho	71	Samannāneti	72
Saccaṃ	56	Samappito	89
Sacchikatvā	10	Samavāhitā	175
Sajātimamsatāya	313	Samayappavādake	34
Sattūpaladdhiṃ	351	Samayo	34, 35
Satthakavātā	79	Samasīsī	368
Sadarā	95	Samā	101
		Samādhānato	175

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Samādhikammikassa	385	Sammodanīyaṃ	207
Samānaṃ	171	Sammoditaṃ	206
Samāhitaṃ	372	Saraṇaṃ	232
Samuggatena	366	Saraṇatṭhena	173
Samudayapakkhikassa	65	Sarāgaṃ	371
Samodhānaṃ	105	Sarīraparikammaṃ	355
Samosaraṇaṃ	105	Sallekhati	289
Samohaṃ	371	Sallekhapaṭipadā	288
Samohitaṃ	140	Sassatā	82
Sampajānakārī	354	Sahasso	84
Sampajānavediyanaṃ	368	Sāttho	58
Sampajāno	344	Sādhakāni	185
Sampaṭipādentō	247	Sādhukāritā	50
Sampatijāto	100	Sāmisā	371
Sampanno	255	Sāvajjaṃ	300
Sampalimaṭṭhaṃ	165	Sineho	77
Sampāpakāṃ	226	Silā	71
Sambujjhanti	174	Sissabhāvūpagamaṇaṃ	236
Sambodhiparāyaṇattā	94	Sītassa	167
Sambodho	210	Sītā	79
Sambhārā	67	Sītibhūtaṃ	156
Sammā-ājīvo	197	Sīdanti	291
Sammākammanto	197	Sīlakathā	18
Sammāvācā	197	Sīhaḷo	16
Sammāvāyāmo	197	Sukataṃ	272
Sammāsaṅkappo	197	Sukkā	376
Sammāsati	198	Sukhā	367
Sammāsamādhi	198	Sucikammasa	282
Sammuti	243	Suññabhāvaṃ	302
Sammutidesanā	241	Suttanikkhepo	54

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sunipuṇavinicchayā	17	Soko	332
Suppaṭividdhattā	269	Sotaṃ	93, 378
Suppaṭividdhā	33	Soto	265
Subhagaṃ	45	Sotthiṃ	334
Subhagattā	44	[Ha]	
Subhā	85	Harati	355
Suvaṇṇaṃ	336	Harāyāmi	333
Suvihatantarāyo	15	Hitam	221
Sekkho	92	Hitānukampī	331
Seṭṭham	37	Hirikopīnaṃ	168
Sedamalamakkhitaṃ	381	Hīnādhikajanasevitaṃ	50
Senāsaṇaṃ	169	Heṭṭhābhāgiyā	266
Sevanam	232		